

పుట పజ్జీ అశుద్ధం	శుద్ధం పుట పజ్జీ అశుద్ధం	శుద్ధం
౫౮౮ ౧౨వవస్ప వనస్పతిరస్ప	౫౯౨ ౨ భూతపు	భూతభ
		పురూ
౫౮౯ ౧౩వవస్ప స్యాంతరి	౫౯౫ ౧౦ విదే	విదేహ
౫౯౦ ౧౪వవస్ప పణెన		

సంస్కృతం	కన్నడ	తెలుగు	అరవ
గః—	సురహాన్మెమర	పోన్నమాను—	పున్నే
న్నగః—	సురగీమర	సురపోన్నమాను—	సురపున్నే
ళః—	తాళైమర	తాటిచెట్టు—	పనెమరం
హింతాలః—	కిరుతాళైమర	గిరుకతాటిచెట్టు—	కూందల్పనై
తమాలః—	కత్తలెమర	చీకటిచెట్టు పచ్చలెమరం	ఇరుళ్ళెట్టి
కృతమాలః—	కక్కేమర	రెలచెట్టు—	కోన్నే
సరళః—	సరళదేవదారు	సరళపుదేవదారిచెట్టు—	సరళైమరం
వకులః—	పగడెగిడ	పోగడమాను—	మహిళేమరం
సంజులః—	అహోకదమర	అహోక చెట్టు	అహోక మరం
లకః—	అలక దమర	తిలకపుచెట్టు—	మంజాడిచ్చడి
మలకః—	బేట్టనెల్లీమర	ఉళిరిక చెట్టు—	నేల్లీమరం
మటజః—	కొడళిగెగిడ	కోడళపాలుచెట్టు—	వళ్ళపాలై
లిమచః—	గజనింబేగిడ	గజనింబ చెట్టు—	రస మలిమిచ్చె
కతకః—	చిల్లడమర	చిల్లమాను—	లెతాంమరం
తక్కోలం—	తక్కోలైమర	తక్కోలపుమాను—	తక్కోలశడి
అంకోలః—	అంకోలదగిడ	ఊడుగచెట్టు—	అళింజిల్ శడి
లవంగం—	లవంగదమర	లవంగపుమాను—	లవంగమరం
వికంకతః—	హలుమాణికదమర	పుల్లవెలగచెట్టునర్మురంగైమరం	
కెతకీ—	కెదిగెమర	మోగలిచెట్టు—	తాళైమరం
కదంబః—	కడహదమర	కడపచెట్టు—	కడప్పమరం
ఉదుంబరః—	అత్తీమర	మేడిమాను—	అత్తీమరం
కపిత్థః—	బేలదమర	వెలగమాను—	విళామరం

అశ్వత్థః —	అరళీమర	రావిమాను—	అరళీమర
కురవకః —	కెంపుగొరంటిగిడ	హెర్రగొరంటిచెట్టు—	కురంజిమర
నురువకః—	మంగారేగిడ	మంగచెట్టు—	మంగారెశడి
మాకందః—	మావినమర	మామడిమాను—	మామరం
కుందం —	మొల్లెమర	మొల్లమాను—	కుందమరం
తిందుకః —	తూబరెగిడ	తుముకిచేట్టు—	తుంబే
చందనః —	శ్రుంగంధమర	గంధపుమాను—	శందనమరం
స్యందనః—	హులిగెమర	నేమ్మిచేట్టు—	తినిశిమరం
చంపకః —	సంపిగెమర	సంపంగిమాను—	శంబపై
చాంపెయః—	నాగసంపిగెమర	నాగకేసరపుచేట్టు—	నాగకేసరం
పనసః —	హాలశినమర	పనసమాను—	పలామర
వేతనః —	హబ్బెగిడ	ప్రబ్బలిచేట్టు—	వంజే
పలాశః —	ముత్తకదగిడ	మోదుగమాను—	పలాశమ
పాటలః —	పాదరీమర	పాదరిమాను—	పాదరీమ
ముష్కకః—	మోక్కెమర	మోక్కమాను—	కాట్టుపతిశడి
ప్రియాళుః—	మోరటెగిడ	ప్రింఖణపుచేట్టు—	మురళంశడి
సల్లకీ —	తదుకినగిడ	అందుగమాను—	ఆనెవణంగిమర
స్నుహీ —	కోలుకల్మీ	జమడు—	శదిర్క
బంధూకః—	బందుగేగిడ	మంకెనచట్టు—	ఉచ్చితిలప
సాలః —	తొరమత్తిమర	మద్దిమాను—	మరుధమరం
కణికారః—	చండుమల్లిగెగిడ	గుడుగుచేటు	చండుమల్లిపా
కింకిరాతః—	చండుమల్లిగె	చండుమల్లిచేట్టు	చండుమల్లిపా
శింశుపా—		విరుగడచేట్టు—	
శిలీంధ్ర—	హణబె	పుట్టుగోక—	నాయికోడె
శ్వేన—	గిడగ	ద్యౌగ—	పరందుపక్షి
చకోరః—	బేళతింగళుహకిగ	వెన్నలపిట్ట—	నిలామోక్కి
చక్రవాకః—	జక్కవక్కి	జక్కువ—	చక్రవాకపక్షి
గృధ్రః—	హద్దు	గద్ద-బొరవ—	కళువి
కంకః —	రణహద్దు	రాంపులుగు—	పేరుంపరందు

ఓహయ గ్రీ వాయనమః

సాహిత్యమంజూషికాఖ్యవ్యాఖ్యా సహిత

చగపురామాయణ ప్రారంభః

గురవే సర్వలోకానాం భిషజే భవరోగినామ్ ।

నిధయే సర్వవిద్యానాందక్షిణామూర్తయే నమః ॥

శ్లోనందాశ్రమగురోశ్చరణస్తరణం మమ । ఉత్సాహశక్తిజరతేజస్త
నాతుముఖపకజై ॥ ౧ ॥ సీతాకల్పలతాన్వితం దశరథాంభోరాశిజంసో
దరోదారసంధమభీష్టదంసుమనసాం శ్రేణీభిరామోదితం । నిత్యంసావ
శ్రితనందనం కిసలయశ్రీవచశాఖౌజ్జ్వలం శ్రీరామామరభూరుహంహృ
దిసదాసేవేథాసంసిద్ధయే ॥ ౨ ॥ సుధాకరసుధాకరాచ్ఛరదభాస్వరాభా
స్వరాంచితక్రమవిపంచికాకన్వణనసాదరాసాదరా । విరంచివమోహనా
గమవిశారదాశారదా మదీయరసనాంగణే నటతుసర్వదాసర్వదా ॥ ౩ ॥
యత్పాదాంభోజరేణుం విబుధకవివరాః ప్రాప్యసిద్ధాంజనంవా ప్రజ్ఞా
దృష్టైః ప్రమీలాం పటుతరతమసాప్రాప్తవత్యానిజాయాః । ఆసాద్యోన్మై
షమారాన్నిధిమివకవితాం ప్రాపురుద్యద్గుణాథాం నిషప్రత్యూహం
ముదాస్తాం ససురవరనుతఃపాతుశౌరంబదేవః ॥ ౪ ॥ శ్రీమాత్రైలింగ
చే శేసజయతివిబుధశ్రేణీకౌటీరకోటీకౌటీమాణిక్యభూతాగణితగుణగణో
ఖండపాండిత్యశౌండః । భీరశ్శాండిల్యగౌత్రస్సకలకవికులాస్థాదిసూక్తిప్ర
వీణోపేణోదాహర్యవిద్యావివరణనిపుణోరామచంద్రోబుధేంద్రః ॥ ౫ ॥
నిత్యంసంభ్రమజృంభితానటతియజ్జహ్వంగణేభారతిజాయంలెకవిపుంగవా
ప్రనుభృతాయద్వక్రనిర్వణనాత్ । భోజక్షోణిభుజామునావిరచితశ్చ
మూనిప్రబంధోధునా వ్యాఖ్యాంతస్య కరోమి మంజుశతరాం సాహిత్య

లక్ష్మీంతనోతునితరామితరానపెక్షమంఘ్రిద్యయంనిగమశాఖిశిఖాప్ర

మంజూషికాం ॥ ౭ ॥ వ్యాకుర్వంతినిబంధగౌరవభయానైవస్ఫుటంయు
క్తిభిర్యేతైద్యేతృజనప్రతారణపరాఃకానైపుణీవాతతః। వైఖర్యావచసాం
కపిశహృదయంప్రఖ్యాపయన్నన్యయద్వారైవాహమిహాఖిలంప్రవివృణో
మ్యుక్తివ్రజోజ్జృంభితం ॥ ౮ ॥ — ॥ అథఖలుతత్రభవాన్ విచిత్రసరస
కవితాకల్పలతామంజర్యామోదితాశేషవిబుధసమాజః అనవద్యనిఖిల వి
ద్యాభిజ్ఞసర్వజ్ఞసార్వభౌమోభోజనామా మహారాజః సమస్తసద్గుణమగ్న
గణాభిరామస్య తారకబ్రహ్మరూపిణస్తత్రభవతా భగవతశ్శ్రీరామానభి
చరితానువణానం నిశ్రేయసనిదానంనిజాంతరంగే నిర్వణ్యం ॥ * ॥ ౯ ॥ రా
వ్యంయశసేధాకృతేవ్యవహారవిదేశివేతరక్షతయోనద్యఃసరనిర్వృతయేకాం
తాసమ్మితితయోపదేశయజై । ఇత్యాద్యాలంకారికవచనప్రామాణ్యా
త్కావ్యస్యానేకశ్రేయస్సాధనతాం కావ్యాలాపాంశ్చవజయేదీతి నిపేధ
స్యాసత్కావ్యవిషయతాంచపశ్యన్ సకలకల్యాణపరాయణం శ్రీరామా
యణం చంపూప్రబంధాత్తనా చికిషుః చికిషీతానంతరాయ పరిసమా
ప్తిహింయగమనలక్షణఫలసాధనత్వాత్ ॥ * ॥ ఆశీర్వాదమస్మియావస్తునిదే
శావాపితస్తుఖం ఇత్యాచార్యదండివాక్యాదాశీరాద్యన్యతమస్య ప్రబం
ధముఖలక్షణత్వాచ్చతత్రాదౌలక్ష్మీపదప్రయోగపూర్వకమాశిషః ప్రయు
క్తే (లక్ష్మీమితి ॥ ఆదౌ లక్ష్మీశబ్దప్రయోగాదవణగణాదిశుద్ధేభ్యుచ్చ
యః । తదుక్తః* దేవతావాచకాశ్శబ్దాయోచభద్రాదివాచకాః । లెసర్వ
నైనింద్యాస్సృప్యలిపితాగణతాపివా ఇతి ॥ నిగమావేదాః తపవశాఖి
నావృక్షాః ॥ ని ॥ పృథ్వీమహీరుహశ్శాఖిత్యమరః ॥ +వీర్యాదిత్వాదినిః॥
లెసాంశిఖా ఉపనిషదః తాపవశిఖాః అగ్రాణీతిశిష్టరూపకం (మాత్రయ
శ్చప్రతీయంతే) తాసాం ప్రవాళం నవపల్లవం । వేదాంతవేద్యమిత్యర్థః ॥
ని ॥ శిఖాజ్వాలాకకిమాళ్యోశ్శిఖాశాఖాగ్రమాళిష్వితివైజయంతి ॥ ప్ర

వాళం । హైరంబమంబురుహాడంబరచౌర్యనిఘ్నం విఘ్నాదిభేదశతధా
 వాళోవల్లకీదండే విద్రుమేనవపల్లవేఞ్జితనిఘంటుః ॥ అంబునిరోహతీత్యం
 బురుహం పద్మం తస్య యోడంబరః సౌభాగ్యాతిశయసంరంభః తస్యచౌ
 ర్యే అవహరణే + ద్రాక్షాణాదిత్వాత్స్వఞ్జే । నిఘ్నమాయత్రా అంబు
 రుహసౌభాగ్యాపహరీత్యథః ॥ ని ॥ అధీనోనిఘ్నాయత్రాత్సవరః ॥
 అతపివ సాదృశ్యపర్యవసానాదుపమా ॥ డంబరైత్యత్రా దమ్యంతే భీరవా
 నేనైతిడంబరః + దమఉపరమైదేణాదికత్వాద్ద్వరప్రత్యయః । పృషోద
 గ్రాదిత్వాద్వణవ్యత్యయః । సుబోధినీకారస్తుడంబవిక్షేపేఞ్జిత బాంతా
 ధాతురస్తీత్యాహ । తన్మతే డంబంవిక్షేపం రాతి ఆదత్తైతిడంబరః ॥ ని ॥
 ఆడంబరోస్త్రీసంరంభఇత్యమరశేషశ్చ । విహస్యంతేవభిరితివిఘ్నఃప్ర
 త్యాహః ॥ ని ॥ విఘ్నాంతరాయఃప్రత్యాహఇత్యమరః ॥ + ఘృజధేక
 విధానమితికప్రత్యయః ॥ తపివాద్యయః పర్వతాః తేషాంభేదేవిదారణ
 శతధారఘరంధరం వజ్రాయుధ సమానసారం అశేషవిఘ్నవినాశకమిత్య
 థః । ధూరెవఘరా + ఆపంచైవహలంతానామితివదనా భావో ॥ తాంధ్రా
 రయతీతిధురంధరం + సంజ్ఞాయాంభృత్యావృజధారీత్యాదిసాఖ్యచప్రత్యయః
 ఖత్యనన్యయస్యేతి పూర్వస్యహ్రస్వః । అరుద్విషదిత్యాదినా ముమాగ
 మః । ఖవిహ్రస్వఇతిధారేర్హ్రస్వశ్చ హైరంబస్యేదంహైరంబం వైనా
 యకం + తస్యేదమిత్యణ్ । అంఘ్రిద్వయం చరణయగ్ధం ఇతరేషునవి
 ద్యతేపేక్షాయస్త్వికర్తృణితద్యధాభవతితథాఇతరానపేక్షం భజనీయా
 న్తరనిరపేక్షమిత్యథః । ఇదం క్రియావిశేషణం । యద్యంఘ్రిద్వయవిశే
 షణం । తదా సహకార్యంతరమనపేక్ష్య సావితంత్ర్యేనైవ సకలసేవక
 జనాభీప్సితదానసమర్థమిత్యథః । నితరాం అతీతయేన + కిమేత్తిజ
 వ్యయేత్యాదినాఆమ్ప్రత్యయః । నః అస్తాకం । లక్ష్మీం అశేషాభిలషితా
 థసంపత్తిం తనూతుకరోతు సంపాదయత్విత్యథః । తనూలైః + ఆ
 శిషి విజ్ఞోటావిత్వాశీరధేలోట్ ॥ ని ॥ శౌభాసంపత్తిపద్మాసు లక్ష్మీ

రథురంధరంసః ॥ ౧ ॥ ఉచ్చైః గతిజగతిసిద్ధ్యతిధర్మతశ్చేత్తస్య ప్రమా
 శ్చైః గ్రంథికధ్యతే ఇతి శాశ్వతః ॥ అత్ర శీరలంకారః * ఆశీర్వామాభిలషి
 తవస్తునశ్శాసనం మతమితి లక్షణాత్ । అయంచోక్తోపమా రూపకవిశేష
 భ్యాం తిలతండులవత్పరస్పరవైరపీత్యాత్సంసృజ్యతే । తథా నితరామిత
 తరెత్యాదివ్యంజనయుక్తానాం బకారాదీనాంచ కెవలానామసకృదావృ
 త్త్యావృత్త్యనుపాసశ్శబ్దాలంకారః ॥ తదుక్తం విద్యానాభేన * ఏకద్విప్ర
 భృతీనాంతు వ్యంజనానాంయదాభవేత్ । పునరుక్తిరసానామవృత్త్య
 మపాసశ్శబ్దవైభవేతి ॥ అయమేవాలంకారః ప్రాయశాభోజరాజోక్తిస్స
 మసంధేయః । విశేషంతువక్ష్యామః । ఆదౌ ద్యుదేవతాకస్యాంత్యైలఘ్నా
 స్తగణస్యప్రయోగాచ్చుభలాభస్సూచ్యతే । తదుక్తం * తోద్యోరంత్య
 లఘుశ్శుభఇతి లకారస్య భూదేవతాకత్వాద్భిజప్రచయగమనసిద్ధిః । ప్రా
 యేణాత్ర ద్రాక్షాపాకః * ద్రాక్షాపాకస్సకథితోబహిరంతస్సర్వదాస
 ఇతి లక్షణాత్ । ఏతదాదిన్లోకపంచకం వసంతతిలకావృత్తం * ఉక్తావసం
 తతిలకాతభజాజశాగఃఇతికేదారోక్తలక్షణాత్ ॥ ❀❀❀❀❀ ॥ ౧ ॥

ఇవానీం తావన్మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతానిచ శా
 స్త్రాణి ప్రధంతఇత్యాది భగవద్భాష్యకారవచనం ప్రమాణయన్ శిష్టా
 చారపరిష్కారం విశిష్టదేవతాబ్రాహ్మణసమస్కారరూపం మంగళం నిబ
 ధాతి ॥ ఉచ్చైరితి ॥ జగతి జగత్స్విత్యధః । ఉచ్చైరున్నతా గతిర్లం
 తవ్యదేశః స్వగాఽద్యున్నతస్థానమిత్యధః ॥ ౧ ॥ దేశేప్రాప్యగతిరితి
 వైజయంతీ ॥ ధర్మతః జ్యోతిష్తోమాదిధర్మాత్ పంచమ్యాస్తసిల్ । సిద్ధ్య
 తిచేత్ నిష్పన్నాభవతియది । సిద్ధ్యతీతిపదం సర్వత్రసంబధ్యతే । తస్య
 ధమస్య ప్రమా యథాథానుభవశ్చ స్వగాఽదిఫలసాధనత్వజ్ఞానమితి
 యావత్ । ప్రమాకరణం ప్రమాణమిత్యత్ర యథాథానుభవః ప్రమే
 తిప్రమాశబ్దాధాస్య తార్కికైరుపపణితత్వాత్ । కృతకైతరైరకృత్రి
 మైః పచభేః జ్యోతిష్తోమేన స్వగాఽకామోయజేతేత్యాదివదవాక్యైఃపి

చవచనైఃకృతకెతరైశ్చైత్ | లెషాం ప్రకాశనదశాచమహీసురైశ్చైతానం
తలెణ నిపతెత్క్వనుమత్ప్రణామః || ౨ || గద్యానుబంధః సమిశ్రితపద్య

ద్వ్యతిచేత్ * సను అన్యమహతాభూతన్యనిశ్వంతమేతద్యదృగ్వేదో యజ్ఞ
ర్వేదస్సామవేదఇత్యాదివాక్యాద్వేదానాముత్పత్తిశ్రవణాత్కథమకృతక
త్వమితిచేత్ * అనాదినిధనానిత్యావాగుత్సృష్టాస్వయంభువా | ఆదౌ వే
దమయీవిద్యా యతస్సర్వః ప్రపతితః ఇతిష్టైలైగకృత్రిమత్వావగమా
త్ | ఋచస్సామానిజజ్ఞైరెభక్త్యానిమ హిరణ్యగర్భే వేదావిర్భావవీవ జ
నేరథః + ఏతత్ శాస్త్రయోనిత్వాదితి వేదాంతసూత్రవ్యాఖ్యానావసా
రే తత్త్రభవద్భిర్భాష్యకృద్భిస్సమ్యగివేచితం తత్రైవాను సందేయమి
త్యలమతశాస్త్రవిచారేణ | తేషామకృత్రిమవచనానాం ప్రకాశనదశా
పాఠతాథతశ్చస్ఫుటీకరణప్రకారశ్చ మహీసురైర్భాగ్రిహితైరిత్యర్థః
|| ౩ || ఆశ్రమోస్త్రీద్విజాత్యగ్రజన్తభూదేవబాడబాఇత్యేమరః | తానం
తరేణ తాన్తహీసురాన్వినా + అంతరాంతరేణ యుక్తై ఇతిద్వితీయా ||
మత్ప్రణామః మత్కృతనమస్కారః క్వను కుత్రవా | నిపతేత్కృవరైతా
ఉక్తక్రమేణ పరమశ్రేయోహేతూనాం వేదవిదామేవ బ్రాహ్మణానాం
నమస్కార్యత్వాత్తైషామేవాయంనమస్కారోవిధీయతేఇత్యర్థః | తథా
చశ్రుతి * తస్మాద్భాగ్రిహితాభ్యోవేదవిద్యోద్భవదివేదసమస్కార్యాది
తి | తతో బ్రాహ్మణావన నమస్కార్యాఇష్టదేవతాశ్చ | తదుక్తం భగవ
తాశ్శ్రీకృష్ణేన మహాభారతే * దైవాధీనంజగత్సర్వం మంత్రాధీనంతుదే
వతం | తన్మంత్రబ్రాహ్మణాధీనం బ్రాహ్మణోమమదేవతమితి || అత్య
తరోత్తరస్య పూర్వపూర్వం ప్రతివిశేషణత్వాదేకావశ్యలంకారః | తడు
క్తమేకావశ్యం * యత్రవిశేషణభావితపూర్వంపూర్వం ప్రతిక్రమణైః
భవతిపరంపరమేషాలకృతిరేకావలీకధితేతి || ❀❀❀❀❀❀ || ౨ ||
ఇదానీం స్వచికిషీతనిబంధస్య స్వరూపనిరూపణద్వారా సహృదయా
నాం ప్రరోచనాముత్పాదయన్ తద్రచనాయాం నిజరసనాయాః ప్రవృత్త

నూక్తిహృద్యాహివాద్యకలయాకలితేవగీతిః । తస్మాద్దధాతు కవిమార్గ
 (విదాం)జుషాం) సుఖాయచంపూప్రబంధరచనాం రసనామదీయా ॥ 3॥
 వాల్మీకిగీతగఘుపుంగవకీర్తిలేశైస్తప్తింకరొమి కథమప్యధునా బుధా
 త్రిమాశాస్తే ॥ ౫ ద్యేతి ॥ ౫ద్యాన్యపాదబద్ధాని ॥ తదుక్తం * అపాదః
 పదసంఘాతౌ గద్యంపద్యంచతుష్పదమితి ॥ ౫ద్యానామనుబంధేనాను
 షం గేణ యోరసాస్వాదః తేనమిశ్రితా మిశ్రితా పద్యసూక్తిః పద్యానాం
 సమ్యగ్రచనా ॥ ని ॥ ఆస్వాదేబ్రహ్మాణిరసఇతిశబ్దార్థవే ॥ వాద్యకలయా
 వీణావేణుమృదంగాదివాద్యశిల్పేన ॥ ని ॥ కలాశిల్పేవివృద్ధాచేతిపైజయ
 న్నీ ॥ కలితా మిశ్రితాగీతిః గానవిద్యేవ హృద్యా మనోజ్ఞాహి । సహృద
 యహృదయాహ్లాదినీఖల్విత్యర్థః । తస్మాద్గద్యపద్యమిశ్రితప్రబంధస్య స
 ర్వానందకరత్వాద్ద్యేతాః । కవయంభైరసోల్లసితశబ్దార్థసంఘటనపరయా
 రచనయా వణయంతీతికవయః । తస్మాగ్జుషాం తద్వత్కానువర్తినాం
 కవితారసాభిజ్ఞానామిత్యర్థః । సుఖాయ హృదయానురంజనార్థం ।
 మమేయంమదీయా + వృద్ధాచ్ఛితిఛప్రత్యయః । రసనా జిహ్వ । చ
 మ్పూప్రబంధరచనాం * గద్యపద్యాత్కంకావ్యం చంపూరిత్యభిధీయ
 తే ఇత్యుక్తలక్షణంకావ్యం చంపూప్రబంధః । తస్యరచనాం నిర్మాణం ద
 ధాతు । విశిష్టప్రబంధరచనాయాంమదీయారసనాప్రవృత్తతామిత్యర్థః ।
 చమతాకరకారితయా గద్యపద్యాత్కంకావ్యం కరోమితితాత్పర్యం ॥ అ
 త్ర పూర్వవాక్యే ఉపమానాపమేయసాధారణధర్మసాదృశ్యప్రతిపాదకా
 నాం చతుర్థాం ప్రయోగాల్ శ్రోతృపూర్ణోపమాలంకారః * స్వతస్సిద్ధే
 నభిన్నేన సమ్మతేనచధర్మతః । స్యాదౌపమ్యేనవణ్యాస్య వాచ్యంచేదే
 కదౌపమేతిలక్షణాల్ ॥ సచ శబ్దానుప్రాసేనచసంస్పృజ్యతే ॥ 3 ॥ **
 నను వాల్మీకిరచితేన శ్రీరామాయణేనైవ సకలజనసంతృప్తైజాణయమా
 సత్వాత్తవపునః కోయం నూతనప్రబంధనిర్మాణప్రయాసఇత్యాశంక్య సో
 షపత్తికం తత్ప్రణయనై స్వస్యాధికారుదర్శయతి ॥ వాల్మీకితి ॥ వల్మీ

నాం । గంగాజలైర్ద్భువిభగీరథయత్న(కృష్ణైః)లభ్యేః) కింతర్పణంనవిదధాతి
జనగపితౄణాం ॥ ౪ ॥ వాచంనిశమ్యభగవానథనారదస్య పాశ్చేతసగవ్య
కస్యాపత్యంవాల్మీకిః * తదుక్తం బ్రహ్మకెవరై ॥ ఆథాబ్రవీన్నహం
తేజాబ్రహ్మలోకపితామహాః । వల్మీకప్రభవో యస్తా తస్తాద్వాల్మీకిరి
త్యశోఽతి + అతఇళితీర్షా । తేనగీతాః ఉపవణితాః యే రఘుపుంగవశ్చ
రితశాః । పుమాన్ గౌరివేతివిగ్రహమాత్రం । పుంగవః శ్రేష్ఠః ॥ ౫ ॥
శ్రేష్ఠోక్షాణౌతుపుంగవాదితివైజయంతీ + గోరతద్ధితలుకీతి సమాసాంత
ష్టచ్ ॥ రఘుపుంగవస్య రఘుశ్రేష్ఠస్య కీర్తయే దానక్షాత్రాదిగుణసము
ద్భవాయాస్సమాఖ్యాయాః తేశాః లవాఃతైః । బ్రహ్మలోకప్రసిద్ధస్య శ
తకోటివిస్తృతస్య శ్రీరామచరితస్య చతుర్వింశతీసహస్రసంఖ్యాపరిమితే
న శ్రీరామాయణేన కియతపవ వణితత్వాత్కీర్తితైరిత్యుక్తమిత్యవగం
తవ్యం ॥ అథునా ఇదానీం కథమపి మహతాయత్నేన చంపూప్రబంధని
ర్మాణరూపేణేత్యధః ॥ ౫ ॥ జ్ఞాతహేతువివక్షాయామప్యాదికథమవ్య
యం । కథమాదితథాప్యంతం యత్నగౌరవబాధయోరిత్యుత్పలమాలాయాం
బుధానాం తజ్జ్ఞానాం ॥ ౫ ॥ జ్ఞాతృచాంద్రిసురాబుధాఇతిక్షీరసావ్సమీ ॥
తృప్తిం సంతృప్తిం కరోమి । అత్రదృష్టాంతమాహ ॥ భువి భూలోకే భ
గీరథేన రాజ్ఞాయత్నకృష్ణైఃప్రయత్నేననీతైః అశ్వమేధీయాశ్వాన్వేష
ణసమయే కపిలకోపానలదగ్ధానాం సగరాత్తజానాం స్వలోకస్యప్రా
పణాయ దుశ్చరతపశ్చర్యాదిబహుతరప్రయత్నేన వియన్తార్థాద్భవంప్రా
ప్తితైరిత్యధః । భగీరథప్రయత్నఉత్తరత్రవక్ష్యతే । గంగాజలైర్ద్భువా
కినీసలితైః సరః పుమాన్ పితౄణాం తర్పణం నివాపాంజలిదానెనసం
తృప్తిం నవిదధాతి నకరోతికిం ॥ కరోత్యేవేత్యధః । అతోహమప్యేవం
కరోమితిభావః ॥ అత్ర వైధర్మ్యేణ దృషాంతాలంకారః * యత్రవాక్య
ద్వయేబింబప్రతిబింబతయోచ్యతే ॥ సామాన్యధర్మోవాక్యజ్ఞేస్సద్భృష్టాం
తానిగద్యతేఇతిలక్షణాత్ ॥ ౪ ॥ — ఇత్తంస్వస్య గ్రంథకరణేయోగ్య

వచసాం ప్రథమకవీనాం । మాధ్యందినాయ నియమాయ మహాషిఃసే

తాం ప్రసాధ్య సంప్రతి కథాం ప్రస్తోతి ॥ వాచమితి ॥ ప్రవచసాం ప్ర
గల్భవచసాం కవినాం వ్యాసాదీనాం ప్రథమఆద్యః సకలకవికులగురురి
త్యభః । సః ప్రసిద్ధః ॥ అత్రనయచ్ఛబ్దాపేక్షా ॥ తదుక్తంకావ్యప్రకా
శే * ప్రక్రూతప్రసిద్ధానుభూతాథావిషయస్తచ్ఛబ్దః యదుపాదా
నంనాపేక్షతేఇతి । తుశబ్దఉత్కషాథాకః అవ్యయానామనేకార్థత్వా
త్ ॥ భగవాన్ * ఉత్పత్తింనిధనంచైవ భూతానామాగతింగతిం । వెత్తి
విద్యామవిద్యా చసవాచ్యాభగవానితీత్యుక్తలక్షణః ॥ ప్రచేతసో వదు
ణస్యాపత్యంప్రాచేతసోవాల్మీకిః ÷ తస్యాపత్యమిత్యేత్ ॥ ని ॥ ప్రాచేత
సస్తావదీకవిస్సాన్యన్తేత్రావరుణిశ్చసః । వాల్మీకిశ్చేతినిఘంటుః ॥ సరమం
తేశరీరేంద్రియవిషయోపనీతయా వివిధవేదనయేతి సరాః జీవాః లైషాం
సంబంధినారంభజ్ఞానం ద్యతి ఖండయతి శ్రీరామవివ్యనామసంకీర్తనేనై
తినారదః ॥ తదుక్తంనారదీయే * గాయన్నారాయణకథాం సర్వలోక
భయాపహం । నారదోనాశయన్నైతి నృణామజ్ఞానజంతమఃఇతి॥ అథవా
* సరతీతినరః ప్రోక్తః పరమాత్మాసనాతనః ఇతి నారదీయవచనాన్నరః
పరమాత్మా । తస్యసంబంధినారం పరమాత్మవిషయకజ్ఞానం । తద్దదాతి ఉ
పదిశతి పరమకారుణికతయా ముముక్షుభ్యఇతినారదః । తేనాస్య శ్రద్ధే
యవచనత్వముక్తమిత్యపధేయం । తస్యనారదస్యబ్రహ్మనియోగేన సమాగ
తస్య దేవషిఃప్రవరస్య వాచనిశమ్య కొన్వస్కీతసాంప్రతంలోకే ఇ
త్యాదినిజప్రశ్నానురూపాత్తరతయా* మునేశ్చ్యామ్యహంబుద్ధావై
ద్యక్తశ్శూక్రియతాంసరః ఇత్యాదిసంక్షిప్తబాలరామాయణోక్తాం వాచం
కథాంనిశమ్య శ్రుత్వా । గురుముఖాచ్ఛాగ్రతవ్యమితిన్యాయేన సకల
లోకగురోర్నారదస్య ముఖాచ్ఛ్రవణవిధేర్విహితత్వాదితిభావః *నిశా
మ్యతీతిశ్రవణే తథానిశమయత్యపి ఇతిభట్టమల్లః ॥ తత్ర నిశామ్యతేరిదం
రూపం । అన్యథానిశమయ్యేతిస్యాత్ ॥ అతపవాహవామనః ॥ నిశమ్య

వ్యాం పుణ్యామవాతమసాంతమసాంనిహంత్రీం॥౫॥ ౫ ॥ తత్రకంక్షన
 క్రాచమిధునాదేకం పంచశరవిద్ధమపి వ్యాధేనానువిద్ధం నిధ్యాయ
 నిశమయ్యశబ్దా ప్రకృతిభేదాత్ ॥ నను * ఉత్సంధాన్నారదోజ్ఞజ్ఞే ద
 త్తోంగుష్ఠాత్స్వయంభువఇతిభాగవతప్రసిద్ధంహి నారదస్య బ్రహ్మపుత్ర
 త్వం ॥ తథాచ * వాల్మీకిరభవద్బ్రహ్మవాణీవాక్తస్యరూపిణీ । చకార
 రామచరితం పావనంచరితవ్రతఇతిస్కాందే పార్వతీంప్రతి పరమేశ్వ
 రేణోక్తత్వాద్బ్రహ్మలోక ప్రసిద్ధం శతకోటివిస్తృతం రామచరితం భూ
 లోకవర్తిచాతుర్వణ్యతాపత్రయవిమోచనాథం సంక్షిప్త రచయితు
 ముక్తవతఃపరమకాయణికస్య బ్రహ్మణవీవ భూమా స్వాంశేన వాల్మీకిరూ
 పెణావతీణతాద్వదస్య ప్రప్తృత్వం నారదస్యోపదేష్టృత్వంచ కథముప
 యుజ్యతఇతిచేత్ ॥ మానుషలోకరూపాంతరేణావతీణస్యతస్యనంప్ర
 దాయప్రవతనాథం ఇత్థముపయుక్తత్వాదిత్యలమతిప్రపంచేన॥మధ్యే
 భవోమాధ్యందినః మధ్యశబ్దస్య మధ్యందినాదేశః భవాథాప్రత్యయశ్చ
 స్యాదితివ్యాసకారః । మధ్యాహ్నవాచీ మధ్యందినశబ్దవీవ ఉత్సాదిమప
 తితఇత్యన్యే । తథాచ+ఉత్సాదిభ్యోశ్చిత్త్యిజ్మాధ్యందినానియమాయ
 మాధ్యాహ్నికక్రియాం కతుమిత్త్యథః । మహాషిభిఃఋషిప్రవరైః
 సేవ్యాం స్నానసంధ్యావందనాద్యనుష్ఠానాథామాశ్రయితుంయోగ్యాం
 మహాషిలక్షణంతు * తపశ్శౌచపరాదాంతాస్సత్యవాచా ఋషుశ్చ
 లాః । వేదవేదాంగతత్త్వజ్ఞాఋషయఃపరికీర్తితాఇతి ॥ కుతః పుణ్యాం
 పావనీం అతపవ తమసామజ్ఞానానాం నిహంత్రీం వినాశినీం స్వసేవాత
 త్పురాణాం అశేషపాపనివర్తనేన జ్ఞానప్రదాత్రీమిత్యథః । తమసాంత
 న్నామకనదీంప్రాప లక్షణయా తత్తీరం ప్రాప్త్యథః । అత్రతమసాం
 తమసామితి వ్యంజనత్రితయస్యాన్వత్త్యాన్వత్త్యనుప్రాసశ్శబ్దాలంకారః ॥
 లక్షణంతుక్తం * వాచానిశమ్యభగవానధేతినారాయణాదివ్యాఖ్యాకృద
 భిమతః పాఠః ॥ ౫ ॥ — ॥ తత్రైతి ॥ తత్ర తమసాతీరే పంచశరాయ

తాబద్ధానుకంపస్య భగవతో వాత్సీ కెర్వదనారవిగదాచ్ఛందోమయీకా

స్యతేన పంచశరేణ స్త రేణ విద్ధం-ప్రహృతం, కామమోహితమితియా
వత్ ॥ ని ॥ కామఃపంచశరస్త్రరణిత్యమరః ॥ పంచభిశ్చైర్విద్ధమితిగమ్య
తే ॥ పంచశరశరవిద్ధమితిపా తేనకాప్యనుపపత్తిః ॥ ని ॥ అరవిందమ
శౌకంచ చూతంచనవమల్లికా । నీలోత్పలంచపంచేతే పంచబాణస్య సా
యకాశిత్యమరః ॥ తథాభూతమపి వ్యాధేన-లుబ్ధ కేన, నిషాదేనేతి యావ
త్ ॥ ని ॥ వ్యాధోమృగవధాజీవోమృగయులు-బ్ధకశ్చసశిత్యమరః ॥ అ
ను పశ్చాత్, విద్ధం-సంప్రహృతం, శౌచ్యతరమిత్యధః + వ్యధతాడ
నేతితిథాతాఃకర్తృణిక్తః సంప్రసారణంచ ॥ క్రొంచమిధునాత్-క్రాంచీ
చక్రాంచశ్చ క్రొంచౌ బకవిశేషౌ ॥ ని ॥ క్రుజ్జీక్రాంచౌధబకఃకహ్వ
శిత్యమరః+ పుమాంస్త్రియేత్యేక శేషః । తయోర్క్రిధునాత్-ద్వంద్వా
త్, తద్వ్యగళాదిత్యధః । నిధానరణైపంచమీ ॥ ని ॥ స్త్రీపుంసౌమిధు
నంద్వంద్వమిత్యమరః ॥ కంచన ఏకంపుమాంసం నిధ్యాయతః పశ్యతః ॥
నిర్వణానంతునిధ్యానం దర్శనాలోకనక్షణమిత్యమరః ॥ అతఏవ బద్ధా
నుకంపస్య-ఉత్పన్నకరుణస్య, మైత్రీ-కరుణా'ముదితా ఉపేక్షాచేతి చత
స్యణాం మహచ్ఛిత్తవృత్తిత్వేన విద్ధపేదనాదర్శనస్య కరుణోత్పాదకత్వా
దితిభావః ॥ ని ॥ కృపాదయానుకంపాస్యాదిత్యమరః ॥ భగవతోవాత్సీ కేః
పదద్వయం వ్యాఖ్యాతం! పదసమరవిందమివేత్యుపమితిసమాసః । నతు ప
దసమేవారవిందమితి రూపకసమాసః ॥ తథాసత్యరవిందస్య ప్రాధాన్యే
న తస్మాత్సరస్వతీనిస్సరణాయోగాత్ ॥ ఛందోమయీ అనుష్టుప్ ఛందో
నిబద్ధా ద్వాత్రింశదక్షరానుష్టుబితిఛాందసాః+ ఛందశ్శబ్దాత్తాద్యూప్య
మయిత్ । టిడ్డాణిజిత్యాదినాజీప్ ॥ కాచిదపూర్వా ఏవంవక్తృమాణ
ప్రకారా సరస్వతీవాక్ నిస్ససార-నిజప్రయత్నంవివైవనిజగామ, ని॥
గీర్వాగావణీసరస్వతీత్యమరః ॥ నిసూర్వకాత్ సృగతావితిథాణోర్ణిట్

చిదేవం నిస్ససారసరస్వతీ ॥ ౬ ॥ ప ॥ మానిషాద ప్రతిష్ఠాంత్యమగమశ్శా
శ్వతీస్సమాః । యత్క్రొంచమిధునా దేక మవధీః కామమోహితం ॥ ౭ ॥

॥ ౬ ॥ తామేవ సరస్వతీమాహ ॥ మానిషాదేతి ॥ హేనిషాద, త్వం శా
శ్వతీః సమాః-అనంతసంవత్సరాన్ ॥ ని ॥ సంవత్సరోవత్సరోద్భోహాయ
నోస్త్రీశరత్సమాశ్శత్యమరః ॥ అత్యంతసంయోగేద్వితీయా ॥ ప్రతిష్ఠాం
స్థితిం మాగమః-మాప్రాప్నుహి, క్షిప్రమేవమరత్యధః + గమేల్లు
జిపుషాదిత్వాల్ చ్చేరజాదేశః సమాజ్యోగశ్శత్యదాగమప్రతిషేధే వక్త
వ్యేపి ఆషత్వాత్తత్ప్రతిషేధాభావః ॥ యద్యస్తాత్క్రొంచమిధునా దేకం
కామమోహితం-క్రీడాతత్పరం, అవధీః-హతవానసి, + హంతెల్లుజహ
నోవధాదేశః ఆయం శాపత్వేన ప్రవృత్తః శ్లోకః వాల్మీకి మహాషేరీశ్వరా
నుగ్రహేణ కృత్స్న కావ్యాధాసంగ్రహరూపేణ నిషేషః సంగ్రహశ్చ
యం మానిషాద మా లక్ష్మీః నిషేదతి తిష్ఠతి అస్తిన్నతి మానిషాద లక్ష్మీనివా
సశ్రీరామత్వం శాశ్వతీః సమాః-చిరకాలం, ప్రతిష్ఠామగమః అఖండితై
శ్వర్యానందసంపన్నో విజయీభవేత్యధః । యద్యతః కారణాల్ క్రొంచ
మిధునాల్ క్రొంచగతికౌటిల్యాల్పభావయోరితిధాతౌరచక్రంచారాక్ష
సీకకసీ, తస్యా అపత్యం క్రొంచో గాక్షసః రావణః + తస్యా పత్యమిత్యణ్
తస్య పత్ని క్రొంచీ మండోదరి అత్రాపి పూర్వవదేకశేషః । తయోర్మి
ధునా దేకం కామమోహితం లొకవిద్విష్టకర్తాణం రావణమవధీః । ఏతే
న మహాషేణౌ వాల్మీకినా సంప్రదాయ ప్రవర్తకై న లక్ష్మీపతిరూపశ్రీ
రామస్త రణరూపం మంగళం కావ్యాదావవశ్యకతావ్యమాశీర్వాచనరూపం
కృతమిత్యవగంతవ్యం । ఇత్యేవం సరస్వతీనిస్ససారేతిహార్యేణ సంబంధః ॥
శ్లో కాఖ్యమైతదానుష్టుభం వృత్తం * పంచమం లఘుసర్వమసప్తమం ద్వి
చతుర్థయోః । గురుషస్థంచ సర్వేషామేతచ్ఛ్లోకస్య లక్షణమితి వచనాల్
* మానిషాద ప్రతిష్ఠాంత్యమగమశ్శత్యత్ర ప్రతిష్ఠాంతు అమ-గమశ్శత్యే
దః । సవిద్యతేమాయస్యేతి విగ్రహః తస్య సంబుద్ధిః హేలమ నిర్భాగ్యశ్చ

X || తదను సమయోచితకృత్యం నిర్వృత్య స్యాశ్రమముపగతవతి భగవతి
 వాల్మీకౌ || ౧ || ప || వాణీవిలాసమపరత్రకృతౌ పలంభమమ్భోజఘోరస
 హమానఇవావిరాసీత్ | ఆభాతియత్క్రూరిగనైకవిధప్రపంచవ్యాజేంద్ర
 తినారాయణీయే || ౨ || — || తదన్వతి || తదను మానిషాదేత్యాది ఛం
 దోనిబద్ధవాక్ష్మీస్సరణానంతరం భగవతి-పూజ్యే, వాల్మీకౌ సమయోచితం
 -మధ్యాహ్నకాలోచితం, ని || సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవి
 దఇత్యమరః || కృత్యం-స్నానసంధ్యావందనాదికర్త, నిర్వృత్య-కృత్యా,
 స్యాశ్రమం-స్వనికేతనం, పణశాలాంప్రతి, గతవతి-ప్రవిష్టవతిసతి,
 ౩ || — || తతఃక్రిప్రవృత్తమిత్యతః || వాణీతి || అమ్భోజం-నా
 రాయణనాభీకమలం, తత్ర భవతీత్యంభోజఘోరః-బ్రహ్మ, * తదుక్తంభా
 గవతే * యన్నాభిజాతాదరవిండకౌశాద్బ్రహ్మవిరాసీద్భృతపషలోకఇతి
 అన్యేభ్యోపి దృశ్యతఇతిక్విప్ | అపరత్ర పురుషాంతరే వాల్మీకౌ కృతౌ
 పలంభం-విహితానుషంగం, తత్రోపలభ్యమానమిత్యథః || వాణ్యాఃమా
 విషాదేత్యాదివాచః సరస్వతీదేవ్యా శ్చేతిగమ్యతే | విలాసం-లీలాంఅసహ
 మానః, అమృష్యమాణఇవావిరాసీత్-ప్రాదురభూత్, నిజపరిగ్రహస్య
 పురుషాంతరాసక్తిం కోవాసవేతేతిభావః | వస్తుతస్తు పరమకారుణికత
 యా మహాషేరావల్మీకేః వ్యాధవిద్ధక్రొంచదర్శనానంతరజనితకౌ కావ
 నౌదనాథః నిజాజ్ఞయా ప్రథమతానాథోక్తమేవాథః పునః స్వ
 యమపుష్పదెష్టుం తత్సమక్షం ప్రత్యక్షోభూదితితాత్పర్యం || యక్తం
 చైతదిత్యాహ || ఆభాతీతి || యత్క్రూరి-యస్య అమ్భోజఘోరఃకృతః క్రి
 యా శక్తిః కర్త్రీ అశక్తివిధోదేవతిర్వజ్జనుష్యాదిభేదేన బహుప్రకా
 రో యః ప్రపంచః సగః సఇతివ్యాజోపదేహోయస్యనతథోక్తః || యః
 ఇద్రజాలవిధిః * అదేశకాలాపరోక్ష్యం పరోక్షస్యేవవస్తునః మంత్రా
 షధాదిస్సోయమైంద్రజాలవిధిస్తన్మతఇత్యుక్తలక్షణః || తస్య సాధక
 పింఛికేవ-నిష్పాదకపింఛవిశేషఇవ, ఆభాతి-ప్రకాశతే, అతఏవ తద్వ్య

జాలవిధిసాధకపింఛికైవ ॥ ౯ ॥ ౫ ॥ తతఃపరమహమేణమహాషిణా
విఛవదభ్యర్చితః పరమేష్ఠీ మధ్యమలోకేపి సవృత్తం ప్రకాశయితుం
కిల భవంతమేవోపతిష్ఠమానయానయా భారత్యా రామచరితం యథాశ్చ

క్రం క్రొంచఘాతనం తద్దన్వనేన మహాషేఠరపి శాశ్వతాద్వదనంతదపనా
దాభణం సవస్యావిర్భావశ్చేతిభావః | పింఛికైత్యత్రపింఛైవపింఛికా + సాన్వ
ధేకప్ ప్రత్యయః ॥ కాత్వాత్వస్యేకారాదేశః యద్యపి ॥ ౧ ॥ పింఛబర్హైన
పుంసకైత్యమగః ॥ తథాపి ఆబన్ద్యాయంపింఛాశబ్దోనిఘంట్వంతరేమద్యశ్యకి
అథవామహాకవిప్రయోగదర్శనాత్సమాధేయం * యథోక్తకృష్ణకణా
మృతస్తవేమంగళే * నవశిఖిపింఛాలాంఛితమితి ॥ తథాజ్ఞానవాసిష్ఠేశాంబరీ
కాపాఖ్యానైః * ఇత్యుక్తాపింఛికాలేనభామితా ప్రసభంతదా ॥ నానా
విరచనాబీజంమాయేవపరమాత్మనితిరత్నానశ్శాపింఛికాహస్తేనైంద్రజా
లికేనేతి ॥ జేనగ్రంథేచ ఉత్సార్గపింఛయాజీవాన్విన్యసేచ్ఛరణంవ్రతీతినిరం
కుశాఃఖలుకవయః సార్వపథీనాఇత్యలమతిప్రసంగేన ॥ అత్ర పూర్వవా
క్యవాణ్యోర్వాచ్యప్రతీయమానయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యనసాయనూ
లాతిశయోక్తిర్నిరూప్యథా ॥ అసహమానఇతి జాతిస్వరూపోత్పేక్షా ॥ ఉ
త్తరవాక్యేతుప్రపంచే వ్యాజశబ్దేన తత్త్వమపహ్నుత్యఇంద్రజాలత్వా
రోపణాదపహ్నవాలంకారః * ఛలాదిశబ్దైరసత్యత్వప్రతిపాదనమపహ్ను
తిరితిసర్వస్వసూత్రం ॥ తదుజ్జీవితాచేయం పింఛికేవేత్యుపమాసాచోక్తౌ
శ్పేక్షయా పరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సంస్పృజ్యతే ॥ వసంతతిలకావృత్తం ॥ ల
క్షణంతుక్తం ॥ ౯ ॥ తతః ॥ తతః ప్రాదుర్భావానంతరం పరమహర్ష
ణ పితామహోయమేవంభూతే మయిదయయా ఆవిరభూదహోక్యతాథణ
తేతి పరమానందభరితేనైత్యథః ॥ మహాషిణా * ఊర్ధ్వరేతాస్తవ
స్యగ్రోనియతాశీచసంయమి ॥ శాపాసుగ్రహయోశ్చక్తస్సత్యసంధోభ
వేద్యసిఃఇత్యుక్తలక్షణలక్షితేన ఋషిప్రవరేణ వాత్సకినా విధివల్ -
విధ్యర్హం, యథాశాస్త్రమిత్యథః ॥ అభ్యర్చితః - అఘ్యేపోద్యాసనా
దిభిః పూజితః, పరమేష్ఠానేతిష్ఠతీతిపరమేష్ఠీ బ్రహ్మలోకకర్తా + పరమే

తం వ్యాక్రియతామితివ్యాహృత్యాంతరథాత్ || ౧౦ — || ప || అథసరసిజ
యోనెరాజ్జయా రామన్యత్తంకరబదరసమానంప్రేక్ష్యదృష్ట్యాప్రతీచ్య |
శుభమతనుతకాన్యం సావదు రామాయణౌఖ్యం మధుమయఘణితీనాం మా
కిదితిఇని ప్రత్యయః కిల్ ఔణాదికః || తత్పురుషే కృతిబహుళమితి సప్త
మ్యాఅలుక్ అంబాం బెత్యాదినాషత్వం మధ్యమలోకే-భూలోకేపి, లోకత్ర
యపక్షేపి అస్య మధ్యమత్వాదితిభావః అపి శబ్దో లోకాంతరప్రఖ్యాతీంద్యో
తయితి | సప్తవృత్తం-నిజచరిత్రం, ప్రకాశయితుం ప్రఖ్యాపయితుంకిలెత్యళి కే
వస్తుతస్తుమచ్చందాదేవేతిభావః | భవంతం-త్వావేన, అన్యన్యవచ్ఛేదాధా
మేషకారః తవైవయోగ్యత్వాదితిభావః || ఏవకారోయంభారత్యావాసంబధ్య
తే | ఉపతిష్ఠమానయా అనువర్తమానయా అనయా భవన్తు ఖాన్ని గతయా భార
త్యామానిషాదెత్యాది సరస్వత్యా ఈదృశే రేవన్తోకేరిత్యధాః | రామచరితం
ఋరామచరిత్రం, శ్రుతమనతిక్రమ్యయథాశ్రుతం నారదముఖతః శ్రుతక
మానతిక్రమణేనైవేత్యధాః || ౧౧ || యథాసాదృశ్యయోగ్యత్వ ఏపాసాన్వ
ర్థానతిక్రమఇతి శబ్దాణావే || వ్యాక్రియతాం-వ్యాఖ్యానతామిత్వేవం
వ్యాహృత్యాక్తా ఉపదిశ్య || ౧౨ || వ్యాహరణక్రిలః-ఫితం మిత్యమరః || అ
న్తరథాత్-అదృశ్యోభూత్, అత్రేదం రామాయణబాలకాండవచనం * మ
చ్చందాదేన లె బ్రహ్మ ప్రవృత్తైయం సరస్వతీ || రామస్య చరితం కృత్సం
కురు త్వమ్మసి సత్తమేత్యారభ్య ఇత్యుక్తావ భగవాన్ బ్రహ్మతలైర్వాం
తరధీయతేత్యంతం || ౧౦ || — || అథేతి || అథ బ్రహ్మతిరొధానానంత
రం || ౧౧ || మంగళానంతరారంభప్రశ్నకాత్సేన్యైష వ్యభోఅథేత్యమ
రః || మధుమయ్యః-అమృతస్రావిణ్యః, తాసాంఘణితీనాం రసాలకారో
ల్లసితశబ్దాధా సంఘటనావిశేషాణాం, మధుమయేత్యత్ర + స్త్రియాంపుం
వదిత్యాదినాపుంవద్భావః || మాగ్ణం పద్ధతిందర్శయతీతితాచ్చి లేన కపి
నామితి మాగ్నదర్శి సకలకవికులగురురీత్యధాః + దృశేన్యైతాత్తాచ్చి
త్యేణినిః మహాంశ్చాసాంబుషిశ్చ మహాషిః * తపోనిధూతపాస్తానా

గదర్శీమహాషిః ॥ ౧౧ ॥ X ॥ ఏనం ప్రబంధం ప్రయోక్తుం కస్యమర్థ
ఇతి చింతాముపగతవతిభగవతివాత్సీకౌ ॥౧౨॥ ప ॥ ఉపాగతామిళితపర

యాథాతథ్యాభిధాయినః! వేదవేదాంగతత్వజ్ఞాః ఋషయః పరికీర్తితా ఇ
త్యుక్తలక్షణఋషిశ్రేష్ఠోవాత్సీకిః ॥ నరసిజంయోనిః కారణంయస్య తస్య
బ్రహ్మణః ఆజ్ఞయా త్రిరామచరితం వ్యాక్రియతామిత్యేవ రూపనియో
గేన హేతునా రామవృత్తం-త్రిరామచరితం, ప్రతీచ్యా-దృష్ట్యా, యో
గదృష్ట్యా, బదర్శాఃఫలం బదరం + ఫలేలుక్ కరె-హస్తే, యద్బదరం
తేనసమానం తత్తుల్యమిత్యాధీః ఉపమా క్రియావిశేషణంవా నిశ్శేషమి
త్యథః ॥ ప్రేక్ష్య-దృష్ట్యా, శుభం-వక్త్రాణాం-శ్రోత్రాణాంచ, కల్యా
ణకరం స్యాదుపారతౌగానతశ్చమధుగం ॥ ౧౨ ॥ త్రిషిష్టమధురౌ స్యా
దూఇత్యమరః ॥ రామస్య ఆయనం-స్థానం, వణక ర్వేనేత్యన్వధానం
జ్ఞా రామాయణమిత్యాఖ్యాయస్య తత్తథోక్తం + పూర్వపదాత్సంజ్ఞా
యామగఇతిణత్వం ఉత్తరాయణవత్ కావ్యం-ప్రబంధమతనుత-అకరో
త్, కవయతేనణయతఇతికవిః తస్య కర్త కావ్యం+బ్రాహ్మణాదిత్వాత్
ష్యథ్ ॥ తస్య పంకజాదివమూఢత్వాత్ రసోల్లసితశబ్దార్థసంఘటనా
త్తకమేవ సతుకర్తమాత్త్రం తతాగవ్యం రచితవాః * తథాచ త్రిరా
మాయణై * తతఃపశ్యతిధర్మాత్తా తత్సర్వంయోగమాస్థితః ॥ పురాయత్త
త్రనిర్వృత్తం పాణావామలకంయథేత్యారభ్య రఘునంశస్యచరితం చకా
గ భగవాన్మపిరిత్యంతం ॥ మాలినీవృత్తం ॥ *ననమయయయలైయంమా
లిసీభోగిలోకై రితిలక్షణాత్ ॥ ౧౩ ॥ — ॥ తదనంతరవృత్తాంతమాహ॥
ఏనమితి ॥ వాత్సీకౌవేనం ప్రబంధం త్రిరామాయణాఖ్యమేతతాగవ్యం
ప్రయోక్తుమధ్యాపయితుం పరితుంవాకఃపుమాన్సమర్థౌధికారీత్యేవం
రూపాం చింతాం పర్యాలోచనముపగతవతీసతి ॥౧౪॥ — ॥ తతఃకింజా
తమిత్యతఆహ ॥ ఉపాగతావీతి ॥ మిళితా-సంగతా, పరస్పరౌపమా-అ
న్యోన్యసాగృహ్యం యయోస్తా యమతత్వాత్పరస్పరతుల్యరూపావిత్యర్థః॥

స్పృశోపమాబహుశ్చతాశ్చృతిమధురస్వరాన్వితౌ । విచక్షణావివిధనరే
 వ్యలక్షణౌకుశీలవౌకుశలవనామధారిణౌ ॥ ౧౩ ॥ X ॥ ఏతౌ మునిఃపరి
 బహుశ్చతా-వేదవేదాంగాదిసకలవిద్యావిశారదౌ, ని ॥ శాస్త్రశ్రవణ
 యోశ్చృతమితివిశ్వః ॥ శ్చృతిమధురేణ-శ్రవణానందకరేణ, స్వరేణ శ్చృ
 త్యారబ్ధానురణసలక్షణాన్వితౌ, శ్చావ్యకంఠస్వరసంపన్నావిత్యధః ॥
 స్వరలక్షణముక్తం సంగీతగత్నాకరే * శ్చృత్యనంతరభావీయశ్శబ్దౌనురణ
 నాత్మకః । రసాద్రంజయతిశ్చృత్యచిత్తంసస్వరఉచ్యత ఇతి ॥ విచక్షాతేజతి
 విచక్షణౌ-విద్యాంసౌ, X కర్తరిల్యుపితిన్యాసకారః ॥ అనయోః ప్రతి
 షేధోవక్తవ్యఇతిచక్షిజః ఖ్యాజ్ఞాదేశాభావః॥ వివిధాని-బహుప్రకారా
 నీ, నరేంద్రలక్షణాని-ఆజానుబాహుత్వాదిరాజచహ్ననియయోస్తౌ మహా
 రాజకుమారత్వాల్ మహాభాగ్యసూచకరాజలక్షణలక్షితావిత్యర్థః ॥ కు
 శోలవశ్చేతినామసీధారయత ఇతి కుశలవనామధారిణౌ, కుశేలవైశ్చ X
 ర్భక్తేదమాజ్ఞానాత్కుశలవావిత్యన్వధఃసంజ్ఞావిత్యధః ॥ ఉక్తంచ కాళి
 దాసేన * సతౌ కుశలవోన్మృష్టగర్భకౌ తదాఖ్యయా । కవిఃకుశల
 వావేవ చకారకిలనామత ఇతి ॥ కుశీలవౌ గాయకౌ ॥ కుత్సితంశీలమస్యే
 తిబహుప్రీహః । కుత్సితంశీలంకుశీలంతదస్తీతిమతుబ్ధా*పృషోదరాదిత్వా
 త్సాధుః ॥ ఉపాగతౌ-చింతాసమకాలమేవవిశిష్టగుణసంపన్నౌ, మైథిలే
 యా కుశలవౌ సమీపంప్రాప్తావిత్యధః * అవ్యాక్షేపాభవిష్యంత్యాః
 కార్యసిద్ధేహిలక్షణమితిభావః ॥ అత్రోదాతతానామగుణః ॥ తదుక్తం
 విద్యానాథేన * శ్లామైర్విశేషతైర్యోగో యత్రసాస్యాదుదాత్తలైతి
 * రుచిరావృత్తం ॥ చతుర్గ్రహైరిహరుచిరాజభస్టగాః ఇతిలక్షణాల్ ॥
 ౧౩ ॥ —ఏతావితి ॥ మునిర్త్వననశీలోవాత్తీకిః ॥ మునిలక్షణంతు * నిర్వి
 త్తస్సర్వతత్వజ్ఞఃకామక్రోధవివక్షితః । ధ్యానస్థౌ నిష్క్రియోదాంతస్తు
 ల్యమృత్కాంచనౌమునిరితి ॥ ఏతౌకుశలవౌ పరిగృహ్య-శిష్యత్వేన పరి
 గృహ్య, సావీ-స్ఫకియాం, ని ॥ సోఽజ్ఞాతావాత్కనిస్వంత్రీష్యాత్తీయే

గృహ్య సాంకృతిమపారయత్ ॥ ౧౪ ॥ తౌపునరితస్తతాగాయమాశా
దృష్ట్యా రామః ప్రహృష్టమనాః స్వభవనమాసీయ భ్రాతృభిఃపరివృతో
నిజంచరితం గాతుమన్వయుః ॥ * ॥ తతశ్చ ॥ ౧౫ ॥ ప ॥ ఛండోమ
యీనాం నిలయస్య వాచామంతేవసంతౌ మునిపుంగవస్య ॥ ఏతౌ కుమారౌ

సోప్రప్రియాధనఇత్యమరః ॥ కృతిః శ్రీరామాయణాఖ్యం ప్రబంధం
అపారయదధ్యాపయామాన ॥ * ప రేణ్యంతాల్లజ్ గతిబుద్ధిత్యాదినా
అణికర్తుః కర్తవ్యం ॥ ౧౪ ॥ — తావితి ॥ ఇతస్తతస్తత్రతత్రప్రదేశఇత్య
ధః ॥ గాయమానౌ-గానెనైవ శ్రీరామాయణంపఠంతౌ, కుశలవౌకర్త ॥
పునశ్శబ్దౌవాక్యాలంకారే ॥ దృష్ట్యా రామః ప్రహృష్టమనాః-రూప
గానసంపత్తిభ్యాం సంతృప్తాంతఃకరణస్సౌ, స్వభవనం-నిజమందిరమాసీ
య-భృత్యైఃప్రాపయ్య, భ్రాతృభిః-లక్ష్మణాదిభిః, పరివృతః-పరివేష్టితః,
నిజంచరితం-స్వచరిత్రం, గాతుం-గానేనపఠనంకర్తుం, అన్వయుః-అ
ప్యచ్ఛత్, ప్రబంధమేనంపఠతమితి నియోజితవానిత్యధః ॥ ౧౫ ॥ ప్ర
శ్నోనుయోగఃపృచ్ఛాచేత్యమరః ॥ తతఇతి ॥ * తతః అనుయోగానంత
రం, చశబ్దో వక్ష్యమాణక్రియాయాం సంబధ్యతే ॥ ౧౫ ॥ — ఛండో
మయీనామితి ॥ ఛండోమయీనామనుష్టుబాదిఛండోనిబద్ధానాం, వా
చాం నిలయస్య పద్యప్రపంచనిర్మాణచాతుర్యైకనికేతనస్యేత్యధః ॥ ౧౬ ॥
ఛందఃపద్యేచవేదేచేతివిశ్వః + ఛందశ్శబ్దాన్త్యుటిజీప్ ॥ మునిపుంగవ
స్య-మునిశ్రేష్ఠస్య, వాల్మీకేః అంతేవసంతావంతేవాసినౌ శిష్యా ॥ ఏతే
న అనయోరఖండితవచనత్వంనూచ్యతే ॥ ౧౬ ॥ ఛాత్రాంతేవాసిశాశిష్య
ఇత్యమరః ॥ ఏతౌకుమారౌ మైథిలయా-కుశలశ్చ, రఘువీరవృత్తం-శ్రీ
రామచరితం, యథాక్రమం రూపదేశానుసారేణైవేత్యధః ॥ గాతుం-
గానేనపఠితుం, ఉపాక్రమేతాముపకాంతవంతౌ, చశబ్దోయమనుయో
గంసముచ్చినౌతి ॥ ఏతేన ప్రశ్నానంతరమేవ అవిలంబేన ప్రార్థగాన
యోరనయోశ్చీరామస్యచాన్యోశ్చ దైవవశాత్సవ్యమేవోత్పన్నా

రఘువీరవృత్తం యథా కృమంగతుముపాకృమేతాం ॥ ౧౬ ॥ అస్తి ప్రశస్తా
 జనలోచనానామానందసందాయముకోసలెషు । ఆజ్ఞానముత్సారితఙ్గాన
 వానాం రాజ్ఞామయోధ్యేతి పురీరఘూణాం ॥ ౧౭ ॥ తామావసద్దశరథస్సు
 రవందితేన సంక్రందనేన విహితానన సంవిభాగః । బృందారకారి విజయేసు
 ప్రితిరితి సూచ్యతే । ఇంద్రవజ్రోపేంద్రవజ్రా మిశ్రణాదుపజాతివృత్తం ॥
 * స్యాదింద్రవజ్రాయదితాజగః ॥ ఉపేంద్రవజ్రాజతజాస్తతాగః ॥
 అనంతరొదీరితలక్ష్మభాజౌ పాదాయదీయావుపజాతయస్తాః ॥ ఇతి కేదా
 రేణోక్తత్వాత్ ॥ ౧౬ ॥ — ॥ ఉపకృమప్రకారమేవాహ ॥ అస్తీతి ॥
 జనలోచనానామానందసందాయము-సమస్తవస్తుసమృద్ధతయా సకలజన
 నయనానందకరేష్యిత్యర్థః, కోసలమాత్తరకోసలెషు జనపదేషు బహు
 చచనాంతైవ దేశవిశేషస్య సంజ్ఞా । ప్రశస్తా-ప్రఖ్యాతా, ఆజ్ఞయైవ సము
 త్సారితా నిరస్తా దానవామౌషాంతేషాం చండశాసనానామిత్యర్థః । ర
 ఘూణాం-రఘువంశౌద్భవానాం, రాజ్ఞాం-ప్రజానురంజకానాం, నృపా
 ణాం రఘుశబ్దే యదుశబ్దవత్తదపత్యేలక్షణా । రఘుశబ్దస్య జనపదవాచి
 త్వాభావేన అతద్రాజత్వాద్భహుషులుగసంభవాత్ (కేచిత్తు ఉత్తరకోస
 లానాం రఘుసంజ్ఞామంగీకృత్య తద్రాజత్వాద్విషాకుశబ్దవద్భహుషు లుగి
 త్యాహుః) రఘువంశ్యరాజసంబంధినీత్యర్థః । యోద్ధమశక్యా ఆయో
 ధ్యేతి అన్వయసంజ్ఞా పురీ-రాజధానీతస్తి । ఇంద్రవజ్రవృత్తం ॥ లక్షణం
 తూక్తం ॥ * సందాయస్విత్యపిపాఠః ॥ ఉదాత్తాలంకారః ॥ ౧౭ ॥—
 తామితి ॥ సురవందితేన-సురసేవ్యేన, సంక్రందనేన-ఇంద్రేణ, ని ॥ సం
 క్రందనోదుశ్చ్యవనస్తురాషాణ్మేఘవాహన ఇత్యమరః ॥ విహితః ఆననసం
 విభాగః యస్యసః-దత్తార్ధాసనః, ఇంద్రస్యాపి మానసీయ ఇత్యర్థః । త
 థా బృందారకారిణాం-దానవానాం, విజయేన-దానవేషు విజితేషు స
 త్స్విత్యర్థః । సురలోక-స్వగే, లబ్ధాని పరితోషాత్సురైర్దీయమాన
 తయా ప్రాప్తాని మందారాణాం మాలాపవమాల్యాని పారిజాతకుశుమ

రలొకలబ్ధమందారమాల్యమధువాసితివాసభూమిః ॥ ౧౪ ॥ ౫ ॥ అథా
స్త్రిన్ననపత్యతయా దూయమానమానసే పుత్రాధాన్ క్రతుమశ్వమేధం
విధాతుం మంత్రిభిస్సహమంత్రయమాణే దశరథే సుమంత్రః ప్రహృష్ట
మనా మహాషేరంగదేశసంగతావగ్రహనిగ్రహశౌండస్య విభండకనూ
నొరవశ్యమ్మశ్యశృంగస్య ప్రసాదాత్ప్రభవోభవితాకుమారాణామితిస

స్రజః తేషామధునా-పుష్పరసేన, వాసితా-సురభితా, వాసభూమి
ర్నివాసస్థానంయస్యనతథోక్తః॥ భూలోకేపి స్వగృహసుఖానుభావక ఇత్య
థాన్॥ని॥మధుమద్యేపుష్పరస ఇత్యమరః ॥దశరథోనామరాజాతామయో
ధ్యామావసత్-అధివసతిస్త + ఉపాన్వధ్యాజ్వస ఇతికర్తృత్వం తత్ర వర్త
మానోనిజకార్యనిర్వాహకతయా సురైఃపూజ్యమానః చిరకాలం సామ్రా
జ్యశ్రియమనుబధూవేత్యథాన్ ॥ అనుప్రాసోలంకారః ॥ వసంతతిలకావృ
త్తం ॥ ౧౫ ॥ — ॥ అథేతి ॥ అథానంతరమస్త్రిన్దశరథే అనపత్యతయా-
అపుత్రకతయా, దూయమానం-పరితప్యమానం, మానసం యస్యతస్త్రిన్-
* నాపుత్రస్యహిలోకొ స్థితంసర్వేపశవోవిదురితి ॥ అపుత్రస్యగతిర్నా
స్థీతిశ్చిత్తస్త్రిభ్యామితిభావః + దూజ్ పరితాపఇతిధాతౌః కతారిశా
నచ్ ॥ అతపవ పున్నామ్నోనరకాత్త్రాయంతఇతిపుత్రాస్తదధాన్పుత్ర
లాభాధాన్మిత్యథాన్+అథేనసహనిత్యసమాసస్సర్వలింగతాచవక్తవ్యా॥
అశ్వమేధం క్రతుం-అశ్వమేధయాగంవిధాతుంకర్తుం, మంత్రిభిస్సహ-
సచివైస్సాకం, మంత్రయమాణే-విచారయమాణేసతి, తదా సుమంత్రః
కులక్రమాగతౌమంత్రిప్రవరః కర్తూ అంగదేశే-అంగరాష్ట్రే, సంగతః
ప్రాప్తఃప్రయోగవగ్రహః-వృష్టిప్రతిబంధః, +అవెగ్రహోవషప్రతిబంధఇ
త్యప్ ప్రత్యయః॥ని॥ వృష్టిర్వషాంతద్విఘాతేవగ్రహోవగ్రహౌసమావిత్య
మరః॥తస్యనిగ్రహే-నివతానె, శౌండస్య-దక్షస్య,నిగ్రహోనుగ్రహసమర్థ
స్యేత్యథాన్ ५సప్తమిశౌండైరితిసమాసం॥విభండకనూనాః-విభండకాఖ్య
మునిపుత్రస్య,ఋశ్యశృంగస్య మహాషేఃమహాషీలక్షణముక్తం॥ ప్రసా

సత్కుమారోదీరితం పురావృత్తమముష్టేదశరథాయకధయామాస ॥ ౧౯

సోపి సుమంత్రవచనాచ్ఛాంతాధిశ్యాంతాకుటుంబినం సంబంధినమేనం
మునిమానీయ వసిష్ఠాదిష్టమశ్వమేధాధ్వరం సరయూరోధసి విధాయ త

దాదనుగ్రహాత్, *ప్రభావాదితిపాతేసామధ్యాత్ అవశ్యం నిశ్చితం కు
మారాణాం-పుత్రాణాం, ప్రభవత్యస్తాదితి ప్రభవః కారణం x ఋ
దోరప్ భవితా-భవిష్యతి, అనద్యతనెలుట్ దశరథఇతి శేషః ॥ ఇత్యేవం
సనత్కుమారేణ వరాషరవిదా బ్రహ్మమానసపుత్రేణోదీరితం-బ్రహ్మస
భాయాంకథితం, పురావృత్తం-పూర్వవృత్తాంతమముష్టేదశరథాయకధయా
మాస పూర్వమిత్వాకుసారధ్యేన బ్రహ్మసభాంగతస్సుమంత్రస్తత్రాఘాలా
కరాజప్రస్తావతత్పరైర్దేవైః పృష్టేన సనత్కుమారేణ త్రైకాల్యవి
దా కథితస్య దశరథవృత్తాంతస్య మనసిస్థితత్వాత్తదానీమేతత్సర్వంనివేద
యామాసేత్యర్థః ॥ ౧౯ ॥ — స ఇతి. I. సః-దశరథోపి, సుమంత్రస్య
వచనాత్తథ్యవాక్యాద్దేతాః శాంతః-శమంగతః, ఆధిః-పుత్రాభావజాత
మనోవ్యధాయస్యసతతోక్తస్య ॥ ౨౦ ॥ పుంస్యాధిర్తానసీవ్యధేత్యమరః
శాంతానామ అంగదేశాధీశ్వరస్య రోమపాదనామ్నస్తనయా తయా కు
టుంబినం-కుటుంబవంతం, శాంతాజానిమిత్యర్థః ॥ అవగ్రహనివారణాన
స్తథం పారితోషికతయా నిజపుత్రికాయా దత్తత్వాదితిభావః ॥ అతఏవ
సంబంధినం బంధుం రోమపాదస్య దశరథస్యచ సౌహార్ద్రసంబంధరూపసో
దరభావస్య విద్యమానత్వాదితిభావః ॥ మునిం-మననశీలం, మునిలక్షణము
క్తం ॥ ఋశ్యశృంగమానీయ స్వయమేవేతి శేషః ॥ వసిష్ఠేన-నిజకులగురు
ణా, ఆదిష్టముపదిష్టం, వసిష్ఠాధిష్ఠితమితిపాతే వసిష్ఠేనాధిష్ఠితం నియమి
తమశ్వమేధాధ్వరం సరయూరోధసి-సరయ్యాఖ్యనదీతీరే, ని ॥ కూలం
రోధశ్చతీరంచేత్యమరః ॥ విధాయ-విధిబోధితక్రమేణకృత్వా, తత్ర సర
యూరోధస్యవనత్వశ్వమేధేనహికర్తృణీకర్తారంభఇతిశాస్త్రనిషేధా
త్ ॥ పుత్రాణామిశుంపుత్రియాతాంపుత్రాత్పదన హేతుమిత్యర్థః ॥

తృపుత్రీయామిష్టిం విధివత్కతుమాంభత॥౨౦॥ తదనుహవిరాహరణా
య ధరణ్యాం కృతావతరణాన్సర్వే గీర్వాణగణాశ్శతమఖప్రముఖాశ్చతు
రుఖాయ దశముఖప్రతాపగ్రీష్టోష్ఠాష్టాషణమావేద్య తేనసహ శరణా
మితి శౌజ్ఞాధనావనం మనావనాః నానావిధప్రస్తుతస్తుతయః క్షీరాం

× వృద్ధాచ్ఛ ఇతి ధప్రత్యయః ఇష్టిం-యాగం, పుత్రీకామిష్టిం విధివత్
విధ్యహం, యథాశాస్త్రమిత్యధః × తదహంమితివతి ప్రత్యయః ॥
కర్తుమాంభత-ఉపాక్రమత ॥ ౨౦ ॥ — తదన్వితీ ॥ తదను-ఆరంభానంత
రం, హవిరాహరణాయ-హవిర్భాగానాహర్తుం, ధరణ్యాం కృతావతర
ణాః-భువంప్రత్యాగతాః, శతమఖప్రముఖా-ఇంద్రాద్యాన్సర్వే, గీర్వా
ణగణాః-దేవగణాః, చతుర్ముఖాయ-బ్రహ్మణే, దశముఖస్య-రావణస్య,
ప్రతాపః-కోశదండజులైజః, ని ॥ సప్రభావః ప్రతాపశ్చ యతైజఃకో
శదండజమిత్యమరః ॥ నవగ్రీష్టోష్ఠా-గ్రీష్ట రుజనితనంతావసేన యత్సం
ష్టాషణందాహః × స్థుషదాహఇతిధాతోల్యట్ ॥ తదావేద్య-విజ్ఞా
ప్య, తేనసహ-చతుర్ముఖేనసాకం, శృంగస్యవికారః శౌజ్ఞాం ధనుర్వస్యతం
శౌజ్ఞాధనావనం శ్రీమహావిష్ణుం, × ధనుషశ్చేత్యనజాదేశః బహువ్రీహీ
త్వాత్ । శరణం-రక్షితారం, ని ॥ శరణంగృహరక్షితోరిత్యమరః ॥ ఇతి
మనావనాః-అవబుధ్యమానాః, శరణపదస్య కర్తృత్వేపి నిపాలేనెతిశబ్దేనా
భిహితత్వాన్నద్వితీయా ॥ తిజాద్యుపసంఖ్యానస్యోపలక్షణత్వాత్ ॥ యథా
హవామనః*నిపాలేనాప్యభిహితకర్తృణీనకర్తృవిభక్తిః పరిగణనస్యప్రార్థి
కత్వాదితి నానావిధాః బహుప్రకారాః ప్రస్తుతాః తత్కాలోచితాః స్తుత
యః-స్తోత్రాణియేషాం తేతథోక్తాః ॥ యదావ్ నానావిధం యథాతథా
ప్రస్తుతా ఉపకాంతాః స్తుతయోయైః తే తథోక్తాస్సంతః క్షీరాంబురా
శిం-క్షీరాణావమాసేదుః క్రిమహావిష్ణోః క్షీరాబ్ధిశాయిత్యాత్తత్తీరంప్రా
పురిత్యధః ॥ అంబురాశిశబ్దస్య యాధ్యాణావపరత్వాన్నాథాంతరం
యోగాపేక్షయా రూఢిర్బలీయసీతిమీమాంసకాః ॥ ఏషముత్తరస్తోత్రాపిష్య

బురాశిమాసేడుః || తత్ర || ౨౦ || — ప || సంతాపఘ్నంసకలజగతాం
 శౌజ్ఞాచాపాభిరామం లక్ష్మీవిద్యుల్లసితమతసీగుచ్ఛసచ్ఛాయకాయం ।
 వైకుంఠాఖ్యమునిజనమనశ్చాతకానాంశరణ్యం కారుణ్యపరిత్రదశపతి
 స్త్వవ్యం x షడ్భవిశరణగత్యవసాదనెష్వితిధాతౌలిట్ || ౨౦ || — అ ||
 అథ త్రిభిఃశ్లోకైశ్చైమహావిష్ణుంవణాయతి || సంతాపఘ్నమిత్యాది || స
 కలజగతాం-సమస్తలోకానాం, సంతాపం తాపత్రయజనితం గ్రీష్మాదిజని
 తంచ సంజ్వరంహంతినాశయతీతిసంతాపఘ్నస్తం x హోహంలేరితికుత్స్వి
 శౌజ్ఞామేవచాపం ఇంద్రధనుస్తేనాభిరామం మనోజ్ఞం లక్ష్మీరేవ విద్యు
 త్ సాదామసీ తయాలసితం-లసంతం x కర్తరిక్తః మతిబుద్ధిత్యాదిసూ
 త్రై చకారణ వర్తమానాథత్వాత్ || అతసీనామ క్షుమాపరపర్యాయో
 వృక్షవిశేషః || ని || అతసీస్యాదుమాక్షుమేత్యమరః || ఆంధ్రభాషాయాం
 సల్లపువులుగలఅగిసి || తస్యాః గుచ్ఛస్య-పుష్పస్తబకస్య, సమానాధా
 యా కాంతిర్యస్య తాదృశఃకాయోదేహోయస్య తమిత్యవమా || ని || ఛా
 యాత్వనాతపేకాంతావితివైజయంతీ x సమానస్య భండసీత్యాదిసూత్రే
 సమానస్యేతి యోగవిభాగాచ్ఛాయాదిమవరేషు సమానశబ్దస్యసభావః
 మునయో మనసశీలాః తపవజనాస్తేషాం మనాంస్యేవ చాతకాః పక్షివిశే
 షాః తేషాంశరణై-రక్షణై, సాధు శరణ్యం *సర్వంసహావతితమంబునచా
 తకానామిత్యాదినా లేషాం తదేకశరణత్వాదితిభావః x తత్ర సాధురితి
 యత్ప్రత్యయః || అహంసముహఃఆవం x తస్యసమూహఇత్యేత్ || కా
 రుణ్యం-దయైవ, ఆపయస్యతం, అథవా కారుణ్యమేవఆప్యస్యతంకా
 రుణ్యపం x ఋక్పూరిత్యాదినాసమాసాంతః వికుంతపవైకుంఠోవిష్ణుః
 x సావధేయప్రత్యయః || సత్యత్యాఖ్యానస్యతంకాలమేషుం-నీలాంబు
 చం, త్రిదశపరిషత్-బ్రహ్మాంద్రాదిదేవసమాజోదదర్శ || త్రిదశేత్యత్రలిసో
 డశావస్థా పాల్యయావనకౌమారాణిజన్త సత్తావృద్ధయోవాయేషాంలేయ
 ద్వా త్రిదశపరిమాణమేషామితి x బహువ్రీహాసంఖ్యయేఇత్యాదినా

షక్కాలమేఘందదర్శ ॥ ౨౨ ॥ క్షీరాంచోదేజఃతరమభితోదేహభా
సాంప్రరోహైఃకాలోన్మీలత్కువలయదళౌద్వైతమాపాదయంతం । ఆ
తన్వానంభుజగళయనేకామపితౌమగౌరె నిద్రాముద్రానిఖిలజగతీరక్ష
అత్రోపమానూపకయోరనుప్రాసస్యచ పరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సంస్పృష్టిః॥
ఏతదాదిక్లౌకత్రయం మందాకాంతాన్పత్తం ॥ మందాకాంతాజలధిష
డగైర్భూనతాతాద్గురూచేదితిలక్షణాత్ ॥ ౨౨ ॥ — క్షీరేతి ॥ పునః
దేహభాసాం-నిజశరీరకాంతీనాం, ప్రరోహైరంకురైః, క్షీరాంచోదే-
క్షీరసముద్రస్య, రూఢిర్యోగమపహరతీతిన్యామేన యోగాదూర్ఘేర్బలీ
యస్తాద్దితిభావః ॥ జతరమభితః-మధ్యప్రదేశస్యసమంతాదిత్యధః ॥ స
లిలమభితఇత్యపిపాఠః x అభితఃపరితఇత్యాదినాద్వితీయా ॥ కాలే-చం
ద్రోదయకాలే, ఉన్మీలంతి-వికసంతి, యాని కువలయదళౌని-నీలోత్పల
పత్రాణి తైరద్వైతమభేదం తత్సాదృశ్యమిత్యధః । ఆపాదయంతః-స
మ్పాదయంతం, కాలగ్రహణం దళౌనామమ్లానత్వద్యోతనాథః నిజదే
హకాంతిచ్ఛటాభిః క్షీరాణావస్య సీలవణాతాం జనయంతమిత్యధః॥
ఏతేన త్రిమహావిష్ణుదివ్యశరీరస్యేంద్రసీలసాదృశ్యంసూచ్యతే ॥ తదుక్తం॥
*క్షీరమధ్యేక్షీపెన్నీలంక్షీరంచెన్నీలతాంవ్రజేత్ । సఇంద్రసీలోవిజ్ఞేయస్స
ర్వసౌఖ్యకరశ్శుభఇతి గత్నశాస్త్రవచనాత్ ॥ అతఏవ క్షీరస్య స్వధవళిమ
పరిత్యాగేనాస్యసీలిమసీకరణోక్తైస్తద్గుణాలంకారః ॥ * తద్గుణస్సవీగుణ
త్యాగాదనౌత్యత్కృష్టగుణాహృతిరితిలక్షణాత్ ॥ తథా తౌమవద్దుకూలవ
చ్ఛౌరె సితఇత్యుపమా ॥ ని ॥ శౌరౌరుణేసితేపీతఇతివిశ్వామరౌ ॥ భూ
జగళయనె-శేషవర్షంకె, నిఖిలజగతీనాం-శకలలోకానాం, గక్షణే-పాల
నె, ని ॥ జగతీవిష్టపేభూమ్యామితివిశ్వః x జాగరూకాం-జాగ్రతీం, సావ
ధానామిత్యధః + జాగురూకఇత్యుక్ ప్రత్యయః ॥ అతఏవ కామశ్చని
ర్వాచ్యాం-లోకవిలక్షణత్వాదితిభావః, నిద్రాముద్రాం-యోక్షునిద్రావ
స్తాంఆతన్వానమగుకుర్వాణం, x తనోతేశ్శానచ్చ ॥ ౨౩ ॥ — అ ॥

జ్ఞానాదరూకాం ॥ ౨౩ ॥ ప్రహ్లాదస్యవ్యసనమమితందైత్యవగ౯స్య దం
భంస్తంభం వక్షస్థలమపిరిపోర్యాగపద్యేనభేత్తుం । బద్ధశ్రద్ధంపురుషవపు
షామిశ్రితేవిశ్వదృష్టే చంప్తారోచిర్విశదభువనేరంహసాసింహవేషే॥ ౨౪
నారాయణాయనమినాయతలోచనాయ నామావశేషిత మహాబలివైభవా

అథ సృసింహవతారంవణాయతి ॥ ప్రహ్లాదస్యేతి ॥ అమితమపారం, ప్ర
హ్లాదస్య-హిరణ్యకశిపుతనయస్య, నిజభక్తాగ్రసరస్య, వ్యసనం-సర్పదంశ
నసముద్రపాతనాదితత్త్విత్వకృతవిపదం, ని ॥ వ్యసనంవిపదిభ్రంశజత్యమరః
తథా దైత్యవగ౯స్య హిరణ్యకశిపుముఖాసురనికరస్య దంభం-మాయాడ
మ్బరం, స్తంభమయోమయస్తంభంచ రిపోహిరణ్యకశిపోర్వక్షస్థలమ
పురుఃస్థలమపి అపిశబ్దస్సముచ్చయే యాగపద్యేనైకవారణైవ నతీకా
లక్రమేణైత్యధః ॥ భేత్తుం-విదారయితుం, పురుషవపుషా-నరశరీరేణ,
మిశ్రితే-మిశ్రితే, అతపవ విశ్వదృష్టే-అత్యాశ్చర్యతయా విశ్వజనాలాకితే
చంప్తాణాం-దంతవిశేషాణాం, రోచిర్భిః-కాంతిభిః, విశదాని-శుభ్రాణి
భువనాని కుక్షిస్థలోకాయస్యతస్త్విన్ సింహవేషే-సింహకారే, రంహసా-
వశేన, బద్ధశ్రద్ధం-విహితాదరం, నరసింహరూపేణావతీణమిత్యధః ॥
దదర్శేతిపూర్వేణనంబంధః ॥ ఉక్తంచక్రిభాగవతే ॥ భక్తిప్రతిజ్ఞాపరిపా
లనాయ సర్వాత్మతావ్యాప్తినిదశనాయ । దైత్యేంద్రవక్షోదళనాయవి
ష్ణుస్తంభాన్నుసింహకృతిరావిరాసీత్ ॥ అత్ర క్రమికస్య-స్తంభాదివి
దారణస్య, యాగపద్యాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తైరతిశయోక్తిభేదః ॥

౨౪ ॥ — నారాయణాయైతి ॥ నారాయణాయ-పరమాత్మనై, తదుక్తం
* నారాయణఃపరోవ్యక్తాదండుమవ్యక్తసంభవం ఇతి ॥ యద్వా సరస్య
సంబంధీనినారాణి తత్వాని తాని అయనంస్థానంయస్యనారాయణః త
దుక్తం * సరాజ్జాతానితత్వానినారాణీతిపిదుర్బుధాః ॥ తస్య తాన్యయ
నంపూర్వం తేననారాయణః స్మృతఇతి ॥ అథవా నారాటపఃఅయనంయ
స్మృతథా * ఆపవనాణామేతస్త్విన్ యత్తడస్యాయనంగతాః । నారాస్తా

య । నానాచరాచరవిధాయకజన్త దేశనాభీపుటాయపురుషాయనమఃపర
స్తే ॥ ౨౫ ॥ X ॥ ఇతి ప్రణమ్యోత్థితానేతాః స్తుతిరవముఖరితహరిస్తు
భాః హరిహాయ ప్రముఖానఖిలానమరానరుణౌరుణతామరసవిలాసచా

స్సృష్టికరణాః తేననారాయణస్త్యుతఇతి॥ ఆపోనారాఇతిప్రోక్తాఆపోవై
నరసూనవః । తాయదస్యాయనంపూర్వం తేననారాయణస్త్యుతఇత్యాది
నా + నారాఇత్యజాదిత్వాత్సిద్ధం ॥ ఆపోవాజీబభావః । తస్మై నారా
యణాయ నఖినాయతలోచనాయ పుండరీకవిశాలాక్షాయ నామ్నా-నా
మమాత్రేణావశేషితమవశేషవత్క్రతం మహద్భూయిష్ఠంబలివైభవంవై
రోచనిసంపద్యేనతస్మై వామనావతారే బలిం పాదేనాక్రమ్య పాతాళేని
క్షిప్తవతఇత్యర్థః ॥ నానా-బహుప్రకారం, చరాచరం-స్థావరజంగమా
త్మకం, జగత్ ॥ ని ॥ చరాచరంస్యాజ్జగతీతివిశ్వః ॥ తస్య విధాయకో-ని
ర్మాతా, బహు తస్య జన్తదేశో-జన్తస్థానం, నాభీపుటం-నాభీపద్మకొశం
యస్యతస్మై పరస్తేపురుషాయ-పరమపురుషాయ,నమః x నమస్సవస్తీత్యా
దినాచతుర్థీ ॥ తథాచక్రిభాగవతే ॥ సత్యోస్త్వహంత్యాఖిలహేతుభూ
తుంనారాయణంపూరుషమాద్యమవ్యయం । యన్నాభిజాతాదరవిందకోశా
ద్బ్రహ్మవిరాసీద్యతపషలోకః ॥ ఇత్యుక్తత్వాత్ వసంతతిలకాన్యత్తం ॥
౨౫ ॥ — ఇతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ ప్రణమ్య-సాష్టాంగప్రణామం
కృత్వా ఉత్థితాః-ఉత్థానంప్రాప్తాః, స్తుతిరవైస్తారతరస్తోత్రధ్వనిభిః,
ముఖరితాని-ప్రతిధ్వనివశాన్ముఖరీకృతాని, హరితాం దిశాంముఖాని ప్ర
దేశావీవ వదనానియేషాంతాః హరిహాయ ప్రముఖానిందాదీః, ని ॥
జంభభేదీహరిహాయఇత్యమరః ॥ ఏతాన్పూర్వోక్తానఖిలానమరానశేషసు
రాః అరుణౌరుణమరుణప్రకారం, అత్యంతలోహితమిత్యర్థః + ప్ర
కారే గుణవచనస్యేతిద్విర్భావః ॥ కర్తృధారయవద్భావాత్సుపోలుక్ ॥ తా
ద్యుగ్యత్తామరసం-పద్మం, తస్య విలాసచౌరైః తత్తుల్యైరిత్యర్థః । మహా
భాగ్యలక్షణసంపన్నస్యాస్య రక్తాంతనయనత్వాదితిభావః ॥ తదుక్తం సా

రైలోచనమరీచిసంతానైరానందయస్భగవానరవిందలోచనః స్ఫుటమి
దమభాషత ॥ ౨౬ ॥ ప ॥ అపికుశలమమర్త్యాస్సాన్వగతంసాంప్రతంవశ్యే
మితదనుజదంభాకింనుదంభోళికెళిః । అపిధిషణమనీషానిర్మితానీతిమార్గా
స్త్రీదశనగరయోగక్షేమకృత్యైక్షమంతే ॥ ౨౭ ॥ గ ॥ ఏవం భగవతఃకుశ
లానుయోగపురస్సరీమమృతాసారసరసాం సరస్వతీం సమాకణ్య సన్మూ
ముద్రికశాస్త్రే ॥ పాణిపాదతలేరక్తనేత్రాంతౌచనఖాస్తథా । తాటు
జహ్వధరౌష్ట్రంచ సప్తరక్తస్సుఖభవేదితి ॥ లోచనమరీచిసంతానైర్దృష్టి
ప్రభాపరంపరాభిః, మరీచివీచీచయ సంచారైరిత్యపిపాఠః ॥ ఆనంద
యో-సంతోషయో, అరవిందలోచనః-విష్ణుః, అరవిందగ్రహణం దృష్టి
నాంసుఖాన్తీలనత్వవ్యోతనాథం స్ఫుటం-వ్యక్తం, ఇదం-వక్ష్యమాణం,
అభాషత-అవోచత్ ॥ ౨౬ ॥ — అపీతి ॥ శేఅమర్త్యాః-ఇంద్రాదిదే
వతాః, వః-యష్టాకం, కుశలమపి-క్షేమం, కిం ॥ ని ॥ కుశలంక్షేమమస్త్రీ
యామిత్యమరః ॥ అపిశబ్దః ప్రశ్నే ॥ ని ॥ గహోసముచ్ఛయప్రశ్న శం
కాసంభావనాస్వపీత్యమరః ॥ తథా వః సాంప్రతమిదానీం శోభనమాగ
తంసాన్వగతం-సుఖాగమనంకిం, భావేక్తః ॥ దంభోళికెళిర్వజ్రాయుధవిలా
సః, శమితౌ నివారితౌ దనుజానాం-దానవానాం, దంభః-కపటౌపా
యోయయాసా తథోక్తా కింను విధ్వస్తదానవాకిమిత్యథః ॥ తథాధిష
ణస్య బృహస్పతేర్మనీషయా-బుద్ధ్యా, నిర్మితా-రచితాః, ని ॥ బృహస్ప
తిస్సురాచార్యోగీష్వతిధిషణౌగురురిత్యమరః ॥ నీతిమాగాః-నీతిశా
స్త్రపద్ధతయః, త్రిదశనగరస్యామరావత్యాః, యోగక్షేమకృత్యై-సంరక్ష
ణకర్తృణి, క్షమంతేపి-సమధాభవంతికిం, పూర్వవదపిః ప్రశ్నే ॥ అలబ్ధ
లాభోయోగః లబ్ధస్య పరిపాలనం క్షేమమితి వివేకః ॥ ని ॥ యోగౌలబ్ధ
స్యలాభస్సాస్యత్ క్షేమంలబ్ధస్యపాలనమితి కొశాల్ * కృత్యైఇత్యపిపా
ఠః ॥ కృత్యైనిష్పాదనాయ ॥ మాలినీవృత్తమ్ ॥ ౨౭ ॥ — । ఏవమితి ॥ ఏ
వముక్తప్రకారేణ కుశలానుయోగేన పురస్సరీం-కుశలప్రశ్నపూర్వకామి

ర్థమనారథా సుమనసాం సంసత్పుంసే పరస్తేవిజ్ఞాపయామాస ॥ ౨౫ ॥

దేవ కథమకుశలమావిర్భవేద్భవతాకృతావలంబానామస్తాకం ॥ ౨౬ ॥ కింతు ॥

ప ॥ అస్తి ప్రశస్తవిభవైర్విబుధైరలంఘ్యులంకతినామరజనీచరరాజధానీ!

మాణిక్యమందిరభువాం మహసాం ప్రరొహైస్తేజస్త్రయాయదినదీపద

తియావత్ + పురోగ్రతాగ్రేమస లేరితిటచ్చ్రత్యయః టిత్వాల్ జీప్ ॥

(కుశలానుయోగపురస్సరామితిపాతే బహువ్రీహా పురస్సరశబ్దస్యోవసర్జ

నత్వాన్నజీప్) ॥ ౨౬ ॥ ప్రశ్నానుయోగః పృచ్ఛా చైత్యమరః ॥ అమృతాసారో

మృతధారాసంపాతస్తద్వత్సరసాం రుచిరాం ॥ ౨౭ ॥ ధారాసంపాతఅసా

రఇత్యమరః ॥ భగవతః * విశ్వరూప్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశస్శ్చ

యః । జ్ఞానవైరాగ్యయోశ్చాపి షణ్ణాంభగఇతిరణేత్యు కలక్షణషడ్గుణైశ్చ

ర్యసంపన్నస్య విష్ణోః సరస్వతీంవాణీంసమాకణ్య-శ్రుత్వా, సంపూర్ణమ

నారథా యదథా వయమాగతాస్తదేవభగవానపి పృష్టవాః ॥ అతాస్త

త్కార్యం జాతప్రాయమేవేతి పరిపూర్ణవాంఛితాసతి సుమనసాం సం

సత్ వేదసమితిః ॥ ౨౮ ॥ సుమనాః పుష్పమాలత్యః స్త్రీదేవబుధయోః పు

మానితివైజయంతి ॥ సభాసమితిసంసదఇత్యమరః ॥ పరస్తేపుంసే-పరమ

పురుషాయ, విష్ణవే, విజ్ఞాపయామాస-విజ్ఞాపితవతీ ॥ ౨౯ ॥ — అ ॥

కిమితి విజ్ఞాపయామాసేత్యతఆహ ॥ దేవేతి ॥ హేదేవ-ద్యోతమానసాన్

మిన్, భవతా-మహాత్మనాహేతునా, కృతావలంబానాం-యష్టదధీనా

నామిత్యథః । అస్తాకమకుశలమశుభం, కథమావిర్భవేదుత్పద్యేత నావి

ర్భవేదేవేత్యథః ॥ తథాపి కిందిద్విజ్ఞాపసియమస్తీత్యాహ ॥ కింత్వతి ॥

యద్యపి * ప్రభోః పరాశయజ్ఞస్య దాతుర్దాక్షిణ్యశాలినః, కిమథామ

థి-నావాక్యమలమేవాగ్రతః స్థితిరితిన్యాయేన త్వాం శరణంగత్వా పుర

తావస్థానమేవాస్తత్కార్యసాధకం తథాప్యత్యతిశయేన కించిదుచ్య

తఇతిభావః ॥ ౩౦ ॥ — అస్తీతి ॥ ప్రశస్తవిభవైః-ప్రఖ్యాతవస్తుసంప

ద్భిరుపలక్షితా, విబుధైరలంఘ్య-లంఘితుమశక్యా, దేవానామప్యసాద్యే

శాందీశంతీ ॥ ౩౦ ॥ ఏనాంపురాణనగరీనగరీతీసాలాం సాలాభిరామభు
నిజితయక్షరాజః । హేలాభిభూతజగతాంరజనీచరాణాం రాజాచిరా

త్యధః ॥ మాణిక్యమందిరభువాం-మణిమయగృహ ప్రభవానాం, x తృ
తీయాదిషు భాషితపుంస్కమితి పుంవద్భావాదువజ్ఞాదేశః । మహసాం
తేజసాం, ని ॥ తెజాధామమహావిభేత్యమరః ॥ ప్రరోవైరంకురైస్తేజ
సాం భానుశీతభానుకృశానురూపాణాం ధామ్నాం త్రయాయ దినే - అ
హ్ని, యోదీప స్తన్య దశామవస్థాం, నిస్తేజస్కతామిత్యర్థః ॥ ని ॥ దశాప
రావవస్థాయామితివిశ్వః ॥ దిశంతీ-దదానా, అత్రాసంబంధేపిసంబద్ధరూపా
తిశయోక్తిః ॥ లంకేతినామ-లంకేతిప్రసిద్ధా లంకానామ్నా, ప్రసిద్ధేత్యర్థః
రజనీచరాణాం-రాక్షసానాం, రాజధానీనగరీ-ప్రధాననగరీ, అస్తి x రా
జానాధీయంతేఽస్యామితిరాజధానీ కరణాధికరణయోశ్చైత్యధికరణాధే
య్యుట్ ॥ ఏతదాదిష్టాకచతుష్టయం వసంతతిలకావృత్తమ్ * ప్రశస్తఃవి
భవః యేషాంలైరితి విబుధవిశేషణత్వేన మాణిక్యమందిరభువామితి స్వ
తంత్రత్వేనచ వ్యాఖ్యాంతరం ॥ ౩౦ ॥ — ॥ ఏనామితి ॥ సాలాస్సర్జవృ
క్షాస్తద్వదభిరామైరాయతత్వాదిగుణసంపన్నత్వాత్తత్తుల్యైః, భుజ్జీర్విం
శతీసంఖ్యాకనిజవాహుభిః నిజితౌ యక్షరాజః కుబేరో యేన సతథో
క్తః ॥ నిజితరాజరాజశ్శ్యపిపాఠః ॥ ని ॥ సాలెతుసజ్జకార్యాశ్వ
కణకాశత్యమరః ॥ విశ్రవసోపత్యంరావణః x తస్యాపత్యమిత్యణ ॥
విశ్రవసోవిశ్రవణరవణావితి ప్రకృతేరవణాదేశః ॥ పౌరాణికాస్తు రావ
యతీతిరావణఇతివృత్తాదయంతి ॥ తదుక్తముత్తరశ్రీరామాయణ* యస్తా
ల్లాకత్రయంచైతద్రావితంభయమాగతం । తస్మాత్త్వంరావణోనామ నా
మ్నావీరభవిష్యసీతి x రౌత్యేణంతాత్కతారియ్యుట్ ॥ రావణఇతి
నామధేయంయస్యసతథోక్తః ॥ హేలయా-విలాసేన, అవస్థయావా, అభి
భూతాని-తిరస్కృతాని, జగంతియైస్తేషాం ॥ ని ॥ హేలావజ్ఞావిలాసయో
గితివిశ్వః ॥ రజనీచరాణాంరాజా-చక్రవ రీ, నగస్య-పర్వతస్యేన రీతిరా

దవతిరావణనామధేయః ॥ 30 ॥ యద్బాహురాహురననాయితశస్త్ర
ధారాదికృపలకీర్తిమయచంద్రమస్సంగ్రసంతే । తద్వైరణాం రణమఖశ
తణ ప్రదాయా నేనాస్తికశ్చిదముమంతకమంతరేణ ॥ 31 ॥ అంభోజ

కృతిర్యస్యసతథాఘాతస్సాలః ప్రాకారోయస్యాస్తాం గిరిదుర్గప్రాయ
ప్రాకారావృతత్వాఽతిదుగ్ధమామిత్యధః ॥ 32 ॥ ప్రాకారోపరణస్స
అశత్యమరః ॥ ఏనాం-పూర్వోక్తాం లంకానామ్నా ప్రసిద్ధాం, పురాణసగ
రీం-పురాతనపురీం, చిరాచ్ఛిరకాలమగభ్యవిభక్తిప్రతిరూపకమప్యయం
తేవతి-రక్షతి, అనుష్ఠాసః ॥ 33 ॥ అథ ద్వాభ్యాం తన్తహిమానంవణజ
యతి ॥ యదిత్యాది ॥ యస్య రావణస్య బాహవోవిశతిసంఖ్యాకాభుజాస్త
ఏన రాహవోవిఘ్నంతుదాస్తేషాం రసనాయితాః-రసనావదాచరితాః, శ
స్త్రధారా-ఆయుధానాం శ్రేణయః తీక్షణభాగావా, రసనాయితేత్యత్ర
ఆచారక్యజంతాత్కతరిక్తః ॥ దిక్పాలానామింద్రాదిదిగీశ్వరాణాం, తీ
ర్థమయో-యశోరూపః, x. తాద్రూప్యమయత్ ॥ యశ్చంద్రమాశ్చ
స్త్రః ॥ 34 ॥ హిమాంశుశ్చంద్రమాశ్చంద్రజత్యమరః ॥ తంగ్రసంతే-గిరి
స్త్రి, రణకొవిదోయంరావణః నిజబాహుబలెన దిక్పాలాన్నిజాత్య త
త్కీర్తిం టంపతీత్యధః ॥ ఏకస్య చంద్రమసః అనేకరాహుసమ్మదేక
మనస్తాంతరం వక్తవ్యమితిభావః ॥ తథా తస్య వైరిణాం-శత్రూణాం, ర
ణముఖ-రణాగ్రే, అముమేనమితి హస్తేననిదేశః ॥ అంతకమంతరేణ-య
మంవినా, x. అంతరాంతరేణ యుక్తజతిద్వితీయా ॥ కశ్చిత్కాపిదేవః
శరణప్రదాయా-రక్షణతత్పరజ్యధః ॥ నాస్త్యేన అన్యన్యవచ్ఛదార్థ
మేవకారః ॥ రణపరాయణావైరీభోవినిత్య యమక్రయంసయతీత్యర్థః ॥
రసనాయితేత్యత్ర ఇవశబ్దలొపొల్లుప్రోపమా ॥ సాచోక్తరూపకణ సంకీ
ర్ణతే ॥ 35 ॥ — అ ॥ ఏతాదృశసామర్థ్యం రావణస్య కుతలయాత
మిత్యతాహ ॥ అంభోజేతి ॥ ఉపక్రాంతత్వాదుత్తరత్ర తచ్ఛబ్దస్య విద్య
మానత్వాచ్చాత్ర యచ్ఛబ్దోధ్యాహతవ్యః । యః తజనీకరహకృషతి-

సంభ. యముంబహుభిస్తప్తోభిరారాధయన్వరమవాప పరైరుక్రావం ।
 తస్మాత్సమస్తభువనం నిజశాసనస్య లక్ష్మీకరోతిరజనీచరచక్రవర్తి ॥ ౩౩ ॥
 ౫ ॥ తేన వయం పరాధీనా ఇవ భవామః ॥ ౩౪ ॥ తథాహి ॥ సోయం క
 దాచనక్రీడాధరాధరమధిరుహ్య సావరోధవధూజనశ్చరణాభ్యాం సంచ
 రాక్షససార్వభౌమోరావణః, బహుభిరనేకైస్తప్తోభిః పంచాగ్నమధ్యేషి
 కసాదావస్థానాదిరూపోగ్రతపశ్చర్యాభిః అముమితి పురోవర్తినిదే
 శః । అమౌజనసంభవం-బ్రహ్మాణం ఆరాధయన్-సంభావయన్, పరైరుక్రా
 వం-దులభమనస్యసాధారణమిత్యర్థః + ఈషద్దుస్సుప్తిత్యాదినా
 భిల్పిత్యయః ॥ వరం సురాసురావధ్యత్వరూపమవాప-పాప, పూర్వ
 మితిశేషః ॥ తస్మాత్కారణాదశేషభువనమశేషలూకానిత్యర్థః । నిజశా
 సనస్య-నిజాజ్ఞాయాః, లక్ష్మీకరోతి-విషయీకరోతి, చండశాసనాయం ని
 జశాసనేనైవాశేషభువనాని శాస్తీత్యర్థః + అధూతతద్భావేచ్ఛిః ॥ అ
 న్యచ్ఛావితిదీక్షుః ॥ ౩౩ ॥ — తతఃకిమిత్యతతహ ॥ శేనెతి ॥ తేనరా
 వణేన వయం పరాధీనాః-పరతంత్రాః, తత్సాన్వమికాఇవేత్యర్థః ॥ భ
 వామః ఇదాసీమితిశేషః । వస్తుతస్తు భవత్పరతంత్రావేతివశబ్దార్థః ॥
 ని ॥ పరతంత్రపరాధీనఃపరవాన్నాధవానపీత్యమరః ॥ పరాజితాః పరాధీ
 నావేతిపారాంతరం ॥ ౩౪ ॥ — అ ॥ పరాధీనత్వమేవ ప్రతిపాదయతి ॥ త
 థాహిత్యాదినా ॥ సోయమితి ॥ సోయంరావణఃకదాచన-కస్తింశ్చిత్సమ
 యే, అవరోధవధ్వవజనస్తేన సహసావరోధవధూజనః-అంతఃపురస్త్రిజ
 నసహచరస్సన్నిత్యర్థః ॥ ని ॥ శుద్ధాంతశ్చావరోధశ్చైత్యమరః + తేన
 సహేతి-తుల్యయోగితిబహువ్రీహిః ॥ వాపసజనస్యేతి సహశబ్దస్య
 సత్వం । క్రీడాధరాధరం-క్రీడాశైలం, దివావిహారదేశమిత్యర్థః ॥ త
 దుక్తంభావప్రకాశే * సరితఃపులిసంవెలాకాంతారారామధూధరాః ।
 లతాగృహాణిచిత్రాణి శయ్యాకిసలయాంచితా ॥ దివావిహారదేశాస్సురి
 తి ॥ అరుహ్యధిష్ఠాయ, చరణాభ్యాం యానంవిసాయ, పాదాభ్యామేవస

రెతచేదాగమిష్యత్యాగఇత్యనావిష్కృతాతపోభయేన భగవాంత్సహస్ర
భానురపి సంకుచితభానురేవ తత్సానూని నూనం సమాశ్రయతే || 34 ||

చరెతచేత్, విహరేతయది + సమస్తృతీయాయుక్తాదితితజ్జ్ ఆగశ్చరణత
లసంతాపాత్పాదనరూపోపరాధః || ని || ఆగోషరాగోమంతుశ్చైత్యమ
రః || ఆగమిష్యతి సమాపతేత్ || తథాసతి దండనకుర్యాదితిభావః ఇ
తిమత్సైతిశేషః || ఇతి నైవగమ్యమానాథత్వాదప్రయోగః ప్రయోగ
పౌనరుక్త్యమిత్యాలంకారికాః || అనావిష్కృతాతపః-అప్రకటికృతద్యౌ
తః || ని || ప్రకాశాద్యౌతతపఇత్యమరః || భగవాన్-పూజ్యః, అథ
వా విశ్వర్యాదిషడుణసంపన్నః మూర్తిత్రయమయత్వాదితిభావః || స
హస్రంభానమౌమరీచయోయస్యసహస్రభానుస్సూర్యోపి సంకుచితభాను
రుపసంహృతమరీచిరేవసత్ || ని || భానుఃకరోమరీచిస్త్రీపుంసయోదీ
ధితిస్త్రీయామిత్యమరః || తస్య క్రిడాధరాధరస్య సానూని-ప్రస్థాన్,
అథః ప్రదేశానిత్యధః || ని || స్నఃప్రస్థస్సానురస్త్రీయామిత్యమరః ||
సమాశ్రయతే-సాధ్వసవశాత్తత్త్రనిలీయవసతిత్యధః | లోకత్రయప్రకా
శకస్యాపి భగవతః కిరణమాలినః ఈదృశ్యవస్థేతిమహత్కష్టమాయాతమి
తిభావః || నూనమితినిశ్చయే నతూత్ప్రేక్షాయాం || అతపవ సహస్రభా
నోస్సానుసమాశ్రయగాసంబంధేపి తత్సంబంధాభిధానాత్ అసంబంధేపి
సంబంధరూపాతిశయోక్తిః || ఏవముత్తరత్రగద్యత్రయేవ్యతిశయోక్త్యను
ప్రాసాపూహ్యా (చరణైరితిబహువచనాంతపాతస్సాధుః | నాగదీయసం
హితాయాం జ్ఞేమినిరామాయణే ద్వాదశేధ్యాయే ఇత్యుకామునినా తే
న దుఃఖహషణసమన్వితా | అచిరేణైవకాలేనసుషుప్తే పుత్రమద్భుతం || డ
శాస్యం వింశతిభుజం భిన్నాంజనచయోపమం | పౌదైశ్చతుర్భిరణ్యగ్రం
తామోష్ఠంతామ్రమూర్ధజం ఇతి || రఘువంశే ద్వాదశేనర్గే-రాఘుజ
మూర్ధోఽనుబాహుశ్చాద్యేకోపి ధనదానుజః ఇత్యాదిభిః పాతచతుష్టయ
ప్రతిపాదనాత్ || దశాస్యోవింశతిభుజశ్చతుష్పాన్మనఃపండితం ఇత్యభి

ఏషమృగాంకోపి మృగయాయాసపరిశ్రాంతివిశ్రాంత్యై ససంభ్రమం న
మజ్జనపరివృతే మజ్జనగృహాభిముఖే దశముఖే తత్రత్యవిచిత్రతగళాతకుంభ
స్తంభాగ్రప్రత్యగ్రప్రత్యప్రస్ఫటికశిలాసాలభండకాపుంజ కరతలకలితని
జోపలమయికలశముఖాదచ్ఛాచ్ఛామవిచ్ఛిన్నధారామంబుధారానిజక

ధానరత్నమాలాకైశ్చ) || 32 || — అ || ఏవం సూర్యావస్థాముక్తావస
మ్ప్రతి చంద్రావస్థానివేదయతి || ఏషఇతి || ఏషమృగాంకశ్చంద్రోపి,
నకలలోకాశాస్యాదయతయా శ్లాఘ్యూపీతిభావః || మృగయా-ఆఖేటః,
ని || ఆఖేటౌమృగయాస్త్రియామిత్యమరః || తత్రతయావా ఆయాగఃఖే
దస్తేనయాపరిశ్రాంతిః-స్వేదాతిరెకానుభవమాపః పరిశ్రమః x స్త్రియాం
క్షిణ్ || తస్యాః విశ్రాంత్యై-విశ్రమాధః, తదపనౌదాధమిత్యర్థః ||
శ్రమఃఖేదాధ్వరత్యాదేజాతస్వేదాతిభూమికృదితిలక్షణాత్ | ససం
భ్రమం-ససాధ్వసం, సత్వరంయథాభవతితథా నమద్భిర్నమస్కురావ్తై
జనైః పరివృతే-పరివేష్టితే, దశముఖే-రావణే, మజ్జనగృహాభిముఖే -
స్నానగృహమండపోన్తుఖసతి, తత్ర మజ్జనగృహేభవాస్తత్రత్యాః + అ
వ్యయాత్యప్ విచిత్రతరా-అత్యంతాశ్చర్యకరాశ్చ, యే శాతకుంభస్తం
భాః-హిరణ్మయగృహాధారదారువిశేషాః, ని || హిరణ్యంహేమసూటకం ||
తపనీయఃశాతకుంభమిత్యమరః || తేషామశ్రేషు-ఉపరిప్రదేశేషు, ప్ర
త్యగ్రానూతనంయథాతథా అత్ర ప్రత్యగ్రగ్రహణం అవిలంబేన నిష్య
ష్ట్యైతదాధః | ప్రత్యుష్టః-కిలితః, యః స్ఫటికశిలాసాలభంజికాపుం
జః-స్ఫటికాత్కృతప్రతిమా శ్రేణిః తస్య కరతలమ కలితాస్సంఘటితాః
నిజోపలమయాః-చంద్రకాంతమణివికారాశ్చ యే కలశాః-కుంభాః, తే
షాఃముఖాల్-ముఖాకారవివరేభ్యఃత్యధః || ని || ఉపలఃప్రస్తరేమ
ణావితివిశ్వః + వికారాథేమయత్ || అచ్ఛాచ్ఛామచ్ఛప్రకారామ
త్కలనిర్మలామిత్యధః + ప్రకారేగుణవచనస్యేతిద్విర్భావః || కర్త
ధాయవదృష్టవాత్సుపోలుక్ || అవిచ్ఛిన్నధారామఖండితసంపాతాం,

రాభిమర్షాదాపాదయః తస్యప్రసాదపిశునానాంశునాసిరచిరకాంక్షితా
నాంవింశతివిధవీక్షణానాం క్షణమాత్రంపాత్రంభవతి॥౩౬॥ తేనపులస్త్యనం
దనేన సంక్రందననందనవనాత్స్వమందిరోద్యానవనమానీతస్య మందార
ప్రముఖబృందారక తరుబృందస్య బందీకృతసురసుందరీనయనేందీవరద్వం

ని ॥ ధారాసంపాతఆసారఇత్యమరః ॥ అంబుధారాం-సలిలధారాం, నిజ
కరాభిమర్షాత్-స్వకీయకిరణసంపర్కాత్, కరనిక రేత్యపిపాతఃఆపాద
యన్నుత్పాదయః-తస్య రావణస్యప్రసాదపిశునానామనుగ్రహసూచకా
నాం॥ ని ॥ కణైజపస్సుచకస్సౌత్పిశునోదుజ-నఖిలఇత్యమరః+శుః
పూజాయామితిగణవ్యాఖ్యానే॥ అతఏవ శుఃపూజాయామితిశ్వశురఇతి శా
భనాఃనాసీరాఃఅగ్రేసరాఃయస్య తేనశునాసీరేణ-పురందరేణ, చిరకాంక్షి
తానాం-చిరకాలమారభ్య అభిలషితానాం నతు ప్రాప్తానామితిభావః॥ ఏ
తేనాత్యంతదుర్లభత్వంసూచ్యతే॥ ని॥ వృద్ధశ్రవాశ్చ నాసీరఇత్యమరః॥ విం
శతివిధవీక్షణానాం-వింశతి సంఖ్యాకకరుణాకటాక్షవీక్షణానాం, నతు కి
యతామెవేతిభావః ॥ తథాపి క్షణమాత్రంఅల్పకాలమేవ, పాత్రం-యో
గ్యోభవతి, ని ॥ మాత్రంకారైన్నివధారణే । యోగ్యభాజనయోఃపా
త్రమితిచామరః॥ (త్రిషుపాత్రీత్యాద్యమరవచనాత్పాత్రశబ్దస్య త్రిలింగ
త్వేపి దుశ్చ్యవనాదివన్నపుంసకాతిరిక్తలింగే ప్రయోగో నాస్తీత్యభి
యక్తవాదః) శునాసీరచిరకాంక్షితానామిత్యనేన పాకశా
సనస్యకారాగృహప్రవేశనదుఃఖం బ్రహ్మవాక్యేనతద్విమో
చనంచ సూచితంభవతి ॥ ౩౬ ॥ — ॥ అథ మారుతావస్థాం విజ్ఞాపయతి॥
తేనేతి ॥ పులస్త్యనందనేన-విశ్రవనఃపుత్రేణ, తేన రావణేన సంక్రంద
ననందనవనాదింద్రోద్యానాత్ ఉద్భృత్యేతిశేషః॥ స్వమందిరోద్యానవనం
నిజగృహారామమానీతస్య-ప్రాపితస్య నిజాశాకవనికాయాం ప్రత్యారో
పితస్యేత్యర్థః ॥ తథా బందీకృతాః-ఉపగ్రహీకృతాః, కారాగృహాన్ని
ప్రాఇత్యర్థః ॥ ని ॥ ప్రగ్రహణోపగ్రహాబుద్యామిత్యమరః ॥ తానాం

దావత్కరారవిందకలితకనకకలశాచ్చ మందోష్ఠ్యం స్యందమానేరంబుభి
జఁచాలితాలవాలతలస్య పచేళిమానామపికుసుమానాం పతనభయమా
శంకమానాఃపవమానాస్సంతతం పరిస్పందితుమపి ప్రభవోనభవంతి॥32॥
ఏలెపిపావకారూఢిశంకావహం హుతవహాఖ్యాం పహంత స్తద్భవౌ గా

సురసుందరీణాం-దేవతాస్త్రీణాం, నయనేందీవరద్వంద్వాన్నైశ్చోత్పల
యగళాత్ కరారవిందేషు-తాసామేవహస్తపద్మేషు, కలితోయః కనక
కలశౌ-హిరణ్మయవారికుంభః, తస్మాచ్చ ఉభయత్రాపి జాతావేకవచనం
నయనారవిందద్వంద్వేభ్యః కనకకలశేభ్యశ్చైత్యధః॥ తాసామారామ
తరుమూలసేకవ్యాపారే నియోజితత్వాదితిభావః॥ మందోష్ఠ్యమీషదుష్ఠ్యం
యథాతథా స్యందమానైః ప్రసన్నాభిరంబుభిర్పాషోదకైః కలశౌదకై
శ్చైత్యధః॥ కలశోదకానాం శీతలత్వేపి శౌకానలసంతప్తబాష్పాదక
మిశ్రణాన్తందోష్ఠ్యమిత్యక్తమిత్యవగంతవ్యం॥జంబాలవలతికృతానిజంబాలి
తాని పంకిలీకృతానీత్యధః + తత్కరోతీతిణిచి ఇష్టవద్భావాట్టిలోపే
ణ్యంతాతలమణిక్తః॥తాదృశాన్యాలవాలతలానిజలాధారమూలవలయప్ర
దేశాయస్యతస్య॥ని॥ నిషద్వరస్తుజంబాలఇతి । స్యాదాలవాలమావాలమి
తిచామరః॥మందారప్రముఖబృందారకతరుబృందస్య-పారిజాతాదిసుర
తరునికరస్య, సంబంధినాంస్వయమేవ పచ్యంతఇతిపచేళిమాని-పతనోన్తు
ఖానీత్యధః + కర్తృకతారికేళిమరఉపసంఖ్యానమితికేళిమర్పిత్యయః॥
తాదృశానామపి కుసుమానాం పతనభయమాశంకమానాఅధఃపాతముత్పే
క్షమాణాః,తథాసతి కుసుమానాం పంకతపే మహాపరాధేననిగృహ్ణీయా
దితిభావః॥ పవమానాః-మరుతః- పరిస్పందితుః-చలితుమపి, కిముత య
థేచ్ఛం విహర్తుమితిభావః॥ ప్రభవః-సమథానభవంతి॥ 32॥ —॥
అథ అగ్న్యవస్థానివేదయతి॥ఏత ఇతి॥ గాహణపత్యః-పురోగోగ్రేసరో
యేషాంతే తథోక్తాః । ఏలె పరిదృశ్యమానాః పావకాః గాహణపత్యా
హవనీయదక్షిణాన్వాహార్యావసధ్యాదిరూపాలగ్నయోపి-రూఢిరశ్వకర్ణా

హాపత్యపురోగాః పోరోగవధురాందధతే ॥ కింబహునా ॥ 34 ॥ న
 ఏషమానవాదనమాననమాగమిష్యతీత్యమనావన స్తదితరైరవధ్యత్వం చతు
 రాననవరాలబ్ధ్యా సముద్ధతస్సంప్రతీసంప్రహారసమాకాంతదిగంతదం
 దీవదనయవాథాభావేన సముదాయప్రసిద్ధిః । తదుక్తమాచార్యైః *
 అసత్సవనయవాథేషు యోగ్యత్రాథేప్రయుజ్యతే । తత్రానన్యగ
 తిత్వేన సముదాయఃప్రసిద్ధ్యతీతి॥ తద్భంకావహం-తద్గోచరబుద్ధిజననీం,
 హుతవహఃఖ్యాం-హుతవహఃభిధానం, వహంతస్సంతః పూర్వంహుతంయ
 జమానైహూయమానం హవిర్వహంతీతి హుతవహఃఇతి ॥ యోగసిద్ధే
 రావ్యఖ్యాతామైవదానీంలోకవిద్విష్టకమణా-రావణేన అధ్వరాణాం
 విధ్వంసితత్వాద్ధనిషామలాభేన తాదృక్భంకావహం దధానాఇత్యేథాః । త
 ద్భృహ-రావణమందిరే, పోరోగవధురాం-మహానసాధ్యతాధికారం, ద
 ధతే-ధారయంతే ॥ ని ॥ సమానారసవత్పాంతుపాకస్థానమహానసే । పో
 రోగవస్తదధ్యక్షఇత్యమరః ॥ అ ॥ సర్వజ్ఞస్య భగవతః పురస్తాత్క్రిమన
 స్థాంతరం విజ్ఞాపనీయమితినిగమయతి ॥ కింబహునైత్యాదితా ॥ భిషా
 భిః-కాలయాపనకరైరావక్త్రైరలమిత్యథః ॥ 35 ॥ — అ ॥ కింతువ
 క్రవ్యాంశమేవ విజ్ఞాపయామఇత్యాహ ॥ సఇతి ॥ సఏషరావణః మా
 నవాస్తనుష్యేభ్యఇత్యథః ॥ జాతావేకవచనం । అనమాననమనజ్ఞాపరి
 భవఇతియావత్ ॥ ని ॥ రీడావమాననావజ్ఞావహేళనమిత్యమరః ॥ ఆగమి
 ష్యతి-సమాపతేచిత్వేవమమనావనోనవబుద్ధ్యమానః తేషాం తృణప్రాయ
 త్వాదితిభావః ॥ తదితరైస్సురాసురాచిభిరవధ్యత్వమహింస్యత్వం చతు
 రాననవరాలబ్ధాని-ప్రాప్య, ఆతఏవ సముద్ధతాదర్శోద్భక్తస్సంప్ర
 తీదానీం, సంప్రప్రీయతేనెనెతీసం ప్రహారోయుద్ధం ॥ ని ॥ సంప్రహా
 రాభిసంపాతకలిసంస్పృటసంయుగాఇతి యుద్ధపర్యాయేష్యమరః ॥ త
 త్ర సమాకాంతాస్సమవరుద్ధా యేదిగంతదంతావళా-విరావతాది ద్విగ్ధ
 భాః, తేషాం దంతారదనావీనకుంతాః ప్రాసాస్తేర్యానివ్రణాని-క్షతాని, తై

తావళదంతకుంతవ్రణకిణస్థపుటితవక్షస్థలః స్థలకమలిసీం వనవారణఇవరా
వణస్త్రిలోకిమభిభవన్ భవదీయాఇత్యస్తాన్నజాతుకించపిజానాతీతి॥౩౯॥
అథ భగవానాకణ్య గీర్వాణగణవాణీం ॥ ౪౦ ॥ ప ॥ ఇంద్రసీలాచలో
దంచచ్చంద్రికాధవళస్త్రితః । వాచమూచేసుధాధారామధురామధుసూ

రాతాయేకిణాశ్శుష్కవ్రణగ్రంథయః x తృతీయాతత్కృతేత్యాదినాసమా
సః ॥ తైః స్థపుటితం-నిమ్నోన్నతీకృతం, వక్షస్థలమురస్థలం, యస్యసత
థోక్తస్య అతపవ వనవారణో-వనగజః, వనగ్రహణం నిరగళత్వ
ద్యోతనాథన్ స్థలకమలిసీం-స్థలస్రూఢపద్మినీమివ, త్రయాణాంలోకా
నాంసమాహారస్త్రిలోకి x తద్ధితార్థోత్తరసమాహారేచేతినమాసః ॥ సం
ఖ్యాపూర్వోద్విగుఠితిద్విగుసంజ్ఞా॥ అకారాంతోత్తరపదోద్విగుస్త్రియా
మిష్యతఇతిస్త్రిత్వం ॥ద్విగుఠితిజీప్ ద్విగురేకవచనమితిఏకవచనం తాం
జగత్త్రయీమభిభవన్ ఆక్రామన్విడయన్నిత్యథః॥ అస్తాన్ భవదీయాః
తావకీనాః, నిగ్రహానుగ్రహాసమథాస్య భవతః సంబంధినఇత్యథః॥ ఇతి
అత్ర నిపాతేనాభిధానాన్నద్వితీయా ॥ జాతు-కదాచిదపి, కించిదీషదపి
నజానాతి । సకలలోకకంటకైః దర్పాంధేన రావణైః త్వన్తహిమైవ న
జ్ఞాయతే అస్తాకంతు కాకధేతిభావః । ఇతివిజ్ఞాపయామాసేతిపూర్వేణస
మ్బంధః ॥ ౩౯ ॥ — తతఃకిమతతహ ॥ అథేతి ॥ అథ-విజ్ఞాపనానంత
రం, భగవాన్విష్ణుః, భగవచ్ఛబ్దోవ్యాఖ్యాతః గీర్వాణగణాస్యేంద్రాదిసు
రసంఘస్య వాణీం-వాచమాకణ్య-శ్రుత్వా ॥ ౪౦ ॥ — కిమకరోదిత్య
తతహ ॥ ఇంద్రసీలేతి ॥ మధుంసూదయతీతిమధుసూదనోవిష్ణుః + క
తారిల్యః । అత్ర మధుగ్రహణం మధాద్విమహదేత్యసంహతురస్య కి
యాన్ రావణవధఇతిద్యోతయితుమిత్యవగంతవ్యం ॥ ఇంద్రసీలాచలః-ఇ
ంద్రసీలపర్వతః, ఇంద్రసీలలక్షణముక్తం ॥ తత్రోదంచంతీ-ఉల్లసంతీ, యా
చంద్రికా-కౌముదీ, తద్వద్ధవళః-శుభ్రం, స్త్రితంయస్య స్త్రీతపూర్వాభిభా
షిత్యాత్ కృతమందహాసస్సన్ యదా దుమదాందోయంరాక్షసభా

జనః ॥ ౪౦ ॥ గ ॥ భవతామపరాధవిధాయినస్తస్య యాతుధానస్య నిధానమధునేవ విధాతుంశక్యం ॥ కింతు ॥ ౪౧ ॥ సరసిజాసనశాసనమవ్యమోఘీకుర్వన్నురీప్తలే పుత్రీయతస్సుత్రా మమిత్రస్య దశగధస్యమనా

వాద్దుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనదక్షం, మాం జ్ఞాతుంనశక్నోతితి సాసచే శసమండహాసస్సన్నిత్యధః ॥ అత్ర మధుసూదనస్య ఇంద్రసీలసదృశాం గత్వాద్ధానస్యచ శుభ్రత్వేన కవినమయన్ ద్భక్త్యాదియముపమా ॥ సుధాధారా-అమృతస్యందః, తద్వన్తధురాం-మాధుర్యగుణయక్తాం, * మధురం రసవదాప్నోచిసాప్నోమన్యపి మధుస్మృతి ॥ యేనమాద్యంతివిబుధాః మధునేవమధువ్రతాఇతివచనాత్ ॥ వాచసూచే-ఉక్తవాన్, శ్లోకాభ్యమేతదానుష్టుభ-వృత్తం ॥ లక్షణంతూక్తం ॥ ఇత్థము తరత్రాపిద్రష్టవ్యం ॥ ౪౨ ॥—అ ॥ వాచమేవవివృణోతి ॥ భవతామితి ॥ హేదేవాఇత్యధ్యాహతవ్యం భవతాం-యుష్మాకం, అపరాధవిధాయినః-ఉక్తరీత్యా అపకర్తుస్తస్య పూర్వోక్తస్య యాతుధానస్య రాక్షసస్య-రావణస్య, ని ॥ యాతుధానగవృణ్యజనఇతిరక్షగపర్యాయేష వ్యవరః ॥ నిధనం-వినాశః, అథ నైవ-ఇదానీమేవ, విధాతుం-కర్తుం, శక్యం-యక్తం (నిధనమితిద్వితీయాంతం విధానేక మతయాన్వేతినలోకేత్యాదినానపష్టి-విధాతుమితితుమభావ ॥ అవ్యయకృతాభావేఇత్యుక్తేః విధాతుం విధానంశక్యంసాధ్యమిత్యర్థః) ॥ ౪౩ ॥—అ ॥ తహిదానీమేవ క్రియతామిత్యాశంక్య తత్రానువపత్తిమాహ ॥ సరసిజైతి ॥ కింతు సరసిజాసనస్య-బ్రహ్మాణః, శాసనం-సురాసురావధ్యత్వరూపాజ్ఞావచనమపి, ॥ ని ॥ శాసనంరాజదత్తార్చ్యలేఖాజ్ఞా శాస్త్రశాస్త్రీప్సితీవిశ్వః ॥ అమోఘీకుర్వన్-బ్రహ్మవరస్యాన్యభాకరణానాచిత్యాదితిభావః x అఘాతతద్భావేవ్విః ॥ అన్యచ్ఛావితిదీఘః ॥ తథా ఉరీప్తలే-భూమండలే, పుత్రానాత్మనఇచ్ఛతితిపుత్రీయన్ x సువకత్తనఃకృజతి క్యచ్ ॥ సుపాధాత్విత్యాదినాసుజ్ఞుకే ॥ క్యచిచేతిదీఘః తస్య పుత్రాభీనఇత్యర్థః ॥ సుత్రామమిత్రస్యేంద్రసఖస్య, దైత్యవినాశనాఖండి

తథమపి పూరయితుమాదృతమానుషవేషస్సన్నహమేవ తంచానిష్యామితి
 వ్యాహృత్యాంతరథాత్ ॥ ౪౩ ॥ తతస్సాపరిషదనిమిషాణామున్తిషితహ
 షా హృషీకశాదేశాత్ప్రశమితదుదేశాని నిదేశాననాని చతుదేశ
 భువనానిబుద్ధావ దుగ్ధసాగరాన్నిరగాత్ ॥ ౪౪ ॥ తతస్తానమరానాన్ప్ర
 హస్తపితామహః ॥ ౪౫ ॥ భవంతస్తావదవతరిష్యతొలక్ష్మీసహాయస్య సా
 తవైభవాభ్యాం తత్సుహృదఇత్యథః ॥ ౫ ॥ మిత్రంసుహృదిమిత్రోర్క
 ఇతివైజయంతీ ॥ డశరథస్యరాజ్ఞః మనోరథం వాంఛితమపి పూరయితుం
 శఘోకరుమాదృతమానుషవేషోగృహీతమానవాకారస్సన్, అహమేవతం
 హనిష్యామి-వినాశయిష్యామి, మదన్యస్యయస్య కస్యచిత్తద్ధననై అసా
 మధ్యాదితిభావః ॥ ఇత్యేవంప్రకారేణ వ్యాహృత్యైత్యాంతరథాత్
 అథ్యశ్యామాత్ ॥ ౫ ॥ వ్యాహరఉక్తిలపితమిత్యమరః ॥ ౪౩ ॥ — త
 తఇతి ॥ తతః-అంతర్ధానానంతరం, సా-పూర్వోక్తా, ననిమిషంతీత్యని
 మిషాః పచాద్యచ్ । అనిమిషాణామితిపాతేన విద్యంతే నిమిషాః పక్ష
 పాతాః యేషాంతేషాం పరిషత్ దేవతాసంఘః హృషీకాణాం-విషయేంద్రి
 యానాం, ఈశః-హృషీకేశఇతిస్వామి ॥ తస్య భగవతఆదేశాదహమేవ
 తం హనిష్యామిత్యాజ్ఞావచనాదేవ । ఉన్తిషితహషాసముత్పన్నానం
 తాసతీ చతుదేశభువనాని-మారాదిచతుదేశసంఖ్యాకలొకాన్ నిదేశ
 శాననాన్యరావణాని తేష్వపి సంచారసంభవాదితిభావః ॥ అతఏవ ప్రశ
 మితా-ప్రశాంతా, దుదేశా-దురవస్థాదేషాంతాని తథోక్తాని బుద్ధావ
 సత్యప్రతిజ్ఞస్య భగవతోత్యంతవిశ్వసనీయవచనత్వాత్తథావగమ్యేత్యర్థః ॥
 దుగ్ధసాగరాత్-క్షీరాంభోధేన్సకాశాత్, నిరగాన్నిజగ్రామ ॥ ౪౪ ॥ —
 తతఇతి ॥ తతః-నిగమనానంతరం, పితామహో-బ్రహ్మ, తానమరానిం
 ద్రాదీన్, హృహస్త-బూతైస్త, ఉవాచేత్యథః + లట్ స్త ఇతి భూ
 తాథేలట్ ॥ బుగ్ధసంఘానామాదితలహోబుగ్ధఇతిణలాదేశః బుగ్ధఆ
 హదేశ ॥ ౪౫ ॥ — తదేవవివృణోతి ॥ భవంతఇతి ॥ సాదేవాఇత్య

హంయ్యాధకమస్సరః ప్రభృతిషు యవతిషు వానరాచ్ఛభల్లగోపుచ్ఛవే
షభృతః ప్రథితప్రభావాః ప్రజాః ప్రజనయేయురితి ॥ ౪౬ ॥ పురైవకి
లమమ జృంభారంభే సంభూతవాన్జాంబవానితి ॥ ౪౭ ॥ తతస్తే గీర్వా
ణౌస్తథాపర్వన్ ॥ ౪౮ ॥ అథ వైతానాద్దేవశావనరాన్నరః ప్రాజాపత్య

ధ్యాహారః ॥ భవంతః-యూయం, తావదిదానీం, అవతరిష్యతః-చాశగధి
రూపేణోత్పత్స్యతః, లక్ష్మీసహాయస్య-ఋమహవిష్ణోః, సాహాయ్యార్థం
సహాయకమకర్తుం, x గుణవచనైత్యాదినాష్యజ్ఞో అథేనసహనిత్యస
మాసస్సర్వలింగతాచ పక్రవ్యా ॥ అస్సరసః-శోవర్షేశ్యాః, ॥ శ్రీయం
వహుష్వస్సరసస్సర్వేశ్యాఇత్యమరః ॥ తత్ప్రభృతిషు-తదాద్యాసు,
యవతిషు, గంధర్వయక్షాదిశ్రీమ, యూనస్తిరితితిప్రత్యయః ॥ వానరా
మర్కటాః, అచ్ఛభల్లాః-భల్లూకాః, గోపుచ్ఛా-గోలాగూలాః, నీలము
ఖా, దీఘపుచ్ఛాశ్చ మర్కటభేదాః తద్వేషభృతః-తదృచ్ఛమికాధారిణః
॥ ౫౦ ॥ మర్కటౌవానరఃకీనౌ వనౌకాఅథభల్లుకా ఋషాచ్ఛభల్లభల్లూ
కాఇత్యమరః ॥ ప్రథితప్రభావా-జగద్విఖ్యాతప్రతాపాః, ప్రజాయంతఇ
తిప్రజాః సంతతీః-పుత్రానిత్యధః ॥ ౫౧ ॥ ప్రజాసౌత్సంతతౌజనఇత్య
మరః x ఉపసగేథసంజ్ఞాయామితిడప్రత్యయః ॥ ప్రజనయేయరుత్పాద
యేయురితి x శేషేప్రథమఇతిప్రథమపురుషః ॥ భవచ్ఛబ్దస్య యుష్మదస్త
ద్యవ్యతిరిక్తతేవనశేషత్వాదితి ॥ ౫౨ ॥ — పురైతి ॥ కించ పురా-పూర్వ
కారే, సృష్ట్యాదావిత్యధః ॥ మమజృంభారంభే-జృంభణసమయే, ౫౩ ॥
జృంభసాస్యత్రిమజృంభణమిత్యమరః ॥ జాంబవాన్నామ భల్లూకాధిప
తిః సంభూతవాన్కిల-ఉత్పన్నకిఖలు, సోయమిదానీం వతః-తేసహాయక
మకరిష్యతీతిభావః ॥ ఇతి ఏవమాహ స్తేతిపూర్వేణసంబంధః ॥ ౫౪ ॥ —
తతఇతి ॥ తతః-బ్రహ్మనిదేశానంతరం, తే-పూర్వోక్తాగీర్వాణౌ ఇంద్రాది
దేవాస్తథాఅమర్వన్ అస్సరఃప్రభృతిషుయవతిషు పుత్రాన్జనయామా
సురిత్యధః ॥ ౫౫ ॥ — అథేతి ॥ అథానంతరం, వితాన్సర్వక్రతుః పుత్ర

స్సహేమపాత్రః కశ్చిదుత్తాయ పుత్రీయతే దశరథాయ పాయసమమృత
 ప్రియం ప్రియచ్ఛత్ || ౪౯ || తతః || ప || కౌసల్యాయే ప్రథమమదిశే
 ద్భూపతిః పాయసాధం ప్రాదాదధం వ్రణయమధురం కేకయేంద్రస్య
 పుత్రైర్విప్రైశ్చైదేవ్యాతరళమనసః పత్యురాహుచ్యభావం సాన్విర్ధాంశాభ్యాం
 కామెష్టిరితియావత్ || తత్ప్రయోజనమస్యవైతానికః || ని || క్రతువిస్తార
 యోరస్త్రీవితానమిత్యమరః x ప్రయోజనమితిరక్ || తస్మాదైవశాన్వనరా
 దగ్నేస్సకాశాత్ || ని || అగ్నిరైవనరోవహ్నిరిత్యమరః || సహేమపా
 త్రః-హిరణ్మయపాత్రపాణిరిత్యధః || కశ్చిదదృష్టపూర్వః ప్రజాపతేస్సం
 బంధీప్రజాపత్యః ప్రజాపతినాప్రేషితఇతియావత్ x దిత్యదిత్యాదిత్యప
 త్య త్రరపదాణ్యితిత్యప్రత్యయః || నరః పురుషవిశేషః || ఉత్తాయ నిర్గ
 త్య, పుత్రీయతే పుత్రానాత్మనఇచ్ఛతే x సుపతిత్తనః క్యచ్ || దశరథా
 య రాజ్ఞే యజమానాయ అమృతప్రియమమృతకల్పం (స్వరుత్తరపదే
 త్వమి | నిభసంకాశనీకాశప్రతీకారోపమాదయఇత్యత్రాదిపదేన కల్ప
 రూపాదిశబ్దపశ్చాయశబ్దస్యాపి గ్రహణాదస్వపదవిగ్రహః ఇత్యమర
 వ్యాఖ్యానోఽపృష్టం) పయసాసంస్కృతం పాయసం పరమాన్నం || ని || ప
 రమాన్నంతుపాయసమిత్యమరః + సంస్కృతంభక్షాఇత్యణ్ ప్రియచ్ఛ
 త్ పుత్రీయమేతదితిదత్తవా x ప్రాశూర్ధైత్యాదినాదాణోయచ్ఛా
 దేశః || ౪౯ || — తతః పాయసలాభాన తరం || అ || పాయసంతత్కిమకరోదిత్య
 తతహ || కౌసల్యయా ఇతి || ధూపతిర్దశరథః కోసలస్యరాజ్ఞోపత్యం (స్త్రీ) కౌస
 ల్య తస్యేకౌసల్యాయై అగ్రమహిషేయే + వృద్ధేత్ కోసలాజాదాత్ ఇ్యజీ
 తిఇ్యజ్ ప్రత్యయః | యజశ్చాబితిచాపేకర్తౄణామభిప్రేతీతి సంప్రదాన
 త్వాన్చతుర్థీ || ప్రథమమాద్యం పాయససాన్విర్ధం-న మవిభాగం, ని || పుంస్య
 ర్ద్విర్ధంస మేంశక ఇత్యమరః x (బాహులకాత్పూర్వనిపాతాభావః) అదిశత్ -
 దత్తవా, కేకయేంద్రస్య-కేకయదేశాధీశ్వరస్య, పుత్రైర్విప్రైశ్చ కేకయై,
 వ్రణయేన-ప్రేక్షా, మధురం-మధుర్యగుణయుక్తం, తస్యైత్యస్తప్రే

స్వయమకురుతాం పూణకామాంసుమిత్రమ్ ॥౫౦॥ అవభృథేవసిధే
 మాస్పదత్వాదితిభావః ॥ అర్థమవశిష్టభాగం, ప్రాదాత్-దత్తవాన్, ప
 శ్చాదర్థమితిపారాన్తరం॥తతఃకిమిత్యత్రాహ ॥ ఏతేదేవ్యా-కౌసల్యాకౌ
 య్యా, తరళమనసః-సుమిత్రాయై పాయసాంశాప్రదానాత్పర్యాకులచిత్త
 స్య, పత్యుర్భర్తుర్దశరథస్య x పతిస్సమానపవేతిఃసంజ్ఞాభావః* ఖ్యత్యా
 త్పరస్యేతిజనోఽకారస్యఉకారః భావం కథంవా సుమిత్రాలబ్ధపాయ
 సభాగాభవిష్యతీత్యభిప్రా యమాలోచ్యపరబుద్ధేరప్రత్యక్షత్వాన్తుఖచి
 హ్నైరనుమీయేత్యర్థః । స్వయం సేవ్య ఉభేఇత్యర్థః ॥ సావర్ధాంశాభ్యాం-
 స్వయోః-స్వకీయయోః, రాజ్ఞాదత్తయోరథయోరర్ధాంశాభ్యాం-అర్థభా
 గాభ్యాం, సుమిత్రాం పూణకామాం-సఫలమనౌరథామకురుతాం-కృ
 తవత్యౌ, సావధాభాగౌ ప్రత్యేకం సాచ్యేన ద్వేధావిభజ్య ఏకక్షేకం
 భాగమాత్తాథాన్నిక్షిప్య అవశిష్టభాగౌ సుమిత్రాయైదదతురిత్యథాః ॥
 అయంచవిభాగో నరామాయణసమ్మతః తత్రచరౌరథాం కౌసల్యాయై అ
 వశిష్టార్ధాథాం సుమిత్రాయై శిష్టార్ధాంతే కయ్యై శిష్టంపునస్సుమిత్రా
 యాఇత్యభిధానాత్ ॥ కింతు పురాణాంతరసంవాదోద్రష్టవ్యః ॥ ఉక్తంచ
 నరసింహసంహితాయాం * తేపిండప్రాశనేకాలే సుమిత్రాయైమహీ
 పతిః । పిండాభ్యామల్పమల్పంతు స్వసపత్యైష్య ప్రయచ్ఛత ఇతి * ఉ
 క్తంచకాళిదాసేన * అర్చితాతేనకౌసల్యప్రియాకేకయవంశజా । అత
 స్సంభావితాంతాభ్యాం సుమిత్రామైచ్ఛదీశ్వరః ॥ తెబహుజ్ఞస్యచిత్తజ్ఞే
 పత్యౌపత్యుర్త్వహీక్షితః । చరోరర్ధార్ధభాగాభ్యాం తామయోజయతా
 ముభేఇతి ॥ ఏవమన్యత్రాపిసతివిరోధే పురాణాంతరాత్సమాధాతవ్యం॥
 మందాకాంతావృత్తం ॥ లక్షణంతూక్తం ॥ ౫౦ ॥ — ॥ అనంతరకృత్య
 మాహ ॥ అవభృథే ॥ అవభృథే-దీక్షాంతస్నానాదికృత్యే, ని ॥ దీక్షాం
 తౌవభృథోయజ్ఞఇత్యమరః ॥ అవసితే-పరిసమాపితేనతి x యోంతకర్తవ్యే
 ధాతోః కమణీక్తః ॥ అథానంతరం, జనే-యజ్ఞాథామాగతేజనసమాజే

సరయూతటాదథయథాయథముచ్చలితేజనే । దశరథఃపరిపూర్ణమనౌర
 థఃపురమగాత్పురువూతపురోపమామ్ ॥ తతః ॥ ౫౦ ॥ అపాటవాల్కై
 వలమంగకానాం మనోజ్ఞకాంతైర్హిషీజనస్య । శనైశ్శనైఃప్రోజ్ఞిత
 సరయూతటాత్ యథాయథం-యథా న్వం- న్వకీయదేశమనతిక్రమ్యేత్య
 థః ॥ ని ॥ యథాన్వంతుయథాయథమిత్యవ్యయేష్వమరః x యథా
 సేవ్య యథాయథమితిసపాతనాద్దివ్రాభవౌనపుంసకత్వంచ x హ్రస్వోన
 పుంసకేప్రాతిపదిక స్యేతి హ్రస్వత్వం ॥ ఉచ్చలితై-ప్రోజ్ఞితైసతి, న్వన్వ
 నియతదేశాః ప్రతిగతవతినతీత్యథః ॥ తతా దశరథోరాజా పరిపూ
 ర్ణమనౌరథః పుత్రప్రాప్త్యపాయలాభాత్సఫలాభిలాషస్స ఉపమీ
 యతఇత్యుపమా + ఆతశ్చౌపసగ్-ఇత్యేజ్ ॥ పురువూతపురం ఉపమా
 ఉపమానంయస్యాస్తాం పురువూతపురోపమాం-ఇంద్రనగరీతుల్యం, (ఆ
 భాప్రభోపమాభిఖ్యాప్రకారస్సన్నిభోనిభః । నీకాశాద్యాశ్చసామ్యా
 థాన్సమేసుశ్శబ్దతఃపరేఇతి మెదినీకోశాత్ పురువూతపురేణసద్భ
 శీపురువూతపురోపమేత్యన్వపదవిగ్రహోవా)పురమయోధ్యామగాత్ప్ర
 వివేశ ॥ పురుభూయిష్ఠంవూయతేయజ్ఞేషివ్వితి పురువూతఇతివిగ్రహః ॥
 దుగ్రతవిలంబితవృత్తం ॥ దుగ్రతవిలంబితమాహనభౌభరావితిలక్షణాత్ ॥
 ౫౦ ॥ — అథ తాసాం గర్భోత్పత్తింప్రస్తాతి ॥ అపాటవాదితి॥ మనో
 జ్ఞా-గర్భావిర్భావాత్పూర్వాపేక్షయాప్యత్యంతమనౌహరా, కాంతిర్ణా
 వణ్యం యస్యతస్య కృతాభిషేకా రాజపత్నీమహిష్యః తావజనస్త
 స్య కాసల్యాకే కేయాసుమిత్రాణామిత్యథః ॥ ని ॥ కృతాభిషేకామ
 హిషీత్యమరః ॥ అల్పన్యంగాన్యంగకాని తేషాం హస్తాద్యవయవానాం
 x అల్పథేకప్రత్యయః ॥ అల్పత్వమత్రకార్యం గర్భిణీనారీణాం
 తత్సంభవాదితిభావః ॥ కేవలమత్యంతంఅపాటవాత్ - పటుత్వాభావాద్దై
 తాః, ప్రోజ్ఞితాని-పరిత్యక్తాని, భూషణాని-కంకణాద్యాభరణాని యేషు
 తాని ॥ తేషాం న్వస్థానస్థిత్యసంభవాద్భరాయమాణత్వాచ్చేతిభావః ॥

భూషణాని చ కాశిరే దౌహృదలక్షణాని ॥ ౫౨ ॥ మందమందమపయద్వ
 శిత్రయా గాధతావిషయనాభిగహ్వరా । కోసలేంద్రదుహితుశ్శనైః భూ
 పోషితభూషణానీతిపారాంతరం ॥ దౌహృదలక్షణాని-శరీరసాదముఖపాం
 డిమకృష్టచూచుకత్వాదీనిగర్భచిహ్నాని ॥ శనైశ్శనైదినక్రమేణాత్మర్థః ॥ వీ
 ప్సాయాంద్విర్భావః । చ కాశిరే-సువ్యక్తానిబభూవురిత్యర్థః । స్వహృద
 యేన-గర్భహృదయేనచ ద్విహృదయా-గర్భిణీ, యథాహబాహుటః ॥ * ॥
 మాతృజన్యస్యహృదయం మాతుశ్చహృదయేనతు । సంబద్ధం తేనగర్భిణ్యా
 నెష్టంశ్రద్ధావమాననమితి ॥ తత్సంబంధితాద్వర్ధ్యౌ దౌహృదమిత్యుచ్యతే ॥
 సాచ తవ్యోగాద్దౌహృదినీ ॥ తదుక్తంసంగ్రహే * ద్విహృదయాం నా
 రీందౌహృదినీ మాచక్షతఇతి ॥ ఉపేంద్రవజ్రాస్పృతం ॥ ౫౨ ॥ — ॥ అ
 థాగ్రమహిష్యాః కాసల్యాయాః ప్రాధాన్యేన మధ్యశౌరవరూపం చౌ
 హృదలక్షణంవర్ణయతి ॥ మందమందమిత్యాదిభిః త్రిభిఃపద్యైః ॥ మ
 న్దమందం-మందప్రకారం + ప్రకారేగుణవచనస్యేతి ద్విర్భావః ॥ క
 మధారయవదుత్తరేష్వితికమధారయవచ్ఛావాత్సుపోటుక్ ॥ అపయ
 దపగచ్ఛత్వలీనాం మధ్యరేఖాణాంత్రయం యస్యాస్యాతథౌక్తా ॥ ని ॥ వ
 శిమధ్యమరేఖౌమిజ్జీవాత్వగృహదారుష్వితివిశ్వః ॥ గాధతాయాఉ
 త్తానత్వస్య, విషయం-గోచరం, నాభిగహ్వరం-నాభీకుహరంయస్యాస్యా
 ॥ ని ॥ అథనాభిస్తుజత్వంగయస్యసంజ్ఞాప్రసారికత్యమగశేషః ॥ అత్ర
 పూర్వం విద్యమానయోః మహాభాగ్యలక్షణత్వేన సాముద్రికశాస్త్రాక్త
 యోః వశిత్రయనాభిగహ్వరయోః ఇదానీం గర్భశౌరవాదపగమిత్యవగ
 న్తవ్యం ॥ అతఏవ కోసలేంద్రస్యదుహితుః-కాసల్యాయాః సబంధినీ మ
 ధ్యయష్టిర్వష్టికల్పమధ్యమప్తి, శనైః-కాలక్రమేణ, దృష్టిగోచరా-చక్షు
 ర్విషయాఅభూత్ ॥ అపిశబ్దాత్క్రేకయాసుమిత్రయోరపి మధ్యయష్టిస్స
 ముచ్చీయతే । అంగకార్యాదిగర్భలక్షణాబాహుటః * త్వామతాగర్భా
 కుత్తౌ మూర్ఛాచదిగరోచనం । జృంభఃప్రసేకస్థలనంరౌమరాజ్యాఃప్ర

న్నధ్యయష్టిరపిదృష్టిగోచరా ॥ ౫౩ ॥ న్యగ్రాధపత్రసమతాం క్రమశః ప్ర
 యాతామంగీచకారపునరపునరంకృతాంగ్యాః । జీవాతవేదశముఖౌరగ
 కాశసమితి ॥ రథోద్ధతావృత్తం ॥ రాన్నరావిహరణోద్ధతాలగావితి లక్ష
 ణాత్ ॥ ౫౩ ॥ — న్యగ్రాధేతి ॥ కృతాని-కార్యావస్థామాపన్నాని,
 అంగాన్యవయవాయస్యాస్తస్యాః కాసల్యయాః + అంగగత్రకంతేభ్యో
 వక్తవ్యఇతిజీవ ॥ ఉదరం-కుక్షిః, ని ॥ పిచండకుక్షీజఠరౌ దరతుండమిత్య
 మరః ॥ క్రమశః-దినక్రమేణ, ప్రయాతామవగతాం, న్యగ్రాధపత్రసమ
 తాం-వటపత్రసాదృశ్యం, * వటపత్రసమస్త్రిణాముదరం పుత్రదాయక
 మితిసాముద్రికే ॥ న్యగ్రాధోబహుపాదృటఇత్యమరః ॥ దశముఖౌ-రా
 వణవీన, ఉరగః-సర్పః, దశముఖవాణ సర్పశ్చప్రతీయతే । తేన పీడితా
 నాం-దుఃఖితానాం, లోకాశామితి శేషః ॥ జీవాతవే-జీవనౌషధాధణం,
 రావణంనిహత్య తత్పీడితాన్ జీవయితుమిత్యధణః ॥ ని ॥ జీవాతుజీవ
 నౌషధమిత్యమరః ॥ గర్భచ్ఛలన-కుక్షీస్థార్భకవ్యాజన, ని ॥ గర్భోపవర
 కెంతస్థాగ్నోకుక్షీస్థార్భకమతః । ఛలంతుస్థలితేవ్యాజఇతిశబ్దాణావవిశ్వ
 ప్రకాశౌ ॥ వసతా-తిష్ఠతా, ప్రథమేనపుంసా-అదిపురుషేణ, విష్ణునా
 హేతునా, పునర్భూయోప్యంగీచకార ॥ పూర్వం మహాభాగ్యలక్షణతయా
 విద్యమానే వటపత్రసామ్యే నిర్భరగర్భభారవశాదిదాసీమవగలేపి వటప
 త్రశాయినః త్రిమహావిష్ణోఃనివాసత్వేన పునస్తత్సామ్యంబభారేత్యధణః
 ని ॥ ఉరీకృతమురరీకృతమంగీకృతమాశ్రుతంప్రతిజ్ఞాతమిత్యమరః + ఉ
 ర్యాదిచ్ఛిదాచశ్చేతి అంగీశబ్దస్యగతిసంజ్ఞాయాం ధాతౌః ప్రాకప్రయో
 గః విష్ణోర్వటపత్రశాయిత్వంచోక్తం ॥ త్రిమహాభాగవతే తృతీయస్కం
 థ త్రయస్త్రింశేభ్యాయే కపిలదేవహూతిసంవాదే * సత్వంధృతౌమే
 జఠరేణనాథకథంనుయస్యాదరవీతదాసీత్ । విశ్వంయుగాంతేవటపత్రపక
 శ్చేతేస్తమాయాశిశురంఘ్రిపానఇతి ॥ అన్యత్రచ ॥ అంభోధిశాయీ వటప
 త్రశాయీ త్రిరంగశాయీరమతాంశునౌమఇతి ॥ అత్ర దశముఖౌరగేతి

పీడితానాం గర్భచ్ఛలెనవసతా ప్రథమేనపుంసాం॥ అపిచ ॥ ౫౪ ॥ మధ్యం
 తనుత్వాదవిభావ్యమానమాకాశమాసీదసితాయతాక్ష్యాః । గర్భోదయే వి
 ఘ్నపదాపదేశాత్కార్మ్యంవిహాయాపివిసాయపవ ॥ ౫౫ ॥ తతః ॥ ఉచ్చ
 రూపకం ॥ గర్భచ్ఛలెనెత్యత్ర ఛలశబ్దేన నాయం గర్భః కింతుసాక్షాద్నట
 పత్రశాయాతిగర్భస్యాసత్యత్వప్రతిపాదనాచ్చలాదిశబ్దైరసత్యత్వప్రతిపా
 దనలక్షణోపహ్నవభేదః ॥ తదుజ్జీవితాచేయం పునర్వటపత్రసామ్యభరణో
 త్పేక్షా ॥ సాచ వ్యంజకాప్రయోగాదమ్నా ॥ సాచోక్తరూపకణసంస్క
 ర్యతే ॥ వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౫౬ ॥ — ॥ మధ్యమితి ॥ అసితే-ఆయతే
 చాక్షిణీయస్యాస్స ఉత్పలపత్రాయతాక్ష్యాః, కాసల్యాయాః సంబంధి
 + బహువ్రీహా సక్త్యక్షోస్సాన్వంగాత్ షచ్ । పిల్గారాదిభ్యశ్చేతి ష్టి
 మ్ మధ్యమవలగ్నంకర్తృ ॥ ని ॥ మధ్యమంచావలగ్నంచమధ్యోస్త్రీత్య
 మరః॥తనుత్వాత్సాక్షాత్త్వాద్దేశాః అవిభావ్యమానమజ్ఞాయమానమపరిదృ
 శ్యమానంసదితి యావత్ । ఆకాశమాసీదాకాశకల్పమభూత్ ॥ పూర్వ
 మితి శేషః ॥ తథా కవినమయసిద్ధత్వాదితిభావః । గర్భోదయే-గర్భోత్ప
 త్తాసత్యాం, ఇదాసీమితి శేషః । కార్మ్యమాకాశభావనమిత్తంసాక్ష్యం
 విహాయ-త్యక్వాపి, విష్ణోగర్భరూపేణ విద్యమానస్యపదం విష్ణుపదమా
 కాశంఽతిప్రతీయతే ॥ తదపదేశాత్తదావ్యజాతదవ్యపదేశాద్వావిహ
 య ఆకాశమేవాసీదితిసంబంధః ॥ ని ॥ వియద్విష్ణుపథంవాతు పుంసాన్
 కాశవిహాయసీదత్యనరః ॥ అత్రపూర్వాధేః మధ్యాకాశయో ర్భదేపిత
 దేవాసీదిత్యభేదోక్తే ర్భదే అభేదరూపాతిశయోక్తిః॥ తయాచతత్సామ్యం
 గమ్యతఇత్యలంకారణాలంకారధ్వనిః ॥ ఉత్తరాధేఃతు ఆకాశభవననిమి
 త్రకార్మ్యంవిహాయాపి తదేవాసీదితివిరోధః ॥ సచ విష్ణుపదతిశ్లేషభిత్తి
 కాభేదాధ్యవసాయ మూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితాపదేశ శబ్దాత్పాప
 హ్నానోజ్జీవితఇతిసంకరః ॥ ౫౭ ॥ — అథత్రివిష్ణురావిరభూషిత్యాహ
 ॥ తత ఇత్యాదినా ॥ తతః ఛోహ్మదలక్షణప్రకాశనానంతరం, గ్రహణం

స్తేగ్రహపంచకెసురగురౌ సేంద్రానవమ్యాంతిథౌ లగ్నేకర్కటకపునర్వ
 సుయుతేమేషంగతేపూషణి । నిదాన్ధుఁనిఖిలాశపలాశసమిధౌ మేధ్యాద
 యోధ్యారణేరావిర్భూతమభూతపూర్వ (మపరం) విభవం) యత్కించిదే
 శూర్యాదీనాం పంచక ఉచ్చేష స్థానేమతిష్ఠతిత్యుచ్చస్తే + సుపిష్ఠఇతి
 కః ॥ సూర్యాంగారకగురుశుక్రశనిమ పంచసుగ్రహేషు, మేషాదిస్వతుం
 గస్థానసంగతేమసత్స్విత్యధః ॥ సురగురౌ-బృహస్పతౌ, సేంద్రావిం
 దుయుకైసతి, పూషణి-సూర్య, + విభాషాజిశ్శౌరితివికల్పాదల్లోపాభా
 వః । మేషంగతే-మేషరాశిం ప్రవిష్టేసతి, పునర్వసుయుతే-పునర్వసున
 క్షత్రయుకై, నవానాం పూరణీసనమీ తస్యాం తత్సంజ్ఞకైత్యధః x త
 స్యపూరణేడట । నాంతాదసంఖ్యాదేమణ్డితిడటౌ మడాగమః ॥ టిత్వా
 ల్ జీవ ॥ తిథౌ-దినే, అత్ర తిథిశబ్దః పుల్లింగోగ్రాహ్యః యథాహ మరసిం
 హః ॥ ని ॥ తదాద్యాస్తిథయోద్వయోరితి ॥ కర్కటక-కర్కటక
 నామ్నీలగ్నై, రాశ్యుదయకాలే ॥ ని ॥ రాశీనాముదయోలగ్నమిత్యమ
 రః ॥ నిఖిలాః-సమస్తాః, పలంమాంసమశ్నంతీతిపలాశారాక్షసాః, తపీష
 సమిధః-కింశుకసమిధశ్చ, అరణిజన్యస్యాగ్నైర్నైయత్యేన పలాశసమి
 థ్తాహకత్వాదితిభావః ॥ నిదాన్ధుఁ, వినాశయితుం-భస్మీకర్తుంచ, మేధ్యా
 త్పవిత్రాత్ అథవా మేధఃక్రతుఃతదర్థాద్యాగయోగ్యావిత్యర్థః । ఆయో
 ధ్యైవారణిరగ్నిమంధనదారువిశేషస్తస్మాత్ * మధ్యాదితిపారే అయో
 ధ్యారణేమధ్యాత్ మధ్యదేశాదిత్యధః ॥ ని ॥ యూపాగ్రం తమణి
 మంధ్యదారుణిత్వరణిద్వయోరిత్యమరః ॥ అభూతపూర్వమవిద్యమాన
 స్వసదృశం సజాతీయభేదరహితమిత్యధః । నవిద్యతేపరంయస్తాత్తదపరం
 అద్వితీయం, విజాతీయభేదరహితమిత్యధః ॥ అభూతపూర్వవిభవమితిపా
 రాతరం ॥ ఏకం స్వగతభేదరహితం, అతపీష యత్కించిత్ త్రివిధభేద
 రహితతయా అనిర్వాచ్యం ! మహస్తేజః పరంజ్యోతిరితియావత్ బ్రహ్మై
 త్యధః * ఏకమేవాద్వితీయంబ్రహ్మైతిశ్చుతేః ॥ తదేవమహోగ్నిరితిశ్చ

కంమహాః ॥ ౫౬ ॥ అపిచ ॥ అథరామాభిధానెన కవేస్సురభయన్గిరః ।

ప్రమావకం ॥ ఆవిర్భూతం స్వయమేవాభివ్యక్తమభూదితి శేషః ॥ ఏతేనా
స్యమాత్మసంబంధతాహిత్యంసూచ్యతే ॥ గర్భవాసాదికమన్యత్సర్వంప్రా
తీతిక మేవ నపారమాధికమితిభావః ॥ ఉక్తగుణయుక్తేశుభదినే త్రిరా
మరూపేణాయోధ్యాయాం పరమాత్మా త్రివిష్ణురావిరభూదితిఫలితార్థః ॥
అత్ర సమస్తవస్తువర్తిశ్లేషసంకీర్ణాసౌవయవరూపకాలంకారః * అత్రై
దమనుసంధేయః ॥ అజన్మపభమ్మగాఽగనాకుళీరాఃఋషవణిజౌచదివాక
రాదితుంగాః । దశశిఖిమనుయుక్తిధీంద్రియాంశైశ్చ్రీనవకవింశతిభిశ్చైతే
స్తనీచాః ॥ సూర్యాదీనాఽనప్తానాం గ్రహాణాం మేషాదయో రాశయః
క్లోకోక్తాః క్రమవిశిష్టాఉచ్ఛస్థానాని స్వస్వతుంగాపేక్షయా సప్తమస్థా
నాని నీచాని అత్ర ఉక్తేష్వపి దశాదయో రాశిత్రింశాంశాః, యథాక్ర
మముచ్చేషు పరమోచ్చాసీచేషు పరమనీచాఇతి జాతకక్లోకాధానః । అ
త్రాంశశ్చ్రీంకౌభాగః ॥ యథాహనారదః * త్రింశద్భాగాత్తకంలగ్న
మితి ॥ లెపి సోవచ్ఛస్థాః ఫలంతి నాస్తగానాపి నీచగాః ॥ తదుక్తంరా
జమ్మగాంశే ॥ సోవచ్ఛేపూర్ణాంస్వక్షణేఽధాంసుహృద్భిఃపాదంద్విద్భి
ర్వాశుభంఖచరేంద్రాః । నీచస్థాయీనాస్తగోవా నకించిత్పదాన్నూన్య
నం స్వత్రికొణేదదాతీతి ॥ తదిత్థమాహకవిరుచ్ఛస్థఇతి ॥ యస్య జన్మకా
లే పంచప్రభృతయోగ్రహాసోవచ్ఛస్థాః స దేవతుల్యాభవతీతి ॥ తదుక్తం
కృష్ణీయే * సుఖినః ప్రకృష్టకార్యరాజప్రతిహాపకాశ్చరాజానః । ఏ
కద్విత్రిశతుర్భిజాన్యం లెశేతతఃపరందివ్యాఇతి ॥ తదిదమాహగ్రహపంచ
కఇతి ॥ యద్యప్యచ్ఛస్థేగ్రహపంచకఇత్యనైవ సూర్యస్య సోవచ్ఛస్థా
నగతత్వాక్తేః పునర్దేషంగతే పూషణీతి పౌనరుక్త్యదూషణంప్రసజ్య
తే ॥ తథాపి గౌబలీవదన్యాయేన సమాధేయమిత్యలమతి ప్రసంగేన ।
శామాలవిక్రీడితంవృత్తం ॥ సూర్యాశ్చేషమన్జాస్తసితాస్సగురవశ్శా
దూలవిక్రీడితమితిలక్షణాత్ ॥ ౫౬ ॥ — ఏవం తావత్తారకబ్రహ్మణో
నన్యత్వేనావిర్భావముక్త్యా సంప్రతి లౌకికరీత్యా ప్రాకృతప్రాయమ

అలంచకారకారణ్యాద్రఘూణామన్వయంహరిః ॥ ౫౭ ॥ తమేనమన్వజా
యంతత్రయస్తే త్రైతాగ్నితేజసః । అగ్రజస్యానుకుర్వంతః త్రైస్తేలోకోత్త
వతారమాహ ॥ అపిచేతి ॥ కించేత్యధః ॥ అథేతి ॥ అథ మహాః ప్రా
దుర్భావానంతరం హరితిభక్తజనదురితానీతిహరిర్విష్ణుః, రమంతే యోగి
నోత్రైతిరామః *రమంతేయోగినోనంతేసత్యానందేచిదాత్మని । ఇతిరా
మపదేనాసౌ పరబ్రహ్మభిధీయతఇతిశ్చుతేః *కరణాధికరణయోశ్చేత్యధిక
రణాథేఘృణ్ ॥ సజత్యభిధానం తేనరామనామ్నా కవేర్వాల్మీకేగిః
వాచః, సురభీః-మనోజ్ఞాఃకుర్వన్, సురభయన్-సురభీకరిష్యన్నిత్యర్థః
॥ ని ॥ సుగంధౌచమనోజ్ఞేచ సురభిర్వాచ్యలింగవదితివిశ్వః * తత్క
రోతీతిన్యంతాల్లటశ్శత్రాదేశః । వతమానసామీప్యే వతమానప్ర
త్యయః ॥ సమనంతరమేవ మహాకవినా వాల్మీకినా శ్రిరామచరిత్రస్యని
యమేన వణయిష్యమాణత్వాదితిభావః ॥ కారుణ్యతరణాయాపే
తాః ॥ ని ॥ కారుణ్యంకరుణాఘృణత్యమరః * కరుణైవకారుణ్యమితి వి
గ్రహః ॥ స్యాథేష్యఘ్, రఘూణామన్వయం-రఘువంశం, అలంచకే
అలంకృతవాన్, భూషితవాన్, ప్రకాశితవానిత్యధః ॥ పరమకారుణి
కాయంహరిః శ్రిరామరూపేణావతీర్య రఘువంశమనుజగ్రాహేత్యర్థః ॥
జ్యేష్ఠశ్శ్రీరామః కౌసల్యాయామజనీతిఫలితాధః ॥ పరమకారుణికాః
కింసకుర్వంతీతిభావః ॥ ని ॥ అలంభూషణపర్యాప్తిప్రశక్తివారణవాచకమిత్య
మరః ॥ ఎతదాదిన్లోకచతుష్టయమానుష్టుభంవృత్తం ॥ ౫౭ ॥ — అథ భ
రతాదికుమారత్రయోదయమాహ ॥ తమితి ॥ త్రైతాగ్నితేజసః-ఆహవనీ
యగార్హపత్యదక్షిణాగ్నిత్రయంత్రైతాగ్నిః, తస్యతేజఇవతేజోయేషాంతే
తథోక్తాః తేజస్వినఇత్యధః ॥ వర్చసఇతిపాఠేప్యయమేవాధః ఉపమా
లంకారః ॥ ని ॥ అగ్నిత్రయమిదంత్రైతేత్యమరః ॥ త్రైతాశబ్దేనైవఅగ్ని
ప్రతీతేః పునరగ్నిశబ్దః కరికలభకణావతంసవంశకరీరాదిపదవదవగంత
వ్యః ॥ ఏకఏవాగ్నిః త్రిణ్యాహవనీయాదిరూపాణి ఇతఃప్రాప్తః త్రైతా

రైగుణైః ॥ ౫౮ ॥ భరతస్తేమకై కయ్యాస్తనమోఽవినయోఽష్ట్యలః । అ
న్యోఽక్షణశత్రుఘ్నా సుమిత్రాయాంకృతౌదయా ॥ ౫౯ ॥ ఏతేవవృ
ద్ధిరపిరాఃబ్రహ్మజ్ఞేమాయదీక్షితాః । లోకానందముకుందస్య చత్వారణవ

తదుక్తం * ఏకఏవావసథ్యాగ్నిరగ్నావ్యధేయేనకమణౌ । సంస్కృత
స్త్రీణిరూపాణి తతస్తే తైతిశబ్ద్యతఇతి ॥ ఆవసథ్యాగ్నిరౌపాసనాగ్నిః
స్త్రీత్వం లోకాత్ x లింగమశిష్యం లోకాశ్రయతావ్లింగస్యేతి ॥ పృషో
దరాచితావద్విణావ్యత్యయేనతఃకారస్థా నెవకారేనతి త్రైతైతిరూపసిద్ధిః ॥
తథా తైస్తేః ఏవాన్యాయాద్విర్భావః । లోకాత్తైర్లోకౌత్కృష్టేః, లో
కేష్వసాధారణైరితియావత్ ॥ గుణైర్విద్యావినయాదిభిశ్చౌర్యాదార్యగా
మ్భిర్యాదిభిర్వా అగ్రజస్యాగ్రజః రామమిత్యర్థః x కర్తృకమణ
ణోః కృతీతికమణిషష్ఠీ । అథవా సంబంధసామాన్యేషష్ఠీ । భగవతో
నారాయణస్యామకరోతీతివత్ ॥ అనుకుర్వంతః-అనువతమానాః, తత్స
దృశాఇత్యర్థః ॥ (తదుక్తం దండ్యాచార్యైః ॥ * తదన్వేత్యనుబద్ధా
తి తచ్ఛీలంతన్నిషేధతి ॥ తస్యవానుకరోతీతిశబ్దాస్సాదృశ్యవాచకాఇతి)
త్రయఃకుమారాః తమేనమనుతస్యాముష్య త్రిరామస్యపశ్చాదిత్యర్థః
* అనులక్షణఇతికమప్రవచనీయత్వాద్ద్విత్వీయా ॥ అజాయంత-జాతాః
॥ ౫౮ ॥ — భరతఇతి ॥ తేషు-త్రిషుకుమారేషు, కేకయస్య రాజ్ఞౌప
త్యంస్త్రీకైకేయా x తస్యాపత్యమిత్యణ్ ॥ కేకయమిత్రయుప్రళయా
నాం యాదేరియఇతియశబ్దస్య ఇయాదేశః ॥ తస్యాః వినయేన-ప్రశ్ర
యేణ- విశిష్టనీతిసంపత్త్యావా ఉజ్జ్వలః-వినయభూషణఇత్యర్థః భరతౌ
నామతనయః జాతఇతిశేషః । తథా లక్షణశత్రుఘ్నసామానా అన్యోభర
తౌపక్షయా ఇతరౌకుమారౌ సుమిత్రాయాం కృతౌదయా సముత్ప
న్నౌ ॥ ౫౯ ॥ — ఏతఇతి ॥ బ్రహ్మజ్ఞేమాయ-బ్రహ్మణపరిపాలనంకర్తుం
॥ ని ॥ బ్రహ్మవిప్రః ప్రజాపతిరిత్యమరః ॥ దీక్షితాః-సంజాతదీక్షాః, కృత
సంకల్పాఇత్యర్థః ॥ ప్రజాజ్ఞేషూయేతిపారాంతరం * తదస్యసంజాతౌ

బాహవః ॥ ౬౦ ॥ ౫ ॥ అథ కదాచిదపరిమేయమాయాభయానకయుద్ధస
 ముద్ధతదైత్యబలావసగ్ందకాందిశికబృందారకానీకపరివార్యమాణః ప
 త్తిరథః తపశ్చర్యాజాతానామాశ్చర్యాణామాయతనం నిశ్శంకం త్రిశం
 తారకాదిభ్యిత్తత్ ఇతీతత్ ॥ తారకాదిరాగృతిగణః చత్వారః ఏతే పూ
 ర్వోక్తాః పీరాః-దానదయాయద్ధేషుశూరాః, త్రిరామలక్ష్మణభరతశ
 త్పుష్పాః, లోకానందః-లోకానాం-భువనానాం, ఆనందకర్తా-కార్య
 కారణయోరభేదోపచారాత్ సచాసౌముకుందశ్చ (కమనీయత్వాత్సవభ
 క్తముఖంఉనత్తి ఆనందబాష్పేణాద్రీకరోతీతిముకుందః) । పృషోదరాది
 త్వాత్సాధుః । తస్య చత్వారోబాహవః ఉక్తవిశేషణవిశిష్టాశ్చతుర్భుజాఇ
 వ వన్యధిరై-వృద్ధింగతాః, పూణో-పమాలంకారః ॥ ౬౦ ॥ — అథరా
 క్షసవినాశనాటకస్య పూర్వరంగభూతం విశ్వామిత్రాగమనం తానదా
 హ ॥ అథేతి ॥ అథానంతరం కదాచిత్కస్త్తింశ్చిల్దినే అపరిమేయాః, అ
 పరిమితాః, యాఃమాయాః శాంబరీవిద్యాః, విచిత్రకపటన్యత్తయఇతియా
 వత్ ॥ ౬౧ ॥ స్యాన్తాయాశాంబరీత్యమరః ॥ తాభిర్భయానకాని-భయంక
 రాణి, ౬౧ ॥ ఘోరంభీమంభయానకమిత్యమరః ॥ యుద్ధసముద్ధతాని-యు
 ధ్ధోద్ధతానిచ యానిదైత్యబలాని-దైత్యసేనాః, లెషామవస్కందాదాక
 మణాత్కాందిశికైః భయద్రుతైః బృందారకానీకైదేవస్తేనైః, పరి
 వార్యమాణః-నిరీక్ష్యపరివెష్ట్యమాణోరథోయస్యసతథోక్తః ॥ దేవానా
 మపిశరణ్యిత్యథః । అథవాపరిపాల్యమానః సంరక్ష్యమాణోరథోయ
 స్యసతథోక్తః । ఏతదాయత్తమస్తజ్జీవనమితిమత్వా తైః పరిరక్షితస్యంద
 నఇత్యథః ॥ (ప్రతిపాల్యమానెతిపాఠే కదాచియాస్యతీతిప్రతిక్ష్యమా
 నైత్యథః) ॥ ౬౧ ॥ కాందిశికౌభయద్రుతః । అనీకినీబలంస్తేన్యంచక్రించా
 నీకమస్త్రీయామితిచామరః ॥ పత్తిరథో-దశరథః, (౬౧ ॥ పత్తిరథశాక్షర
 చ్చందోదశసంఖ్యాశిమస్త్రీయామితినిఘంటుః ॥ పత్తిరథశసుదిక్షులి
 ప్రతిహారథోయస్యేతివిగ్రహః) ॥ తపశ్చర్యాజాతానాం వసిష్ఠసప్తద్ధ

కుయాజినం భగవంతం పద్యప్రబంధమివదర్శితస్సగఽభేదం. ప్రాకృతవ్యాకరణమివ ప్రకటితవణవ్యత్యాసం బుధమివసోమసుతం కుశికసుతమద్రాక్షీత్ ॥ ౬౦ ॥ తదను యథావిధిక్యతసపర్యేణ మర్యాదాతీతమహిమ్నా

యా బ్రాహ్మణ్యసంపాదనాధః విరచితవ్రతాపవాసాదితపోనుష్ఠానాజ్ఞానితానాం, ఆశ్చర్యాణామద్భుతానాం ఆయతనమాస్పదంకాగణమిత్యథఃపర్యత్యత్ర + గదమదచరెత్యాదినాయత్ (శంకుశబ్దస్సంఖ్యావిశేషవాచకః | తత్త్రితయపరిమితవత్సరేషురాజ్యకరణాత్త్రివంకురితి) త్రిశంకుర్నామరాజాహరిశ్చంద్రపితా తంయాజయతి సదేహస్వర్గగమనార్థమితి త్రిశంకుయాజినం x యజతేణ్యః తాత్తాచ్ఛిల్యేణినిః | పద్యప్రబంధమివశ్లోకనిబద్ధకావ్యమివ దర్శితస్సగఽభేదః కథావిచ్ఛేదరూపః సృష్ట్యంతరంచయోనతం + ప్రాకృతవ్యాకరణమివ ప్రకటితః - ప్రకాశితః వణవ్యత్యాసః అక్షరవ్యత్యయః క్షత్రియత్వపరిత్యాగేన బ్రాహ్మణవణాసీవీకారరూపవ్యత్యాసశ్చయోనతం యథా ఆజ్యతే ఇతి సంస్కృతపదస్య అజేర్విడప్పఇతి కర్తృణి విడప్పాదేశే విడప్పఇతి వణవ్యత్యాసాభిధాయినీ ప్రాకృతవ్యాకరణరీతిః ॥ ౬౧ ॥ వశోద్విజాదౌశుక్లాదౌస్తుతౌవణఽతువాక్షరఇత్యమరః ॥ బుధమివ-సౌమ్యమివ, సోమసుతం-చంద్రసుతం, సోమయాజినంచ సౌమం సోమలతాంసునౌతి పీడయతీతి సోమసుత్ క్విప్ ॥ భగవంరంపూజ్యం, కుశికసుతం-విశ్వమిత్రమద్రాక్షీత్-దదర్శ + దృశేలుః జరితౌ వేతివికల్పాదజభావపక్షేసిచివృద్ధిః * నదృశఇతినిషేధాల్కాదేహానశ్లేషసంకీర్ణముపమాత్రయమన్యోన్యనైరపేక్ష్యాత్సంసృప్తం ॥ ౬౨ ॥ త్రిశంకుయాజినకథాముత్తరత్రవక్ష్యతి ॥ తదన్వీతి ॥ తదను దర్శనానంతరం విధిమనతిక్రమ్యయథావిధి-యథాశాస్త్రం, * అవ్యయంవిభక్తిత్యాదినావ్యయీభావసమాసఃకృతా-దశరథేనవిరచితా, సపర్యా-అర్హ్యపాద్యార్పణాదిరూపాపూజాయస్యతేన ॥ ౬౩ ॥ పూజానమస్యాపచితిస్సపర్యారాహణానమాఇత్యమరః ॥ మర్యాదాతీతమహిమ్నా-అపరిమేయమాహత్యై

మహితేన గాధేతరహృదయేన గాధినంనేన సత్రపరిత్రాణాథామి
త్థమభ్యధితోభూత్ || ౫౨ || రాజస్థవతస్తనయేన వినయాభిరామే
ణ రామేణశరాసనమాత్రమిత్త్రేణసౌమిత్రిమాత్రపరిజనెన క్రియమాణక్ర
తురక్షోరక్షోదురితము త్తీర్య కృతావభృథోభవితుమభిలషామీతి || ౫౩ ||

న, మహితః-పూజితః, తేన-గాధేతరహృదయేన, గంభీరచేతసా గాధినం.
తనెన-గాధిరాజనందనేన, విశ్వామిత్రేణ, సత్రపరిత్రాణాథాం-యజ్ఞ
సంరక్షణాథాం || ౫౨ || సత్రమాచ్ఛాదనైయజ్ఞఇత్యమరః || ఇత్థం-వక్ష్య
మాణప్రకారేణ, x ఇదమస్థమురితిథము ప్రత్యయః || అభ్యధితః-యా
చితోభూత్ దశరథఇతిశేషః || ౫౩ || యాచ్ఛాయామభియానెచ ప్రాథా
నాకథ్యతేబుద్ధైరితికేశవః || అభ్యర్థితః-అవరుద్ధఇతివాఅర్థయతేఇత్యభియా
చ్ఛావరోధయోరితివచనాత్ || ౫౪ || — (ప్రాథానాప్రకారమాహ ||
రాజన్నితి || మేరాజన్నితిసంబోధనం యత్రరంజనాద్రాజాత్వంఅహం
స్తద్భృదయరంజనమపికరిష్యసీతివిజ్ఞాపయితుమిత్యవగంతవ్యం | భవతస్త
నయేన, పుత్రయాపేణావతీణానైత్యథాః || వినయః-ప్రశ్రయః, తేనాభి
రామేణ-రమణీయేన, ఏతేనయథోక్తకారిత్వంసూచ్యతే|| శరాసనమాత్రం
ధనురెవమిత్రం సుహృద్యస్యతేన ధనుర్భాత్రసహాయేనేత్యర్థః|| సౌమిత్రి
మాత్రం-లక్ష్మణవీన, పతివ్రతాభ్యవ్యవహారయస్యతేన, అత్రమాత్రశబ్దేన
పరిజనాంతరవ్యవచ్ఛేదకేనాస్యాసహాయశూరత్వంసూచ్యతే | ఎవంభూతే
న రామేణ రక్షస్సంహారణాథాం త్రిరామరూపేణావతీణాన విష్ణునా
క్రియమాణా-విధీయమానా, క్రతురక్షా-యాగపరిపాలనంయస్యతథోక్త
స్య, అహమితిశేషః | రక్షోదురితం-సుబాహుమారీచాదిరాక్షసరూప
జిహ్నుం, తత్కృతంవిఘ్నంవా, అథవా తద్విరచితయాగదూషణలక్షణ
దుష్కృతం || ౫౫ || అంహోదురితదుష్కృతమిత్యమరః|| ఉత్తీర్య-తీర్త్యా
కృతావభృథో-నిర్వతితదీక్షాంతఃభవితుమభిలషామి వాంఛామి ఇత్యే
వంప్రకారేణ ప్రాధికాభూదితిపూర్వేణసంబంధః || ౫౬ || దీక్షాంతా

ఏతదాకణ్యకణపరుషం మహాషిఖాపితమతిమాతృపుత్రవత్సల్యా
తౌక్సల్యాజానిస్సశల్యాంతఃకరణోభూత్ ॥ ౬౪ ॥ తతస్తస్త్విన్ద్యహువః
కారైరప్యపరిహర్యనిశ్చయే భగవతివిశ్వామిత్రే దశరథస్తపనకులహిలైన
పురోహితైనైవమభిహితోభూత్ ॥ ౬౫ ॥ ప ॥ పర్యాప్తభాగ్యాయ భ
వానముపైకుర్యాత్సపర్యాంకుశికాత్తజాయ । నిర్యాతుథానానసుధా

వభృథోయజ్ఞఇత్యమరః ॥ ౬౩ ॥ — ఏతదితి ॥ కణపరుషం-కణకరౌ
రమేతత్పూర్వోక్తం, మహాషేః * ఊర్ధ్వరేతాస్తపస్యగ్రానియతా
శీచసంయమి । శాపానుగ్రహయోశ్చ కస్తత్యసంధోభవేదృషిరిత్యుక్తల
క్షణముషిశ్రేష్ఠస్య-విశ్రామిత్రస్య, భాషితం ఊరామః ప్రేషణీయఇ
త్యేపంరూపం వచనమాకణ్యక-శ్రుత్వా, మహాషిఖాహణం-ఆనతిక్రమ
ణీయవచనత్వవ్యాతనాథం ॥ ౬౪ ॥ భాషితంవచనంపచఇత్యమరః ॥ అతి
మాతృపుత్రవత్సల్యాదతివేలపుత్రస్నేహద్వేతాః ॥ ౬౫ ॥ అతివేలభృశాత్య
థాతిమాత్రోద్ధాధనిర్భగమిత్యమరః ॥ సశల్యాంతఃకరణః-నిదీణహృ
దయోభవత్ ॥ తద్వచనస్య శస్త్రప్రాయత్వాదితిభావః ॥ అత్ర మునివచ
నై శల్యత్వనిరూపణామూపకాలంకారః ॥ ౬౪ ॥ — తతఇతి ॥ తతస్త
దనంతరం తస్త్విన్ద్యగవతి-విశ్వామిత్రే, బహుప్రకారైః * అహమేవాగ
మిష్యామి యోద్ధుంలైఃకూటయోధిభిః । రామస్యాస్యనపశ్యామి మునై
హంయద్ధయోగ్యతాం ॥ షష్టిర్వషణహసానిజాతస్యమమకాశిక । య
త్నైవోత్పాదితశ్చాయం సరామంనేతుమహాసీత్యాద్యుక్తానేకౌపాయై
రిత్యథః ॥ అవార్యః-నివారయితుమశక్యః, నిశ్చయః ఊరామప్రేష
ణరూపాయస్యతస్త్విన్ద్యసతి, తదా దశరథః తపనకులస్య-నూర్యవంశస్య,
హిలైన-హితకారిణా, యోగక్షేమానుసంధానతత్పరేణైత్యథః ॥ అతో
స్య వచనమవశ్యమంగీకరణీయమితిభావః । పురోహితైన-వసిష్ఠేనైవం వ
క్ష్యమాణప్రకారేణాభిహితానుశాసితోభూత్ ॥ ౬౫ ॥ — తత్ప్రకా
రమేవాహ ॥ పర్యాప్తైతి ॥ కౌరాజన్నిత్యధ్యాహారః, భవా పర్యా

విధాతుం నిర్యాతు రామస్సహలక్ష్మణేన || ౬౬ || ౫ || ఏవం వసిష్ఠేన ప్ర
తిష్ఠాపితధృతిదశరథస్సుత ప్రదానెన కుశిక సుతమనోరథమేవ పూర
యామాస || ౬౭ || ప || యోగేనలభ్యోయఃపుంసాం సంసారాపేతచేత
సాం | నియోగేనపితుస్సోయం రామఃకౌశికమన్వగాత్ || ౬౮ || —||

ప్ర-పరిపూణాంభాగ్యం బ్రహ్మవర్చసప్రాప్తిరూపం భాగధేయంయస్య
తస్యే ఏతేన దుస్సాధబ్రహ్మవర్చససాధకస్య మహాత్మనో నకిమప్యసాధ్య
మస్తీతిసూచ్యతే | అతఃపూజ్యయేతిభావః | ఆముష్టే కుశికాత్మజాయ స
వర్యాం-ఓరామ ప్రదానరూపం పూజాంకుర్యాత్, కురుష్వ భవద్భ
బ్దయోగే ప్రథమపురుషవన నమధ్యమపురుషఇతి భాష్యేష్ఠితత్వాత్ +
విధినిమంత్రణామంత్రణాధీష్టసంప్రశ్నప్రార్థనేషులిజ్ | అతా వసు
ధాంభువం నిగతాయాతుధానాః యస్యాస్తాం నిర్యాతుధానామరాక్ష
సాం || ని || యాతుధానఃపుణ్యజనో నైర్యతాయాతురక్షసీ ఇత్యమరః ||
ఏవం విధాతుం-కర్తుం, లక్ష్మణేనసహ రామో నిర్యాతు-నిగచ్ఛతు x
ప్రాప్తకాలేలోట్ || ఓరామస్య రాక్షససంహారాధాం నిగతుం
కాలః ప్రాప్తఇత్యధాః || ఇంద్రవజ్రావృత్తం | లాటానుప్రాసః || ౬౬ ||
ఏవమితి || ఏవముక్తరీత్యా వసిష్ఠేన ప్రతిష్ఠాపితా-పునస్సంస్థాపితా, ధృ
తిధైర్యం యస్యసతథోక్తః || ని || ధృతిర్యోగాంతరేధైర్యేధారణాధ్వర
తుష్టిష్ఠిత్వివిశ్వః || దశరథః సుతప్రదానెన-ఓరామసమర్పణేన, కు
శిక సుతమనోరథం-విశ్వామిత్రాభిలాషమేవ, పూరయామాస-సఫలీచ
కార, నత్వప్రదానరూపం నిజమనోరథమి త్యేవకారాధాః || ౬౭ || —
యోగేనెతి || యఃరామః సంసారాత్పుత్రమిత్రకళత్రాదిబంధురూపా
దపేతం నివృత్తంచేతఃచిత్తం యోషాంలెషాంపుంసాం పీతరాగాణాం-యో
గీశ్వరాణామిత్యధాః | యోగేనలభ్యః-ధ్యానెనగమ్యః, * క్రొతవ్యమం
ంతవ్యనిధిధ్యాసితవ్యఇతిశ్రుతేః || ని || యోగస్సన్నహనోపాయధ్యా
సగతియుక్తిష్ఠిత్వమరః || సోయం ఓరామఃపితుర్నియోగేన-నిదేశేన,

తత్రసత్రంపరిత్రాతుంవిశ్వామిత్రోమహామునిః । సామిత్రీసహితంరా
మంనయన్నయమవౌచత ॥౬౯॥ బలెనతపసాంలబ్ధేబలెత్యతిబలెతిచ । వి
ద్యేతేమయికాకుత్స్నవిద్యేతేవితరామితే ॥ ౭౦ ॥

నితరాం యోగేనచేతిగమ్యతే, కాశికమన్వగాదనుజగామ ॥ లోకా
నుగ్రహదయాశవః కింనవిడంబయంతీతిభావః x ఇణోగాలుజీతిలుజీగా
దేశః ॥ ఏతదాదిశ్లోకత్రయమానుష్టుభంభందః ॥ ౬౯ ॥ — తత్రైతి ॥
తత్ర-తస్మిన్ సమయే, అయంమహామునిః-మునిశ్రేష్ఠః- విశ్వస్యమిత్రం వి
శ్వామిత్రః + మిత్రేచషాఽవిత్రీవిశ్వశబ్దస్యదీఘశ్చాందసః లోకే పిశి
ష్టప్రయోగాత్సాధుః! సత్రంపరిత్రాతుం-యజ్ఞంపరిపాలయితుం, సామిత్రీస
హితం-లక్ష్మణానుగతం, రామం నయన్-ప్రాపయన్నవౌచత-ఉక్తవాన్
॥ ౬౯ ॥ — తదేవాహ ॥ బలెనైతి ॥ కకుది వృషాం గేతిష్ఠతీతికకుత్స్నః
అత్రైత్థం పౌరాణికీకథా ॥ పురాకిల పురంజనౌనామ సాక్షాద్భగవతో
విష్ణోరంశావతారః, కశ్చిదేక్షావకోరాజా దేవైస్సహ సమయబంధేనదే
వాసురయద్ధే దేవసహాయాధాన్ మహాక్షరూపధారిణో మహేంద్ర
స్య కకుది స్థిత్యా పినాకిలీలయా అసురకులంనిహత్య కకుత్స్నసంజ్ఞామలభ
తేతి తస్యగోత్రపత్యం కాకుత్స్నః తస్యసంబుద్ధిః హేకాకుత్స్న-ఊరా
మ, తపసాంబలెన-తపశ్శక్త్యా, తపసామిత్రీబహువచనం విద్యయోరసుల
భత్వద్యోతనార్థం లబ్ధే-ప్రాప్తేబలైతి అతిబలాచేతినామ్నా ప్రసిద్ధేవిద్యే
మంత్రోమయి విద్యేతే-వర్తతే, తెవిద్యే, లె-తుభ్యం వితరామ్యపదిశా
మిత్యవౌచ తేతिसంబంధః॥ఉపదిదేశచేతివాక్యశేషః । అత్ర బలాతిబలేప్ర
కృమ్యబ్రహ్మాయామశైలిభిహితం *ఉత్సాహబలయోర్వృద్ధిః పరశస్త్రసహి
ష్టుతా । నబాధాక్షుత్పిపాసాభ్యాం యతస్సాకధితాబలా॥యతః పరస్యస్థా
విత్యం దృఙ్మనఃకాయకమణాం । సోపాయేచావ్యమోఘత్వంభవెత్సాతి
బలామతా ॥ ఇదం విద్యాదవ్యయం జ్ఞాతమాత్రంసిద్ధికరంనృణాం । విష్ణురే
తద్వ్యయంస్తృత్వా జితవాన్ భుక్టభావితీ ॥ తథా రామాయణశ్లోకః *

గ॥ తతః ప్రతిగృహీతవిద్యస్య దాశరథేః ప్రదేశమేకః ప్రదర్శ్య భగవానిత్థమ
 కథయత్ ॥ ౭౦ ॥ ప ॥ అస్మిన్పురాపురభిదః పరమేశ్వరస్య ఫాలాంతరాళనయన
 జ్వలనేమనోభూః । సద్యః ప్రపద్యశలభత్సమముంచదంగం తస్మాదముం
 జనపదంవిదురంగసంజ్ఞం ॥ ౭౧ ॥ గ ॥ తదనుమానససరః ప్రసృతాంసరయూ
 తుత్పిపాసేనతెరామ భవిష్యేతేనగోత్తమ । బలామతిబలాంచైవ పరతః
 పథిరాఘవేతి ॥ ౭౨ ॥ — అ ॥ అథ మునిః రామమనోవికాసాథాంక
 థాః కథయితుముపచక్రమిత్వాహ ॥ తత ఇతి ॥ తతః-విద్యాపదేశానం
 తరం, భగవాన్విశ్వామిత్రః ప్రతిగృహీతై-స్వీకృతై, విద్యే-బలాతిబలా
 ఖ్యయేన, తస్య దాశరథేదేశరథనందనస్య-ఋరామస్య, x అత ఇతి
 ఇప్రత్యయః ॥ ఏకం-కమపి, ప్రదేశం-జనపదం, ప్రదర్శ్య-దర్శయిత్వా
 ఇత్థమకథయత్కథయామాస ॥ ౭౩ ॥ — అ ॥ తదేవవివృణోతి ॥ అస్మి
 న్నితి ॥ పురా-పూర్వకాలేష్టిక ప్రదేశే, మనోభూమన్తథః, పురభి
 దఃప్రపురాంతకస్య, అస్యాన్యాంతకత్వం కిమువక్తవ్యమితిభావః ॥ పర
 మేశ్వరస్య-త్వంబకస్య, ఫాలాంతరాళే-నిటిలతపే, యన్నయనం-తృతీ
 యంనెత్రం, తదేవ జ్వలనోగ్నిః తజ్జనితజ్వలనోవా ॥ తత్ర సద్యః అ
 విలంబేన శలభత్వం-పతంగభావం ॥ ౭౪ ॥ సమాపతంగశలభావిత్యమరః ॥
 ప్రపద్య-ప్రొప్య, భస్మీభూయేత్యథః ॥ అంగం-శరీరమముంచత్-త్య
 క్తవాన్, x శేముచాదీనామితిముమాగమః । తస్మాత్కారణాదముంజన
 పదం వేశం (జనానాంపదంజనపదఇతివిగ్రహః । నాడ్యపజనోపపదాని
 వ్రణాంగపదానీతి లింగానుశాసనాత్పుంస్తవ్యం) అంగాఇతిసంజ్ఞానామధే
 యంయస్యతంతథోక్తం విద్యుర్జానంతి, పురావిదఇతిశేషః ॥ అంగమోచ
 నమేవాంగశబ్దప్రవృత్తినిమిత్తం కృత్వా తథాకథయంతీత్యథః ॥ ౭౫ ॥ నీ
 వృజ్జనపదాదేశవిషయాతూపవతానమిత్యమరః ॥ ౭౬ ॥ — తదన్వీతి ॥
 తదను-తదనంతరం, మానససరః ప్రసృతాంమానసాఖ్య కాసారాదుత్ప
 న్నాం, సరయూంనామనదీమతిక్రమ్య-తీర్త్యా, వృత్తవధేన-వృత్తాసు

మతిక్రమ్య వృత్రవధప్రవృద్ధవృద్ధశ్రవః పంకతాళనలబ్ధమలయోమలద
కరూశనామ్నోజనపదయోస్సీమ్ని కృతపదయోదాశరథ్యోః పునర
ప్యేవమబ్రవీత్ ॥ ౭౩ ॥ ప॥ యక్షస్సుకేతుద్రుహిణప్రసాదాల్లాభేను
తాంకామపితాటకాఖ్యాం ॥ సుందఃకిలైనాంఫరిణీయతస్యాం మారీచనీ
చంజనయాంబధూవ ॥ ౭౪ ॥ ౫ ॥ ఏకదా సుందేవినిహతే మారీచఃకుంభ

రహత్యయా ప్రవృద్ధోవృద్ధింగతో యః వృద్ధశ్రవనఇంద్రస్య, పంకః-పా
ప్తాసఏవ పంకః కర్దమఇతిశ్లిష్టరూపకం ॥ ౭౩ ॥ పంకోస్త్రీకర్దమైనసోరితి
నిఘంటుః ॥ తస్య తాళనైన లబ్ధమలయోః-ప్రాప్తకిల్బిషయోః, సంకా
న్తమాలిన్యయోరితియావత్ ॥ అతఏవమలదకరూశనామ్నోఃమలదఃకరూ
శశ్చేతినామయయోస్తయోజనపదయోః దేశవిశేషయోస్సీమ్ని-పర్యంత
భువి, దాశరథ్యోః-రామలక్ష్మణయోః కృతపదయోః-విన్యస్తపాదయోః,
ప్రవేశితపాదయోస్సతోరిత్యర్థః ॥ పునః-భూయోప్యేవమబ్రవీదువాచ
మాలిన్యయోగాన్తలదః కరూశః క్షుల్కార్మ్యేవా తద్యోగాతరూశఇ
తిసంజ్ఞానిణయః ॥ ౭౩ ॥ —యక్షఇతి ॥ సుకేతుర్నామయక్షోదాశ
యోనివిశేషః ॥ ౭౪ ॥ విద్యాధరోష్పరోయక్షరత్నోగంధర్వకిన్నరాఇత్యమ
రః ॥ ద్రుహిణస్యతపసా సమారాధితస్యబ్రహ్మణః ప్రసాదాదనుగ్రహః
త్ ॥ ౭౫ ॥ ధాతాబ్జయోనిద్రుహిణఇత్యమరః ॥ తాటకేత్యాఖ్యానామ
యస్యాస్తాం కామపి కాంచిత్సుతాంపుత్రికాం లేభే-ప్రాప్త, జనయామా
నేత్యర్థః ॥ అథ సుందోనామ కశ్చిద్యక్షః ఏనాంతాటకాం పరిణీయో
పయమ్య భార్యత్వేన పరిగృహ్యేత్యర్థః కిలేతివార్తాయాం ॥ ౭౬ ॥ వా
ర్తాసంభావ్యయోఃకిలెత్యమరః ॥ తస్యాం భార్యాయాం-తాటకాయాం,
మారీచఇతిసీచం-క్షుద్రంమారీచనామానం కంచనతనయమిత్యర్థః ॥ జన
యాంబధూవ-ఉత్పాదయామాన ॥ ౭౪ ॥ — ॥ అ ॥ తదనంతరవృత్తాన్త
మాహ ॥ ఏకదేతి ॥ ఏకదా-ఏకస్థిన్సమయే, సుందే-వినిహతేనతిఅగస్త్యే
నేతిశేషః ॥ మారీచః కుంభసంభవమగస్త్యం ॥ ౭౫ ॥ అగస్త్యఃకుంభవం

సంభవమభిభూయ తస్య శాపాదవాపకొణపతాం తాటకాప్యభూత్పురు
షాదిసీ ॥ ౭౫ ॥ సేయమజ్ఞాననవరసిద్ధసింధురసహస్రప్రాణా ఆత్మజేనస
హ జనవదవిపదంవిదధానా వ్యాపాదనీయాత్వయేతి ॥ ౭౬ ॥ కించ ॥ వై
రోచనీం మఁధరాంవసుఁధరాపరాధధురంధరాంపురా పురందరేణ విని

భవఇత్యమరః ॥ అభిభూయ-పితృవధజనితరోషా త్తిరస్కృత్య తస్యకుంభ
సంభవస్య శాపాత్కొణపతాం-రాక్షసత్వమవాప-ప్రాప్తవాన్, ॥ ౭౬ ॥
రాక్షసఃకొణపఃకక్రవ్యాదిత్యమరః॥తథా తాటకాపిపురుషాదిసీ-నరమాం
సభోజిసీ, రాక్షసీ అధూత్ ॥ అత్రైదంరామాయణవచనం * అగస్త్యః
పరమకుర్ధస్తాటకామభిశప్తవాన్ । పురుషాదీమహాయక్షీ వికృతావికృతా
సనా ॥ ఇదంరూపంవిహాయత్వం దారుణంరూపమాపుహీతి ॥ ౭౫॥—

అ ॥ తతఃకిమిత్యాశంక్యావశ్యం త్వయేయం హంతవ్యేత్యాహ ॥ సేతి॥అ
జ్ఞాననస్య-లపఃపరితౌషితస్య, బ్రహ్మణోవరాత్సిద్ధోనిషన్నః సింధు
రాః-గజాః, తేషాం సహస్రస్యప్రాణః పరాక్రమోయస్యాస్సా బ్రహ్మవ
రప్రాప్తమహాబలసంపన్నైత్యథః ॥ ౭౬ ॥ సింధురస్సామజఃకుంభీతిగజప
ర్యాయేష్యమరశేషః॥అతఏవఆత్మజేనసహజనవదవిపదం-నిజాశ్రమదేహౌ
పట్నవం విదధానా-కుర్వాణౌ సేయంతాటకా, త్వయావ్యాపాదనీయాని
హంతవ్యే త్యేవమబ్రవీడితిపూర్వేణసంబంధః ॥ ౭౬ ॥ — అ ॥ స్త్రీహ
త్యాయాః శాస్త్రనిషిద్ధత్వాత్తాటకావధసంశయం శ్రీరామమనసివిద్య
మానం పూర్వదృష్టాంతకథనేన నిరస్యతి ॥ కించేత్యాదినా ॥ వసూనిధార
యతీతివసుఁధరా-భూమిః x సంజ్ఞాయాంభృత్యవృజీత్యాదినాఖచ్ *
అరుద్విషదిత్యాదినాముమాగమః॥ తస్యాఅపరాధే-ఉపద్రవాచరణరూ
పే ధురంధరాంసమథాన్ తదుపద్రవాచరణతత్పరామిత్యథః ॥ ధూ
రేవధురా తాంధారయతీతిధురంధరేతివిగ్రహః ప్రక్రియాతుపూర్వవత్ ।
అతఏవ పురందరేణ-పురః శత్రుపురాణిదారయతీతిపురందరఃఇంద్రః, +
పూర్వస్వయోదాన్రిసహోరితిఖచ్ * ఖదిహ్రీస్వఇత్యుపధాహ్రీస్వః ॥

హతాం జనార్దనకృతార్దనాం భాగవజననీంచ ప్రదర్శ్య దాశరథేకమం
దాంసుందవధూవధవిచికిత్సాముత్సారయామాస ॥ ౨౨ ॥ ప ॥ ఆశ్రుతశ్శ్రు
తవృత్తైన తేనసుందప్రియావధః । తమేవాన్వవద తస్య చాపశ్శింజారవ
చ్ఛలాత్ ॥ ౨౩ ॥ తత్కాలేపిశితాశనాశపిశునాసంధ్యేవకాచిన్తునెరధాన్

* వాచం యమపురందరౌచేతినిపాతనాన్తుమాగమః ॥ తేన పురా పూ
ర్వవినిహతాం-వ్యాపాదితాం, వైరోచినీం-విరోచనానామరాక్షసస్తస్యా
పత్యంస్త్రీవైరోచినీ తాంవిరోచనపుత్రీం + తస్యాపత్యమిత్యర్థః ॥ టిడ్డా
ణభిత్వాదినాజీప్ విశేషణమేతత్తైకయాదాసీసందేహానిన్య త్యధికం
మంధరాంచ తథాజనార్దనేన జామదగ్న్యరూపేణ విష్ణునా కృతం విర
చితమర్దనం విచారణంయస్యాస్తాం ఛిన్నశిషామిత్యధికః ॥ భాగవజ
ననీం-పరశురామమాతరం, రేణుకాంచ ప్రదర్శ్య-దృష్టాంతతయానిదికా
శ్య, దాశరథేః-ఊరామస్యామందామనల్పం, సుస్తవధూవధవిచికిత్సాం
తాటకావధగౌచరసంశయం ఉత్సారయామాసనిరసితవాన్ ॥ ౨౨ ॥ మూ
ధాల్పపటునిర్భాగ్యామందాస్సవ్యః|విచికిత్సాతుసంశయఇతిచామరణే
ఆశ్రుతఇతి ॥ శ్రుతవృత్తైన-ప్రఖ్యాతచరిత్రేణ, అథవా శ్రుతం విశ్వామి
త్రముఖాదాకణితంవృత్తం మంధరావధాదిపూర్వవృత్తాంతౌదేన తేన
తథోక్తేన ॥ ౨౩ ॥ వృత్తంపద్యేచరిత్రేత్రిషవ్వితేదృఢవర్తులఇత్యమరః ॥
తేన-ఊరామేణ, సుందప్రియాయాః-తాటకాయాః, వధః ఆశ్రుతాంగీ
కృతః ॥ ౨౪ ॥ ఊరీకృతమురరీకృతమంగీకృతమాశ్రుతంప్రతిజ్ఞాతమిత్యమ
రః ॥ అథ. తస్య ఊరామస్య చాపోధనురపి శింజారవౌగుణధ్వనిః సజ
తిఛలం కపటం తస్మాత్తం తాటకావధమేవ అన్వవదత్ - అనున్యత్యోక్త
వాన్ ॥ తాటకావధాంగీకారసమనంతరమేవ జ్యోటంకారంచకారెత్యర్థః
॥ ౨౫ ॥ మూర్విజ్యోశింజనీగుణ ఇత్యమరః ॥ అత్ర ఛలశబ్దేన నాయశింజా
రవః కిన్త్వనువాదఇత్యారవస్యాసత్యత్వప్రతిపాదనాదపహ్నానభేదః ॥
ఛలాదిశబ్దేనాసత్యత్వప్రతిపాదనమపహ్నానఇతిసర్వస్వసూత్రం ॥ ౨౬ ॥
॥ తదా తాటకాప్యభ్యుజ్జగామేత్యాహ ॥ తత్కాలే ॥ తత్కాలే-

నంతరసాదురోధదుధిరత్నోదారుణాదారుణా । నావధీనేహననేపురింవిడధ
 తిమృతౌస్సవకృత్యాత్యయ క్రిడత్కింకరసంఘసంకటమహా శృంగాట
 శింజారవసమయే, పిశితం మాంసమశ్నంతితిపిశితాశాః-రాక్షసాః, లెషా
 నాశస్యపిశునానూచికా॥౫౦॥ రామవధ్యానాం రాక్షసానాంమధ్యేస్వస్య
 ప్రథమత్వాదితిభావః ॥ అన్యత్ర పిశితాశనానాం ఆశస్య-భోజనస్య, పి
 శునా, సంధ్యాయాఅసురభోజనకాలత్వేన ప్రసిద్ధత్వాదితిభావః ॥ ని ॥
 కణ్ణజపన్నాచకసాస్యత్విశునోదుజనఃఖలఇత్యమరః ॥ అత్ర జతుకా
 ప్తవచ్ఛబ్దయోరెవ శ్లిష్టత్వాచ్ఛబ్దశ్లేషః ॥ రుధిరత్నోదేన-అస్యకృంకెన, అ
 న్యత్ర రుధిరత్నోదవత్కుంకుమరజఇవ అరుణారక్తవర్ణా, ఏకత్ర హింస
 తయా బీభత్సితత్వాదన్యత్రసావధాప్యాచ్ఛేతిభావః ॥ ని ॥ రుధిరం కుంకు
 మాస్యజోరిత్యుభయత్రాపివిశ్వః ॥ త్రోదోర జసిపేషణఇతి నానార్థరత్న
 మాలా॥ దారుణా-భయంకరీ, ఏకత్ర తథాభీషణాకారత్వాదన్యత్ర పిశా
 చాదిసంచారాచ్ఛేతిభావః ॥ ని ॥ దారుణంభీషణంభీష్టంఘోరంభీమం
 భయానకమిత్యమరః ॥ తథా హననే-హింసాకమణీ, నావధీనే-సావ్యయ
 లైనతి, మృత్యోఃపురిం-యమపురిం, సంయమినీమితియావత్ ॥ స్వేషాం
 యత్కృత్యం ప్రాణిపీడనవ్యాపారః తస్యాత్యయేన-విపర్యయేణ, క్రిడద్భి
 ర్యథేచ్ఛంవిహరద్భిః కింకరసంఘైర్యమమాతనివహైః సంకటం-సంకులం
 + సంప్రోదశ్చకటజతికటచ్ ॥ మహద్విపులం శృంగాటకం చతుష్పదం
 యస్యాస్తాం తథోక్తాం విదధతీ-విదధానా, x దధాతేశ్వతర్యగితశ్చేతిజీ
 పే ॥ నాభ్యస్తాచ్ఛతురితి నమభావః ॥ ని ॥ శృంగాటకచతుష్పదే ఇత్య
 మరః ॥ కాచిత్తాటకానామరాక్షసీ తరసా-బలెన, రంహసావా, ని ॥ త
 రసీబలరంహసీ ఇత్యమరః ॥ సంధ్యేవ-సాయంసంధ్యేవ, మునేః-విశ్వామి
 త్రస్య, అధ్వనం-మాగణం, రురోధ-నిరుద్ధవతీ, సంధ్యాయాఅపి నైష్ఠికా
 నాంతాదాత్వికానుష్ఠాననియమనేననిరోధకత్యత్వసంభవాదియముషమా
 శ్లేషస-కీర్ణా॥ అన్యథా అహరహస్సంధ్యాముపాసీలైతి విధిబలాచకరణా

కాంతాటకా ॥ ౭౯ ॥ యదాదాశరథేకణం మవిశత్తాటకాగుణః । తతా
ధనుగుణస్తూణం ప్రావిశత్తజ్జఘాంసయా ॥ ౮౦ ॥ తతాభావిని నం
గ్రామే బద్ధశ్రద్ధస్యతాటకా । స్వప్రాణానామబాణస్య వీరపాణమకల్ప
యత్ ॥ ౮౧ ॥ మునిర్భృశాశ్వాపజ్ఞానితాటకామాధినేడచా । అస్త్రాణి

స్వధాకరణవాప్రత్యవాయాపత్రైరితిభావః॥ శార్దూలపీక్రీడితంవృత్తం॥౮౦
యదేతి ॥ యదా-యస్మిన్కాలే, తాటకాయాగుణః శబ్దః సింహనాదఇ
తియావత్ ॥ దాశరథేశ్శ్రీరామస్య, కణం-శ్రోత్రం అవిశత్ ॥ ని॥క
ణశబ్దగ్రహాశ్రోత్రమిత్యమరః ॥ తదా-తస్మిన్నేవకాలే, తస్యాస్త్రాట
కాయాః జఘాంసయా-హంతుమిచ్ఛయా, x హంలేస్సన్నంతాల్ (స్త్రీ)
యామప్రత్యయేటాప్ ॥ ధనుషశ్చాపస్య, గుణోజ్ఞామార్షితియావత్ ।
తూణం-క్షిప్రం, దాశరథేకణంప్రావిశత్ తాటకానిహృదశ్రవణశ
మకాలమేవ శ్రీరామోమార్షిమాకణమాచకషేత్యర్థః ॥ అతఏవా
సంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః ॥ ని ॥ గుణస్తావృత్తిశబ్దాదిజ్యేంద్రి
యాముఖ్యతంతుస్త్వితివైజయంతీ ॥ ఏతదాదిపద్యత్రయమానుష్టుభంభద్రశ్చ
౮౧ ॥ — తతఇతి ॥ తతస్తాటకాభావినిభవిష్యతి సంగ్రామే సుబాహ్వీ
దిరాక్షససంప్రహారే బద్ధశ్రద్ధస్య-విహితాదరస్య, రామబాణస్య స్వప్రా
ణాన్-స్వకీయప్రాణవాయూన్, వీరపాణమకల్పయత్-కల్పితవతీ, వీర
పాణంనామయుద్ధోపక్రమే ఉత్సాహవధానాథం పీఠైః క్రియమాణం
పానం శ్రీరామామోఘబాణవిద్ధాసతీ ప్రాణాన్ తత్యాజేత్యర్థః॥ ని ॥
వీరపాణంతుయత్పానం వృత్తై భావినివారణఇత్యమరః x వాభావకరణ
యోరితివికల్పాన్తత్త్వం ॥ వీరాణాంపానంవీరపాణమితివిగ్రహః॥ నాంతా
ప్రయంశబ్దోపతలే ॥ సూర్వవదతిశయోక్తిః ॥ ౮౨ ॥ — మునిరితి ॥
మునిర్విశ్వామిత్రః, జంభనామానం రాక్షసంశాస్త్రీతిజంభశాసనఇంద్రః+
కతారిల్కుః ॥ తస్యశాసనాల్ మహత్తనై-శ్రీరామాయ, అస్త్రకలావం
దేహీతినియోగాద్దేహిః శృశాశ్వానామకశ్చిద్భృషీః ఉపజ్ఞాయంతఇత్యు

జ్యంభకాదీనిజంభశాసనశాసనాత్ ॥ ౮౨ ॥ X ॥ తత్రకంచనవిరించిలో
 కప్రత్యాదేశం ప్రదేశం ప్రదర్శయ(న్న)భగవాన) వాచత ॥ ౮౩ ॥
 వ ॥ ప్రతిదినమవదాతైర్బ్రహ్మభిర్బ్రహ్మనిష్ఠైః ప్రశమితభవభదైస్సా
 దరంసేవ్యమానైః । బలినియమనహేతౌర్వామనఃకాననేస్త్యిన్బలినియమవ
 పజ్ఞాః X ఆతక్చౌపసగణితకమణ్యజ్ఞప్రత్యయః ॥ భృశాశ్వసౌప్యపజ్ఞాః
 భృశాశ్వసౌప్యపజ్ఞాని భృశాశ్వసౌప్యపజ్ఞాతానీత్యర్థః + ఉపజ్ఞౌపక్రమమి
 త్యాదినానపుంసకత్వం ॥ ని ॥ ఉపజ్ఞౌపక్రమాంతాశ్చ తదాదిత్వప్రకాశ
 నైశ్చత్యమరశ్చ ॥ జ్యంభకమాదిర్యేషాంతానిజ్యంభకాదీని అస్త్రాణి-అస్త్ర
 మంత్రానిత్యర్థః ॥ తాటకామథ్నాతి-హంతీతి తాటకామాధీ తస్మై
 క్షిరారామాయ దదౌ-అదాత్, ఉపదిదేశేత్యర్థః X కమణాయమభి
 ప్రేతీససంప్రదానమితీసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ ॥ తద్గుణసంవిజ్ఞానబ
 హువీహిః ॥ ౮౩ ॥ — తత్రైతి ॥ తత్రవనై విరించిలోకస్య-బ్రహ్మణో
 కస్య, ప్రత్యాదేశం-ప్రత్యాదిశ్యతఇతి ప్రత్యాదేశఇతివిగ్రహః ॥ తం
 బ్రహ్మలోకకల్పమిత్యర్థః ॥ కంచన-కమపి ప్రదేశం, విషయం ప్రదర్శ
 య-నిదర్శయ అవాచత-ఉక్తవాత్, భగవానితిపారాభావే మునిరి
 తిశేషః ॥ ౮౪ ॥ — అ ॥ తదేవాహ ॥ ప్రతిదినమితి-అవదాతైః-ప్రస
 న్నేర్నిష్ఠషయవైరాగ్యసంపన్నతయా నిమలాంతఃకరణైరిత్యర్థః ॥ అత
 ఏవ బ్రహ్మైవ నిష్ఠా విశ్రాంతిపదంయేషాంతైః అథవా బ్రహ్మణి నిష్ఠానియ
 మాయేషాంతైః నిదిధ్యాసనతత్పరైరిత్యర్థః ॥ అతఏవశమితాః-శాంతిం
 గమితాః, భవభదైస్సాంసారిక క్లేశాయేషాంతైః తాపత్రయవినిరుక్తైరిత్య
 థః ॥ బ్రహ్మభిః-బ్రహ్మషీభిః, బ్రహ్మనిష్ఠైఃమహద్భిరితిపాతే మహ
 ద్భిమహానుభావైః ఋషిభిరిత్యర్థః ॥ ప్రతిదినం-నిరంతరమితియావత్
 X అవ్యయంవిభక్తిత్యాదినావీప్సాయామవ్యయాభావసమాసః ॥ సాదరం
 శస్సేహం, సేవ్యమానే-అధిష్ఠీయమానై, అస్మిన్కాననై-పుణ్యారణ్యై, వా
 మనో-బ్రహ్మచారి, ఉపేంద్రతయావర్తమానాయానటుర్నిష్ఠ్యః బలైర్వై

రస్సస్పృహచారీచచార ॥ ౮౪ ॥ అపహృతవిబుధారైర్వామనస్యాజమూ
తేఽరఖిలభువనభిక్షోరాశ్రమానాకహానాం । తతిరియమతీసీలావ్యాప్తది
గ్వాప్యపసీమా స్వయమపిపరిమాతుంలొకమధ్యద్యలైవ ॥ ౮౫ ॥

రోచనెర్నియమనమోతాః బలిబంధనాథమిత్యథః × పశ్చిమేతుప్ర
యోగఇతిపశ్చి, ఇష్టదేవతాపూజాపహారాబలయః శౌచసంతాపతపస్సాన్వి
ధ్యాయేశ్వరప్రీణనాని నియమాః తత్పరస్తదాసక్తస్స చచార బ్రహ్మచ
ర్యనిష్ఠాపారతంత్ర్యేణ ప్రావతలైత్యథః ॥ ౯౧ ॥ బలిఃపూజోపహారేచ
కరేదైత్యాంతరేపినఇతి నానాథరత్నమాలా ॥ ఏతదాదిష్టోకత్రయం
మాలినీవృత్తం ॥ ౮౫ ॥ — అపహృతైతి ॥ అపహృతా-నిరస్తా, విబుధా
నామింద్రాదిబృందారకాణామూర్తిః పీడాయేనతస్య ॥ ౯౧ ॥ ఆర్తిఃపీడా
ధనుష్కోట్యారిత్యమరః ॥ నజాయతఇత్యజోవిష్ణుః × అన్యేభ్యోపి దృ
శ్యతఇతిడప్రత్యయః ॥ తన్మూలైః-ఐవిష్ణ్వవతారస్యేత్యథః ॥ (వా
మనవ్యాజమూలైరితిపాఠే వామనఇతివ్యాజః కపటో యస్యాస్తాదృశీ
మూర్తిర్యస్యేతిబహువ్రీహి గర్భితబహువ్రీహిఃవిష్ణోరిత్యథః । విశేష
మాత్రప్రయోగో విశేషప్రతిపత్తావితివామనః) అఖిలభువనభిక్షోః-
పాదత్రయపరిమితభూతలయాచ్ఛాపదేశేన త్రిభువనభిక్షాతత్పరస్యేత్యర్థః
+ సనాశంసభిక్షుడః । వామనస్యాశ్రమే-తపోవనె, యే అనాకహా-వృ
క్షాః, అనసః శకటస్యాకంగతింఘ్నంతీత్యనాకహాఇతివిగ్రహః ॥ ౯౧ ॥ అ
నాకహాఃకుటస్సాలఇత్యమరః ॥ లైషామియంపరిదృశ్యమానా అతిసీలాఅ
త్యంతశ్యామలాకారా, తథావ్యాప్తా-ఆవృతాః దిగ్వాప్యపసీమాః-దిశాం
వ్యామ్నశ్చసీమాః, పర్యంతభువాయయాసా ॥ ఆకాంతదిజ్నుభోంతరా
ళత్వేనాతిసమున్నతేత్యథః ॥ ౯౧ ॥ సీమసీమే స్త్రియాముభే ఇత్యమ
రః ॥ నాంతపాఠేపి × మనఇతినిషేధాన్నజీవ ॥ ఇదంచవిశేషణద్వయం
విభక్తిపరిణామేన వామనేపీయోజ్యం ॥ తతిః-శ్రేణిః, స్వయమపిలొకం
-త్రిభువనమిత్యథః ॥ జాతావేకవచనం పరిమాతుమియత్తావధారణాభవ

ఇతి వివిధతనాభిఃకౌశికవ్యాహృతాభిశ్చ శ్రీపథమధురాభిఃపావనీభిఃక
థాభిః | గళితగహనకృచ్ఛం గచ్ఛతోదాశరథ్యోస్సమకుచదినసద్యస్తా
దృశంమాగదేభ్యః || ౪౬ || గ || తతస్సిద్ధాశ్రమం ప్రవిశ్య విశ్వామిత్ర
స్సత్రమారభత || ౪౭ || తదనంతరమంతరిక్షాంతరాళాదాపతంతమంతకా
నీకభయానకం పలాశగణమవలోక్య పలాయమానాఃకరతలగళితసమిత్కు

రిచ్ఛేత్తుం అభ్యుద్యతా-సముద్యక్తేవప్రతిభాతి పశ్యేతిశేషః * ససగ
జా దోషగుణాభవంతీతి న్యాయేన త్రిభువనపరిమాతుస్తత్రభవతోవామన
స్యసహవాసవశాత్ తద్వత్స్వయమపి తథా కర్తుముద్యక్తేవ ప్రతీయతే
ఇత్యర్థః | అత్రోన్నత్యగుణనిమిత్తా అభ్యుద్యతత్వజాతిస్వరూపాత్ప్రే
క్షావ్యంజకసద్భావాద్వాచ్యః || ౪౮ || — ఇతీతి | ఇత్యనెనప్రకారే
ణ వివిధాః-బహుప్రకారాః, రసాఆస్వాదాయాసాంతాస్తథోక్తాస్తాభిః
శ్రుతీనాంపంథాఃశ్రుతిపథః + ఋక్పరిత్యాదినాసమాసాంతః తస్య మ
ధురాభిః శ్రవణానందకరీభిరిత్యర్థః || పావనీభిః-పవిత్రాభిః, కౌశిక
వ్యాహృతాభిః-విశ్వామిత్రకథితాభిః, కథాభిరుపాఖ్యానైహేతాభిః |
+ చింతిపూజకథికుంభిచర్చశ్చైత్యజ్వ్రత్యయః || గళితమపగతంగహన
కృచ్ఛం కాననసంచారజనితకష్టంయస్త్రికమణితద్యథాభవతితథా || ౫ ||
సౌత్కష్టంకృచ్ఛమాభీలమిత్యమరః || గచ్ఛతోః దాశరథ్యోః రామ
లక్ష్మణయోః, తాదృశం-తథావిధం, అత్యధికమిత్యర్థః || x త్యదాదిమ
దృశోనాలాచనేకఞ్చేతికఞ్చప్రత్యయః || ఆసర్వనామ్న ఇత్యాత్వంమా
గదేభ్యః-మాగాయామః, సద్యస్సమకుచదినసంకోచమగమదివే
త్యుత్ప్రేక్షా || విశ్వామిత్రకథితమధురతరకథాశ్రవణకౌతూహలపారవ
శ్యాద్దవీయానపి మాగోనెదీయానివప్రత్యభాదిత్యర్థః || ౪౯ || — ||
తతఇతి || తతస్తదనంతరం విశ్వామిత్రః సిద్ధాశ్రమం-నిజతపోవనం-ప్ర
విశ్య, సత్రమారభత-క్రతుదీక్షితాభూదిత్యర్థః || ౫౦ || — తదనంత
రమితి || తదనంతరం-సత్రప్రారంభానంతరం, అంతరిక్షాంతరాళాన్నభో

శాకునికనందనాంతేవాసినస్ససంభ్రమమభిలషితాహవాయరాఘవాయ
 న్యవేదయన్ ॥౨౯॥ ప ॥ హృత్వాద్రేశ్శిఖరాణితానిపరితఃక్లిప్తాహసితాన్వి
 క్రుధా కృత్వాహస్తవిఘట్టనంతతఞ్చిత్స్థితాన్వ నటిత్వా ముహుః । సిక్తాన్
 త్తామస్సజాస్రజాంత్రకృతయాబద్ధాన్వకచా ॥ ఖచరాన్దద్ధాన్వగ్నేస్సదృశా

వివరాదాపతంతముపనర్పంతం అంతకానీకభయానకం యమకింకరసేనా
 భయంకరం, పలాశానాం-సుబాహుమారీచాదిరాక్షసానాం, గణం - స
 మూహమవలోక్య-దృష్టాన్వ, పలాయమానాః-ప్రద్రవమాణాః, అతఏకక
 రతలేభ్యోగళితం-సశస్త్రం, సమిత్కుశం-సమిధః కుశాదర్భశ్చ యజ్ఞే
 యా యేషాంతేతథోక్తాః ॥ ౩౧ ॥ అస్త్రీకుశంకుథోదర్భఇత్యమరః + జా
 తిరప్రాణినామితి ద్వంద్వైకవద్భావేబహువ్రీహిః । కుశినందనాంతేవాసి
 నా విశ్వామిత్రశిష్యాః ॥ అంతేసమిపేవసంతీత్యంతేవాసినః ॥ ౩౨ ॥ ఛా
 త్రాంతేవాసినాశిష్యఇత్యమరః + శయవాసవాసిష్యకాలాదిత్యలుక్
 అభిలషితాహవాయ-సమరౌత్సుకాయేత్యధః ॥ రామవాయ-త్రిరా
 మాయ, ససంభ్రమం-సోద్వేగం, న్యవేదయన్-వ్యజిజ్ఞప్త ॥ ౩౩ ॥—
 అ ॥ నివేదనప్రకారమేవాహ ॥ హృత్వేతి ॥ అద్రేశ్శిఖరాణి-గిరిశృంగా
 ణి, హృత్వా-ఆనీయ, తానిశిఖరాణి పరితఃక్లిప్తాన్వ-సమంతాద్వికీర్య, త
 థా హసితాన్వ-అట్టహాసంకృత్వా, క్రుధా-క్రోధేన, ని ॥ కోపక్రోధాదు
 ష్శరోషప్రతిఘాతుక్రూధౌస్త్రీయామిత్యమరః ॥ హస్తవిఘట్టనం-క
 రతలాస్ఫాసంకృత్వా, తతఞ్చిత్స్థితాన్వ సమంతాదావ్యపేత్యధః, ము
 హుః నటిత్వా పునఃపునరుత్సాహనాట్యంకృత్వా త్తాం-మేదినీమస్సజాత
 తైన, సిక్తాన్-ఆస్లావ్య, ని ॥ త్తావనిమేదినీమహీ । రుధిరెస్సగ్లోహితా
 స్సరక్తక్షతజవౌణితమితిచామరః ॥ తథా అంత్రకృతయాస్రజా-అంత్రవి
 మితయామాలయా, కచాన్-శిరోరుహాన్, బద్ధాన్-సంగ్రధ్య, తథాగ్నే
 స్సదృశా-అగ్నిజాన్వలాకల్పయా దృశా నిజదృష్ట్యా, ఖచరంతీతిభేదరాః-
 అంతరిక్షచారిణశ్చారణాదయః + తత్పురుషేకృతిబహుళమిత్యలుక్ తాన్

దృశానిశిచరారుంధంతిరంధ్రందివః ॥ ౯౦ ॥ ఇతి ॥ సంక్రాంతవణౌఽంతర
గాధిసూనౌస్సంపర్కపుణ్యాదివరామభద్రః । త్రాత్రక్రమాత్పిప్పలదం

దద్ధావ-సంతాప్య, నిశిచరా-రాక్షసాః, దివౌరంధ్రం-సభౌంతరాళం, రు
ద్ధంతావృ వృణ్వంతి-ఆచ్ఛాదయంతీత్యర్థః ॥ ఇతి ఏవం న్యవేదయన్నితి
పూర్వేణసంబంధః ॥ శౌదూఽలవిక్రీడితంవృత్తం ॥ ౯౦ ॥ — అ ॥ త
తః కింజాతమిత్యతఃహ ॥ సంక్రాంతేతి ॥ x క్షణహింసాయామితిధా
తౌః సంపదాదిత్వాత్క్లిప్తః ॥ గమ్యాదీనామితిపక్తవ్యాత్ అనునాసిక
లోపే తుగాగమేచక్షుదితిరూపంసిద్ధం క్షతౌనాశాత్త్రాయతఇతిక్షత్రం
క్షత్రవణః + సుపీతియోగవిభాగాత్కప్రత్యయః ॥ తస్యసంబంధీతౌ
త్రః తస్మాత్క్రమాత్ క్షత్రియకులాచారక్రమాదిత్యర్థః ॥ పిప్పలదండ
యోగ్యః-అశ్వత్థదండధారణార్హః, ఉపనయనసమయేతథావిధివిహితత్వా
దితిభావః ॥ ని ॥ పిప్పలఃకుంజరాశనః । అశ్వత్థఇత్యమరః ॥ రామభ
ద్రః-ఊరామః, అన్యోవణఃవణౌఽంతరం, ని ॥ అంతరమవకాశావధి
పరిధానాంతర్ధిభేదతాదధ్యుత్తమరః ॥ x సుపుష్పేతిసమాసః ॥ స
జ్జాక్రీంతం తపోబలాత్సంప్రాప్తం వణౌఽంతరం బ్రాహ్మణ్యాయస్యసత
థోక్తః ॥ తస్య గాధిసూనోగాఽధిరాజనందనస్య, విశ్వామిత్రస్య, సం
పర్కేణ-సహవాసేన, యత్పుణ్యం-సుకృతం తస్మాదివేతి శేతుత్వే
త్తా ॥ పలాశదండే-కింశుకదండధారణే, ఆదృతః-ఆదరవాఽ, పాణిర్యస్య
సతథోక్తః । బ్రాహ్మణస్య పలాశదండధారణవిధానాత్ * తస్యచ సంస
గఽజా దోషగుణాభవంతీతిన్యాయేన సంభావితత్వాచ్చేతిభావః ॥ తథా
వలం మాంసమశ్నంతీతిపలాశాః-మారీచాదిరాక్షసాః, తెషాం దండే-శిక్ష
ణే, ఆదృతపాణిర్యగ్రహస్తఆసీత్ ॥ విశ్వామిత్రశిష్యవాక్యాకణానా
నంతరమేవ రాక్షసశిక్షణవ్యగ్రాభూదిత్యర్థః ॥ ఆదృతపాణిరిత్యత్రయ
ద్యపి పాణేరచేతనస్య ఆదృతత్వం చేతనధర్మోనయుజ్యతే ॥ తథాపితద్వ
తా ఊరామేణ సహభేదాధ్యవసాయాదౌపచారికఇత్యవగంతవ్యం ॥

డయోగ్యః పలాశదండాదృతపాణిరాసీత్ ॥ ౯౦ ॥ మారీచనీచమతిరాహ
 వమారచయ్య క్షిప్తః క్షణేన రఘునాయక సాయకేన | మధ్యేపయోనిధిభయేన
 నను తెషాందండాః పాలాశోబ్రాహ్మణస్యోదుంబరః క్షత్రియస్యజైల్వా
 పి వైశ్యస్యేతి గృహ్యప్రకారేణ క్షత్రియస్యోదుంబరదండవిధానాత్ |
 అత్ర పిష్పలదండయోగ్యఇతివక్తుం కథముపయుక్తమితిచేత్ | సత్యం పా
 లాశబిల్వయోదండౌ బ్రాహ్మణస్య న్యగ్రోధచలదళయోః క్షత్రియస్య
 పీలూదుంబరయోర్విశిష్టత్యాదిస్త్యుత్యనుసారాత్ పిష్పలదండయోగ్యత్వ
 కథనం నవిరుధ్యత ఇత్యలమతి ప్రసంగేన ॥ అత్ర పిష్పలదండయోగ్యోపి
 పలాశదండాదృతపాణిరిత్యాపాతతావిరోధస్య రాక్షసశిక్షణపరతయా
 పరిహృతత్వాద్విరోధాధానాలంకారః * ఆధాసత్వేవిరోధస్య విరోధా
 ధాసఇష్టత ఇతిలక్షణాత్ ॥ సచాక్తోత్పేక్షానుప్రాణితఇతిసంకరః ॥ ఉ
 పజాతిన్మత్తం ॥ ౯౧ ॥ — మారీచేతి ॥ మారీచఇతి నీచమతిరపశదబుద్ధిః
 రాక్షసః, మహాత్మనా-జగదేకవీరేణ, త్రిరామేణసహ యోద్ధుంసశక్య
 త ఇతిసమ్యగ్బద్ధ్యభావాన్నీచమతిత్వమవగంతవ్యం | ఆహూయంతేశత్ర
 వోస్త్రిన్నిత్యాహవః యుద్ధం + ఆజియుద్ధఇతిహ్వయతేరాజ్ఞే పూర్వాద
 ప్ప్రత్యయే సంప్రసారణం ॥ ౯౨ ॥ ఆహవస్సంగరయోగఇతివిశ్వః ॥ తం
 ఆరచయ్య-కృత్వా, * ల్యపిలఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః ॥ రఘునాయక
 స్యసాయకేన-వాయవ్యాస్త్రేణ, క్షణేన-క్షణమాత్రేణ, x విభక్తీవ్రతి
 రూపకమవ్యయమేతత్ (వస్తుతః కార్యమాత్రంప్రతి కాలస్యవేతుత్వా
 ద్దేతౌత్పతీయా) క్షిప్తః ప్రేరితస్సన్, శుష్కపణవదిత్యథః | మధ్యేపయో
 నిధి - పయోనిధేమధ్యే + పారేమధ్యే షష్ఠ్యావేత్యవ్యయాభావః ॥ త
 త్సన్నియోగాదేకారాంతత్వం మధ్యశబ్దస్య | భయేన ప్రకాశసంచారేషు
 ఖగ్రహరేచితిభీత్యా నిమగ్నమూర్తిజలంతర్హితశరీరస్సన్ జలమౌ
 నుషాజ్జలజనితమానుషవేషాన్నిర్విశేషమవిశేషం తత్రల్పమిత్యథః | షే
 షం భూమికాం పుష్ప-పౌషితవాన్, తద్వజ్జలధిమధ్యే నిమజ్జ్యతిష్ఠతి

నిమగ్నమూర్తిర్వషం పుష్పజలమానుషనిర్విశేషం ॥ ౯౨ ॥ సుబాహు
రాహవోన్మత్తఃకృత్తఃకాకుత్స్థపత్రిణా । మునీనామనభిప్రేతః ప్రేతనా
థాతిధిఃకృతః ॥ ౯౩ ॥ వంశస్పృశాహృదయహరిఫలాన్విలైసరామేరిలైసస
హసాసహసాయకైః । స్నేహాద్గ్రీతైసనిరగాః సురాగిణీవ ప్రాణావళి

త్యధః ॥ వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౯౨ ॥ — సుబాహురితి ॥ మునీనా
మనభిప్రేతః-అసమ్మతః, ఆహవోన్మత్త-యద్ధోన్మత్తః, సుబాహుర్నా
మరాక్షసః కాకుత్స్థపత్రిణా ఊరామబాణైః, ని ॥ పత్రిణాశరపక్షిణా
విత్యమరః ॥ కాకుత్స్థశబ్దో వ్యాఖ్యాతః ॥ కృత్తః-భిన్నస్వ, x కృతీభే
దనఇతిధాతౌఃకమణిక్తః ॥ ప్రేతనాథాతిధిరంతకస్యాగస్తకబంధుఃకృతః
మారితఇత్యర్థః ॥ ప్రేతనాథాతిధీకృతఇతి చవ్యంతపాఠేవ్యయమేవాధః ॥
౯౩ ॥ — వంశేతి ॥ వంశస్పృశా-వెణుసంభవైః, సత్కులప్రసూతే
నచ ॥ ని ॥ వంశఃపృష్ఠాస్థిదేహోధ్వజాశ్చవేణాకులగుణఇతివిశ్వః +
స్పృశోనుదకేర్క్వ ॥ హృదయహరిఫలాన్విలైస-ఉరోవిదళనకారిబాణా
గ్రియలైస, మనోహరలాభసమృద్ధేనచ ॥ ని ॥ హృదయంమానసోరసాః ॥
ఫలంబాణాగ్రలాభయోరిత్యుభయత్రాపివిశ్వప్రకాశః ॥ స్నేహాద్గ్రీతే
న-తైలాదిస్నేహద్రవ్యపరిలేపితైః, సోహదఃపరిపూణైఃనచ ॥ ని ॥ స్నే
హోస్త్రీద్రవహార్దయోరితివైజయంతి ॥ రామేరితేన-ఊరామప్రయ
క్తైః, రామాభిరిరితేన రత్యధః-ప్రేరితేనచ, సుందరీణాఃస్వయమభిల
షణీయేనేత్యధః ॥ ని ॥ సుందరీరమణీరామైత్యమరః ॥ సాయకైఃసహ
బాణైఃసాకం, ప్రాణనాయకనైతిచగన్యతే ॥ పిశితాశనానాం-రాక్షసా
నాం, ప్రాణావళిః-పంచప్రాణశ్రేణిః, హృదయతః-హృత్ప్రదేశాత్ x
పంచమ్యాస్తసిః ॥ అనురాగిణీ-అనురాగవతీయవతిరితి, సహసా-శీఘ్రం
x స్వరాదిపాఠాదవ్యయమితిశాకటాయనః ॥ నిరగాన్నిజగామ, ఊ
రామశరతాడితారాక్షసాస్తత్క్షణం ప్రాణాంస్తత్యజురిత్యధః x ఇణ్
గాలుజీతిలుజిగాదేశః ॥ అత్ర ప్రాణావళినిగమనసాయకనిగమన

హృదయతఃపిశితాశనానాం ॥ ౯౪ ॥ అథ నిశిఠరమాధాద్విత్యతానవి
 ఘ్నా మునిరవభృథకృత్యంవిశ్వహృద్యంసమాప్య । అమనుతజయలక్ష్మ్యా
 యోః కార్యకారణయోరసహభావినోస్సహభావకైః కార్యకారణ
 పౌర్వాపర్యవిపర్యయరూపాతిశయోక్త్యవజీవినీసహా క్తిరలంకారః శ
 శోధేనాన్వయోయత్ర భవేదతిశయోక్తిః । కల్పితోపమ్యపర్యంతాసా
 సహా క్తిరిహృష్యతఇతిలక్షణాత్ ॥ సాయకవన్నిజగామేత్యోపమ్యక
 ల్పనయా కారణగతా శుభావప్రతీతేశ్చమత్కారహస్యం । శధా ప్ర
 స్తుతసాయకవిశేషణసామ్యుడప్రస్తుతప్రాణనాయకప్రతీతేస్సమాసో
 క్తిః ॥ * విశేషణానాంతోలేన యత్ర ప్రస్తుతవర్తినాం । అప్రస్తుతస్య
 గమ్యత్వే సాసమాసోక్తిరిష్యతఇతిలక్షణాత్ ॥ ఇదంచాలంకారద్వయము
 న్యోన్వయైపేక్ష్యాత్మస్మప్తంఅనురాగితేవేత్యపమాసాపేక్షితత్వాత్తయా
 సంకీర్త్యతఇతిసంక్షేపః ॥ వసంతతిలకావృత్తం ॥ స్నేహాన్వితనెతిపాఠాంత
 రం ॥ ౯౫ ॥ — అథేతి ॥ అథానంతరం, మునిర్విశ్వామిత్రః, మధ్యతఇ
 తిమాధః మధనం x భావేఘ్నః ॥ నిశిఠరాణాం-రాక్షసానాం, మాధా
 త్సంహరణాద్దేహః, వీతవైతానవిఘ్నానిరస్తయాగీయాంతరాయస్సన్, విశ్వహృద్యం-విశ్వజనమనోహరం, లోకద్రోహిరాక్షససంహరణపూర్వ
 కత్వాల్లోకౌపకారకత్వాచ్చ సకలసమృతమిత్యర్థః ॥ అవభృథకృత్యం-
 దీక్షాంతస్నానాదికర్తృ, ని ॥ దీక్షాంతోఽవభృథోయజ్ఞఇత్యమరః ॥ స
 మాప్య-కృత్వా, ఆజౌ-యద్ధే ॥ ని ॥ సమిత్యాజినమిద్యుధఇత్యమరః ॥
 జయలక్ష్మ్యా-విజయశ్రియా, సమేతం-సహేతం, రామం-ఐరామభద్రం,
 యజనె-జనకయజ్ఞ, జనితామూర్తిర్యస్యాస్తయా తత్రావతీణాయోత్యర్థః
 అవ్యాజలక్ష్మ్యా-సీతారూపిణ్యా, నిజయా ఐదేవ్యా, యోక్షుం సంఘట
 యితుంఅమనుత-అబుద్ధ్యత, యాగాధంజనకేనాహూతోభగవాన్విశ్వా
 మిత్రః తత్ర ధన్వర్భంగపూర్వకం విష్ణుమూర్తేః-ఐరామస్య, సీతారూ
 పలక్ష్మీవివాహోభవిష్యతీతి మహాసినిశ్చిత్య లక్షణానుగతం ఐరామం నే

రామమాణాసమేతం యజనజనితమూర్త్యాయోక్తుమవ్యాజలత్క్యా ॥౯౫॥

X ॥ అథ మిథిలాం ప్రతి ప్రస్థితకౌశికః కాకుత్స్థమిత్రమకథయత్ ॥౯౬॥
పురాఖలు కుశేశయాసనజన్తా కుశాభిభానారాజప్రియశాంబప్రముఖై
శ్చతుర్భిః కౌశాంబీమహోదయధర్మారణ్య గిరివ్రజాఖ్యానాం పురీణాంక
ర్మభిఃపుత్రీబధూవ ॥ ౯౭ ॥ కుశేనాభస్తుమృతాచ్యాయంక న్యాశతమజనయ

తుమైచ్చదిత్యధః ॥ అత్రేడుం విష్ణుపురాణవచనం ॥ * రాఘవత్వేభవ
త్సితాదుక్తిణీకృష్టజన్తని ॥ అన్యేషామచారేషు విష్ణోరేషానపాయినీతి ॥
మాలినీన్వృత్తం ॥ ౯౫ ॥ — అ ॥ తదను మునిః త్రిరామం ప్రతి నిజ
వంశకథాం కథయితుం ప్రారభతేత్యాహ ॥ అథేతి ॥ అథానంతరం, మి
థిలాం-జనక పగరిం ప్రతి, ప్రస్థితః-ప్రవృత్తః, కౌశికా-విశ్వామిత్రః,
కాకుత్స్థం-త్రిరామం ప్రతిత్థం-వక్ష్యమాణరీత్యా, అకథయదితి ॥ ౯౬ ॥
అ ॥ తదేవవివృణోతి ॥ పురేతి ॥ పురాఖలు-పూర్వకాల, ఖలుశబ్దః కే
లాధఃకః వాక్యాలంకారేవా ॥ కుశేశయాసనాత్కమలాసనాద్భిద్రా
ణోజన్తయస్యేతి న్యధికరణబహువ్రీహిః * అవజ్యోబహువ్రీహీర్వ్యధి
కరణో జన్తాద్యుత్తరపద్యతివామనః ॥ ని ॥ శతపత్రంకుశేశయమిత్యమ
రః ॥ కుశాభిభానః-కుశేనామా, రాజప్రియః-రాజాత్తమః, కౌశాంబీమ
హోదయఃధర్మారణ్యంగిరివ్రజశ్చేత్యాఖ్యానానాం తానాం పురీణాం-ప
తనానాం, కర్మభిః ఉద్దేశక్రమేణైవ నిర్మాతృభిః కుశాంబః ప్రము
ఖాద్యాయేషాంలైః కుశాంబకుశేనాభాధూతారజనవసునామభిశ్చతు
ర్భిః కుమారైః పుత్రీ-పుత్రవాన్భూవా ॥ కుశాంబాదీన్ చతురఃపుత్రా
న్మహాపౌరుషశాలినోజనయామాసేత్యధః ॥ తత్ర కుశాంబేన నిర్వృత్తా
కౌశాంబీత్యనవధానంజ్ఞా * తేననిర్వృత్తమిత్యేవ * టిడ్డాణాణ్యోత్యాదినా
జ్ఞేవ ॥ అన్యత్పురత్రయమైచ్చిక్ నామాంకితమిత్యవగంతవ్యం ॥ ౯౭ ॥ —
తత్ర స్వపితామహస్య కుశేనాభస్య వృత్తాంతమాహ ॥ కుశేనాభితి ॥
కుశేనాభస్తు అవధారణాధఃకస్తుశబ్దః ॥ మృతాచ్యాయమన్వరసి కన్యాశతం

త్ ॥ ౯౦ ॥ కన్యాస్తాస్సన్నద్ధయావనాః కామయమానః పవమానః ప్ర
త్యాఖ్యానాత్ప్రత్యాపన్నమన్యరాసామవయవేషన్వినార్జవమతనుతన్
అథ విదితవృత్తాంతేన కుశనాభేన క్షమామేవ ప్రతిక్రియాం మన్యమానై
న చూళిసూనవే సోమదేయాయ రాజ్ఞేబ్రహ్మదత్తాయపదత్తాస్తాఃప్రకృ
తిస్సాబధూవుః ॥ ౧౦౦ ॥ పునరపి కుశనాభస్తుపుత్రీయన్పితుఃప్రసాదాద

శతసంఖ్యాకాఃకన్యకాః- అజనయత్-ఉత్పాదయామాస ॥ ౯౯ ॥ కన్యా
ఇతి॥సన్నద్ధయావనాస్సంపూర్ణతారణ్యాః, తాఃకన్యాఃకన్యకాః, కామ
యమానః-అభిలషమాణః, ఉద్యానవిహారసమయఇతిభావః॥ పవమానాః-
వాయుః, ప్రత్యాఖ్యానాత్-వయం పిల్లధీనాఃతమభ్యధామేతి పరిహ
రాద్ధేతోః ప్రత్యాపన్నమన్యరుత్పన్నకౌధస్స, ని ॥ మన్యదేవ్యే
క్రతౌక్రుధీత్యమరః ॥ ఆసాం-కుశనాభకన్యకానాం, అవయవేషు అనార్జ
వం-కౌటిల్యమతనుత ॥ వక్రపాణిపాదాస్తాశ్చకారెత్యధః ॥ తథా ౧౦
రామాయణే ॥ * తాసాంతద్వచనంశ్రుత్వా వాయుఃపరమకౌపనః । ప్ర
విశ్వసర్వగాత్రాణి బభంజభగవాన్ప్రభురితి ॥ ౯౯ ॥ — అథైతి॥
భానంతరం విదితా-విజ్ఞాతా, వృత్తాంతః - కన్యకాంగవైకల్యపాదన
రూపో యేనతేన, తథా క్షమాం-క్షాంతిమేవ, సతుకౌధమిత్యేవకారా
ధః ॥ ని ॥ క్షితిక్షాంత్యాఃక్షమేత్యమరః ॥ ప్రతిక్రియాం మన్యమానై
న క్షమేవాత్ప్రచితా సతు కౌధఇతితూష్ణీంభూతేనేత్యధః ॥ తేన కు
శనాభేన చూళిసూనవే-చూళినామకమునిపుత్రాయ, సోమదేయాయ-
సోమదాఖ్యగంధర్వాంగనాసంభూతాయ, చూళిసాసోమదాయముత్పా
దితాయేత్యధః x స్త్రీభ్యోధగితిధక్ ॥ బ్రహ్మదత్తాయ-బ్రహ్మదత్తనా
మ్నై, రాజ్ఞేపదత్తాః-భార్యత్వేన ప్రతిపాదితాస్సత్యః, తాః కన్యాః ప్ర
కృతిస్థాః-తత్ప్రభావాద్యథాపూర్వరూపాబధూవుః ॥ ౧౦౦ ॥ — పునరి
తి ॥ కుశనాభస్తు పునర్భూయోపి పుత్రీయన్-పుత్రీమాత్తనఇచ్ఛన్, ఆ
న్యత్యాధమితిభావః + సుపరిత్యజకన్యచ్ ॥ పితుః-కుశన్యరాజ్ఞః, ప్ర

గాధసత్వాన్ గాధిసంజ్ఞానస్తత్తాతపాదానుదపాదయత్ || ౧౦౦ || ఇత్థం
దాశరథిః కాశికొత్పత్తికథానిశమననిరాయామయామినీ యామానుబం
ధోబంధూకస్తబకబంధురేణ సంధ్యారాగేణ ప్రాచీముఖాణీకృతే శో
ణాభిధానం దధానెన దే ప్రవర్తితప్రత్యూషకృత్యః కృతనియమేనముని
నాసహ గంగాముపతిష్ఠమానెన వధాప్రాప్తిష్ఠత || ౧౦౧ ||

సాదాదనుగ్రహత్, అగాధసత్వానధికబలాత్, గాధిసంజ్ఞాన్తన్నామ
కాత్, అస్తత్తాతపాదాన్ అస్తత్త్వితరమిత్యర్థః || ఉదపాదయదుత్సా
హితవాన్ || ని || తాతస్తుజనకః పితృమరః || తాతపాదానితి బహువచ
నం పూజార్థం గౌడపాదానితివత్ || ౧౦౦ || — || ఇత్థమితి || ఇత్థమ
నెన ప్రకారేణ, దాశరథిః-త్రిరామః, కాశికొత్పత్తికథాయాః-విశ్వా
మిత్రోదయోపాఖ్యానస్య, నిశమనెనాకణనెన, నిరాయామః-ఆయా
మరహితః, అదీక్షుః-ఇతియావత్ || యామిన్యాః-నిశాయాః, యామాను
బంధః-ప్రహరౌవృత్తిర్యస్యసతథోక్తః || కథాశ్రవణజనితకౌతూహలపా
రవశ్యాత్సంకుచితవత్ప్రతీయమానత్రియామఇత్యర్థః || ని || ద్వైయామ
ప్రహరౌసమావిత్యమరః || తథా బంధూకస్తబకవత్-బంధూకపుష్ప
గుచ్ఛవత్, బంధురం-మనోజ్ఞం || ని || బంధూకౌబంధుజీవకఇత్యమరః ||
తేనసంధ్యారాగేన ప్రాతస్సంధ్యారుణిమ్నా, ప్రాచీముఖ-పూర్వదిగ్భా
గే, శోణీకృతే-అనురంజితే, స్వసావణ్యమాపాదితేనతీత్యర్థః || అ
ధూతతద్భావేచ్ఛిః * అస్య చ్ఛావితిఈకారః శోణఇత్యభిధానంనామ ద
ధానే-ధారయతి * దధాతేకతరిశానచ్ || నదే-వ్రత్యక్సౌత్రితసి, శో
ణాఖ్యపుణ్యప్రవాహజలే ఇత్యర్థః || ప్రాక్సౌత్రితసానద్యః ప్రత్యక్సౌత్రి
తసానదాః సమదాంవివేత్యాహుః || ని || శోణస్తరళపాదపే | న
దేగ్నోరక్తతురగెరాగఇత్యభిధానాత్ || ప్రవర్తితప్రత్యూషకృత్యః-
విహితప్రాతస్సానసంధ్యావందనాదినిత్యకమతంత్రస్స, కృతనియమే
న-విరచితానుషాసేన, మునినాసహ-విశ్వామిత్రేణసాకం, ని || సాకం

ప || ఆజానపావనక్షీరాంవృషానందవిధాయినీమ్ | శ్రుతి ప్రణయినీం
 త్రాసమంసహృత్యమరః || గంగాంభాగీరధీంఉపతిష్ఠమానెనలనుసరతా
 పథా గంగాప్రాపకమాగౌణత్యర్థః x ఉపాద్వైవపుజేత్యాదినాశా
 నమ్ || ప్రాతిష్ఠత-ప్రావతత, సమవప్రవిభ్యస్థనిజత్యాత్మనేప
 దం|| పథేత్యత్ర తృతీయావిధానె ప్రకృత్యాదిభ్యఉపసంఖ్యానాత్తృతి
 యోపపత్తిః || సమేనధావతీతివత్ తత్రాపిపథఃకరణత్వస్య ప్రతీయ
 మాసత్వాత్కర్తృకరణయోరెవతృతీయేతిభాష్యకారః || యథాహకాళి
 దానః || దక్షిణేనప్రవృత్తాఇతి|| బంధూకస్తబకబంధురెణైత్యత్ర ఉప
 మా|| శోణీకృతైశ్చత్యత్ర నడస్య సప్తనైమల్యం విహాయ సంధ్యాకాగ
 గ్రహణోక్తే స్తద్గుణాలంకారః|| తద్గుణస్సవగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగు
 ణాహృతిరితిలక్షణాత్ || ౧౦౨ || — ఆజానెతి || సోయంత్రిరామఃఆ
 జానపావనం-స్వభావశుద్ధం, క్షీరం-నీరంయస్యాస్తాం శుద్ధంభాగవతస్యా
 న్నం శుద్ధంభాగీరధీజలమితివచనాదితిభావః || ఆజానశబ్దః స్వభావే
 రూఢః || ని || సహజంనిజమాజానమితికోశాత్ || అథవా జనానాంస
 మూహోజానం + తస్యసమూహాఇత్యణ్ || ఆసమంతాద్భహిరభ్యంతరే
 చేత్యర్థః || జానం-జనసమూహం, పావయతి. స్నానపానాభ్యాంపవిత్రీ
 కరోతీతి ఆజానపావనం, క్షీరంయస్యాస్తాంతథోక్తాం || ని || క్షీరంస్యా
 న్నీరదుగ్ధయోరితిరత్నమాలా|| వృషైర్యమనియమాదిభిర్ధౌమైర్యతీనం
 దః తం విదధాతీతివృషానందవిధాయినీం|| తీర్థవిశేషస్నాననియమాది
 కమణాంనిశ్రేయసహేతుత్వేనశాస్త్రప్రసిద్ధేః|| బ్రహ్మనద్దకరీమిత్యర్థః
 యద్వా వృషాణాం ధర్మాణాం ఆనందముల్లాసంవిదధాతీతితథోక్తాంధ
 ర్తాభివృద్ధికరీమిత్యర్థః || అథవా వృషా ఆనందంచ విదధాతీతి త
 థోక్తాంసమస్తధర్మనిర్వహణద్వారా నిరతిశయానందానుసంధాయినీ
 మిత్యర్థః || ని|| వృషస్సాగ్నిదావసవేధర్తౌ సారభయేచశుక్లజై|| పుంరా
 శిభేదయోశ్శృంగ్యాంమూషికశ్రేష్ఠయోరపీతి విశ్వః || సుకృతే వృష

సాయమాపగామాపగామివ ॥ ౧౦౩ ॥

భేవృషఇత్యమరశ్చ ॥ శ్రుతిప్రణయినీ-శ్రుతిపరిచితాం, వేదప్రతిపా
ద్యామిత్యధః * సితాసితే సరితౌ యత్ర సంగతే ఇత్యాదిశ్రుతిప్ర
సిద్ధత్వాదితిభావః ॥ ౧ ॥ ప్రణయస్సాస్యత్పరిచయే యాచ్ఛాయాం సౌ
హృదేపిచేతియాదవః ॥ అథవా తరంగసంగతఘమఘమధ్వనిభిః
శ్రోత్రానండకరీమిత్యధః ॥ ౧ ॥ శ్రుతిః శ్రోత్రే తథామ్నాయే
వార్తాయాం శ్రోతృకర్తృణీతి విశ్వః ॥ అపాంసమూహః ఆపం + సమూ
హః థేఽన్తః ॥ తేన గచ్ఛతీత్యాపగా + అన్యేష్వపి దృశ్యత ఇతి డప్ర
త్యయః ఉపపదసమాసః ॥ తాం భాగీరథీం లక్షణయా తత్కూలమి
త్యధః ॥ ఆప-ప్రాప, కథమివస్థితాం గాం ధేనుమివస్థితాం ధేనుం
కీదృగ్విధాం ఆజానపావనమాజన్తశుద్ధం క్షీరం దుగ్ధం యస్యాస్తాం వృ
షస్య-వృషభస్య ఆనందం విదధాతి రతిప్రదత్వాదితి తథోక్తాం ॥ శ్రుతి
ప్రణయినీ-శ్రుతిసఖీం, తత్కూల్పమిత్యధః * చత్వారిశృంగా ఇతి
శ్రుత్యా వెదవాచౌ ధేనుత్వేన నిరూపితత్వాదితిభావః ॥ తథా గాం
కామధేనుమివస్థితాం కీదృశీం కామధేనుం ఆజానపావనక్షీరామితి స
మాసం ॥ వృష్ణశ్శక్రస్య ॥ ౧ ॥ వాసవౌ వృత్రహౌ వృషేత్యమరః ॥ ఆ
నందం విదధాతి వాంఛితార్థదౌగ్ధృత్వాదితి తథోక్తాం ॥ శ్రుతిప్రణయి
నీ * స్వగేలోకే కామధుగ్భవతీత్యాదిశ్రుతిభిరుదాహరణీయామిత్య
ధః ॥ తథా గాం భువమివస్థితాం కీదృశీం భువం ఆజానపావనక్షీ
రాం సకలపుణ్యతీర్థాధారభూతామిత్యధః ॥ యద్వా ఆజానపా
వనాని స్వతః పవిత్రాణి క్షీరాణి క్షీరత్వేన పరిణతాని రత్నమహౌ
షధిప్రభృతివస్తుని యస్యాస్తాం * తాః క్షీరపరిణామినిరితివిష్ణుపురా
ణాత్ ॥ పూర్వం గోరూపధారిణ్యాస్తస్యాస్తథా దుగ్ధత్వాదితిభావః
అత్రాథేఽప్రమాణం శూరయతే * దుగ్ధాపునర్దివైర్యసంధరా
మహౌషధీశ్చ భాస్వంతి రత్నానివివిధానిచ ॥ వత్సశ్చ హేమవానా

౫ || అథ భాగీరథీకథాం శ్రోతుకామాయరామాయ భగవానిదమభా
 స్థీర్థోద్ధామేదుర్హహిరిరితి రత్నోషధిప్రభృతినామాజానపావనత్వం
 స్మృతిసిద్ధం దృష్టవ్యం । కామవషిః తావద్వృషోవిష్ణుః * లెజోవృషా
 మృతిధరస్సర్వశస్త్రభృతాంవరణతిసహస్రనామస్తాత్రై || తస్యానందం
 విదధాతిపత్ని త్వేనేతి తథోక్తామ్ * విష్ణుపత్నిం మహీం దేవీమితి శ్రుతైః
 శ్రుతిప్రణయినీం * మేదినీ దేవీవసుంధరేశ్యాది శ్రుతిప్రతిపాద్యామి
 త్యథః || తథా గాం భారతిమివస్థితాం కీదృశీం భారతీం ఆజన్తశుద్ధ
 త్వాదాజానపావనా క్షీరసవణత్వాత్ క్షీరా చిగ్నిర్దాణవక ఇత్యాది
 వద్రాణాయం ప్రయోగః || అథవా క్షీరం క్షీరసావణ్యమస్యాతి స్త్రీ
 తిక్షితా + అర్ఘ్య ఆద్యచప్రత్యయః || ఆజానపావనాచ సాక్షీరాజతాం
 + స్త్రీయాః పుంసవిత్యాదినా ఆజానపావనశబ్దస్య పుంసద్భావః సు
 రశ్రేష్ఠత్వాద్ధర్మస్వరూపత్వాద్వాన్వయోబ్రహ్మ శస్యానందం విదధాతి
 పత్ని త్వేనేతి తథోక్తాం * విరించిపత్నికమలాసవస్థితా సరస్వతీస్సత్య
 తువాచిమేన దేత్యాదివచనాదితిభావః || శ్రుతిప్రణయినీం శ్రుతిత్వ
 పలక్షణమ్ । శ్రుతిస్మృతితిహాసపురాణాగమాదిరూపేణ పరిణతామి
 త్యథః || ౬ || గౌర్నాదిత్యై బలీవదేక్రతుభేదషిః భేదయోః || స్త్రీ
 తుస్యాద్విశిభారత్వాం భూమాచసురభావపీతి కేశవః || తదేనముపమా
 నేమాపమేయేచ అథాపంచకవాచనాత్ || అథాపంచకవాచ్యవిష
 యశ్చిత్రభేదః అత్ర శ్లేషస్య శుద్ధవిషయతాయాఅసంభవేన సర్వాలం
 కారబాధకత్వాదుపమాప్రతిభోత్థాపితః ప్రకృతాప్రకృతశ్లేషోయమి
 త్యలంకారసర్వస్వకారః || ఏవంచ పూణోపమాయానిర్విషయత్వ
 ప్రసంగాత్ శ్లేషప్రతిభోత్థాపి తేయముపమైవేత్యన్వే || ౧౦౨ || —
 అథేతి || అథానంతరం భాగీరథీకథాం మందాకిన్యపాఖ్యానం శ్రో
 తుమాకణితుం కామోభిలాషోయస్యతస్మై + తుంకామనునసోరపీతి
 తుముగౌమకారలూపః || త్రిరామాయ భగవాన్ * ఉత్పత్తిం చవి

షత || ౧౦౪ || వ || పురామనోరమానామ సుమేరోరభవత్సుతా | శృ
హమేధీతయైవాసీచ్ఛక్రవర్తిధరాభృతామ్ || ౧౦౫ || కన్యాద్వయ
మముష్యాసీదెకామందాకినీతయోః | అన్య భగవతీ సాక్షాచ్ఛంద్ర

నాశంచ భూతానామాగతింగతిమ్ | వేత్తివిద్యామవిద్యాంచ సవా
చ్యోభగవానిత్యుక్తలక్షణో విశ్వమిత్రః || ఇదం వక్ష్యమాణంగం
గావతరణవణనపరం వచనమిత్యథః || అభాషత-ఉక్తవాః || ౧౦౬ ||
అథ చతుస్త్రింశతాన్లక్ష్మీకే రాసుష్టుభేన ఛందసా మందాకిన్యత్పత్తి
శ్రకారం వణయితుమారభతే || పురెత్యాదినా || పురా-పూర్వం, మ
నోరమానామ-మనోరమేతిప్రసిద్ధ్యథః, సుమేరోస్సుతా-మేరు
కన్యకాభవత్ || ౧ || మేరుస్సుమేరుర్నైమాద్రీ రత్నసానుస్సురాల
యశత్యమరః || తయా మనోరమయైవ పరిగ్రహంతరవ్యవచ్ఛేదార్థ
మేవకారః || ధతాభృతాం-చక్రవర్తి, పర్వతసార్వభౌమో హిమ
వాః శృహమేధీ-గృహస్థః, ఆసీత్ || తాముపయోమశత్యథః + మే
ధుసంగమశతిధాతోః తాచ్ఛిల్యణినిః || గృహేషు సంగమగృహస్థశ్చ
త్యథః అథవా * ప్రజాపతిరశ్వమేధమస్మజత యోమేధాయాలభ్య
తే ఆశాసానామేధశతిభ్యాంమేధమిత్యాదిశ్చుతౌ దర్శనాన్తేధశబ్దౌ
యాగవచనః || యథాత్వమేవ పితృమేధశతివత్ || ౧ || దారెష్యపి
గృహాశత్యమరః || గృహైః పత్నీసహితౌమేధోఽస్యేతి గృహ
మేధీ సర్వధనీత్యాదివత్కర్తృధారయాదపి మత్వధీయప్రత్యయః || ౧౦౭ ||
|| కన్యేతి || అముష్యమనోరమాజానేః హిమవతః కన్యాద్వయమాసీ
త్, ద్వేకన్యే సముత్పన్నేశత్యథః తయోః కన్యయోర్కన్యే ఏకా-
అద్యాకన్యా మందాకినీతినామ్నా ప్రసిద్ధాభూదిత్యథః || అన్యా
ద్వితీయాకన్యా సాక్షాద్భగవతీ-ప్రత్యక్షపరమేశ్వరీ, అతః చంద్ర
చూడకుటుంబినీ-చంద్రశేఖరభార్యా ఆసీదిత్యథః || భవిష్యదీశ్వరప
రిగ్రహాభిప్రాయేణైతత్తం సిద్ధపదాభిధానేనా క్తమిత్యవగంతవ్యం || ౧౦౮ ||

చూడకుటుబినీ ॥ ౧౦౬ ॥ తాంసదీంవిబుధాలబ్ధ్యా సాకలోకమనీన
యన్ । తపస్యంతీంగిరిగౌరీం దేవాయమహతేదదే ॥ ౧౦౭ ॥ శివ
యోద్యంజతోర్వీర్యం చృష్యాధాత్రాన్యంసమర్పితమ్ । పావకశప్ర
తిజగ్రాహదైవతైరనునాధితః ॥ ౧౦౮ ॥ అనపత్యానథామర్యాన్మ
భార్యాజాయాథ పుంభూమ్ని దారాస్సృత్రుకుటుబినీత్యమరః ।
౧౦౯ ॥ — తామితి ॥ విబుధా-దేవాస్తాం సదీం-మందాకినీం లబ్ధ్యా
యాచ్ఛాపూర్వకం హిమవన్నియోగాత్ప్రప్య సాకలోకం-స్వగౌ
కం ॥ ౧౧ ॥ ఆకాశేత్రిదివెనాక ఇత్యమరః ॥ అనీనయన్-ప్రాపయామా
నుః, అతఏవ స్వర్ణదీప్తిప్రసిద్ధిః+నయతేః తాచజీడపథాహ్రస్వభ్యా
సదీర్ఘశ్చ ॥ నీవహ్నోర్వర్తతేశ్చ ద్వికర్తృకతా ॥ తథా గిరిర్హిమవాన్
తపస్యంతీం-తపశ్చరంతీం, ఈశ్వరపరిగ్రహాలాభాధామైవతిభావః ॥
+ కర్తృణోరోమన్థతపోభ్యాంవతి-చరోరితికృజ్జ్యోత్యయః ॥ తపసఃపర
సేపదః-చగౌరీం-పార్వతీం, మహాతేదేవాయ మహాదేవాయ, దదౌభా
ర్యాత్వేన దత్తవాన్ + కర్తృణాయమభిప్రేతినసంప్రదానమితిసం
ప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ ॥ ౧౧౦ ॥ అ ॥ ఏవంకన్యయోద్యుత్తాంతం సం
క్షేపేణోక్త్యా తత్ర బహ్వపేక్షితత్వాన్తందాకినీవృత్తాంతస్యఅదౌ త
ముపేక్ష్య సూచికటాహన్యాయేన గౌరీవృత్తాంతం తావదాహ ॥ శి
వయోరిత్యాదిభిఃపంచభిః ॥ శివాచశివశ్చశివౌ తయోఃశివయోః పా
ర్వతీపరమేశ్వరయోః + పుమాన్ స్త్రీయైశ్చైకశేషః ॥ యంజతోర్హి
ధునకర్తృతత్పరయోస్సతాః ధాత్రాన్యం, భువి, సమర్పితం-నిక్షిప్తం,
శివనైవేతి శేషః ॥ పార్వతీగర్భసముత్పత్త్యమానమహాభూతప్రభీతై
దేవైః పీర్యం భువి సముత్సృజేతి ప్రాథితత్వాదితిభావః ॥ పీర్యం
రేణౌదృష్ట్యా దైవతైరింద్రాదిభిదేవైరనునాధితః త్వమేవకర్తృహః
శైలియాచితస్సన్ + నాథ్యయాచ్ఛాయామితిధాత్ కర్తృణీకః ॥ తా
వహ్నోగ్నిః ప్రతిజగ్రాహ-స్వీకృతవాన్ ॥ ౧౧౧ ॥ — అనపత్యానతి ॥

హుభార్యాంచ మేదినీమ్ । అకరోదంబికాక్రోధఃపుత్రా లాభసముద్భవః ॥ ౧౦౮ ॥ అథ సేనాన్యమిచ్ఛద్భిరు కస్స బ్రహ్మభిస్సురైః । వహ్నిరహ్నీయజాహ్నవాన్యోన్యషిఃచద్విర్యమైశ్వరమ్ ॥ ౧౦౯ ॥ సాపిసప్తార్చిషాక్షిప్తం తేజస్తద్దోష్ఠధుమక్షమా । హిమవత్ప్రాంతకాంతారే

అథానంతరం పుత్రా లాభసముద్భవః-పుత్రా ప్రాప్తిజనితః, అంబికాక్రోధః-పార్వతీకోపః, అమర్త్యా-దేవా, అనవత్యా-అపుత్రకా, తథా మేదినీ-భువం, బహూనాం రాజ్ఞాం భార్యాంచాకరోత్ ॥ కౌపవశా తథా శశాపెత్యధః ॥ తెషాం స్వపుత్రలాభవిఘాతకత్వాదితిభావః ॥ తథా రామాయణే * అథ శ్రేణుతారామత్రిదశానిదమబ్రవీత్ । అప్రియస్యకృతస్యాపి ఫలంప్రాప్స్యథ మేసురాః ॥ ఇత్యుక్త్వాసలిలంగృహ్య పార్వతిభాగరప్రభా । సమన్యరశవత్సర్వాక్రోధసంరక్తలోచనా ॥ యస్మాన్నివారితాచైవంసంగతాపుత్రకామ్యయా । అపత్యంస్వేమదారేషు నోత్పాదయితుమర్హథ ॥ అద్యప్రభృతీయస్తాకమప్రజాస్సంతుపత్నయః । ఏవముక్త్వాసుతాన్సర్వాన్ శశాపపృథివీమపి ॥ అవనేనైకరూపాత్వం బహుభార్యాభవిష్యసి । నచపుత్రకృతాంప్రీతిం మత్కృధకలుషీకృతా ॥ ప్రాప్స్యసిత్వంసుమర్త్యైశ్చైవమపుత్రమనిచ్ఛతిఇతి ॥ ౧౦౯ ॥ — అథేతి ॥ అథానంతరం వహ్నిరగ్నిః, సేనానయతీతి సేనానీ-సేనానాయకః ॥ ని ॥ సేనానీరగ్నిభూగుహాత్పత్యమరః + నయలైఃకిష్ట ॥ తంసేనాన్యమిచ్ఛద్భిః తారకాసురసంహారాధామితిభావః ॥ సబ్రహ్మభిః-బ్రహ్మదిభిస్సురైరుక్తః జాహ్నవామేతన్నిషించేతి వ్యాహృతస్స అహ్నీయ ఝడితి ॥ ని ॥ సాక్ ఝడిత్యంజసాహ్నీయ ద్రాక్షఃక్షుసపదిదుర్లభత్యమరః ॥ ఐశ్వరం-ఈశ్వరస్యసంబంధవీర్యం లెజః జహ్నోరపత్యం(స్త్రీ) జాహ్నవీమందాకినీతస్యాం న్యషించత్-నిక్షిప్తవాన్, ॥ ౧౧౦ ॥ — సేతి ॥ సా జాహ్నవ్యపి సప్తార్చిషా-వహ్నినా, ని ॥ స

శ్రాంతాశరవణైజహా ॥ ౧౧౧ ॥ తత్రాభూత్కృత్తికాప్రీత్యైషోధా
రూఢముఖాంబుజమ్ । తారక ధాన్వంతవిధ్వంసినద్యష్టాంతాతురంమహాః
॥ ౧౧౨ ॥ తై ౧విధ్వంశ్రాయతాంవత్ససరితస్త్రిదివౌకసామ్ । య

ప్తార్చిర్వమునాశ్శుక్రజిత్యమరః ॥ క్షిప్తం-నిక్షిప్తం, తదైశ్వరం లైజః పి
ర్యం వౌధుః-ధారయితుమక్షమా, అసమధాన్ అతపవ శ్రాంతా-ఖ
న్నాసతి, హిమవతాప్రింతకాంతారే తుహినభూధర నికటకాననే
యద్భరవణం-శరప్రచురవనం- తత్ర జహా-తత్యాజ + ప్రనిరంతశ్శ
రెత్యాదినావననకారస్యణత్వం ॥ ౧౧౧ ॥ — ॥ తలైతి ॥ తత్రశరవ
ణై కృత్తికానాంస్తన్యప్రదానాథం దేవైః పెరితానాం షణ్ణాం
మాత్యూణాంప్రీత్యై-పరితాపాథం, షోధా-షడ్భిఃప్రకారైః, + సం
ఖ్యాయావిధాధేధా । రూఢాని-ప్రాదుర్భూతాని, ముఖాంబుజా
ని-వక్త్రకమలాని యస్యతత్తథోక్తం తాసామవైషమ్యేనస్తన్యగ్రహ
ణాథం గృహీతముఖషట్కమిత్యథః ॥ అతపవ షణ్ణాంమాత్యూణా
మపత్యంషాంతాతురమ్ ॥ ౧౧ ॥ షాంతాతురశ్శక్తిధరజిత్యమరః+ మాతూ
రుత్సంఖ్యాసంభద్రపూర్వాయాఇత్యన్వృత్యయః ఉకారశ్చాంతాదేశః॥
తారకస్తారకాసురపవ ధాన్వంతం తిమిరం, విధ్వంసయతి-నాశయతితితా
రక ధాన్వంతవిధ్వంసి ॥ మహస్తేజః కుమారస్వామిత్యథః అభూత్-జా
తం, ౧౧ ॥ తెజోధామమహావిభేత్యమరః ॥ రూపకాలంకారః॥౧౧౨
అ ॥ అథ వియద్గంగావశరణంప్రస్తాతి ॥ తై ౧విధ్వమితి ॥ పౌవత్స
క్తిర్రామ ఆదరాతిశయేన సంబోధనమేతత్ త్రిదివః స్వగ్ధ ఓకః
స్థానం యేషాంతే త్రిదివౌకసోదేవాః తేషాం సంబంధిన్యాః సరితః
మందాకిన్యాఇత్యథః ॥ అధ్వరె-యాగ, యథోక్తం-శాస్త్రవిహితం,
హూయతఇతిహవ్యం ఆజ్యాధికమశ్నంత్యా దేవతాయాఇవ అగ్నౌదివే
త్యథః ॥ తై ౧విధ్వం-త్రిప్రకారత్వం, మయా కథ్యమానమితి-శేషః॥
శ్రాయతామాకణ్యతామ్ ॥ ఆహవసీయగార్హపత్యదక్షిణాగ్నిరూ

ధో క్తంహవ్యమశ్నంత్యా దేవతాయా ఇవాధ్వ రే || ౧౧౩ || పురీమయో
 ధ్యామధ్యాస్తసావిత్రస్సగరోన్మపః | కేశినీసుమతిభ్యాంచ లంఘితప్ర
 ధమాశ్రమః || ౧౧౪ || సపుత్రీయంత్యపత్నీకస్తపస్తేపెసమాశ్శతమ్ |
 భృగుఃప్రీతమనాస్తస్తే దదౌదాయాదసంపదమ్ || ౧౧౫ || అసమం
జంసుతం లేభేవైదర్భీ కేశినీతయోః | షష్టింపుత్రసహస్రాణాంసుమతిశ్చ
పేణ తస్యాపి త్రైవిధ్యసంభవాదితిభావః ఉపమాలంకారః || ఏతేనా
 త్యంతపావనత్వాదిగుణయు క్తౌ ఘృతాస్యాస్సూచ్యతే || ౧౧౬ || —||
 అ || తదేవవివృణోతి || పురీమితి || సావిత్రస్సవిత్సవంశౌద్భవః త
 థా కేశినీసుమతిభ్యాం పత్నీభ్యాం లంఘితప్రధమాశ్రమః-అతిక్రాం
 తబ్రహ్మచర్యః గృహీతగృహస్థాశ్రమఇత్యథాః | సగరోనామనృపౌరా
 జా అయోధ్యాంపురీం-అయోధ్యాఖ్యాం సగరిం, అధ్యాస్త-అధిష్ఠిత
 వాన్, + అధిశీజ్ స్థానాంక రైతికర్తృత్వమ్ || ౧౧౭ || — సఇతి || సః
 సగః పుత్రానాత్మనఇచ్ఛన్ పుత్రీయన్ + సుపఆత్మనః క్యజిదితక్యచ్
 సహపత్నీభ్యాం-సపత్నీకస్సన్ + తేనసవేతి తుల్యయోగఇతిబహు
 వ్రీహిః + నద్యృశ్చేతికప్ || శతంసమాః శతసంఖ్యాకాన్వత్సరాని
 త్యథాః || ని || సంవత్సరోవత్సరోబ్దోహయనో (స్త్రీ) శరత్సమా ఇత్య
 మరః + కాలాధ్వనౌరత్యంతసంయోగే ఇతిద్వితీయా || తపస్తేపె-తప
 శ్చరణతత్సరోధాదిత్యథాః + తపస్తపఃకర్తృకస్తేవేత్యాత్మనెపదమ్ ||
 భృగుర్తహషిః ప్రీతమనాః-తపసా సంతుష్టాంతఃకరణస్సన్, తస్తేన
 గరాయ దాయాదసంపదం-సుతసంపత్తిం, దదౌ-దత్తవాన్ || దా
 యం విభక్తంద్రవ్యం | విభక్తవ్యం పితృద్రవ్యం దాయమాహుర్ననీషి
 ణః || ఇతికౌశః || తద త్రితిదాయాదఇతివిగ్రహః || ని || దాయాదౌ
 సుతబాంధవావిత్యమరః || ౧౧౮ || — అ || పుత్రసమ్మతిమేవాహ ||
 అసమంజమితి || తయోః రాజపుత్రౌర్వర్జ్యే విదర్భస్యరాజ్ఞౌపత్య
 (స్త్రీ) వైదర్భీ + తస్యవత్యమిత్యన్ || టిడ్డాణఇత్యాదినాజీప్ కేశినీ
 శ్చేష్ఠపత్నీ అసమంజంనామసుతం లేభే-ప్రాప్, స్వమనౌరథానుసా

యపీయసీ ॥ ౧౧౬ ॥ అసమంజసచారిత్రమసమంజమపోహ్యసః ।

ఆరబ్ధహయమేధస్సన్నముంచతతురంగమమ్ ॥ ౧౧౭ ॥ క్రవ్యాదవ

పుషాసోయమహరిహరిణాహయః । తతస్తం నష్టమన్వేష్టుం సౌమతే

రేణతిభావః ॥ తథా యపీయసీ-కనిష్ఠా + యవశద్ధాదీయసుని స్థూల

దూరెత్యాదినా పూర్వగుణయణాదిపరలోపౌ ఉగిత శ్చైతిజీప్ ॥ సు

మతిశ్చ పుత్రసహస్రాణాం షష్టిం షష్టిసహస్రసంఖ్యాకాః పుత్రా

నిత్యథః ॥ లేభే పూర్వవద్భావః ॥ తతః పరిహాషితైః మునినా ఏక

పుత్రపక్షం షష్టిసహస్రసంఖ్యాకపుత్రపక్షంచ నిదిశ్యానయోః క

స్యాః కోవా పక్షోభిమతఇతి పృష్టే బహుపుత్రపోషణాసమధానే

శినీ ఏకపుత్రమగీచకార ॥ అన్యతవన్యమితి త్రిరామాయణకథా

త్రానుసంధేయా ॥ ౧౧౬ ॥ —అసమంజసేతి॥ సఃసగరః అసమం

జనచారిత్రి-పౌరజనాపద్రవచారిత్వాదసాధుచరిత్రం, అసమంజం కే

శినీ తనయు అపోహ్య-త్యక్తావ, గుణగృహ్యేవ మహత్తానా నపక్ష

పాతినఇతిభావః వక్ష్యతిచ * సిద్ధాథాకోమహామాత్యస్తత్పరిత్యా

గమబ్రవీత్ । సరయూపాతితానేకప్రజామరణకారణాదితి ॥ ఆరబ్ధ

హయమేధః-ఉపకృంతాశ్వమేధస్సన్, తురంగమమశ్వమేధీయాశ్వ

మముంచత-శ్శక్తవాః, ॥ ౧౧౭ ॥ —క్రవ్యాదేతి ॥ సోయంహయః

అశ్వమేధీయాశ్వః, క్రవ్యాదవపుషా-రాక్షసవేషధారిణా, ని ॥ రా

క్షసఃకోణపఃక్రవ్యాదిత్యమరః ॥ హరిణా-ఇంద్రేణ, ని ॥ హరిర్వా

తారుచంద్రేంద్రయమోపేంద్రమరీచిష్వితిశాశ్వతః ॥ అహరి-అప

హృతః, నష్టపదభ్రంశభయాదితిభావః + హరలైఃకర్తృణిలుజ్ ॥ భావ

కర్తృణారితిచిణ్ ॥ చిణ్లోలుగితిలుక్ ॥ తతస్తదనంతరం నష్టమపహృ

తం తం అశ్వమన్వేష్టుం పరిమాగితుం, సుమత్యాః అపత్యాని పు

మాంసః సౌమత్యోః షష్టిసహస్రసంఖ్యాకాః సుమతిపుత్రాః *

సుమతీతి సమస్తస్యాక్తిన్నంతత్వాత్తస్మాత్కృదికారాదక్తినఇతిజీప్ ।

యాః ప్రతస్థిరే ॥ ౧౧౮ ॥ స ర్వే సపర్వతామురీప్వం ఖనంతస్సగరా
త్తజాః । చక్రజర్ఘ్న రితధావంతం నాగలోకంనఖాంశుభిః ॥ ౧౧౯
తపతేతపసాదీప్తై తమస్తామప్రమాధిని । కాపితెజ్వలనేపీరాలేభిరే
శలభోపమామ్ ॥ ౧౨౦ ॥ అసమంజసుతంపౌత్రమంశుమంతమథా
బ్రవీత్ । నప్రిహృత్వాసమాధత్తాం స పతంతుంభవానితి ॥ ౧౨౧ ॥

ప్రీత్యభ్యోధగితిధక్ ॥ ప్రతస్థిరే-ప్రస్థితాః, పిత్రాజ్ఞయైతిభావః + స
మవప్రవిభ్యఃస్థిత్యాత్మ నెపదమ్ ॥ ౧౧౮ ॥ —సర్వఇతి ॥ సర్వే-ష
ష్టినహస్రనంఖ్యాకాః సగరాత్తజాన్సగరపుత్రాః, సపర్వతాం సశై
లామురీప్వంభువం ఖనంతఃఅవదారయంతస్సంతః, నఖాంశుభిః-నఖకాం
తిభిః, నాగలోకం-పాతాళం, జర్ఘ్న రితధావంతం-విధ్వంసితాంధకారం
చక్రః సర్వామవ్యురీప్వం విచిత్ర తత్రాశ్వాలాభాన్నప్తేరేవ పాతా
ళపర్వంతం భువమవదారయామాసురిత్యర్థః ॥ ౧౧౯ ॥ అధోభువనపా
తాళబలిసద్ధరసాతలమ్ । నాగలోకఇత్యమరః ॥ ౧౧౯ ॥ —తఇతి ॥
ఏతే తేపీరాః-సర్వేసగరకుమారాః, తపసా-వ్రతనియమోపవాసాదిక
ర్తణా దీప్తై-జ్వలితై, అతపవ తమ స్తామమంధకారపటలం గాఢాజ్ఞా
నంచ ప్రకషేణ మథ్నాతి నాశయతీతి తథోక్తే + తాచ్ఛిత్యణినిః
కాపితే-కపిలదుహషిణ్యూపేణావతీణస్య విష్ణోస్సంబంధిని జ్వల
నే కొపాగ్నా శలభోపమాం-శలభసాదృశ్యం, లేభిరే-ప్రాప్తాః, కప
టనాటకపటునా మహేంద్రేణ పాతాళే కపిలనికటనిబద్ధమశ్వం దృ
ష్ట్వా అశ్వాపహర్తాయం లబ్ధఇతి తం బాధయంతస్సర్వే సగరకుమా
రాః కొపానలన భస్మీకృతాఇత్యర్థః ॥ ౧౨౦ ॥ —అసమంజేతి ॥
అధానంతరం సగరః అసమంజస్య-కేశినీతనయస్య, సుతమంశుమంత
మంశుమన్నామానం పౌత్రంప్రతి అబ్రవీదువాచ, కిమితి భవాన్ స
ప్తిమశ్వమేధీయహయం హృత్వా-ఆనీయ, ని ॥ వాజివాహర్వగంధ
ర్వహయస్తేంద్రవనప్తయఇత్యమరః ॥ సప్తభిగాయత్ర్యాదిభిశ్చం

సోపిగత్వాబిలంతత్ర దృష్ట్వాభస్మీకృతాకాపిత్యేన్ । సాశ్శ్రుస్తేభ్యో
జ్జలిందిత్సుశ్చరన్ తేభేతురంగమమ్ ॥ ౧౨౨ ॥ మాతులోగరుడస్తేషా
మెనం తత్రైవమబ్రవీత్ । గంగామిహానయాముష్ణ న్నైషామేషాగ
తిఃపరా ॥ ౧౨౩ ॥ తతస్తనయవృత్తాంతం శ్రుత్వాబిలబ్ధతురంగమః

దోభిః తన్యతఇతి సప్తతంతుః సప్తతంతవస్సంస్థాయస్యేతివా సప్త
తంతురశ్వమేధక్రతుః, ని ॥ సప్తతంతుర్క్రతురిత్యమరః + సితని
గమిత్యాదినాబాణాదికస్తున్ప్రత్యయః ॥ తం సమాధత్తాం-సమాపయ
త్విత్యధః ॥ అన్యథా మహాననధోభవేదితిభావః + శేషేషధమఇతి
ప్రధమః ॥ ౧౨౦ ॥ —సఇతి ॥ సోఽపి అంశుమానపి - బిలం-పాతాళ
కుహరం, గత్వా తత్రబిల భస్మీకృతాకానిదగ్ధాన్, + అభూతత
ద్భావేచ్ఛిః అన్యచ్ఛావవిదీర్ఘః ॥ పిత్యేన్-పితృస్థానీయాన్, సోమ
తేయాన్ దృష్ట్వా సాశ్శ్రుః కృతరోదనః తథా తేభ్యః పితృభ్యోఽంజ
లిం-తగ్నణాంజలిం, దిత్సుదాతుమిచ్ఛుస్సన్ + దదాతేస్సన్నతా
దుప్రత్యయః ॥ ననిమీమేత్యాదినాఇసాదేశః ॥ అత్ర లోపోభ్యాశ్
స్యేత్యభ్యాసలూపః ॥ చరన్-పర్యటన్, తురంగమమశ్వవేధీయాశ్వం
తేభే-ప్రాప, సాశ్శ్రుతేభ్యో జలం దిత్సురితిపాతే సాశ్శ్రుఇతిక్రియాః శే
షాం । జలం నినాపోదకం ॥ ౧౨౨ ॥ —మాతులఇతి ॥ లైషాంసో
మతేయానాం మాతులో-మాతృభ్రాతా ॥ ని ॥ మాతృభ్రాతాత మా
తులఇత్యమరః ॥ గరుడో-గరుత్మాన్, తత్ర పాతాళేవినమంశుమంత
ప్రతివీవమనేనప్రకారేణాబ్రవీత్ ॥ పరమకారుణికత్వాత్ సంజీర్ణవ
శాచ్ఛ భాగినేయానాం తరణోపాయముపదిదేశేత్యధః ॥ తదేవవి
వృణోతి ॥ హేతియష్టన్నిత్యాదరాదామంత్రణమ్ ॥ గంగాం-
మందాకినీమ్, ఇహ పాతాళ ఇత్యధః ॥ ఆనయ-
ప్రాపయ, ఏషాగంగా ఏషాం భస్మీకృతానాం సోమలైయానాం ప
రాగతిః-పరలోక ప్రాప్తికేత్యధః ॥ తద్వ్యతిరేకేణ నకశ్చిత్తరణో
పాయోస్తీతిభావః ॥ ౧౨౩ ॥ —తతఇతి ॥ తతస్తదనంతరం, సగర్భ

సమాప్యసగరస్సత్త్రం పుత్రోకోకాద్దివంగతః ॥ ౧౨౪ ॥ అథాఽశుమా
నయంరాజ్యం చిరాయపరిపాలయత్ । దిలీపేన్యస్తభూభారస్తపస్తే
పేహిమాలయే ॥ ౧౨౫ ॥ దిలీపేపిదివంయాలే శ్రుత్వావృత్తం భగీర
థః । అమత్యేనరితంకర్తుం మేనేమత్యేతరంగిణీమ్ ॥ ౧౨౬ ॥ త
తోగోకణణమాసాద్య తపస్యతిభగీరథే । దేవోదేవాపగాంవోధు

లబ్ధతురంగమః-ప్రాప్తాశ్వమేధీయాశ్వస్సత్, అంశుమతా ఆసీతత్వా
దితిభావః ॥ తనయానాం వృత్తాంతం-వినాశపారాం, శ్రుత్వా అంశు
మస్తుఖాదితి శేషః ॥ ౧౨ ॥ వారాప్రవృత్తిర్వృత్తాంతఇత్యమరః ॥ సత్య
మశ్వమేధయాగం సమాప్య-నిర్వత్య, పుత్రోకోకాత్పుత్రనాశజనిత
కోకాద్దైవః దివ-స్వగణం, గతః ॥ ౧౨౪ ॥ — అథేతి ॥ అథా
సంతరమయమంశుమా-రాజ్యం కర్త రాజ్యం + పురోహితాదిత్వాద్య
కృత్యయః ॥ చిరాయ-చిరకాలమిత్యథః ॥ ౧౨ ॥ చిరాయచిరరాత్రా
యచిరస్యాద్యాశ్చిరాథ-కాఇత్యమరః ॥ విభక్తిప్రతిరూపకమవ్యయ
మేతత్ ॥ పరిపాలయత్-సంరక్షయత్, తతః దిలీపే-దిలీపనామ్ని,
స్వపుత్రే న్యస్తభూభారో-నిక్షిప్తభూపాలనకృత్యస్సత్, హిమస్యాల
యఃస్థానమితి హిమాలయః తస్మిన్ హిమవత్పర్వతే తపస్తేపే గంగా
యాభూలోకావతరణాథం తపశ్చర్యాతత్పరోభూదిత్యథః ॥ నభ
వతి కులధుర్యే సూర్యవంశోగృహమేతి ॥ స్వకులాచారవీరవర్యవ
సితమస్య తపోనగంగానయనఇతి తాత్పర్యం+తపస్తపఃకర్తృకస్తేవే
తితత్ ॥ ౧౨౫ ॥ — దిలీపఇతి ॥ దిలీపేపి దివంయాలే-స్వగణం గ
తేసతి, భగీరథో-దిలీపపుత్రః, వృత్తం-పితృతర్పణాథం సంచరంత
మంశుమంతంప్రతి గమడేనోక్తం వృత్తాంతమిత్యథః ॥ శ్రుత్వా అ
మత్యేనరితం-సురనదీం, మత్యేతరంగిణీ-మానుషనదీం కర్తుం మే
నే పితృతర్పణాథం స్వణాదీం భువమవతారయతుముద్భవక్రవానిత్య
థః ॥ ౧౨౬ ॥ — తతఇతి ॥ తతస్సదన-తరం భగీరథే గోకణణం-

మన్వమన్తదయానిధిః ॥ ౧౨౭ ॥ అథవీచీచయచ్ఛన్నదిగంతగగనాం
తరా । శశాంకశంఖసంభిన్నతారామాక్తికదంతురా ॥ ౧౨౮ ॥ త
రంగాకృష్టమార్తండుతురంగాయాసితారుణా । ఘనచ్ఛన్నస్వమాతం
గమాగణవ్యగ్రవాసవా ॥ ౧౨౯ ॥ ఆవిశ్వాఖాశిఖాన్నేయనండన

గోకణాఖ్యసిద్ధక్షేత్రమాసాద్య, తపస్యతి-తపశ్చరతిసతి, దేవప్రసా
దాధామితిభావః + కర్తృణోరొమంథతపోధ్యాం వర్తిచరోరితి క్య
జ్ఞే ॥ దయానిరుపధిపరదుఃఖప్రహణేచ్ఛా, తస్యానిధిఃదయాసముద్ర
ఇత్యర్థః ॥ దేవోగోకణేశ్వరః, దేవాపగాం-సురసదీం, వాఘం
శిరసాధారయితుమన్వమన్త-అంగీకృతవాక్ + అనుదాత్తత్వాదిటప్ర
తిషేధః ॥ ౧౨౭ ॥ — అథ గంగావతరణం చతుర్భిః క్లౌకైః శాలాప
కెనాహ ॥ అథేతి ॥ అథానంతరం, వీచిచయైస్తరంగపరంపరాభిః, ఛ
న్నం - ఆచ్ఛాదితం, దిగంతగగనాంతరం, దిగంతం నభోంతరా
శంచయస్యాస్సా శశాంకశ్చంద్రవన శంఖః తేన సంభిన్నాని సం
గతాని తారానక్షత్రాణ్యేవ మాక్తికాని ముక్తామణయః తైర్దంత
రా-వ్యాప్తా, + దంతంతుతఉరజిత్పురచ్ ॥ ని ॥ నక్షత్రమృత్యుంభం
తారైత్యమరః ॥ రూపకాలంకారః ॥ ౧౨౮ ॥ — తరంగేతి ॥ పునస్త
రంగేరాకృష్టాః అమాగణప్రవర్తితా యేమాతండతురంగాః-సూర్య
గధాశావీః, తైరాయాసితః పునర్నిజమాగణప్రవర్తనశ్లేషవాక్ కృతః
అరుణసూర్యసారథిచ్యస్యాస్సా ॥ ని ॥ సూరసూతౌరుణోనూరుత్య
మరః ॥ తథా ఘనైడిండిరమండలైః ఛన్నః-ఆచ్ఛాదితః, యిస్వ
మాతంగవిరావతః తస్య మాగణే అన్వేషణే వ్యగ్రస్సంభ్రాంతౌ
వాసవోయస్యాస్సా ॥ ని ॥ డిండిరోద్భిక్షఫః ఘనత్యమరః ॥ విరావత
స్య శుభ్రత్వేన వివిచ్య గృహీతుమశక్యత్వానితిభావః ॥ అతఏవసామా
న్యాలంకారః * సామాన్యంగుణసామ్యేనయత్రవస్తవంతరైకతేతలక్ష
ణాత్ ॥ ౧౨౯ ॥ — ఆవిరితి ॥ పునః ఆవిర్భూతాభిః-ప్రత్యక్షాభి

దుగ్రమకషణౌ । ఏకోదకనభోమాగ౯దిజ్ఞూథదివసేశ్వరా ॥ ౧౩౦ ॥

అవత౯గత౯సంభ్రాంతవిమానప్లవవిప్లవా । నీలజీమూతశ్చేవాల కృత

శ్శాఖాశిఖాభిః, పల్లవపుష్పాదిభిరభివ్యంజితైరున్నేయమనుమేయం

నందనదుగ్రమాణౌ-మందారాదిపురందరోద్యానతరూణౌ, కర్షణం-

వితేఖనం సమానయనంయస్యాంసా ॥ అనుమానప్రకారస్తు॥ ఇయం మం

దాకినీ ఆకృష్టనందనదుగ్రమాభవితుమర్హతి తత్పుష్పపల్లవకీలితత్వాత్

యానైవంసానైవం యథా గౌదావరీతి కేవలవ్యతిరేకి అథవా ఆవి

ర్భూతాభిశ్శాఖాశిఖాభిశ్శాఖాగ్రైరున్నేయం అభ్యూహనీయం నం

దనదుగ్రమాణౌ కర్షణమాకర్షణంయస్యాంసా ప్రకాండానాం జలనిమ

గ్నత్వాత్ సంలక్ష్యమాణశిఖామూక్రత్ప్రేక్షణీయ నందనదుగ్రమౌ

త్సాదికత్యథః ॥ తథా ఏకోదకః కేవలజలాప్లుతౌనభోమాగ౯య

స్యాంసా ॥ అతఏవ దిజ్ఞూథో దిగ్భ్రాంతిమా౯ దివసేశ్వరస్సూర్యో

యస్యాంసా తథోక్తౌ కృతబహువీహ్యోర్విశేషణయోర్ద్విధౌవిశేషణ

విశేష్యభావవివక్షాయాం + విశేషణంవిశేష్యేణబహుళమితిసమా

సః ॥ యద్వా ఏకోదకః-కేవలజలప్రాయః, యౌనభోమాగ౯స్తస్మి౯

దిజ్ఞూథౌదివసేశ్వరోయస్యాంసా అథవా ఏకోదకాః జలప్రచురాఃన

భోమాగ౯దిశశ్చయస్యాంసా ఏకోదకనభోమాగ౯దిక్ ॥ అతఏవమూ

థో మందరశ్చిర్ద్ధివసేశ్వరోయస్యాంసా తథోక్తౌ వ్యస్తసమాసావా ॥

౧౩౦ ॥ —అవరైతి ॥ పునః అవర్తాః అంభసాం భ్రమాః, తఏవ గ

ర్తాః ప్రదరాః తేషు సంభ్రాంతాః పరిభ్రమంతః యే విమానా-

వ్యోమయానాని, తేషాం ప్లవవిప్లవౌ-ఉన్మజ్జననిమజ్జనే యస్యాంసా

తథోక్తౌ ॥ ౧౧ ॥ స్యాదావర్తంభసాంభ్రమః । వ్యోమయానం విమా

నోస్త్రీతిచామరః ॥ అథవా విమానావీవప్లవాః ఉడుపాని తేషాంవి

ప్లవౌవిశిష్టప్లవనంయస్యాంసా ॥ ౧౨ ॥ ఉడుపంతుప్లవకోలశ్చిత్యమరః

తథా నీ లజీమూతా, నీలమేఘాః, తఏవశ్చేవాలాని-తైః కృతాః విరచి

రేఖహరి త్తటా ॥ ౧౩౧ ॥ అవలేపభరాక్రాంతానురలోకతరంగిణీ । వ
పాతపార్వతీకాంతజటాకాంతారగహ్వరే ॥ ౧౩౨ ॥ అలబ్ధనిగమాశ
మౌఖికపద్మాదమరాపగా । దధౌదూర్వాశిఖాలగ్నతమారకణికొప
మాం ॥ ౧౩౩ ॥ అదృష్టావతానదీంతత్ర తుష్టావపగమేశ్వరమ్ । భగీ

తా రెఖాః శ్రేణయోయేమాంతానితథోక్తాని హరి త్తటాని-దిక్కులాని
యయాసాతథోక్తా ॥ నిజవేగాసహిష్టుతయా మేఘానాం దిక్కులని
లయనాచ్ఛేద్యణీభూతమేఘవత్క్రతదిగంతైత్యధః ॥ ని ॥ జలనీలీతు
శ్రేవాలశ్రేష్ఠవలగ్రత్యమరః ॥ జీవనస్యమాతః పుటబంధోజేమాతఇతివి
గ్రహః + పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః ॥ రూపకాలంకారః ॥ శ్రేవాల
శ్యామీకృతేతిపాఠాంతరమ్ ॥ ౧౩౧ ॥ —అవలేపేతి ॥ అవలేపోగర్వః
సవవభరౌభారస్తేనాక్రాంతాఅధిష్ఠితామదీయవేగస్య కోవాసాధేతి న
ముత్పన్నమహాగర్వైత్యధః ॥ ని ॥ అవలేపస్తుగర్వేస్యాల్లెవనేదూ
షణేపిచెతివిశ్వః ॥ సురలోకతరంగిణీ-మందాకినీ, పార్వతీకాంతస్య
ధూజతైః, జటాకాంతారం-జటాగహనం, తస్యగహ్వరే-మహాకుహ
రే, వపాత-ప్రావతదిత్యర్థః ॥ భారాక్రాంతస్యవతనం యుక్తజైవేతిభా
వః ॥ ౧౩౨ ॥ —అలబ్ధేతి ॥ అమరాపగా-మందాకినీ, శంభోః కప
ర్దూత్-జటాజూటూత్, ని ॥ కపదోన్యజటాజూటఇత్యమరః ॥ అల
బ్ధనిగమా-అప్రాప్తబహిఃప్రసారాసతి తద్గర్వనిర్వాపణకృత్యసంరం
భేణ శమ్భునా తథాకృతత్వాదితిభావః ॥ దూర్వాశిఖాయాం - దూ
ర్వాగ్రే, లగ్నా-సంసక్తా, యా తుషార కణికా-హిమబిందుస్తదు
పమాం తత్సాదృశ్యం దధౌ-ధృతవతి, తథాత్యల్పతయా అలక్ష్యతేత్య
ధః ॥ కర్తృమకర్తుమన్యథాకర్తుం ఘమథస్య భగవతశ్శమౌఖి
కిందుష్కరమితిభావః ॥ ని ॥ తుషారస్తుహినంహిమమిత్యమరః ॥ ఉ
పమాలంకారః ॥ ౧౩౩ ॥ —అదృష్టేతి ॥ భగీరథః తత్ర ధూజటి
జటాగహ్వరే తాం నదీం మందాకినీమదృష్ట్యా-అనవలూక్య విధేః

రథోవిధేఃకౌర్యాత్పరిక్షీణమనౌరథః ॥ ౧౩౪ ॥ గంగాసప్తాకృతిర్జా

తాన్యపతేద్ధరమూఢాని । తేనస్తుత్యాప్రసన్నైనక్షిప్తాబిందుసరస్యపి ॥

తాసుప్రాచీంగతాస్త్రస్రస్త్రినఃప్రాచేతసీందిశమ్ । అన్యాపిత్మక్రియో

కౌర్యాత్-దైవస్యప్రాతికూల్యాత్పరిక్షీణః, ప్రణప్టోమనౌరథో గం

గావతరణరూపోయస్యసతథోక్తస్సౌ పరమేశ్వరం మహాదేవం తు

ష్టావ-స్తుతవాన్, గంగాయాః పునర్నిగమనాథమితీభావః॥౧౩౪

గంగేతి ॥ స్తుత్యా-భగీరథకృతస్త్రాత్రేణ, హేతునా, ప్రసన్నైన-ప్రసా

దమధిగతేనతేన, పరమేశ్వరేణ, క్షిప్తా-ప్రేరితా గంగా సప్తకృత

యస్సాన్యతాంసియస్యాస్సా తథోక్తా జాతానతీ ఏకధారాసంపాతేన

హిమవాన్నసహేతేతిమత్వా సప్తభిఃప్రవాహైః ప్రవృత్తానతీత్యర్థః॥

ధరతీతిధరః పర్వతః హిమవానిత్యర్థః + పచాద్యచ్ ॥ ని ॥ అహోర్య

ధరపర్వతాఇత్యమరః ॥ తస్య మూఢాని-శిఖరై న్యపతేత్ ప్రథమం ప

పాత ॥ అథ బిందుసరసి-బిందుసరోనామకకాసారవిశేషేపి న్యపతేత్

అత్రేదంరామాయణవిరుద్ధం తత్ర గంగాచ్ఛంకరశిరస్తతాధరణిమాశ్రి

తేత్యేతావంతాత్రస్యేవ కథనాద్ధిమవన్తూర్ధ్ని పాతస్యాకథనాత్ తథా

చ న్యపతేత్ హరమూఢానీతి పదవిభాగం కృత్వా వ్యాఖ్యానే అసా

జ్ఞత్యపౌనరుక్త్యదోషాపత్తైః అతః యథాశ్రితమేవయ క్తమిత్యత్ప

శ్యామః విరోధపరిహారస్తు * శిరశ్శార్వంస్వగాత్పశుపతిశిరస్తః క్షి

తిధరమితి భర్తృహరివచనాత్ పురాణాంతరాచ్ఛావసేయ ఇత్య

లమతిప్రసంగేన * గంగాసప్తాకృతిజాతా సపరంహరమూఢానీతి

పాతే గంగా హరమూఢానిపరం సప్తాకృతిర్నజాతా ॥ అపితు ॥ స్తు

త్యా ప్రసన్నైన పరమేశ్వరేణ బిందుసరస్యపి క్షిప్తానతీ సప్తాకృతి

జాతా । సప్తా జటాయుక్తాకృతిగ్యస్యాస్సా ఇత్యేకత్ర, అన్యత్ర

తు సప్తప్రకారాకృతయః స్వరూపాణి యస్యాస్తథోక్తేత్యర్థః॥

సప్తౌఽదంకౌజటాయుక్తేనాంతస్సంఖ్యాంతరెస్తృతః ॥ ఇతిసారస్వ

తః ॥ ని ॥ ప్రతినఃప్రాసటాఽపైత్యమరః ॥ ౧౩౫ ॥—తాస్వీతి ॥ తా

ద్యుక్తభగీరథవధానుగా ॥౧౩౬॥ సేషాభాగీరథీజహ్నోస్సత్రక్షేత్రం
సమావృణోత్ । తాంసపీతావతతశ్శాంతాజహ్నోశ్చోత్రైణవత్త్వేనా ॥
తయాతటిన్యాజాహ్నవాప్రావయ్యత్రిదివంపిత్యై ॥ భగీరథః పు
రీంప్రావపరిపూర్ణామనౌరథః ॥౧౩౭॥ X ॥ అథ దాశరథిరాకర్ణి
తభాగీరథీకథస్తాంసరితంవిలంఘ్య విశాలాంపురీంవిలోక్య కస్యేయమి

సు-సవసుగంగాసు, తిస్రః-హ్లాదిసీప్రభృతయో గంగాః ప్యాదీం-
పూర్వదిశంప్రతి గతాః తిస్రః సుచక్షుఃప్రభృతయః ప్రాచేతసీం-వా
రుణీం, దిశం ప్రతీచీమిత్యథః గతాః ॥ అన్యా అవశిష్టా సప్తమీగం
గా పితృక్రియాయాం-పితృతర్పణే, ఉద్యుక్తస్య తత్పరస్య భగీరథ
స్య పంథాః భగీరథవధః + ఋక్పూరిత్యాదినాసమాసాంతః ॥ తమ
నుగచ్ఛత్యనుస్సత్య యాతీతి తథోక్తాజాతైతి శేషః భగీరథరథానుగతి
పాతాంతరం ॥ ౧౩౬ ॥ — సేతి ॥ సేషా భగీరథస్యావత్యం(స్త్రీ)భ
గీరథీ-గంగా, జహ్నోఃముసేః సత్రక్షేత్రం యజ్ఞవాటం సమావృణో
త్-సమంతాదావృతవతి, తతః ఆవరణానంతరం, సజహ్నుః తాంగం
గాం పీతావ నిజసత్రక్షేత్రావరణజనితకోపాన్నిపీయ తతశ్శాంతః భ
గీరథకృతస్తుత్యా ప్రసన్నస్సై శ్చోత్రైణవత్త్వేనా-శ్చోత్రయాపిణ
మాగేణ, జహ్న-తత్యాజ ॥ ౧౩౭ ॥ —తయేతి ॥ భగీరథః తయాజ
హ్నోరవత్యేనజాహ్నవా ఉక్తరీత్యా తస్యాపి జనకత్వాదిత్థం నిదే
శః॥తటిన్యా-గంగయా, పితృ-కాపిలకోపానలభస్తీకృతా, సౌమ
లెయా త్రిదివం-స్వగం, ప్రావయ్య సీత్యా గంగాం పాతాళం
నయత్-భస్తీకృతా పితృ తయా ఆప్లావ్య తత్సంస్కారజనితపు
ణ్యాత్సవగలోకనివాసినశ్చ కృత్వేత్యథః + ఆప్నోత్యేణంతా
త్క్వోల్యపి అయాదేశః ॥ గతిఋద్ధీత్యాదినా అణికర్తుః కర్తవ్యం ॥ త
తః పరిపూర్ణామనౌరథస్సై పురీమయోధ్యాంప్రావప్రాప్తః ॥౧౩౮॥
అథేతి ॥ అథానంతరం ఆక్షణికా-విశ్వామిత్రముఖాచ్చగ్రీతా, భాగీ

తి గాధినందనమపృచ్ఛత్ ॥ సో ప్యవమవోచత్ ॥ ౧౩౯ ॥ పురాఖ
లు సురాసురాణాం సుధానిమిత్తం మిథోవిరోధేప్రవృత్తైరమాయాం
విశ్వమోహినీం విశ్వరూపః ప్రదర్శ్య దైతేయనిధనం శతధారపాణి
రథ్యాః కథా ఉపాఖ్యానం యేనసతథోక్తౌదాశరథిః-ఊరామః, తాం
సరితం-భాగీరథీం, విలంఘ్య-తీర్తావ, తతః విశాలాం-విశాలాఖ్యాంపు
రీం, విలోక్య ఇయం పరిదృశ్యమానా పురీ కస్య రాజ్ఞః సంబంధినీ
త్యైవం గాధినందనం విశ్వామిత్రమపృచ్ఛత్-వృష్టవాన్, సగాధితన
యోప్యేవం వక్ష్యమాణప్రకారేణావోచత్-అకథయత్ ॥ ౧౩౯ ॥
అ ॥ తదేవవివృణోతి ॥ పురెతి ॥ పురాఖలు-పూర్వకాలే, ఖలుశబ్దో
వాక్యాలంకారే ॥ ని ॥ నిషేధవాక్యాలంకారజ్ఞానానుసయేఖల్విత్యమ
రః ॥ సురాశ్చసురాశ్చసురాసురాః +యేషాంచ విరోధః శాశ్వతి
కఇతినైకవద్భావః ॥ ఏషాం కార్యతఏవవిరోధః । గోవ్యాఘ్రాదివ
న్నశాశ్వతికః నజాతికృతఇత్యాహుః ॥ ఏతేన సురైస్సంగతాసురా
ఇతి మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమానః ॥ ఉత్తరపడలావశ్చ ॥ నతు
సురాశ్చసురాశ్చైతిద్వంద్వః ॥ అత్రహి యేషాంచ విరోధశ్శాశ్వతికఇ
త్యేకవద్భావస్సాన్వదిత్యపాస్తం ॥ యేషాంసురాసురాణాం-దేవదానవా
నాం, సుధానిమిత్తం-సుధాలాభాధామిత్యధః ॥ మిథోవిరోధే-అ
న్యోన్యవైరే, ప్రవృత్తే-ప్రసక్తేనతి, విశ్వరూపః-ప్రపంచస్వరూపః,
అథవా విశ్వోని-విశ్వరక్షణతత్పరాణి, రూపాణి మత్స్య కూర్తాద్యవ
తారాయస్యసవిశ్వరూపః ॥ ఊమాన్తసావిష్ణుః, విశ్వమోహినీం-జగ
న్తోహనజననీమ్, మాయాం యోషిదాకృతిమిత్యధః ॥ ప్రదర్శ్య-ద
ర్శయిత్యా, అన్యోన్యవైరదాధ్యాపాదనేన దైతేయానింద్రేణ ఘా
తయితుం మాయాయోషిదూపేణ స్వయమావిర్భూయేత్యధః ॥ శ
తధారపాణినా-ఇంద్రేణ, దైతేయవిదళనసమథా సాధనసంపన్నత్వ
క్వోతనాథాం శతధారపాణినేత్యుక్తం । శతధారం పాణాయస్యేతి

నా కారయామాస ॥ ౧౪౦ ॥ తెషాం జననీదితిరవ్యతివేలమన్యశ్శత
మన్యశాసనం కమపిపుత్రం లబ్ధుకామా పత్యుర్తారీచస్య వచనా
త్కుశస్థవే సుచిరం తపశ్చచార ॥ ౧౪౧ ॥ తాం కైతవేన శుశ్రూష
మాణశ్శతధారపాణిఃపాదకలితకచకలాపామాపన్నినిద్రామపవిత్రైతిని

విగ్రహాః + ప్రహరణాథేభ్యః పరేనిష్ఠానప్రమ్యాభవతఇతినప్రమ్యాః
పరనిపాతః దిత్వాఃఅపత్యానిపుమాంసోదైతేయాః + కృదికారాదక్తి
నఇతిజీషి స్త్రీభ్యోధగితిధక్ ॥ తేషాం నిధనం-నాశం, కారయామా
స ॥ నచైతత్సాహుణికహస్తేనసర్పమాఽణం కింతు కపటనాటకసూ
త్రధారోయం నిజమాయావైచిత్ర్యప్రకటనాథమిత్థంకృతవానిత్యవగ
స్తవ్యం + హ్యోరన్యతరస్యామిత్యణికర్తుః శతధారపాణైః కర్తవ్య
వికల్పత్ప్రయోజ్యకర్తృత్వం ॥ ౧౪౦ ॥ — అ ॥ తతః కింజాతమిత్య
త్రాహ ॥ తేషామితి ॥ తేషాం-దైతేయానాం, జననీ-మాతా, దితిరపి
అతివేలమన్యః-పుత్రవినాశనత్సముత్పన్నత్కటకోపా, అతపివ శ
తంమన్యవః క్రతవాయస్యసశతమన్యః తం శాస్త్రీ శిక్షతీతి శతమన్య
శాసనమింద్రహస్తారమిత్యథాః + కర్తరిల్యుట్ ॥ ని ॥ మన్యఃక్రో
ధేక్రతౌదైన్యఇత్యుభయత్రాపివిశ్వః ॥ కమప్యనిర్వాచ్యబలంపుత్రం
లబ్ధుకామా-పాపుకామాసతి + తుంకామమనసోఽపీతితుమునామకా
రలోపః ॥ పత్యుర్భర్తుః + పతిస్సమాసవివేతిఘోసంజ్ఞాభావః ॥ మారీ
చస్య-మరీచిబ్రహ్మపుత్రస్య కశ్యపస్య, వచనాదాజ్ఞావచనాత్కుశస్థ
వే విశాఖాయాః పూర్వస్థానేతపోవనై ॥ సుచిరం-బహుకాలం, తప
శ్చచార-వ్రతనియమోపవాసాదిరూపకర్తాచరణతత్పరాబధూవేత్యర్థః ॥
౧౪౧ ॥ — అ ॥ తదను ఇంద్రోపి తత్ప్రతిక్రియాం చకారేత్యాహ ॥
తాంకైతవేనేతి ॥ శతధారపాణిర్వజ్రహస్తః, ఏతచ్ఛ విశేషణం భావి
కార్యోపయోగాథమిత్యవగంతవ్యమ్ ॥ శతధారపాణిర్విద్రోగి, కై
తవేన సతిరంధ్రే గర్భం నిర్భేత్స్యామితి కవలన తాం దితిం శుశ్రూ

ర్వణ్యావగాహితతదీయజతరః సప్తధా గర్భం నిర్భిద్య విజగ్గామ॥
దితిరపివిదితతనయవృత్తాంతా తావ్యపినప్తఖండానాభిఖండలెనసప్తమ

షమాణస్తత్రతాగ్లాచితైరుపచారైస్సేవమానస్సౌ పాదయోః-పాద
స్థానై, కలితా-నిక్షిప్తః, కచకలాపః-కేశసమూహోయయాతాం ॥ ని ॥

కలాపాభూషణైబహౌతుాణీరెపిచసంహతావిల్యమరః ॥ తద్దైవాప

న్ననిద్యాం-ప్రాప్తస్వాపాం, కచాన్విసృస్య శయ్యాయాంవిద్రాణామి

త్యథః ॥ ఏతిచ్ఛాస్త్రనిషిద్ధమితిభావః ॥ అతఏవ తామపవిత్రా-అ

శుచిరితి నిర్వణ్య, అవలోక్య ॥ ని ॥ నిర్వణనంతునిధ్యానందర్శనా

లోకనేక్షణమిత్యమరః॥ఆలోచ్యేతియావత్॥అవగాహితతదీయజతరః-

ప్రవిష్టదితిజతరకుహరస్సౌ, గర్భం-పిండం, సప్తధా-సప్తభిఃప్రకారైః

+ సంఖ్యాయావిధాద్ధైధావిధాప్రకారః॥నిర్భిద్య-విదార్య, నిర్జగ్గామ-ని

ర్గతః, జతరాదితి శేషః॥అపవిత్రైత్యత్రాపవిత్రామితిద్వితీయానై ప్రయో

క్తవ్యేపి + నివాతేనేతిశబ్దేన కర్తృణోభిహితత్వాన్నద్వితీయా కింతు

ప్రాతిపదికాథమాత్రై ప్రథమేత్యుక్తం ఏవము తరత్రాపిద్రష్టవ్యం॥

౧౩౨ ॥—దితిరపితి ॥ ఇంద్రనిగ్దమనానంతర్యాథకోయమపిశబ్దః

విదితా విజ్ఞాతస్తనయస్య గర్భస్థస్యవృత్తాంతావిచ్ఛేదనరూపవారా

యయాసా తథాక్తాసతీ తాని సప్తసప్తసంఖ్యాకాన్యపి ఖండావి గ

ర్భశకలాని ॥ ఆఖండలెనంద్రేణ, సప్తమరుతః-వాతాభిమానినీదేవ

తాః, అవహాదీనాం సప్తానాం మరుతాం స్థానపాలానిత్యథః ॥ కార

యిత్యా తృతీయం విష్టవం స్వగం ప్రవిష్టా అవహాదీనాంనామాని *

అవహఃప్రవహశ్చైవ సంవహకోద్వహస్తథా ॥ వివహఖ్యః పరివ

హఃపరావహఇతికృమాత్ ॥ సప్తే తెమాదుతస్కంధా మహాక్షేభిరు

దాహృతాః ॥ అవహోవతయేద్వాన్యః మేఘాలావృష్టివిద్యుతః॥

వర్తయేత్ప్రవహశ్చాపి తథామార్తండమండలం ॥ సంవహా మరుత

స్కంధస్తథాశీతాంశుమండలమ్ ॥ వర్తయేదుద్వహశ్చాపి తథానక్షత్ర

రుతః కారయిత్యా త్రివిష్టవం ప్రవిష్టా ॥ ౧౪౩ ॥ తతః ॥౪॥ అలంబు
 సాయామిక్ష్యాకౌజాతఃకశ్చిన్తహీపతిః । విశాలేతిస్వనామ్నాత్రివి
 శాలావిదధేపురీమ్ ॥ ౧౪౪ ॥ ౫ ॥ తదను తద్వాస్తవ్యేన సుమతినా
 మ్నా నృపతినా కృతాతిథ్యస్సరాజపుత్రాభగవాన్విశ్వామిత్రస్తత్రని
 శీధినీనీత్యామిథిలాం ప్రతి ప్రస్థితఃప్రతపసాముత్తమస్య గౌతమస్యా
 మండలమ్ । పంచమోవివహాభ్యస్తు తత్రైవగ్రహామండలమ్ ॥ సప్తర్షిచ
 క్రంస్వగ్గాంగాంషష్ఠఃసరివహస్తథా । పరావహస్తథావాయుర్వతా
 యెద్ధ్రువమండలమితి ॥౧౪౩॥ —అ॥అస్తు తర్హితథా తతఃకిమిత్యాశం
 కాయాం ప్రశ్నస్యోత్తరమాహ॥తత ఇతి॥తతః దితైఃస్వగ్గాప్రవేశానం
 తరం ॥ అలంబుసాయామితి ॥ ఇక్ష్యాకౌః యష్టద్వంశకూటస్థాద్రా
 జః అలంబుసాయాం-అలంబుసాఖ్యాయాం, నిజభార్యాయాం జాతః-
 ఉత్పన్నః, కశ్చిన్తహీపతిః విశాలానామరాజా అత్రకుశస్థవే స్వస్య
 యన్నామ విశాలఇత్యభిధానం తెనైవ అంకితామితి శేషః॥ అతఏవవి
 శాలేతినామ్నా ప్రసిద్ధాం నిశాలాం-విస్తృతాంపురీం,విదధే-నిర్తమే
 + వేశ్యాలచ్చంకటచావితశాలచ్చత్వయః ॥ విశాలనిర్మితత్వమేవ వి
 శాలాపదప్రవృత్తినిమిత్తమిథతిభావః ॥ ౧౪౪ ॥ — తదన్వీతి ॥ తదను
 విశాలానగరీవృత్తాంతకథనానంతరం, భగవాన్పూజ్యోవిశ్వామిత్రః త
 స్యాం విశాలాయాం వసతీతితద్వాస్తవ్యః తత్రవనం + వసేస్తవ్య
 త్కర్తరిణిచ్చేతికర్తరితవ్యప్రత్యయోవృద్ధిశ్చ ॥ తెన సుమతిరితి నామ
 యస్యతేన సుమతినామ్నా నృపతినా రాజ్ఞా కృతాతిథ్యః విహితాతి
 థిసత్కారః, రాజపుత్రాభ్యాం-రామలక్ష్మణాభ్యాం, సహసరాజపు
 త్రస్సం తత్రవిశాలాయాం నిశీధినీం-రాత్రిం, ॥ ౫ ॥ నిశానిశీధినీరా
 త్రిరిత్యమరః ॥ నీత్యా-గమయిత్యా, మిథిలాం-విదహానగరీంప్రతిప్ర
 స్థితస్సం ప్రతపసాముత్తమస్య మహాతపస్విప్రవరస్య, గౌతమస్యము
 నేరాశ్యమం-తపోవనం, ప్రదర్శ్య తస్య గౌతమస్య దారాః భా

శ్రమం ప్రదర్శ్య తద్దారానుషక్తాం కథామిత్థమకథయత్ ॥ ౧౪౧ ॥
 ప ॥ అత్రాగమద్గోతమధర్మదారాననార్యజుష్టేనపథామహేంద్రః ।
 నచక్రధానిర్వృషణం వృషాణం భార్యామదృశ్యాంచ మునిశ్చకార ॥
 వనమేతద్గతే రామే శాపాన్తుక్తాభవిష్యసి । ఇత్యుక్త్వాగౌతమఃపత్నిం
 హిమాద్రింతపసేయయా ॥ ౧౪౨ ॥ ఇత్థంవిదితవృత్తాంతే దేవతానాం

ర్యా అహల్యా తస్యోమనుషక్తాం-తదనుబద్ధాం, కథాముపాఖ్యాన
 మిత్థమనేనప్రకారేణాకథయత్-కథయామాస ॥ ౧౪౧ ॥ — అ ॥ త
 దేవ వివృణోతి ॥ అత్రైతి ॥ అత్రాశ్రమే మహేంద్రః అనార్యజు
 ష్టేన-అసాధుజనాచరితేన, పథాకితపమాగే-కైత్యధః ॥ గౌతమస్య
 ధర్మస్యదారా-ధర్మసాధికాంపత్నిమహల్యాం ప్రకృతివికృతిత్వాభా
 వేన తాదర్శ్యచతుర్థీసమాసాప్రాప్త్యాషష్ఠీసమాసః॥ని ॥ దారాఃపుంసీచ
 భూమ్నోవేత్యభిధానాత్పుంబహుత్వం॥అగమత్-గ్రామ్యధర్మైశానం
 గతవాక్ + గమెలుజి పుషాదిత్వాచ్చైరజాదేశః॥ సమునిగౌత
 మశ్చ క్రుధా-అహల్యాజారత్వజనితక్రోధేన, వృషాణం-మహేంద్రం,
 ని ॥ వాసవోవృత్రహవృషేత్యమఃః ॥ నిర్వృషణం-విగతాండకోశం,
 ని ॥ ముష్కోండకోశోవృషణఇత్యమఃః ॥ తథా భార్యామహల్యాం
 చ అదృశ్యాం పూర్వరూపపరిత్యాగేన పాషాణభాదమాపన్నామిత్య
 ధఃః ॥ చకార-తథాశశాప ॥ ఉపజాతివృత్తమ్ ॥ ౧౪౨ ॥ — అ ॥ శా
 పాంతంకథయతి ॥ వనమితి ॥ రామే-త్రిరామచంద్రే, ఏతద్వనమే
 తదరణ్యంగతే ప్రాప్తేనతి, శాపాత్పాషాణభావనిర్బంధరూపాల్ము
 క్తాభవిష్యసి । త్రిరామచంద్రపదారవిందరజఃకణస్పర్శాదేవమ
 బ్ధాపపరిప్రాప్తాం పాషాణభావావస్థాం విహాయ నిజశరీరం ప్రా
 ప్త్యసీత్యధఃః ॥ ఇత్యనేన ప్రకారేణ గౌతమః పత్నిమహల్యాం ప్ర
 త్యుక్త్వా తపసే-తపశ్చర్యాధః, హిమాద్రిం యయా-ప్రాప॥౧౪౩
 ఇత్థమితి ॥ ఇత్థమనేన ప్రకారేణ, దేవతానాంగణై-అగ్న్యాదిదేవసం
 ఘ్నై, విదితవృత్తాంతే-గౌతమశాపాదింద్రానిర్వృషణోభూదితి విజ్ఞా

గణతదా । పితౄణాం ప్రాభవాల్లాభే మేషస్యవృషణంశృషా ॥౧౪౮
తదేనామేనసాముక్తాం ప్రతిగృహ్ణాతుగౌతమః । ఇతితస్యాశ్రమం భే
జే సాకంరామేణకాశికః ॥ ౧౪౯ ॥ దుఃఖసుఖచరజవవబభూవహౌ
తుస్తాద్యగ్విధేమహతిగౌతమధర్మపత్నీః । యస్తాద్గుణైనరజసా వికృ

తవృత్తాంతెనతి, తదా-తస్మింతృమయే, వృషా-ఇంద్రః, పితౄణాం-పి
తృదేవతానాం, ప్రాభవాన్తాహత్యాత్, మేషస్య హవిష్టేష్వనకల్పి
తస్య ఏడకాఖ్యపశువిశేషస్య, వృషణం లభే-ప్రాప, మేషవృషణం
శ్వా ఏతద్వృషణస్థా నె యోజయామాసురిత్యర్థః ॥ అతపవ మేష
వృషణఇంద్రఇతి లోకవేదయోః ప్రసిద్ధిః ॥ ౧౫ ॥ షేఢ్రోరభ్రోర
ణోణాఽయ మేషవృష్టయఏడక ఇత్యమరః ॥ ౧౪౮ ॥ — తదితి ॥ త
త్తస్మాత్కారణాద్దౌతమః ఎనసః-మహేంద్రసంభోగజనితపాపాత్,
ముక్తాం-యష్టత్పాదరజామహిమ్నైతి శేషః ॥ ఏనామహల్యాం ప్రతి
గృహ్ణాతు-పునఃస్వీకరోతు ఇత్యుక్తేవతి శేషః ॥ ఇతి నైవగమ్యమానార్థ
త్వాదప్రయోగః ॥ ప్రయోగేవా పౌనరుక్త్యమిత్యాలంకారికాః ॥
కాశికో విశ్వామిత్రః రామేణసాకం తస్య గౌతమస్యాశ్రమం భేజే-
ప్రాప ॥ ౧౪౯ ॥ — దుఃఖితి ॥ తాద్యగ్విధే-తాద్యశప్రకారే, అ
నిర్వాచ్యిత్వర్థః ॥ మహత్యనల్పచ గౌతమధర్మపత్నీః-అహ
ల్యాయాః, దుఃఖ-పాషాణావస్థాజనితక్లేశే, సుఖ-పూర్వరూపప్రా
ప్తిజనితానందేచవిషయే, రజవవ రజాగుణోరేణుశ్చ ॥ ఏవకారోవధా
రణార్థకః ॥ సౌతుః కారణంబభూవ ॥ కుతఃయస్తాత్కారణాత్సాగౌ
తమధర్మపత్నీ గుణైన-గుణరూపేణ రజసా-రజాగుణైనేత్యర్థః । ని
కృతింగతా-పాషాణావస్థావికారం ప్రాప్తా, తథా రామస్య ఓ
రామచంద్రస్య పాదరజసా-చరణరేణునా, ప్రకృతిం-పూర్వరూపం
ప్రపదే ఓరామచంద్రచరణౌరవిందరజస్సంపర్కాత్ పాషాణ
త్వం విహాయ నిజాకృతిం ప్రాపేత్యర్థః ॥ ౧౫ ॥ అథోరజాగుణై

తింగతాసా రామస్యపాదరజసా ప్రకృతింప్రపేదే || ౧౫౦ || ౫ || త
స్త్రిన్నహల్యయా గౌతమేనచ కృతమాతిధ్యం విశ్వామిత్రస్సరాజపు
త్రః ప్రతిగృహ్య మిథిలోపకంఠభువిజనకయజనభవనమభజత || ౧౫౧ ||
తదను జనకేన విధివదభ్యర్చితే తస్త్రిన్నమికులపురౌ ధాన్యతానందోర

ణావార్తవేచెతి నానాధర్మరత్నమాలా || రజజతి కేవలప్రకృతగౌచ
రః శ్లేషాలంకారః || యద్యపి పూర్వమదృశ్యాంచకారత్యక్తం || స
తు పాషాణావస్థాం || తథాపి వికృతింగతా ప్రకృతింప్రపేదే ఇత్యనై
న పద్మపురాణాక్తపాషాణావస్థాసూచ్యతే || తథాచపాద్దే * సాతత
స్తస్యరామస్య పాదస్పర్శాన్తహత్తనః | అభూత్సుయాపావనితా శా
పాక్రాంతామహాలేతి * గుహానాప్యక్తమ్ * క్షాళయామితవపాద
పంతజే నాథదారుదృషదోఃకిమంతరమ్ | మానుషీకరణమాణామస్త్రి
తేపాదయోరితికథా ప్రధీయసీతి * మహానాటకేప్యక్తమ్ * శిలాకం
వంధత్తై శిషీశివవియుజ్జేక కఠినతామహానారిచ్ఛాయామయతివనితా
రూపమయతే | వదత్యేవంరామేవికసితముఖీవల్గలమురఃస్థలేధృత్వా
బద్ధ్వాకచభరముదస్థాదృషీవధూః || * అన్యత్రగౌతమేనచ * పదక
మలగజౌభిర్ముక్తపాషాణదేహమలభత యదహల్యాం గౌతమోధర్మప
త్నిమ్ | త్వయిదరతివిశీణాగ్రావవింధ్యాద్రిపాదే కఠికతిభవితారస్తాప
సాధారవంతఇతి || వసంతతిలకావృత్తమ్ || ౧౫౦ || —తస్త్రిన్నితి || త
స్త్రిన్నాశ్రమే విశ్వామిత్రః అహల్యయా గౌతమేనచ కృతమాతిధ్యం
విహితమతిధిసత్కారం, సరాజపుత్రశ్చిర్రామలక్ష్మణసహితస్సౌప్ర
తిగృహ్య-స్వీకృత్య, మిథిలోపకంఠభువి విడహనగరాంతికప్రదేశే,
జనకస్య యజనభవనం-యజ్ఞశాలామభజత-ప్రావిశత్ || ౫ || విదే
హోమిథిలాపురీ | ఉపకంఠాంతికాభ్యణాభ్యగ్రాప్యభితౌవ్యయమి
తిచామరః || ౧౫౧ || తదన్వీతి || తదను యజ్ఞశాలాప్రవేశానంతరం,
తస్త్రిన్-విశ్వామిత్రే, జనకేన రాజ్ఞా విధివత్ విధ్వర్జ్యం ధుధాశాస్త్రమి

ఘనందనమేవమభాషత ॥ ౧౫౨ ॥ ప ॥ తిష్ఠక్షత్రార్హవృత్తౌము
నిరగమదసావాశ్రమంబ్రహ్మసూనోరాతిధ్యంతత్రలద్భావనిరవధిసురభేః
ప్రాభవాదిత్యవేత్త్య । సాతేనప్రాధితాభూత్తదనుమునివరేనాభ్యుపే
తైచకర్షకోశంతీ తాంతయైవప్రచురబలజషా కాందికోబధూన ॥

త్యధః ॥ తదర్హమితి వతిప్రత్యయః ॥ అభ్యర్చితే-పూజితేనతి, ని
మిర్నామ రాజా విదేహానాం కూటస్థః తతులపురోధాః-తద్వంశ
పారంపర్యాగతపురోహితః॥పురఃపురస్తాదేవ రాజ్ఞోహితంధత్తై పురో
ధాఇతివిగ్రహః ॥ని॥ పురోధాస్తుపురోహితఇత్యమరః ॥ శతానందో-
గౌతమపుత్రః, మునిః రఘునందనం-శ్రీరామం, ప్రత్యేవం వక్ష్య
మాణప్రకారేణాభాషత-అవోచత్, విశ్వామిత్రమాహాత్మ్యం వక్తు
ముపచక్రమిత్త్యధః ॥ ౧౫౨ ॥—అ॥ తదేవవివృణోతి ॥ తిష్ఠన్ని
తి ॥ అసానయమితి హస్తనిదేశః ॥ మునిర్తననశీలో విశ్వామిత్రః,
క్షత్రార్హవృత్తౌ-క్షత్రవణయోగ్యవ్యాపారే, క్షాత్రార్హైతిపారే
క్షత్రధర్మయోగ్యవ్యాపారే తిష్ఠ, వతమానస్సౌ పురేతిశేషః ॥ బ్ర
హ్మసూనోర్వసిష్ఠస్య, ఆశ్రమం-తపోవనమగమత్-ప్రావ, ఆఖటక
యాత్రాయామితిశేషః ॥ అథ తత్రఆశ్రమే నిరవధినిర్మర్యాదం ప
ద్రసాపెతచతుర్విధమృష్టాన్నపానాదినమృద్ధతయా నిర్వక్తుమశక్యమి
త్యధః ॥ ఆతిధ్యమతిథినత్కారం, అతిధయే ఇదమితి తాదర్శ్యే-అతి
ధేర్జ్యే-ఇతి ఇప్రత్యయః ॥ లద్భావ - ప్రాప్య, వసిష్ఠకృతమితి శే
షః తతస్సురభేః-కామధేనోః ॥ ని ॥ సురభిగణవిచక్రీయామిత్వ
మరః ॥ ప్రాభవాత్సామధ్యాదిత్యేవమవేత్త్య-జ్ఞాత్వా, సాసురభి
స్తేన విశ్వామిత్రేణ, ప్రాధితా-మహ్యమియందీయతామితివసిష్ఠము
ద్దిశ్య యాచితాభూత్ ॥ తదను యాచ్ఛానంతరం మునివరే-మునిశ్రే
ష్ఠే, వసిష్ఠే, నాభ్యుపేతే ధేనుం దాతుమనంగీకృతవతినతిత్యధః ॥
వఇథాస్యనశబ్దస్య సుప్నుపేతినమానః॥ కోశంతీమాతాస్వరంతు

గ || బహుశస్తద్బలచకితస్య తపోబలాధిగతవివిధాయుధనిగమస్యభూ
యోపి సురభినిమిత్తం సమారబ్ధసమరస్యాస్యదివ్యాస్త్రపరంపరాం
ర్వతీం, తాం ధేనుం చకషణ-బలాత్కారేణనీతవాన్, తతః ప్రచుర
బలజూషా-అత్యంతబలిష్ఠయా ప్రచురబలస్యజేతి పాశే ప్రకృష్టబలశ
కయవనాద్యుత్పాదికయేత్కర్థః | తయాధేనేవ కాందిశీకో-భయద్రుతా
బభూవ || మహాబలసంపన్నకామధేనువిదళితచతురంగబలస్సన్ పలా
యితౌభూదిత్యథాః || ని || కాందిశీకోభయద్రుతఇత్యమరః || తయై
వేత్యత్ర ఏవకారోవసిష్ఠవ్యవచ్ఛదాథాకః || రాజా తపోబలేన నవ
ధ్యజతి తేనాపెక్షితత్వాదితిభావః * తదుక్తం త్రిరామాయణాకిష్కిం
ధాకాండే * దులభస్యచధర్మస్య జీవితస్యశుభస్యచ | రాజానావా
సరశ్రేష్ఠప్రదాతారోనసంశయః || తాన్నహింసాన్నచాక్రోశేన్నా
క్షిపేన్నాప్రియంవదేత్ | దేవామానుషరూపేణ చరంత్యేతేమహీత
ల ఇతి || * స్రగ్ధరావృత్తమ్ || తదుక్తంకేదారేణ * మ్రబ్ధైర్వర్యా
నాం త్రయేణత్రిమునియతియతాస్రగ్ధరాకీర్తితేయమితి || ౧౫౩ ||—
అ || ఏవంభూతోపి పునర్యుద్ధాథామేవ ప్రవృత్తఇత్యాహ || బహు
శ ఇతి || బహుశః-బహువారం, + బహుల్పథాః చ్ఛసార్కాదస్య
తరస్యామితి శస్పృత్యయః || తస్యాః కామధేనోర్బలాత్ శక్తైశ్చకిత
స్య భయసంభ్రాంతస్య || ని || చకిశాభయసంభ్రాంతఇత్యభిధానాత్ ||
తపోబలేన అధిగతాః ప్రాప్తా వివిధా బహుప్రకారాశ్చ ఆయుధని
గమా ధనుర్వేదాద్యస్త్రవిద్యా యేనతస్య అతఏవ సురభినిమిత్తం-
కామధేనుప్రాప్త్యథాం, + తాదధ్యచతుర్థీస్థానే నిమిత్తపర్యాయ
ప్రయోగే సర్వాసాం ప్రాయదర్శనమితి ప్రథమా || భూయః-పునర
పి, సమారబ్ధసమరస్య-ఉపక్రాంతయుద్ధస్య, అస్య విశ్వామిత్రస్యది
వ్యాస్త్రపరంపరామమానుషాస్త్రశ్రేణిం, బ్రహ్మదండేన-బ్రహ్మలెజా
మయేన దండేన, నిరుంధన్-నిసారయన్, మోక్షీకుర్వన్నిత్యథాః ||

బ్రహ్మదండేన నిరుంధన్నరుంధతీజానిరవతస్థే ॥ ౧౫౪ ॥ తత్రాయం జా
తవ్యశీకః క్షాత్రాత్రైజసః పరం బ్రహ్మమేవమహోమహీయఇతి ని
శ్చిత్వ తత్సిద్ధయే దక్షిణస్యాందిశి తీవ్రతరంతపశ్చచార ॥ ౧౫౫ ॥ అ
థ సావిత్రః క్షత్రియస్తి శ్రీశంకుస్సశరీరః స్వగణసిద్ధిమభ్యధానమా
నా వసిష్ఠేన ప్రత్యాఖ్యాతస్తస్య పుత్రైర్గ్రహాదయాదిభిర్నిర్బంధ

అరుంధత్యేవ జాయాయస్య అరుంధతీజానిరవసిష్ఠః + జాయాయానిశితి
నిజాదేశః ॥ అవతస్థే-శ్చాన్తుభ్యేనస్థితవాన్, + సమవప్రవిభ్యస్తజిత్యా
త్తనేపదమ్ ॥ ౧౫౪ ॥ —తత ఇతి ॥ తతస్తదనంతరం, అయంవిశ్వామి
త్రః జాతవ్యశీకః-క్షత్రియబలె సముత్పన్నాప్రీతిస్సన్, -ని ॥ అశీకం
త్వప్రియేనృతఇత్యమరః ॥ అథవా ఉత్పన్నదుఃఖః ॥ ని ॥ వ్యశీకమ
నృతేదుఃఖఇతివైజయంతి ॥ అతఏవ క్షాత్రాత్-క్షత్రసంబంధనః శై
జసఃబలాత్ ॥ ని ॥ తేజఃప్రభావేదీప్తౌచబలఇత్యమరః ॥ పరమత్యం
తం బ్రహ్మం-బ్రహ్మసంబంధ్యేవ మహస్తేజో, మహీయో-మహత్తరం
ప్రశస్తమితియావత్ ॥ ఇతి నిశ్చిత్వ-నిధాన్య * తథాత్మిరామాయ
ణే * ధిగ్బలంక్షత్రియబలం బ్రహ్మలెజోబలంబలమ్ ॥ ఏకేన బ్రహ్మ
దండేన సర్వాస్త్రాణిహతానిమేఇతి ॥ తత్సిద్ధయే బ్రహ్మలెజః ప్రాప్త్య
థాం దక్షిణస్యాందిశి తీవ్రతరమత్యుగ్రం తపశ్చచార ఘోరతరతపో
నిష్ఠోఘాదిత్యథాః ॥ ౧౫౫ ॥ —అథేతి ॥ అథానంతరం, సావిత్రః-
సనిత్యనంశోద్భవః, క్షత్రియః-క్షత్రకులప్రసూతః + క్షాత్రాద్భవతిఘ
ప్రత్యయః ॥ విశేషణద్వయేనాపిగృహీతా పరిత్యాగిత్వంసూచ్యతే ॥
త్రిశంకూరాజా సశరీరః-శరీరసహితస్సన్నైవ, స్వగణసిద్ధిం-స్వలోక
కప్రాప్తిం, అభ్యధానమానః సశరీరవినాహం స్వగణం యాస్యామి
తి యాచమానస్సన్నిత్యథాః ॥ వసిష్ఠేనగురుణా ప్రత్యాఖ్యాతః సశ
రీరస్వగణగమనమశక్యమితినిరాకృతః ॥ తథానిర్బంధకుపితైః ॥ యష్టా
భిరపివా గురుపుత్రైర్గ్రహం సశరీరవిన స్వగణం ప్రాప్తీయఇతి పు

కుపితైద౯ త్తచండాలభావస్తమేనం శరణమభజత ॥ ౧౫౬ ॥ అసౌ
 వపి తన్ననౌరథపరిపూత౯యే క్రతుమేకం ప్రాక్రమత ॥ ౧౫౭ ॥
 తత్ర సమాగతేషు బ్రాహ్మణేషు జగుప్సయా త్రిశంకౌరణాగతాన్వసి
 స్థపుత్రానయంశౌపేన శ్వభక్షకానకరోత్ ॥ ౧౫౮ ॥ తతఃక్రతుఃభు
 జాం వగ౯పి న్వగా౯దనవతీణ౯ ॥ ౧౫౯ ॥ ప ॥ అయంమహాతా

హునర్యాజ్ఞానిర్బంధజనితోపద్రవసంజాతకోపైకిమహోదయవీణాది
 ర్యేషాంతైస్తస్యవసిష్ఠస్య పుత్రైః క్షత్తః చండాలభావాయస్యసత
 థోక్తః చండాలోభవేతిశప్తస్సన్నిత్యధః ॥ తమేనం విశ్వామిత్రం
 తపస్యంతం శరణమభజత తత్ప్రతిపక్షతయా అయం మాం న్వగ౯ం
 ప్రావయిష్యతీతి శరణాగతోభూదిత్యధః ॥ ౧౬౦ ॥ —అ ॥ త
 తఃకిమతతహ ॥ అసౌవితి ॥ అసౌ విశ్వామిత్రోపి తస్య త్రిశంకౌర్తనౌ
 రథపరిపూరయే-సశరీరస్వర్గప్రాప్తిరూపమనౌరథం పరిపూరయితుమి
 త్యధః ॥ ఏకంక్రతుం ప్రాక్రమత-కంచిద్యాగం ప్రారబ్ధవానిత్యర్థః ॥
 ౧౬౧ ॥ —తత్రైతి ॥ తత్ర త్రిశంకోస్సంబంధిని తస్మిన్క్రతౌ, బ్రా
 హ్మణేషు-బ్రహ్మషీషు, సమాగతేషు విశ్వామిత్రభయాదుషాగతేషు
 సత్సు, త్రిశంకోర్నృపాల్ + జగుప్సవిరామేత్యాదినాపంచమీ ॥
 జగుప్సయా శాఖాంతరంప్రవిష్టః, జాతిభ్రష్టోస్తత్పరివంధినం శరణం
 గతశ్చండాలోయం యజమానః, క్షత్రియశ్చ యాజకస్తస్మాత్తత్ర గ
 మనమనుచితమిത്യతవన్నమనస్సంకోచేనైతి ఛావః ॥ అనాగతానసం
 ప్రాప్తౌ, పసిష్ఠస్య పుత్రా అయం విశ్వామిత్రః శాపేన శ్వ
 భక్షకానకరోత్ యతోస్తదుపక్రాంతయాగం ప్రతిష్య౯ యానసమా
 గతాస్త ఇమే వసిష్ఠస్యపుత్రాః అతః శ్వమాంసభక్షకాభవంత్యితి శశౌపే
 త్యధః ॥ ౧౬౨ ॥ —తత ఇతి ॥ తతస్తదనంతరం, క్రతుంభూజతఇ
 తిక్రతుభుజః తేషామింద్రాదిదేవానాం, వగ౯-సంఘేపి, న్వగా౯ద
 నవతీణ౯ జగుప్సయైవ అనవతరతీసతీహవిర్భాగా౯ గృహీతుమితి శే
 షః ॥ ౧౬౩ ॥ —అయమితి ॥ మహాత్మా-మహానుభావోయం విశ్వా

తపసాంప్రభావాదారోపయామాస దివం త్రిశంకుమ్ । నీలాంబరం ని
హ్నుతరాజవేషం వషానిశీధాదవిశేషవేషమ్ ॥ ౧౬౦ ॥ అపాతమ
త్స్వగ్ముపాశ్రయంతం సంజాతమన్యశ్శతమన్యరెనమ్ । తనోవల
మ్బ్యస్యనియోగశంకుం లభేత్రిశంకుగ్గగనేప్రతిష్ఠామ్ ॥ ౧౬౧ ॥

మిత్రః, తపసాంప్రభావాత్తపస్సామధ్యాత్, త్రిశంకుం దివం-స్వ
గ్గం, ఆరోపయామాస-ఆరోపితవాత్, + రుసౌణ్యకాంతాల్లిట్ ॥
మహాః పోన్యతరస్యామితిపకారః ॥ గతిబద్ధీత్యాదినా అణికర్తుః కౌఠ
ర్మత్వం ॥ కీదృశం త్రిశంకుం నీలమంబరం వాసోవ్యోమచయస్యతం
ఏకత్ర చండాలాకృతిధారిత్యాదన్యత్ర మేఘావరణజనితాంధకారా
వృతత్వాచ్చేతిభావః ॥ ని ॥ అంబరంవాససేవ్యోమ్మితివిశ్వః ॥ తథా
నిహ్నుతః-ఆచ్ఛాదితః, రాజవేషోన్యవనైపశ్య, చంద్రప్రకాశశ్చయ
స్థితం ॥ ని ॥ రాజాప్రభాన్యపేదంద్రే యక్షేక్షత్రియశక్రయోరితి
విశ్వః ॥ అతపన వషానిశీధాత్-ప్రావృటాలాధరాత్రా దవిశే
షో విశేషరహితోవేషోయస్యతం అధరాత్రతుల్యాకారమిత్యధః ॥
ని ॥ స్త్రియాంప్రావృట్ స్త్రియాంఘామ్నివషాఇతి ॥ అధరా
త్రనిశీధోద్వావితిచామరః ॥ శ్లేషాలంకారః ॥ ఇంద్రవజ్రాన్యత్తం ॥
౧౬౦ ॥ —అపాతయదితి ॥ తతస్తదనంతరం శతం మన్యవః క్రతవో
యస్య శతమన్యరింద్రః ॥ సంజాతమన్యః చండాలంకిమితి స్వగ్గ
మారోపితవానితి సముత్పన్నకోధస్స ॥ ని ॥ మన్యదైన్యేకతా
క్రథీత్యమరః ॥ స్వగ్గముపాశ్రయంతం-ప్రవిశంతమేనం త్రిశంకుమ
పాతయత్-పాతయామాస, తతోనంతరం త్రిశంకుః పతమానఇతి శే
షః ॥ అస్య మహత్తనా విశ్వామిత్రస్య, నియోగశంకుం త్వమలై
వ తిష్ఠేత్సాజ్ఞారూపాలంబనయష్టివిశేషం అవలంబ్యనష్టభ్య, గగన
ప్రతిష్ఠాం స్థితిం, లభే-ప్రాప్త, ఏతన్నియోగావలంబేన అంతరిక్షేష్టితో

౫ || తతోగీర్వాణగణప్రాధానయా పరిత్యక్తభువనాంతరనిర్ధానక
ర్థాణం తత్ర తపఃప్రత్యూహః ప్రత్యుద్భూతఇతి పశ్చిమాయాం దిశి
పుష్కరే పుష్కలం తపశ్చరంతమముమంబరీషయజ్ఞపశునాశ ప్రియ
శ్చిత్రాధాం బహ్విభిగోభిః క్రితావ సరపశుతాం నీయమానస్తావ
దృచీకస్య మధ్యమపుత్రశ్శునశ్శేఫశ్శరణమయాచత || ౧౬౨ ||

భూదిత్యధః || మహాత్మానః కింవాకర్తుంనశక్నువత్తీతిభావః || ఉపజా
తివృత్తమ్ || ౧౬౧ || — తతఇతి || తతః-త్రిశంకోగగనప్రతిష్ఠాప
నానంతరం, గీర్వాణగణప్రాధానయా పురండరాదిబృందార్థకబృం
దయాచ్ఛయా, పరిత్యక్త-విస్మృష్ట, భువనాంతరనిర్ధానకర్త-స్వర్గాం
తరరచనైవ కర్త యేనతథా తత్ర దక్షిణస్యాందిశి తపః ప్రత్యూహస్త
పావిఘ్నః || ని || విఘ్నాంతరాయఃప్రత్యూహఇత్యమరః || ప్రత్యూ
ద్భూతస్సంజాతఇతిపశ్చిమాయాందిశి, పుష్కరే-తీధావిశేషే, పుష్క
లం-సమగ్రం, తపశ్చరంతమముం విశావమిత్రం అంబరీషస్య మహారా
జస్య యజ్ఞపశునాశేనిమిత్రై ప్రాయశ్చిత్రాధాం-ప్రాయశ్చిత్తంనా
మ ప్రారబ్ధకర్తృలాపజనితదురితనిరాకరణాధాం, అవశ్యకర్తవ్యకర్త
విశేషః || తదథాంబహ్విభిరనేకాభిశ్శతసంఖ్యాకాభిరిత్యధః + వా
తోగుణవచనాదితిజీవ || గోభిఃపూజ్యఘాతాభిః, క్రితావ-క్రియద్ర
వ్యదానేనస్వీకృత్య, సరపశుతానీయమానః తత్ప్రియశ్చిత్తస్య నంప
శునిర్వృత్య-త్వేన విధిబాధితత్వాదితిభావః || తావత్తదానీం ఋచీకస్య
ఋచీక నామ్నః కస్యచిద్దరివ్రాహ్మణస్య, శునశ్శేఫః-శునశ్శేఫనామా
శునఇవశేఫోయి స్వేతివిగ్రహః + శేపపుచ్ఛలాంగూలెషు శునఇత్యలంక
మధ్యమపుత్రః శునఃపుచ్ఛః శునోలాంగూలః ఇత్యాద్యతృతీయపుత్రా
పిక్షమా మధ్యమాయంపుత్రః మధ్యభవోమధ్యమః + మధ్యాన్త ఇతి
మప్రత్యయః* పితాజ్యేష్ఠమవిశ్రేయం మాతాచాహకనీయసమ్ | విక్రీ
తంశుధ్యమంశున్యే రాజపుత్రనయస్వమామితిశ్రిరామాయణ తైస్తే

అయంభగవాన్నిజతనయవినిమయేనరక్షితుమేనమున్ముఖిపరాజ్ఞుభాభ్య
 స్తేభ్యోహవిష్యందాదిభ్యశ్చాపెనవసిష్ఠతనయదశాం దత్వాగాధాదన్తి
 యప్రీతాభ్యామింద్రోపంద్రాభ్యామంబరీషం శునశ్శేఫంచ పరిపూ
 వా క్తవాత్ ॥ శరణమయాచత ఆపన్నోహం మత్ప్రణసంరక్షణంతు
 ర్వితి ప్రాధితవానిత్యథః ॥ నను ఋషీకోయం బ్రాహ్మణః తత్క
 థం న్వదగ్ధోదరపూరణాయ పశ్యథః సప్తపుత్రదానరూపంపాపంకృ
 తవాన్, కించ ఆత్తావైపుత్రనామాసీతిశ్రుతేః ॥ పుత్రస్యాత్మరూప
 త్వాత్ ఆత్మహంతృత్వదోషప్రసంగాచ్చతిచెత్ ॥ సత్యం బుభుక్షిత
 స్యాన్య తాదృగ్వివేకశూన్యత్వాత్, తదుక్తమ్ * త్వజ్జేష్టుధార్తా మ
 హిశాపి పుత్రం భుజ్జేష్టుధార్తాభుజగీస్వమండమ్ । బుభుక్షితఃకిం
 నకరోతిపాపం క్షీణాసరాఃక్లిష్టగుణాభవంతి ॥ అన్యచ్చ * అన్యదగ్ధో
 దరస్యాథేః కింనకుర్వంత్యసాంప్రతమితి ॥ అతస్తథాకృతవానిత్యలమ
 తిప్రసంగేన ॥ ౧౬౨ ॥ — అ ॥ తతఃకింకృతవాన్తునిరిత్యతలహ ॥ అ
 యమితి ॥ అయమితి పురోవర్తినోనిదేశః ॥ భగవానుత్పత్తించ వి
 నాశంచేత్య క్తలక్షణః విశావమిత్రః ॥ నిజతనయవినిమయేన-స్వపుత్ర
 ప్రత్యర్పణేన, ఏనం శునశ్శేఫం రక్షితుం-పాలయితుమున్ముఖి * సర్వ
 కామసమృద్ధస్యహ్యాశ్వమేధస్యయత్నలమ్ । తత్ఫలంలభతేత్రస్తే రక్షితే
 శరణాగత ఇతి ॥ శరణాగతరక్షణ మహాఫలశ్రవణాత్ నిజతనయార్పణ
 నాప్యేనం పశుభావనిర్బంధాన్తోచయితుం కృతనిశ్చయస్సన్నిత్యర్థః ॥
 పరాజ్ఞుభాభ్యః వినిమయానంగీకారేణ ప్రతికూలేభ్యః హవిష్యందః
 ఆదిగ్యేషాం తెభ్యోహవిష్యందప్రముఖేభ్యః ॥ తేభ్యఃనిజతనేయేభ్యః
 శాపేన వసిష్ఠతనయదశాం శ్వభక్షకావస్థాం దత్వా వసిష్ఠతనయాభవ
 శ్వహంసభోజనోభవంతివిశిష్టత్వథః ॥ ని ॥ దశావరావవస్థాయా
 మితివిశ్వః ॥ గాధాద్వయప్రీతాభ్యాం-గాధయోరింత్రోపేంద్ర ప్రసా
 దకనూ క్తివిశేషయోద్వేగయేన శునశ్శేఫగీతేన ప్రీతాభ్యాం-పంతుష్టా

ణమనోరథా కారయామాస ॥ ౧౬౩ ॥ తతస్తపస్యంతమేనం మేన
 కాసంగతస్తపాభంగశ్చిరమంగీచకార ॥ ౧౬౪ ॥ పశ్చాత్పశ్చాత్తాపా
 భిఘాతోయముత్తరే ధూభృతికాశికీరే ఘూరం తపశ్చచార ॥ ౧౬౫
 తత్ర జంభారిప్రహితాం రంభాం శైలిభవేతిశప్త్యా పూర్వస్యాందిశి ని
 భ్యామింద్రోపేంద్రభ్యాం, యాగాః ప్రాతృదేవతాభ్యాం అంబరీషం
 శునశ్శేఫంచేత్యుభౌ పరిపూణణమనోరథౌ-సంపూణణాభిలాషాకార
 యామాస ॥ ఇంద్రోపేంద్రసంతోషోత్పాదనపూర్వకం యజ్ఞస్య
 సాంగత్వాపాదనేన అంబరీషమనోరథం ప్రాణపరిత్రాణేన శునశ్శే
 ఫమనోరథంచ పూరయామాసేత్యధః ॥ ౧౬౩ ॥ —తత ఇతి ॥ తత
 స్తదనంతరం, తపస్యంతం-తపఃకుర్వాణం, తపోనిష్ఠమిత్యధః ॥ ఏ
 నం విశ్వామిత్రం మేనకాయాః మేనకాఖ్యాయా అప్సరసస్సంగ
 తః-సంగాత్, + పంచమ్యాస్తసిః ॥ తపోభంగస్తపోవిఘ్నః కర్తా,
 చిరం-బహుకాలం, అంగీచకార-అనుససార, మేనకాసంభోగతాత్పర్య
 ణ చిరకాలమయంపరిత్యక్తనియమోభూదితిభావః ॥ తపోభంగస్సప్రా
 బల్యం బోధయిషుం కర్తృకర్తవ్యత్యాసః ॥ ౧౬౪ ॥ —పశ్చాదితి ॥
 పశ్చాత్తదనంతరమయం విశ్వామిత్రః పశ్చాత్తాపేనకిమేతదసదాచరి
 తమంగీకృతమిత్యనుతాపేనాభిఘాతః ఆకాంతస్సన్నుత్తరే - ఉత్తర
 స్త్రికాభూభృతి-హిమవత్పర్వతే + పూర్వాదిభ్యోనవభ్యోవెతివికల్పా
 త్ స్త్రిన్నాదేశాభావః ॥ కాశిక్యాస్తత్రత్యాయాః స్వభగిన్యా న
 ద్యాస్తీరే ఘూరమత్యగ్రం తపశ్చచార ॥ తథాచక్రిరామాయణే*కా
 శికీపరమోదారాప్రవృత్తాచమహానదీ । దివ్యపుష్పాదకారమ్యాహిమ
 వంతముపాశ్రితా ॥ లోకస్యహితకారమ్యాధంప్రవృత్తాభగినీమమేతిశ్శీ
 రామంప్రతి స్వేనేనోక్తమ్ ॥ ౧౬౫ ॥ —తత్రేతి ॥ తత్ర హిమవ
 త్పర్వతే, జంభారిణ-జంభాఖ్యదైత్యదేవీణాద్రేణ, ప్రహితాం-త
 పోవిఘ్నాధంప్రహితాం, రంభామప్సరసం ॥ ని ॥ స్త్రియాంబహు

రస్తనిశ్వాసంతపశ్చరత్యముష్టిన్నూష్టణౌ తపోగ్నేరుద్విగ్నామరసఖ
స్తామరసాసనస్సన్నిధాయ జితేంద్రియతావద్బ్రహ్మషీరసి వసిష్ఠో
ప్యేవ వ్యాహరతుభవంతమిత్యభాషత ॥ ౧౬౬ ॥ ప ॥ అసౌ వసిష్ఠ
నిదేశాద్బ్రహ్మషీత్వమవిందత । యథోపనయసంసారాద్ద్విజ

షవస్సరసస్సర్వైశ్చాఢోర్వశీముఖాః ॥ ఊర్వశీమేనకారంభాఘృతా
చీచతిలోత్తమేత్యమరః ॥ శైలీ-శిలామయీ, మయడభేదాణ్ ॥ శిలా
రూపాభవేతి శప్తా శాపేన పాపాణావస్థాం దత్వేత్యథః ॥ పూర్వ
స్యాందిశి-ప్రాచ్యం, నిరస్తనిశ్వాసం-నిరుద్ధప్రాణసంచారం యథాత
థా రేచకపూరకకుంభకలక్షణప్రాణాయామసహితమిత్యథః ॥ అము
ష్టిన్విశ్వామిత్రే తపశ్చరతి మహాగ్రతపానిష్ఠాపరతంత్రేనతి తపో
గ్నేస్తపోరూపవత్సోమూష్టణౌ సంతాపజనకజావలయా, ఉద్విగ్నా
విహ్వలాః యేఅమరా దెహస్తేషాంసఖాతత్సఖః భయసంభ్రాంతాః
లగీర్వాణసహితస్సన్నిత్యథః + రాజాహస్సఖభ్యష్టజితిటచ్ ॥ తా
మరసాసనా-బ్రహ్మ, సన్నిధాయ-సన్నిహితాభూత్వా, జితేంద్రియ
తావద్విషయప్రవృత్తిప్రతిరోధేన శిక్షితేంద్రియగ్రామతావద్ధైత్యః బ్ర
హ్మషీరసి జాతః వసిష్ఠోపి త్వత్ప్రతిపక్షోపి భవంతమేవం బ్రహ్మరి
రసీతి వ్యాహరతు-వదతు, మదనుగ్రహేణతి శేషః ॥ తద్దైవ తన మ
నసివిద్యతఇతిభావః ॥ ఇతీత్యమభాషత ॥ ౧౬౬ ॥ —అ ॥ తతఃకింత
త్రాహ ॥ అసౌవితి ॥ అసౌవిశ్వామిత్రః వసిష్ఠస్యనిదేశాన్నిరూపణా
ద్బ్రహ్మరిత్యం-బ్రహ్మణఋషిత్యం, ద్వేజన్తనీఉత్పత్తికర్తృభ్యం యస్య
సద్విజన్తా-బ్రహ్మణః, ఉపనయసంసారాదుపనయనరూపసంసారా
రాద్బ్రహ్మవర్చసంయథా బ్రహ్మతేజఃవలవిందత-అలభత + బ్రహ్మహ
స్తిభ్యాం వర్చసఇతిఅచ్చిత్యయః ॥ అత్ర యథాశబ్దః ఇవాథాకః ॥
ఇవవదా వ్యయథాశబ్దాఇతి దండ్యాచార్యానుశాసనాల్ ॥ అతవవోప

స్తాబ్రహ్మవర్చసమ్ ॥ ౧౬౭ ॥ ఇతిజనకపురోధస్త్వాఘ్నితాగాధినూను
స్సహస్రపతనయాభ్యాం శర్వరీంతత్రసీత్వా । విధివదదిశదఘ్నం పు
ష్పదర్భగ్రగర్భం నరసిజదయితాయజ్యోతిషేచాందసాయ ॥ ౧౬౮ ॥
౫ ॥ తదను రామలక్ష్మణనిరీక్షణకౌతుకాదనవరతపతితైన వికచకువల

మా ॥ ౧౬౭ ॥ — ఇతీతి ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ జనకస్య పురోధసా-
పురోహితేన, శతానందేన, శ్లాఘితః-ప్రశంసితః, గాధినూనుర్విశ్వా
మిత్రః, నృపతనయాభ్యాంసహ-శ్చిరామలక్ష్మణాభ్యాంసాకం, తత్ర
యజ్ఞశాలాయాంశర్వరీం-రాత్రిం, నీత్వా-గమయిత్వా, నరసిజదయితా
య-పద్మబాంధవాయ, చాందసాయ-ఛందోమయాయ, సంధ్యాత్రయేపి
క్రమేణ ఋగాదివేదత్రయమయత్వాదితిభావః ॥ తథాచశ్రుతిః ॥ ఋ
గ్భిఃపూర్వాష్టే దివిదేవఈయతే ॥ యజుర్వేదేతిష్ఠతిమధ్యే అహ్నః
సామవేదేనాస్తమయేమహీయత ఇతి జ్యోతిషే-సూర్యాయ, పుష్ప
దర్భగ్రగర్భం-పుష్పదర్భంకురమిశ్రం, తథాధూతస్నేహ శాస్త్ర
చౌదితత్వాదితిభావః ॥ ఉక్తంచ జ్ఞానవాసిష్ఠే * దత్వాఘ్నంకీణా
కుసుమం ప్రణమ్యాశుప్రదక్షిణైః । విష్ణుమాహద్విజౌవాక్త్యైరంభో
దమివచాతకఇతి ॥ అర్హాథం పూజాథం ద్రవ్యమఘ్నం జలాం
జలిః + పాదాఘ్నాభ్యాంచెతియత్ప్రత్యయః ॥ ని ॥ మూల్యేపూజా
విధావర్ణః ॥ షట్పుత్రిష్వఘ్నమర్హాథఇతిచామరః ॥ విధివత్-విధ్య
ర్హంయథాశాస్త్రమిత్యథః + తడర్హమితివతిప్రత్యయః ॥ అదిశత్
దత్తవా, అత్రశ్రుతిః ॥ * తమహవావీతేబ్రహ్మవాదినః పూర్వాభి
ముఖాస్సంధ్యాయాం గాయత్ర్యాభిమంత్రితాఃపఠేధర్షణం విక్షిపం
తి తావీతాఃపావజ్యేభూత్వా తానిరక్షాన్సిమందేహాదుణాద్వీపప్రక్షి
పంతీతి ॥ మాలినీవృత్తమ్ ॥ ౧౬౮ ॥ — తదన్వీతి ॥ తదనుఅఘ్నప్ర
చానానంతరం, విశ్వామిత్రః రామలక్ష్మణయోః కర్తృణ్ః నిరీక్షణ
కౌతుకాద్విలోకనకౌతూహలాలాదైత్యైః ॥ ని ॥ కౌతూహలం కౌతుకం

యనిచయోపచీయమానమేచకమరీచిమలిష్టుచేన పౌరనారీజనలూచ
నరొచిషా కవచితనరపతిపథాం జనక రాజధానీం విశ్వామిత్రః ప్రవి
శ్య దశరథతనయావిదమభాషత ॥ ౧౬౯ ॥ అస్యాంఖలునగర్యామా
రబ్ధయజ్ఞస్య రాజ్ఞోజనకస్య భాగధేయాత్పితానామధేయభాజనమజీ
చ కుతుకంచకుతూహలమిత్యమరః ॥ అనవరతపతితేన-నిగంతరప్రస్య
తేన, వికచకువలయానాముత్ఫుల్లనీలాత్పలానాం, నిచయేన-సమూ
నౌన, ఉపచీయమానా-ప్రవర్ధమానా, యా మేచకమరీచిశ్శ్యామల
కాంతిః ॥ ని ॥ కృష్ణేనీలాసితశ్యామకాలశ్యామలమేచకాఇత్యమరః ॥
తస్యోః మలిమైచేన-పాటచ్చరేణ, తిరస్కారకణ్ణతియావత్ ॥ త
ద్వన్నీలవణ౯నెత్యథ౯ ॥ అతఏవౌపమా॥ని ॥ ప్రతిరౌధపరాగ్రాం
దిపాటచ్చరమలిష్టుచాఇత్యమరః ॥ పౌరనారీణాం-పురసుందరీణాం,
లోచనరొచిషా-నయనకాంత్యా, కవచితః-సంవలితః, నరపతేః పం
థా నరపతిపథః రాజమాగ౯యస్యాస్తాం + ఋక్పూరిత్యాదినాస
మాసాంతః ॥ రాజానౌధీయంతేస్యామితిరాజధానీ ॥ జనకస్య రాజ
ధానీ జనకరాజధానీ మిథిలానగరీ తాం + కరణౌధికరణయోశ్చేత్య
ధికరణౌథేఽల్యుత్ప్రత్యయః ॥ ప్రవిశ్య దశరథతనయా-ఋరామలక్ష్మ
ణౌ, ప్రతీదం వచనమభాషత ॥ ౧౬౯ ॥ — అ ॥ తదేవాహ ॥ అ
స్యామితి ॥ అస్యాం నగర్యాం-మిథిలాయాం, ఖలుశబ్దః ప్రసిద్ధార్థకః
భగవతీ-సూర్యా, రత్నానిమణయోగర్భేయస్యాస్స రత్నగర్భాః
॥ ని ॥ జగతీరత్నగర్భాచేత్యమరః ॥ ఆరబ్ధయజ్ఞస్యౌపకాంతసవన
స్య, రాజ్ఞః హలముఖకష౯ణేన-యజ్ఞభూమిం శోధయతఇత్యథ౯ ॥
భాగధేయాద్భాగ్యాద్ధేతాః ॥ ని ॥ దైవందిష్టంభాగధేయం భాగ్యం
స్త్రీనియతిర్విధిరిత్యమరః ॥ సీతాలాంగలపద్ధతి స్తజ్జన్యత్వాత్సీతేత్యనవ్ధ
సంజ్ఞా ॥ ని ॥ సీతాలాంగలపద్ధతిరిత్యమరః ॥ సీతేతినామధేయస్యసా
మ్నోభాజనం-పాత్రం + నామరూపభాగభ్యః స్వాధేధేయౌవక్తవ్య

జనత్కన్యారత్నం రత్నగర్భభగవతీ ॥ ౧౭౦ ॥ అస్యాఃపురః కిమప
 రం మాహత్త్యం ॥ కుతః ॥ ౧౭౧ ॥ ష ॥ దేవ్యాయస్యవసనముదధిః
 పీఠికాహటకాద్విర్హారస్సింఘస్సగరతనయస్వగ్మామాగ్నేకబంధుః ।
 క్రిడాశ్చైలఃపరమపురుషకోడదంష్ట్రాచతస్యాస్సీతామాతుజగతిమి
 యత్యుభయత్రాపి ధేయప్రత్యయః ॥ కన్యారత్నం-శ్రేష్ఠాంకన్యకామి
 త్యధః ॥ అజేజనల్-జనయామాన, రత్నగర్భాయాస్తస్యాః రత్నజ
 ననం యుక్తమేవతిభావః + జనేణౌచజ్యుషధాయాహస్వాభ్యా
 సదీర్ఘశ్చ ॥ ని ॥ రత్నంశ్రేష్ఠేమణావపీతివిశ్వః * జాతౌజాతౌదయ
 చ్ఛ్రేష్ఠం తద్రత్నమభిధీయతఇత్యభిధానాల్ ॥ ౧౭౦ ॥ — అస్యా
 ఇతి ॥ అస్యాః పురోమిథిలానగర్యాః, అపరం-ఇత్యన్తాహత్త్యం,
 మహాసుభావత్వం కిం వణానీయమస్తి నకించదస్తీత్యధః ॥ కుతఃయ
 తః యస్తాత్కారణాల్ ॥ ౧౭౧ ॥ — దేవ్యాఇతి ॥ యస్యాదేవ్యా
 భూదేవ్యాః, ఉదకానిధీయంతేస్తిన్నిత్యదధిః - సముద్రః + ఉదక
 సోదస్సంజ్ఞాయామిత్యుదకశబ్దస్య ఉదాదేశః ॥ వసనం-వస్త్రం, త
 థా హటకాద్విస్సవణౌచలః ॥ ని ॥ స్వణం సువణాంకనకంహ
 రణ్యంహేమహటకమిత్యమరః ॥ అల్పంపీఠం పీఠీస్తేవపీఠికా ఉపవేశ
 నపీఠం + గౌరాదిత్వాల్జీమ్ ॥ తతః స్వాధ్దేకక కణఇతిహ్రస్వః
 తథాసగరతనయానాంకపీలకోపానలదగ్ధానాంస్వగ్మామాగ్నేకబం
 ధుః-ముఖ్యసుహృల్ - స్వలోకప్రాపికేత్యధః ॥ సింధుస్సరిల్ -
 మందాకినీతియావల్ ॥ హరోముక్తాకలాపః ॥ ని ॥ దేశేనదవిశేషే
 జ్ఞౌ సింధుర్నాసరితిస్త్రియామిత్యమరః ॥ తథా పరమపురుషః-పు
 రుషోత్తమో విష్ణుః, సచాసౌ కోడోవరాహశ్చ తస్యదంష్ట్రాదంత
 విశేషశ్చ క్రిడాశ్చైలా-విహారాలః, సర్వత్రాభూదితిశేషః ॥ త
 స్యాస్సీతామాతుస్సీతాజనన్యాః-భూదేవ్యాః, జగతి-జగత్స్విత్యధః
 మిథిలా, పరిచ్ఛిన్నతయా వతమానాం మిథిలానగరీం సూతికాగ్

ధీలాంసూతి కాగృహమాహుః ॥ ౧౭౨ ॥ ప ॥ అత్ర సీతావివాహాథామ
మరైరపిదుష్కరమ్ । జనకః కల్పయామాస ధనురాశోపణంపణమ్ ॥
౧౭౩ ॥ ఇతి ॥ తతో మహాషిః జనకస్య రాజ్ఞస్సభాంసుధర్మాసదృశీం

హం-సూతి కాగృహమాహుః-బ్రువంతి, యతవవమపరిమేయానుభా
వాయా భూదేవ్యా మిథిలాం సూతి కాగృహం కథయంత్యోన్యామో
హత్త్యం కిమన్యద్వక్తవ్యమస్తీత్యథః + బ్రువః వంచానామిత్యా
దినాణలాదేశః ॥ బ్రువఆహదేశశ్చ అత్రోదధ్యాదిమాపరంజకత్వేన
వసనత్వాదిరూపణాత్సమస్తవస్తువర్తిరూపకాలంకారః ॥ * ఆరోపవి
షయస్యస్యాదతిరోహితరూపిణః । ఉపరంజకమారోప్యమాణంతద్యౌ
పకంమతమితిలక్షణాల్ ॥ అత్ర తథాల్పీయస్యాం మిథిలాయాంసౌగ
రాంబరాదిమత్తయా మహీయస్యా భూదేవ్యా ఆధేయత్వకథనాదధి
కప్రభేదోలంకారః ॥ తదుక్తమ్ ॥ * ॥ ఆధారాధేయయోరాసురూ
ప్యాభావాధికోమతఇతి "అయంచోక్తరూపకానుప్రాణితఇతిసంకరః॥
మందాకాగ్రంతావృత్తం ॥ ౧౭౨ ॥ అత్రైతి ॥ అత్రమిథిలాంసూతి
సీతాత్పత్తినమయే జనకోరాజాపితాచ ॥ ని ॥ తాతస్తుజనకఃపితే
త్యమరః- సీతాయావివాహాథామమరైరింద్రాదిభిరపికిముత్తాస్త్యేరి
తిభావః - దుష్కరంకతుఃమశక్యం + ఈషద్దుస్సుప్తిత్యాదినాఖర్
ప్రత్యయః - ధనుషఃహరకోదండస్య - ఆరోపణంఅవనమనం - పణం
మూల్యంకల్పయామాసయోవాకోవాఇదం ధనురాశోపయతి తస్మై
ఇయంకన్యాదీయతే నతవస్యస్తాఇతి ప్రతిజ్ఞాతవానిత్యథః ఇతి ॥ ఇ
దమభావతేతి పూర్వేణసంబంధః ॥ ని ॥ పణోద్యతాదీమాత్స్య
ప్త్యేశ్యతా మూర్వేధనేపిచేత్యమరః ॥ ౧౭౩ ॥ తతఇతి ॥ తతః ॥ సీతా
వృత్తాంత కథనానంతరం - మహాషిర్విశ్వామిత్రః- ఋషీలక్షణము
క్తం । సుధర్మాసదృశీం దేవసభాసమాం ॥ ని ॥ స్వాత్సుధర్మా
వసభేత్యమరః - జనకరాజస్య సభామాన్ధాసం ప్రాప్తేహేహ్యం- తథా

ప్రపదే । తేచాపతుశ్చాపవిలాకలోలౌ సచాపకాకోసలరాజపు
త్రై ॥ ౧౭౪ ॥ ౫ ॥ తత్రవిధివదభ్యర్చితఃకథితదశఽధతనయవృత్తాం
తఃకాశికః- కాశికప్రముఖైరమరైరస్తత్కులమహత్తరైదేవరాతే ని
క్షిప్తం విశేషతస్సీతాశుల్కార్థం మయా రక్షితమిదమితి జనకేన

చాపవిలాకలోలౌ ధనుదశశనలానసౌ ॥ ౧ ॥ లోలుపోలోలుభో
లోలౌ లంపటోలాలసశ్చసఇతియాదవః- కుతఃచాపాభ్యాం సహస
చాపకాధన్వినౌ- ఇతి ధనుర్విద్యావిశారదత్వం సూచ్యతే + తేన స
హేత్యాదినా బహువ్రీహిః శేషాద్విభాషేతికప్ప్రత్యయః- తేకోస
లరాజపుత్రౌ రామలక్ష్మణౌచ-ఏతేనమహాకులీనత్వాదినకలగుణసంప
త్తిస్సూచ్యతే- ఆపతుఃప్రాప్తవంతౌ - ఉపజాతివృత్తం - లక్షణం
తూక్తం ॥ ౧౭౪ ॥ తత్రైతి ॥ తత్రసభాయాం- కుశవంశసంభూతత్వా
త్ కాశికోవిశ్వామిత్రః * కుశవంశసముద్భూతంకాశికం రఘునందన
ఇతి శ్రీరామాయణ- విధివద్యథాశాస్త్రమభ్యర్చితఃపూజితః-రాజ్ఞేతి
శేషః-తథాకథితఃఉపవణిఃతః దశరథతనయస్య వృత్తాంతౌవంశప్రశం
సాదిప్రవృత్తిర్యేన స తథోక్తస్స ॥ ౧ ॥ హేతావప్రవృత్తివృత్తా
న్తఇత్యమరః- తథాకాశికప్రముఖైరమహేంద్రాదిభిరమరైః ॥ ౧ ॥
మహేంద్రగుగ్గులూలూకవ్యాళగ్రాహిమకాశికఇత్యమరః-అస్తత్కు
లమహత్తరైస్తద్వంశశ్రేష్ఠైదేవరాతేరాజ్ఞ - నిక్షిప్తంవిన్యస్తంవిశేష
తావిశేషాకారేణ- సీతాయాశ్శుల్కార్థం వివాహమూర్ధ్నార్థం-
తదారోపణస్తేవ సీతాప్రదానమూర్ధ్నత్వాదితిభావః ॥ ౧ ॥ శుల్క
స్త్రీస్త్రీధనేపిచేత్యమరః- మయారక్షితంగుప్తమిదంధనురితిశేషః-ఇ
త్యుక్తాః- ఇతినైవగమ్యమానాథత్వాదప్రయోగః - జనకేనప్రదశి
తస్యచాపస్యారోపణాయఅవసమనాయ - రామమాదిదేశఆజ్ఞాపయా
మాన- సన్న్విశ్వరేణ ధనుదేవరాతేన్యాసభూతతేయానిక్షిప్తమితిరా
మాయణాదాశ్శూయతే - అత్రేంద్రాదిభిరితికథవేతత్సంగచ్ఛతఇతి

ప్రదక్షిణతస్యచాపస్యారోషణాయరామమాదిదేశః ॥ ౧౭౫ ॥ ప ॥ తతః ॥
రామేబాహుబలంవివృణ్వతిధనుర్వంశేగుణారోపణం మాభూక్తైవల
మాత్తనాతిలకితైవంశేపివైకతనై ॥ ఆకృష్టంనితరాం తదేవనపరంసీ
తామనోపిదురతంభంగస్తస్యనకెవలంక్షితిభుజాందోస్తంభదంభస్యచ ॥

చెట్ - సదేవేభ్యోధనుషిదిత్సి తేతదాసీమేలైదేవైస్సన్నికషణః ౫
తావస్వయంగృహీతుంభీతైరస్తదభేదస్యదేవరాతస్యదేహీతిప్రాధి
తస్సౌ తస్యహస్తేదత్తవానితి వకోపివిరోధః ॥ ౧౭౫ ॥ — ॥ తతఃఆ
దేశానంతరం ॥ రామఇతి ॥ రామేబాహుబలంనిజభుజబలంవివృణ్వ
తి ప్రకటయతిసతి-ధనుర్వంశేకెవలంధనూరూపవేణుదండపవగుణారో
పణం మార్వీయోజనంశౌర్యాద్యర్పణంచమాభూత్ నాసీత్+అత్ర
మాజోనశ్చధాత్వాన్తాజేలుచేతిలుజానాశీరధాత్వావకాశంకితావత్త
నాసేవనతిలకితైసంజాతతిలకై అలంకృతఇత్యధః- ఆత్మస్వస్యావతీర్ణ
త్వాదితిభావః ॥+॥ తదస్యసంజాతంతారకాదిభ్యఇతజితీతచ్ఛ్రీత్యయః-
తారకాదిరాకృతిగణః-వైకతనైవికతనసంబంధిని వంశేనూర్యకుతె
పి ॥ ని ॥ వంశోవేణాకులేపిచేతివిశ్వః - గుణారోపణమభూదితివిరో
ధస్య శౌర్యాదిగుణసమర్పణమభూదితిపరిహారాద్విరోధాభావః- ఇత
రవంశజైః రాజభిః ధనుషోఽనారోపితత్వాత్సూర్యవంశావతంసేనశ్చ
రామేణారోపితత్వాదితి తద్వంశస్య మహాతిప్రతిష్ఠాసంపాదితేత్సర్థః
॥ని॥ మూర్వాపింద్రవ్యాశ్రితైసత్వశౌర్యసంధ్యాదికైగుణఇత్యుభయత్రా
ప్యమరః- కించ తద్ధనురేవనితరామతిశయేన కృష్టమాభూత్ కింతు
పరమత్యంతదురతంశిఘ్రం- సీతామనోప్యాకృష్టమభూత్ - ధనురాక
షణస్యైవతస్తనస్సమాకషణమౌతుత్వాదితిభావః- తథాతస్య కెవ
లంధనుషపవభంగోవిభేదామాభూత్ - కింతు క్షితిభుజాంరాజ్ఞాందో
స్తంభదంభస్యదోడండకై తవస్య బలాడంబరస్యచ ॥ ని ॥ దంభస్తు
కై తవేకల్పఇతివిశ్వః- భంగోభూత్ భగ్నంధనుః దృష్టాన్విరాజానాని

౧౭౬ || ప || రామాకషణభగ్నకామకభువాధ్వానెనరొదోరు
 ధాదృప్తక్షత్రయశస్సితచ్ఛదకులేజీమూతనాదాయితమ్ । వీరశ్రీప్రథ
 మప్రవేశసమయే పుణ్యాహఘోషాయితం మైథిల్యాఃకిలమానసేపరిణ
 రావపితనిజభుజగరావబహుపురిత్యథః - శౌదూలవిక్రీడితంవృత్తం
 ౧౭౭ ||—|| రామేతి || రామాకషణాన శ్రీరామకర్తృకాకషణా
 న- భగ్నంవిదళితంయత్కామకంతస్తాద్భవతీతితథోక్తాన- తథారో
 దసీద్యావాభూమీరుణద్ధ్యావృణోతీతిరొహదధా ||+|| అన్యైభ్యోపి
 ద్యశ్యతఇతిక్వీప్ సర్వవ్యాపినెత్యథః || ని || ద్యావాభూమీచరౌద
 సీ ఇత్యమరః - ధ్వానెనధ్వనినాకత్రా - దృప్తామదోద్రిక్తాయేక్ష
 త్రాఃక్షత్రియాః- అత్రజాతివాచినాక్షత్రశబ్దేనతజ్జన్యాఃక్షత్రియా ల
 క్ష్యంతేతేషాంయశఏవసితచ్ఛదకులంహంసశ్రేణీతి చూపకంతస్త్విష్ట
 యే || ని || హంసాస్తుశ్వేతగరుతఇత్యమరః - జీవనస్యజలస్యమూతఃపు
 టబంధోజీమూతామేఘః + మూతబంధనెప్పయోదరాదిత్వాత్సాధుః||
 ని|| జీమూతామేఘపర్వతావిత్యమరః జీమూతనాదెన జలధరగజాతే
 నేహాచరితంజీమూతనాదాయితం తస్యతన్నివారకత్వాదితిభావః +క
 తుఃక్యజ్జలౌపశ్చ - తతఃభావేక్తఃఅకృత్సార్వభౌతకయోద్ధీర్ఘ ఇతి
 దీర్ఘః ఏవముత్తరత్రాపియోజ్యం-తథావీరశ్రీయోవీరలక్ష్మ్యాః-ప్రథమ
 ప్రవేశసమయే ప్రథమప్రవేశకాలే || ని || సమయాశ్చపథాచారకాలసి
 ధ్ధాంతసంవిద ఇత్యమరః - పుణ్యాహఘోషేణ స్వస్తిహేచనరవేణ
 వాచరితంపుణ్యాహఘోషాయితంపుణ్యంచ తదహశ్చపుణ్యాహమితి
 +విశేషణమితిసమాసః|| రాజాహస్సఖిభ్యష్టజితిటచ్ - పుణ్యసుదినా
 భ్యామహ్నఃక్లిబతేతిక్లిబత్సం- తథామైథిల్యాస్సితాయాః మానసేమ
 నసిప్రవర్తమానఇత్యథః, పరిణయేవివాహవిషయేమాంగల్యతూర్య
 ణ మాంగల్యథతూర్యధ్వనినెవాచరితం మాంగల్యతూర్యాయితంకి
 తితిసంభావనాయాం || ని || వాతాకసంభావ్యయోః కిలేత్యమరః- లు

యేమాంగల్యతూర్యాయితమ్ ॥ ౧౭౭ ॥ ప ॥ రవఃకతినకషణాత్కృతి
తచాపజన్తాక్షణాద్దిశాంద్విరదఫీట్కృతైఃకృతహరిత్పతిస్వాగతః । జగ
ద్భ్రమణకౌతుకోచ్చలితరామకీర్త్యంగనా ప్రయాణపటహధ్వనింప్ర
థయతిస్తతారాధ్వని ॥ ౧౭౮ ॥ క ॥ తత్ర దశరథస్సీతాపరిణమవిహి
తనిర్ణయజనకప్రహితదూతాహూతః పురొహితాభ్యుపగమాన్నిధిలా

ప్రొవమాలుకారం - వృత్తపూర్వవత్ || ౧౭౭ || — || రవణతి || కఠిన
కషణాద్భద్రాకషణాద్భద్రాతుతితఃభగ్నః యశ్చపఃతస్మాజ్జన్త
యస్యసతథోక్తృతివ్యధికరణబహువీహిః + అవజ్యోబహువీహిః
వ్యధికరణజన్తాద్యుత్తరపదశతివాచనః - క్షణాదతిశ్చే ఘ్రిణదిశాంద్వి
రదఫీట్కలైదిగ్గజఫీట్కలైహేతుభిఃస్వభయజన్తైరేవేతిభావః ||
కృతావిహితఃహరిత్పతిస్వాగతాదిగీశ్వర కర్తృకణాభనాగమన ప
హ్నయస్య స తథోక్తః - అతివేగేన - దిగంతవ్యాపీత్యధః - రవః
ధ్వనిః - తారాధ్వనినక్షత్రమాగే అంతరిక్షే జగద్భ్రమణకౌతుకాల్
లోకసంచారకౌతూహలాద్భేదాః - ఉచ్చలితాప్రవృత్తారామస్య కి
తైరెవాంగనెతిరూపకం - తస్యాఃప్రయాణపటహధ్వనిం యాత్రార
మ్యే భేరిభాంకారం - ప్రథయతి స్త ప్రకటయతి స్త తాద్రూప్యమవా
పేత్యధః - అత్రధనుర్భంగజనితధ్వనాపటహధ్వనిత్వారోపణాద్రూ
పకాలంకారః - తథాన్యనిష్ఠేషుఫీట్కలైష్వన్యకర్తృకస్వాగతత్వ
రూపణాద్వ్యధికరణరూపకమిత్యనయోరైర్పక్ష్యాత్సంస్పృష్టిః - పృ
థీవృత్తం || జసోజసయలావసుగ్రహయతిశ్చపృథీగురుతిలక్షణాత్ ||
౧౭౮ || — || తత్రైతి || తత్రత్స్థి సమయే - దశరథఃసీతాపరిణయే సీ
తావివాహే - విహితనిర్ణయేసకృతనిశ్చయేన || ని || సమానిర్ణయ
నిశ్చయావిత్యమరః - జనకేనప్రహితాః ప్రేషితాయేదూతాః ప్రి
యైఃతైరాహూతస్సృజ పురోహితాభ్యుపగమాద్వసిష్టాంగీకారాత్
|| ని || అంగీకారోభ్యుపగమ ప్రతిశ్రవసమాధయ ఇత్యమరః, మిథిలా

మగమత్ ॥ ౧౭౯ ॥ ప ॥ యత్క్రిత్తిస్తిలకాయతే సురవధూసంగీ
తగోష్ఠీముఖే యేనాద్యఃపితృమాన్సుమాన్వసుమతీయైవైవరాజన్వతీ ।
ఇంద్రస్సంగరసంకటేషువిజహౌ వీరస్యయస్వోన్ముఖప్రేక్షితృన్దన

మగమత్ ప్రావ ॥ ౧౭౯ ॥ — త మేవదశరథంవణాయతి ॥ యదితి ॥

యశ్యదశరథస్యకీర్తిఃదానక్షాత్రోద్భవాసమాఖ్యా, సురవధూనాం
దేవతాస్త్రిణాం సంగీతగోష్ఠీసంగీత ప్రస్తావః, తస్యాముఖప్రారం

భః సవీవముఖం వక్త్రమితిశిష్టరూపకం, తస్మిన్ ॥ ని ॥ ముఖంప్ర

ధానేప్రారంభే వక్త్రఇతి నానాధారత్నమాలా, తిలకాయతేతిల

కాభూషణవిశేషః సఇవాచరతి, సురవధూనామపి గేయాంతరాపె

క్షయా ప్రధమతవీవవణానయోగ్యాభవతీత్యర్థః ॥ + కతుఃకృజ్జులౌ

సశ్చైతికృచ్ఛ, అకృత్సార్వధాతుకయోదీఘఇతిదీఘః ॥ ని ॥ తమా

లపత్రతిలకచిత్రకాణివిశేషకం - ద్వితీయంచతురీయంచ నస్త్రియామి

త్యమరః, తథాయేనదశరథేన, ఆద్యఃపుమాన్ పురాణపురుషావిష్ణుః పి

తాస్యాస్తీతిపితృమానభూదితి శేషః - శ్రీరామరూపణాస్యతద్గర్భా

సంభూతత్వాదితిభావకి, ఏతేనాస్యమహాభాగ్యసంపత్తిస్సూచ్యతే-

యేనదశరథేన నాన్యేనైత్యేవకారాధః - వసుమతీపృథివీ, సురాజా

స్యా అస్తీతిరాజన్వతీసురాజ్ఞీఅభూత్ ॥ ని ॥ సురాజ్ఞదేశేరాజన్వా

నిత్యమరః ॥ + రాజన్వాంతస్సరాజ్యఇతి నిపాతనాత్సాధుః ॥ ఉ

గితశ్చైతిజీవ తథాయస్యవీరస్య దశరథస్యాన్ముఖంఅభిముఖంయథాత

థా, ప్రేక్షితృవాయువశాచ్ఛలంత్యః యాఃస్యందనకేతనాంబరద

శాః రథనిబద్ధధ్వజపతాకాంచలానితాసాంసందర్శనాత్సమ్యగ్దశనాద్దె

తాః ॥ ని ॥ వత్యకవస్థాంశుకాంతేషుదశేతిరత్నమాలా, ఇందతీతీం

దగః ॥ + ఇదిపరమైశ్వర్యే, పరమైశ్వర్యసంపన్నః పాకశాసనః, + ఋ

జ్రీంద్రేత్యాదినా బేణాదికోరప్రత్యయః, సంగరసంకటేషు దేవాసు

తయుద్ధసంఘదేశు ॥ ని ॥ అథప్రతిజ్ఞాజనంవిదాపత్సుసంగర ఇత్య

కేతనాంబరదశానందస్యనాద్ధుర్దశామ్ ॥ ౧౦౦ ॥ జనకస్సస్వకసీయాంస
మాజుహావకుశధ్వజమ్ । హత్వాయుధిసుధనాన్వనంసాంకా శ్యేష్ఠాపితం
పురే ॥ ౧౦౧ ॥ ౫ ॥ తదను తాభ్యామభ్యర్చితస్సపురోహితోదశరథ
స్తత్ర పుత్రాణాం గోదానమంగళం నిర్వర్తయామాస ॥ ౧౦౨ ॥

మరః, దుడకశాంధురపస్తాం విజహౌతత్యాజ, ఇంద్రస్యాప్యాశాస్య
పౌరుషఇతిభావః, సాయందశరథః మిథిలామగమదితిపూర్వణసంబం
ధః, తిలకాయతఇత్యత్రలుప్తౌపమా - సాచాక్తరూపకేణసంకీర్యతే
శామాలవిక్రీడితంవృత్తం ॥ ౧౦౦ ॥—॥ జనకఇతి ॥ జనకౌరాజా
స్వస్వకసీయాంసంఅనుజమిత్యధః ॥ ౧౦౧ ॥ జఘన్యజేస్యుః కనిష్ఠయ
వీయోపరజానుజాఇత్యమరః + యవాల్పయోఃకనన్యతరస్యామితివిక
ల్పత్కనాదేశః - తథాయుధియద్ధెసుధనాన్వనం నామరాజానం హ
త్వాసాంకాశ్యేసాంకాశ్యాభ్యేపురేసుధన్వపత్తనెష్ఠాపితం ప్రతిష్ఠితం-
కుశధ్వజమాజుహావతత్పుత్రికయోరపి పివాహమహోత్సవంకతుమా
కారయామాసేత్యధః ॥ ౧౦౧ ॥—॥ తదన్వితీ ॥ తదమతదనంతరం
తాభ్యాంజనకకుశధ్వజాభ్యాం, అచింతయథాహంపూజితస్సపురో
హితస్సనసిష్ఠోదశరథఃస్తత్ర స్థితస్సమయే - పుత్రాణాం శ్రీరామాదీ
నాం చతురాంకుమారాణాం, గోదానమేవమంగళంనిర్వర్తయా
మాస - వివాహాదీక్షాంగత్వేన కృతపానిత్యర్థః ॥ ౧౦౨ ॥ గౌర్వాదిన్యై
బలీవదేకక్రతుభేదర్షిభేదయోః - స్త్రీతుస్యాద్గిభారత్యాంఘ్రామాచ
సురభావపి, నృస్త్రియోఃస్వర్గవజ్రాంబురశ్చిదృక్పాణలోమన్వితీకేశ
వః - గావాలోమానికేశాఃదీయంతేఖండ్యంలేజతివృత్తత్యక్త్యా గోదా
నంనామబ్రాహ్మణాదీనాం పాడశాదిషు వషేషమకర్తవ్యం కేశాంతా
భ్యం కర్తృచ్యతే, తదుక్తంమనునా ॥ * ॥ కేశాంతంపాడశేషషేష
బ్రాహ్మణస్యవిధీయతే - రాజన్యబంధోద్భావించే వైశ్యస్యద్యౌవిధి
కేశత ఇతి ॥ * ॥ వేదానధీత్యపేదాపావేదంవాపియథాక్రమం- ఆ

ప॥ జగ్రాహజనకాత్మీతాం తాతాదేశేనరాఘవః । ఆమ్నాయశాస
 నేనార్చ్యం యజమానాదివానలః ॥ ఆశ్చర్యమేతత్ ॥ ౧౦౩ ॥ గుణ
 మనిమిషచాపెకంచిదారోప్యసీతాంకుశికతనయవాక్యాదగ్రహీద్యా
 మభద్రః । తదనుతదనుజన్తామైథిలేంద్రస్యచిత్రై నిహితబహుగుణస్స
 విప్లుతబ్రహ్మచర్యోగృహస్థాశ్రమమావసేదితి ॥ ౧౦౨ ॥—॥ జగ్రా
 హేతి ॥ రఘోర్గౌత్రావత్యేంపుమాన్ రాఘవః శ్రీరామః - తాత
 స్యపితుర్దశరథస్య ఆదేశేనఆజ్ఞయా ॥ ని ॥ తాతస్తుజనకః పితృమ
 రః జనకాద్దాతుః సీతాం, అనలోహుతాశనః. ఆమ్నాయశాసనేనశ్రో
 తిచోదనయా- యజమానాద్యజనశీలాద్గృహస్థాత్ ॥+యజతేఃతాచ్ఛి
 లేచానశ్ - ఆనెముగితిముగాగషః - అర్చ్యంహోమాదిసత్కార్యాయా
 మివ- జగ్రాహగృహీతవాన్ పరిణీతవానిత్యథా- బింబప్రతిబింబా
 భావేన ఉపమాలంకారః - ఆశ్చర్యమేతత్ ఏతదాశ్చర్యమద్భుతం ॥
 ౧౦౩ ॥—॥ అ ॥ కింతదిత్యతఆహ ॥ గుణమితి ॥ రామభద్రః- శ్రీ
 రామః, అత్ర భద్రశబ్దప్రయోగః సకలకల్యాణస్వరూపత్వాత్ వి
 వాహకమదీక్షితత్వాచ్ఛేత్యవగంతవ్యం ॥ ని ॥ శ్వశ్రేయసంశివంభ
 ద్రం కల్యాణంమంగళంశుభ మిత్యమరః- కుశికతనయవాక్యాద్విశ్వా
 మిత్రనియోగపచనాత్ - ననిమిషంతీత్యనిమిషాదేవాః ॥+పచాద్యచ్
 తెషాంచాపెమూతత్వాన్ని ఔపణాహాఇతిభావః - కంచిదేకంగు
 ణంమార్వీంవిద్యాదిష్టకతమంగుణంచెతిగమ్యతె - ఆరోప్యనిక్షిప్య-
 సీతామగ్రహీత్ గృహీతవాన్ - తదనుసీతాగ్రహణానంతరం, తస్య
 శ్రీరామస్య అనుపశ్చజన్తయస్యానుజన్తాలక్షణాపి - మైథిలేంద్ర
 స్య జనకస్యచిత్రైఅమూర్తశ్వాన్ని ఔపణానర్హేపీతిభావః - నిహితాః
 వరయోగంవినైవనిక్షిప్తాః బహవః అనెకేగుణాఃవిద్యావినయదయో
 మార్వీశ్చయేన స తథోక్తస్స- ఊర్తి త్వాంజనకస్యారసీం కన్యా
 మగ్రహీత్ ఉక్తరీత్యా - శ్రీరామస్యసీతాగ్రహణంయత్తం లక్షణ

న్నూర్తిశ్శాంలక్షణోపి ॥ ౧౦౪ ॥ తతోభరతశత్రుఘ్నా కుశధ్వజని
 యోగతః । మాండవీశ్రుతికీర్తిభ్యామభూతాంగృహమేధీనా ॥ ౧౦౫ ॥
గ॥ అథ దశరథస్తనయైస్సహకృతవివాహైర్విదేహేభ్యః ప్రతినీవర్తమా
 స్యోర్తిశ్శాంగృహణమేవాశ్చర్యమిత్యథః - దురారోపహరచాపారో
 పణాదమానుషపీర్యవత్తాం నిరీక్ష్య - జనకః ఊరాక్షూయసీతాంబీర్య
 శుల్కాందచా - పీర్యవినయాదినకలసద్గుణ సంపన్నతయాయోగ్యతా
 మాలోచ్య లక్షణాయడోమిశ్శామితిపరమాధః - నాత్రపుష్క
 మవివాహదోషః భిన్నోదరత్వాత్తైషాం ॥ * ॥ పితృవృపుత్రసా ప
 త్నృపరనారీసుతైమచ - వివాహోపనయేయజ్జనభవత్సహాయమాషణీ॥
 ని॥ గుణోప్రధానే రూపాదామా రావ్యంసూదేవ్యకౌవరే - స్తంభ
 సత్వాదిసంధ్యాదివిద్యాది వినయాదిష్వితి విశ్వః - అత్ర ఉపమానా
 చ్ఛ్రిరామాదుపమేయస్య లక్షణస్యాధిక్య ప్రతీతిః వ్యతిరేకాలంకా
 రః ॥ * ॥ ఉపమానాద్యదన్యస్య వ్యతిరేకస్స ఉచ్యత ఇతి లక్షణాల్ - స
 చోక్తజ్ఞేషానుప్రాణితఇతిసంకరః ॥ మాలినీన్మతమ్ ॥ ౧౦౪ ॥
 ॥ తత ఇతి ॥ తతః రామలక్షణవివాహానంతరం భరతశత్రుఘ్నా-కుశ
 ధ్వజస్యజనకానుజస్య నియోగతః నిదేశాత్, + పంచమ్యాస్తసిః ।
 నియోజితావితిపాతే కుశధ్వజేన నియోజితౌ వదీయం కన్యాద్వయం
 యథాయోగ్యం ప్రతిగృహ్యతామితి నియక్తౌ సంతౌ మాండవీ
 శ్రుతికీర్తిభ్యాః గృహమేధీనా-గృహస్థావభూతాం, మాండవీశ్రుతికీ
 ర్త్యాభ్య కుశధ్వజపుత్ర్యోక్రమేణ భరతశత్రుఘ్నా పరిశీతవంతౌ
 విత్యథః ॥ గృహేర్దారైర్గృహేనంగచ్ఛేతై ఇతిగృహమేధీనా ॥ ౧౧ ॥
 దారేష్వపిగృహా ఇత్యమరః ॥ జాయాచగృహీణగృహా ఇతిహలాయధ
 శ్చ + మేధ్యసంగమఇతిధాణోణినిః ॥ ౧౦౫ ॥ అథేతి ॥ అథ తన
 యవినాహానంతరం, దశరథః కృతవివాహైర్విదేహీతపరిణయైర్నవోధా
 సంగతైరిత్యథః ॥ తనయైస్సహ-రామాదిభిస్సంకం, విదేహేభ్యః-

నన్సంవృత్త సమయసముజ్జ్వలిభృత హుతవహదుస్సహరోషభీషణం
 దుర్వారపరాక్రమక్షత్రవర్ణగర్వసర్వంకషపరశ్వధధారాధీనరుధిరధా
 రాపరికల్పిత పితృతర్పణం దర్పవతామగ్రేసర ముదగ్రప్రతాపం త
 పస్సముచితం వల్కలమయం వసనంవసానమపి వాసనానశాదనతిపరి
 జనపదేభ్యః, + అపాదానె పంచమి || ప్రతినివర్తమానః-నిజరాజ
 ధానీంప్రత్యావృత్తస్సౌ, సంవర్తసమయే-ప్రళయకాలే, ||ని|| సౌమ
 త్తగ్రప్రలయఃకల్పితైశ్చమరః || సముజ్జ్వలభితౌజాజ్వల్యమానౌ యో
 హుతవహోగ్నిస్తద్వద్ధుస్సహస్సౌధుమశక్యౌ యో రోషః శైవ భీష
 ణం-భయంకరం+భీషణైత్యత్ర భీష్మైర్వైర్భయైశ్చతిమక్ || దుర్వారో
 నివారితమశక్యః పరాక్రమః భుజబలం యశ్యతస్య క్షత్రవగ్రస్య
 క్షత్రియనివహస్య, గర్వసర్వంకషా అహంకారనిరాసికాయాపరశ్వధ
 స్య పరశ్శాంతా అగ్రభాగః || ని || ద్వయోఽనురారస్సద్ధితిఃపరశ్శ
 శ్చపరశ్వధైత్యమరః || తదధీనా-తదాయత్ర, తన్నిష్పాదితేతియావ
 త్ || యా రుధిరధారా-రక్తప్రవాహస్తయా ||ని|| ధారాపూఃకాపి
 సేనాగ్రం పతదంచ్వాదిసంతతిః | బృహదాదినిశితస్కాంతజతి రత్నమా
 లా || పరికల్పితమనుష్ఠితం పితృతర్పణం యేనతంత్రోక్తం || సప్రతి
 జ్ఞం త్రిస్సప్తకృత్వః క్షత్రియాన్ నిజకురారేణ నిహత్య తదీయరుధి
 రేణ పితృనిహాపాఃజలిం కృతవంతమిత్యధః సర్వంకషేత్యత్ర + స
 ర్వకూలాభకరీషేషివ్వితిఖల్పిత్యయః || అరుర్ద్విషదీత్యాదినాముమా
 గమః || దర్పశ్శ్చైర్యాదిమదః తద్వతామగ్రేసరమతిమదౌద్ధతమిత్య
 ణః || ఉదగ్రప్రతాపం అజ్ఞాదండప్రతిజ్ఞాదండాభ్యాం ప్రచండప్ర
 తాపమిత్యధః || తథా తపస్సముచితం-తపశ్చైర్యానుకూలం, వల్క
 లమయం వృక్షత్వజ్నిర్మితం వసనం-వస్త్రం, వసానమాచ్ఛాదయంతం
 + వసాచ్ఛాదనైశ్చతిథాతోశ్శావచ్ || తదాపి వాసనానశాత్ క్ష
 త్రియక్షేత్రజనసంస్కారనశాదనతిపరిముషితా అత్యంతానపహ్మాతా

ముషితయద్ధశ్రద్ధం మధ్యేమాగ్నామన్విష్టరామభద్రం భార్గవంముని
మద్రాక్షీత్ ॥ ౧౦౬ ॥ గ ॥ అపరాక్షీచ్ఛ ॥ తన్నిరీక్షణక్షణా
దేవప్రక్షీణహహోపిమహషిభిస్సమం విధాయ సపర్యామార్యశి
లకుశలమితి ॥ ౧౦౭ ॥ ప ॥ అథదశరథవాణీం తామశృణ్వన్ప్రసన్నాం
భృగుపతిరిదమూచే ప్రశ్నితంరామభద్రమ్ । అవజగమిమరానంజీర్ణ

యద్ధశ్రద్ధా-యద్ధాదరోయస్యతం * ఇదం బ్రాహ్మమిదంతాత్రంతా
పాదపి శరాదపీతి వచనాదితిభావః ॥ అన్విష్టరామభద్రం-అన్వేషిత
రామచంద్రం, మునిం-మననశీలం, భాగవం-భృగువంశోద్భవం, జా
మదగ్నయం మధ్యేమాగ్నం మాగ్నస్యమధ్యే + పారెమధ్యేషష్ఠ్యావె
త్యవ్యయిభావః ॥ తత్సన్నియోగాదేకారాంతత్వంచ మధ్యశబ్దస్యతి
ద్రాక్షీత్-దృష్టవాన్ + దృశేలుఃజీర్ణరితౌవెతివికల్పదజభావవక్షే
సిచివృద్ధిః నదృశేరితిక్వాదేశాభావః ॥ ౧౦౮ ॥ —అపరాక్షీడితి ॥ త
స్య భాగవస్యనిరీక్షణక్షణాదేవ సతు స్యవహితకాలాదిత్యేవకారా
ధః ॥ ప్రక్షీణహహోపి నిహతానందోపిమహషిభిస్సహవసిష్టా
దిమహషిభిస్సాకం సపర్యాం-పూజాం ॥ ౧౧ ॥ పూజానమస్యాపచి
తిస్సపర్యాఞ్చర్షణాస్సమాగత్యమరః ॥ విధాయ-కృత్వా, అవశ్య
కర్తవ్యత్వాత్కాలోచితత్వాచ్చేతిభావః ॥ హేఆర్యశీలసత్సవభావత
మన్నేతి భయభక్తిభ్యామామంత్రణం కుశలమితికాకుః ఇత్యపరాక్షీ
త్పృష్టవాన్*బ్రాహ్మణంకుశలంపృచ్ఛేత్ క్షత్రీభంధుమనామయమితి
స్తరణాత్ దర్శనసముచ్చయార్థకశ్చశబ్దః॥ని॥ప్రహోనుయోగఃపుష్పా
చత్యమరః ॥ ౧౦౯ ॥ —అ॥తతఃకిమిత్యతఆహ ॥ ఆధేతి ॥ అథ-కుశ
లప్రశ్నానంతరం, భృగుపతిర్భాగవరామః ప్రసన్నాం-ప్రసాద
గుణసంపన్నాం, శ్రావ్యామిత్యధః ॥ తాం పూర్వోక్తాం, దశరథ
స్య వాణీం-వచనమశృణ్వన్-అనాదరాదనాకణాయన్, ప్రశ్నితం
బ్రాహ్మణోయమితి వినయప్రహ్లాం రామభద్రం ప్రతిషఠంవచనమే

చాపా త్తకీరైరవిదితపరశోస్తేదోర్ధదంకార్తుకై స్తి ॥ ౧౨౮ ॥ ఆదా
యతత్సగుణమాశువిధాయతత్సంధాయబాణమవధాయ తపోధనత్వం
తజ్జీవితస్యదయమానమనామనీషీసంఘాతఘోరసమరాద్విరరామరా

చై-ఉక్తవాన్, కింతద్వచనమతలహా ॥ అవేతి ॥ బీణాచాపేన-శిథిల
హరచాపారోపణేన, హేతునా ఆత్తకీరైస్సంప్రాప్తయశసఇతి సావ
మోళనవచనం తథా అవిదితపలశోరజ్ఞాతనిజాయుధప్రభావస్యేతి భ
యోత్పాదనవచనం యేనపరశునా త్రిస్సప్తకృత్వః క్షత్రియావిదారి
తాఇతిభావః ॥ తే తవ దోర్ధదం భుజదర్పమస్మిన్వైష్ణవే కార్తుకక
ర్తణే ప్రభవతీతికార్తుకం + కర్తృణఉకళితీఉకళోప్రత్యయః తస్మిన్న
వజిగమిషుః జ్ఞాతుమిచ్ఛుః ఆసం-అభవం + గమేస్సన్నంతాదుప్ర
త్యయః ॥ శిథిలతరహరచాపస్య కిం నమనెనభంగెనవా మదీయ చా
పారోపణేనత్వదీయభుజబలం జ్ఞాతుమిచ్ఛామీత్యుక్తవానిత్యర్థః ॥ మా
లిసీవృత్తమ్ ॥ ౧౨౮ ॥ — అ ॥ తతః త్విరామః కిమకాషీదిత్య
తలహా ॥ ఆదాయేతి ॥ మనసకాషీ మనీషీ - వివేకసంపన్నః,
శేకం ధావదిత్వాత్పరరూపం - వీర్యాదిత్వాన్తత్వైర్దైనిః రామః- త
ద్భాగవకాముకం ఆదాయగృహీత్వా, ఆశుశీఘ్రం సగుణంసజ్జరి
విధాయకృత్వా ॥ ని ॥ మార్వీజ్యాశింజినీగుణైత్యమరః - తత్రకార్తు
కై - శరంబాణంసంధాయయోజయిత్వా, తతస్తపోధనత్వమవధాయ
అయం తపసీవబ్రాహ్మణః అవధ్యఇతినిర్ధార్యైత్యర్థః- అతవీవతజ్జీవిత
స్య భాగవరామప్రాణధారణంప్రతీత్యర్థః ॥ కర్తృకర్తృణాంకృతీ
తికర్తృణీషష్ఠీ- దయమానంతాచ్ఛిల్యేనదయాతత్పరం మనోయస్య స
తథోక్తస్సన్- సంఘాతఘోరసమరాల్ సముపస్థితదారుణరణాద్విర
రామవిరతోభూత్ + జగుహ్సవిరామేత్యాదినాపంచమీ ॥ వ్యాజ్విరి
భ్యోరమఇతి పర్వస్తేపదం ఉక్తరీత్యాచాపారోపణాద్యాడంబరమేవ
కృతవాన్ సబ్రాహ్మణోహంతవ్యఇతిన్యాయేన యద్ధంనకృతపానిత్యై

మః॥౧౦౯॥ తావుభౌదభ్యగువంశసంభవౌచాపదండజమదగ్నిసంభవౌ
ప్రహ్వభావమవలంబ్యకేవలం రాఘవార్పితగుణౌబభూవతుః॥౧౧౦॥
॥ప॥యుగపత్ప్రప్తగుణయోశ్చాపభాగవరామయోః । ఋజుతావ

ధః- సహాయక్తాయుక్తవిచారతర్పరవివేకినౌనిజభుజబలమేవపశ్యం
తీతిభావః. వసంతతిలకావృత్తం॥ ౧౦౯॥—॥ తావితి॥ కించేతిచా

ర్థః - భ్యగువంశౌభ్యగుమునివేణూసంభవఃకారణంయయోస్తాతజ్జన్యౌ
విత్వధః- యదాప్యభ్యగువంశే శైలప్రపాతజవణౌభ్యగుమునికులేచ
సంభవః ఉత్పత్తిర్యయోస్తా॥ ని॥ భ్యగుదైత్యగురౌశమ్భాజమద
గ్నిప్రపాతయోరితి నానార్థరత్నమాలా- తాపూర్వక్తా ఉభౌచాప
దండజమదగ్నిసంభవౌధనుర్యష్టిజామదగ్న్య- కేవలమత్యంతప్ర
హ్వభావం ఆరౌపణప్రయుక్తనమ్రత్వం వినయాపనతత్వంచావలం
బ్య- రాఘవేణార్పితాన్తిప్తఃగుణోమూర్వీసాధుత్వంచయయోస్తా -
యదాప్యరాఘవే అర్పితఃగుణః పరాక్రమః సత్వగుణశ్చ యాభ్యాం
తౌబభూవతుః- ఏకత్రస్వారౌపణస్య మహాపరాక్రమసూతుకత్వాదే
నృత్ర విష్ణవతారత్వే సతత్రస్వసత్త్వగుణసమర్పణాచ్చేతిభావః-అ
త్రచాపదండజమదగ్నిసంభవయోఃకేవలప్రకృతయోరేవ ప్రహ్వభా
వావలంబ్యసేరూపసమానధర్మణౌపమ్యస్య గజ్యమానత్వాక్రేవలప్ర
కృతగోచరాతుల్యయోగితాలంకారః॥ *॥ ప్రస్తుతానాంతథాన్యై
షాంకేవలంతుల్యధర్మతః - ఔపమ్యంగమ్యతైయత్ర సామతాతుల్య
యోగితేతిలక్షణాత్. సచాక్షణేషాంగేన సంకీర్యతే - రథోద్ధతావృ
త్తం॥ *॥ రాన్నరావిహరథోద్ధతాలగావితిలక్షణాత్॥౧౧౦॥—॥
॥యుగపదితి॥ యుగపదేకదాప్రాప్తఃగుణోమూర్వీసాధుత్వంచయ
యోస్తయోఃచాపభార్గవరామయోః చాపభాగవయోస్తయోరితిచ
పాఠః- ఋజుతాఆర్జవంవక్రతాంసమ్రత్వంప్రాప - తథావక్రతాకౌటి
ల్యమార్జవంప్రాప + ఆప్నోత్థేర్లిట్ సజ్యత్వాద్యజశ్చాప్నోనమోఽథా

క్రతాంప్రావవక్రతాచతథార్జవమ్ ॥ ౧౯౧ ॥ ౧॥ తత స్తత్తణమమోఘేన
 రాఘవశ్శరణ భార్గవస్య స్వర్గతిరుదౌధ ॥ స్థానేహితత్ ॥ ౧౯౨ ॥
 ప ॥ నూనంజనెనపురుషేమహతిప్రయుక్తమాగపరంతదనురూపఫ
 లంప్రసూతే । కృత్వాపరఘూదవహగతౌక్షణమంతరాయం యద్భా
 త్తాద్భుద్ధనుర్నమనదక్షమిమమహంకింకరుంశక్నోమీత్యహంకారంపరి
 త్యజ్యసాధుత్వగ్రహణాద్వక్రోభార్గవః ఋజురాసీదితివాక్యార్థః- అ
 త్రప్రాప్తగుణపదార్థస్య విశేషణగత్యాఋజుతావక్రతయో రితరేతర
 భావప్రాప్తింప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థ హేతుకం కావ్యలింగమ
 లంకారః * హేతుర్వాక్యపదార్థః త్వే కావ్యలింగముదాహృతమి
 తిలక్షణాత్ ॥ తథా ధనుగుణప్రాప్త్యవంతరకాలీనత్వేపి భాగవ
 గుణప్రాప్తేః యగపదివ్యేకకాలీనత్యోక్త్యా తదసంబంధేపి సంబం
 ధాభీదానాదసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః ॥ సాచస్వతస్సిద్ధక
 విప్రోక్తిసిద్ధకార్యకారణ పౌర్వాపర్యవిపర్యయనిబంధనెతి రహ
 స్యం తథా ఋజుతా- వక్రతాం, వక్రతాచాజవంప్రాపేతిస్ఫురతా
 విరూధస్యా క్తరీత్యా సమాధానాద్విరూధాభాసశ్చేతिसంకరః ॥ ౧౯౧॥
 తత ఇతి ॥ తత స్తదనంతరం, రాఘవస్తత్తణం-తస్మిన్నేవక్షణే, 'అత్యం
 తసంయోగే ద్వితీయా ॥ అమోఘేనావ్యథానశరణ భార్గవస్య-భృగు
 నందనస్య రామస్య, స్వర్గతిం, స్వలోకగమనం, రుదౌధ-చభంజే
 త్యర్థః ॥ ౧౨ ॥ స్వరవ్యయం స్వర్గనాకెత్స్యమఠః ॥ దేహోపాయగమగ
 త్రితివైజయంతీ ॥ స్థానేహితత్ ॥ తద్గతినిరూధనంస్థానేహి యుక్తంఖ
 లు ॥ ౧౨ ॥ యుక్తేదేహిసాంప్రతంస్థాన ఇత్యమఠః ॥ ౧౯౨ ॥—తత్క
 ధమిత్యత ఆహ ॥ నూనమితి ॥ జనేన మహతిపురుషే-మహానుభావేవి
 షయే, ప్రయుక్తంకృతం ఆగోపరాధః ॥ ౧౩ ॥ ఆగోపరాధోమంతు
 శ్చైత్యమఠః ॥ పరమత్యంతం తస్యాగసః అనురూపం-అనుగుణం, ఫ
 లం, ప్రసూతే-జనయతి, నూనమితి వస్తువిచారత్వాన్నాయముల్యే

ర్గవఃపరగ తేర్విహతిం ప్రపెదె ॥ ౧౯౩ ॥ ౫ ॥ అథ సంక్రాంతయా
జామదగ్న్యశక్తిసంపదాసంపన్నం పన్నగపరిబృథభోగభుజాభీరా
మం రామమవిరళమాలింగ్య మూర్ధన్యపాఘ్రియచదశరథఃపరిఖయే

క్షాలంకారః ॥ కుతఃయద్యస్తాత్కారణాత్ భార్గవః ఉద్వహ తిత్సుద్వ
హా రఘూణాముద్వహా రఘునందనః ॥ ౧ ॥ తస్యాస్తుతా కావత్యం
చ ప్రసవోద్వహనందనాశ్శయమరశేషః ॥ + నందిగ్రహిత్యాదినా
పచాద్యచ్ ॥ తస్యగతా విషయే క్షణం-క్షణమాత్రమంతరాయం-వి
ఘ్నం నిరొధమితియావత్ ॥ కృత్వా పరగతేః-నష్టలోకప్రాప్తే,
విహతిం-హానిం, ప్రపెదె-ప్రాప, విహికాముష్టికగతోరన్యతరవి
చ్ఛేదంపుష్టస్సన్నిహలోకసంచారతాత్పర్యేణాముష్టికగతినిరొధమే
వాంగీచకార భార్గవః ॥ అతస్తన్నిరొధమేవ త్రిరామశ్చకారత్య
థః ॥ విశేషేణసామాన్యసమర్థనరూపోర్ధాంతరన్యాసాలంకారః ॥
సామాన్యవిశేషకార్యకారణభావాభ్యాం నిదిష్టప్రకృతసమథానమ
థాంతరన్యాసఇతి సర్వస్వసూత్రం ॥ ౧౯౩ ॥—అథేతి॥ అథజామద
గ్న్యస్యపరలొకగతివిహత్యనంతరం, దశరథఃసంక్రాంతయా-ప్రతిఫలి
తయా, జామదగ్నరపత్యంపుమాణా జామదగ్న్యః + గగాదిభ్యో
యజ్ తస్య భాగవరామస్య శక్తిసంపదా-సామధ్యసంపత్త్యా,
సంపన్నం-సమృద్ధం, అవతారాదవతారాంతరసంక్రమేణనియమాత్సం
ప్రతిపన్నవైష్ణవతేజః పరిసూణామిత్యథః ॥ పరిబృంహతితి పరిబృ
థః ప్రభుః + బృహేబృహంశోర్వాకర్తరి కప్రత్యయః పఃభాపరిబృ
థఇతి సకారహరయోలోపానిష్ఠాతకార్యస్య ధత్వంచనిపాత్యతే ప
న్నగపరిబృథస్య-భుజగేంద్రస్య, భోగః కాయః తత్కల్పభ్యాం భు
జాభ్యామభిరామం-మనోహరం ॥ ౧ ॥ భోగస్సుఖేస్తాగ్రిదిభృతావ
శేశ్చఫణకాయయోరిత్యమరః ॥ రామం-త్రిరామభద్రమ్, అవిరళం
గాఢమాలింగ్య, అశ్లిష్య, తథామూర్ధని-శిరసి, ఉపాఘ్రియ-ఆఘా

మ పరిసరెపరిసరంత్యా సరయూసరితానువిద్ధామయోధ్యాం సదా
రాజా దారకాంతాదరమాలోకయంతీనాం పౌరపురంధ్రీణాం సీరం
ధ్రితగవాత్మైకకటాత్మైస్సాందర్యవంచితతాపింఛైః పింఛాతపత్రాయ

జంచకృత్వా, కృచ్ఛ్రనిగతం పుత్రం పితాశిరసిజఘ్రితీతిశాస్త్రాచా
రప్రసిద్ధిః ॥ పరిఖయా-పత్తనస్య వలయాకారేణ నిఖాతజలాధారదుర్గ
విశేషేణైవత్యుత్పేక్షా ॥ పరిసరె-పర్యంతధువి, ని ॥ పత్యతఘ్రి
పరిసరఇత్యమరః ॥ పరిసరంత్యా-ప్రవహంత్యా, సరయూసరితా-సర
యావ్యాఖ్యానా నద్యా, అనువిద్ధామావేష్టితాం, అయోధ్యాం-నిజరాజ
ధానీం, సదారాంతనవధూకాదారాం త్రిరామాదికుమారాం ॥
ని ॥ దారకాదాలభేదకావిత్యమరః ॥ సాదరం-సన్నేహమాలోకయం
తీనాం, పౌరపురంధ్రీణాం సంబంధిభిస్తథాసీరంధ్రితగవాత్మైర్నితంత
రగవాత్మమాగ్నేః ॥ ని ॥ వాతాయనంగవాత్మఇత్యమరః ॥ సాందర్యవం
చితతాపింఛైః-సౌభాగ్యనిజితతమాలకుసు మైస్తత్సదృశేరిత్యథః ॥ అ
తదవౌపమాలంకారః ॥ ని ॥ కాలస్కంధస్తమాలసాస్పృత్యాపింఛఇత్య
మరః ॥ తాపింఛస్య పుష్పంతాపింఛం + పుష్పమూలేషుబహుళమి
తిలుప్ ॥ ని ॥ ద్విహీనంప్రసవసర్వమిత్యమరః ॥ కటాత్మైరపాంగాన
లోకస్తేః ॥ యద్యా - యద్గతాగతవిశ్రాంతివైచిత్ర్యేణ వివర్తనం ।
తారకాయాః కలాభిజ్ఞాస్తం కటాక్షం ప్రచక్షతఇత్యుక్తలక్షణైః పిం
ఛాతపత్రం-బర్హమయచ్ఛత్రం, తద్వదాచరణీతి పింఛాతపత్రాయ
మాణం ॥ ని ॥ పింఛబర్హైనపుంసకెఇత్యమరః + పింఛాతపత్రశబ్దాదా
చాదక్యజంతాల్లటశ్శానజాదేశః ఆనెముగితిముగాగమః ॥ తథాభూ
తం ధవళాతపత్రం-శ్వేతచ్ఛత్రం యస్యసతథోక్తస్సౌ, ప్రవివేశ
ప్రవిష్టవా, అత్రాతపత్రస్య స్వధవళిమపరిత్యాగేన కటాక్షనీలిమ
స్వీకరణోక్తేస్తద్గుణాలంకారః ॥ తేనచాక్తోపమానిరూఢేన ధవళాత
వప్రస్య పింఛాతపత్రత్వముత్పేక్ష్యతఇతిత్రయాణాంసంకరః ॥౧౯౪

మూఁధవశౌతపత్రఃప్రవివేశః ॥ ౧౯౪ ॥ ప ॥ లజ్జానశాదవిశదన్తరవి
క్రియాభిస్తాభిర్వధూభిరతివెలమవాప్తసౌఖ్యాత్ । ఇత్వాకునాధతన

లజ్జేతి॥లజ్జావశాలజ్జాయిత్రత్వాద్దేతాః,త్రపాపారతింత్రాద్యదిత్యధః॥

ని ॥ వశతియ త్రతాయాంస్యాదవశమిచ్చాప్రభుత్వయోరితికేశవః ॥ ఆ
విశదా-అస్ఫుటాః, స్తరవిక్రియా-మన్తధవేష్టాయాసాంతాభిః, ఏతేన
ముగ్ధానస్థానూచ్యతే॥*॥ఉదయద్యౌవనాముగ్ధాలజ్జావిజితమన్తథేతిల
క్షణాత్ ॥ తాభిర్వధూభిస్సితాదిభిర్నవౌధాభిః ॥ ని ॥ వధూజాన్
యానవౌధయోరితివిశ్వః ॥ అతివెలమత్యధఃమవాప్తసౌఖ్యాత్-ప్రా
ప్తానందాత్, చతురశ్చతుస్సంఖ్యాకాత్, ఇత్వాకునాధస్య-దశరథ
స్య, తనయాన్-క్రిరామాదీన్కుమారాన్, తారుణ్యయోగేయావ
నసంగతిదశాయాం చతురౌనిపుణః వినోదకరఇతియావత్ ॥ ని॥యో
గస్సన్నహనౌపాయధ్యానసంగతియ క్షిప్రీత్యమరః ॥ రసానాంనవా
నాంప్రధమః శృంగారరసస్సివేవే-సేవితవాన్, నవధూకానాం-తడు
కానాం, చతురౌన్ రాజకుమారాణాం క్రిరామాదీనాం ప్రభో
గశృంగారిః ప్రవృత్తత్యధః ॥ నవరసాన్తవలంకారశాస్త్రేఉక్తాః ॥
*శృంగారవీరకరుణారౌద్రహాస్యభయానకాః । బీభత్సద్భుతశాంతా
ఖ్యారసాఃపూర్వైరుదాహృతాఇతి ॥ తతః శృంగారోద్వివిధః ॥ సం
భోగోవిప్రలంభశ్చేతి ॥ తదుక్తం శృంగారతిలకే ॥ సమోఽగోవిప్రలం
భశ్చ ద్విధాశృంగారఇష్యతే॥ సంయక్తయోస్తుసమోఽగోవిప్రలంభో
వియక్తయోః ॥ విప్రలంభశ్చతుర్ధాత్రివణ్యతే రసకోవిదైః । పూ
ర్వానురాగమానాఖ్యప్రవాసేకరుణాత్తనా ॥ పౌగసంగతయోరూహ్య
నౌ రాద్యస్సౌమ్యదుత్తరేత్రయః । స్యుఃప్రౌక్ష్యంగతయో రేవ తత్రస్తూ
ర్వానురంజనమితి ॥ అత్రచ సమవాయికారణత్వేనాలంబనయోర్నా
యికానాయకయోస్సమాగమజన్తారతిస్థాయీసమోఽగశృంగారిః ॥ త
తిర్నామసమోఽగవిషయఇచ్ఛావిశేషః ॥ తదుక్తం ॥ యూనారన్యో

యాన్ప్రథమోరసానాం తాదృణ్యయోగచతురశ్చతురస్సేషేవే ॥ ౧౯౫
విద్యయేవత్రయీదృష్ట్యాదర్భపత్రాగ్రధీస్సుధీః । రాజపుత్ర్యా త
యారామః ప్రపేదే ప్రీతిముత్తమామ్ ॥ *****

ఇతిత్రివిదర్భరాజవిరచితే చంపూరామాయణే బాలకాండః

న్యవిషయాస్థాయినీచ్ఛారతిస్తన్వతేతి ॥ సమ్భోగశ్చయూనారన్యో
న్యానందజనకం దర్శనాలింగనాదికంకర్త । తదుక్తమ్ భావప్రకాశే॥
* కామోపచారసరిభూతకామస్త్రీపుంసయోస్సుఖం సుఖమానందసం
భేదఃపరస్పరవిమర్దజః ॥ ఉపచారస్తథాన దకారకంకర్త కథ్యతఇతి ॥
తద్విషయఇచ్ఛావిశేషః స్వహాపరపర్యాయః ప్రమోదాత్మకమనా
వృత్తివిశేషోరతిరిత్యర్థః ॥ తదుక్తమ్ ॥ * సంపన్నైశ్చైవ్యసంఖ్యయో
రశేషగుణయుక్తయోః । నవయాపనయోశ్లాఘ్యప్రకృత్యోః శ్లిషరూప
యోః ॥ నారీపురుషయోస్తుల్యపరస్పరవిభావనా । స్వహాద్వయాచి
త్తవృత్తి రతిరిత్యభిధీయత ఇత్యలమతి ప్రసంగేన ॥ వసంతతిలకావృ
త్తమ్ ॥ ౧౯౫ ॥ —విద్యయేతి ॥ దర్భపత్రాగ్రధీః-నీశితబుద్ధిరిత్య
ర్థః ॥ సుధీః-విద్యా, కర్తా, వీశేషణద్వయమేతద్రామేషి యో
జ్యం త్రయీ-త్రివేదీ ॥ ని ॥ ఇతివేదాస్త్రయస్త్రయీత్యమరః ॥ త
స్యాః దృష్ట్యా పర్యాలోచనేన యా విద్యాజ్ఞానం తయేవరామః త
యా రాజపుత్ర్యా-జానక్యా, (* సుతాగ్రరాజభోజమేదుభ్యోదు
హితుః పుత్రవద్వక్తవ్యఇతిదుహితృశబ్దస్య పుత్రవదాదేశః ॥) ఉత్త
మాం ప్రీతిం-పరమానందం, ప్రపేదే-ప్రాప ॥ ఉపమాలంకారః ॥౨॥
అథ కవిః కావ్యవణానాఖ్యానపూర్వకం కాండసమాప్తింకథయతి ॥
ఇతిత్యాది ॥ ఇతిశబ్దఃపరిసమాప్తౌ ॥ విదర్భాణాం జనపదానాం రా
జా విదర్భరాజోభోజః, తేన విరచితే-ప్రణీతఇతికవిమహిమకథనం॥
గద్యపద్యాత్మకంకావ్యంచంపూరిత్యభిధీయతఇత్యక్తలక్షణః చంపూః
తథాభూతం రామస్థాయనం చరితం వృత్తం చంపూరామాయణం॥

అయోధ్యాకాండప్రారంభః

గచ్ఛతాదశరథేననిర్వృతిం భూభుజామసులభాంభుజబలాత్ ।

మాతులస్యనగరేయధాజితస్థాపితౌభరతలక్ష్మణానుజౌ ॥ ౧ ॥

తస్మిన్నితి కావ్యవణ్యయోః కథనం శిష్టంస్పష్టం ॥ *****

ఇతిశ్రీమత్పరమయోగీంద్రబృంద మానసేందీవరసందోహమందానన్ద

లాభాభిసందితరఘునందనచరణారవిందమకరందాస్వాదనకందళితసా

రస్వలైనాఖండతపః ప్రచండమునివ్రకాండమండలశ్వఃశాండిల్యమ

హమునిగోత్రావతంసస్య వందనాన్వయసుధాపారావారపారిజాత

స్య ధన్వంతర్యవతారాంతరస్యాయుర్వేదపముఖనిఖిలవిద్యాసార స

ర్వజ్ఞసార్వభౌమస్య కోదండపండితవర్యస్య తనూజేన గంగారబితా

గర్భరత్నాకరసుధాకరేణ శ్రీరామచంద్రబుధేంద్రేణ

విరచితాయాం చంపూరామాయణవ్యాఖ్యానాయాం

సాహిత్యమంజూషికాసమాఖ్యానాయాం బాలకాండస్సమాప్తః

రామచంద్రగృహితా రామచంద్రపదార్పితా ।

బాలకాండస్యసంపూర్ణావ్యాఖ్యానమంజూషికాభిధా ॥

శ్రీరామార్చనమస్తు

౧ ॥ అ ॥ అథ శ్రీమదయోధ్యాకాండోవ్యాఖ్యానమే ॥ గచ్ఛ

తేతి ॥ భుజాబలాత్ నిజభుజశక్తేః ॥ ని ॥ బలంశక్తౌబలోసురైశ్చితశా

శ్వతః-అత్రభుజాశబ్దప్రాంబతః ॥ని॥ ద్వాపరాద్వయోః । భుజబాహూ

ఇత్యమరః ॥ త్రైతాయాంగఘనాయకస్యమహితఖ్యాతాభుజాయాయ

థేతిప్రయోగశ్చ - భూభుజాం రాజ్ఞాంఅసులభాం దులభాంఅనన్య

సాధారణమిత్యర్థః ॥ * ॥ నిర్వృతింఃసఖం ॥ ని ॥ నిర్వాణంనిర్వృ

తిస్సుఖమితిపర్యాయః - గచ్ఛతాప్రాప్తవతాఅనుభవతేతియావత్

అథదశరథఃపుత్రీంరామంస్వతస్త్రిజగత్పత్రం స్వవిషయమహీమాత్రై
కర్తువతివిదధేమతిమ్ | భువనభరణేకల్యం కల్యాణభూధరమాదరా

గుణవత్పుత్రలాభేన నిజభుజబలస్య సాఫల్యసిద్ధిరతిభావః - దశరథేన
భరతలక్ష్మణానుజౌ భరతశత్రుఘ్నా - శత్రుఘ్నస్యరామానుజత్వేపి
నైయత్యేనభరతానుజత్వం త్రిలక్ష్మణస్యచ త్రిరామానుజత్వమిత్య
భయస్యాపి స్వతస్సిద్ధత్వాదితిభావః, యథాజితః యథాజిన్నామ్నః-
మాతులస్యమాతృభ్రాతుః- తయోరేవేతిభావః || + పితృవ్యమాతులమా
తామహాపితామహాఇతి సూత్రేణమాతృశబ్దాద్భృత్రథేడులచ్చ
యః || ౧ || మాతృభ్రాతామాతులఇత్యమరః - సగరకేకయస్య
పురే, అశ్వమేధపురేవాస్థాపితౌ - వ్రతిష్ఠాపితౌ - దౌహిత్రదిదృ
క్షోర్వృద్ధస్య కేకయస్యాజ్ఞయా - తదానయనాథముపాగతవతియు
థాజితః- రాజా - తనయాప్రేషితవానిత్యథః, త్రిరామాయణే అ
యోధ్యాకాండప్రారమ్భే - గచ్ఛతామాతులకులమిత్యాద్య పద్యే-
ప్రథమతః ప్రయుక్తంగచ్ఛతేతిపదంవాల్లీకినాతదేతద్భోజేనాత్రా
పిమంగళౌచరణతయాచమత్కారకారితయావాప్రయుక్తమిత్యనుసం
ధేయం - ఏవము త్తరత్రాపి తత్తత్కాండాద్యపదంతత్తత్కాండా
దౌప్రయుక్తమిత్యవగంతవ్యం - రథోద్ధతావృత్తం- రాన్నరావిహ
రథోద్ధతాలగావితిలక్షణాత్ || ౨ || — || అ || తదనంతరంరాజా
త్రిరామాభిషేకం కర్తుముద్యుక్తవానిత్యాహ || అథేతి || అథభరత
శత్రుఘ్నయోర్మాతులసగరప్రతిష్ఠాపనానంతరం, దశరథఃస్వతః స్వ
భావాదేవ- త్రయాణాంజగతాంసమాహరస్త్రిజగత్ + తద్దితాథేత్యా
దినాద్విగుఃతస్యపతింత్రిలోకాధీశ్వరం పుత్రీనిజభాగ్యోదయాత్పుత్ర
యోపేణౌపతీణం రామంత్రిరామనామాఽకితంవిష్ణుమిత్యథః-స్వ
విషయాన్వస్యపరిపాల్యత్వేన గోచరా, యామహీభూస్తన్తాత్రేతా
వత్యాం మహ్యమిత్యథః || ౩ || మాత్రంకాత్సేన్మన్వేవధారణఇత్య

త్స వ్యగ్రహపటలీధుర్య స్తంభంవిధాతు మనాజవ ॥ ౨ ॥ X ॥ తదనంత
రమసౌ సమంత్ర్యమంత్రీభిస్సహ పౌరవృద్ధానవృద్ధశ్రవః పురోధన్సు

మరః - పతింకతుంమతింవిదధేనిధాన్రితవానిత్యధః*అధనిర్ధూ
రణంమతిరితితజ్జ్ఞః- కథంభూతఇవభువనభరణైత్రిలోకోద్వహనే॥ని॥
భువనంసలిలేలోకఇత్యజయ్యః - కల్యంసమధంకల్యాణ భూధరం
స్వణాచలం ॥ ని ॥ కల్యాణమక్షయేస్వణే కల్యాణంమంగళేపిచేతి
విశ్వః- ఆదరాచ్చాఘ్నాయమిత్యాసక్తేః స్వగ్రహపటలీనిజగ్రహ ని
వహః ॥ గౌరాదిత్వాల్ జీష్ తస్యాఃధురంపహతీతిధుర్యః ధురంధరః
ధురోయద్ధకావితి యత్ప్రత్యయః - సచాసౌ స్తంభశ్చ తంవిధాతు మ
నా ఇవకతుంకామఇత్యేత్యుత్ప్రేక్షా+ తుంకామమనసోరపీతితము
నామకారలోపః-మిరామస్యపరిమితమహీపతిత్వకరణనిర్ధారణంను
మేరోర్గ్రహధారదాదువిశేషత్వకరణనిర్ధారణప్రాయమివేత్యుత్ప్రే
క్షాధః - తయాచవిశిష్టమతివిధానమేయ స్తంభవిధానయో ర్వాక్యా
ధయోర్నిదీప్తైక త్వసంభవాత్సాదృశ్య లక్షణాయామసంభవద్వ
స్తుసంబంధవాక్యాధవృత్తిర్నిదగ్ధనాభేదోవ్యజ్యతఇత్యలంకారేణాల
జ్కారధ్వనిః-నచాయదృష్టాంతఃధ్వనితోవాక్యభేదేన ప్రతిబింబకర
ణాక్షేపేతస్యోత్థానాల్ ॥ * ॥ అత్రతువాక్యాధేవాక్యాధః సమా
రోపాత్ వాక్యైకవాక్యతాయాం తథాభావఇత్యలంకారసర్వస్వకా
రః - హరిణీవృత్తం ॥ * ॥ భవతిహరిణీన్సామ్రాష్టాగోరసాంబుధివిష్ట
ప్తీరితిలక్షణాల్ ॥ ౨ ॥ — ॥ తదితి ॥ తదనంతం మతివిధానానంత
రం, అసౌ దశరథఃమంత్రీభిస్సుమంత్రప్రముఖై రమాలైస్సవేత్య
ధః , సహధేవివక్షాయాం తృతీయా- అతఏవవినాపిసహశజ్జేనభవ
తీతికాశికా, సంమంత్ర్యసమ్యగాలోచ్యవృద్ధశ్రవఃపురోధాఃపురవహ
తపురోహితౌబృహస్పతి స్తత్సమావిచార్యబుద్ధ్యాదిభిగుణైస్తత్క
ల్పానిత్యధః- ఉపమాలంకారః- పురేభవాఃపౌరాఃతేచతేవృద్ధాశ్చ

మాంత్సమాహూయసమాదిదేశ ॥ ౩ ॥ విదితమేవహిభవతాం శివతా
తిమేవమతిందధానాస్సుపథా సంచరమాణాః ప్రాణినాం దయమాన
మానసామానధనా యశస్సమార్జనజాగరూకాజనోపతాపసమ్మార్జనప
రాః పరాం నిర్వృతిముపేత్య దేవభూయంగతాన్సర్వే నః పూర్వపు

తాన్వయోవృద్ధాన్విప్రాంత్సమాహూయామంత్ర్య - సమాదిదేశ ఉ
క్తవానిత్యథః ॥ ౩ ॥ — ॥ అ ॥ సమాదేశప్రకారమేవవివృణోతి ॥ విదితమి
తి ॥ శివతాతింశివంకరింకల్యాణీమేవేత్యథః ॥ ని ॥ శివతాతిశ్శివంకరఇత్య
మరః మతింబుద్ధిందధానాః ధారయంతః - సతు కదాచిదప్యఘాతదు
ర్బుద్ధిగంధాః సుపథానీతిశాస్త్రాక్తమాగేణసంచరమాణా, ప్రవృత్తిత
త్పరాః నతూత్పథవర్తినః + సమస్తృతీయాయుక్తాదిత్యాత్తనెపదం ।
సుపథేత్యత్రనపూజనాదితినిషేధాత్సమాసాంతాభావః ॥ తృతీయావిధానె
ప్రకృత్యాదిభ్యఉపసంఖ్యానమితితృతీయోపపత్తిరిత్యాద్యుక్తం ప్రాక్-
తథా ప్రాణినాందయమానమానసాః సకలభూతదయాపూణచిత్తా ఇత్య
ర్థః, నతు కఠిణహృదయాః + ప్రాణినామితి అధీగర్థదయేశామితికర్త
ణిషష్ఠీ - మానధనామానేకచిత్తాః - నతు యథాకథంచిత్రాణత్రా
ణపరాయణాః యశస్సమాజనజాగరూకాః కీర్తిసంపాదన సావధా
నాః నతు కెవలార్థాజనతత్పరాః ॥ + జాగురూక ఇత్యుక్తప్రత్యయః -
జనోపతాపసంమాజనపరాః నిరుపాధిపరదుఃఖప్రహణేచ్ఛా పరతం
త్రాః నతూపేక్షాతత్పరాః, ఇత్థంభూతాః నోన్తాకం - ఇదానీంతన
పుత్రాభిప్రాయసంభావనయా అస్తదోద్వయోశ్చైతివాసఇతి బహువ
చనం - సర్వేనిఖిలాః పూర్వపురుషాః ఇత్వాకుప్రభృతయః పురాతన సృ
పాలాః పరాం నిర్వృతింపరమసుఖముపేత్య దేవభూయందేవత్వం + భు
వోభావెక్యప్, గతాః ప్రాప్తాః ఇత్యేతద్వృత్తం భవతాం విదితమేవ
భవద్భిజ్ఞాతమేవేత్యథః ॥ నేతుమయాజ్ఞాపసీయం - తథాపివక్తవ్యా
థః సంగత్యథః జ్ఞాపితమి త్యేవకారార్థః ॥ + మతిబుద్ధీత్యాదినావర్త

దుషాశ్చితి ॥ ౪ ॥ తస్మాదస్తాభిరపి తేషామేవమనీషామనుసరమాణైరే
తావంతం కాలం పరిపాలితాః కిల సకలాః ప్రజాః ॥ ౫ ॥ ప్రమాణమ
త్రపరిపాలనక్రియామిమాం మదీయామనుభవంతో ననుభవంతపవ ॥ ౬ ॥
భవతామభ్యుపగమానాం నిగమానాంవా ప్రతిపగామినీం పదః ॥ ౭ ॥
మానాథే క్తః క్తస్యచ వర్తమానఇతిషష్ఠీవిశేషణానామభిప్రాయ
గభాత్వాత్పరికరాలంకారః ॥ ౮ ॥ సాభిప్రాయవిశేషణం పరికరఇతి
క్షణాత్ ॥ ౪ ॥ — ॥ తస్మాదితి ॥ తస్మాత్కారణాత్ - తేషామస్త
త్పూర్వపురుషాణాం సంబంధినీం మనీషాంబుద్ధిం ॥ ౫ ॥ బుద్ధిర్తనీషా
ధిషణేత్యమరః , సరణిమితిపాఠే సరణింపత్తతింమాగమిత్యర్థః - అ
నుసరమాణైరనువర్తమానైః తాచ్ఛిల్యేచానచ్ - అవశ్యంపితుడాచా
ర ఇతిన్యాయేన శివతాతిబుద్ధిధారణాదివైశిష్ట్యేనేవ ప్రవతమానైరి
త్యర్థః ; అత్రాన్యమనీషాయా అన్యత్రా సంభవాత్తత్సదృశింమ
నీషామితిసాదృశ్యాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధరూపా నిదర్శనాలం
కారః, అస్తాభిరపివీతావంతంకాలంబహుకాలమిత్యర్థః ॥ ౬ ॥ కాతాధ్వ
నోరత్యంత సంయోగఇతిద్వితీయా - సకలాఃప్రజాఃపరిపాలితాః కిల
నీతిశాస్త్రానుసారేణ సంరక్షితాఃఖలు ॥ ౭ ॥ వార్తాసంభాష్యయోఃకిత
త్యమరః ॥ ౫ ॥ — ॥ అ ॥ నతువార్తామాత్రమేవకింతుభవంతోప్యత్రప్ర
మాణమిత్యాహ ॥ ప్రమాణమితి ॥ అత్రాస్తిన్నద్ధే - ఇమాం ప్రవ
ర్తమానాం మదీయాం - పరిపాలనక్రియాం ప్రజాసంరక్షణకృత్యం - అ
నుభవంతః ప్రత్యక్షమనుసందధానాః భవంతోయూయమేవ - ప్రమా
ణం నను సాక్షిణః ఖల్విత్యర్థః నన్విత్యామంత్రణేవాకిం ప్రమాణాం
తరౌపన్యాసేనేత్యేవకారార్థః ॥ ౮ ॥ — ॥ అ ॥ అస్తుతర్హితతఃకింతత్రా
హ ॥ భవతామితి ॥ భవతామభ్యుపగమానాం భవతర్తృకాంగీకా
రాణామిత్యర్థః ॥ ౯ ॥ అంగీకారాభ్యుపగమేత్యమరః, నిగమానాంవా
తిశాస్త్రాణామివ ॥ అత్రవాశబ్దఇవార్థః । ప్రతిపగామినీంప్రతికూల

ప్రత్యైతిఖలులోకః తదస్తికించిదభ్యధన్వీయమ్ ॥ ౭ ॥ ప ॥ మమసు
 రనరగీతఖ్యాతిభిహ్వాతిభిర్వాదివిభువిచసమానప్రకృమైర్విక్రమైర్వా
 నియతమపరిహార్యాయాజరాసామదంగే వికచకమలషండే చంద్రిక
 వావిరాసీత్ ॥ ౮ ॥ ౫ ॥ తస్మాత్సమస్తక్షత్రవగ్గగర్వపాటనపటిష్ఠ
 వర్తినీం పదవీంమార్గంలోకోజనః కశ్చిదపీతిశేషః ॥ ౯ ॥ లోకస్తుభు
 వనేజనఇత్యమరః - సప్రత్యైతినానువర్తనేఖలు - యష్టదుపదిష్టమా
 ర్గమేవానుసరతీత్యర్థః - తస్మాత్కారణాత్కించత్ప్రయోజనం అభ్యర్థ
 నీయంయాచనీయం ప్రష్టన్యమితియావత్ - అస్తి ॥ ౭ ॥ — ॥ అ ॥ కిం
 తదభ్యర్థనీయమిత్యతఆహ ॥ మమేతి ॥ సురనరగీతఖ్యాతిభిః దేవనూ
 నుషాభిష్టుతప్రతిష్ఠాః హేతిభిరాయుధైర్వా ॥ ౧౦ ॥ సౌతిజ్వాళాం
 శురాయుధమితివైజయంతీ- హేతిశ్చస్త్రేపి సృష్ట్రయోరితి కశవశ్చ
 తథాదివిభువిచసన్వగ్గమర్త్యలోకయోః-సమానప్రకృమైః కల్యప్రకా
 రైః లోకద్వయేష్య ప్రతిహతప్రసారైరిత్యధః- విక్రమైః - పరా
 కృమైర్వా, యాజరాపలితాదిరూపజ్జ్వాణవస్థా ॥ ౧౧ ॥ ఫలితంజరసా
 శౌక్ల్యం కేశాదౌవిప్రసాజరేత్యమరః, నియతంనిశ్చితమపరిహార్యా
 పరిహారమశక్యాఆయుధశక్త్యావీర్యేణవా దుష్పరిహారేత్యధః-సా
 జరామదంగమదీయశరీరే వికచకమలషండే ప్రఫుల్లాంబుజకదంబే-
 చంద్రికాకౌముదీవావిరాసీత్ ప్రాక్షురభూత్ యథాచంద్రికాకమల
 సంకొచమ్నానతాది హేతుః తథానదీయాంగసంకోచాదిహేతుజ్జ
 రాసమత్పన్నాభూదిత్యధః ॥ ౧౨ ॥ మృణాలమ్బినమద్బాదికదంజే
 షండమస్త్రీయాంచంద్రికాకౌముదీయోత్పన్నేతిచామరః - ఉపమాల
 జ్కారః , మాలినీవృత్తమ్ ॥ ౧౩ ॥ — ॥ తతఃకిమిత్యతఆహ ॥ త
 స్మాదితి ॥ తస్మాజ్జరావిభావాద్దేహాః , సమస్తక్షత్రవగ్గగర్వకార్త
 వీర్యాద్యశేషక్షత్రియనివహన్య, గర్వపాటననలహంకారవిదళనెన
 పటిష్ఠాపటుతరాదృఢతరేతియావత్ ॥ పటుశబ్దాదిష్టనిశ్చేషేమయస్సివ్వితి

ధారవరశ్వధభరణభీషణవెషభాగవభంగాదపరిచ్ఛిన్నతరశౌర్యశాలిని
సౌజన్యభాజనేజనానురాగనిలయైనిర్మత్సరైవత్సరైవత్సైస్త్రిన్విశ్వంవిశ్వం
భరాభారం చిరకాలధార్యమాణమారైరనుమతస్సన్నవతార్యవిశ్వా
న్రిసుఖమనుభవితుమభిలషామీతి || ౯ || తతస్తేప్రాప్తవేణ్యపయో
వాహవ్యూహాస్తనితనినదాకణానసముదీణానితతిశయాహ్లాదసంసర్గ

టిలోపఃతాదృశీధారాయస్య సతథో కఃపరశ్వధఃకుఠారః తస్యభరణే
నధారణేన భీషణాభయంకరౌవేషాన్వేషధ్యంయస్యసః తథోక్తస్యభా
ర్గసస్యజామదగ్న్యస్య భాగేనగర్వనిర్వాపణేన అపరిచ్ఛిన్నతరమతి
గంభీరం యచ్ఛౌర్యం తేనశాలలైఅభీష్ట్యైనైతతథోక్తే || + బహుళమా
భీక్ష్వ్యితిశినిఃసౌజన్యభాజనై సుజనలైప్రకసికతనై, జనానురాగనిల
యై సకలపాణిలోః ప్రిమాస్పదే- నిమత్సరై పరౌత్కమానహ
నంమత్సరః, తద్రహి లైఅననూయశ్శ్యధాః, వత్సరైసర్వత్రస్త్రిధౌ వ
త్సః స్నేహఃసోస్యాస్తీతివత్సలః || ౧౦ || స్నిగ్ధస్తువత్సలశ్శ్యమరః + వ
త్సాంసాధ్యంకామబలశ్శతిలచ్చ్రత్యయః - అస్థివత్సై షతాశ్శ్యవ
సకలసద్గుణసంపన్నై శ్రీరామే - చిరకాలమారభ్య ధార్యమాణము
హ్యమానం విశ్వంబిభ్రతీతివిశ్వంభరా|| + సంజ్ఞాయాంభృత్ప్రావృజ్ఞత్యా
దినాఖచ్చ్రత్యచేముమాగమః - విశ్వంవిశ్వంభరాభారమశేషభూపరి
పాలనవ్యాపారం అవతార్యనివేశ్యతైర్నస్తత్రభవద్భిరనుమతః తపౌ
వనాశ్రయాథామనుజ్ఞాతస్సక - విశ్వాంతిసుఖంవిశ్రమానందం అను
భవితుమనుసంధాతుమభిలషామీచ్ఛామీల్యైవమాదిదేశేతి. పూర్వేణ
సంబంధః || ౯ || — || ఆ || తతః కింజాతమిశ్యతఆహ || తతఇతి ||
తతః ఆదేశానంతరం ప్రాప్తవేణ్యపాషికః || ౧౧ ||
వాషికంప్రాప్తవేణ్యంస్యాదిత్యమరః + ప్రాప్తవేణ్యకతివేణ్యవృ
త్త్యయః - తాదృశోయః పయోవాహవ్యూహాజలధరపటలతస్యస్తని
తంగజాతమేవనినదోధ్వనిః || ౧౨ || స్తనితంగజాతంమేఘనిశ్శామో

నిరగళనిగళలైకాలాపినః కలాపినఇవజనాః ప్రమదభవకలకల
రవముఖరితదిజ్ఞుఖాబభూవుః ॥ ౧౦ ॥ ప ॥ అనందబాష్పవిసరౌనయ
సే ప్రజానామావిర్భూవమకరందఇవాళవిందే । రామస్యకాంతిమ
భిషేకదివేభవిత్త్రిం ప్రక్షాళ్యచక్షురినవీక్షితుమాదరేణ ॥ ౧౧ ॥ X ॥

రసితాదిచేత్యమరః - తస్యాకణానెన శ్రవణేనసముదీణాస్సముత్ప
న్నఇత్యథః - గాణార్థత్వాదగ్రామ్యత్వంప్రత్యతోత్కషావహమే
వ యథాహదండి ॥ * ॥ నిష్క్యాతోద్ధీణావాంతాదిగాణవృత్తి వ్యపా
శ్రయం - అతిసుందరమన్యత్రాగ్రామ్యకక్ష్యాంవిగాహతఇతి, తథాభూ
తాయోనిరతిశయాన్లదః పరమానందఃతస్యసంసగ్ధానావేశేననిరగళ
ళమప్రతిబంధం యథాతథానిగళంత్యోనిగళచ్ఛంత్యయాః కెకాః
స్వషాణ్యస్తాః ఆలపంతి తాచ్ఛిల్యన కూజంతీతి తథోక్తాః - కెమూ
ర్ధ్నాకాయతి ధ్వనతీతి విగ్రహః ॥ ని ॥ కెకావాణీ మయూరస్యే
త్యమరః - కలాపినౌబహిణః మయూరాఇవేత్యుపమా-జనాఃక్రొ
తారః ప్రమదభవః హషాసముత్పన్నః + ప్రమదసంమదౌ హషా
ఇత్యప్రత్యయాంతౌనిపాతః - యఃకలకలరవఃకోలాహలధ్వనిః ॥ ని ॥
కోలాహలఃకలకలఇత్యమరః తేన ముఖరితానిముఖరీకృతానివాచాల్
కృతానీత్యథః ॥ తత్కరోతీతిణ్యంతాత్కర్తృణిక్తః తానిదిజ్ఞుఖాని ది
గంతరాణితాన్యేవ ముఖానివదనానియేషాంతేతథోక్తాబభూవురితిశ్లో
ష్టరూపకముక్తౌపమయాసంకీర్యతే, శ్రీరామాభిషేకవార్తాశ్రవణజని
తానందాతిశయోల్లసితకోలాహలేనా శేషదిగంతరాళాని ప్రతిధ్వనించ
క్రూరిత్యథః ॥ ౧౦ ॥ — ఆనందేతి ॥ ఆనందబాష్పవిసరఃఆనందా
శృపూరః - ప్రజానాం నయనేనెలైఅరవిందే పద్మమకరందః పుష్ప
రసఇవేత్యుపమా- ఆవిబాభూనప్రాదురాసీత్ ॥ ని ॥ మకరందఃపు
ష్పరసఇత్యమరః కింకతుమివ అభిషేకదివేభట్టాభిషేకదివసేభవి
త్త్రింభావినీం రామస్యకాంతిం తాభావిశేషంచతుర్నేత్రాణీత్యర్థః

రాజాపి తెషాం సంవత్సరమానమహోత్సవోత్సుకజననమ్మర్దజనిష్య
మాణరజోరాజపాతపరిజహీర్షయేవ రోమాంచ ప్రపంచేన కంచుకితాం
గానాం ప్రమాణాతీతాం ప్రీతిం ప్రపన్నానాం హర్షప్రకషేణద్వి
గుణీకృతమానందమంతర్నియమ్య సుమంత్రప్రముఖాన్ సంత్రము

ప్రత్యాశ్యసంకోధ్య - ఆదరణప్రేక్షాపీక్షితుః దృష్టుమివేతి ఫలాత్పై
తా, యథాలోకేచక్షుః ప్రత్యాశనపూర్వకం దృష్టవ్యం వస్తువశ్యంతే,
తథాత్రాపి జనావిశిష్టశ్రీరామశరీరకాంతిం దృష్టుకామాః చక్షుఃప్ర
త్యాశయితుమివానందాశ్రుణిప్రవతాయామాసురిత్సత్పై ప్రత్యాధాః-
ఉక్తాలంకారయోరన్యోన్యేనైరపేక్ష్యాత్సంస్పృష్టిః వసంతతిలకావృత్తం

॥ ౧౧ ॥ — ॥ రాజాపీతి ॥ రాజాదశరథోపి, సంవత్సరమానమహోత్సవ
సన్నతయా సంభవిష్యాయోమహోత్సవః హాషోత్పాదకత్తిరామ
పట్టాభిషేకరూపవ్యాపారః ఉక్తంచభావప్రకాశే ఉత్సాహే హర్షమి
త్యేషఉద్భవః పరికీర్తితఇతి తెనోత్సుకాః కాలాక్షమత్వ లక్షణోత్సు
క్యసంపన్నాః + ప్రసితోత్సుకాభ్యామిత్యాదినా తృతీయావమా
యే జనాః తెషాం సమ్మదేన సంభ్రమేణ జనిష్యమాణఉత్పత్స్య
మానోయోరజోరాజపాతః ధూళినికురుంబపతనం, తస్యపరిజహీర్ష
యాపరిహరణేచ్ఛయేవేతి హేతుాత్పై తా - ఉత్పన్నస్యప్రతీకారా
దనధాస్యోత్పత్తిప్రతిబంధవనపరమితిన్యాయేనప్రాగేవ రజస్సంశ్లేష
పరిహరణోపాయ చికిషయేవేత్యుత్పై ప్రత్యాధాః + పరిపూర్వాద్దరతే
స్సన్నంతాత్ స్త్రియామప్రత్యయేటాప్-రోమాంచప్రపంచేనరోమహ
షేణవ్యాప్త్యా ॥ ౧౧ ॥ రోమాంచోరోమహషేణమిత్యమరః ॥ కం
చుకితాని-కంచుకవత్కృతాని- నిర్మితానీత్యధాః ॥ తాన్యంగాని యే
షాంతేషాం + కంచుకశబ్దాత్తత్కరోతీతిన్యంతాత్కర్తృణీక్తః ॥ తతః
ప్రమాణాతీతాం-ప్రీతిమపరిచ్ఛిన్నానందం ప్రపన్నానాం తెషాం జ
నానాం హాషప్రకషేణ ఇష్టలాభజన్యోమనఃప్రసాతోహాషః త

ఖ్యానేవమాచఖ్యా ॥ ౧౨ ॥ ప ॥ అస్తాననాశ్రితతిపోవనభూమిభా
గానున్మచ్చలోకపరిపాలనజాగరూకా ॥ అమ్లానమౌగ్ధ్యమచిరాద
వలంబ్య రామ మేనందిధః కథము దెతిజనానురాగః ॥ ౧౩ ॥

స్వప్రకషేణాతిశయేనహేతునా ద్వాగుణావాప్యతీయస్యసద్విగు
ణః ॥ ౧౨ ॥ గుణస్వాప్యతిశబ్దాదిజ్యేంద్రియాముఖ్యతంతఃస్వీతివైజయం
నీ ॥ ద్విగుణీయతఃద్విరావృత్తః + పూర్వవత్కర్తృణిక్తః ॥ తమానంద
మిష్టానుష్టానానుభవజన్యసుఖం రాజ్యాభిషేకస్య ప్రజాహాషణమూల
తాన్వితమపబృంహితానందాతిరేకమిత్యర్థః ॥ అంతర్నియమ్యాంత
రంగనిరుధన్య, సుమంత్రప్రముఖాంతుస్సమంత్రాదీన్ మంత్రముఖ్యా
నమాత్యప్రవరాన్ప్రతి ఏవంవక్ష్యమాణప్రకారేణాచఖ్యా-ఉవాచేత్య
ర్థః ॥ అత్ర పీఠిహాషణానందశబ్దానాం వృత్తిభేదాద్భేదోపసేయః
॥ ౧౨ ॥ — అ ॥ ఆఖ్యానప్రకారమేవాహ ॥ అసానితి ॥ అనాశ్రితః
అసథిషితుః, తపోవనభూమిభాగః-పుణ్యరణ్యభూప్రదేశః, యెస్తాన్
తపోక్రాంతా, అస్వీకృతవాన ప్రస్థాశ్రమానిత్యర్థః ॥ కించ లోకా
నాం-ప్రజానాం, పరిపాలన-నీతిమాగ్ధానందక్షణే, జాగరూకా
సావధానాన్, విశేషణద్వయేనాచ్యపరశ్చాభ్యతప్తంసూచ్యతే ॥ ఏవం
విధానస్యస్తాన్ నః బహువచనవత్త్రాత్తనంభావనయా దృష్టవ్యం ॥
ఉన్మచ్చ-త్సకావ, అమ్లానమక్షణ, మౌగ్ధ్యం ముగ్ధభావోయస్య త
మనతిప్రోథమిత్యర్థః ॥ త్రిజగత్పతిః-సకలకార్యధురంధరస్యత్రై
రామస్య, తత్వతః అత్యంతప్రోథిమసంపన్నభావేష్యాదరాతిశయా
దిత్థం నిర్దిష్టమిష్యమసంధేయం ॥ రామమచిరాత్-క్షిప్రమేవావలం
బ్యాశ్రిత్య, ఏవందిధః-ఇత్థంభూతప్రకారోఽనిర్వాచ్యతీతియావత్ ॥ జ
నానురాగః-ప్రజాభిలాషవిశేషః, కథం కుతావా ఉదేతి ఉత్పద్యతే
ఏతదశ్యంతాశ్చత్యమిత్యర్థః ॥ మనశిప్రవృత్తైః పరతంత్రావేవ ప్ర
తాపసంస్తవపరతంత్రాత్ప్రతిభావః ఏతచ్ఛ సర్వతోజయమన్విచ్ఛేత్తు

॥౫॥ తేపినియమితనిజమనౌరథాయదశరథాయసవినయమేవంవ్య జిజ్ఞ
ప ॥౧౮॥ప॥ దేవేస్థితేపితనయంతవరామభద్రం లోకస్సవ్యయం భజ
తునామకిమత్రచిత్రమ్ । చంద్రంవినాతదుపలంభనహేతుభూతంక్షీ

త్రాదిచ్ఛేత్పరాజయమితిన్యాయేన రాజ్ఞోభిమతమేవేతిరహస్యం ॥

వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౧౩ ॥ — త ఇతి ॥ తె సుమంత్రప్రముఖమ

న్ద్రిశాపి నియమితా-నిధారితః, నిజః-స్వకీయః, మనోరథః త్రి
రామాభిషేకకరణరూపాయేన తస్మై, యద్వా నియమితఃప్రజానురా

గస్య త్రిరామే ప్రసృతత్వాత్సంకోచితః నిజమనోరథో రాజ్యాభి
లాషాయేన, యద్వా నియమితః అంతరాచ్ఛాదితః నిజమనోరథఃరా
మాభిషేకవిషయకస్వకీయాభిలాషాయేనతస్మై దశరథాయ సవినయం

సప్రశ్రయంయథాతథా ఏవం వక్ష్యమాణరీత్యా వ్యజిజ్ఞప-విజ్ఞాప
యామాసుః ॥-౧౮॥—అ॥విజ్ఞాపనప్రకారమేవాహ॥దేవఇతి ॥ దేవ

-రాజ్ఞః, త్వయి ॥ ని ॥ దేవస్సురేషునెరాజ్ఞేతివిశ్వః ॥ స్థితే ప్రజాపరి

పాలనదక్షతయా వర్తమానెసత్యపి లోకో-జనకి, తవతనయం-రామ

భవ్రం, స్వయంచోదనాంవినైవ భజతు-సేవతాం, సమాశ్రయత్విత్య

థః ॥ నామేతिसంభావనాయాం, అస్మిన్నథే-కించిత్రమాశ్చర్యంన

కించిదపీత్యథః ॥ కుతపితదిత్యాశంక్య దృష్టాంతమాహ ॥ చంద్రమి

తి ॥ తృప్తితః-పిపాసితః, చకోరః-చంద్రికాపాయీషక్షివిశేషః*చకో

రశ్చంద్రికాపాయీత్యుక్తత్వాత్ ॥ చంద్రంవినా-చంద్రంవిహయేత్య

థః + పృథగ్విసెత్యాదినావికల్పద్వివీతీయా ॥ తదుపలంభనస్య చం

ద్రోత్పత్తైః హేతుభూతం-కారణభూతం, క్షీరాణ్యుదకానియస్య తం

క్షీరోదం-క్షీరసముద్రం + ఉదకస్యోదస్సంజ్ఞాయామిత్యుదకశబ్దస్య

దాదేశః ॥ ఆశ్రయతి-సేవతేకిం, నాశ్రయత్యేవేత్యథః ॥ అతఏవత

న్నచిత్రమితివైధర్మ్యేణ దృష్టాంతాలంకారః *బింబానుబింబన్యాయే

ననిదేశాధర్మధర్మిణోః । దృష్టాంతాలంకృతిజ్ఞేయాభిన్నవాక్యార్థ

కోదమాశ్రయతికింత్యపితశ్చకోరః ॥ ౧౫ ॥ ౫ ॥ తదనంతరం చత్వరే
తత్వరే తత్పరస్తత్త్వవిదాం వరిష్ఠస్య వసిష్ఠస్యశాసనాదభిషేకోపక
రణాహరణాయ సామాత్యః పౌరవగః ॥ ౧౬ ॥ ప॥ ఆహూయరామం
విశయాభిరామమావిః ప్రమోదః ప్రభురేవమూఘే । తవోత్తమాం
గేమకుటంవిధాతుమహ్నయతిష్యేదివసేయతిష్యే ॥ ౧౭ ॥

సంశ్రయేతి విద్యాచక్రవర్తిలక్షణాత్ ॥ వృత్తంతుపూర్వవత్ ॥ ౧౫॥
తదనంతరమితి ॥ తదనంతరం-రాజమంత్రి సంభాషణానంతరకాలే, త
త్త్వవిదామాగమరహస్యవైత్త్యాణాం, వరిష్ఠస్య శ్రేష్ఠస్య-వసిష్ఠస్య
మహాషేః, శాసనాదాజ్ఞావచనాత్, అభిషేకోపకరణానాం పుణ్య
తీర్థపరిపూరితకనకకలశభద్రాసనచ్ఛత్రచామరాదిరాజ్యాభిషేకసా
ధనానాం ఆహరణాయతాన్యాహర్తుమిత్యర్థః * తత్పరఆనక్తస్సౌ
॥ ౧౬ ॥ తత్పరేప్రసితాసక్తావిత్యనురః ॥ సామాత్యః-మంత్రిసహితః,
పౌరవగః-నాగరికసమూహః, చత్వరే-అంగణే, తత్వరే-త్వరాంచ
కార ॥ ౧౬ ॥—అనంతరవృత్తాంతమాహ॥ ఆహూయేతి ॥ వ్రభుర్దశ
రథః, పరాపెక్షయా సస్పృన్హిన్నికృష్టతానుసంధానం సావపెక్షయా ప
రస్పృన్హిన్నికృష్టతానుసంధానంవా వినయః తేన వినయేన- ప్రశంసయే
ణాభిరామం-రమణీయం, రామమాహూయ ఆవిః ప్రమోదః, సము
త్పన్నానందస్సౌ వీవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ ఊఘే-ఉక్తవా ॥ త
దేవాహ॥ అహ్నయమృతం తిష్యే-పుష్యనక్షత్రయ క్తజ్యేష్ఠః ॥ ౧౭॥ పు
ష్యేతు సిద్ధ్యతిష్యావిత్యనురః ॥ పుష్యస్సర్వార్థసాధకః కృత్యాస్తాత్స
కలకార్యసిద్ధిసాధకత్వేన ప్రశస్తత్వాదితిభావః + నక్షత్రేణ యుక్తః
కాలఇతి విహితాణః లుబవిశేషేఇతిలుప్ ॥ దివసేశ్వరీవైత్యర్థః ॥
తథా రామాయణే దశరథవచనం ॥ శ్వరీవపుష్యోభవితాశ్వాభిషించ
తుమేసుతఇతి॥ తవోత్తమాంగే-శిరసి ॥ ౧౭ ॥ ఉత్తమాంగం శిరశ్శీర్షమి
త్యనురః ॥ మకుటం మహారాజ్యలక్షణం కనకకోటిరం విధాతుం-ని

౫॥ అథ దశరథ మనోరథం కౌసల్యా యై నివేద్య స్య భవన కుపగతస్య రామ
స్య భగవాన్ సస్థి స్సంజాతకౌతుకః కౌతుక మంగళం నిర్వర్తయామాస
॥౧౦॥ ప ॥ ఆపూరయన్తుంగళతూర్య ఘోషై రాశావశావల్లభకణితా
శాన్ ॥ ఉజ్జ్వలభితఃకోపి గి రామభూమిరున్మస్తకః పౌరజనప్రమోదః ॥

తైపుం, యతిష్య-యత్నంకరిష్య, సావభావికశాస్త్రాభ్యాం జనిత
భేదేన ద్వివిధస్యాపివినయస్య త్వయివిద్యమానత్వాద్రాజానంత్యాం
కరిష్యామి త్యధః ॥ అత్రకామండకః * విషయప్రగ్రహాన్బుద్ధైశ్చ
ర్వితన్యపతిస్సుతాన్ ॥ అవినీతకుమారంహి కులమాశువిశిర్యతే ॥ విష్ణు
మారసంపుత్రం యావరాజ్యేభిషేచయేదితి ఇత్యుచ ఇతి సంబంధః ॥ ఉ
పజాతివృత్తమ్ ॥ ౧౦ ॥—అథేతి ॥ అథానంతరం, దశరథస్య మనోర
థం మూర్ధాభిషేకకరణసంకల్పం, కౌసల్యా యై-నిజజననైశ్చ, నివేద్య-వి
జ్ఞాప్య, స్య భవనం-నిజమందిరముపగతస్య-ప్రవిష్టస్య, రామస్య భగ
వాన్బుద్ధ్యావస్థిస్థః సంజాతకౌతుకః ఇదానీం ఖల్వహంకృతార్థః య
తస్మిన్ రామాభిషేక ప్రక్రియానువర్తనతాత్పర్యేణ సంభ్రమామీతి స
ముత్పన్నహర్షస్సన్ ॥ కౌతుకం హస్తసూత్రబంధనరూపం మంగళం
మంగళాచారం నిర్వర్తయామాస-చకారేత్యర్థః ॥ త్రోణీపాణిగ్రహణ
త్సవేనశ్యకర్తవ్యత్వేన శాస్త్రబోధితత్వాదితి భావః ॥ ౧౧ ॥ కౌతుకం మం
గళేహ షేన్ హస్తసూత్రేకుతూహల ఇత్యుభయత్రాపిశాశ్వతః ॥ ౧౨
ఆపూరయన్నితి ॥ మంగళతూర్య ఘోషైః-మంగళార్థవాద్యధ్వనిభిః,
ఆశాసు-దిక్షు, యే వశానాం-కరిణీనాం, వల్లభాస్తేషాం దిగ్గజానాం,
కణితాశాన్-కణసంఘట్టనవిఘట్టనజనితధ్వనీన్ ॥ ౧౩ ॥ వశాస్త్రే
కరిణీనంధ్యేత్యమరః ॥ ఆపూరయన్-విస్తారయన్, కొవ్యభూతపూ
ర్వః అతఏవ గి రామభూమిః వాచామగోచరః ఇయత్తయా, ఇదంతయా
వావత్తు మశక్య ఇత్యర్థః ॥ ఉన్మస్తకః-ఉన్నతశిరాః, మహానిత్యర్థః అథ
వా ఉన్మస్తకః-ఉల్లంఘితశిరసః, అతిప్రభూత ఇత్యర్థః ॥ పౌరజనా

౧౯ || తత్ర || యామేవాహుర్నిశితగుహాన్మూలనైఋతం హేతుం
స్యాశ్చిత్తం ప్రకృతికుటిలం గాత్రమిత్రంబధూవ | అంభోజిన్యాశ్శిశిర
సరసంకాసరివాద్భమః భక్తే కేయోస్సహృదయమదయంఘరరాని

నాం ప్రమోదతనందః, ఉజ్జ్వమ్భితః-ఉతగటాభూదిత్యర్థః || అత్ర
తూర్యఘోషాణాం దిగ్గజకర్ణతాళపూరణాసంబంధేపి తత్సంబంధాభి
ధానాదసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః || ఇంద్రవజ్రవృత్తమ్ ||

|| ౧౯ || — తత్ర తస్మిన్, ప్రమోదోజ్జ్వంభణసమయఇత్యర్థః ||
యామేవేతి || యాంమంధరాం ఏవకారోన్యప్యవచ్ఛేదార్థకః || నిశిచరా
ణాం-రావణాదిరాక్షసానాం, కులోన్మూలనే-వంశనాశనే, గణవిధ్వం
సనైవా || ని || సజాతీయగణైగైవో గోత్రైషికథితంకులమితి విశ్వః ||

మూలవేతుమాద్యకారణమాహుః-బ్రువతే, జనాఇతి శేషః + బ్రువః
పంచానామిత్యాదినాణలాదేహోబ్రువతహాదేశశ్చ || తద్గురోర్బాధాద్విప
రీతబుద్ధ్యా కై కేయ్య రామే వనం ప్రవ్రాజితే తతస్సీతాపహరణే
సతి త్రిరామేణ రావణాదిసంహారస్య ప్రకృతత్వాదితిభావః తథా
ప్రకృత్యా కుటిలం స్వభావేన వక్త్రం + ప్రకృత్యాదిభ్యస్తృతీయే
తి తృతీయయాసమాసః || యస్యాః మంధరాయాశ్చిత్తంగాత్రమిత్రం
తస్యాఏవ శరీరసదృశంబధూవ || యథా తద్గాత్రం స్వభావవక్త్రం త
థా చిత్తమప్యసీదిత్యర్థః || ఆకారసదృశే ప్రజ్ఞేతివచనాత్ప్రాయేణ
ప్రజ్ఞాయాఆకారసదృశత్వ నియమాదితిభావః- సామంధరామంధరా
భిధానా కై కేయ్యాగృహవాసిసీ-కాసరివ-వనమహిషీవ || ని || యథా
యోమహిషోవాహాద్విషత్కాసరస్తేరిభాఇత్యమరః || + || జాతైరస్త్రీ
విషయాదయోవథాదితిజీవ, శిశిరంచతత్సరసంమధురంచైతి విశేషణ
యోరపి మిథోవిశేషణ విశేష్యభావవివక్షాయాం + విశేషణంవిశే
ష్యేణ బహుళమితిసమాసః - ఆచ్ఛంనిర్మలం - ఏతద్విశేషణ ద్వ
యంహృదయేపి యోజ్యః- అంభోజిన్యాః సరస్యాఃఅంభజవకకేయ్యా

ర్థమంధ ॥ ౨౦ ॥ ప ॥ అలఘుచలితజంఝావాతనిష్పేషణోవాదశని
రివకరౌరశ్శీతలాంభోదపక్షౌ ॥ అపహృతజనసౌఖ్యాన్తంధరాభేద
వాక్యాదపి భరతజనన్యాం హంతదౌర్జన్యమాసీత్ ॥ ౨౧ ॥

హృదయం - అదయందయారహితం యథాతథానిర్థమంధ అలాడ
యామాస - యథాతన్తనః త్రిరామాభిషేకవిఘాత ప్రవణంస్యాత్త
థా - నిజచిత్తగాత్రమితై శివవాక్యైః ప్రలాభయామాసేత్యర్థః, మ
నోవాక్కాయకర్తసుకుటిలాయాస్తస్యాఃకింకపటంనాటయతుమశక్య
మితిభావః - పూర్వోపమాలంకారః - మందాకాంతావృత్తమ్ ॥ ౨౦
॥ అలఘ్వితి ॥ అలఘుఅమరణం - చలితఃప్రవృత్తౌయోజంఝావాతఃధ్వ
నివిశేష సూక్ష్మామ్బువషణమిశ్రితోమహామాదుతః తేనయోనిష్పేషణ
సంఘర్షణం సవవదోషస్తస్తాద్భేదః ॥ ౨౧ ॥ జంఝాధ్వనివిశేషస్యా
దపిసూక్ష్మాంబువర్షణఇతి నానార్థరత్నమాలా - శీతలాంభోదపక్షౌ
శిశిరజలదపటలేకరౌరశ్శీత్యః అశనిఃదంభోళిరివ - అపహృతవిధ్వంసి
తం జనానాంసౌఖ్యం త్రిరామాభిషేక మహాత్మనజనితానందోమన
తస్తాత్ మంధరాయాభేద వాక్యాత్ - రాజా ఇదానీం శ్రీరామవభి
షేక్తుముద్యతస్తతస్తవం శ్రీరామస్య - ప్రవ్రాజనం భరతస్యాభిషేక
ఞ్చపూర్వదత్తవరద్వయేనాభ్యర్థయ- అన్యథామహాననధఃస్సృగ్ధితు
పజాపవచనాదిత్యర్థః ॥ ౨౧ ॥ భేదోపజాపావిత్యమః- భరతజనన్యాం
భరతస్య మాతరి కైకేయామపి, దౌజన్యం-త్రిరామాభిషేకవి
ఘాతుకత్వరూపమసాధుత్వమాసీత్ - ప్రాదుఃభూదిత్యర్థః ॥ భరత
జనన్యామిత్యనెన భరతే సౌజన్యం సుప్రసిద్ధమేవ తథాచ తజ్జనన్యా
అపి తథాత్వముపపద్యతే ॥ కారణగుణపూర్వకత్వాత్కార్యగుణౌ నాం
అతస్సౌజన్యయక్తాయామప్యస్యాం దౌజన్యమాసీదితి విరోధసూ
చకోయమపిశబ్దః ॥ ఏతేనమంధరాయావచనస్య తాదృక్ప్రతిబోధాత్
దనపాటవంనూచ్యతే హంతేతివిషాదే ॥ ౨౧ ॥ హంతహాక్షణికం

గ|| సైషామంథరాభిధానపిశాచికావేశపరవశనిజాశయాపూర్వం దండ
కవైజయంతపురవాస్తవ్యశంబరాసురసంగరసంగతవేదనా పనోదనా
ర్థమాత్తవేదితీర్ణంవరద్వయంవరాయ దశరథాయ న్యవేదయత్ || ౧౧ ||

పాయాఃవాక్యారంభవిషాదయోరిత్యమరః || అలంకారస్తుపూర్వవత్ ||
మాలినీన్యత్తమ్ || తథా శ్రీరామాయణ కై కేయాంప్రతిమంథరావా
క్యమ్ * తవదైవాసురేయద్దెనహరాజషిభిఃపతిః | అగచ్ఛత్తావ
ముపాదాయథేవరాజస్యసాహ్యకృదిత్యారభ్య తావరా యాచభర్తా
రంభరతస్యాభిషేచనమ్ | ప్రవాజనంచరామస్యత్వంవమాణిచతుర్ద
శేత్యంతమ్ || ౧౦ || — అ || తతఃకై కేయాకిమకరొదిత్యాశంకాయా
మాహ || సేతి || మంథరేత్యభిధానం సామయస్యాస్స తథోక్తాయా
పిశాచికామహాభూతగ్రహః + స్యాథేకఃకణిజతిహాస్యః || తస్యాఆ
భాశేన ఆవాహనేన ఆక్రమణేనేతియావత్ || పరవశః-పరతంత్రః, వి
చేకశూన్యఇత్యర్థః || నిజాశయస్స కేయాంతఃకరణంయస్యాస్సతథో
క్తా, సాప్రాక్సుగుణా, ఏషాకై కేయాపూర్వం-పూర్వకాలే, దండకవనే
వైజయంతమితియత్పురంతదాన్వస్తవ్యస్తత్రవసన్ + వసే స్తవ్యత్కర్తరి
ణిచ్ఛేతికర్తరి తవ్యప్రత్యయోప్పద్దిశ్చ || యశ్శంబరాసురః-శంబరాఖ్యో
మహాదైత్యః, తస్య సంగరే-యుద్ధే, సంగతా-ప్రాప్తా, యా వేద
నాఅసురశస్త్రక్షతిజనితభేదః || ని || ఖదేపివేదనెత్యమరశేషః || తదప
నోదనం-తన్నివారణం, అథః-ప్రయోజనం, యస్యతత్ తత్సంభా
వితమిత్యథః || ని || అథోభిధేయరైవస్తుప్రయోజననివృత్తిషి
త్యమరః || అత్తనై-స్వస్థే, వితీణం తాదృగ్గ్రణసంకటాదపసార్థ
తత్రత్యదాధాయా నివర్తితతత్వాత్పరితాపికతయా దత్తమిత్యర్థః |
దరయోః ద్వయం-దౌవరావిత్యథః || ని || దేవాదవ్పతేవరఃశ్రేష్ఠ
జిత్యమరః || వరాయ భర్తౌదశరథాయ + కిరీయాగ్రహణమపికర్త
వ్యమితి సంక్రదానత్వాచ్ఛతుధీః || న్యవేదయత్-విజ్ఞాపయామాస,

ప || తయో రెకస్యసంరంభో భరతస్యాభిషేచనమ్ | అన్యస్య వన్యస్య
తైస్య వనేరామస్యవర్తనమ్ || ౧౩ || తస్మిన్ క్షణే వరయుగం చిరత
ప్రతామృనారాచవేధపరుషంశ్రవసీవిదార్య | సత్యప్రహాణచకితస్య

తథా రామాయణమ్ * స్మరరాజకపురావృత్తం తస్మిన్ దైవాసుత
రణే | తత్రచాచ్యావయచ్ఛత్రుస్తవజీవితమంతరా || తత్రచాపిమయా
దేవయత్త్వం సమభిరక్షితః | జాగ్రత్యామతమానాయాస్తతోమేష్వా
దదావరా || తౌతుడత్తౌవరా దేవనిత్యేపంమృగయామ్యహమ్ | తవై
వవృథివీపాలసకా శైవత్యసంగరేతి || ౧౪ || — అ || విజ్ఞాపితస్యవర
ద్యయస్య వినియోగప్రకారమేవాహం || తయోరితి || తయోర్వరయో
ర్మధ్యే ఏకస్య వరస్య సంరంభస్సంభ్రమః ప్రవృత్తిరితియావత్ || ౧౫ ||
సంరంభస్సంభ్రమేకోపజితశబ్దాణామే || భరతస్యాభిషేచనం-రాజ్యా
భిషేకః, అన్యస్యవరస్య సంరంభః వన్యవృత్త్యా-మునివృత్త్యా, జటా
వల్కలధారణకందమూలఫలాశనరూపవ్యాపారేణైత్యర్థః || ఉపజా
పబుద్ధిజనకవృత్త్యంతఃకన్యవచ్ఛేదాధామేవకారః || రామస్య వన-
దండకావనే, వర్తనం వృత్తిరవస్థానమితియావత్ || పూర్వం సామా
న్యేన దత్తౌవరావిదానీం భరతాభిషేకరామవివాసనరూపేణ దాతే
వ్యావిత్యుక్తవతీత్యర్థః || తథాచరామాయణమ్ || నవపంచచక్రరా
ణి దండకారణ్యమాశ్రితః | చీరాజనజటాధారిరామోభవతుతాపనః ||
భరతోభజతామద్యయావరాజ్యమకంటకమితి || ౧౬ || — అ || త
దానీం కింజాతమిత్యాహ || తస్మిన్నితి || తస్మిన్ క్షణే-తత్కాలే, ని ||
నిర్వాప్యపారస్థితౌకాలవిశేషాత్సవయోఃక్షణభివ్యవహరః || చిరం-చిరకా
లం, తప్తః-అగ్నిసంతప్తః, అతఏవ తామో-రక్తవణో యోగారా
చః శలాకాకారతీక్షణశస్త్రవిశేషః తస్య వేధస్సంప్రహారస్తద్వత్పరు
షం కఠోరం మన్యహమితియావత్ || వరయుగం కర్తృ, సత్యస్య-
సూన్యతథాపిత్వస్య, ప్రహాణం-ప్రచ్యుతిః, + కృత్యవ్యతిరేకత్వం |

సృవస్య కామమూరీచకార హృదయే పుటపాకరీతిమ్ ॥ ౨౪ ॥
తనయవిరహవార్తామాత్రసంతప్యమానా దధదశరథచిత్తాచ్చేతనానిర్జ
గామ । దవహుతవహరౌచిజ్వాళలయాలెహ్యమానాన్జు డితిగహనదు

తస్తాచ్చకితస్య-భయసంభ్రాంతస్య, శృవస్య-రాజ్ఞౌదశరథస్య, శ్రవ
సీ విదార్య-శ్రోత్రేవిభిద్య, బాహ్యేంద్రియద్వారా అంతరింద్రియ
స్యాథ-గ్రాహకత్వాదితిభావః ॥ ౧ ॥ కణశబ్దగ్రహాశ్రోత్త్రం శృ
తిస్త్రీశ్రవణంశ్రవణత్యమరః ॥ హృదయే-తస్యేవమానసే, పుటపాక
రీతిం-మూషికాసంపుటమధ్యే సువణాదికం నిగూఢం నిక్షిప్య అ
గ్నినా సంతాపనంపుటపాకః, తస్యరీతిం-తత్సదృశేం, పరిపాటిమిత్య
ధః, అతఏవ నిదర్శనా ॥ కామమత్యంతం ఊరీచకారాంగీచకార ॥
ప్రతిశ్చుతప్యథావణే అగ్రహణేవా సత్యవిప్లవాభవేదితిశ్చుత్యాగ్న
హీతత్వాచ్చ తప్తనారాచదుస్సహం వరయుగం ద్వారభూతశ్రవణవి
దాహపూర్వకం రాజ్ఞౌంతరంగం ప్రవిశ్య తం నిరుచ్ఛాప్తినం తాప
యోమాసేత్యర్థః ॥ ౧ ॥ ఊరీకృతమురరీకృతమంగీకృతమాశ్రుతంప్రతి
జ్ఞాతమిత్యమరః + ఊర్వాది-ద్విదాచశ్చేతిగతినంజ్ఞాయాం కుగతి
ప్రదయఇతినమానః ॥ వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౨౪ ॥ — తనయ
తి ॥ అథ-అనంతరం, తనయవిరహవార్తామాత్రేణ త్రిరామవియోగ
వృత్తాంతాకర్తృ నైనైవ సంతప్యమానాద్దహ్యమానాల్, విరహావసతి
కింభవిష్యతివా సజ్జాయతఇతి మాత్రశబ్దార్థః, దశరథస్య చిత్తార్థద
యాల్ + ద్రివమపాయే-పాదానమిత్యపాదానత్వాత్పంచమీ ॥ చెత
నాసంజ్ఞా-జీవనశక్తేః, దవహుతవహస్య-వనవహ్నేః, రౌచిర్జ్వాలయా
దీప్తశిఖయా, రౌచిషా-జ్వాలయావా ॥ ౧ ॥ వనెచ వనవహ్నాచ ద
వౌదావఇతిరితఇతిశాశ్వతః ॥ లేహ్యమానాదానాద్దహ్యమానాల్, ద
హ్యమానాదితియావల్ ॥ గహనగుల్మత్కాననకుంజుల్, ఉజ్జహనాని
కణమసశీలా + క్షహత్ గతావితిభాతాశ్శానచ్ ॥ ఘృగీవ-కురంగీవ,

లాదుజ్జహానామృగీవ ॥ ౨౪ ॥ ౫ ॥ అథదశరథఃకథమపిలబ్ధసంజ్ఞఃకై
కేయిమిదమభాషత ॥ ౨౫ ॥ ప ॥ రామః కామముపాశ్రయిష్యతి
వన-త్యక్తాన్యతం కాతుకంలొక స్త్యక్ష్యతికాతుకంచరధృతంతస్యా
భిషేకకథమ్ । ధర్తాపాయభయేనవత్సవిరహంపశ్యామివశ్యామికిం

+ జాతెరశ్రీవిషయాదయోపధాదితిజీమ్ ॥ రుడిత్యంజసా॥ ౧ ॥ స్త్రా
ద్ధుడిత్యంజసాహ్నయేత్కమరః ॥ నిర్జగామ-నిరగాల్, త్రిరామవిర
హనారాశ్రయా అతిమాత్రపుత్రవత్సలోరాజా ససది మూర్ఖా
మగచ్ఛదిత్యర్థః ॥ పూర్వోపమాలంకారః ॥ మాలినీన్యత్రమ్ ॥ ౨౪ ॥
అథేతి ॥ అథ-చేతనానిర్గమనానంతరమ్, దశరథః కథమపి కృచ్ఛే
ణ, లబ్ధసంజ్ఞః-ప్రాప్తచేతనస్సత్, కైకేయాంప్రతి ఇదం పదనమ
భాషత-అవొచత ॥ ౨౫ ॥ —తత్ప్రకారమేవాహ ॥ రామఇతి॥ రా
మః ధృతం రాజ్యాభిషేకాంగలైవనాముక్తంకౌతుకం హస్తనూత్రం,
త్యక్తాన్-లీలయైవ విస్మయ, కామమత్యంతం అవగతిబంధమిత్యర్థః॥ వ
నముపాశ్రయిష్యతి-ప్రవేశ్యతి, ధర్తాచారతత్పరత్వాదనాయాసేనై
వ ప్రవ్రజిష్యతీత్యర్థః, తథా లొకోజనః, తస్య త్రిరామస్యాభిషే
కే విషయే చరధృతం-చరకాలమారభ్యసంభృతం కౌతుకం-ప.ర్వం, క
థం-కథంచీ, త్యక్ష్యతి-దుస్త్యజమవ్యతిక్రచ్ఛేణ విసగ్త్యతీత్యర్థః,
తథాధర్మస్యాజీకృతపరిపాలనరూపసుకృతస్య అపాయాద్వినాశాద్యద్భ
యం తేనవత్సవిరహం-రామవియోగం, వశ్యామిధాతయఃష్యామిఅహ
మితి శేషః+వహప్రాపణఇన్యాస్తాద్ధాన్యోర్జ్వుట్ ॥కిం ప్రతిపదనంవశ్యా
మ్యంపిష్యామివక్తుమపకాశాభావాదితిభావః+ అత్రపచపరిధావణఇ
త్యస్తాద్ధాతౌల్పట్ అథవావశ్యామివశ్యామితిపహనార్థోద్విరుక్తో
యశబ్దః, పునఃపునఃధారయిష్యామివ్యభావః+చాపలేద్యభవతఇతి
ద్విరుక్తిః - సంభ్రమిణప్రన్నతిశ్చాపలమితికాశికా, అతిమస్సహపు
త్రవిరహవేదనాజనితోద్వేగాత్సంభ్రమః,కిం కింతుసాజాయే వేదా

యావత్కల్పమకీర్తిరా ర్జననీజాయెతజాయెతవ ॥ ౨౭ ॥ వత్సంక
రొరహృదయేనయనాభిరామం రామంవినానఖలుతిష్ఠతి జీవితంమే ।
ధాతుర్బలాదుపయస్తస్త్విజాతపూర్వః కైకేయిమాముపయమం నయ

ర్యే - తవ యావత్కల్పం కల్పంతపర్యంతమిత్యర్థః + యావదవ
ధారణఇత్యవ్యయాభావః , ఆ ర్జననీపీడాకరీ మమభేదనీతి యావ
త్ ॥ ని ॥ ఆతిఃపీడాధనుష్కృత్యోర్మిత్యమరః-అకీర్తిఃఐరామా
భిషేకవిఘ్నాచరణజన్యాపఖ్యాతిః జాయెతప్రాదుర్భవేత్ ॥ + జన్గేర్ణ
జీతజ్ , యథాతథావాస్తాకం నిర్వాహాభవిష్యతి జాయాత్వేన స
భావితాయాస్తవైవమహాననధః ॥ * ॥ సంభావితస్యచాకీర్తిర్తర
ణావతిరిచ్యతఇతి గీతాయాం భగవతాఉక్తత్వాదితిభావః - వృత్త్యను
ప్రాసః , శౌరూలవిక్రీడితంనృత్తం ॥ ౨౭ ॥ - ॥ వత్సమితి ॥ హే
కరొరహృదయేకతినచిత్రైయతఃస్వప్నపిదుస్సహం ఐరామవిరహం
సాక్షాత్త్వంబౌధయసి - అతస్తద్వద్భదయస్య కరొరత్వంకింవత్తవ్య
మితీత్యేతత్సంబౌధనం నయనాభిరామంనెత్రానందకరంవత్సం బా
లంతనయందారకవిరహాసహిష్టుత్వద్వ్యోతనాథామైతద్విశేషణద్వయం
॥ ని ॥ వత్సనాకుటజేవషేతణాకెతనయాదికఇతిజైజయంతి, రామం
వినారామంవిహాయేత్యర్థః ॥ పృథగ్వివేత్యాదినా వికల్పద్వితీయా,
మేమమజీవితంజీవనంనతిష్ఠతిఖలుసునిశ్చితం మరీష్యామిత్యర్థః - అ
తః హే కైకేయి అత్రయద్యపి భార్యానామగ్రహణం శాస్త్రనిషి
ద్ధం , తథాపిభార్యేయంచండీతిస్యవహతుం యజ్యతఇత్యేవమామం
త్రితమిత్యవధేయం, ధాతుర్బలాద్విధిబలాత్ త్వయివిషయే సూర్వంజా
తః జాతపూర్వః + సుప్నుపెతిసమాసః - ఉపయమోవివాహాయమ
సమీపంచధ్వన్యతే ॥ ని ॥ వివాహోపయమాసమావిత్యమరః, మాం
యమస్యాంతకస్య సమీపముపయమం + అన్యాయంవిభక్తిత్వాదినావ్య
యాభావః - నయతిప్రాసయతీత్యేవంమన్యేబుధ్యామి - ఉపయమ

తీతిమన్యే ॥ ౨౮ ॥ X ॥ తదనునిజమనోరథైకపరిపూరణకృతా దరా
 కైకేయీసాపహాసమవాదీత్ ॥ ౨౯ ॥ ప ॥ సత్యవిప్లవమపత్యసంగత
 స్సంగతంభృశమపత్యతస్తన । ఆశ్రుతస్యవిఫలత్వమస్తిచేదాశ్శ్రుతస్య
 స్య ఉపయమప్రావకత్వం యుక్తమతామమాప్యేనం మరణముసయు
 జ్యతఇత్యధః - లోకేలక్షణవతీనాంకన్యకాన్తాం పరిణయోభర్తృజీన
 నాయభవతి ఈదృగవలక్షణ దుభాగాయాస్తవపరిణయస్తు మమమర
 ణాయభవతీతిభావః-వసంతతిలకాన్యతమ్ ॥ ౩౦ ॥ — తదన్వీతి ॥ తద
 నుదశరథభాషణానంతరం-నిజమనోరథస్యపీకస్య భరతాభిషేచనరామ
 ప్రవ్రజనరూపసోపభిలాషస్వేవ పరిపూరణేనిష్పాదనై - అత్రమనో
 రథైక శబ్దయోగ్యవభాగవతవత్సమాసః - అథవాపీకపరిపూరణముఖ్యప
 రిపూరణై ॥ ని ॥ ఏకముఖ్యాన్యకేవలాశ్చత్యమరః కృతాదరావిహితా
 స్తా, కైకేయీసాపహాసంసోల్లంఠనమవాదీత్ ఉవాచ ॥ ని ॥ సోల్లం
 ఠనంతుసోత్పాస్యం సాపహాసంసమాప్త్రయిఇతిహాలాయుధః ॥ ౩౧ ॥
 అ ॥ ఉక్తిప్రకారమేవ వివృణోతి ॥ సత్యేతి ॥ అపత్యసంగతః పుత్త
 మోహద్భేదః + పంచమ్యాస్తసిః సంగతం ప్రాప్తంసత్యవిప్లవంస
 త్యవాక్యప్రచ్యుతిం - భృశమత్యంతమపత్యతః అనాలోచయితిః ఈష
 దప్యననుసందధతఇత్యధః తవఆశ్రుతస్య వరధ్వయం దాస్యామితి
 ప్రతిజ్ఞాతవచనస్య ॥ ని ॥ అంగీకృతమాశ్రుతం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యమరః -
 విఫలత్వం నైష్ఫల్యమస్తిచేత్ తత్ప్రతిశ్రుతంవిఫలంభవతియదీత్యర్థః
 ఆఇత్యపహాసే విసర్గాంతోనిపాతః - శ్రుతస్య సత్యంవద ధమకాండ
 ర సావధ్యాయాంతాప్రమదః - అంగీకృతంహిక్యతినః పరిపాలయంతీ
 త్యాది ధమశాస్త్రస్య ॥ ని ॥ శ్రుతంశాస్త్రావధృతయోరిత్యమరః-
 అయమంజలిః ప్రణామః ॥ ని ॥ తాయుతావంజలిఃపుమానిత్యమరః
 రచితః విహితః, శాసనాచ్ఛాస్త్రమితి పుత్పత్త్యాదురథవ ప్రవృత్తి
 ప్రతిషేధకత్వేన ప్రసిద్ధంశాస్త్రం - ఈదృశాచ్ఛాస్త్రజ్ఞాస్యాపిభవతాయ

రచితాయమంజలిః ॥ ౩౦ ॥ ప ॥ కింనాగతస్తేశ్రవసోస్సకాశవరింద
మస్సత్యవతాంపురోగః । శ్యేనామిషీభూతకపోతపోతజీవాతవేశస్త్ర

ద్యేవం ప్రవృత్తిసాన్న్యత్రహ్యః కించిత్కరతావత్తన్నమస్కరోమీశ్వ
ధః ॥ * ॥ తస్మాచ్ఛాస్త్రంప్రమాణంలే కార్యాకార్యవ్యవస్థితా వి
త్యాదిభవగద్వచనాచ్ఛాస్త్రమనుసరతాత్వయాప్రతిశ్చుత నిర్వాహావ
శ్యం కతన్యః - నాగ్యథాశ్రేయశ్చతి తాత్పర్యం- భక్తిశ్రద్ధాదర బం
ధురాంతఃకరణతయా- విధీయమానానమస్కారః ప్రసిద్ధః, తథాపహం
సాదావసినమసాగరస్సంభవతి - తథాప్రయత్నం పూర్వైః - బిందు
ద్వంద్వతరంగితాగ్రసరణిః కర్తాశిరోబిందుకం కర్తైక్యమశిక్షితాన్వ
యకలాదేకేపితేభ్యోంజలిః - యేతుగ్రంథసహస్రశాణకషణత్కృత్య
త్కృత్యంకైగిరాముల్లాసేకపయంతిబిల్బణకవిస్తేషేవసన్నహృతీతి॥
రథోద్ధతావృతమ్ ॥రాన్నరావిహరథోద్ధతాలగావితిలక్షణాత్ ॥౩౦॥
॥౨॥ ప్రతిశ్చుతమవశ్యం కర్తవ్యమితి పురాతనరాజన్మత్తాంతం దృ
ష్టాంతయతి ॥ కిమిత్యాదినా ॥ సత్యవతాంపురోగః సత్యసంధాగ్రగ
ణ్యః అతపవానామిషమామిషం సంపద్యమాసమామిషీభూతం ॥ + అ
భూతతద్భావేద్విక - కుగతిప్రాదమశ్చతిసమాసః- శ్యేనస్య శ్యేనభూ
మికౌఠారిణ ఇంద్రిన్య - ఆమిషీభూతః మాంసఖండీభూతః ॥ ౧ ॥
పిశితంతరసంమూంసంపలలంక్రవ్యమామిషమిత్యమః!యద్వాభోగ్య
వస్తుభూతఃఆమిషంభోగ్యవస్తునీతి కశవః - యఃకపోతపోతః కపోత
డింభపేషధారీయమః ॥౧॥ పోతఃపాకోర్భకోఽంభిత్యమరఃతస్యజీవా
తపేజీననాషధాధకంతముపజీవయితుమిచ్ఛధః ॥౧॥జీవాతుజీవనా
షధమిత్యరః ॥+తాదర్థ్యచతుర్థీశస్త్రనికృత్యగాత్రఃఖడ్గవిదళితశరీరః
అరీక దమయతీత్యరిందమః శిబిచక్రవర్త్యపరనామాత్వద్వంశ్యోమ
హారాజః + సంజ్ఞాయాంభృశ్మాపృజేత్యాదినా ఖచ్ అరుద్దిష్షదిత్యా
దినా మునూగమః తెతవ - శ్రవసోస్సకాశం శోత్రపథం-నాగతఃకిం

నికృతగాత్రః ॥ కించ ॥ ౩౧ ॥ ప॥ అభ్యర్చ్య కస్తే చిదుపాశ్రితాయ వితీ

త్వయా నశ్శతః కిమిత్సర్థః - శ్శ్రుత శ్చైత్కథమేనం వక్ష్యసీతి భావః
పురాకిలేంద్రయమాశిబిసత్యసంధతాయాం వివదమానా తత్పరీక్షార్థం
శ్యేనకపోతా భూత్వా తత్ర సంకతపూర్వకం శ్యేననాపదుల త్వమా
త్తనానాటయకపోతాయాగదీక్షితం శిబింశరణం జగామ సోపి శ్యేనె
సమదామిషీఘాతాయం దేయజతిపృష్ట్యరణాగతపరిత్యాగదోషస్తర
ణాత్తత్పరిమాణస్వశరీరమాంసపిండదానేనైవ విమోచయితుకామః
కపోతంతులాయామారోష్యస్వమాంసశకలదానేకైతవేన భారాయ
మాణకపోతవిప్రలబ్ధః ప్రతిజ్ఞాభంగభయాదశేషశరీరం నికృతవాని
తి పౌరాణికభాత్రానుసంధేయా - పఠంతిచాత్రైమ క్లౌకమ్ ॥ క
ర్ణస్వచః శిబిర్థాంసం ప్రాణాజీమాతవాహసః, దదౌదధీచిరస్థీనికిమ
దేయం మహాత్తనామితి ॥ నృత్తముపజాతిః ॥ ౩౧ ॥ — ॥ ననుబహూ
నామనుగ్రహాన్యాయ్యితి లూకప్రసిద్ధైరెకేనద్వైతాంతేన కించరి
తార్థత్యైత్యత్రాహ ॥ ౩౧ చెతి ॥ నైకవీవాయందృష్టాంతఃకింతురాజాంతర
మపి విద్యతఃస్సర్థః తమేవాహ ॥ అభ్యర్చ్యతి ॥ ప్రజ్ఞావీప్రజ్ఞః
॥ ౩౨ ॥ ధీరోమనీషీజ్ఞః ప్రజ్ఞావత్ప్రజ్ఞః ॥ ౩౩ ॥ ప్రజ్ఞాదితావత్సప్తధైర్య
త్యయః, అథవాప్రజ్ఞాస్యాస్తీతి ప్రజ్ఞః ॥ ప్రజ్ఞాశ్రద్ధారాచభోగ్యణితి
ణప్రత్యయః - ప్రధితప్రభావః ప్రఖ్యాతలైజాః ॥ ౩౪ ॥ సప్రతాపః
ప్రభావశ్చ యలైజఃకౌశలంజఃకమిత్యమరః - ఆలర్కసంజ్ఞాఆలర్క
నామాకశ్చిద్రాజా ॥ ౩౫ ॥ సంజ్ఞానామనిగాయత్ర్యం చేతనాయాం
రవిప్రీయామితివిశ్వః ॥ ఉపాశ్రితాయ నెత్రయాచనాథామతిధిభా
వేన సమీపమాశ్రితాయేత్యథాః ॥ కస్తే చిదజ్ఞాతకులగోత్రాయనతు
పరిచితాయ, విశేషంప్రాపయతీతి విప్రాయ-ద్రాక్షణాయ, వేదప
దాంగపారగాయ + కర్తవ్యాయమభిప్రేతి ససంప్రదానమితిసంప్ర
దానతావచ్ఛతుధీః ॥ అభ్యర్చ్య-పూజయిత్వా, నత్వనజ్ఞాదేత్యర్థః

శ్యవిప్రాయవిలోచనెస్వే । అపూరయత్కశ్చిదలర్కసంజ్ఞఃప్రాజ్ఞః
ప్రతిజ్ఞాంప్రథితప్రభావః ॥ ౩౨ ॥ అసురసమరవేళాజాతబాధావసానె
వరయుగమదిశస్త్రవంప్రీతిపూర్వంయయామె । అశిథిలగుణబంధాన్

అన్యథా * అసత్కృతమవజ్ఞాదం తత్రామసముదాహృతమితి గీతా
యాం శ్రీ భగవదుక్తరీత్యా అప్రఖ్యాపనీయతాస్యాదితిభావః ॥ స్వే-
-స్వకీయే, ని ॥ సోఽజ్ఞాతావాత్తనిస్వంత్రీష్వాత్తియశత్యమగః ॥ విలో-
చనె-నేత్రే, ద్వితీయాద్వివచనమేతత్ నత్వేకమిత్యథః ॥ వితీర్య-ద-
త్వా, ప్రతిజ్ఞాం-సత్యసంధతాం, అపూరయత్పరిపూరయామాస, సమ-
థితవానిత్యథః ॥ సత్యసంధతానిర్వాహేణ కీర్తనంపాదసతత్పరా-
రాజానానాత్మకైశం గణయంతీతిభావః ॥ తవతునేవంవిధక్షేశః । త-
స్మాదాశ్చుతం పరిపాలనీయమితి శ్లోకద్వయస్య తాత్పర్యం ॥ వృత్తం
పూర్వవత్ * శైబ్యః శ్వేతకపోతీయేన్వమాంసం పక్షిణాదదౌ । అల-
ర్కశ్చక్షుషీదత్వా జగామగతిముత్తమామ్ ॥ తథా ॥ సంశ్రుత్య
శైబ్యశ్వేనాయ స్వాంతనుంజగతీపతిః । ప్రదాయపక్షిణారాజాజగా-
మగతిముత్తమామ్ ॥ తథాహ్యలర్కస్తేజస్వీ బ్రాహ్మణే పేదపారగే ।
యాచమానెస్వకేనేత్రే ఉద్భృత్యావిమనాదదావిత్వేతత్ ఉక్తశ్లోక-
ద్వయస్యాపిమూలమ్ ॥ ౩౨ ॥ — అ ॥ యద్యేవమప్యాశ్చుతంచపతి-
పాత్యేతత్త్వి సత్యసంధసమాసస్కంధగర్భణరూపానభాన్యమాపతే-
దిత్యాహ ॥ అసురేతి॥ అసురసమరవేళా యాం-శంబరాసురయద్ధస-
మయే, జాతా-సముత్పన్నా, యా బాధా అసురశస్త్రక్షతిజనితవేద-
నా, తస్యాచవసానే-అంతే, సంగ్రామాదన్యత్రాపసారణేనతద్బా-
ధాయానివర్తితత్వాదితిభావః ॥ త్వం యయాగిరా వాచా, మె-మ-
హ్యం, వరయోర్యుగం-యుగళం ॥ ని ॥ యగ్గంతయుగళంయుగమి-
త్యమగః ॥ ప్రీతిపూర్వంబాధానివర్తనజనితపరిణోపపూర్వకంయథా
తథా అధిశః-దత్తవాససి పారిలోషికతయా నరద్వయం దాస్యామితి

త్యసంధానరేంద్రాజలలిపిరితి కామంసంగిరంతాంగిరంతామ్ ॥ ౩౩ ॥
 సత్యోద్యాంగిరమిహనిర్వహస్వమావాసంతానంభువినసహాయరామ
 మాతుః । సంస్థాస్యేవిషముపభుజ్యపశ్యతస్తే సన్నాహం త్యజసి'నచె
 యాం గిరముక్తవానసీత్యథః ॥ తాంగిరమశిథిలః-అవిద్భిన్నః, గుణ
 బంధః దానదాక్షిణ్యాదిగుణానువృత్తిర్యేషాంతే సద్గుణసంపాదనచృ
 ఢీకరణతత్పరాశత్యథః ॥ సత్యసంధా విశేషతః సత్యప్రతిజ్ఞాః, శిలా
 క్షరవిన్యాసతుల్యవచనాశ్చత్యథః ॥ ౧ ॥ సంధాప్రతిజ్ఞామర్యాదే
 త్యమరః ॥ సరేంద్రాః-రాజానః, ॥ ౧ ॥ సరేంద్రఃపాథివే రా
 జ్జివిషవైద్యేపిచస్తృతశ్చితివైజయంతీ ॥ తాంగిరం జలలిపిరితిజలాక్షర
 విన్యాసరూపేతి ॥ ౧ ॥ లిఖితాక్షరవిన్యాసేలిపిలిఖిరుభేస్త్రియామి
 త్యమరః ॥ కామమత్యంతం సంగిరంతామాలవంతాం + సంభావనా
 యాంలూప్ ॥ దశరథవచనం జలలిపివదప్రతిష్ఠితమితిసత్యసంధకృతం
 గర్హణం సంభవిష్యతీత్యథః ॥ సంత్యసంధసరేంద్రవిరచితాచాన్వక్య
 ప్రతిష్ఠాభంగప్రయుక్తగర్హణాదన్యః కోవానర్థపదార్థౌ స్తిసంభాతి
 తానామితిభావః ॥ జలలిపిఃకర్తృత్వేపినిపాలనాభిహితత్వాన్నద్వివేచి
 యేత్యుక్తం ॥ అత్ర శిరోజలలిపిత్వరూపణామ్రాపకాలంకారః ॥ మా
 లినీవృత్తమ్ ॥ ౩౩ ॥ —కింబహునా మన్తనౌరథావరిపూరణేస్వస్య
 మరణం నిశ్చితమిత్యాహ ॥ సత్యేతి ॥ గిరం-వరయుగంహాస్యామిల్యై
 వం రూపాంవాచం, సత్యేనౌద్యతశ్చితి సత్యోద్యాం-యథాథవా
 చ్యాం, + పదస్సుపిక్యప్యేతివదేశకృత్ ఉపపదమతిజితిసమాసః ॥ ఇ
 హేదానీం నిర్వహాస్వసమర్థయస్వవా ॥ ఉతమావామానిర్వహాస్వ, స
 త్యోద్యాం మృతోద్యాంవా కురుష్వేత్యథః । నాత్ర మమాభినివే
 శశ్చితిభావః ॥ కింతు భువి లోకే రామమాతుః కౌసల్యయాస్సంతా
 నం రాజమాతృత్వప్రయుక్తసత్కారం నసహాయనక్షమిష్యే సోధుం
 నశక్నుయామిత్యర్థః + సహోలిజ్ఞే ॥ రామసంతానస్య సహ్యత్వేపి

త్ప్రవర్తమానమ్ ॥ ౩౪ ॥ ౫ ॥ ఏవంవాదినీమేనాంధూయోపి భూపతి
 రవాదీల్ ॥ ౩౫ ॥ అయికరినహృదయే కిము కమున్తు క్తలోకమర్యా
 దయా దయా పెతయాత్సయా ॥ ౩౬ ॥ ౪ ॥ నైవాభవ స్త్వమిహాశీ
 లవతిసుగత్యా నైవాభజత్ప్రీత్యమతా గణనా సరామః । నైవాపమా
 నపత్నీసన్తానస్య ప్రేమ్యాపహల్వన దుస్సహత్వాదితిభావః ॥ అతః
 ప్రవర్తమానం-సంపద్యమానం, సన్నాహం-రామాభిషేకసంభ్రమం,
 నత్యజసిచ్ఛేత్ నవిస్మజసియది, శైతవ, వశ్యతస్సతః-వశ్యంతం త్వ
 మనాదృత్యైత్యభావః + వష్టిచ-నాదరణతిషష్ఠీ, విషముషభుజ్య గర
 లమభ్యవహృత్ ॥ ౩౭ ॥ త్వేషస్తుగరళవిషమిత్యమరః ॥ సంస్థాస్యే-
 మరిష్యే, హీనతీవనాద్వరం మరణమేవేతిభావః ॥ ౩౮ ॥ సంస్థాధారే
 స్థితౌమృతావిత్యమరః + నమవప్రవిభ్యస్తథాత్మాత్మ నేపదం॥ ఉపసర్గవ
 శాదధాంతరం ॥ అత్రరామాయణాంతః ॥ * తత్ప్రతిఘోత్యధరణ
 నచేద్దాస్యసిమేవరమ్ । అద్యైపహిప్రహస్యామిజీవితంతద్విద్విమానితే
 తి ॥ అహంహి విషమద్యైవపీత్వా పిహితవాగ్రతః । వశ్యతస్తే మరి
 ష్యామిరామోయద్యభిషిచ్యతఇతి ॥ ప్రహషిణీవృత్తమ్ ॥ కూ
 జ్రాగస్త్రిదశయతిఃప్రహషిణీయమితిలక్షణాల్ ॥ ౩౯ ॥ —ఏవమి
 తి ॥ ఏవంవాదినీమేనాం కై కేయూ, భూయః-పునరపి, భూపతిర్దశర
 థః, అవాదీల్-ఉవాచ ॥ ౪౦ ॥ —॥తదేవాహ ॥ అయీతి ॥ కరిన
 హృదయే-కరినచిత్రై, పునఃపునరనుభవేపి మార్దవాధా వాద్ధృదయస్య
 ఇదంసంబోధనం, ఉన్ముక్తా-పరిత్యక్తా, లోకమర్యాదా సతీ పతిన్యా
 యరూపాయ యాతయా నమతి క్రాంతకులవధూసమాచారయేత్సర్థః॥
 దయాపెతయా-దయాహీనయా, క్రూరయేతియావత్, త్వయా కింకు
 త్సితవచనముక్తం బహ్వనథములత్వాత్సత్యోద్యామిత్యాదికుత్సిత
 వచనం వక్తు మనుచితమిత్యర్థః ॥ ౪౧ ॥ కుత్సాప్రశ్నవితరేష్యాప్రేప
 కింశబ్దవిషయే ఇతిశాశ్వతః ॥ ౪౨ ॥ —అసథానేవాహ ॥ నెతి ॥

త్త జసుఖాన్యహమప్యనార్యే నైవాపమంబుభరతేననమేవద్రదయమ్ ॥

హేలినార్యే-దుశ్శీలే, అతఏవ త్వమిహలోకే శీలవతీమ-సద్వృత్తిసం
పన్నాసు, సాధ్వీషివృత్యథః + శీలంస్వభావేసద్వృత్తావిత్యమరః
గణ్యాగణనీయానైవాభవః నైవాసీః + ధువాలజ్ఞపరోపతాపిప్యాత్మన
శ్చై యోఽభావన భక్తితెపిలకునేవ్యాధిర్నునివృత్తః వ్రతభ్రంశేపి సు
ఖాప్రాప్తిరిత్యాదివత్ ఉభయభ్రష్టాసీత్యథః ॥ తథా సరామః పి
తృమతాం-జీవత్పితృకాణాం, రాజస్యానాంమధ్యేగణనాం-సంఖ్యాం
నైవాభజత్-నప్రాప్నోత్, పిశాచికయేనత్వయా కాంతస్య మమా
కించిత్కరత్వాత్ పితృకర్తవ్యాభిషేకాదిసన్త్వానాసిద్ధిరితిభావః ॥ త
థాహమప్యాత్మజే ర్యానిసుఖాని తానినైవాపంవాధాకపుత్రకృతో
పచారాదిజనితసౌఖ్యాని నైవప్రాప్నువమిత్యర్థః ॥ రామప్రాజనే
న మహాదుఃఖపూర్వకమరణస్యావశ్యంభావితాద్దితిభావః ॥ సర్వత్రై
వకారోపధారణాథః + ఆప్నోతేలుజ్, పుషాదిత్వాచ్చైరణాదే
తః ॥ తథా భరతేన మే-మహ్యం, నివాపకి-పితృతగ్నం ॥ ని ॥ పి
తృదానంనివాపస్సాన్యదిత్యమరః ॥ తస్యసంబంధినైవాపం + సంబం
ధాథేఽణ్ ॥ అంబు-ఉదతం, నప్రదేయం-నదాతవ్యం, భరతస్యాన్యత్వే
ప్యనార్యాస్తవదుర్భగగర్భసంభూతత్వాత్ * వద్భిజాన్యపిసస్యా
నిదుష్యేయః శ్చేత్రదోషతః । ఇతిన్యామేన అయోగ్యతయా మహా
ధ్వేదేహికక్రియానకర్తవ్యత్యథః । భవన్తరణభయాద్రామే ప్ర
వ్రాజితే ఆత్మనోపి మరణం సునిశ్చితమేవేతిభావః ॥ అత్ర పరేతస్య
నివాపోదకమిష్టమేవ తథాపి భద్రేయమితినిషేధితత్వాదనిష్టవిధేరివెష్ట
నిషేధస్యాప్యమపపద్యమానతయా ఆభాసత్వాలైననిజమరణమూక్షిప్య
తథాత్మాక్షేపాలంకారః, ఉక్తంచవిద్యానాథేన * సమానాధాతయా
నిష్టవిధ్యాభాసోప్యాక్షేపఇత్యుపగమ్యతే యథాచేష్టనిషేధస్యాప్యను
పపద్యమానతయా ఆభాసత్వం తథా అనిష్టవిధేరప్యనుపపద్యమానత

౩౭ || కించ || వాస స్త్వచాంభవతుకించనతారపీణాం ఛాయాదుగ్రమా
 శ్చభవనానిభవంతువధన్యాః | కై కైయితస్యశయనానికథంభవేయస్తస్వి
 యా అభాసత్వమితిరామాభిషేకవిఘ్నాతేపి పుత్రస్య రాజ్యలాభ
 స్సాస్యదితిలోభేనశీలవతీషుగణ్యత్వాభావాద్యనిర్ధాంగీకారిత్వేపిస్య
 స్యవైధవ్యం సప్పుత్రస్య పితృకర్మాచరణానహత్వంచేత్యైహి
 కాముష్టిక విరుద్ధమనధాద్యయం సాస్యదితివా మత్వా అస్తాదభినివే
 శాద్విరతాభవిష్యతీతి మన్వాసేనరాజ్ఞా భరతనివాపాంబుదాననిషే
 ధోవన్యాసేన నిజనిధనం నూచితమితివరమరహస్యం * అత్రరామా
 మణ్మోకః || రామఃకారయితవ్యమే మృతస్యసలిలక్రియాం - సపు
 త్రయాత్వయానైవ కర్తవ్యాసలిలక్రియేతి; యచ్ఛాభరతేననేవాప
 మంబు- మనప్రదేయమితి కాకుః ప్రదేయమేవత్యధాః - రామప్ర
 వ్రజనోత్తరక్షణమేవనిజమరణస్యావశ్యం భావితాత్తత్సాన్నిధ్యాభా
 వేన భరతఏవమమాధ్వైదైహికక్రియాచరణ తత్పరోభవిష్యతీతిభా
 వః - వసంతతిలకావృత్తం || ౩౭ || వక్తవ్యాంతరం విద్యతఇత్యాహ ||
 కించేతి || హైకై కైయ తస్యరామస్యదివ్యాంబరధారిణఇతిభావః , తా
 రపీణాం తరునంబంధనీపాం + సంబంధాథేఽన్-టిష్ఠాణఇతిత్యాది
 నాజీప్ - త్వచాంసంబంధికించన కించిద్వల్కలాదికమిత్యధాకి || ని ||
 త్వక్స్త్రివల్కంవల్కలమస్త్రీయామిత్యమరః = వాసోవస్త్రంభవతు
 తథాధన్యాః ఊరామస్యనివాసత్వేన సఫలజన్తానః ఛాయాప్రధానా
 దుగ్రమావృక్షాః ఛాయాదుగ్రమాఃనమేరుతరవః || + శాకపాథివాదిత్వా
 న్నధ్యమపదలోపీసమాసః || ని || ఛాయావృక్షోనమేరుస్సాస్యదితి శ
 బ్దాణావః - నీరంధ్రదుగ్రమావా భవనానిగృహభవంతుదివ్యభవనసం
 చారిణఇతిభావః - వన్యాఇతిపారాంతరం + కాననతారపీణాం కానన
 రాకపీణామితి పారద్వయేవ్యనుశతికాదిత్వాదుభయపదవృద్ధిః | అనుశ
 తికాదేరాకృతిగణత్వోల్ | రురుత్కగః || ని || కృష్ణసారరుద్రస్యంతురంతుశ

చృతసౌపికరినానిశిలాతలాని ॥ ౩౮ ॥ ఏవంభర్తాభర్త్యాతాపార్వర్త
చిత్తామాభూదేషామంధరాక్రాస్తవృత్తిః । రాకాచంద్రేరాజమానె

మృరరాహిషాఇత్యమరః । తత్సంబంధినీనాం । త్వచాంబజినానాం
కింతు, త్వచ్ఛేతనఃతవహృదయాదపికరినానికరారాణి త్వచ్ఛేతపవా
తికరినం తతోవృత్తికరినత్వేపి తేషాంయోగ్యతాకింనక్తవ్యతిభావః-శి
లాతలానిశిలాప్రదేశాఃశయననిశయ్యాః కథంభవేయః- వల్కలచ్ఛా
యామృమైర్యథాకథంచద్దేహయాత్రా భవిష్యతి కింతుశిరీషపుష్పాధి
క సౌకుమార్యసంపన్న శరీరస్య హంసతూలికాతల్పసాస్పదోచితస్యక
రినతర శిలాతలాన్యేవ శయననిశయితుం నాశూంఠిత్యథః ॥ ౩౯ ॥ ఏ

తదేవనుమహృదయం నికృంతతితిభావః - వృత్తంతుపూర్వవత్ ॥ ౩౮ ॥

॥ ఏవమితి ॥ ఏవముక్తరిత్యాభర్తా తాచ్ఛిత్వన భరణక్రతాతేనప్రాణే
శ్వరణ దశరథేన + భృజస్తాచ్ఛిత్వేత్వభర్త్యాకాలపవాదితాపి ॥ ౪౦ ॥

భర్తృనంతవపవాదనమిత్యమరః - మంధరయాపిశాచకల్పయాక్రాం

తాభన్నానిహ్నూతేతియావత్, వృత్తిస్సద్వర్తనంయస్మాప్నోతి ॥ ౪౧ ॥

వృత్తిర్వర్తనజీవనెఇత్యమరః - ఏషాక్తకేయారాకాచంద్రేస్సూరణీమా

చంద్రే ॥ ౪౨ ॥ సూరణీరాకానిశాకరఇత్యమరః- అదాధంమేఘావర

ణాదిప్రతిబంధరహితం యథాతథా రాజమానెప్రకాశమానేసత్యపి

వీరున్ధన్నాలతాచ్ఛాదితా ॥ ౪౩ ॥ లతాప్రతానినీవీరుదిత్యమరః, చం

ద్రకాంతస్తవీచంద్రకాంతమణిఘామిరిన + జానపదేత్యాదినా అక్ష్

త్రిమాధే-జీవ - ఆద్రచిత్తాన్నహద్రహృదయారామాభిషేకవి

ఘాతాభినివేశపరాఙ్ముఖీతియావత్, మాఘాల్ నాసీల్ నహిదుష్టా

క్రాంతాః ప్రయత్నెనాపిప్రకృతిం ప్రతిపద్యంతఇతిభావః ॥ ౪౪ ॥ అత్ర

మాన్వోనజథాకత్వాన్తాజేలుజోనాశీరథత్వావకాశః అత్రసత్యపిభ

త్స్యితత్వకారణాదిత్తస్యాద్రీభావరూపకార్యానుదయాల్ విశేషా

క్రిరలంకారః ॥ ౪౫ ॥ తత్సమగ్ర్యమనుత్పత్తిర్విశేషోక్తిర్నిగద్యతే ॥

ప్యబాధంపీరుచ్చన్నాచంద్రకాంతస్థలీవ ॥ ౩౯ ॥ ౫ ॥ తదనుముహూ
ర్తమాత్రమపి రామముఖావలోకనసుఖమనుబుధూహుః కుమారమా
నయోతిదశరథస్సుమన్త్రమాదిదేశ ॥ ౪౦ ॥ ౫ ॥ తేనసత్వరం రాజభ
వనంప్రవేశితౌరామఃకృతప్రణామః పితరమయథాభూతముఖవికాస
మారాదాలక్ష్మ్యచకితమతిఃకిమిదమితికై కేయామన్వయః ॥ ౪౧ ॥

ఇతిలక్షణాత్ - తథామంధరాకాంతవృత్తిస్వస్య విశేషణగత్యాచిత్తా
ద్రీభావాభావం ప్రతిపాత్తుత్వాప్యలింగమలంకారః - తథాచ
చంద్రకాంతస్థలీవత్యత్ర ఉపమేతి త్రయాణామన్యోస్యసాపేక్షత్వా
త్సంకరః-శాలినీన్మత్తం-శాలిన్యక్తామౌతగౌ గోబ్ధిలోక్తేరితి లక్షణా
త్ ॥ ౩౯ ॥—॥ తదన్వీతి ॥ తదనుక్తే కేయాదిత్తస్యానాద్రీభావాన
స్తరం, ముహూర్తమాత్రంక్షణమాత్రంఘటికాద్వయమపివా- సమ
నంతరం త్రిరామవిరహస్యావశ్యంభావిత్వాదితిభావః - ఏతేనకైక
య్యాఅనివార్యనిశ్చయత్వమథమభిరౌరాజ్ఞౌరామప్రవ్రజనవిసిశ్చి
తత్వంచ సూచ్యతఇత్యవగంతవ్యం ॥ ౪౦ ॥ ముహూర్తమల్పకాలస్యా
ద్ఘటికాద్విరయేపిచేతివిశ్వః - రామముఖావలోకనేన యత్సుఖమా
నాదస్తదనుబుధూహుః అనుభవితమిచ్ఛుః, త్రిరామందిద్మత్తుస్స
న్నిత్యధః+ భవన్సన్నంతాత్సనాశంసభిక్షుడః దశరథః, కుమారం
రామమానయసమీపం ప్రాప్యయేతి సుమంత్రంశాదు మంత్రీణమాది
దేశజ్ఞాపయామాస ॥ ౪౦ ॥—తేనెతి॥ తేనసుమంత్రేణసత్వరమవిలంబి
తంరాజ్ఞౌవిలంబానహిష్టుత్వాదితిభావః ॥ ౪౧ ॥ సత్వరంచపలంతూణా
మవిలంబితమాశుచేత్యురః- రాజభవనం దశరథగృహంప్రవేశితస్సౌ
+ విశేష్యంతాత్కమణిక్తః - రామఃకృత ప్రణామఃకృతాభివాద
నస్సౌఅయథాభూతః పృథగ్భూతఃపూర్వాపేక్షయావిలక్షణఃముఖవి
కాసోవక్త్రత్రిర్యస్యతంపితరందశరథమారాత్సమీపే ॥ ౪౧ ॥ ఆరా
ద్ధూరసమీపయోరిత్యురః - అలక్ష్మ్యదృష్ట్యా-చకితమతిఃభయసంభ్రా

సాపిపాపాశయాప్రత్యవాదీత్ ॥ ౪౨ ॥ వత్సప్రతిశ్చుతవరద్యయ ని
ర్వహణాప్రవీణతరః తాతస్తేసంప్రతి సానుశయస్తనయ వాత్సల్యాత్స
త్యవ్యత్యాసత్రాసాచ్చగాఢమగాఢేహొకసాగరే నిమజ్జతీతి ॥ ౪౩ ॥
వరద్యయంతావత్తపమునిపృత్యైవవనేవర్తనమవనెగవనంభరతస్యేతి ॥ ౪౪

స్తబుద్ధిస్సౌ ఇదంరాజ్ఞోముఖవికాసరాహిత్యం కింకుతోవా జాతమి
తిభీత్యా, ఇత్యేవంక్షే కేయామన్వయజ్జరఅపృచ్ఛత్ ॥ ౫ ॥ ప్రశ్నా
నుయోగఃప్రచ్ఛాచెత్యమరః ॥ ౪౫ ॥ — సేతి ॥ తతఃపాపాశయాపాపా
భిప్రాయాదుస్సంకల్పేతియావత్ ॥ ౫ ॥ ఆశయస్సాదభిప్రా
మాససాధారయోరపీతివిశ్వః- సాక్షాద్యపి ప్రత్యవాదీత్ ప్రత్యవా
చక్రిరామప్రశ్నస్యోత్తరందదావిత్యథః + వదెలుజేసిఉన్నట్టిది ॥
౪౬ ॥ — ॥ తదేవన్యణాతి ॥ వత్సేతి ॥ హేవత్సరామ, తేతవ తాతః
పితా ॥ ౫ ॥ తాతస్తుజనకఃపితేత్యమరః - సంప్రతిదానీం - ప్రతిశ్చుతం
పూర్వంప్రతిజ్ఞాతం యద్వరద్యయం తస్యనిర్వహణానమథనే వరద్య
యంసమనంతరం న్వయమేవ వివరిష్యతి- ప్రవీణోనిపుణఃతస్మాదితరః
అసమథఃస్సన్నిత్యథః ॥ ౫ ॥ ప్రవీణానిపుణాభిజ్ఞవిజ్ఞనిషా త్తి తా
ఇత్యమరః- అతఏవసానుశయస్సమనస్సంతాపస్సౌ ॥ ౫ ॥ రంద్రేశ్వరే
థానుశయోదీఘదేవమానుతాపయో రిత్యమరః. తనయైత్వయివాత్స
ల్యాత్ స్నేహాత్ ॥ ౫ ॥ త్రిమాన్స్త్రిధస్తువత్సలఇత్యమరః - తథా
సత్యవ్యత్యాసఃభరతాభిషేకాకరణప్రయుక్తసత్యవివర్యాసః తత్తా
సాత్తద్భయాచ్చ హేతౌరగాఢేగమ్భికైదుస్తరజిత్యథః హొకసాగరే
దుఃఖాణావై, గాఢంభృశం అసంభావితౌన్తజ్జనమిత్యథః ॥ ౫ ॥ ప్ర
గాఢం భృశకృచ్ఛయోరిత్యమరః - మజ్జతినిమగ్నోభవతీత్యేత్యేవం
ప్రత్యవాదీదితిపూర్వేణసంబంధః ॥ ౪౩ ॥ — ॥ కింతద్వరద్యయమిత్యా
శుకాయామాహ ॥ వరేతి ॥ వరద్యయం వరయగళం, తావచ్ఛబ్దో
వధారణార్థకః ॥ ౫ ॥ యావత్తావచ్ఛసాకల్యైవధామావేవధారణ ఇ

రామస్తదాకణ్యః ప్రముదితహృదయః కృతాంజలిరేనాం ప్రతిస్యజ్జ
జ్జపత్ ॥ ౩౫ ॥ ప ॥ భీతోభూభరతఃకిమంబభరతః కింవా వనాత్వా
వనాత్తస్రాహం సగరాన్వహాయకతుదస్తాతఃకుతశ్చాచతి । దివ్యా
త్యమరః-తవభవతఃమునివృత్త్యాతాపసప్యత్యైవవీవకారోభేదబుద్ధిజనక
వృత్త్యంతరవ్యవచ్ఛేదార్థకఃవనెదండకావనేవర్తనం చతుర్ద్వశవత్సరా
వస్థాసం తథాభరతస్య అసనైరవనంభూరక్షణంచ + అవరక్షణభావ
య్యుత్, తవవనవాసవీకోవరః, భరతస్య భూపరిపాలన మపరత్య
భః ॥ ఇతిర్వాక్యసమాప్తౌ - ఆధవాఇతిచ ప్రత్యవాదీదితిసంబంధః
యథావా ఇతి వరద్వయంతావత్ పరద్వయంభిర్విత్వన్వయః ॥ ౪౪ ॥
రామఇతి ॥ రామస్తద్వరద్వయమాకణ్యః-సవిశేషంశ్రుత్వా, ప్ర
ముదితహృదయః-ధీరోదాత్తతయా వికారమంతస్సంస్తభ్య - సంత
ష్టాంతఃకరణావసాన, ధీరోదాత్తలక్షణాతు * మహాసత్త్వాతిగంభీ
రః కృపావాసవికత్థనః । సువశాః-చలనద్ధీరో ధీరోదాత్తస్ససంమత
ఇతి ॥ ఏతేనైర్థ్యముక్తమ్ * మనసానిర్వికారత్వంధైర్యంసత్సవీపా
తుస్వితిరసికాః ॥ అతఏన కృతాంజలిః-విరచితకరసంపుటా భక్తివిన
యవిధేయతాలక్షణమేతత్ ॥ ఏనాం కైకేయాంప్రతి వ్యజ్జపత్-వి
జ్జాపయామాస ॥ ౪౫ ॥—తదేవాహ ॥ భీతఇతి ॥ హేఅంబ-మాతజ్జ,
ని ॥ అంబానూతాభదాలాస్వాదిత్యమరః + అంబాధానవ్యోర్హస్వ
ఇతిహ్రస్వః ॥ అత్ర సపత్నీమాతృత్వేపి సాంప్రతికవిరోధాచరణత
త్పరత్వేపి భర్తృప్రీతికూల్యపరాయణత్వేపి న్వయం నిర్వికారత్వా
జైవమామంత్రితవానిత్యవగంతవ్యమ్ ॥ భరతః త్వత్పుత్రః భూభరతః
భూభారాత్, నతు వృథాభారాత్ + పండమ్యాస్తసిః ॥ భీతా
భానాః భయశోతురిత్యపాదానత్వాత్పంచమీ ॥ భీతః-భయవిభ్రా
న్తః, కింనభీతవీవేత్యభః ॥ తథాహంరామః పావయతీతిపావనాత్ప
త్తిత్రతా హేతూః, నతు నైరధాన్యాపాదకాత్ + పూర్వాపకర

యాస్సరితానివాపకరణాల్లక్ష్మీవంప్రతిజ్ఞామిమా మావాభ్యాసభిపూరి

రిబుధ్విః ॥ వనాత్-తపోవనసాత్, పూర్వవత్పంచమి త్రస్తాభీతః, కిం
సత్ప్రస్తవిత్యధః ॥ ని ॥ చతుర్దశదంత్రాసాభీతిర్భిస్సాధ్యసంభయ
మిత్యమరః ॥ అతస్సగరస్య-సగరచక్రవర్తిభః, అన్వవాయస్య-కుల
స్య, కకుడః-శ్రేష్ఠః, అథవా సగరాన్వవాయానాం రాజ్ఞాంశ్రేష్ఠః ॥
ని ॥ వంశోన్వవాయస్సంతానఇత్యమరః ॥ కకుడవత్కుటా శ్రేష్ఠ
వృషాంగే రాజలక్ష్మణీతి విధ్వప్రకాశః ॥ అత్ర సగరాన్వవాయగ్రహ
ణం సర్వేషాం సగరకులౌద్భవా భగీరథాదయోరాజానః కుస్తరప్రతిజ్ఞా
పారావారపారీణావీవ, అతస్తత్కులశ్రేష్ఠస్యాస్య ఈదృక్ప్రతిజ్ఞాకు
ల్యాతరణం కిమిదితిసూచనాధామిత్యవగంతవ్యమ్ ॥ అతాస్తత్ప్రతి
మాదృశపుత్రజనకః దశరథః కుతాహేతాఃకౌచతి-భిద్యతి, ఫకుతాచి
కోచితవ్యమిత్యధః ॥ శోకకారణయోరుభయోరప్యన్యతరస్యాభావా
దితిభావః ॥ తతుంతజ్ఞానాశ్చాభ్యాసాః ॥ దివిభవాదివ్యా తస్యాస్సరితా
వియద్గంగాయాః నివాపకరణాత్ప్రతర్పణాంజలివిధానాత్, అన్త
త్పూర్వమహారాజభగీరథకర్తృకాదితిభావః ॥ ని ॥ నివాహఃకీర్త్యతర్ప
ణమిత్యమరః ॥ లక్ష్మీమల్పం, సతత్సమాం-సతతావ్యధికాంపేత్యర్థః
+ వాతాగుణవచనాదితిజీవ ॥ ఇమాంప్రతిజ్ఞాం-వరద్వయరూపం,
అయమస్తత్రాతఃఆవాభ్యాం-సచలహంచలవాంతాభ్యాంసాధనధూతా
భ్యాం భరతేన మయాచేత్యధః + త్వదాదీని సర్వైర్నిత్యమితి శ
ర్వగ్రహణాదత్యదాదీనా భరతేనసహస్త్వదస్త్యదాదిత్వాదేశశః ॥
యవాపౌద్వివచనఇత్యావాదేశః ॥ యష్టదస్తదోరనాదేశఇత్యాకా
రోంతాదేశశ్చ ॥ నాభిపూరయిష్యతిచేత్-సనిర్వహిష్యతిచేత్, క
థం కుతః పుత్రీ-ప్రశస్తపుత్రవాన్ + ప్రశంసాయామిని, స్యాత్ భవ
త్ సస్యాదేవ పున్నామ్నో సరకాత్త్రాయతఇతిత్యత్ప్రత్యాఅనన్యసా
ధారణనిరయోద్ధరణైకసూత్రాణాం పుత్రాణామస్తాకంజనపేషము

యిష్యతినచెత్పుత్రికధంస్యాదయమ్ ॥౪౬॥ వనభువితనుమాత్రత్రాణమా
జ్ఞాపితంమే సకలభువనభారస్థాపితౌవత్సమూర్ధ్ని ॥ తదిహసుకర
తాయామావయోస్తర్కితాయాంమయిపతతి గరియానంబలెపక్షపాతః ॥

క్షేపభాగినాస్య రాజ్ఞోస్తత్పూర్వరాజస్య నిరూప్యధపరిజ్ఞాపెక్ష
యా అల్పతరాయాఅస్యానిర్వహణాభావే కుతౌవా షః పుత్రశబ్దవా
చ్యతా కుతౌయంవా పుత్రవాంతస్యత్తన్తాచావాభ్యామేతదవశ్యమ
జ్ఞీక్రియతే తాతేనాపి నతోచితవ్యమిత్యధః ॥ శామాలవిక్రిడితం
వృత్తమ్ ॥ ౪౬ ॥ — వనెతి ॥ హేఅంబ మె-మహ్యం, వనభువి-కా
న్తారసీమ్ని, తనుమాత్రస్య-మామక దేహాప్రేకప్రేవ, త్రాణం-ర
క్షణమల్పభారభరణమిత్యధః ॥ ఆజ్ఞాపితమాదిష్టం, మమైతత్సుకర
మితిభావః ॥ కింతు వత్సౌబాలః భారోద్వహనాసమథః ఇతియావత్
తస్య భరతస్య స్వగర్భవంభూతస్య, మూర్ధ్ని-శిరసి, సకలభువనభా
రః-అశేషభూభారః, గురుతరత్వాద్ధుర్వహఇత్యధః ॥ స్థాపితౌ-నిక్షి
ప్తః ॥ ని ॥ భువనంవిష్టపేలాకే సలిలేపివియత్వపీతివిశ్వః ॥ తత్తన్తా
త్కారణాదిహ అస్తి కార్యధ్వయవిషయే, ఆవయోః-భరతస్యమమ
చేత్యధః ॥ సుకరతాయాం-పౌకర్యేతర్కితాయాం, ఆలోచితాయాం
సత్యాం, గరియాం-గురుతరః, + గురుశబ్దాదీయసుని॥ప్రియస్థిరెత్యా
దినా గురోఃగరాదేశః ॥ తే-తవ, పక్షపాతః-ఆదరః, మయి పతతి-
ప్రసరితి, స్వతనయేభరతేనవత్నినందనే మయిచాదరానాదరాభ్యాం
సుఖాసుఖసంపాదక రాజ్యాభిషేకవనవాసవిధానాథం ప్రయత్నః
కృతః సాయం విచార్యమాణే వివరీతౌజాతః ॥ అతస్తదేతద్గురూక
రణప్రవృత్తౌ మర్కటభావన్యాయప్రాయం సుఖాథఃచందనలేపే
వాతౌద్రేకప్రసంగకల్పంచాభూదిత్యధః ॥ అతఏవ విషమాలంకా
రః ॥ విరుద్ధకార్యస్యాత్పత్తిర్యత్రానధఃస్యవాభవత్ ॥ విరూపఘట
నాపాస్యాద్విషమాలంకృతిస్త్రిధేతిలక్షణాత్ ॥ మాలినీవృత్తమ్ ॥ ౪౭ ॥

॥ ౪౭ ॥ కించ ॥ తాతస్సవహచా వ్యవహృత్య హృద్యం వత్సా
భిషేకోత్సవమంగళంమే । ప్రణామసంజ్ఞస్యమయార్పితస్య కింపూర్ణ
పాత్రస్యనపాత్రమాసీత్ ॥ ౪౮ ॥ ౫ ॥ తత్త్వణమశనిహతఇవ పర్వతః

అ ॥ ఆస్తాంతావద్యుక్తిరచనాసునిశ్చితం వక్తవ్యాంతరమస్తీత్యాహ ॥
కించెతి ॥ తత్ప్రకారమేవాహ ॥ తాతఇతి ॥ తాతొస్తత్ప్రతా, స్వవా
చా-స్వముఖోచ్చారి తేననియోగవచనేన, భవద్వచనెనైవ భరతాభిషే
కమభినందయతా మమ స్వవచనేనచేతికమువక్తవ్యమితిభావః ॥ హృ
ద్యం మనోహరం, వత్సస్య ఉభయోరప్యవలాలనీయస్య భరతస్యాభి
షేకోమూర్త్యాభిషేకస్సపివోత్సవః ॥ ఉత్సాహేహషణ్మిత్యేష ఉ
త్సవఃపరికీర్తితఇత్యుక్తలక్షణః సపివ మంగళం - కల్యాణం, మే-మ
హ్యం, వ్యవహృత్యాక్రూప్, కథయిత్వేతియావత్ ॥ ౫ ॥ వ్యాసఃఉ
క్తిలపితమిత్యమరః ॥ మయా అర్పితస్య-దత్తస్య, ప్రణామసంజ్ఞస్య
నమస్కారాభ్యస్య, పూర్ణపాత్రస్య ఉత్సవాదిషు దైయవస్తునఃపా
త్రం యోగ్యః, నాసీత్కిం-నజాతఃకిమితికాకుః ॥ తాతేన భరతాభి
షేకః క్రియతఇతివక్తవ్యం ॥ మయాచాంగీకారపూర్వకం నమస్కర్త
వ్యంచెత్యథః ॥ సత్యసంధస్య స్వస్య స్వముఖోచ్చారణే కస్సంకో
చః తతానిస్సంకోచవదత్వితితాత్పర్యమ్ ॥ ఉత్సవాదిషుదైయం
పూర్ణపాత్రంతదుచ్యతఇత్యభియుక్తాః ॥ ౫ ॥ యోగ్యభాజనయోగ
పాత్రమిత్యమరః ॥ అత్ర నాసీత్కిమితి కాక్వా రాజ్ఞోయోగ్యతాపా
దనద్వారా రామస్య భరతాభిషేకాంగీకరణమాక్షిప్యతఇతిగుణభూత
వ్యంగ్యమ్ ॥ తదుక్తమ్ ॥ అసూధమపరస్యాంగం వాచ్యసిద్ధ్యంగమ
స్ఫుటమ్ । సందిగ్ధతుల్యప్రాధాన్యే కాక్వాక్షిప్తమసుందరమితి ॥ వృ
త్తముపజాతిః ॥ ౪౮ ॥ —తత్త్వణమితి ॥ తస్మిన్నైవక్షణే రామస్యభ
రతాభిషేకాంగీకరణసమయఇత్యథః + అత్యంతసంయోగే ద్వితి
యా ॥ పక్షిరథోదశరథః ॥ ౫ ॥ పక్షిర్దశాక్షరచ్ఛందోదశసంఖ్యా

సగ్వతః పరీతదవదహనత్రవ వనస్పతి ర్ద్వీపస్పతిపదభ్రంశవిధురత్రవ న
 హుషః పపాతనిస్సంజ్ఞఃపక్ష్మీరథః ॥౪౯॥ తతస్సాపిత్వనిదేశమవిచా
 రమచిరాదాచరతి రామమాదిదేశ ॥ ౫౦ ॥ సవషః ॥ ప ॥ మాతురా
 జ్ఞాంవహన్తు ధ్వాన్ మాలామివ మహాయశాః । వనాయరామోవన్త్రా
 శిషుస్త్రియామితికొశః ॥ అశనిహతోపజ్రవిదారితః, పర్వతత్రవ స
 ర్వతస్సమంతాత్పరీతదవదహనోవాప్తదవాగ్నిః వనస్పతిర్వృక్షత్రవ
 ॥ ౫౧ ॥ వనస్పతిర్వృక్షమాత్రేనినాపుష్పేఃఫలద్రుమిత్రవిశ్వః ॥ ది
 వః-స్వగఃస్య, పతిర్ద్వీపస్పతిరింద్రః ॥ ౫౨ ॥ శతమన్యుర్ద్వీపస్పతిరిత్యమ
 రః + షష్ట్యాఃపతిపుత్రేత్యాదినా అబుకేశస్కాదిశ్వాత్ విసజఃసీయ
 స్య సత్వం తస్యపదాద్భ్రంశేన ప్రచ్యుత్యా విధురః విశ్లేష్ఠః ॥ ౫౩ ॥
 విధురఃపత్న్యపేతేస్సాత్త్విష్టవిశ్లేష్ఠయోరపీతివైజయంతి ॥ నహుషో
 య రయాతిపితేవ విసంజ్ఞో విచేతనస్సన్ పపాత రామవిరహసహిష్ణు
 త్నా స్తుమూర్ఛత్యధః । పురాకిల నహుషః కుత్స్థిత్పునోపయా
 త్స్వ గేః ఇంద్రత్వంప్రాప్య తత్ర నిజాహంకారవచంకారవక్రకోపితే
 న మః భనంభవేన భుజంగోభవేతిశప్తః స్వగఃపదాత్ప్రచ్యుతోభు
 విపపా, రతి పౌరాణికీకథా ॥ పక్ష్యతిచారణ్యాకాండే ॥ మాలోపమా
 లంకారః ॥ ౪౯ ॥ —తతఇతి ॥ తతస్తదనంతరం, సాకైకేయాపితు
 దేశరథస్మ, నిదేశమాజ్ఞాం అవిచారమనాలోచనం, అచిరాజ్ఞుడితి, ఆ
 చర-విధేహీ, తి రామమాదిదేశ-అజ్ఞాపయామాన ॥ ౫౦ ॥ —తనోరా
 మః కిమకాషీ కేదిత్యతాపహ ॥ సత్తతి ॥ యోయం శ్రేయోజ్ఞప్రస్స
 వషః మహాయశాః-కీర్తిసంపన్నః, రామః మాతుః-కేకయ్యః, ఆ
 జ్ఞాం వనవాసాః, య వ్రజేత్యేవం రూపశాసనం మాలాం-పుష్పస్రజ
 మివ మూర్ధ్నాన్ వహన్ శిరసా ధారయన్నిత్యాదరొక్తిః ॥ వనాయ
 దండకావనంగంతుమిత్యర్థః+ క్రియాథోపపదస్యేత్యాదినాచతుర్థీ॥
 తథా జగతామవనాయ-జగద్రక్షణాయచ, వవ్రాజ-జగామ, వనంప్ర

జ జగతామవనాయచ ॥ ౫౦ ॥ ౫ ॥ అసౌసమాసాద్యసద్యఃకౌశల్యా
సదనమభిషేక ప్రతిబంధం కై కేయానిర్బంధమాత్త నశ్చవనవాసప్ర
ణామానంతరం తస్యేన్యవేదయత్ ॥ ౫౧ ॥ సైతదాకణ్యం విదీణం
హృదయా విషద్దిగ్ధముఖశిలీముఖవిద్ధశ్రవణయుగళైవ సహసా నిపత్య
విలలాప ॥ ౫౨ ॥ ప ॥ రేఖాఽథాంగసరసీరుహశంఖచిహ్నా క్షేమంక

తి గంతుమైచ్ఛదిత్యర్థః ॥ వనవాసేదుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనాభ్యాం
లోకనిర్వాణస్య జాయమానత్వాన్జ్ఞగతామవనాయచత్యక్తమిత్యవగం
తవ్యమ్ ॥ ఉపమాంబంకారః ॥ ౫౦ ॥ — అసౌవితి ॥ అసౌరామః స
ద్యః-అదిబంబెన, కౌశల్యాసదనం-నిజమాతృగృహం, అసాద్య-ప్రవి
శ్య, అభిషేకస్య-నిజరాజ్యాభిషేకస్య, ప్రతిబంధమంతరాయభూతం
కై కేయానిర్బంధం-సంకటం, పరద్యయాఖ్యపాశేన రాజానంనిర్బం
ధ్య భరతస్యాభిషేకప్రవర్తనరూపాభినివేశమిత్యర్థః ॥ తథా ఆత్మ
నా వనవాసం ప్రణామానంతరం-నమస్కారానంతరకాలే, తస్యేన్య
కౌశల్యాయ, న్యవేదయత్-కథితవానిత్యర్థః ॥ ౫౧ ॥ — సైతదితి ॥
సౌకౌశల్యా ఏతదామవనవాసవచనమాకణ్యం-శ్రుత్వా, విదీణం
హృదయా-విదళితాంతరంగాసతీ, తస్య వజ్రప్రహారప్రాయత్వాదితి
భావః ॥ శిలీ శల్యంముఖే యస్యశిలీముఖః, విషద్దిగ్ధం-విషరూషితం,
ముఖసుగ్రభాగోయస్యసతథాక్తోయశ్శిలీముఖోబాణః ॥ ౫౨ ॥ ముఖం
స్యాదగ్రభాగేపి అలిబాణాశిలీముఖావిత్యుభయత్రాప్యమరః ॥ తేన
విద్ధం సంప్రహృతం శ్రవణయుగళం-కణాయుగ్ధం, యస్యాస్సాతథో
కై జేత్యుత్పైక్షా ॥ తయాచైతన్యచనస్య విశిష్టబాణవదత్యంతదుస్స
హత్వంనూచ్యతే ॥ సహసా-శీఘ్రం + స్వరాదిపాఠాదవ్యయమితి
శాకటాయనః ॥ నిపత్య-ఘవిపతిత్వా, స్థాతుమశక్యత్వాదితిభావః ॥
విలలాప-పరిదేవితవతీ ॥ ౫౩ ॥ విలాపఃపరిదేవనమిత్యమరః ॥ ౫౪ ॥ —
అ ॥ తదేవాహ ॥ రేఖేతి ॥ రేఖావీర రథాంగాని-చక్రాణిచ, సరసీరు

తవక రెజగతాంత్రయాణామ్ ॥ కాంతారకందఖననంరచయేతి నూన
మాముక్తవాన్ప్రతిసరంభగవాన్వసిష్ఠః ౫౪ ॥౫॥ తత్ర సామిత్రిరతిమా
త్రప్రవృద్ధమన్యశ్చ తమన్యసమానమగ్రజస్తానంప్రత్యేవమకథయత్ ॥

హాణిచ శంఖాశ్చ రథాంగాద్యాకారరేఖాఇత్యధః ॥ తేచిహ్ననియ
స్యతస్త్రిక సాముద్రికశాస్త్రా క్తమహాభాగ్యసంపత్తిసూచకతమా తా
దృగక్షణలక్షితఇత్యర్థః ॥ త్రయాణాం జగతాం భూద్భువస్స్వర్గోకా
గాం, సర్వగమ ర్యపాతాశానాంవా, ఉపలక్షణమేతత్ అశేషలా
కానామిత్యర్థః ॥ క్షేమంకరోతితి క్షేమంకరే-శుభకరే, + క్షేమప్రి
యమద్రేణ్చతిభిశ్చ అయర్ద్విషదిత్యాదినాముమాగమః॥తవక రే-హస్తే
॥ ని ॥ బలిహస్తాంశవఃకరాఇత్యమరః ॥ కాంతారే-అరణ్యే, కందా
నామభ్యవహారోచితాగాం మూలవిశేషాణాం ఖననమవదారణం ॥ని॥
కాంతారంపత్తదుగమమిత్యమరః ॥ రచయ-విధేహి, జీవనాపా
యార్థమితిభావః ॥ ఇతిమత్వేతి శేషః భగవాన్ ॥ ఉత్పత్తింబవినాశం
చ భూతానామాగతింగతిమ్ ॥ పెత్తివిద్యామవిద్యాంచసవాచ్యో భ
గవానిత్యుక్తలక్షణః ॥ వసిష్ఠః ప్రతిసరం-హస్తసూత్రం, అముక్తవాన్
విబద్ధవాన్, ఆజ్ఞుతిభ్యాం పరస్య ముచధాతౌర్భంధకార్థకత్వం॥ని॥
అముక్తప్రతిముక్తశ్చేత్యమరః ॥ నూనం-అన్యథా కథమేవం భవేది
తిభావః ॥ ని ॥ నాచమూజఘనోహస్తసూత్రప్రతిసరోస్త్రియామిత్య
మరః ॥ అత్ర రాజ్యాభిషేకాంగత్వేనాముక్తస్య ప్రతిసరస్య కంద
ఖననార్థత్వేనోత్పేక్షితత్వాదుత్పేక్షా ॥ సాచ నూనమితి వ్యంజకస
ద్భావాదావ్యాచ్య ॥ యత్రాన్యధర్మసంబంధాదన్యత్వేనోపకీర్తితమ్
ప్రకృతంహేభవేత్ప్రాజ్ఞాస్తాముత్పేక్షాంప్రచక్షతఇతిలక్షణాత్ ॥౫౪॥
అ ॥ అత్రాంతరే రామాభిషేకవిఘాతమసహమానో నిరూఢాభి
మానో లక్షణస్తావమాదఇత్యాహ ॥ తత్రైతి ॥ తత్ర కౌసల్యాదిలాప
జనుయే సుమిత్రాయాఃఅపత్యంసామిత్రిలక్షణం + దాహాదభ్య

౫౫ ॥ ఆర్య నకార్యమిదమ్ ॥ ౫౬ ॥ లోకగర్వణార్హాయాః కై కే
య్యాః వచసా రజసా జరసాచ సమాక్రాంతసాన్వంతతయాకృత్యాకృ
త్యవివేకమూఢస్యరాజ్ఞః ప్రజ్ఞాశ్చేధిల్యాన్నిస్సుతేనవచసా సంత్యజ్య
రాజ్యమటపీపర్యటనంవిధాతుమ్॥౫౭॥కింతు తుభ్యమనర్థయమానాయ

శ్చేతీషోప్రత్యయః ॥ అతిమాత్రప్రవృద్ధమన్యః త్రిరామననవాసక
థాయాః శ్రోతుమశక్యత్వాదత్యంతప్రవృద్ధకౌపస్సక, శతమన్యస
మానం-భోగైశ్వర్యాదిసంపత్త్యాఇన్ద్రతుల్యమిత్యపమా॥అగ్రజన్తానం
జ్యేష్ఠభ్రాతరం త్రిరామం ప్రత్యేవం వక్ష్యమాణరీత్యా అకథయథ
వోచత్ ॥ ౫౫ ॥—అ ॥ తత్ప్రకారమేవవివృణోతి ॥ ఆర్యేతి ॥ మ
ఆర్య-సూర్య, ఇదమేతన్నకార్యంఅకార్యం-అయత్తంతవైతన్యోపప
ద్యతేఇత్యర్థః ॥ ౫౬ ॥ —అ ॥ కిమిదమిత్యతఃసహ ॥ లోకేతి ॥ లో
కగర్వణార్హాయాః ఈదృగకార్యకరణశీలత్వాల్లోకనిందాయాః॥ని ॥
కుత్సానిందాచగర్వాణఇత్యమరః ॥ కై కయ్యాః వచసా విప్రలాపేన
రజసా-రజోగుణైనచ, ని ॥ రజోరజోగుణాధూశౌ పరాగర్థపయోర
పీతిశాశ్వతః ॥ జరసా-వార్ధకావస్థయాచ, + జరాయాః జరసన్యతర
సాన్వమితిజరాశబ్దస్య జరసాదేశః ॥ సమాక్రాంతసాన్వంతతయాసమభి
ధూతాంతఃకరణతయాపాతునా ॥ ని ॥ సాన్వంతంహృన్తానసంమనన్త
త్యమరః ॥ కృత్యాకృత్యవివేకమూఢస్య కార్యాకార్యవివేకమన్య
స్య, ఉక్తక్రితయమధ్య ఏకైకమప్యనథాయ భవతిమెళనెతు కిము
వక్తవ్యమితిభావః ॥ రాజ్ఞః ప్రజ్ఞాశ్చేధిల్యాద్బుద్ధిమాంద్యాత్, ని
స్సుతేన వచసా-నిర్గతేనానర్థకవాక్యేన, రాజ్యం-ప్రజాపరిపాలనా
త్తకం రాజకృత్యం సంత్యజ్య-విహాయ, అటపీపర్యటనమరణ్యసంచా
రం విధాతుం కర్తుంఅకార్యమితి పూర్వేణసంబంధః ॥ ౫౭ ॥—అ ॥
నను భవతుయథాతథావా శ్రేయస్కామేన పుంసా గురునిదేశోవ
శ్యంకర్తవ్యః ॥ అన్యథా నిషేధస్తరణాదిత్యాశంక్య తత్త్రయ కింవక్తి ॥

ప్రథమమేన పితౄ ప్రదత్తానసుచృధీన్ ॥ ౫౦ ॥ క్షత్రధర్మోపిధర్మ్యా
త్పథః ప్రమాద్యాపి వర్ణాశ్రమరక్షణతః సమీచినః ప్రాయోణ పురు
కింత్వితీ ॥ కింతు తతః కిముచ్యతేచేదిత్యథః ॥ అనభ్యధాన్యమానా
యా-అయాచమానాయ, పునఃపునర్యాజ్ఞానిర్బంధేనాసుపద్రవకారిణ
ఇత్యథః ॥ అభ్యధాన్యమానాయైవదత్తం పునర్నగ్రాహ్యం అనభ్య
ధాన్యమానాయచేత్కిమువర్తవ్యమితిభావః ॥ * అత్రేమేధాన్యతే
రథాన్యానేయాజ్ఞానరోధయోచితినపనాత్ తుభ్యం-భవతే, + కర్త
ణాయమభిప్రేతి ససంప్రదానమితి సంప్రదానర్వాచ్యతుధీన్ ॥ పి
తౄ, పృథ్వీ భూర్దత్తా నను వితీణాన్ఖలు, అలః ప్రగృహీతాయాఃపు
శరగ్రహణేన తవాపి ప్రతిగ్రహణరిజ్యాగదోషః తస్యాపి నన్వయం
దత్తానప్రారణదోషః తస్మాదుభయతారకత్వాత్త్వయాపునరభ్యధాన్యం పృ
థ్వీగ్రాహ్యేతి జాత్యర్థమ్ ॥ ౫౦ ॥ —అ ॥ నను తథాపి న మమా
యంధర్మః-పురుషాధాన్యహతిచేతుత్వాదితినమంతవ్యమ్ * క్షత్రి
యస్యపరోధర్మః ద్రిజానామేనపాలనమితి మనుజచనాత్ ॥ వస్తుతః
ధర్మమాగాభ్రంశేసి సమ్యక్ప్రజాపరిపాలనతత్పరస్య పురుషస్య మో
క్షసాధకత్వాదిత్యాహ ॥ క్షత్రితి ॥ సమీచినస్సమభాన్యః, క్షత్రధర్మః-
క్షత్రియకుతాచారిపి వస్తుస్వభావాపధారణాధాన్యోయమసి శబ్దః ధ
ర్మాదనపెతోధర్మ్యః + ధర్మవభ్యధాన్యాయాదనపెతఇతియత్ప్రత్య
యః ॥ తస్మాత్ప్రథోమాగాత్ + జగుప్సవిరామేత్యాదినాపంచమీ
ప్రమాద్యాపి-ప్రమాదంప్రాప్యపి, ధర్మమాగాదనపహిణోభూత్వా
పీత్యథః ॥ షణ్ణా ద్బ్రాహ్మణాదయః, అశ్రమాః బ్రహ్మచర్యాదయః
తేషాం రక్షణతః-పరిపాలనాద్దేశాః, ప్రాయోణ-భూమ్నా, ని ॥ ప్రా
యోభూమ్నస్త్రింతగమనఇత్యమరః ॥ పురుషం నితరాం క్రియోనిశ్చే
యసం + అచతురాదినా సూత్రేణాచృత్యయాంతానిపాతితః ॥ త
స్మిన్ సకలపురుషాథాన్యతే మోక్షేనియోజయేత్ ॥ ప్రవర్తయేత్,

షంనిశ్రేయసే నియోజయేత్ ॥ ౫౯ ॥ నియతః నియతిబలమతిలంఘ్య
పౌరుషమేవ ధీరస్య పురుషార్థాన్ సమధామేత్ ॥ ౬౦ ॥ ప ॥ మా
భూత్వత్ప్రదపద్మయోరరుణిమాకాంతారసంచారతః పాణౌపాటలిమా

మోక్షాధికారిణంకుర్యాదిత్యధః ॥ కుతశ్చిత్కారణార్థమగ్రాప్ర
మాదేన వైగుణ్యేపి స్వధర్మతావత్సమ్యక్ప్రజాపరిపాలనాత్మకస్య క్ష
త్రధర్మస్యమునిజనోచితాటవీపర్యటనరూపపరధర్మానుష్ఠానాపేక్షయా
శ్రేష్ఠత్వాచ్చేయసకరత్వంసంభవతి * శ్రేయాః స్వధర్మోవిగుణఃప
రధర్మాత్ప్రవృత్తితాత్ ॥ స్వధర్మనిధనంశ్రేయః పరధర్మభయావహాఇతి
భగవద్వచనాదితిభావః ॥ ౫౯ ॥ —అథ దైవబలౌల్లంఘనైగాసిపౌ
రుషస్య పురుషార్థసమధానసామధ్యసంభవాత్క్షత్రధర్మనిర్వాహ
కః పురుషకారవీర సమాశ్రయణీయఇత్యాహ ॥ నియతమితి ॥ పురు
షస్యకర్తృపౌరుషం పురుషకారవీర ॥ ని ॥ పౌరుషం పురుషస్వోక్తం
భావకర్తృణితేజసీతివిశ్వః + యువాదిత్వాదణ్ ॥ అవధారణార్థో
యమేవకారః ॥ నియతం నిశ్చితంయథాతథా, నియతిబలం-దైవబలం,
ని ॥ నియతిర్నియమేదైవబలవిశ్వః ॥ అతిలంఘ్యాతిక్రమ్య,ధీరస్య-ధై
ర్యశాలినఃపుంసః, పురుషార్థాన్-ధర్మాధానామమోక్షరూపచతుర్వి
ధపురుషార్థాన్, సమధామేన్నిర్వచేత్ ॥ స్వశక్త్యా పౌరుషనిర్వా
హకస్త్రేయ పురుషార్థలాభః సత్వన్యస్య, అతః పురుషకారవీర స
మాశ్రయణీయఇతిభావః ॥ ౬౦ ॥ —అ ॥ ఇత్థం సవమతముపన్యస్య త
స్య ఫలితమాహ ॥ మాభూదితి ॥ కౌర్య-పూజ్య, శౌర్యజలధే- అ
పారశౌర్యసంపన్నైత్యర్థః ॥త్వత్ప్రదపద్మయోర్భవచ్ఛరణౌరవిందయోః,
కాంతారసంచారతః-అరణ్యసంచారాత్, అరుణిమా-అరుణ్యం, రౌహి
త్యమితియావత్ + వణదృఢాదిభ్యష్ట్యైర్ధౌతిచకారాదిమనిచ్ ॥
మాభూన్మాస్తు + మాజిలుజిత్యాశిషిలుజ్ ॥ కింతు జ్యౌకర్షణాత్ -
మార్వాకర్షణాత్, ని ॥ మార్విజ్యశింజనీగుణఇత్యమరః ॥ మె-మ

మనాకృన్సరతుజ్యోకర్షణాదేవమే । కైకేయాపరిభూతతాతవచనే న
 మోభవాన్తాస్థూత్కించిన్తామకమార్యశౌర్యజలధేనమృంధనార్వర్త
 మ, పాణౌ-హస్తపీవ, పాటలిమా-రక్తిమా, ని ॥ శ్వేతరక్తస్తుపాట
 లఇత్యమరః + పూర్వవదిమనిచ్ ॥ మనాగీషత్, ప్రసరతు ప్రవర్త
 తాం, తథా భవాన్ కైకేయాపరిభూతస్య-విమోహితస్య, తాతస్య
 పితుర్వచనెవిషయే, నమః-ప్రహ్వః, విధేయత్రియూవత్ ॥ మాస్త
 భూత్-మాభూదిత్యధః॥ స్త్రీణవచనస్యానాదరణీయత్వాదితిభావః ॥
 + స్తోతరేలజ్ఞేతిచకారాచాశీలధేలుజ్జనమాజ్యోగఇత్యుప్రతిషే
 ధః ॥ శేషే ప్రథమఇతిప్రథమపురుషత్వం కింతు కించిదీషన్తామకంమ
 దీయం + తవకమమకావేకవచనఇతిమమకాదేశః ॥ ధనుః నమఃస
 త్ వర్తతాం (స్త్రీ)వరతంతస్య పితుర్వచననియంత్రితతయా కాంతా
 రసంచారతత్పరోనభవ కింతు మారావ్గకర్షణపూర్వకం మదీయం
 ధనురాయమ్య బాణప్రయోగేన కార్యాకార్యవిచారవిధురమమిత్ర
 భూతం పితరం హనిష్యామీత్యధః ॥ తథాచరామాయణమ్ ॥ * ॥
 ప్రోత్సాహితాయంకైకేయాసంతుష్టోయదినఃపితా । ఆమిత్రభూతా
 నిశ్శంకం వధ్యతాంబధ్యతామితి ॥ తథాస్తృతిశ్చ * గురోరప్యవలిప్త
 స్య కార్యాకార్యమజానతః । ఉత్పథంప్రతిపన్నస్య కార్యంభవతిశా
 సనమితి ॥ లక్ష్మణస్య ధీరోద్ధతత్వాదిత్యముక్తిరిత్యనుసంధేయం ॥ లక్ష్మ
 ణంతు * దర్పమాత్సర్యభూయిష్టశ్చండవృత్తిరివకత్తనః । మాయావీసు
 లభకోధస్సధీరోద్ధతఉచ్యతఇతి ॥ అత్ర సామయికత్వేన ప్రాప్తయోః
 ఊరామపాదపద్మహస్తాదుణిమపాటలిమ్నోః ఊరామపాదపద్మాదు
 ణిమానం కంఠోక్త్యా నిషిధ్య పాణౌ నియమనాదేశః పరిసం
 ఖ్యాలంకారః ॥ తథోత్తరార్థే ఊరామధనుర్నమ్రత్వయోః ప్రాప్త
 యోః ఊరామనమ్రత్వం నిషిధ్య ధనుషి నియమనాదపరఇతి త
 యోస్సాపెక్షితత్వాత్సంకరః ॥ ఏకస్యవస్తునః ప్రాప్తావనైకత్యైక

తామ్ ॥ ౬౦ ॥ గ ॥ ఏవమాచక్షాణం లక్ష్మణం రామస్సాంత్యయన్న
 వోచత ॥ ౬౧ ॥ వత్స సవిత్సవంశజాతానాం రాజ్ఞాం పితృనిదేశఏవ
 దేశికస్సర్వకర్తసు ॥ ౬౩ ॥ బహువక్షిలు పితృనిదేశగౌరవాద్గోహ
 త్యామపి మాతృవధమపి తాదృణ్యవినిమయమపి కండురైణుకెయపూ

దాయదా । ఏకత్ర నియమస్సాహిపరిసంఖ్యానిగద్యతఇతిలక్షణాత్ ॥

౬౦ ॥ — ఏవమితి ॥ ఏవము క్తరీత్యా ఆచక్షాణం-నదంతం + చక్షిజ్
 వ్యక్తాయాంవాచీత్యస్తాద్ధాతౌశ్శానచ్ ॥ లక్ష్మణంరామస్సాంత్యయన్
 సామవాదైరుపలాపయన్ ॥ ని ॥ సామసాంత్యముభేసమేషత్యమః ॥

అవోచత ॥ ౬౧ ॥ — అ ॥ తత్ప్రకారమేవాహ ॥ వత్సేతి ॥ హేవ

త్స లక్ష్మణత్యాదరేణామంత్రణమ్, సవిత్సవంశజాతానాం-సూర్యవం
 శోద్భవానాం, రాజ్ఞాం పితృనిదేశః-పితృనియోగఏవ, సర్వకర్తసు -
 సకలకార్యేషు, దేశికః-ఆచార్యః, ఉపదేశ్యేతియావత్ ॥ ని ॥ గురౌ

దేశ్యేపిదేశికఇత్యమః ॥ సూర్యవంశోద్భవాన్సర్వేపి గుర్వాజ్ఞాపరి
 పాలనతత్ప్రరావీవేత్యర్థః ॥ అతౌనాస్తాకమిదంవిరుద్ధమితిభావః ॥ ౬౩ ॥

అ ॥ నకేవలమస్తాకమియం మర్యాదా కింతు పూర్వేషామన్యేషా
 మపీత్యాహ ॥ బహువక్షి ॥ కండుర్నామమహషిః రైణుకాయాః

అపత్యంరైణుకయోజామదగ్న్యోరామః + స్త్రీభ్యోధక్ ॥ పూరు
 ర్యయాతినందనః ప్రభృతిగ్రహణాత్సగరపుత్రాదయః ॥ కండుశ్చ
 రైణుకయశ్చపూరుశ్చేతిద్వంద్వః ॥ తేప్రభృతిరాదిర్యేషాంతతథో

క్తాః ॥ బహువక్షి-అనెకే, పూర్వే మహత్తానః పితృనిదేశే - పిత్రాజ్ఞా
 యాం, గౌరవాదాదరాశయాద్గోహత్యామపి నతు యస్యకస్యచి
 జ్ఞానోర్హత్యాం + హనస్తచేతిహంతైర్భావేక్యప్ తకారశ్చాంతాదే

శః స్త్రీత్వంలాకాత్ ॥ తథా మాతృవధమపి నతుయస్యాఃకస్యాశ్చి
 త్స్త్రియాపథం, తథా తాదృణ్యస్య-యావనస్య, వినిమయో బుద్ధిపూ
 ర్వకపరివృత్తిః తమపి నతు యస్యకస్యచిద్వయసోవినిమయం అత్యం

రుప్రభృతయః కుర్వాణా నిర్విచారం తేనాచారవతామగ్రగణ్య
తిగణ్యంతే ॥ ౬౪ ॥ తస్మాదవశ్యంవశ్యేవ పితురవగాపేగహనమితి॥

తాకృత్యవినియోజకోపి పితృనిదేశోనలంఘనీయః॥ ఇయత్కాలవనవా
సమాత్రవినియోజకస్తు కిం వక్తవ్యఇత్యపిశబ్దత్రయాధః ॥ నిర్విచా
రం-విచారరహితంయథాతథా ధర్మశాస్త్రనిషిద్ధం గోహత్యాది మహా
పాతకం కథంకారం కర్తుం యుక్తం స్యాదితి శంకాశూన్యమిత్యర్థః ॥
కుర్వాణాః-ఆచరితవంతః + కరోతేస్తాచ్చిల్యేశానన్ ॥ తేనాచరణే
న ఆచారవతాం సదాచారసంపన్నానాం అగ్రముత్కర్షం నయంతి
ప్రాప్నువంతీత్యగ్రగణ్యః శ్రేష్ఠాః + సత్సాక్షిషెత్యాదినాక్విప్ ॥
అగ్రగ్రామాభ్యాం నయంతేర్ణౌవక్తవ్యఇతిణత్వం ॥ ఇత్యేవంగణ్యంతే
సంఖ్యాయంతే-ప్రశస్యంతేఖివ్విత్వధః ॥ పితృనిదేశం గురూకుర్వ
తామీదృగకార్యకరణమేవ ప్రశంసాపాతురభూత్కిముతవనవాసాది
కార్యకరణమితిభావః ॥ కుర్వాణానిర్విచారమాచారవతామగ్రగణ్యా
ఇతిపాఠః ॥ నిర్విచారమిత్యస్యగణనక్రియాయాం విశేషణత్వేనాస్వ
యః ఇతికెచిత్ ॥ ౬౪ ॥ —ఉక్తమర్థంనిగమయతి ॥ తస్మాదితియ
స్తాత్పితృనియోగోవశ్యమనుష్యేయస్తస్మాత్కారణాదిత్వధః ॥ అవ
శ్యంనిశ్చితం పితుర్వశ్యోవశంగతవసన్ నతు విమతఇత్యేవకారా
ధః + వశంగతఇతియత్ప్రత్యయః ॥ గహనమరణ్యమవగాపే ప్రవి
శామిఇత్యవోచతేతి పూర్వేణసంబంధః ॥ అత్రరామాయణమ్* ఋ
షిణాచపితుర్వాక్యం కుర్వతావ్రతచారిణా । గౌర్వతాకండునాధర్మం
జానతాపివివశ్చితా ॥ జామదగ్న్యేనరామేణ రేణుకాజననీస్వయం ।
కృత్తాపరశునారణ్యే పితుర్వచనకారణాత్ ॥ అస్తాకంతుకులేపూర్వం
సగరసాన్యజ్ఞయాపితుః । ఖనద్భిస్సాగరైర్భూమిమవాప్తస్సుమహాన్వ
ధఇతి ॥ పూరుస్తు నరామాయణేసంగృహీతః ॥ తస్యేయంకథా మహా
భారతాదౌ కథితా ॥ పూర్వం శుక్రశాపవశాదసమయసం ప్రాప్తదు

॥ ౬౫ ॥ తత్ర విస్తృత పుత్రవాత్సల్యా కాసల్యా తేననహః
తుమభిలషంతీ కృత ప్రణామేన రామేణ సవినయమేవ మభిహితా ॥ ౬౬

॥ ప ॥ కాంతారభాజమయి కేకయ రాజపుత్ర్యాః కార్మశ్యకందళిత
యాదళితస్యనాచా । తాతస్యశోకదహనగ్లపితంశరీరంమాత స్త్వయా

స్సహజరాభారవిహ్వలెన పిత్రా యయాతినానియుక్తః పూరుఃస్వ
తారుణ్యంతస్తేదత్వా తజ్జరాం స్వయం గృహీతవానితి ॥ అత్రగౌహ

త్యాద్యద్విష్టక్రమేణ కండావదీనాముద్దేశాత్క్రమాపరనామాయథా
సంఖ్యాలంకారః * ఉద్విష్టానాంపదార్థానాం పూర్వం పశ్చాద్యథా

క్రమమ్ । ఉద్దేశస్తు భవేద్యత్ర తద్యథాసంఖ్యముచ్యత ఇతిలక్షణాత్ ॥
౬౫॥—తత్రైతి ॥ తత్ర తస్మిన్ నమయే, విస్తృతపుత్రవాత్సల్యా-నమ

ధికపుత్రస్నేహః, కాసల్యా, తేననహః-పుత్రేణసాకం, గంతుం వనం
ప్రీతిశిశేషః ॥ అభిలషంతీ-కామయమానాసతీ, కృతప్రణామేన-విహి

తనమస్కారేణ, రామేణ సవినయం-సప్రశ్నయం, ఏవం వక్ష్యమా
ణరీత్యా అభిహితా-ఉక్తా ॥ ౬౬ ॥ —అ ॥ తత్ప్రకారమేవాహ ॥

కాంతారైతి ॥ హేమాతః మయికాంతారభాజ-అరణ్యంగతైసతి, కేక
యరాజపుత్ర్యాః-క్షత్రియతనయాయాః కైకేయ్యాః, అతః క్షాత్ర

యుక్తమేన కరిష్యతీతిభావః ॥ కార్మశ్యేన-కార్యేణ, ని ॥ కర్మ
శంకరినంకూరమిత్యమరః ॥ కందళితయా-ఉత్పన్నయావాచా, శస్త్ర

ధారాకల్పయేత్యర్థః ॥ దళితస్య-విహారితస్య, పీడితస్యేత్యర్థః ॥
తాతస్యస్తత్ప్రీతుః సంబంధిశోకదహనగ్లపితం-మద్విరహజనితశోకా

నలెనపీడితం, సంతప్తమితియావత్ ॥ శరీరం త్వయా కదాచిత్క్షణ
మాత్రమపీత్యర్థః । నాపేక్షణీయం-నానాదరణీయం, తురవధారణా

ధః కఃకింతుతత్తత్కాలాచిత్పశ్చారైస్సర్వదాపరితాషణీయమిత్య
ర్థః । వాక్ష్పస్త్రవిదళనమేన దుస్సహం తత్రాపి శోకాసలనంతా
పశ్చేత్కిమువక్రవ్యం ॥ నఖవ్రణోపరిముసలమాతప్రాయశ్చాదితిభా

నతుకదాచిమపెక్షణీయమ్ ॥ ౬౭ ॥ గ ॥ తతస్సా తనయస్య స్వస్త్వ
యనాయ సమస్తదేవతాసంకీర్తనపురస్సరీమాశిషమాచచత్తే ॥ ౬౮ ॥
తదను రామస్తామభివంద్య నిష్కాంతః ప్రకాంతనైపథ్యాయాస్మీ
తాయాః ప్రాసాదమాససాద ॥ ౬౯ ॥ ప ॥ కల్యాణవాదసుఖితాం
సహస్రేవకాంతాం కాంతారచారకథయాకలుషీచకార । అంభోదనా
దముదితాంవిపినెమయూరీం సంత్రాసయన్నినధనుర్ధ్వనినాపుళిందః
వః ॥ మయైకనైవ వనంప్రతిగమ్యతే పతిదేవతయా త్వయాతు తదు
పచారతాత్పర్యేణ గృహవీవ స్థాతవ్యమితిభావః ॥ వనంతతిలకావృ
త్తమ్ ॥ ౬౭ ॥ —తతః ॥ తతస్తదనంతరం, సాకౌసల్యా తనయస్య
రామస్య స్వస్త్వయనాయ మాంగల్యసంపాదనాథమిత్యర్థః । స
మస్తదేవతాసంకీర్తనపురస్సరీరణంబ్రాదిసకలదేవతాస్తుతిపూర్వకాం॥
+ పురోగ్రతాగ్రహసర్వైరితిట ప్రత్యయేడ్విధాణభీత్యాదినాజీప్ ॥ ఆ
శిషమాచచత్తే-ఉవాచ * యన్తంగళంసహస్రాత్యేనర్వదేవనమస్కృ
తే ! వృత్రనాశేనమభవత్తైభవతు మంగళమిత్యాద్యాశీర్వాదంచ
కారెత్యర్థః ॥ ౬౮ ॥ —తదన్వితీ ॥ తదనుఆశీరుక్త్యనంతరం, రామ
స్తాం కౌసల్యామభివంద్య-సమస్కృత్య, నిష్కాంతః-మాతృగృహాద్వి
నిగతస్సక, ప్రకాంతంసఖిభిరారబ్ధంనైపథ్యమభిషేకోచితపేషో
యస్యాస్తస్యాస్మీతాయాః ప్రాసాదం-స్థదనమాససాద-వివేశ ॥ ౬౯
—అ ॥ తతః శ్రీరామః కిమకరౌదిత్యాహ ॥ కల్యాణైతి ॥ కల్యాణ
వాదేన-రాజ్యాభిషేకమంగళకథనేన, సుఖితాం-సంజాతసుఖాం,+
తారకాదిత్వాదితచ్ ॥ తాంకాంతాం ప్రియతమాం సీతాం కాంతార
చారకథయా-అరణ్యసంచారవార్తయా, విపినే-అరణ్యే, అంభోదనా
దేన-జలదగజ్జలైన, ముదితామానందితాం, మహ్యమతిశయేనరౌతీ
తిమయూరీ తాం మయూరాంగనాం + పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః॥
జాలైరస్త్రీవిషయాదితిజీప్ ॥ ధనుర్ధ్వనినా-ధనుష్టంకారేణ, పుళిం

॥౨౦॥౫॥అయమేనామనుగంతుముపకాంతాంతామకథయత్ ॥౨౧॥
 ప ॥ ప్రియేజనకనందిని ప్రకృతిపెశలామీదృశీం కథంగ్గవయితుంసహే
 తవశిరీషమృద్వీంతనుం । గృహీతహరిణీగణత్రికవిసారిణానాసిరాక్ష
 దో-వ్యాధివ, సంత్రాసయన్-భీషయన్, సహసా-సప్తఏవ కలు
 ప్తీచకార-సంక్షోభయామాస ॥ క్షేకేయీవచననియంత్రితేన రాజ్ఞాని
 యుక్తోహం వనంప్రతి గమిష్యామిశ్యేవంరూపవచనైస విమనీచకా
 రైత్యర్థః ॥ ఉపచూలంకారః ॥ నాత్రనీచోపమాశంకాధర్మప్రాధా
 న్యకథనేనేవ తథాత్వోపపత్తైః ॥ కింతవ్యత్ర సంత్రాసనమాత్రవీవ
 కవివిశ్రాంతిః అన్యథాతిప్రసంగాదిత్యలం ॥ వృత్తం పూర్వవత్ ॥౨౦॥
 తతఃకిమతఃహ ॥ అయమితి ॥ అయంత్రురామః అనుగంతుమనుసర్తుముప
 కాంతాం కృతాదరాం కాంతామేనాంసీతాంప్రతిఅకథయదవోచత్
 ॥ ౨౦ ॥—తదేవాహ ॥ ప్రియఇతి ॥ ప్రిణాతీతిప్రియా + ఇగుపధేతి
 కప్రత్యయః అకారాంతత్వాట్టాప్ ॥ హేప్రియే జనకనందిని - జనక
 రాజపుత్రి + కృత్యల్యుటోబహుళమితిబహుళగ్రహణసామర్థ్యా
 ల్యుట్ప్రీత్యయః ॥ టిత్వాల్ జీవ ఏతత్సంబోధనద్వయం కాంతాంతాం
 చారక్లేశానర్హతాద్యోతనార్థం ప్రకృత్యా పెశలాం-చారుతరాం,ని॥
 చారౌదక్షేచ పెశలఇత్యమరః ॥ అతఏవ శిరీషమృద్వీం-శిరీషపుష్పవ
 స్త్పమలాం, ఈదృశీమిత్థంధూతాం సుఖోపచాగోచితామిత్యర్థః ॥ త
 వ తనుం శరీరం, గృహీతం దష్టం యద్ధరిణీగణత్రికం కురంగనికురుం
 బత్రైకప్రదేశః ॥ వృకాహిజిఘృక్షితజంతౌస్త్రికప్రదేశమేవప్రథ
 మం గృహ్లాంతీతిప్రసిద్ధిః ॥ ని ॥ పృష్ఠాంతాశాధరైకమిత్యమరః ॥ త
 త్ర విసారిణ్యానిస్సరంత్యోయాః నానాసిరాః నానావిధనాడ్యః ॥
 ని ॥ నాడీశుధమనీసిరేత్యమరః ॥ తాభ్యః అక్షతమవిచ్ఛిన్నాయథా
 తథా యదావ తాసాంక్షలైభ్యో-వ్రణైభ్యః, క్షురితం పరిస్కృతం య
 చ్ఛాణితమస్మక్ తేనారణాని వృకాణామీహమృగాణాం అనినాని

తక్షరితకోణితారుణవృకాననేకాననె ॥ ౭౨ ॥ ౫ ॥ తదను నానావిధ
ప్రయత్నైశాప్యసున్తిషదనుజగమిషాశైధిల్యాయాం మైధిల్యాం లక్ష్మ
ణైవ్యసనసితానుగమనవ్యవసాయే వాసిష్ఠాయ సుయజ్ఞాయ భూష
ణమశేషం సాగసహస్రేణ సహశతుంజయాహ్వాయం మాతులదత్తం
మత్తహస్తిసమగస్యకాశికాభ్యాంచ వితీర్య మహారాణిరత్నాని త
యస్తికాతిస్తికా హింసప్రచురతయాత్యంతభయంకరఇత్యధః ॥ ౧ ॥
కొక స్త్రీ హృగోవృకఇత్యమరః ॥ కాననె-అటవ్యాం, గ్లపయితుం-
పరిక్లశయితుం, కథంసహ కుతోవా మృష్యే నకథంచితపిసహఇత్య
ధః ॥ ఏవమకథయదితి పూర్వేణసంబంధః ॥ వృద్ధీన్యత్తమ్ ॥ లక్ష్మ
ణంతూక్తమ్ ॥ ౭౨ ॥—తదన్వితీ ॥ తదను-తదనంతరం, మైధిల్యాం-
జాపక్యాం, నానావిధేన *హితబుద్ధ్యాఖలువచోమయైతదభిధీయతే
సదాసుఖం నజానామి దుఃఖమెవసదాననమిత్యాది రామాయణోక్త
ప్రకారేణాపి యత్నైన బహుప్రకారైరప్యపాయైరిత్యధః ॥ అనున్తి
షదనుదయత్ అనుజగమిషా శైధిల్యమనుగమనేచ్ఛా దౌర్బల్యం
యస్యాస్తస్యామనివృత్తానుసరణేచ్ఛాయాంసత్యామిత్యధః ॥ తథా
లక్ష్మణైపిఅసవసితానుగమనవ్యవసాయే-అనువర్తితానుయాత్రాద్యాగే
సతిఅసవసితేత్యత్ర + యంతకర్తృణీతిధాతోకర్తృక ర్తృక్తతతాసంజ్ఞ
మానః ॥ తతః వాసిష్ఠాయ-వసిష్ఠపుత్రాయ, + తస్యాపత్యమత్యేణ
సుయజ్ఞాయ-సుయజ్ఞనామ్నోఆచార్యాయ, అశేషంభూషణం, భూషణ
జాతం కనకరత్నమయకేయూరకంకణకుండలాద్యశేషభూషణాసీత్య
ధః ॥ శత్రూకజయతితిశతుంజయః + సంజ్ఞాయాం భృత్యావృజే
త్యాదినాఖశ్చేత్యయః ॥ అరుర్ద్విషదిత్యాదినాముచాగమః ॥ సఇత్యా
హ్వాయోయన్యతః శతుంజయనామ్నా ప్రసిద్ధమిత్యధః ॥ మాతులే
నదత్తం మత్తహస్తిసం మలైభంచ సాగసహస్రేణసహ-గజసహస్రే
ణసాకం ౧ ॥ గృహభాగిగజానాగాఇతివైజయంతీ ॥ వితీర్య-దత్వా

దనునిజః-రా రాతివీర్యముషిధనుషినిరపాయత్రాణకర్తవీరణీ శిర్త
ర్యాదశిలీముఖకృతానుషంగౌ నిషంగౌ నిర్వర్తితపిరపాణౌ కృపాణౌ
వరుణాన జనకసదసి మేదత్తమేతత్సమ సమాయధజాతమాదాయమా

తథాగస్త్యకౌశికాభ్యాం కుంభసంభవవిశ్వామిత్రాభ్యాంచ మహా
ర్హణ్యమూల్యాని ॥ ని ॥ మూల్యేపూజావిధావర్ణజిత్యమరః ॥౨౩౩
ని-మణిరాంచనాదీని శ్రేష్ఠవస్త్రానిచ ॥ ని ॥ రత్నంశ్రేష్ఠేషాణావపీతి
విశ్వః ॥ వితీర్య తదను నిజః-రా రాతీనాం దేవద్విషాం దైత్యానాం వీ
ర్యం ప్రభావం-సామర్థ్యంవా, ముష్టితః-అపహరత్యతితథోక్తే ॥ని॥
అమరానిజః-రాదేవాః ॥ వీర్యంశుల్కేప్రభావేచ తేజస్సామర్థ్యం
యోరపీత్యమరశాశ్వతౌ ॥ ధనుషీచ నిరపాయం-నిరాతంకం, త్రాణ
కర్తృక్షణకృత్యం యయోస్తేతథోక్తే వర్తణీ కంచుకే ॥ ని ॥ తనుత్ర్యంవ
ర్తదంశసమిత్యమరః ॥ తథా నిర్మర్యాదా-అసంఖ్యయా యో శిలీము
ఖా బాణాః తైః కృతః అనుషంగౌ-అనుబంధోయయోస్తా అక్షయసా
యకావిత్యథః ॥ నిషంగౌ-తూణీరాచ ॥ ని ॥ తూణోపాసంగతూ
ణీరనిషంగాజహధిర్ద్వయోరిత్యమరః ॥ నిర్వర్తితం-నిష్పదితం, పిరపా
ణం-రణసమాప్త్యనంతరకర్తవ్యమథుపానంయాభ్యాంతౌ శత్రుసంహా
రకావిత్యథః ॥ ని ॥ పిరపాణంతుయత్ప్రానంవృత్తైభావినివారణజిత్య
మరః ॥ కృపాణౌ-ఖడ్గౌచేత్యేతత్సమస్తం + నపుంసకమనపుంసకేనే
త్యేకశేషః ॥ జనకసదసి-జనకయజ్ఞసభాయాం, వరుణాన మే-మహ్యం
దత్తమాయుధజాతమస్త్రకలాపం- ఆదాయ-గృహీత్వా, మాం అనుగ
చ్ఛ-అనుసరెతి లక్ష్మణమన్వగృహీత్-అనుగృహీతవాక్, అజ్ఞాహితవా
నిత్యథః * తథాఽపి రామాయణమ్ ॥ యేచ రాజ్ఞౌదదౌదివ్యేమహా
తీవరుణస్సవ్యయమ్ । జనకస్యమహాయజ్ఞేధనుషీతేప్రదర్శయ ॥ అభేద్య
కపచెదివ్యే తూణీచాక్షయసాయకౌ । ఆదిత్యావివతౌచోభౌ ఖడ్గౌ
హేమపరిష్కృతౌ ॥ సత్కృత్యవిహితంసర్వమేతదాద్యస్యభద్రని । శ

మనుగచ్ఛతి సామిత్రిమన్వగ్రహీత్ ॥ ౨౩ ॥ సీతాపి నిజాభరణజాతం
 సుయజ్ఞపత్యైస్సదాత్ ॥ తతస్సామిత్రిఃపి సావధీనైసధనేన కంచి
 త్కౌసల్యాశ్రితముపాధ్యాయమతాషయత్ ॥ ౨౪ ॥ తత్ర సకుంటుం
 బాయ త్రిజటాభిధానాయ నిర్ధనాయశమధనాయస్వహస్తవిక్తిప్రదండ
 త్వమాయుధమాదాయ క్షిప్రమావ్రజలక్ష్మణైతి ॥ అత్రైకవ్యాఖ్యాతా
 రః కించిదాశంక్యసమాదధుః ॥ తత్ప్రకారస్తు ॥ నను జనకయజ్ఞే ధను
 రాదిప్రదానస్యాశ్రవణాత్ కథమప్రసిద్ధస్యానువాదఃక్రియతే ॥ స
 త్యమేతత్ ॥ భగవతోవాల్మీకేరియం శ్రేణీప్రస్తుతాథప్రతిపాదనపా
 రవశ్యాత్ యత్ర యోవక్తవ్యార్థః తం తత్రానుక్తావడత్తరత్ర కేనచి
 ద్వాన్విజేన ప్రసిద్ధవదనువదతితి ॥ యథా బాలకాండేనభిహితంమణిబం
 ధనమ్ ॥ * మణిరత్నమిదుదత్తంవైద్యేష్యశ్వశురేణమఇతిసుందరకా
 ణ్డై అభిహితవాన్ ॥ అయోధ్యాకాండే వక్తవ్యం కాకాసురవృత్తాం
 తమ్ * సపిత్రాచపరిత్యక్తస్సరైస్సరైస్సహహషిభిరిత్యాదిసుం
 దరకాండే ఉక్తవానితి ॥ అతస్తదనుసారిణా తత్రభవతా భోజేనాపిత
 థైవోక్తత్వాన్నవిరోధఇతిమంతవ్యమ్ ॥ ౨౩ ॥ —తతఃకిమిత్యతతిహ
 ॥ సీతాపీతి ॥ చాథోఽపిశబ్దః నిజాభరణజాతం రత్నకెయూరకంకణ
 రశనాదిస్వకీయభూషణకలాపంసుయజ్ఞస్యపత్యైస్స-భార్యయైస్సదా
 త్-దత్తవతీ, మహాప్రభోః త్రిరామస్యాచార్యసంభావనంతత్పత్న్యా
 స్సీతాయాస్తత్పత్నీసంభావనంచయక్తమితిభావః ॥ తతః సామిత్రిర్గ
 త్తుణోపి సావధీనేన-సావయత్రైన, ని ॥ అధీనోనిఘ్నాయత్తఇత్యమ
 రః ॥ ధనేన-రత్నకాంచనాదిరూపేణద్రవ్యేణ, కౌసల్యాశ్రితం కౌస
 ల్యాయాః ప్రత్యేకం పురోహితమిత్యథః ॥ కంచితైత్తిరీయాచార్యం
 బ్రాహ్మణమతాషయత్ ॥ స్వకీయద్రవ్యప్రదానైససంభావయామాసే
 త్యథః ॥ ఏతేన సామిత్రైర్నిజజనన్యపేక్షయా కౌసల్యాయామేవా
 త్యంతాదరస్సూచ్యతే ॥ ౨౪ ॥ —తత్రైతి ॥ తత్ర-తస్మిన్సమయే, ర

పతనదేశావధికం గౌధనంచ కపింజలాదిభ్యోద్విజాతిభ్యశ్చ రఘుపతి
ర్విత్తానివివిధాని వితతార ॥ ౭౫ ॥ తతస్తేపౌరనారీణాం నిశ్వాసజం
రూనిలచలదధరకిసలయానామస్రసలిలాసారేణ శౌకపావకేసచ వ
స్రాంషి మనాంసిచ సిక్తావ దద్ధావచనిషిద్ధపరిజనానుగమసతయా వ్ర

ఘుపతిః సకుటుంబాయ-కుటుంబసహితాయ, పత్నిపుత్రసమేతాయైత్య
ర్థః॥త్రిజటఇత్యభిధానం నామధేయంయస్యతస్మైశమధనాయశాస్త్రాయ
కస్తేచిద్విజాతయేఇత్యర్థఃస్వహస్తేన-త్రిజటహస్తేనవిక్షిప్తః, పరిక్షిప్తదం
డపతనైన యావద్భూతలమాకృవ్యతే తావద్భూతలపరిమితం గౌధన
మవాప్స్యసీతి బ్రాహ్మణానాం గౌగ్రహణచాపల్యప్రదర్శనార్థమపి
రితత్రురామవచనవశాత్ప్రేరితాయోదండః తస్యపతనం పాతః తదధి
కరణం యోదేశః సవీవావధిర్మర్యాదాయస్యతథోక్తం తావద్దేశస్థ
మిత్యర్థః ॥ గౌధనం-గౌవ్రజంచ ॥ ౭౬ ॥ గోకులంతు గౌధనంస్వా
ద్గవాంవ్రజఇత్యమరః ॥ తథా కపింజలోనామ బ్రాహ్మణఆదిర్యేషాంతే
తథోక్తాస్తేభ్యోద్విజాతిభ్యః కతకలాపదండమాణవాదిభ్యో బ్రాహ్మ
ణైభ్యశ్చవివిధాని-నానారూపాణి, విత్తాని గౌరత్నాంబరయానాదీని
ద్రవ్యాణి ॥ ౭౭ ॥ ద్రవ్యంవిత్తంస్వాపతేయమిత్యమరః ॥ వితతార-వి
శ్రాణితవాన్ ॥ ౭౮ ॥ విశ్రాణనంవితరణమిత్యమరః ॥ ౭౯ ॥—తతఇ
తి ॥ తతః-విశ్రాణనానంతరం, తే సీతారామలక్ష్మణాః నిశ్వాసేరేవ
జంరూనిలైస్సధ్వనిమహామారుతైశ్చలంతి వలమానానిఅధరకిసలయా
న్యోష్ఠపల్లవాయాసాంతాస్తథోక్తాస్తాసాం పౌరనారీణాం వస్రాంషి
మనాంసిచ ॥ అస్రసలిలాసారేణ-అశ్రుజలధారాసంపాతేన, ౭౮ ॥ అ
స్రమశ్రుణిశోణిలెఱ్ఱితివిశ్వః ॥ శౌకపావకేస-శౌకదహనేసచసిక్తావ-
ఆద్రీకృత్య, దద్ధావ-సంతాప్యచ, వస్రాంష్యస్రసలిలాసారేణ సిక్తావ
మనాంసి శౌకపావకేస దద్ధావచేతి యథాక్రమమన్వయాద్యధానం
ఖ్యలంకారః తథోద్వేలావిషాదముత్పాద్యైత్యర్థః ॥ నిషిద్ధపరిజనా

కాశిత శ్రవాససిద్ధాంతాశ్శుద్ధాంతాన్నిశ్చక్రముః ॥ తత్ర ॥ ౭౬ ॥

ప ॥ సీతాపురాగగనచారిభిరప్యదృష్టామాభూదియంసకలమానవనేత్ర
హత్రమ్ । ఇత్యాకలయ్యనియతంపిదధేవిధాతాబాష్పదయేన నయనా
నిశరీరభాజామ్ ॥ ౭౭ ॥ తతః ॥ రుద్ధాప్తీయాంతమనుగచ్ఛతి మైథిలీ

నుగమనతయా ఐకాంతికత్వాన్నివారితభృత్యానుయాత్రతయాపాతు
నా ॥ ప్రకాశితః-ప్రకటికృతః, ప్రవాససిద్ధాంతావనవాసరాద్ధాం
తోయైస్తేతథోక్తాస్సంతః శుద్ధాంతాదంతఃపురాత్, ని ॥ సమాసిద్ధా
న్తరాద్ధాంతా । శుద్ధాంతశ్చావరోధశ్చేతిచామరః ॥ శుద్ధః-కావటి
శజసరహితః, అంతస్సమీపఃసంస్యసః ॥ ని ॥ అంతోన్త్ర్యవసితేమృ
త్యాస్వరూపేనిశ్చయేంతికైశ్చితివిశ్వః ॥ సిద్ధః-నిష్పన్నః, అంతోని
శ్చయోయస్తిక నసిద్ధాంతః ॥ నిశ్చక్రముర్నిర్జన్తుః ॥ తత్రనిగమ
నసమయే ॥ ౭౬ ॥ —సీతేతి ॥ సీతా పురా-పూర్వం; గగనచారిభిః
ఖచరైరపి కిముతాన్వైరితిభావః ॥ అదృష్టానావలోకితా మహారాజ
వరిగ్రహత్వాదితిభావః ॥ ఇయంసీతా సకలమానవనేత్రహత్రం-నమ
స్తజనదృష్టిగోచరా, మాభూత్-మాస్తు + మాజిలుడిత్యాదినా ఆశీర
భేలుజ్ నమాజ్యోగఇత్యుత్పత్తిషేధః ॥ ఇత్యేవమాకలయ్య-విచా
ర్య + కలిఃకామధేనుః విధత్తఇతివిధాతా యుక్తాయుక్తసమాధానత
త్పరోబ్రహ్మబాష్పదయేన-అశూతాదనేన, శరీరభాజాంప్రాణీనాం
నయనాని-నెత్రాణి, పిదధే-అచ్ఛాదితవాన్, నియతం-నిశ్చితమిత్యు
త్ప్రేక్షాయాం, మన్యేశంశేధ్రువంప్రాయోమానామిత్యేవమాదిభిః ।
ఉత్ప్రేక్షాన్యజ్యతేశజ్జేరివశబ్దోపితాదృశ ఇత్యాచార్యదండివచనె ఆది
పదేననియతశబ్దస్యాపిగ్రహణాత్ ॥ శ్రీరామప్రవాసమసహమానామా
నమాస్సద్వేగం రురుదురిత్యర్థః ॥ ని ॥ అపిధానతిరోధావపిధానాచ్ఛా
దనానిచేత్యమరః + వష్టివాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసగ్మయోరిత్య
పేరకారలూపః ॥ ౭౭ ॥ —తతస్తదనంతరం ॥ రుద్ధేతి ॥ మైథిలీ-సీతా, రు

మాం వత్సోజహతిసకదాచనలక్ష్మణోపి । ఇత్యేతయోరనుగతిః ప్రతి
బోధ్యగతుఃభూయోపిరాజభవనం ప్రవివేశరామః ॥ ౭౬ ॥ X ॥ త
స్మిన్ సుమంత్రేణ విజ్ఞాప్య ప్రదర్శితేభూపతిర్భూతావిష్టభవ విష్ట
రాన్నిపత్య సదారస్సదారచితపరిచేవనోవనోత్కంఠాం స్వయమ
ప్యకరోత్ ॥ ౭౭ ॥ తదా సుమంత్రః కైకేయీమబ్రవీత్ ॥౮౦॥ దేవి

ద్ధా-బహుప్రయత్నేననివారితాపి, యాంతం-వనంప్రతిగచ్ఛంతం +
యాతేశ్శతృప్రత్యయః మాం అనుగచ్ఛత్యనుసరతీతి తథావత్సోనుజః
లక్ష్మణోపి, కదాచన-క్షణమాత్రమపీత్యథః, మాం సజహతి-సత్యజ
తి, సోప్యనుగచ్ఛతీత్యథః ॥ ఇత్యనేన ప్రకారేణైతయోస్సీతాలక్ష్మ
ణయోరనుగతిమనుయాత్రాం, ప్రతిబోధ్య-విజ్ఞాప్య, దశరథాయే
తిశేషః ॥ గతుః-వనంప్రతియాతుం, రామః భూయః-పునరపి, రా
జసదనం-దశరథగృహం, ప్రవివేశ సర్వత్ర తదాజ్ఞాయాపవ ప్రాధా
న్యాదితిభావః ॥ ౭౬ ॥ —తస్మిన్నితి ॥ తస్మిన్-ఊరామే, సుమం
త్రేణ-మంత్రివృద్ధేన, విజ్ఞాప్య రామోయంభవద్దర్శనాథః సమాశ
తఇతి విజ్ఞాపనంకృత్వా ఇత్థంభూతవ్యవహారస్యరాజధర్మత్వాదితిభావః
ప్రదర్శితే-దృష్టిగోచరికృతేనతి, భూపతిః రాజాభూతావిష్టఃపిశాచా
క్రాంతఇవ, ॥ ౭౭ ॥ భూతంత్రాదౌపిశాచాదౌన్యాయేనత్యోవమాన
యోరితివిశ్నః ॥ విష్టరాదాసనాత్ +వృత్తాసనయోర్విష్టరఇతినిపాతి
తః ॥ భ్రువమపాయేపాచానమిత్యపాదానత్వాత్పంచమి ॥ నిపత్య
ఘోకవేగస్య సోధుమశక్యత్వాన్మూర్ఛయా భువి పతిత్వేత్యథః ॥ స
దా అవిచ్ఛిన్నం పరిచేవనక్రియావిశేషణమేతత్ రచితపరిచేవనః-కృ
తవిలాపస్సక్, సదారః-కౌశల్యాసహితః, స్వయమపి వనోత్కం
ఠాం-వనవాసోత్సుక్యం, వనోత్కంఠామతిమితిపాతే వనవాసోత్సు
కాం బుద్ధిమకరోత్ ॥ ౭౭ ॥ —తదేతి ॥ తదా-తస్మిన్సమయే, సు
మంత్రః కైకేయీమబ్రవీత్-అవోచత్ ॥ ౮౦ ॥ — అ ॥ తత్ప్రకా

విరమ రామాభిషేక సముద్భిషి తాష్టాదాంకు రావగ్రహదాగ్రహాత్ ||

౪౨ || పురాఖలు వరప్రసాదాదవగతసకలప్రాణిభాషణతయా పర్యంకపర్యంతవరిసరత్విపీలికాలాపె కృతహాసం తవపితరం హాసనకారణం పృష్ట్యా తద్వివరణం పత్యుర్త్తరణకారణమిత్యవెత్త్యాపిభూయసా నిర్బంధాత్కుపితేనరాజ్ఞానజ్ఞాతాయాఃమాతుస్తేవిధాంమానుకుర్వీథా

రమేవాహ || దేవీతి || హేదేవి-క్షేకేయి, రామాభిషేకేణ-ఊరామరాజ్యాభిషేకోత్సవేన,, సమ్యక్ జలసేకేనచ సముద్భిషితస్సముత్పన్నోయతాష్టాదాంకురః, ఆనందకందళఇతిరూపకం తస్యావగ్రహాత్-ప్రతిబంధకాత్, + అవగ్రహోవషణప్రతిబంధఇతివైకల్పికోణచప్రత్యయః || ని || తద్విషూలైశగ్రహావగ్రహాసమావిత్యమరః || ఆగ్రహదభినివేశాత్ + జగుప్సావిరామెత్యాదినాపంచమీ || విరమ-విరతాభవ, తాదృగాగ్రహం పరిత్యజేత్యధః + వ్యాజ్ఞపరిభ్యఇతి పరస్తేపదం || ౪౩ || అ || పునస్తస్యా దౌశ్శీల్యపరిత్యాజనాథం తన్నాత్మగోచరమిహాసమాహ || || పురేతి || పురా-పూర్వకాలే, ఖలుశబ్దోవాక్యాలంకారే || పరప్రదాతుః-కన్యచిద్యోగినః పరరూపాత్ప్రసాదాదనుగ్రహాత్, అవగతసకలప్రాణిభాషణతయా-విజ్ఞాతసకలజంతువచనతయాహేతునా, పర్యంకపర్యంతే-శయనసమీపే, పరిసరంతీనాం-ప్రసర్పంతీనాం, పిపీలికానాంభూవివరసంచారిసూక్ష్మజంతువిశేషాణాం, అలాపే-భాషణేవిషయే, కృతహాసం కిమేతేఅజ్ఞానిజంతవః సమాలసంతితిహాసితవంతం తవపితరం కేకయం హాసనకారణం-హాసహేతుం, పృష్ట్యా కేనహేతునామామయం పరిహసంతీతి జిజ్ఞాసయానుయుజ్యేత్యర్థః || తద్వివరణం హాసనకారణకథనంపత్యుర్భర్తృర్త్తరణకారణమిత్యవేత్య-జ్ఞాత్వాపి, తద్వచనాదేవేతిభావః || భూయసోబహుళాత్ + బహులోకప్రభూచబహూరితిభూరాదేశః బహులోకపశ్య || నిర్బంధాత్ప్రియాసకరణాద్దేహి, కుపితేన-క్రుద్ధేన, రాజ్ఞా-కేశయేన, అవ

ఇతి ॥ ౨౨ ॥ ప ॥ కృతాసమంజనిర్వాసంసగరంకేకయాత్తజా । నిద
ర్శనత్వేనిర్దిశ్య నిరబధ్నాన్నిజంపతిమ్ ॥ ౨౩ ॥ తత్ర ॥ సిద్ధాధాకో
మహామాత్యస్తత్పరిత్యాగమబ్రవీత్ । సరయాపాతితానేకప్రజామర
ణకారణాత్ ॥ ౨౪ ॥ గ ॥ అథ దశరథేనరామస్సపరిచ్ఛదగివగచ్ఛే

జ్ఞాతాయాః-అవమానితాయాస్తేతవ, మాతుర్విధాం-ప్రకారం, ॥ని ॥
విధావిధౌప్రకారేభ్యత్యమరః ॥ మాగమితిపాఠాంతరం మాగం-
సరణిం, మానుకుర్విధాః-నానుకురుష్యేత్యర్థః ॥ భర్తృప్రాతికూ
ల్యాచరణేన మాతృవద్విగర్హణీయామాభూరిత్యర్థః + కరోలైలి
జీధాన్ ॥ ఇత్యబ్రవీదితిపూర్వణసంబంధః ॥ ౨౨ ॥ అ ॥ సుమంత్రవ
చనంశ్రుత్వా సాకిమకాపీదిత్యతః ॥ కృతేతి ॥ కేకయాత్తజాతే
కేయా, కృతః-విహితః, అసమంజనామ్నః పుత్రస్య నిర్వాసః-పరి
త్యాగః యేనతం అసమంజాభ్యపుత్రత్యాగినమిత్యర్థః ॥ సగరం రా
జానం నిదర్శనత్వే-దృష్టాంతత్వేనిర్దిశ్య సగరవత్త్వమపి పుత్రంపరిత్య
జేతి నిరూపేత్యర్థః ॥ నిజంపతిం-స్వభర్తారం, నిరబధ్నాన్నికుత్త
రం చకారేత్యర్థః ॥ ౨౩ ॥ అ ॥ అత్రాంతరేకైకేయావచనమనహ
మానః కశ్చిదమాత్యవృద్ధః ప్రత్యవౌచదిత్యాహ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర-
కేకేయానిర్బంధవాక్యసమయే, సిద్ధాధాకః-సిద్ధాధాకసామామ
హామాత్యస్సుమంత్రాదన్యోమాత్యప్రవరః + అమాసహభవతిత్య
మాత్యః శుభాశుభకార్యేషుసదాసహవర్తత్యిత్యర్థః + అన్యయాత్త్య
ప్ సరయాపాతితానాం-సరయానదీనిక్షిప్తానామనేకప్రజానాం బ
హుజనానాం, మరణమేవకారణం నిమిత్తం, తస్మాత్ తత్పరిత్యాగం
తస్యాసమంజస్య పరిత్యాగే నిర్వాసమబ్రవీత్ ॥ అసమంజసచరిత్ర
త్వాదసమంజస్యత్యాగస్సమంజసః ॥ సమంజసస్య సకలసద్గుణాభిరా
మస్య త్పిరామస్యతు పరిత్యాగః కథంసమంజసఇతిభావః ॥ ౨౪ ॥
అ ॥ ఇత్థం బహూపాలంభేష్యవార్యనిశ్చయాంతామవబుధ్య రాజా

తినిర్దిష్టః కేవలం ఖనిత్రపిటకౌ నల్కలయగళంచప్రార్థయత్ ॥౧౫॥
 ప ॥ సుఖోచితానాంసువ్యక్త దివ్యలావణ్యసంపదామ్ । త్రయాణా
 మపి కై కేయీషల్కలాన్యదపహరత్ ॥ ౧౬ ॥ అభరఘుకులనాథో
 మధ్యమాంబానియోగాద్గుణవతిపరిధానెమంగళాన్వైనిరాశః । అధికు

రామమేనమువాచెత్యాహ ॥ అథేతి ॥ అథామాత్యక్త్యనంతరం,
 దశరథేన రామః సపరిచ్ఛదః-సపరివారస్సన్నైవగచ్ఛ వ్రజేత్యేవంని
 ర్దిష్టోనియక్తస్సక్, పరిష్కాద్యతేఅనెనేతిపరిచ్ఛదఇతి విగ్రహః +
 పుంసినంజ్ఞాయాంఘఃప్రాయోణతిఘప్రత్యయః ఛాదేఽగ్నైర్ద్వీపస-
 గఽస్యేతిహ్రాస్వః ఖనిత్రపిటకౌ-ఖనిత్రమవదారణం, ఖనససాధనం
 కుద్దాలాదికమిత్యథః ॥ పిటకః-కందమూలఫలాద్యాహారణయోగ్యః
 కందోలః తౌ కేవలం-తావేవ ॥ ని ॥ ఖనిత్రమవదారణం । కందోల
 పిటకావితిచామరః ॥ కేవలశబ్దస్తవధారణాధాకః ॥ తథా నల్కల
 యగళం-నల్కలవస్త్రయగ్గంచ, ప్రాథమ్యత-అయాచత, త్యక్త
 సంగస్య మనుపరిచ్ఛదేన కిం కార్యం ॥ అపితు మునిజనోచితం న
 ల్కల ఖనిత్ర పిటకమాత్రమేవ హతవ్యమితి ప్రాథితవానిత్యర్థః॥
 ౧౫ ॥ —అ ॥ అత్రాంతరే త్రిరామవివాససదీక్షితా కై కేయీవి
 లంబాసహిష్టుకయా-ద్రుతతరం నల్కలాన్యజహరేత్యాహ ॥ సుఖో
 చితానామితి ॥ కై కేయీ సుఖోచితానాం-సుఖార్హాణాం, సువ్యక్త
 స్ఫుటే దివిభవ్యదివ్యే శ్రేష్ఠే + తత్ర భవతి భవాథే యత్య
 త్యయః ॥ లావణ్యం - శరీరసౌందర్యాది, సంపత్ - లక్ష్మిశ్చ తె యే
 మాంతేతథోక్తాస్తేషాం సకలగుణసంపన్నానామిత్యథః ॥ త్రయా
 ణాం-సీతారామలక్ష్మణానామపి, నైకస్యేవరామస్యేత్యపిశబ్దాధః॥
 నల్కలానిచీరాణి ఉదపహరత్-పరిదధ్వమితి ప్రాదాదిత్యథః ॥
 ౧౬ ॥ —అథేతి ॥ అథ-నల్కలాహరణానంతరం, రఘుకులనాథో-ర
 ఘువజ్ఞశ్రేష్ఠః, త్రిరామః మధ్యేభవామధ్యమా+మధ్యాన్త ఇతిమప్ర

చతటవల్లజ్జానకీవాష్పసేకాదపగతఖరభావఃవల్కలంపర్యధత్త ॥ ౧౭

॥ ౫ ॥ తత్రాచిత్రీయంతస ర్వేనిర్వికారవదనలక్ష్మీకమిత్వాకకులాధ్యక్ష

త్యయఃసాచసాత్మబాచ తస్యామధ్యమాబాయాః కైకేయాః, నియో

గాదాజ్ఞావశాత్, మంగళార్హై-రాజ్యాభిషేకకల్యాణోచితే, గుణవ

తి-మార్దవాదిగుణసంపన్నే, తంతునిర్మితేవాపరిధానై అధోఽతుకైః॥

అంతరీయోపనంవ్యానపరిధానాన్యథోంశుకఇత్యవరః ॥ నిరాశః - ని

స్పృహస్సక్, కుచతట-అధికుచతటం + విభక్త్యధౌవ్యయాభావః

తత్ర వల్లంతః-వల్లవంతః, యే జానకీవాష్పక-సీతాసేత్రాంబుని, కై

కేసీకాత్ కఠినతరకుచతటవతనాత్పతనాద్వాష్పబిందూనాం తత్రస

జ్జ్రిమణాదితిభావః ॥ ఏలైన జానక్యాభిరుత్యంతసాన్నిధ్యంవల్క

లధారణానహిష్టుత్వంచసూచ్యతే ॥ ౫ ॥ బాష్పసేత్రాంబుధూమయో

రిత్యభిధానాత్ ॥ అపగతః ఖరభావఃకార్మశ్యంయస్యతత్ సప్రా

ప్తమార్దవం సద్ధారణానుకూలమిత్యథః ॥ వల్కలం పర్యధత్త-పరి

హితవాక్, అత్రకేచిత్ రాజ్ఞః కైకేయా-తృతీయైశమహిష్యై, తస్య

మాశబ్దప్రయోగస్తు మధ్యమాధందోవత్ ప్రసిద్ధత్వాన్నతుమధ్యభవ

త్వాత్ అజానై కుంతిసుతమధ్యమాశబ్దప్రయోగవదితివచంతి తదేతద

విచారరమణీయం చకబంధప్రయానప్రాయత్వాత్ ॥ కించిజ్జప్రామాది

కప్రయోగాణామేవ తాదృక్సమాధానత్వాత్ ॥ కింతుస్వర్గపాతాశయో

ర్మధ్య భవత్వాద్యాభిలాకేయథా మధ్యమలోకఇతిప్రయోగః ॥ తథాకౌ

సల్యాసుమిత్రయోరన్యాసాంచ దూత్యారణం మధ్యభవత్వాన్త్యధ్యమే

యమితి యుక్తముత్పశ్యామః అమధ్యమేతివాచ్ఛదః॥ ఏతదభిప్రాయే

తైవః నపెంబామధ్యమాతాతగర్హితవ్యాకథంచనైతి అరణ్యకాండమౌ

డశసర్గసప్తత్రింశత్కాకానుసారేణ సర్వజ్ఞాభోజోపిఅధరఘుకులనాథో

మధ్యమాంబానియోగాదితిప్రయుక్తవానిత్యలం ప్రసక్తానుప్రసక్త్యా

మాలినీవృత్తమ్ ॥ ౧౭ ॥—తత్రేతి॥తత్ర-తస్మిన్కాలే, యిరామవల్కల

మధ్యక్షయంతః తెషామేవ శోకశంకుకీలితమానసానామాననేషు పార
మ్పర్యేణాస్ఫురద్వికారః ॥ ౮౮ ॥ కింతు ॥ ప ॥ సవల్కలెదాశరథౌ
విషాదాదామీలితాత్మోయదభూద్వసిష్టః । తదేవజాతం కరణం మహా

ధారణసమయే, సర్వేతశేషజనానిర్వికారాధీరౌదాత్తత్వాద్వికార
రహితాః ప్రసన్నా వదనలక్ష్మీర్ముఖశోభాయస్యతం + శ్రేష్ఠికిఃకప్ ప్ర
త్యయః ॥ ఇత్వాకుకులాధ్యక్షం-ఇత్వాకుకులశ్రేష్ఠం, త్రిరామంఅధ్య
క్షం ప్రత్యక్షంకుర్వంతః అధ్యక్షయంతః పశ్యంతస్సంతఇత్యధః + అ
ధ్యక్షశబ్దాత్తత్రోరొతీతిన్యఃతాల్లటశ్శత్రాదేశః॥ అచిత్రీయంత-ఆశ్చ
ర్యమకుర్వత్, ఆశ్చర్యమభజన్నిత్యధః ॥ వికారకారణసత్వేపి వి
కారాదర్శనమాశ్చర్యమితి భావః + సమోవరివశ్చిత్రజః కృజత్య
త్ర చిత్రజఆశ్చర్యఇతికృచ్ ॥ చిత్రజోజితాత్వత్ ॥ శోకపవశం
కుః తేన శోకశల్యేన కీలితమానసానాం విద్ధహృదయానాం తెషా
మేవ జనానామాననేషు-ముఖేషు, మానసేషిన్వతిపాతే మానసేషు-
హృదయేషు ॥ ని ॥ చిత్తంతుచేహృదయం సావంతం హృన్మానసం
మనఇత్యమరః ॥ పారంపర్యేణ-అవిచ్ఛేదేన, వికారః-వైవర్యంవై
కల్యంచ అస్ఫురత్ వల్కలం వసానం త్రిరామందృష్ట్వాసర్వజనా
వివణవదనా-వికలమానసాశ్చబభూవురిత్యధః ॥ నిర్వికారవదనద
ర్శనైన వికారోత్పత్తైర్విషమాలంకారః ॥ ౮౮ ॥ —అ ॥ తదానీంస
ర్వసాధారణ్యాద్వసిష్టస్యాప్యత్పన్నం వికారమన్యథాయోజయతి ॥
కింతితి ॥ తదేవాహ॥సవల్కలఇతి॥ దాశరథౌ-త్రిరామే, + అతఇష్టో
సవల్కలె ॥ ద్రుమత్వగ్వికారవాసోధారిణిసతీత్యధః॥ విషాదాత్-
ఖదాత్, వసిష్ఠః ఆమీలితాక్షః ద్రష్టుమశక్తతయా ఈషన్నిమీలితన
యనః + బహువ్రీహాసక్థ్యత్తోస్సాన్వంగాత్సత్ ॥ అభూదితియత్ త
న్నిమీలితాక్షత్వమేవ మహాషేః ఋషిశ్రేష్ఠస్య వసిష్ఠస్య మహర్షి
లక్షణముక్తమ్ ॥ కాకుత్స్థయాభాధ్యవిలోకితస్య త్రిరామతత్త్వ

షేః కాకుత్స్థయాథాధ్యవిలోకితస్య ॥ ౮౯ ॥ అస్యపీతాంబరత్యా
గే కింజాతావిక్రియాపురా । ఇతిప్రత్యద్వృశాం శ్రేష్ఠోపసిష్ఠో నాతివి

దశనస్య, భావేక్షః, కరణం సాధనం జాతం ఆమీలితనయనానామృ
షీణాం తత్త్వావమర్శసంభవప్రసిద్ధైః ॥ మహాషేఠరముష్యామీలితన
యనత్వం తారకబ్రహ్మణః శ్రీరామస్య తత్త్వావబోధకత్వేనాపకా
రకమభూదిత్యర్థః ॥ తత్త్వానుసంధానసమయే నయమిదామర్థోన్మీ
లితనయనత్వం యోగశాస్త్రసిద్ధం ॥ కేవలనిమీలనై నిద్రాస్యాత్ కే
వలోన్మీలనై విషయదర్శనై చ త్తవిక్షేపస్సాన్వదితి ॥ అత్రవిషాదకృతా
మీలనస్య తత్త్వానుసంధానపరత్వేనాత్ప్రేక్షణాదుత్ప్రేక్షా ॥ వ్యంజ
కాప్రయోగాద్గమ్యా ॥ వృత్తముపజాతిః ॥ ౮౯ ॥ — అ ॥ అతఏవ న
వ్యధితాభూదిత్యాహ ॥ అస్యేతి ॥ అస్యశ్రీరామస్య పీతాంబరత్యా
గే-కాంచనాంబరవిసజ్జనేనతి, పీతాంబరంత్యక్త్యావల్కులం దధానే
సతీత్యర్థః ॥ అపురా-అపూర్వా, పీతాంబరధారణసమయే, అనుప
లభ్యమానైత్యర్థః + పూర్వాధావాచినా నిసాతేన పురాశబ్దేన న
ఞ్సమాసః ॥ విక్రియా-వికారః, జాతా-ఉత్పన్నాకిం; చజాతైవేత్యర్థః
స్వతానిర్విక్రియాణా మలంకారానలంకారయోరకించిత్కరత్వాదితి
భావః ॥ ఇత్యాలోచ్యతి శేషః ॥ ప్రత్యద్వృశామంతర్దుఖానాం జ్ఞాని
నామిత్యర్థః ॥ శ్రేష్ఠః ప్రశస్యః + ప్రశస్యస్య శ్రేష్ఠిశ్చాదేశః ॥ వ
సిష్ఠః నాతివివ్యధే-అత్యంతవ్యధాంసప్రాప్త, లోకికానువృత్త్యా కించి
ద్యధాంప్రాప్తే వేత్యతిశబ్దార్థః ॥ పీతాంబరంత్యక్త్యావల్కులంధృ
తవతః శ్రీరామస్య బాహ్యభ్యంతరవికారరాహిత్యేన విశుద్ధచిత్స్వ
భావమనుసంధాయ నశుకాచేత్యర్థః ॥ ఉక్తంచజ్ఞానవాసిష్ఠే ఋయో
నిత్యమధ్యాత్మమయోనిత్యమంతర్దుఖస్సుఖీ । నిత్యంచిదనుసంధానత్వ
నశోకనబాధ్యత ఇతి ॥ కేచిత్తు పురా క్షీరాద్ధౌ రావణభీతదేవాక్యో
శనసమయే తదనహిష్ఠోర్భగవత్ స్త్వరయా పీతాంబరం విస్తృత్యాగ

వ్యధే ॥ ౯౦ ॥ ౫ ॥ సోయం మైథిలీవల్-లధారణమరుణదరుణసార
ధికులగురుః ॥ ౯౧ ॥ తత్ర ప్రయాణాయ ప్రణిపతంతీంస్సుషామాలిం
గ్య ప్రస్తుతపుత్రవాత్సల్యాకౌసల్యాబాష్పగర్జదమవదత్ ॥ ౯౨ ॥
ప ॥ ఘర్తైనిదాఘకిరణస్యకర్తౌకర్తౌరైః కాంతారమధ్యపదపీఠనఖం
పచాసు । త్వాంపీక్ష్యసంస్థలపదాంవన దేవతాభిర్నిందిష్యతేనియత

మనాత్పితాంబరత్యాగోజని । తదా కా విక్రియా జాతైత్యథాఇత్యా
హుః ॥ ౯౦ ॥ —స ఇతి ॥ సోయమరుణసారధికులగురుః-అరుణోనూ
రుస్సారధిర్యస్యారుణసారధిస్సూర్యః ॥ ౯౧ ॥ సూరసూతౌరుణోనూరు
రిత్యమరః ॥ తస్యకులం-వంశం, తస్యగురురాచార్యోవసిష్ఠః, మైథిలీ
వల్కలధారణమరుణత్-న్యవారయత్, అస్యాస్సుకుమార్యా-రాజకు
మార్యాః, నెద్యగ్వసనధారణం యోగ్యమితినివారితవానిత్యథాః +
రుదైర్లజీరుధాదిభ్యః శ్చమితిశ్చమ్ శ్చసోఽల్లోపఇత్యకాఽలోపే సం
యోగాంతలోపః ॥ రషాభ్యామిత్యాదినాణత్వం ॥ అత్ర లక్ష్మణవల్క
లధారణాకథనెపి ఊరామస్య తద్ధారణకథనాత్పితాయాశ్చతన్నిషే
ధాత్సోపి ధృతవానేవేత్యనుసంధేయం ॥ ౯౨ ॥ —తత్రేతి ॥ తత్ర
తస్మిన్సమయే, ప్రయాణాయ-వనవాసయాత్రాథాం, ప్రణిపతంతీం
నమస్కుర్వాణాం, స్సుషాం-ఊరామవధూం, సీతాం ॥ ౯౩ ॥ సమా
స్సుషాజనీవధ్వఇత్యమరః ॥ ఆశ్లిష్యాలింగ్య, ప్రస్తుతం - సముత్ప
న్నం, పుత్రే-ఊరామేఇవ వాత్సల్యం-స్నేహోయస్యాస్సా తథోక్తా
స్సుషాయామపి సుతనిర్విశేషం స్నేహవతీత్యథాః ॥ కౌసల్యాబా
ష్పైర్గర్జదం-అవిసృష్టం, వచనమవదత్-అనౌచత్ ॥ ౯౪ ॥ —అ॥
తత్ప్రకారమేవవివృణోతి ॥ ఘర్తౌఇతి ॥ ఘర్తై-గ్రీష్మతౌ, నిదాఘ
కిరణసోఽష్టాంశోః కర్తౌరైః-తీక్ష్ణైఃకర్తౌరైః-కిరణైః, నఖాన్వచంతి-సం
తాపయంతీతినఖంపచాసు + మితనఖచేతిఖశిముమాగమః ॥ కౌంతార
మధ్యపదపీఠ-శహసాంతరాళమాగేమ, సంస్థలపదాం-పరిస్థలిత

అయోధ్యాకాండః

మేవనిమేషహానిః ॥ ౯౩ ॥ X ॥ అథ మైథిలీనాథస్సలక్ష్మణః సప్రద
క్షిణః రాజానం జననీజనంచప్రణమ్య ప్రతిషిద్ధప్రతిహారచక్రోనిశ్చ
క్రామ ॥ ౯౪ ॥ రథోపి దశరథాజ్ఞాపరతం త్రైణసుమంత్రైణద్వారి స
మాసీతః ॥ ౯౫ ॥ ప ॥ పౌరబ్ధయాత్రస్యరఘూద్వహస్య పౌగవ

పాదవిన్యాసాం, పరిస్ఫుటితపాదాంవా, పదవీనామత్యంతసంతప్తత్వా
త్ పరిక్లిప్తసంచారామిత్యర్థః ॥ త్వాంపీక్ష్య-దృష్ట్వా, సనవదేతా
భిర్వనాభిమానినీభిదేవతాభిరిత్యర్థః ॥ నిమేషహానిః -స్వకీయ ని
ర్నిమేషత్వం నిందిష్యతే-గర్హిష్యతవ ॥ నిర్నిమేషత్వాదస్తాభిరీ
దృక్సుకుమారీపరిక్లేశావిచ్ఛిన్నదర్శనజనితసంతాపోనుభూయతే ॥ స
నిమేషత్వేతు నైవంస్యాద్ధి కష్టం బ్రహ్మణాకిమేతత్కృతమిత్యుపాలం
భిష్యత ఇత్యర్థః ॥ నియతమిత్యుత్పేక్షాయాం ॥ వసంతతిలకావృ
త్తమ్ ॥ ౯౩ ॥ —అథేతి ॥ అథానంతరం, మైథిలీనాథః-సీతాపతిః-
శ్రీరామః మైథిలీగ్రహణం-తయాచసహితస్సన్నితీసుచనాథం స
లక్ష్మణః-లక్ష్మణసహితస్సన్, సప్రదక్షిణం-ప్రదక్షిణప్రక్రిమపూర్వకమి
త్యర్థః ॥ రాజానం-దశరథం, జనన్యవజనః తంచ కానల్యాదిజననీ
శ్చేత్యర్థః ॥ ప్రణమ్య-నమస్కృత్య, ప్రతిషిద్ధప్రతిహారచక్రః నివా
రితద్వార్థస్సనివహస్సన్, అనుసరతోద్వారపాలకాన్నివారయన్నిత్య
ర్థః ॥ నిశ్చక్రామ-నిజగ్రామ, అంతఃపురాదితిశేషః ॥ ని ॥ ద్వా
రిద్వార్ధైప్రతిహారఇత్యమరః ॥ ౯౪ ॥ —అ ॥ తతఃకిమిత్యతలహ ॥
రథఇతి ॥ దశరథాజ్ఞాపరతం త్రైణ-రామప్రయాణాథం రథమానయేతి
దశరథనియుక్తనైత్యర్థః, సుమంత్రైణ రథోద్వారి-ద్వారప్రదేశే, స
మాసీతః-సంప్రాపితః, ని ॥ శ్రీద్వావర్దావరంప్రతిహారిత్యమరః ॥ అ
॥ తదాసీమాత్సుక్యాత్ప్రథమం సీతైవ రథమారురోపేత్యాహ ॥ పౌగవ
ద్దేతి ॥ సీతాపౌరబ్ధయాత్రస్య-ప్రకాంతప్రయాణస్య, వసంప్రతి జి
గమిషోరిత్యర్థః ॥ రఘూద్వహస్య-రఘునందనస్య, అగ్రసరిసతీ

సీతారథమారుహం । ఆనీలరథ్యంరథమారురుత్తోరహ్నంప్రభోరగ్ర
సరీప్రభేవ ॥ ౯౬ ॥ చ ॥ దాశరథీచతంరథమారురుహతుః ॥ ౯౭ ॥
ప ॥ యథాయథారాఘవరాజధానీం విహాయసీతావిపినోత్సుకాభూ
తో । తథాతథాజాయతయాతు కామాలంకాంవినారాక్షసరాజలక్ష్మీః॥

ఇదంచవాక్యాంతరస్థమప్యన్వయసౌకర్యాధావత్రానుషంజనీయం ।
అన్యథా + అన్యారాదితరర్తఇత్యాదినాపంచమి స్యాత్ ॥ ప్రాక్-
ప్రథమమేవ, రథమారుహ-ఆరూఢవతీ, కథమివ, రథంవహంతీతి ర
థ్యాః + తద్వహతి రథయుగప్రాసంగమితీయత్ప్రత్యయః ॥ ఆనీలా
ఈషన్నీలా హరిద్వణాః ఇత్యధాః ॥ రథ్యా రథంవౌధారః అశ్వాన్య
స్యతం రథం ఆరురుత్తోరారోఢుమిచ్ఛోః + రుషోన్సన్నంతాదుప్ర
త్యయః ॥ అహ్నంప్రభోరహర్పణేషుస్వస్య అగ్రీసరతీత్యగ్రసరీపు
రస్సరీ + పురోగ్రతాగ్రమనరైరితిటప్రత్యయః ॥ బాహులకాదనే
దంతత్వం ॥ టితాల్ జీప్ ప్రభాదీ ప్తిరిపేతిశ్రాతిపూణోఽపమా । త
యాచ సీతారామయోరత్యంతావినాభూతత్వరూపంవస్తువ్యజ్యతఇత్య
లంకారేణ వస్తుధ్వనిః ॥ ఇంద్రవజ్రాన్పత్తమ్ ॥ ౯౬ ॥ —దాశరథీ
ఇతి ॥ దాశరథీ-రామలక్ష్మణౌచ, తంరథమారురుహతుః ఆరూఢవం
తా ॥ ౯౭ ॥ —యథేతి ॥ సీతా యథాయథా-యెనయేన ప్రకారే
ణ + వీప్సాయాం ద్విర్భావః ॥ రాఘవరాజధానీమయోధ్యాం, వి
హాయ-త్యక్త్వా, విపినోత్సుకా-వనవాసయాత్క్రొత్కంతితాభూత్, త
థాతథా-తేనతేనప్రకారేణ, పూర్వపద్ద్విర్భావః ॥ రాక్షసరాజస్య ల
క్ష్మీః - రావణస్య సామ్రాజ్యక్రీః లంకాంవినా-లంకాంవిహాయేత్య
ధాః + పృథగ్వివేత్యాదినాపాక్షికద్వితీయా ॥ యాతుంకామోయస్యా
స్సాయాతుకామా-గంతుమనాః + తుంకామమనసోరపీతి తుమునా
మకారలోపః ॥ అజాయత-జాతా, తద్వినవాసమూలత్వాత్తదవసర
ణస్యేతిధావః ॥ వృత్తముపజాతిః ॥ ౯౮ ॥ —

౯౦ ॥ ఆబాలన్మద్ధమనుగచ్ఛతిరామభద్రః సేషాపురీతదిహమాఖలుని
గుణౌ స్యామ్ । ఇత్యాదరాదివధరాబహుధావిధాయ ధూళీచ్ఛలా
న్నిజతనుఁతమనుప్రతస్థే॥౯౯॥ నృపసుఖవిముఖానస్వేన కాంతెనసా
కం దుహితరివిధిపాకాత్కాననాయవ్రజంత్యామ్ । అకుశలమితివత్వా

ఆదాలేతి ॥ ఏషా పురీ-అయోధ్యా, బాలాశ్చన్మద్ధాశ్చబాలన్మద్ధాస్తా
నభివ్యాప్య ఆబాలన్మద్ధం + అభివిధావవ్యయాభావః ॥ రామభద్రం
ప్రయాంతం శ్రీరామమనుగచ్ఛతి-అనుస్మర్యగచ్ఛతి, తత్తస్మాత్కార
ణాదిహజగతి అహంనిగుణౌఽననుసరణౌద్గుణహీనా మాస్యాంఖలు
నభవేయంకిమితి కాకుః స్యామేవేత్యధః ॥ భక్త్యా-శౌరవేణ, సం
గధర్తేణవా, మహదనుసరణస్య కర్తవ్యత్వాదితిభావః ॥ ఇతిమత్స్వేతి
శేషః ధరాధూః ఆదరాల్పైమవశాత్ నిజతనుఁ స్వకీయమూర్తిం, ధూ
ళీచ్ఛలాద్రజోవ్యాజాత్, బహుధావిధాయ-బహుప్రకారంకృత్వా,
తమను-ఐరామస్య పశ్చాదిత్యర్థః॥ని॥పశ్చాత్సాదృశ్యయోఽనివృత్యమ
రః + అనుర్లక్షణఇతికర్తృప్రవచనీయత్వంకర్తృప్రవచనీయమైతివినియో
గిద్వితీయా॥పురతఇతిపాతేతస్య పురస్తాత్ప్రతస్థే జగామైతిక్రియాన్వ
రూపోల్పైక్షావాచ్యా ॥ వ్యంజకసచ్ఛావాల్ సాచధూళీచ్ఛలాదితిచ
లశబ్దేనాసత్యత్వప్రతిపాదనరూపాపహ్నవౌజ్జీవితేతిసంకకః + సమవ
ప్రవిభ్యస్థఇత్యాత్మనెపదమ్ ॥ వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥౯౯॥—॥నృప
తి ॥ నృపసుఖవిముఖాన-రాజభోగవిరక్తేన, స్వేన-స్వకీయేన, కాంతె
నసాకం-ప్రాణనాథేన ఐరామేణసహ, ని ॥ జీవితేశఃప్రాణనాథః
కాంతౌరమణవల్లభావితిప్రతాపమార్తాండః ॥ దుహితరి-న్వపుత్రికా
యాం, విధిపాకాద్దేవవిపర్యాసాత్, కాననాయ-వనాయ + క్రియా
థోఽపపదస్యకర్తృణిష్ఠానినఇతిచతుర్థీ ॥ వ్రజంత్యాం-గచ్ఛంత్యాంస
త్యాం, ధాత్రీ-వసుమతీ జననీచ ॥ ని ॥ ధాత్రీజనన్యామలకీవసుమ
త్యుపమాత్మస్త్వితివిశ్వప్రకాశః ॥ అకుశలమమంగళమితివత్వా ॥ ప

నూనమహ్నయధాతీరిజనముఖబాష్పం పాంసుభిఃపర్యహషీత్ ॥

౧౦౦ ॥ రామానుసారసనిగతపౌరవగాఁసంస్థానమాత్రగృహచ
త్వరరాజమాగాఁ । నిర్దుక్తభోగభుజగత్వగివక్షణేనలఘ్వబభూవ ర
ఘువుంగవరాజధానీ ॥ ౧౦౧ ॥ ౫ ॥ అథ దశరథస్సాంతఃపురజనఃపు
రాన్నిగత్య గత్యంతరాధావాత్తమేవ రామం సుచిరమాలోకయ
న్మాలోకపథమతిక్రాంతెసుమంత్రాక్రాంతస్యందనే రఘునందనే

రిజనముఖేషు-భృత్యజనవదనేషుయోబాష్పః నెత్రాంబు, అహ్నయ
హ్నాక్ పాంసుభిః-పరాక్షేః, పర్యహషీత్-పరిహృతవతీ + పరిపూ
ర్వాద్ధరతేలుఁజేసిచివృద్ధిః ॥ నూనమిత్యుత్పేక్షాయాం ॥ మాలినీవృ
త్తమ్ ॥ ౧౦౦ ॥ —రామేతి ॥ రామస్యానుసరణే యోరసారాగస్తే
ననిగతః పౌరవగాఁ-పురజననివహోయస్యాస్సా ॥ ని ॥ గుణరాగే
ద్రవేరస ఇత్యమరః ॥ అతపవ సంస్థానమాత్రావస్థితైవవశిష్టాః, న
తు తత్తదనుగుణం సంభ్రమోజ్జ్వంభితా ఇత్యర్థః ॥ తె గృహః చత్వ
రాణి అంగణాని రాజమాగాఁశ్చ యస్యాస్సా ॥ ని ॥ అంగణం చ
త్వరాజరే ఇత్యమరః ॥ రఘువుంగవానాంరాజధానీ-ప్రధాననగరీ॥ని॥
ప్రధాననగరీరాజ్ఞాం రాజధానీతికథ్యతఇతిప్రతాపమూర్తాండః ॥ నిర్దు
క్తః త్యక్తఃభోగః కామోయయాసాతతోక్తా యాభుజగత్వక్ నిర్దు
కపట్టికాసేవ క్షణేనలఘ్వనిస్సారాశూన్యేతియావత్ ॥ బభూవ ॥ని॥
భోగస్సుఖస్త్రివిధృతావహేశ్చఫణకాయయోరిత్యమరః ॥ ఉపమా
లంకారః ॥ వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౧౦౧ ॥ —అథేతి ॥ అథ-క్రిరా
మనిర్గమవానంతరం, దశరథః సాంతఃపురజనః-సావరోధవధూకస్సన్,
పురాదయోధ్యానగరాత్, నిగత్య గమ్యతఇతిగతి? గతవ్యదేశః
అన్యగతిః-గత్యంతరం, + సుపుష్పేతిసమాసః ॥ తస్యాభావాదసం
భవాత్ ॥ ని ॥ దేహోపాయగమేగతిరితివైజయంతీ ॥ తం రామమేవ
సుచిరం బహుకాలమాలోకయన్, తతః సుమంత్రేణసారథినా, ఆ
క్రాంతాధిష్ఠితః స్యందనారథోయస్యతస్మిన్ ॥ ని ॥ శధాంగస్సన్

స్యందమానబాష్పప్రవాహా మోహముపగమ్య భూమ్యాం పపాత ॥

౧౦౨॥ తతః పరిజనకృతాశ్వాసాల్లబ్ధసంజ్ఞాయరాజ్ఞే కాసల్యాసదనమరో

చత ॥ ౧౦౩॥ అథ దాశరథిరహమహమికయా సంమూర్ఛన్తహజనౌఘదు

రవగాహతయా మందాయమానస్యందనవేగస్సకలజనవివేకకోకనదం

ధనౌరథఇత్యమరః ॥ రఘునందనే ఆలౌకపథం-దర్శనమాగ౯౦ ॥ ని ॥

ఆలౌకౌదర్శనద్యోతావిత్యమరః + ఋక్పూరిత్యాదినాసమాసాంతః

అతిక్రాంతే, అతీత్యగతేసతి, స్యందమానబాష్పప్రవాహా-విగతదశ్య

పూరస్స౯, మోహం-మూర్ఛాముపగమ్య, భూమ్యాంపపాత ॥ ౧౦౨ ॥

అ ॥ తతఃకింజాతమిత్యతఆహ ॥ తతఇతి ॥ తతస్తదనంతరం, పరిజన్తే

స్సేవకజనైః, కృతః-విహితః, యఆశ్వాసః-మూర్ఛాపగమోచితోప

చారః, తస్మాద్దైత్యైః, లబ్ధసంజ్ఞాయ-పునఃప్రాప్తచేతనాయ, రాజ్ఞే-

దశరథాయ, + రుచ్యథానాంప్రియమాణఇతిచతుర్థీ ॥ కాసల్యా

యాః సదనం-గృహం, అరోచత-నివాసార్హతయాఇష్టమభూత్ తద్గృ

హం ప్రవివేశేత్యథః ॥ ఏతేన రాజ్ఞేః పూర్వం కైకయాగృహమే

వ నియతనివాసఇతిసూచ్యతే ॥ ౧౦౩ ॥ — అ ॥ తతః త్రిరామవృ

త్తాంతమాహ ॥ అథేతి ॥ అథ దాశరథిః-త్రిరామోపి, అన్యోన్యం

ప్రతిప్ర్యోహమిత్యభిమానౌహమహమికా ॥ ని ॥ అహమహమికా

తుసాస్యాత్పరస్పరం యోభవేదహంకారఇత్యమరః+అహమితివిభక్తి

ప్రతిరూపకమవ్యయంనిషాతితం ॥ తస్యవీప్సాయాంద్విరుక్తిః + సంజ్ఞా

యాంకప్ప్రత్యయః ॥ తయా అహం ప్రథమికయేత్యథః ॥ మూర్ఛ౯

సమ్మిశ౯, యో మహజనౌఘః తేన దురవగాహతయా-దుష్ప్రవేశ

తయా, మందాయమానౌ-మందీభవ౯, స్యందనవేగౌ యస్యసతథో

క్తస్స౯, మోహస్తమఇవ-మోహఇవ తమశ్చేత్యపమితసమాసః ॥ తే

న మోహంధకారేణ సకలజనానామశేషజనానాం, వివేకః కోకన

దం-రక్తోత్పలమివ సఇవచ కోకనదం ॥ ని ॥ రక్తోత్పలం కోకనదమి

ముకుళయన్తౌ హతమసాతమసాతటముపాగమచ్చఁమగిరితటమపి స
హస్రదీధితిః ॥ ౧౦౪ ॥ ట ॥ ఆవిఃప్రలాపమటవీంభజతోజనస్వ
కాకుత్స్థపాదవిరహాసహమానసన్య । ఆస్తీణాపణాశయనాన్యభవన్
గృహాణిమూలస్థలానితమసాతటభూరుహాణామ్ ॥ ౧౦౫ ॥

త్యమరః ॥ ముకుళయన్-సంకోచయన్, విశేషణమేతత్సూర్యపియో
జ్యం ॥ తమనానామనదీ తస్యాస్తటముపాగమత్-ప్రాప్త, తథాసహ
స్రదీధితిస్సూర్యోపి చరమగిరితటమస్తాచలకూటమగమదితి సంబధః,
అత్ర ప్రస్తుతాప్రస్తుతయోర్దాశదధిసహస్రదీధితోద్భుక్కుళయన్నితి స
మానధర్తణౌపమ్యస్యగమ్యత్వాద్దీపకం ॥ * ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాంచ
సామాన్యేతుల్యధర్మతః । ఔపమ్యంగమ్యతేయత్ర దీపకంతన్నిగద్యత
ఇతిలక్షణాత్ ॥ తచ్ఛాపమయాసంకీర్యతే ॥ ౧౦౪ ॥— ఆవిరితి ॥ ఆ
విః-ప్రలాపమాఖిర్భవత్పరిదేవనంయస్తికర్తృణి తద్యథాభవతితథా అ
టవీంభజతః-ప్రవిశతః, కాకుత్స్థపాదవిరహాస్య-క్రిరామచరణౌరవి
స్తవియోగస్య, నసహతఇత్యసహమసహిష్టు + పచాధ్యచ్ ॥ తస్మాననుం
యస్యతస్య ఆస్తీణానాన్యస్తృతానియానిపణాని తాన్యేవ శయనా
ని శయ్యామేషుతాని ॥ తమసాతటభూరుహాణాం-తమసానదీతీరరుహ
తరూణాం, మూలస్థలాని-మూలప్రదేశాః, గృహాణి-మందిరాణ్యభ
వన్, తేషు విశశ్రమురిత్యధన్ ॥ యద్యపి ॥ ని ॥ గృహాఃపుంసించభూ
మ్యైవేత్యమరః ॥ తథాపి నపుంసకత్వే కవిరేవ ప్రమాణం ॥
అత్ర మూలస్థతేషు గృహత్వరూపణాద్రూపకాలంకారః ॥ ౧౦౫ ॥—

యద్యపీత్యాదిప్రమాణమిత్యంతంవాక్యంచింత్యం! సుధాదిషష్టమరవ్యా
ఖ్యానేషుపున్స్తేవబహువచనాంతపీవ గృహశబ్దఃనపుంసకత్వేనర్వవచ
నాంతాపీత్యుక్తేః ॥ ఉత్తరరామచరితేనీవారముష్టిపచనాగృహిణోగృహా
ణీతి ॥ యాదవాభ్యుదయేనప్తమసగే ॥ మణిప్రదీప్తేరతమాంసిగోప్యః
ప్రవిశ్యరమ్యాణిగుహాగృహాణిఇత్యాది ప్రయోగదర్శనాచ్చత్యాహుః)

౫ || అథనిశీధే దాశరథిస్సుమంత్రేణ సమంత్ర్య వంచితజనసంహతి
రతివినతానందనెనస్యందనేనవేదశ్శ్రుతిగోమతీనిష్యందికానామనదీత్ర
యపరిష్కృతామిత్వాకవే మనునాదత్తాంవసుమతీమతీత్యవివిధవనగ
హనవీరుత్తృణపటలపిహితరథతురగఖురముద్రయాపదవ్యాగంగాతరం
గసంగతమూలం గగనగంగాలింగితశృంగం శృంగిబెరపురాలంకార

అథేతి || అథానంతరం, దాశరథిః - శ్రీరామః, నిశీధే - అథ
రాత్రే, ని || అథరాత్రనిశీథాద్వావిత్యమరః || సుమంత్రేణ స
హ సమంత్ర్యనిద్రాణానిమాన్పరానివ్లోభ్య గమిష్యామిత్యాలో
చ్య, వంచితజనసంహతిః-ప్రతారితానుగతపౌరవగన్సన్, వినతా
నందనమతిక్రాంతాతివినతానందనః తేనవైనతేయాధికజవనెత్యర్థః ||
+ అత్యాదయఃక్రాంతాద్యథేద్వితీయయేతిసమాసః || స్యందనేన-త
థేన, కరణేన వేదశ్శ్రుతిశ్చగోమతీచనిష్యందికాచేతినామానియస్య
తత్తథోక్తం యన్నదీత్రయం తేన పరిష్కృతాం వేదశ్శ్రుతిగోమతీని
ష్యందికాఖ్యాభిస్త్రిసృభిర్నదీభిర్భూషితామిత్యర్థః + సంవద్యహ
భ్యః కరోతేర్భూషణేనమవాయేచేతిసుడాగమః || తథా ఇత్వాకో
వె-రాజ్ఞే, మనునాపిత్రావైవన్వతమనునా, దత్తాం వసుమతీం-భూ
మిం, కోసలదేశమిత్యర్థః || అతీత్యాతిక్రమ్య, ఏతేనాన్య రాజ్యల
త్త్వాం తృణీకారస్సూచ్యతే || వివిధాని-నానాప్రకారాణి, వనానిస
జ్ఞానయోగ్యాని గహనాని దుష్ప్రవేశాన్యరణ్యాణిచ తేషు, వీరు
ధాం-లతానాం తృణానాంచ పటలన-జాలేన, పిహితా-ఆచ్ఛాదితా,
అనుపలభ్యమానైతియావత్ | రథతురగఖురముద్రారథాశ్వఖురన్యా
సోయస్యాంతయా పదవ్యామాగేణ * తృతీయావిధానే+ప్రకృత్యా
తిభ్యఉపసంఖ్యానాత్తృతీయోపపత్తిః || గంగాయా భూతలవాహిన్యా
మందాకిన్యాః, తరంగైరూర్తిభిః, సంగతం-సంశ్లిష్టం, మూలంయస్య
తం గంగాతీరరుహమిత్యర్థః || ఏతేనాత్యంతపవిత్రతానూచ్యతే ||

మింగుదీపాదపముపాగమత్ || తత్ర || ౧౦౬ || ప || ద్వష్టావరామమ
నేకజన్మరచితైర్దృశ్యంశుభైః కర్మభిశ్చ శ్రీతావమాతృవరద్యయాదుపన
తాం వృత్తించవైఖానసీమ్ | అత్యుజ్జ్వంభితహషణోకజనితైర్పాపైవ
ర్నిషాదాధిపశ్చీతాశీతగుణాన్వితైరవిరళైస్సంపృక్తవక్త్రోభవత్ || ౧౦౭ ||

తథా గగనగంగయా-ఆకాశగంగయా, ఆలింగితమాశ్లిష్టం, శృంగమ
గ్రభాగోయన్యతమిత్యేన్నత్యాతిశయోక్తిః || శృంగిబెరపురన్య-గు
హనగరస్యాలంకారమాభరణభూతం కూభావహమిత్యర్థః || ఇంగు
దీపాదపం-తాపనతరుముపాగమత్, తన్మూలప్రదేశమశిశ్రయదిత్యర్థః |
ని || ఇంగుదీతాపనతరురిత్యమరః || తత్ర తస్మిన్ తరుమూలే || ౧౦౬ ||
చృద్వైతి || నిషాదావనగోచరాజాత్యంతరాస్తేషామధిపా రాజా గు
హః | అనేకజన్మరచితైః-జన్మాంతరసహస్రాచరితైరిత్యర్థః || శుభైః క
ర్మభిః-వ్రతనియమోపవాసాదిసత్కృత్యైర్వైతృభిర్దృశ్యం సాక్షాత్క
రణీయం, రామదృష్ట్యా తథా మాతుః కైకేయాః వరద్యయాత్వా
ర్వోక్తాద్వరయుక్తాద్భైః ఉపనతాం-ప్రాప్తాం, వైఖానసానాం-వా
నప్రస్థానాంసంబంధినీం వైఖానసీం + తస్యేదమిత్యణ్ ట్థిడాణజీ
త్యాదనాజీప్ || వృత్తించ జటావల్కలధారణకందమూలాద్యశనవనవా
సవ్యాపారంచేత్యర్థః || ని || వైఖానసావనెవాసీవానప్రస్థశ్చ తాప
సఇతియాదవః || శ్రీతావ అత్యుజ్జ్వంభితాభ్యాం-అత్యుత్కటాభ్యాం
హషణోకాభ్యామానందవిషాదాభ్యాం జనితైః శ్రీరామదర్శనాతో
హర్షః పనతాసశ్రవణాచ్ఛాకఇతిచవివేకః || అతఏవ శీతాశీతగుణాభ్యాం
శీతోష్ణగుణాభ్యాం అన్వితైస్సమవేతైః, హర్షజత్వాచ్ఛీతగుణాన్విత
త్వంకోకజత్వాదశీతగుణాన్వితత్వమితివివేకః || అవిరళైస్సాన్ద్రైర్పా
ప్లేరశ్రుభిః సంపృక్తవక్త్రః-పరిక్లిన్నవదనః, సంపృక్తగాత్రఇతిపా
తాంతరంబధవత్ || త్రిరామదర్శనవనవాసశ్రవణజనితానందవిషాదా
భ్యాం శీతాశీతగుణాన్వితాన్యశ్రుణ్యవర్తయదిత్యర్థః || అతఏవ యథా

౫ || సాయంప్రియసుహృదుహస్సమాసాద్య కృతాంజలిరంజనా రఘు
నాథమనునాధితవాక్ || ౧౦౮ || దేవ పితృనియోగప్రవణాంతఃకర
ణమపి భవంతం విజ్ఞాపయితుమజ్ఞాతజానపదరీతిర్భారతీ మాం ముఖర
యతి || ౧౦౯ || అస్త్యేతదనివార్యవీర్యోద్భటభటదుగ్ధనగ్ధయక్త

క్రమమన్వయాత్క్రమాపరనామాయథాసంఖ్యాల్లంకారః || శార్దూలవి
క్రీడితంవృత్తమ్ || ౧౦౯ || —స ఇతి || సాయంప్రియసుహృత్ప్రియ
మిత్రం + సుహృద్దుహృదౌమిత్రామిత్రయోరితినిపాతః || గుహ
స్సమాసాద్య-సమీపమాగత్య, కృతాంజలిర్విరచితకరసంపుటప్సుకావిన
యలక్షణమేతత్ || అంజనా యాథాధ్యేన-నత్యోపచారికతయేత్య
థః || ని || తత్వేత్వద్ధాంజనాద్యయమిత్యమరః || తనునాదౌ-త్తి
రామమనునాధితవాక్-యాచితవాక్ ప్రాధితవానిత్యథః + నా
ధృయాజ్ఞాయామితిభావః కవతుప్రత్యయః || ౧౦౮ || —అ || తత్ప్ర
కారమేవ వివరిష్యన్నాదౌ తావత్స్వవినయమావిషగ్గోతి || దేవ
తి || హేదేవ-స్వామి, పితృనియోగప్రవణం-పిత్రాజ్ఞాపరతంత్రమ
స్తఃకరణం యస్యతంతథోక్తమపి అనివార్య నిశ్చయమపీత్యథః ||
భవంతంప్రతి విజ్ఞాపయితుం-న క్రవ్యాధంకథయితుం, అజ్ఞాతా-అవి
దితా, జానపదానాం-జనపదవాసినాం, అపామరజనానాం రీతిశ్చైతీ
యస్యాస్సాతథోక్తా పామరసాధారణీత్యథః || భారతీ-సరస్వతీ, మాం
ముఖరయతి-ముఖంవాగస్యస్తీతిముఖరౌనిరంతరభాషీ + నఖముఖకుం
జేభ్యోరౌప క్రవ్యజతిరప్రత్యయః || ని || దుత్తుజేముఖరాబద్ధముఖావి
త్యమరః || తత్తత్త్వరోతీతిణ్యంతాల్లట్ || ముఖరీకరౌతి-వ్యాహార
యతీత్యథః || అతావిజ్ఞాపయామితిభావః || ౧౦౯ || —అ || సం
ప్రతి యద్విజ్ఞాపనీయంతవాహ || అస్తీతి || అనివార్యవీర్యోద్భటా-అన
తిక్రమణీయపరాక్రమోజ్జృంభితా, భూ-వీరయోధాయస్త్రి సతథో
క్తోయోదుగ్ధనగ్ధః-గిరిదుగ్ధాదిగుప్తిస్తాననివహః, తేన యక్తం-

మనుషక్త భౌగ్యజాతమంధరం మంధరాహృదయతొదానహమస్త
 దీయంరాజ్యమ్ ॥ ౧౧౦ ॥ తదిదమనిదుప్రథమప్రవృత్తం పరిగృహ్య
 కించిదనుగృహ్యచ పరిజవయోగ్యభాగ్యభాజనమముంజనం స్వయమ
 ముంచన్నేన తాతాదేశం దేశేస్త్విన్దయనీయానుభావమునిబృందెమ
 పంగతం, దుగేత్యత్రదుఃఖనగవ్యతెత్రైతివిగ్రహః + సుదురోఽధి
 కరణైతిగమేర్థః ॥ ఇత్థంభూతస్యేవరాజ్ఞామాశ్రయణీయత్వాదితిభా
 వః ॥ తథాహమనుః ॥ * ధనుదుఃగఽంమహీదుఃగఽమబ్దుగఽంవా
 క్షఽమేవచ ! నృదుఃగఽంగిరిదుఃగఽంవా సమాశ్రిత్యవసేన్నృపఇతి ॥
 తథా అనుషక్తమనపాయీ యద్యోగ్యజాతం సృక్చందనాదిభోగార్హ
 వస్తువిశేషసమృద్ధిః ॥ తేనమంధరం-నిర్భరం పరిపూర్ణమిత్యర్థః ॥
 ఏవంభూతస్యేవాపాదేయత్వాదితిభావః ॥ తథామంధరాయాః యు
 క్తద్రాజ్యాభిషేకవిషూతకారిణ్యాః కైకేయా దాస్యాః, హృదయ
 తొదానహం-మనోవ్యథాకరం, ఎతద్విఘటనె తస్యాఅనధికారాదితి
 భావః ॥ అస్తదీయమస్తత్సంబంధి + త్యదాదీనిచేతివృద్ధసంజ్ఞాయాం
 నృద్ధాచ్ఛః । ఏతద్రాజ్యమయదేశఇత్యర్థః ॥ అస్తి-వర్తతే ॥ ౧౧౦ ॥
 అస్తుప్రస్తుతే కింతత్రాహ ॥ తదితి ॥ మౌరామ భవా ఇదం వృ
 థమం ప్రవృత్తం ప్రవృత్తిః ప్రాప్తిర్యస్యతదిదం ప్రథమప్రవృత్తం
 తన్నభవతీత్యనిదంప్రథమప్రవృత్తం । చిరకాలప్రాప్త్యా అనూత
 నమిత్యర్థః + ప్రవృత్తమితిభావేకః ॥ పూర్వం యదాకదాచిద
 పీద్యుక్తహారాజావరిపాలితత్వాదితిభావః ॥ తత్సూర్వోక్తప్రకారమి
 దమేతద్రాజ్యం పరిగృహ్య-స్వీకృత్య, తథా అముంజనం మామిత్య
 థః ॥ పరిజనస్య-భృత్యవగ్నస్య, యోగ్యమర్హంయద్యాగ్యం -భా
 గధేయం, తస్యభాజనం-పాత్రం, కించిదీషతో పూర్ణానుగ్రహస్యాన
 ర్హత్వాదితివినయోక్తిః ॥ అనుగృహ్య-భృత్య త్వేననియుజ్యేత్యర్థః ॥
 తథా తాతాదేశం మునివృత్త్యా వనమాశ్రయేత్యేవంహంపఃపితృనియో

ద్వాకినీసందర్శననమందాయమానజననీజనవియోగదుర్దశశ్చతుర్దశ దశర
థకథితాస్సమాస్సమాపయతుభవానితి || ౧౧౧ || పౌతస్తిన్నిత్యప్రార్థ
నాభాజసఖ్యాప్రత్యాచఖ్యారామభద్రః ప్రియోక్త్యా | మాతుర్వా
క్యాదవల్కలేనావృతం మేగాత్రంత్రాతప్రక్రియాం నార్హతీతి || ౧౧౨ ||

గమిత్యథః || న్వయమముంచన్నపరిత్యజన్నేవ, విస్తయనీయః-అశ్చ
ర్యకరః, అనుభావస్తపస్సామధ్యం యస్యతత్తాదృశః మునిబృందం
యస్త్రితస్త్రిత || గంగాతీరత్వేనాస్యాత్యంతపుణ్యత్రైత్రాత్వాన్నిత్యంత
రమహాతపోనిష్ఠనిమహాధిష్ఠితఇత్యథః || ఏతేన సహవాసయోగ్యసం
పన్నతయా నివాసార్హతాసూచ్యతే || అస్త్రితావశేషాద్యేమంచా
కినీసందర్శననహేతునా మందాయమానా-మందీభవంతి జననీజనవిర
హదుర్దశమాతృవగ్విశ్లేషజనితవిషాదోయస్యసతథోక్తస్సౌ లో
కజననీత్వాద్గంగాయాఇతిభావః || తేన మాత్యేనామత్యంతపవిత్రతా
సూచ్యతే || దశరథేన కథితాః-నిర్దిష్టాశ్చతుర్దశసంఖ్యాకాస్సమాః వ
త్సరా నమాపయతు-అతివాహయతు, ఇత్యనునాథితవానితిప్రాప్యే
ణసంబంధః + సంపూర్వాదాహ్నతేః ప్రార్థనాయాం లోట్ ||
శేషేప్రథమః || ని || సంవత్సరోవత్సరోబ్దోహయనోస్త్రీశరత్సమా
ఇత్యమరః || ౧౧౧ ||—తస్త్రిన్నితి || సఖ్యా-మిత్రే, తస్త్రితగుహే-ఇ
త్థమనెనప్రకారేణ, ప్రార్థనాభాజ-ప్రార్థనాంతుర్వతీసతి, రా
మభద్రః ప్రియోక్త్యా-ప్రియవచనెన, అన్యథా తస్య మనఃకైశస్సాన్వది
తిభావః || ప్రత్యాచఖ్యా-ప్రత్యాఖ్యాతవా, తత్ప్రార్థనాం నిరా
కృతవానిత్యథః || కిమితి || మాతుర్వాక్యాల-కై కేయానియోగవ
చనాత్, అత్ర మాతృగ్రహణం పితుర్నిర్దోషత్వప్రకాశనాథం, వ
ల్కలెనావృతం-మునివేషధారీత్యథః || మే-మమ, గాత్రం-శరీరం,
క్షాత్రప్రక్రియాం-క్షత్రియోచితప్రకారం, రాజవేషమిత్యర్థః || గృ
హీతుమితి శేషః నార్హతి-యోగ్యంనభవతీత్యర్థః || + గృహీతంనపరి

౫ || తత్తస్తదనురోధేన రోధస్తరోరధస్తాత్సుమంత్రే నియంత్రీయర
ధ్యేదాశరథ్యోరాతిధ్యం సమధుపర్కంకర్తుమివ మందమందమరవింద
బృందస్యందమానమకరందబిందుసందోహవాహినివాహినీతరంగమరు
తి వాతి కాననగమనావస్తాం కాకుత్స్థస్య పెక్ష్మితుమక్షమాయామి
వత్క్షాభృతిచరమేతిరోహితాయామహ్నిమధిదేవతాయాం సంధ్యాం చ

త్యజేదితిన్యాయాద్ధృహీతపరిత్యాగస్య అనుచితత్వాదితభావః || ఇతి
ప్రత్యాచఖ్యామితిపూర్వేణసంబంధః || శాలినీనృత్తమ్ || ౧౧౨||—
తత ఇతి || తతః ప్రత్యాఖ్యానానంతరం, తదనురోధేన-గుహానువర్తనే
న, రోధస్తరోర్గంగానదీతటరుహాస్య, కస్యచిద్వృక్షసేత్సర్థః || అథ
స్తాదధః క్రదేశే సుమంత్రే నియంత్రీ తరధ్యే-నియమితరథాశ్వేసతి
దాశరథ్యోః-రామలక్ష్మణయోః, మధుపర్కం-మధుగుఢాదిమధురప
దాథ-మిశ్రితం పూజ్యానాం దేయద్రవ్యం లైనసహసమధుపర్కం
ఆతిధ్యమతిథిసత్కారం కర్తుమివేతిఫలోత్పేక్షా || అరవిందబృందా
దబ్జషండాత్, స్యందమానం-ప్రస్రవంతం, మకరందబిందుసందో
హం-మృషపరసశీకరనికుఠుంబరవహతీతితథోక్తేవాహినీతరంగమరుతి-
గంగాతరంగమాదుతే, మందంమందం-మందప్రకారం- + ప్రకారేగు
ణవచనసేతిద్విర్భావః || కర్తృధారయవద్భావాత్సుపోలుక్ || ఏలైన
జేత్యమాంద్యసౌరభ్యసంపత్తిరుక్తా || వాతి-ప్రసరతిసతి + వాతేశ్వత్వ
ప్రత్యయః || వహతీతిపాఠే వహతి ప్రవర్తమానెసతి తదా కాకుత్స్థ
స్య ఊరామస్య అత్రైకవచనగ్రహణం తస్యేవప్రాధాన్యాదిత్య
వగంతవ్యమ్ || కాననగమనావస్తామరణ్యయాత్రాదుర్దశార పెక్ష్మి
తుం-ద్రష్టుమక్షమాయామసహమానాయామితు్యత్పేక్షా || అహ్నిమ
ధిదేవతాయామహఃపతా, చరమే-క్షాభృతి, అస్తాచలే || అస్తస్తు
చరమక్షాభృతిత్యమరః || తిరోహితాయామంతర్హితాయాంసత్యాం,
సూర్యేస్తంగతేనతీత్యర్థః || రామశ్చరమాం పశ్చిమాం సంధ్యాంస

రమాం రామస్సముపాస్యతస్యాంతరుమూలభువిలక్ష్మణపరికల్పితం పర్వ
తల్పమభజత ॥ ౧౧౩ ॥ ప ॥ రామేవిదేహసుతయా తరుమూలసంజ్ఞ
మంతరిపురంవిశతిలక్ష్మణసౌవిదల్లమ్ । నిధ్యాయతంనియమితామితదా
ముపాస్య-సాయంసంధ్యావందనంకృత్యేతథః ॥ తస్యాంపూర్వోక్తా
యాం తరుమూలభువి-ఇంగుదీవృక్షాధఃప్రదేశే లక్ష్మణేన పరికల్పితం
విరచితం, పణ-తల్పం-పణ-మయశయ్యాం, ॥ ని ॥ తేలప్తంశయ్యోట్ట
దారెషి వ్యత్యమరః ॥ అభజత-ప్రాపత్, తత్ర సంవివశేత్యథః ॥ త
త్ర సకలలోకవంద్యమానచరణారవిందస్యాపి భగవతః త్రిరామస్య
సంధ్యావందనాచరణం లోకే సంప్రదాయప్రకృతనాథామిత్యవగంత
వ్యమ్ ॥ తదుక్తంభగవతాగీతాసు ॥ * లోకసంగ్రహమేవాహి సరవ
శ్యకర్తుమర్హసి । యద్యదాచరతి శ్రేష్ఠస్తత్తదేవేతరౌజనః ॥ సయ
త్ప్రమాణంకురుతే లోకస్తదనువర్తత ఇతి ॥ అథవా * అహరహస్సం
ధ్యాముపాసీతేత్యాదిసకలశాస్త్రాభిజ్ఞస్య సమస్తధర్మచరణతత్పరస్య
లీలావిగ్రహధారిణః త్రిరామస్యానురారోగ్యాదిసకలశ్రేయోపాద
తావత్సంధ్యావందనం యుక్తమేవేతిద్రష్టవ్యమ్ * తథాచ మహాభార
తే ॥ పితామహఃపితౄన్సృష్టాన్మూర్తితాముత్ససజహా । సాప్రా
తస్సాయమాగత్య సంధ్యారూపేణవర్తతే ॥ పితాంసుధ్యాంఋతాత్తా
నాయేతుదీఘముపాసతే । దీఘాయపౌభవిష్యంతి నీరుజఃపాం
డునందనేతి ॥ ౧౧౩ ॥ — రామఇతి ॥ రామే విదేహసుతయా-వై
దేహ్య, సహౌత్యథః ॥ అత్రసహృదకాప్రయోగేపి తదథస్య గ
మ్యతాయాం వృద్ధోయూనేతి సూత్రనిర్దేశాదేవ జ్ఞాపకాత్సహృద్ధ
కానామప్రయోగేపి సహాయక్తేఽప్రధాన ఇతి సహృదే తృతీయా ॥
లక్ష్మణవీవ సౌవిదల్లః కంచుకీదావారికాయస్యతత్-సౌమిత్రీకృతసంర
క్షణమిత్యథః ॥ ని ॥ సౌవిదల్లాఃకంచుకీనఇత్యమరః ॥ తరుమూలం
వృక్షాధఃప్రదేశ ఇతి సంజ్ఞాయస్యతం తదూపమిత్యథః ॥ అంతరిపు

షష్ఠ్యష్టిర్నిద్రానిరస్యనిషసాదనిషాదనాథః ॥౧౧౪॥ X ॥ వ్యతీతా
 యాం విభావర్యామర్యమమరీచిమాలభారిణిపూర్వోర్విధరమూర్ధ్ని ౨
 విరచితజటాబంధౌ చాశరథీ భాగీరథీకచ్ఛమగచ్ఛతామ్ ॥ ౧౧౫ ॥ త
 త్ర రామః ప్రహృష్టచేతాస్సీతామాచష్ట ॥ ౧౧౬ ॥ ప ॥ మేధ్యాశ్వ
 మాగః పరిమాగః సభవస్య దివ్యోషధీంకపిలకోపమహాజ్వరస్య ।
 రం-శుద్ధాంతం, ప్రవిశతి-ప్రవిష్టవతీసతి, నిషాదనాథోగుహాః, తంత
 థాధూతం భూతలశాయినం త్రిరామం నిధ్యాయ-దృష్టావ, ని ॥ ని
 ర్వణానంతునిధ్యానం దర్శనాలోకనెక్షణమిత్యమరః ॥ నియమితా -
 అంతర్నిరుద్ధా, అమితా-అవిచ్ఛిన్నా, బాష్పవృష్టిరశ్రుసంపాతో
 యేనసతథోక్తస్స త్రిరామదుదేశాదర్శనేన రోదనప్రవృత్తావపి
 అమంగలధియా-గళనిరుద్ధరోదనఇత్యథః ॥ నిద్రానిరస్య-త్యక్తావ
 నిషసాద-లక్ష్మణసల్లాపతాత్పర్యేణ జాగ్రదేవ తత్రోపవిష్టవానిత్యర్థః
 వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౧౧౪ ॥ —వ్యతీతాయామితి ॥ విభావర్యాం-
 రజన్యాం, ని ॥ విభావరీతమస్విన్యోరజనీయామినీతమీత్యమరః ॥ వ్య
 తీతాయాం-అపగతాయాంసత్యాం, పూర్వోర్విధరమూర్ధ్ని-ఉదయాచ
 లశిఖరే, ని ॥ ఉదయఃపూర్వపర్వతత్యమరః ॥ అర్యమృతసూర్యస్య,
 మరీచిమాలా-కిరణపక్షిః, తాంబిభతీతిఅర్యమమరీచిమాలభారి త
 థాధూతే సతీత్యథః ॥ సూర్యకిరణప్రసరణానంతరమితియావత్ +
 ఇష్టకేషీకామాలానాంచితతూలభారిష్వితిహాస్యః ॥ దాశరథీ-రామ
 లక్ష్మణౌ, విరచితః-విహితః, జటానాంబంధః వటవృక్షక్షీరైర్గ్రంథనం
 యాభ్యాంతౌ సీతయాసహ భాగీరథీకచ్ఛం-గంగాతీరమగచ్ఛతాంప్రా
 ప్తవంతౌ ॥ ని ॥ జలప్రాయమనూపంస్యాత్పుంసికచ్ఛస్తథావిధఇత్య
 మరః ॥ ౧౧౫ ॥ —తత్రేతి ॥ తత్ర భాగీరథీకచ్ఛే, రామః ప్రహృష్ట
 చేతాః-తద్దర్శనాత్యంతసంతుష్టాంతఃకరణస్స, సీతామాచష్టావౌ
 చత్ ॥ ౧౧౬ ॥ —అ ॥ తదేవాహ ॥ మేధ్యేతి ॥ మేధ్యః-పవిత్రః

తాతానుతర్పణపచెళిమభాగధేయాం భాగీరథీం భగవతీం శరణంభజా
మః ॥ ౧౧౭ ॥ X ॥ తదనంతరం రామస్సాంతవచనవారితనుమంత్రే

యదాన్వ * ప్రజాపతిరశ్వమేధమస్మజత ॥ యోమేధాయాలభ్యతే ॥
ఆశాసానామేధపతిభ్యాం మేధమిత్యాదిశ్రుతౌ దర్శనాన్తేధశబ్దోయా
గనచనః ॥ యథా త్వమేవపితృమేధఇతివత్ ॥ ౧౧ ॥ మేధఃక్రతౌ మ
తౌమేధేతివిశ్వశ్చ ॥ తథాచ మేధేసాధుర్దేధ్యః + తత్రసాధురితి మ
త్ప్రత్యయః ॥ అథవా మేధార్హః మేధ్యః + తదర్హమితి యత్ప్రత్య
యః ॥ సచాసావశ్వశ్చ అశ్వమేధీయాశ్వఇత్యర్థః ॥ తస్య మార్గవ
రిమాగణావత్తాన్వేషణ, సంభవః ఉత్పత్తిర్యన్యతస్య కపిలకోప
మహాజ్వరస్య-కపిలమునిక్రోధరూపమహామయస్య, దివ్యావధీమసా
ధారణౌషధీఘాతా, తదుపశాంతికరీమిత్యర్థః ॥ తథా తాతానుత
ర్పణేనాస్తత్పుర్యపితృసంతర్పణేన, పచేళిమం-పరిపక్వం, భాగధే
యం-భాగ్యంయస్యాస్తాం పరోపకారాచరణౌపయోగితయైవజన్తసా
ఫల్యసంభవాదితిభావః ॥ పచేళిమేత్యత్ర + కర్తృకర్తరికేళిమంతా
సంఖ్యానమితికేళిమర్పిత్యయః ॥ భగవతీం-పూజ్యాం, భాగీరథీం-గం
గాం, శరణంభజామః-ప్రార్థుమః, యతోస్తత్కులమహత్తరేణభ
గీరథేనేంద్రపరిముషీతౌశ్వమేధీయాశ్వన్వేషణసమయే కాపిలకోప
నలదగ్ధానాం పితౄణాం స్వలోకప్రాపణాయావతారిता కార్యసి
ద్ధిం కృతవతీ అతో భాగీరథీనామ్నా ఇయం వ్యవహీయతే ॥ తస్మాద
స్తాకమపి శరణాగతానాం కార్యసిద్ధింకరిష్యతీతి తద్భజనం యుక్తమే
వేతిభావః ॥ స్పష్టోత్తరూపకాలంకారః ॥ వసంతతిలకావృత్తం ॥ ౧౧౭ ॥
తదితి ॥ తదనంతరం భాగీరథీభజనానంతరం, రామః సాంతవచనైః-

తాతానువర్తనేతిపాతేతాతస్య పూర్వపురుషస్య, భగీరథస్యకర్తృణః అ
నువర్తనేనానుసరణేన, పచేళిమంభాగధేయం భాగ్యంయస్యాస్తాం *
భగీరథకర్తృకానుసరణేన గంగాపుణ్యప్రభావః ప్రకటితఇతిభావః ॥

స్ససామిత్రిర్మంగళాని ప్రార్థయమానయా తయా మైథిల్యాసహ గు
చానానీతాం నావమారురోహ ॥ ౧౧౮ ॥ సవీషనిషిధ్య నిషాదాధిప
తైరనుగమనమపి తూణామివనిస్తీణాసురసరిత్పూరస్సంపూర్ణసస్యే
వత్సాభిధానై జనపదై కృతపదశ్చలలక్ష్యవెధనచతురశ్చతురో మృ
గాన్నిహత్య కుత్రచిద్వనస్పతిమూలే నిశామనైషీత్ ॥ ౧౧౯ ॥

ప్రియోక్తిభిరేవవారితః త్వంపునరయోధ్యాం ప్రతియాహీతినివర్తితః
సుమంత్రామౌనసతథోక్తః ॥ అత్ర సాంత్యగ్రహణం తస్త్వనః ఫేదనిరా
సాథామిత్యవగంతవ్యమ్ ॥ ససామిత్రిస్సలక్షణస్స మంగళాని *
పుత్రోదశరథస్యాం మహారాజస్యధీమతః నిదేశంపారయిత్వేమం
గంగైతద్దభిరక్షితశత్యాదిక్రిరామాయణోక్తకల్యాణానీత్యర్థః ॥ ప్రా
థమ్యామానయా-యాచమానయా * యాచ్ఛామభియానైచప్రార్థ
నాకథ్యైబుధైరిత్యభిధానాత్ ॥ తయా అనునృతయా మైథిల్యాసహ
జానక్యాసాకం, గుచాన ఆనీతాం భృత్యద్వా రాప్రాపితామిత్యథః
నామంతరిమారురోహ-అధిష్ఠితవా ॥ ని ॥ స్త్రియావౌష్టరణిస్త
రిరిత్యమరః ॥ ౧౧౮ ॥ — సజ్జతి ॥ యోనావమారురోహ సవీష రా
మః నిషాదాధిపతేగుహస్యాపి సుమంత్రానుసరణనిషేధసముచ్చ
యార్థకోయమపిశబ్దః ॥ అనుగమనమనుసరణంనిషిధ్య త్వయాసమ్య
గ్భక్తిః ప్రదర్శితా అతస్తవమతైవవసేతినివార్య తూణాంక్షిప్రమే
వ విలంబేంతరాయస్సాన్యదితిభయాదితిభావః ॥ నిస్తీర్ణసురసరిత్పూ
రః-విలంఘితగంగావహహస్స, సంపూర్ణసస్యేప్రీహ్యదిసకలసస్య
సమృద్ధశత్యథః ॥ వత్సిత్యభిధానమాఖ్యాంస్యతస్త్విజనపదై-దే
శే ॥ ని ॥ నీవృజ్జనపదాదేశవిషయావిత్యమరః ॥ కృతపదః-ప్రవిష్టశత్య
థః ॥ చలలక్ష్య వెధనచతురశ్చంచలశరవ్యప్రహరనిపుణః, అతపీవ
చతురశ్చతుస్సంఖ్యాకా మృగా వరాహాదీ నిహత్య-ప్రహృ
త్య, కృతధర్మ త్వేనానిషిద్ధత్వాదితిభావః ॥ కుత్రచిత్కస్తింశ్చిద్వనస్ప

అన్యేద్యుర్వన్యేనపథా ప్రయాతాస్తే ప్రయాగేప్రతాయమానహోమ
ధూమప్రాగ్భారం భరద్వాజాశ్రమమాశ్రయంతః పశ్చాదభివాద్య త
మమందహర్షం మహర్షిమనేనాదిష్టవత్తానావైక ర్తనీపూరౌపప్లవం ప్ల

తిమూలే-వృక్షాధః ప్రదేశే, నిశాం-రాత్రిమనైషీత్-వ్యగమయత్,
మత్స్యభిధానఇతిప్రామాదికఃపాఠః ॥ ఉక్తంచక్రిరామాయణే ॥
తతస్సమృద్ధాన్ శుభసస్యశాలినః క్షణేనవత్సన్తుదితానుపాగవత్ ।
తౌతత్రహత్వాచతురోమహమ్నగాన్ వరాహమృశ్యంప్రపతం మహా
రురుమిత్యాది ॥ ౧౧౯ ॥ —అన్యేద్యురితి ॥ అన్యేద్యురన్యస్త్విదినే
+ సద్యఃపరుదిత్యాదినానిపాతితమవ్యయం ॥ ని ॥ అద్యాత్ర హ్న
ధపూర్వేహ్నిత్యాదౌ పూర్వోత్తరాపరాత్ ॥ తథాధరాన్యాన్యత
రెతరాత్పూర్వేద్యురాదయత్తమరః ॥ తె సీతారామలక్ష్మణాః వ
నేభవౌవన్యస్తేనపథా ఆరణ్యకవత్తానా, ప్రయాతాః-ప్రస్థితాస్సంతః,
ప్రయాగే-ప్రయాగాఖ్యే పుణ్యక్షేత్రే, ప్రతాయమానః-స్వయం ప్రత
న్యమానౌవ్యాప్నువానఇతియావత్ + తనౌతైకర్తకర్తృ యక్షిలట
శ్శానచిముమాగమః ॥ తనౌతేర్యకీతిఅనునాసికస్య వైకల్పికఆకారః
హోమధూమప్రాగ్భారో-హోమధూమసమూహో యస్త్రితం హ
న్యగంధిధూమోనుమేయమిత్యథః ॥ ప్రాగ్భారశబ్దస్సమూహో రూ
ఢః భరద్వాజాశ్రమం-భరద్వాజాఖ్యమహాపేన్తపోవనం, ఆశ్రయం
తః-ప్రాప్నువంతస్సంతః, అమందహర్షం-నిజాగమనాదమందఃఅనల్పః
హర్షః ఆనందౌయస్య తం మహర్షిం-ఋషిశ్రేష్ఠం, తం భరద్వాజం-అ

గంగాయమునయోర్మధ్యే ప్రయాగప్రదేశౌవత్సదేశః తతః వశ్చిమ
భాగే పాంచాలః, యమునాదక్షిణదేశే శూరసేనః, తస్మాత్పశ్చిమతౌ
మత్స్యదేశఇతి, ఇత్థం దేశవ్యవస్థాయా దృశ్యమానత్వాన్తత్సాన్నితి
పాఠః ప్రామాదికఇతిక్రిరామాయణాయోధ్యాకాండ త్రిపంచాశసర్గ
శ్యాఖ్యానై గోవిందరాజేయై ॥

౨౦౪

సవ్యాఖ్యానేదమ్పురామాయణే

వెనవైనానని స్తీర్య శమధనజననన్నిథానశమితశాత్రవసకలనత్వచరి
త్రవిదిత్రం చిత్రకూటాచలమభజన్ ॥ ౧౨౦ ॥ ప ॥ అనుజరచితపర్ణా
గారహృద్యాసుమాద్యత్పరభృతగళచంచత్పంచమైరంచితాసు । జన
కదుహిత్యయోగాజ్ఞాతసా కేతసాఖ్యశ్చిరమరమతరామశ్చిత్రకూటస్థతీ

భివాద్య-నమస్కృత్యచ, రామస్వయం తాడకబ్రహ్మపి క్షత్రియరూ
పణావతీణతాద్వద్యదాచరతి శ్రేష్ఠత్యాదిస్తానాత్ క్షత్రియ
మర్యాదాం ప్రవర్తితవానితిసూచితం॥ అనైసమహర్షిణా ఆదిష్టం య
ద్యత్తా చిత్రకూటమార్గస్తేనవికర్తనస్య సూర్యస్యాపత్యంజైకత్వనీయ
మునానదీ + తస్యాపత్యమిత్యే ట్టాణాణిత్యాదినాజీవ ॥ తస్యాః
పూరః-ప్రవాహావప, ఉపప్లవఆపత్ తం మార్గనిరోధకత్వాదితిభావః॥
ని ॥ కాళిందీసూర్యతనయామముసాశమనన్వసేత్యమరః ॥ వైణవేన-
వేణుమయేన, ప్లవేనోడుపేన ॥ ని ॥ ఉడుపంతుప్లవగోల ఇత్యమరః
ని స్తీర్య-తీర్త్వా, శమో వైరాగ్యాదినా నిర్వికారచిత్తత్వం నుపవధనం
యేషాంతే శమధనామహర్వయస్తవీవజనాః తేషాం సంనిధానైన-సా
స్మిధ్యేన- శమితశాత్రవాణి-ప్రశాంతవైరాణి, యానిసకలనత్వానిగౌ
వ్యామ్రాదినమస్తజంతవః తేషాంచరిత్రేణాన్యవ్యసాహచర్యరూపే
ణ విదిత్రమాశ్చర్యకరం నిరైవరదేశతాన్నివాసార్హమిత్యర్థః ॥ చి
త్రకూటంనామ అచలంపర్వతమభజన్-ప్రాపుః ॥ ౧౨౦ ॥ ఆనుజేతి ॥
అనుజరచితపర్ణాగారహృద్యాసు- సామిత్రినిర్మితపర్ణాశాలామనా
హారాసు, తథామాద్యత్పరభృతానాం మత్తకొకిలానాం, గలైమ-కం
తకుహరేషు, చంచంతః-ప్రసరంతౌ యే పంచమః-స్వరవిశేషాస్తేః
॥ ని ॥ పికకకూజతిపంచమమిత్యభిధానాత్ ॥ ని ॥ వనప్రియఃపరభృ
తః కోకిలఃపిక ఇత్యమరః ॥ అంచితాసు-మనోహరాసు + అంచేఃసూ
జాయామితి డాగమః ॥ చిత్రకూటస్య స్థలీష్వకృత్రిమభూమిమ +
జానవదేత్యాదినా అకృత్రిమాధేజీవ ॥ రామః జనకదుహిత్యయో

మ ॥ ౧౨౧ ॥ X ॥ అథ మాంవనవాసవైరస్యాదపినామరామస్సమా
హ్వయేదితి ప్రత్యాశాపరతంత్రస్సుమంత్రః కానిచిదహనిగుహాసకా
శేనీత్వా నిరాశస్తతః ప్రతినివృత్తానివృత్తౌత్సవామయోధ్యామాసా
ద్య నిర్దాశరథిసారథిరయంసమాగతఇతి శోకాతిరేకాతురపోఽజనజః
నితదీనాక్రందమందీభూత నేమి ఘోషాదవదుహ్య రథాద్దశరథంప్రయా

గాల్ - జానకీసాంగత్యాద్దైతాః ॥ ని ॥ యోగస్సన్నహనోపాయధ్యా
నసంగతియుక్తిష్టిత్యమరః ॥ జాతముత్పన్నం సాకేతే అయోధ్యా
యాం యత్సౌఖ్యమానందః తత్సదృశంసౌఖ్యంయస్యనతథోక్తస్సన్ని
తినిదగ్గునాలంకారః ॥ చిరం బహుకాలమరమతః - ఆక్రీడత్ ॥ ని ॥ సా
కేతంస్యాదయోధ్యాయాంకోసలానందినీతథేతియాదవః ॥ ౧౨౧ ॥ *
అథేతి ॥ అథ చిత్రకూటభజనానంతరం, వనవాసే క్లేశభూయిష్టే వసు
సంచారే వైరస్యాత్ ద్వేషాదపినామ అస్తత్సహవాసానురాగాభా
వేపీత్యపిశబ్దార్థః ॥ నామెతిసంభావనాయాం ॥ ని ॥ నామప్రకా
శసంభావ్యకుత్సాభ్యుపగమేషుచేతివిశ్వః ॥ రామః మాం ~~సమాహ్వయే~~
యేత్ ఆకారయేదిత్యేవంభూతాయాః ప్రత్యాశాయాః - ప్రత్యాశాం
తాయాః పరతంత్రః - పరాధీనః, తాదృగాశాబద్ధస్సన్నిత్యధః ॥ గు
మంత్రః గుహాసకాశే - గుహానికతే, కానిచిదహనిద్విత్రాణీదినానీ
త్యధః ॥ తథారామాయణమ్ * తతస్సాయాహ్నానమయే తృతీయో
హనిసారథిరితి ॥ నీత్వా - గమయిత్వా, తతస్తదనంతరం, నిరాశః దృ
ఢప్రతిజ్ఞస్య కుతోవైరస్యంకుతః పునరాహ్వానమిత్యాశారహితస్సత్,
ప్రతినివృత్తః - ప్రత్యావృత్తః, నివృత్తౌత్సవాం - నిరానందామిత్యర్థః ॥
అయోధ్యాం సమాసాద్య - ప్రాప్య, నిర్దాశరథిః - దాశరథిరహితః, అ
యంసారథిస్సుమంత్రః సమాగతఇతివేత్తాః యశ్శోకాతిరేకః - వి
షాదాతిశయస్తేనాతురైః విహ్వలైః పౌరజన్తేజఃనితః ఉత్పాదితః
యోదీనాక్రందః ఆర్తఘోషస్తేన మందీభూతాంతర్హితౌ నేమిఘో

నాన్తుఖప్రాణం ప్రాణంసీత్ ॥ ౧౨౨ ॥ ఏతద్ధర్మనెన వినంజ్ఞౌ ద
శరథః కౌసల్యాసుమిత్రాభ్యాం సమాశ్వాసితః కథంప్రయాతం రా
మేణ కథంకథితం మైథిల్యాకింవృత్తసౌమిత్రిరితి ముహూర్తుహారశః
కుంతితకంఠస్సుమంత్రమనన్వయుః ॥ సోపిరాజ్ఞేన్యజ్జ్ఞపత్ ॥ ౧౨౩ ॥
దేవ కథంబ్రవీమి కఠినహృదయోహం ॥ కుతః ॥ ౧౨౪ ॥

షశ్చక్రధారాధ్వనిర్యన్యతస్తాదిత్యాక్రందాతిశయోక్తిః ॥ ని ॥ చక్ర
ధారాప్రధిర్నైమిరిత్యమరశేషః ॥ రథాదవరుహ్యప్రయాణోన్ముఖాడ
త్కృమణోద్యుక్తాః ప్రాణాః యన్యతం పుత్రవియోగవేదనానహిష్టు
శ్వేన ఆసన్నమరణమిత్యధః ॥ దశరథం ప్రాణంసీత్ప్రణతవాన్ ॥
+ నమేలున్ తే యమరమనమాతాంసక్చేతి సగౌరవః చకారాదిదా
గమశ్చ ఇటఃకటితిసివోలుక్ నేటితప్రతిషేధాత్వద్వ్యభావః ॥ అడ
భ్యాసవ్యవాయేపీతిణత్వం ॥ ౧౨౨ ॥ — ఏతదితి ॥ ఏతద్ధర్మనెన సు
మంత్రస్య కెవలస్యాలాకనెనేత్యధః ॥ వినంజ్ఞౌవిచేతనః, మూర్ఛి
తఇతియావత్ ॥ అథ కౌసల్యాసుమిత్రాభ్యాం కైకేయ్యానభిమ
తతయా బహిర్భూతత్వాదితిభావః ॥ సమాశ్వాసితః యథా ససంజ్ఞ
స్సాన్యత్రథోపలాలితస్సన్నిత్యర్థః ॥ దశరథః రామేణ కథం కేనప్ర
కారేణ ప్రయాతం ప్రస్థితం భావేక్తః ॥ నతు దుఃఖేన ప్రయాతంకిమి
త్యధః ॥ తథా మైథిల్యా కథం కయారిత్యా కథితముక్తం నతు ని
ర్వేదేన కథితంకిమిత్యధః ॥ తథా సౌమిత్రిః కింవృత్తః కథంభూత
వ్యాపారః, అనువర్తనతత్పరోవా ఉతనవేత్యధః ॥ ఇత్యేవం ముహూ
ర్తుహః-పునఃపునః, + వీప్సయాం ద్విరుక్తిః ॥ అశ్రుకుంతితకంఠః—
చాక్షుగద్గదవచనస్సన్, సుమంత్రమనన్వయుః—అపృచ్ఛత్ ॥ ని ॥
ప్రశ్నోనుయోగఃవృచ్ఛాచేత్యమరః ॥ సోపిసుమంత్రోపి రాజ్ఞే-దశ
రథాయ న్యజ్జ్ఞపత్-విజ్ఞాపితవాన్ ॥ ౧౨౩ ॥ — తత్ప్రకారమేవా
హ ॥ తేవేతి ॥ హేదేవ రాజన్ కథం కులౌవాబ్రవీమి కథయామి

॥ ప ॥ సేవారసానుగతపౌరమనారథస్య దూరేరథస్యచ నుతౌ త
వ వర్తమానౌ । భూత్వావిదేహదుహితుర్నవసౌవిదల్లో భాగీరథీతటవ
నె పథికావభూతామ్ ॥ ౧౨౫ ॥ కించ ॥ దేవత్వత్తనయస్యకుంతలభ
రంక్షీరైస్సవధేనూద్భవైస్సేక్తుంనాలమరుంధతీపతిరభూత్తస్యాభిషేకో

ప్రత్యుత్తరమితి శేషః, కుతః॥ యతః అహం కరినహృదయో-నిర్దయచి
త్తః, అరణ్య రామంవిహాయ పునరాగతత్వాత్తస్య తాదృగ్భ్రాతృక
థనవ్యాలోలరసనత్వాచ్చేతిభావః ॥ ౧౨౪ ॥ — అ ॥ ఏవమాత్మానం
వినింద్య సంప్రతి ప్రశ్నత్రయస్య క్రమేణోత్తరమాహ ॥ సేవేతి ॥
హేదేవ తవసుతా-త్వత్పుత్రా, రామలక్ష్మణౌ, సేవారసేన-భజనా
నురాగేణ, అనుగతాః-అనున్యతాః, యే పౌరాః, పురవాసిన్సంజనా
స్తేషాం మనారథస్యానువర్తనరూపాభిలాషస్య తథా రథస్య-స్యంద
నస్యచ, దూర-విప్రకషే, వర్తమానౌ తమసాతీర నిద్రాణానాం
పౌరాణాం విస్మయత్వాద్వనవాసతత్పరాణామస్తాకం కిమనేన రథేన
తి పరిత్యక్తత్వాచ్చేతిభావః ॥ భాగీరథీతటే యద్వనం-తత్రవిదేహదు
హితురైవదేహ్యః, నవసౌవిదల్లో-నూతనకంచుకినౌ, భూత్వా తత్స
రిరక్షణతత్పరౌ సంభూయేత్యర్థః ॥ ఏతత్సౌవిదల్లస్యేదం ప్రథమ
త్వాజ్ఞాగరూకత్వద్యోతనార్థత్వాన్నవత్వం దృష్టవ్యమ్ ॥ పంథానం
గచ్ఛతఇతిపథికౌ షాదచారిణౌవితియావత్ + పథష్ఠన్నితి తన్వృత్త్య
యః॥ అధూతాం॥ అత్ర పూర్వాధే మనారథరథయోః కేవలప్రకృ
తయోదూరీకృతత్వయావతుల్యధర్మేణౌపమ్యస్యగమ్యమానత్వాక్లే
వలప్రకృతగోచరాతుల్యయోగితా॥ఉత్తరాధేతుదాశరథ్యోర్నవసౌ
విదల్లత్వయావణాద్యూపకాలంకారః ఇత్యనయోరన్యన్యనేరపేక్ష్యా
త్సంస్పృష్టిః ॥ వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౧౨౫ ॥ — వక్తవ్యాంతరమ
వ్యస్తీత్యాహ ॥ కించేతి ॥ తదేవాహ ॥ దేవేతి ॥ హేదేవ అరుంధతీ
పతిర్వసిష్ఠః, అభిషేకోత్సవే-రాజ్యాభిషేకమహోత్సవః, తస్య - తస్య

త్సవే । సిక్తో హంతసపషమైథిలసుతాబాష్పోదకోత్పాదకేర్ష్య
 గ్రోధక్షరితైజటారచయితుంక్షీరైర్నిషాదాహృతైః ॥ ౧౨౬ ॥ త
 స్యావిదేహదుహితుఃపదయోర్నఖమ లాక్షాంవినాప్యరుణిమా సహ
 సాబధూవ । వన్యేవధిప్రియతమేనసహవ్రజంత్యా వైవణ్యమావిర
 త్తనయస్య, యష్టత్పుత్రస్య రామస్య కుంతలభరం-చికురనికురుంబం
 ॥ ౧ ॥ చికురఃకుంతలోవాలఇత్యమరః ॥ స్యధేనూద్భవైః-స్వస్యయా
 ణేనుః కామధేనుః తదుద్భవైస్తత్సంభూతైః, అత్యంతశ్లామ్యైరిత్య
 థః ॥ క్షీరైస్సేక్తుమాద్రీకర్తుం, తదానీం గోక్షీరాభిషేకస్య శా
 స్త్రవిహితత్వాదితిభావః ॥ అలం శక్తోనాభూత్ వైవణ్యోపత్తిభయా
 దితిభావః * అలంశబ్దయోగే + పర్యాప్తివచనేష్వలమథేష్యితి
 తుముక్ ॥ ౧ ॥ అలంభూషణపర్యాప్తిశక్తివారణవాచకమితిమరః॥
 సపషకుంతలభరః మైథిలసుతాయాః-సీతాయాః, బాష్పోదకోత్పాద
 కేరశ్రుజలోత్పత్తిసాతుభిఃనిషాదాహృతైః-గుహపరిజనానీతైః,స్య
 గ్రోధక్షరితైర్వటవృక్షోద్భవైః ॥ ౧ ॥ స్యగ్రోధోబహుపాదవటఇత్య
 మరః ॥ క్షీరైః జటాః రచయితురంగ్రంథయితుః, సిక్తో-ఆద్రీకృతః
 హంతేతిభావః ॥ అత్రాదుంధతీవతైః కామధేనుక్షీరాభిషేకశక్త్యై
 పి తదశక్త్యోక్తేః సంబంధే అసంబంధరూపాతిశయోక్తిః ॥ తయా
 చ కుంతలభరస్య తాదృగ్రామణీయకం వ్యజ్యతఇత్యలంకారేణ వస్తు
 భవనిః ॥ శామాలవిక్రీడితంవృత్తమ్ ॥ ౧౨౬ ॥ —తస్యాఇతి॥వన్య
 పథి-కాంతారమాగే, ప్రియతమేన-భర్తా, ఊరామేణసహ వ్రజ
 న్త్యా-గచ్ఛంత్యాస్తస్యాఃవిదేహదుహితురైవదేహ్యః, పదయోశ్చరణ
 యోర్నఖేషు లాక్షాంవినాపి-అలక్తద్భవ్యాభావేపీత్యథః+ పృథగ్వి
 సెత్యాదినాద్వితీయా ॥ అరుణిమా-లౌహిత్యం + వణద్ృఢాదిభ్యష్వ
 ష్టైర్విచకారాదిమనిచ్ ॥ సహసా-శీఘ్రం, బధూవ-ప్రాదుర్బధూవ,
 పల్లవకోవలత్వాచ్ఛరణశఖాష్టాదుణ్యమరణ్యసంచారేణావిభూదిత్య

భవన్నకదాపివక్తే ॥ ౧౨౨ ॥ సీతాపతేకిసలయోః పరికల్ప్యతల్పం
సంచార్యసత్త్వదమనాయనిశాసుదృష్టిమ్ । ధన్వితదంఘ్రిభజనాదివ
పుణ్యలభ్యాదస్వప్నవీవ వనవత్తన్విలక్తణోఽభూత్ ॥ ౧౨౩ ॥ గ ॥ ఏ
వం సుమంత్రనివేదితపుత్రచరిత్రశ్చరమగిరిశిఖరజుషి నిగమవపుషి

ధణః ॥ వక్తే १-ముఖేతు, కదాపి-కదాచిదపి వైవణ్యం-కాంతివై
స్యం, నావిరభవత్-నస్మాదురభూత్, పూర్వవదేవ వక్తృమణోభతే
త్యధణః ॥ ప్రియతమసాహచర్యాదితిభావః ॥ తద్వచనంతు కిమపి న
శ్చుతమితి వాక్యశేషః ॥ అత్ర లాక్షారూపకారణంవినాష్యరుణిమ
రూపకార్యోత్పత్తికథనాద్విభావనాలంకారః ॥ తథా కాంతారసంచా
రరూపకారణసద్భావేపి వైవణ్యరూపకార్యానుత్పత్తికథనాద్విశే
షా క్తిరిత్యనయోః పరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః స్పష్టా ॥ వసంతతి
లకావృత్తమ్ ॥ ౧౨౨ ॥ — సీతేతి ॥ ధన్వి-ధనుర్ధరః + ప్రిహ్యదిత్వా
దినః ॥ లక్ష్మణః వనవత్తన్వి-కాంతారమాగే, నిశాసు-రాత్రిమ, సీ
తాపతేస్సీతానమేతస్య ఊరామస్యేత్యధణః ॥ కిసలయోః-షల్లవైః, త
ల్పం-శయ్యాం, పరికల్ప్య-నిర్తాయ, సుఖశయనాధణమితిభావః ॥ త
థా సత్త్వదమనాయ-దుష్టజంతూన్ దమయితుమిత్యధణః ॥ ని ॥ స
త్వమస్త్రీతుజంతుషి వ్యత్యమరః ॥ దృష్టింసంచార్య-దిక్షుప్రసార్య, పు
ణ్యలభ్యాత్-పుణ్యైర్వృతోవవాసాది సుకృతవిశేషై లభ్యాత్ప్రా
ప్యోత్ తదంఘ్రిభజనాత్తస్య ఊరామస్యాంఘ్రిభజనాచ్ఛరణసేవ
నాదివేతిహేతూత్పేక్షా ॥ అస్వప్నా-నిర్నిద్రః, జాగరూకపవేతియా
వత్, దేవశ్చేతిగమ్యతే ॥ ఏవకారః క్షణమాత్రనిద్రాసంబంధమపి
వ్యవచ్ఛినత్తి అభూత్-జాతః, మహత్త్వనః తత్ర భవతః ఊరామస్య
పాదసేవాయాదేవభూయస్యాపకత్వాదితిభావః ॥ అస్వప్నాత్యత్ర ఆ
భిధాయాః ప్రస్తుతైకగోచరత్వాద్దేవవిషయశబ్దశక్తిమూలోధ్వనిః ॥
సచోత్పేక్షానిరాసహకత్వాద్వాచ్యసిద్ధ్యంగం ॥ ౧౨౩ ॥ — ఏవమి

జ్యోతిషి హృదయలగ్నశోకశల్యం కౌసల్యం సమాశ్వాస్య నరపతిరి
త్రమకథయత్ ॥ ౧౨౯ ॥ పురాఖలు సరయూరోధసి వివిధతరునివ
హ పిహితదివస్పతౌ మృగయాస్పృహయా కమపిసమయమగమం॥
తత్ర ॥ ౧౩౦ ॥— ప ॥ తోయాదానసనాదపుష్కరగజభ్రాంత్యాత
పస్వీమయా విద్ధుఃకశ్యపశబ్దవేధనవిదాపాధస్సరయాంహరణ । తత్ప్రి

తి ॥ ఏవము క్తరీత్యా సుమంత్రేణ నివేదితం-విజ్ఞాపితం, పుత్రయోః-
రామలక్ష్మణయోః, చరిత్రంవ్యాపారోయస్యసతథోక్తః ॥ సుమంత్ర
ముఖాదాకణితపుత్రస్నుషావృత్తాంతఇత్యథః ॥ నరపతిర్దశరథః,
నిగమవపుషి-త్రయీతనా, జ్యోతిషి-సూర్య, చరమగిరిశిఖరజుషి-అ
స్తాచలకూటభాజి అస్తంగతేనతీత్యథః ॥ హృదయలగ్నం-శోకఏవ
శల్యం శంకుః యస్యాస్తాం దురంతశోకాకాక్రాంతాంతఃకరణామిత్యర్థః
కౌసల్యం సమాశ్వాస్య తతా-లోచితైర్వచనైః ఉపలాల్య, ఇత్థం-
వక్ష్యమాణరీత్యా, అకథయదవచత్ ॥ ౧౨౯ ॥— అ ॥ తత్ప్రకా
రమేవాహ ॥ పురేతి ॥ పురా-పూర్వకాలే, ఖలుశబ్దో వాక్యాలంకా
రే ॥ వివిధతరునివహేన-నానావిధవృక్షసందోహేన, పిహితదివస్ప
తౌ-భాదితసూర్య, సూర్యలైజసోప్యనవకాశప్రదఇతి తయాణాంసాం
ద్రాత్వాతిశయోక్తిః + తృతీయాదిషు భాషితపుంస్కం పుంవద్గాలవ
స్యేతి పుంవహూపాతిదేశవికల్పాద్వనస్పతావితిసిద్ధం ॥ సరయూరో
ధసి-సరయూనదీతీరే, మృగయాస్పృహయా-ఆఖాటకెచ్ఛయా, కమ
పిసమయం-కస్త్యింశ్చిత్కాలఇత్యథః ॥ ని ॥ సమయాశ్శపథాచార
కాలసిద్ధాంతసంవిదఇత్యమరః + కాలాధ్వనౌరత్యంతసంయోగే ద్వి
తీయా ॥ అగమమగచ్ఛం ॥ తతఃకిమతఆహ ॥ తత్రేతి ॥ తత్రనరయూ
రోధసి ॥ ౧౩౦ ॥— తాయేతి ॥ తాయాదానేనాదకగ్రహణేన, స
నాదం-సబృంహితం పుష్కరం శుండాగ్రంయస్యసతథోక్తౌ యోగజ
స్సఇతి భ్రాంత్యా-భ్రమేణ, ని ॥ పుష్కరంకరిహస్తాగ్రేవాద్యభాండ

త్రోజరదంధయోరనుమృతిం కర్తుం చిత్తిచిన్వతోశ్చాపౌమయ్యపత
ద్భవానపిసుతప్రేక్ష్యమాప్రణశ్యేదితి ॥ ౧౩౧ ॥ అహంవైశ్యస్యశూద్రా
యాం జాతస్తస్మాన్నసంభవత్ । బ్రహ్మహత్యైతిమాముత్తాప్తాన్సర్గతా

ముఖైఃలభ్యత్యమరః ॥ శబ్దచెధనవిదా-శబ్దానుసారేణ లక్ష్యసంప్రహ
రాభిజ్ఞేనేత్యధః ॥ మయా సరయ్యాంసద్యాం పాథః ఉదకం ॥ ౧౩ ॥
కబంధముదకంపాథఇత్యమరః ॥ హరణ-పితృధణం కమండలునా స
శబ్దసంగృహ్యతా కశ్చనతపస్వీ మునిపుత్రః శరేణ విద్ధః సప్రహృ
తః ॥ తతఃకిమతఃహ ॥ తదితి ॥ జరంతౌ జరాజేణౌ తాచతానాథౌ
చతయౌః ॥ ౧౩ ॥ జేనౌజేణౌజరన్నపీత్యమరః ॥ విశేషణయోరపిమి
థోవిశేషణవిశేష్యభావవివక్షాయాం + విశేషణంవిశేష్యేణ బహుళ
మితిసమాసః ॥ అతఏవానుమృతిం పుత్రమనుస్మత్య మరణంకర్తుం చి
త్తిమగ్నిదీప్యకాప్తసంచయం చిన్వతోః-ప్రాధయతోః, సచాత్రా
త్తఘాతదోషః ॥ * అనుష్ఠానానమధఃస్యవానప్రస్థస్యజీర్వతః । భృ
గ్వగ్నిజలసంపాతైర్మరణంప్రవిధీయతఇతిస్తరణాత్ ॥ తస్యతపస్వినః
పిత్రోర్తాతాపితోః + పితామాత్రైత్యేకశేషః ॥ శాపః మయ్యపత
త్పపాత, అగజితాశనివదితిభావః ॥ కిమితి ॥ భవాన్ త్వమపి సుత
ప్రేక్ష్య-పుత్రస్నేహేన, ప్రణశ్యేత్-మియాదితి + శేషేప్రథమఇతిప్ర
థమః ॥ శామూలవిక్రీడితంవృత్తమ్ ॥ ౧౩౧ ॥—శరవిద్ధస్తపస్వీకిం
జాతఇత్యతఃహ ॥ అహమితి ॥ అహం వైశ్యస్య-పణిజః, శూద్రా
యాం-శూద్రజాతీయాంగనాయాం ॥ ౧౩ ॥ శూద్రాతజ్జాతిరంగనేత్యమ
రః + శూద్రాచామహత్పూర్వాజాతిరిత్యుక్తత్వాన్నజీప్ ॥ జాతఃక
రణః సతావద్వైకోప్యస్తీత్యధః ॥ వైశ్యత్కరణశ్శూద్రాయామి
తియాజ్ఞవల్క్యః ॥ ౧౩ ॥ శూద్రావికోస్తుకరణఇత్యమరశ్చ ॥ తస్మాత్కా
రణాత్ బ్రహ్మహత్యానసంభవేత్ కుతా బ్రహ్మహత్యైతిభావః ॥ ఇతి
మాంప్రత్యక్ష్యాన్ దుగతః శరసంప్రహారదుర్గస్తాశ్చాంకః ముచిస్త్వి

దుగఁతోమునిః ॥ ౧౩౨ ॥ గ ॥ తదవశ్యం వశ్యవీవాస్తి మృత్యోరితి
 స్మృతిపథగతరామవవ విరరామ ॥ ౧౩౩ ॥ ష ॥ మునిశాపకృతోత్ప
 త్తిరివత్తిర్నిష్ప్రతిక్రియా । తతోదశరథాయాశు దిదేశ దశమీం ద
 శామ్ ॥ ౧౩౪ ॥ గనాకాగ్రంతస్త్రిదివఃపరైస్సుమనసాం కాంతానబందీ
 ర్గతః-స్వలూకంగతః ॥ ని ॥ స్వరవ్యయంస్వర్గనాకత్రిదివత్రిదశాల
 యాత్త్యమరః ॥ తథాచక్రిరామాయణే * బ్రహ్మహత్యాకృతం పా
 పం హృదయాదపనీయతామ్ । నద్విజాతిరహంరాజ్మామాభూతై మన
 సోవ్యధా । శూద్రాయామస్తివై శ్యేన జాతౌజనపదాధిపేతి ॥ ౧౩౫
 తదితి ॥ తత్తస్మాన్మునిశాపకారణాత్, అవశ్యం సిద్ధితం మృత్యోరంత
 కన్య, వశ్యో వశంగతవీవాస్తి, నాత్రసందేహఇత్యేవకారార్థః ॥
 ఇత్యుక్తే వృత్తిశేషః ॥ స్మృతిపథగతః-స్వరణగోచగౌరామో యన్యస త
 థోక్తస్సన్నేవ రామమనుశాచన్నేవేత్యధః ॥ విరరామ-నిర్వచనా
 భూత్, కంఠగతప్రాణోధూదిత్యధః + వ్యాజ్ఞురిభ్యోరమృతే ప
 రస్తేపదమ్ ॥ ౧౩౬ ॥ —మునీతి ॥ తతోవిరామానంతరం, మునిశా
 పెనోక్తరూపేణ కృతాఉత్పత్తిర్యస్యాస్సాతథోక్తా మునిశాపజనితే
 త్యర్థః ॥ నిష్ప్రతిక్రియా-ప్రతిక్రియారహితా, ఉపాయాంతరైరపరిహా
 ర్యేత్యర్థః ॥ విపత్తిరాపత్ దశరథాయ దశానాంపూరణీ దశమీ + త
 స్యపూరణేడితిడట్ ॥ నాంతాదసంఖ్యాదేర్తడితిడట్మమాదాగమః ॥
 టిడ్డాణజిత్యాదినాజీప్ ॥ తాం దశమీందశాం-మరణావస్థాం, దిదేశ-
 దత్తవతీ, అమోఘమునిశాపానుసారైవైవాయం మమారెత్యధః ॥ మ
 న్నథావస్థాసుఅస్యాదశమత్వాదిత్థంనిదేశః ॥ తదుక్తమ్ ॥ దృజ్ఞనస్సం
 గసంకల్ప జాగరఃకృశతారతిః । హీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాంతా ఇ
 త్యఘంగదశాదశేతిదశరూపకే ॥ ౧౩౭ ॥ —నైతి ॥ అత్ర యద్యపీతిప
 డం సర్వత్రానుబధ్యతే ॥ యద్యపి విచార్యమాణే పరైశ్శత్రుభిః,
 త్రిదివః స్వగౌనాకాగ్రంతః-నాస్కందితః, తథా యద్యపి సుమన

కృతానాకీర్ణంపురుషూతశాసనధరైస్సాకతబాహ్యంగణమ్ | నాదిష్టా
సచివాశ్చభూతలపరిత్రాణాయయద్యవ్యహానాకం ఖోకవశాదగాద్ధ
శరభౌనాస్థాంవహనావహనే || ౧౩౫ || ౫ || అథ దశరథప్రశంసా
మాంసలైః కైకేయానిందాకందభితైః రామగుణకీర్తనద్విగుణితైరన

సాం-దేవానాం, ని || సుమనాః పుష్పమాలతోఽస్త్రీదివ్యబుధయోః
పుమానితివైజయంతీ || కాంతాః నబందీకృతాః - నొపగృహీతాః, శ
తుభిరితిశేషః || ని || ప్రగ్రహాప్రగ్రహాబంధ్యామిత్త్యమరః || త
థా యద్యపి పురుషూతశాసనధరైః-ఇంద్రాజ్ఞాకైర్ద్వైతైః, సాకత
బాహ్యంగణం-అయోధ్యాపురబహిశ్చత్వరం, || ని || స్వాత్మాకేతమ
యోధ్యాయామిత్త్యమరః || నాకీర్ణం-నసంకీర్ణం, ఇంద్రాజ్ఞయా నిజా
హ్వినార్థమాగతైదేవమాతైర్నసంకులమిత్త్యర్థః || తథా యద్యపిభూ
తలపరిత్రాణాయ భూమండలసంరక్షణార్థం, సచివా మంత్రీణోనా
దిష్టానాజ్ఞప్తాః రాజ్ఞౌ దేశాంతరగమనై భూభారన్య సచివేషు నిక్షే
ప్యత్వాదితిభావః || తథాపీతిశేషః || దశరథః ఖోకవశాత్పుత్రవిరహాజు
నితః కోకాయత్రత్వాద్దేహాః || ని || వశతయత్రతాయాంచెత్త్యమరః ||
వాహనే-రథే, ఆస్థామాదరం, నవహన్నగృహ్లాన్నైవ వాహనం విహం
యైవేత్త్యర్థః || నాకం-స్వర్గం || ని || ఆకాశేత్రిదివేనాకఇత్త్యమరః ||
అగాత్వాప అహో పూర్వం త్రిదివస్యపరాక్రమణాదినిమిత్తసంభ
వే తత్రగచ్ఛతిస్త, ఇదానీంతు తాదృశ్చిమిత్రాభావేవ్యగాదితాత్
శ్చర్యమిత్త్యర్థః || ని || అహోహిచవిస్తయేఇత్త్యమరః || అతఏవ విభా
వనాలంకారః || పుత్రకోకాతురతయా స్థూలశరీరంవిహాయ సూక్ష్మ
శరీరేణ స్వలోకం జగామేతి తాత్పర్యమ్ || శార్దూలవిక్రీడితంవృ
త్తమ్ || ౧౩౫ || —అథేతి || అథ-రాజ్ఞః స్వలోకగమనానంతరం,
దశరథస్య ప్రశంసయా మహారాజోయం సత్యసంధః స్వలోకంగ
తఇత్యాధ్యుపక్లోకేన మాంసలైః-ప్రచురైస్తద్భూయిష్టైరిత్త్యర్థః || సి

రోధవధూజనపరిదేవనరవైర్ముఖరితేమదిజ్ఞుభేమ ॥ ౧౩౬ ॥ ప ॥ అభూ
దరాజకంఘానసద్గణంగగనాంగణమ్ । ఆలోకేవతదాశాంతమశే
షంచమహితలమ్ ॥ ౧౩౭ ॥ గ ॥ తతః ప్రభాతే వసిష్ఠవచసా గుచివా

ధ్వాదిత్యాన్తత్వధీయోలచ్చిత్రత్యయః ॥ క్షేకయ్యాః నిందయా పాపి
ష్ఠయాఅనయా రామే ప్రవ్రాజితే తద్విరహాశాతారాజా కా
లధర్మంగతఇత్యాదిగర్హణైవ కందళితైః-కందళైః కిసలయః, తద్వంతః
కృతాః కందళితాః తైః సంవర్ధితైరిత్యర్థః + కందళవచ్ఛద్భాణ్ణిచి శా
విష్ఠవద్భావాల్ విస్తృతౌలుగితిలుక్ ॥ రామస్య గుణకీర్తనైవ గు
ర్వాజ్ఞాపరతంత్రః సత్యధర్మపరాయణాయం మునివ్రతచారీననంగత
ఇత్యాదిసద్గుణవర్ణనైవ ద్విగుణితైః-ద్విరావ రితైః, అవరోధవధూజన
పరిదేవనరవైరంతఃపురస్త్రీజనవిలాపాక్రందైః, దిజ్ఞుభామ-హరిదంత
రాశ్చేష, పదనెముచేతిగమ్యతే ॥ ముఖరితేషు-వాచాలితేషు, ప్ర
తిధ్వనితేషుపత్నివిత్యర్థః ॥ ౧౩౬ ॥—తతఃకింబాతమిత్యతఃపా ॥ అ
భూదితి ॥ తదా-తస్మిన్సమయే, సవిద్యతేరాజా చంద్రోయస్మిన్త
త్తథోక్తం కృష్ణపక్షరాత్రితావచ్ఛంద్రరహితమిత్యర్థః + శ్లేషికక
ప్రత్యయః ॥ అతఏవ ఘానః-తేజోహీనసద్గణోనక్షత్రమండలం,
యస్మిన్తత్తథోక్తం గగనాంగణం-సభస్థలమాలోక్య దృష్టేవవేత్యు
త్ప్రేక్షా ॥ అశేషం-కృత్స్నం, మహితలం-భూమండలంచ, అరాజ
కం-దశరథరహితం, అతఏవ ఘానసద్గణః సాధుజననివహోయస్మిన్త
త్తథోక్తంసత్ శాస్త్రం-స్తిమితమభూత్ + వాచాన్తశాంతేత్యాదినా
నిపాతః ॥ చంద్రరాహిల్యైవ గగనం యథా తేజోహీనక్షత్రకంభ
వతి తథా దశరథమహారాజరాహిల్యైవ భూతలమపి ఖన్నసాధుజన
మభూదిత్యర్థః ॥ ౧౩ ॥ రాజామృగాంకేక్షత్రియేన్మషెత్యమర్షః ॥ ౧౩ ॥
సన్త్యజ్యైవిదుషిశ్రేష్ఠసాధోభవతిచత్రిమ ॥ సర్వబిమ్మక్షిణినానా
ధరత్నమాలా ॥ అత్యోత్ప్రేక్షాశ్లేషయోస్సాపేక్షతావత్సంకరః ॥ ౧౩౭ ॥
తతః ॥ తతః-పరిదేవనానన్తరం, ప్రభాతే-పాతఃకాలే, సచివా-

స్త్రైలద్రోణ్యోం నిక్షిప్య క్షితిపతేస్తనుం క్షిప్రవేష భరతమకథితదశర
థకథావవాసయతేతి దూతాన్ కేకయేషుప్రేషయామాసుః ॥౧౩౫॥

తేపి జితపవనజననహయసంకోచితపథాః తురగపతిపురేదుస్వప్నదర్శ
నదూయమానమానసం భరతమభివంద్య గురునియోగం వ్యజ్ఞజ్ఞపక్ ॥
సోయం మాతామహేన మాతులేన యథాజితాచానుజ్ఞాతః కతిపయై

మంత్రిణః ॥ ని ॥ మంత్రిధీసచివామాత్యత్తమరః ॥ వసిష్ఠస్యవచసా
భరతాగమనపర్యంతమేతచ్ఛతీతం రక్షంత్యితినియోగవచనెన ॥ క్షితిప
తేః పరేతస్య దశరథస్య తనుంక లెఖరం, త్రైలద్రోణ్యోం-త్రైలపూరి
తకాష్ఠాంబువహిన్యాం, నిక్షిప్య-ఉచ్ఛానత్వాదినావైరూప్యభావా
థమితిభావః ॥ ని ॥ ద్రోణీకాష్ఠాంబువహినీత్యమరః ॥ అకథితదశ
రథకథా-అనివేదితదశరథవృత్తాంతస్సంతవీవ, అన్యథా కార్యవిఘాతా
పత్రైరితిభావః ॥ భరతం క్షిప్రమవిలంబితమేవ, ఆనయత-ప్రావయత,
ఇత్యాదిశ్చేతిశేషః ॥ దూతాన్-సందేశహరిణి, కేకయేషు-తన్నామ
కదేశేషు, ప్రేషయామాసుః-ప్రహితవంతః ॥ ని ॥ స్యాత్సందేశహరౌ
దూతఇత్యమరః ॥ ౧౩౫ ॥—శ్లోతి ॥ తేపి దూతాశ్చ జితపవనాః-
పవనాధికవేగాః, జవనా-జవశీలాశ్చ + జుచంక్రమ్యేత్వాదినాయుచ
యేహయాఅశ్వాస్త్రైస్సంకోచితస్సంకోచంప్రాపితవపంథా యేషాంతే
తథోక్తాస్సంతః తాదృగశ్వవేగవశాత్సంకుచితతయా ప్రతీయమానమా
గదైర్ధ్యాఇత్యథః ॥ తురగపతిరశ్వపతేః, కేకయస్యపురే-పత్తనే
దుస్వప్నదర్శనెన స్వపితుదుఃఖవస్థాశంసి స్వప్నదర్శనెన దూయ
మానం-పరితప్యమాన్య మానసంయస్యతం, తాదృశం భరతమభివం
ద్య-నమస్కృత్య, గురోర్వసిష్ఠస్య నియోగం శీఘ్రమాగంతవ్యమిత్వై
వరూపామాజ్ఞాం వ్యజ్ఞజ్ఞపక్-విజ్ఞాపయామాసుః ॥ ౧౩౬ ॥— ॥సో
యమితి ॥ సోయంభరతః మాతామహేన-మాతుఃపిత్రా, కేకయేనమా
తులేన-మాతృభ్రాత్రా, యథాజితాచానుజ్ఞాతః, కతిపయైరేవచినైః

చేవది నైరనిమి త్తసంపాతసాతంకస్సాకేతమాససాద ॥ ౧౪౦ ॥ వ ॥ అ
తిచకితమతిఃపురైవపశ్యత్ పురమయథాపురచారపౌగవగ్గమ్ । న్యవి
శతభరతఃపతీతదూతఃపితృభవనంపితృకాననాదనూనమ్ ॥ ౧౪౧ ॥ సపి
తరమనవేక్ష్యతత్రమాతుస్సదనగతఃప్రణివృత్తతామపృచ్ఛత్ । క్వను

క్షేచ్ఛి దేవాహూభిః, మాతులగృహానిగ్గమనదినమారభ్యాష్టమేదినఇత్య
ధః ॥ తథా రామాయణే ॥ అద్యమేనప్తమీరాతిశ్చ్యుతస్యార్యక
వేత్తనజతి కే కేయింప్రతి భరతవచనమ్ ॥ అనిమి త్తసంపాతేన-దుర్ని
మి త్తపరంపరయా, సాతంకస్సభయసంభ్రమస్సత్, సాకేతమయోధ్యా
మాససాద-ప్రాప ॥ ౧౪౦ ॥ — అతీతి ॥ పరీతదూతః-పరివెష్టితదూతాభరతః
పురా-పురాభావమనతిక్రమ్యయథాపురం-యథాపూర్వం+యథాధే-
అనతిక్రమణైఃవ్యయిభావః ॥ అవ్యయిభావశ్చైతి నపుంసకత్వం ॥
* హ్రస్వానపుంసకప్రాతిపదికస్యేతి హ్రస్వత్వం తన్నభవతీత్యయ
థాపురం తతశ్చాగశబ్దేన సుపుపెతినమాసః ॥ అయథాపురంచారః
ప్రచారః పరిపాటీ యస్యసతథోక్తః ॥ పౌరాణాంవగ్గఃసమూహో
యస్మిన్తతత్తథోక్తం త్రిరామవనపాసరాజవిపత్తిభ్యాం విషణ్ణజనస
మ్మూలమిత్యధః ॥ పురమయోధ్యాం, పురానికటవీన, పశ్యన్నవలో
కేయన్, ని ॥ స్యాత్ప్రబంధేచిరాతీతే నికటాగామికేపురైత్యమరః ॥
అతనివాతిచకితమతిరత్యంతభయసంభ్రాంతాంతఃకరణస్సత్, పితృకా
ననాల్-త్తశానాదనూనమన్యూనం భూతాకోశభూయిష్టత్వాత్తత్క
ల్పమిత్యధః ॥ పితుడశరథస్య భవనం-గృహం, న్యవిశత-ప్రవిష్ట
వాన్ ॥ ని ॥ త్తశానంస్యాత్పితృవనమిత్యమరః ॥ పుష్పితాగ్రావృ
త్తమ్ ॥ అయజనయుగరేభతోయకారోయజచనజౌజరగాశ్చపుష్పి
తాగ్రేతిలక్షణాల్ ॥ ౧౪౧ ॥ — సజతి ॥ సభరతః తత్రభవనే పితరంద
శరథమసవెత్త్యాదృష్ట్యా, మాతుః-క్షే కేయ్యాస్సదనగతో-గృహంప్రవి
ష్టేస్సత్, తాం మాతరం ప్రణివృత్త గురుజనాదరతత్పరత్వాన్నమస్కృ

మమగతవాఽపి తేతి సేషాపరుషతరం భరతాయవాచమూచే || ౧౮౨ ||
 వనచరఇవసాకం మైథిలీలక్షణాభ్యాం పితృవిధిమనురౌద్ధుం ప్రస్థితౌ
 రామభద్రః । తదనుతవపితాభూత్కాలధర్తానుకూలస్తవమనుభవయ
 థేచ్ఛంనిస్సపత్నాంధరితీమ్ || ౧౮౩ || మయూరీవమహానాగం కేక
 యాకేకయాత్మజా । భారత్యాభరతంచక్రే పరిక్షుభితమానసమ్ || ౧౮౪
 గ || తదనుభరతశ్చిరతరం విలప్య విలుప్యమానవివేకః కైకేయామిత్థమ్
 త్య మమ పితా-దశరథః, క్వను-కుత్రగతవానిత్యపృచ్ఛత్-పృష్టవాఽ
 అథ సేషా కైకేయా భరతాయ-భరతంప్రశీత్యథః || క్రియాగ్రహ
 ణమపి కర్తవ్యమితి సంప్రదానత్వాచ్ఛతుధీః || పరుషతరమత్యంతక
 ణకరౌరంయథాతథా వాచమూచే-ఉక్తవతీ, వృత్తం పూర్వవత్ ||
 ౧౮౨ || —అ || తత్ప్రకారమేవాహ || వనచరఇతి || రామభద్రః
 మైథిలీలక్షణాభ్యాంసాకం పితృవిధిం-పితృనియోగం, అనురౌద్ధుమను
 వర్తితుం, వనచరో మునిరివ ప్రస్థితౌ గతః, మునివేషధారీసః త్వం
 గచ్ఛేతి పిత్రాజ్ఞప్తస్సౌ అరణ్యంగతఇత్యథః || తదనుతదనంతరం
 తన పితా దశరథఃకాలధర్తస్య-మరణస్య, అనుకూలః-యోగ్యః, ఆభూ
 జ్ఞాతః, మృతఇత్యర్థః || ౧ || స్యాత్ప్రచతాకాలధర్త ఇత్యమరః || అత స్తన్యంని
 స్సపత్నాం-నిషకాంతకాం ధరితీం, యథేచ్ఛం-స్వచ్ఛేదమనుభవప
 రిసాలయేత్యథః || మాలినీవృత్తమ్ || ౧౮౩ || —మయూరీతి || కేక
 యాత్మజా-కైకేయా, భారత్యా-ఉక్తరూపయావాచా, భరతం మ
 యూరీబర్హిణీ + జాతే రస్త్రీవిషయాదయోపధాదితిజీష్ || కేకయా
 స్వవాణ్యో, ని || కేకాపాణీమయూరసేత్యమరః || మహానాగం-మ
 హాభుజంగమీవ, పరిక్షుభితమానసం-క్షుబ్ధహృదయం, చక్రే || ౧ || మ
 యూరౌబర్హిణోబహిః నీలకంఠౌ భుజంగభుగిత్యభిధానాన్తయూ
 ర్యాస్తద్విరౌధితాద్విదితిభావః || పూణోపమాలంకారః || ౧౮౪ ||
 తదనివృతి || తదను-కైకేయావచనాన్నంతరం, భరతశ్చిరతరం-బహుకా

కథయత్ ॥ ౧౪౫ ॥ ప ॥ పరిణతిపరుషాణాంపాప్తనాంసన్నిపాతాన్న
హిభవసిచతుణాం సాత్వమస్తాకమంబా । తదిహ తనయవత్యస్సల్లపి
ష్యంతికామం శ్రుతిపుటరచితారైస్తావంసవిత్రిమకీరైః ॥ ౧౪౬ ॥ గ ॥
తదను తన్ముఖాదాకృష్టదృష్టిరనుజమిదమవాదీత్ ॥ ౧౪౭ ॥ ప ॥

లం, విలప్య-పితృభాతృద్వైశేన పరిదేవనంకృత్యేత్యధః॥ విలుప్యమా
నా లోపం ప్రా ప్నువన్ వివేకాయస్యసతథా క్తః॥పితృమరణభ్రాతృ
వ్రవ్రజవశ్రవణలుప్తబుద్ధిస్ఫురణతయా కర్తవ్యాకర్తవ్యవిచారవిభురణ
త్యధః॥ కేకేయీమిత్థమకథయదవోచత్॥౧౪౫॥—తదేవవివృణో
తి ॥ పరిణతీత్యాదినా॥ శౌకైకేయి పరిణతిపరుషాణాం-పర్యంతేదుర్ద
శాను సంధాయకానాం, పాప్తనామేవంవిధపాపానాం ॥ ని ॥అస్త్రీ
పంకంపుమానాప్తేత్యమరః ॥ సన్నిపాతాత్సంఘాతాద్దేతాస్సాతథా
భూతా త్వం చతుణాం శ్రీరామాదీనామస్తాకం, అంబా-మాతా,
నభవసిహి-నజాయసేఖలు, ఈదృశాపిష్టాత్వమస్తాకమమ్భాభవితుం
నార్హసీత్యధః॥ తత్తత్తాత్కారణాత్ ఇహ-అస్మిన్లోకే, తనయ
వత్యః-పుత్రవత్యః, స్త్రీయః తథాభూతానామేవ పరిజ్ఞానసంభవాది
తిభావః॥ త్వం శ్రుతిపుటయోగ్యోగ్రగోళకయోః, రచితా-విహి
తా, ఆర్తిః-పీడాయయాసా తథోక్తా తస్యాగోత్రాణామత్యంతఖ
దకారిణ్యోఽత్యధః॥ అకీరైరుష్మీరైః, సవిత్రిమంబాం కామమ
త్యంతం సల్లపిష్యంతి పాపాచారేయం కిమేతదకృత్యమకరోత్ య
తౌ దుర్నివారాపకీర్తిమూలమభూదిత్యన్యోన్యసంభాషణం కరిష్యం
తీత్యధః॥ ని ॥ సల్లాపోభాషణంమిథఇత్యమరః॥ సంభావితస్యచా
కీర్తిర్రణాదతిరిచ్యతఇతి భగవద్వచనాదితిభావః ॥ అత్ర కైకేయా
నిజమాత్మత్వమపహ్నుత్య అకీర్తిమాత్మత్వస్యారోపాదపహ్నవభేదః॥
ఏతదాదిష్టాకచతుష్టయం మాలినీవృత్తమ్ ॥ ౧౪౬ ॥— తదితి ॥ తద
ను-తదనంతరం, తన్ముఖాత్కైకేయీవచనాదాకృష్టా-అపసారితా దృ

అవిరళమివవంశందద్ధుమాశ్రిత్యతాపంజనమనసికిరన్త్యాం హంతనత్యాం
భవత్యామ్ | అనుసవనమపాపై దేవతాపూజ్యమానావహతికథమిదా
నీమాశ్రయాశాభిధానమ్ || ౧౪౦ || అవిరతకృషితాంతం వత్సమాలా

ప్తిర్యేన సతథోక్తః || ఈదృగపకాకారిణ్య ముఖం కిమవలోకనీయ
మితి జగుప్సయా తదపనీతచక్షుస్సన్నిత్యథః || అనుజం-శత్రుఘ్నం
ప్రతీదంవచనమవాదీదవోచత్ || ౧౪౧ || —తదేవవివృణోతి || అవి
రళమితి || భాతీతిభవత్యాం పూజ్యాయాం + భాలేడేవతురత్యాణా
దికొడవతుప్రత్యయః ఉగితశ్చేతిజీవ || సత్యాం-సాధాన్యమస్యాంకై
కయ్యామితి సొల్లంతనోక్తిః || ౧ || సతీసాధ్వీపతివ్రతేత్యమః || అ
విరళం-సాంద్రం, ప్రవృద్ధమితియావత్ || అవికలమితిపాతే వైకల్యర
హితమక్షతమిత్యథః || ఇనవంశం-సూర్యవంశం, వేణువనంచగమ్య
తే || దద్ధుం-నాశయితుం, భస్మీకర్తుంచ, ఆశ్రిత్యాధిష్ఠాయ జనానాం
మనసి-హృదయే, తాపం-సంతాపమౌష్ణ్యంచ, కిరంత్యాం-విక్షిప్తాన్త్యాం
ప్రవర్తయన్త్యాంసత్యామిత్యర్థః || వంశవినాశకారిణ్యస్తస్మాన్సజ్జనమన
స్సంతాపహేతుత్వాదితిభావః || సవనేష్వనుసవనం ప్రాతరాదిసవన
త్రయేపీత్యథః + విభక్త్యర్థేవ్యయాభావః || అపాపేస్సుకృతిభిర్య
జమానైః, పూజ్యమానా దేవతా పావకల్పిత్యథః || ఇదానీమస్మిన్న
నసరే, ఆశ్రయం-కాష్ఠగుల్తాదికమశ్నాతీత్యాశ్రయాశః సఇత్యభిధా
నం నామధేయం కథం వహతి ప్రాప్నోతి-నవోధవ్యమిత్యథః || న
తిప్రతిపక్షే న్వప్రతిష్ఠాయాఅనిర్వాహ్యాత్వాదితిభావః || ౧ || ఆశ్ర
యాశోబృహద్భానుఃకృశానుఃపావకోనలఇత్యమరః || హంత అప్ర
చ్యుతస్యాస్తద్వంశస్యేయంప్రచ్యుతిం సంపాదితవతీతిభేదఇత్యథః ||
అత్రోపమేయస్యాధిక్యకథనాపేక్షయోపమానస్య పావకస్యాశ్రయా
శాభిధానవహనాక్షేపాత్ప్రతిపాలంకారః * యత్రోపమానస్యాక్షేపః
క్షేమథాన్యేనకథ్యతే | యదోపమేయభావోత్త్ర ప్రతిపస్సాన్వదలం

కృధేనోరపితనుజశతానాంమాతురస్సంబధూవ । తదిహతనయశోకం
సంతరేదేకపుత్రా కథయకథమిదానీం కోసలేంద్రస్యపుత్రీ ॥౧౪౯

కృతిరితిలక్షణాత్ ॥ ౧౪౯ ॥ — అ ॥ పుత్రపీడనమతిసుస్సహదుఃఖ
కారణమితి దర్శయితుమితిహాసమాహ ॥ అవిరలైతి ॥ అవిరతా-అవిచ్ఛి
నాఽ, మధ్యాహ్నపర్యంలైతి యావత్ ॥ తయాకృష్యాకర్షణేన తా
స్తం-గ్లానం, ఖన్నం వత్సంతనయా-బలీవర్ధావిత్యర్థః ॥ జాతావేక
వగనం ॥ స్వపంశ్యత్వాదవత్సత్వేననిచక్షః ॥ ని ॥ వత్సోనాకుటజేవ
షే తణకెతనయాదికఇతివైజయంతీ ॥ ఆలోక్య - దృష్ట్వా, త
న్వాంజాతాస్తనుజాః-పుత్రాః లైషాం శతానాం మాతుః అనేకపు
త్రజనన్యాఅపీత్యర్థః ॥ ధేనోః-కామధేనోః, గగనస్థాయాఇతిశైషః
అస్రమశ్చ బధూవ తనయశ్లేశజనితశోకవశాదుదితవతీత్యర్థః ॥ ని॥
రోదనంచాస్రమశ్చచెత్యమరః ॥ తత్తస్మాత్కారణాదేకః ఊరామః
పుత్రోయస్యాస్సాతథోక్తా ఏకపుత్రా కోసలేంద్రస్యపుత్రీ - కాస
ల్యా, ఇహస్త్రికాలాకే ఇదానీం తనయశోకం-పుత్రవిరహజనితశోకం
అతిదుస్తరమితిభావః । కథం కేనోపాయేన సంతరేత్-తరితుం శక్ను
యాత్, నకేనాపి సంతరేదేవేత్యర్థః ॥ కథయ-బ్రూహీతివిషాదా
భినయవచనం బహుపుత్రసంపన్నాపి స్వలోకనివాసిన్యపి కామ
ధేనురపి సాక్షాదనాత్తజస్యాపి వత్సస్య శ్లేశమసహమానా శోచితవతీ
ఏవంధూతాకౌసల్యా శోచిష్యతీతి కిమువక్తవ్యమిత్యర్థః ॥ తథాశ్చ
రామాయణమ్ * యస్యాఃపుత్రసహస్రాణి సాపిశోచతికామధుక్ ।
కింపురర్యావినారామం కౌసల్యానర్తయిష్యతి॥ ఏకపుత్రాచసాఙ్గీ
చవివత్సేయంత్యయాకృలైతి ॥ అత్ర కామధేన్వపేక్షయా అసారా
యాః కౌసల్యాయాః శోకసంతరణాశక్తత్వస్య కైముత్యన్యాయేన
కథితత్వాదథాపత్తిరలంకారః ॥ ఏకస్యవస్తునాభావాద్యత్ర వస్తవ
న్యథాపతేత్ । కైముత్యన్యాయపస్సాస్యాదథాపత్తిరలంక్రియేతి ల

అపిచీదియమమంత్రేకాలయోగాన్నరేంద్రే వరయగరసనాభ్యాంప్రా
ణవాాయుంతదీయమ్ । అపనగరమముష్యావర్తనంయుక్తరూపం పితృవ
నవసుమత్యాం క్వాపివర్తీకవత్యామ్ ॥ ౧౫౦ ॥ ఏషా నికృష్టమతిరా
త్తగుణోచితేషు వంశేషుసత్సుబహుధాపిశితాశనానామ్ । మాకంద
క్షణాత్ ॥ ౧౫౧ ॥—అపిబదితి ॥ ఇయంకైకేయాభుజగీచప్రతీయతే
నరేంద్రే-రాజ్ఞి, దశరథే, విషవైద్యేచ ॥ ని ॥ నరేంద్రఃపాథివేరా
జ్ఞివిషవైద్యేచకథ్యతఇతివిశ్వః ॥ కాలయోగాత్కాలవశాత్, నవిద్య
తే మంత్రఉపాయవంతనం భుజగస్తంభనమంత్రశ్చ యస్యతస్త్విన్
అమంత్రే పూర్వం మంత్ర సంపన్నత్వేపి కాలవశాత్తద్విహీననతీత్య
థః ॥ వరయగమేవ రసనె తాభ్యాం తదీయం నరేంద్రసంబంధినం
+ త్యదాదీనిచేతిసృద్ధసంజ్ఞాయాం వృద్ధాచ్ఛితిధప్రత్యయః ॥ ప్రాణ
వాాయుమపిబల్-పీతవతీ, వరయగాపదేశేన నరేంద్రం నిహతవతీత్య
థః + పాపూర్వైత్యాదినాపిబాదేశః ॥ అముష్యాః-కైకేయాః న
గరాదపస్పత్య అపనగరం అయోధ్యానగరం వజ్జయిత్వేత్యథః +
అపపరిబహిరంచనఃపంచమ్యాఇత్యప్యయాభావనమాసః ॥ అవ్యయ
భావశ్చేతినపుంసకత్వం ॥ వర్తీకవత్యాం భుజగీనివాసాచిత వామలూ
రుప్రచురాయాం ॥ ని ॥ వామలూరుశ్చనాకుశ్చవర్తీకం పున్నపుంస
కమిత్యమరః ॥ క్వాపి కస్యాంచిత్ పితృవనవసుమత్యాం-శ్మశానభు
వివర్తనమనస్థానం యుక్తరూపం ప్రాశస్త్యేనయుక్తం + ప్రశంసా
యాంరూపమ్ ॥ ఉచ్యక్వాగ్రసమాచారేయం నగరాన్ని రావసనీయే
త్యథః ॥ అత్ర వరయగే రసనాత్వరూపణాలైకేయాభుజగీత్య
ప్రతీతేః శ్లేషసంకీర్ణైకదేశవర్తినావయవరూపకం తథా పూర్వవా
క్యాథసోఽత్రవాక్యాథంప్రతి హేతుత్వాచాప్యాథాహేతుకం
కాన్యలింగమిత్యనయోరంగాంగిభావేనసంకరః ॥ ౧౫౦ ॥— ॥ ఏష
తి ॥ నికృష్టమతిర్మిచబుద్ధిరేషా కైకేయా అత్తగుణోచితేషు నిజదు

శాలినివనేవిషవల్లరీవహహంతకేకయకు లేకధమావిరాసీత్ || ౧౫౧ ||

జననీతివిహీనామేజననీతినధర్మవిత్ | నిరయాన్నిరయాద్విరోనిరయా

దివసానుజః || ౧౫౨ || గ : తత్ర సామాత్యస్సముపెత్యపత్యశ్చితా

ధిరోహణమభిలషంతిం కౌసల్యాం భరతశ్చపథశలైర్నివార్య వసిష్ఠా

గుణానుగుణేషు, పిశితాశనానాం-రాక్షసానాం,వశేషు బహుధా

బహుప్రకారేణ, సత్సు-విద్యమానెషు, మాకందైశ్చూతవృక్షైశ్చాల

తైభీక్ష్యమితి మాకందశాలిని + బహుళమాభీక్ష్యజ్ఞాతిణినిః || తస్మిన్

వనే-ఉద్యానె, విషవల్లరీ-విషమంజరీవ || ని || వల్లరీమంజరీసమే ఇ

త్యమరః || కేకయస్యరాజ్ఞఃకులె సకలలోకశ్లాఘ్యై మహారాజవంశ

ఇత్యథః || కథం కుతః ఆవిరాసీత్-ఉదితాభూత్, తాదృజ్మహారా

జకులె అస్యాఉత్పత్తిరనుచితైత్యథః || ఉపమాలంకారః || వసంతతి

లకావృత్తమ్ || ౧౫౧ ||—జననీతి || వీరః దేయదానాదిషువీర్యశాలి,

ధర్మవిద్ధర్మజ్ఞః సఃభరతః మే-మమ, జననీ-మాతా, జనానాం నీత్యా

మర్యాదయా- విహీనేత్యుక్తేవతిశేషః || సానుజస్సశత్రుఘ్నస్సన్,

నిరయాత్-రలయోరభేదాన్నిలయాత్, కైకేయ్యాగృహాత్ నిరయాన్న

రకాడివ || నిః || స్యాన్నారకస్తునరకౌనిరయోదుగతిస్త్రియామిత్య

మరః || నిరయాత్-నిరగాత్ + నిర్పూర్వాత్ యాప్రాపణ ఇత్య

స్తాద్ధాత్సౌలజ్ఞః || ఉపమానుప్రాసయోస్సంస్కృష్టిః || ౧౫౨ ||—

తత్రేతి || తత్ర-తస్మిన్సమయే, భరతస్సామాత్యస్సవంత్రీవర్గస్సన్

సముపెత్య-సమీపమాగత్య, కౌసల్యాయాఇతిశేషః || పత్యః భర్తుర్ద

శరథస్య, చితాధిరోహణమనుగమనమభిలషంతిం కామయమానాం ||

న్తో || ఆర్తారేముదితేహృష్టాప్రోషితేమలినాకృశా | మృతేమీయేత

యానారీ సాస్త్రిజ్ఞేయోపతివ్రతేతి స్మృత్యా తస్య పతివ్రతాధర్మత్వా

దితిభావః || కౌసల్యాం శపథశలైః * కృతా శాస్త్రానుగా బుద్ధిర్తా

భూత్తస్యకదాచన | సత్యసంధస్సతాంశ్రేష్ఠోయస్యార్యోనమతేగత

దిష్టేనపథా దశరథాయ సదాయాగశీలాయ యాయజూకాభిప్రేతం
ప్రేతకృత్యమకరోత్ ॥ ౧౫౩ ॥ ప ॥ తాతే పితృవనంయాతేయాతుం
భ్రాతృవనంతదాభరతఃప్రాథమ్యామాస ప్రాంజలిః ప్రకృతీఃకృతీః॥౫॥
అథ తాభ్యాంకౌసల్యాసుమిత్రాభ్యామంతఃపురజనెనచసాకమనునీతా

ఇత్యాదిశ్రీరామాయణాక్తానైకశపథైరిత్యధః ॥ నివాన్య చితాధి
రోహణాభినివేశాన్నివర్త్య, వసిష్ఠేన-నిజకులాచార్యేణ, మహర్షిణా
ఆదిష్టేన పథా అంత్యేష్టిమాగేణ సదా యాగశీలాయ దశరథాయ
యాయజూకః-అశ్వమేధాదిబహుయజ్ఞకర్తా ॥ ని ॥ ఇజ్యాశీలో యా
యజూకఇత్యమరః ॥ + యజజపదశాం యజఇతియజలైర్యజంతాదా
కప్రత్యయః ॥ తస్యాభిప్రేతమభివ్రతం ॥ ప్రేతకృత్యం దహనాదిష్టు
తసంస్కారమకరోత్ ॥ ని ॥ మృతఃప్రేతఃపరాసు శ్చైతివైజయంతీ
౧౫౩ ॥—తతః కింజాతమిత్యతఆహ ॥ తాతఇతి ॥ కృతమనెనకృతీ
కుశలః కృతకృత్యఇత్యధః + ఇష్టాదిభ్యశ్చైతిఇనిప్రత్యయః ॥ భరతః
తాతే పితరి దశరథే పితృవనం-శ్తశానం, యాతే-గతెసతి, పరలోక
గామినోసతీత్యధః ॥ తచాతస్త్రిన్సమయే స్వయం భ్రాతృవనం శ్రీ
రామాధిష్ఠితం దండకావనమిత్యధః ॥ యాతుం-గంతుం, ప్రాంజ
లిః-కృతాంజలిస్సన్, + ప్రాదిభ్యిత్వాదినాప్రబద్ధోంజలి ర్యనైతిబహు
వ్రీహిఃప్రకృతీరమాత్యాదీ ॥ని॥ప్రకృతిస్సహజేయోనావమాత్యేపరమా
త్తనీతివిశ్వః॥ స్వామ్యమాత్మసుహృత్కౌశరాష్ట్రదుర్గబలానిచ । రా
జ్యాంగానిప్రకృతయఃపౌరాణాం శ్రేణయోపిచెత్యమరః ॥ ప్రార్థయా
మాస-యాచితవాన్ ॥ ౧౫౪ ॥ —తదనంతరవృత్తాంతమాహ ॥అథేతి ॥భ
రతః అనునీతః వసిష్ఠసుమంత్రాదిభిః ప్రార్థితస్సన్ తాభ్యాంమా
తృత్యేన ప్రసిద్ధాభ్యాం కౌసల్యాసుమిత్రాభ్యాం క్షేకేయ్యా అనా
దరాభిభూతత్వాదితిభావః ॥ తథాంతఃపురజనేన అన్యేన రాజావరో
ధవధూజనేనచసాకం భవభం-గృహం, అభజత-ప్రవివేశ ॥ ౧౫౫ ॥—

భరతౌ భవనమభజత ॥ ౧౫౫ ॥ అథ యథావిధిపహితౌర్ధ్వదైహికంగ
మితచతుర్దశదివసం దివసకరకులహితైస పురోహితైసనగరన్మద్యేశ్చసా
ర్థమమాత్యాస్సముపెత్య ముకుట భరణాయభరతంప్రార్థయామాసుః॥

అథేతి ॥ అథ-గృహప్రవేశానంతరం, విధిమనతిక్రమ్య యథావిధి-య
థాశాస్త్రం + యథాసాదృశ్యశ్చత్యవ్యయిభావః ॥ ఊర్ధ్వం దేహద్భు
వమాధ్వం దేహికం పరలోకక్రియాం ॥ ౧ ॥ మృతాధంతదహే దా
సం త్రిమస్యాదౌర్ధ్వం దేహికమిత్యమగః + ఊర్ధ్వం దేహచ్ఛృతి వ
త్తవ్యాట్టక్ ॥ అనుశతికాదేరాకృతిగణత్వాదుభయపదవృద్ధిః ॥ విహి
తమాచరితమాధ్వం దేహికంయేనతంతథోక్తం గమితానీతాశ్చతుర్దశస
ఖ్యాకాదినసాయేనతం భరతం అమాసహవసంతీత్యమాత్యాః మత్రి
ణః + అవ్యమాత్త్యప్ ॥ దివసకరకులహితైస-పురోహితైస వస్మిషేన
తథా నగరే పత్తనే, యేవృద్ధా-జ్ఞానవిద్యావయోవృద్ధాః తైశ్చ సా
ధం సముపెత్య-సమీపమాగత్య, ముకుటస్య-రాజచిహ్నస్య, కోటి
రస్యభరణాయ-భరతంప్రార్థయామాసుఃయాచితవంతఃసూధాభిషి
క్తోభూత్వా భువంపరిపాలయేత్యనునీతవంతఇత్యధః ॥ ననుక్షత్రియ
స్యషోడశాహసీతి షోడశాహశౌచసద్భావాత్ కథం చతుర్దశదివస
మిత్యుచ్యతఇతిచెత్సత్యం ॥ * క్షత్రియస్తుదశాహేన స్వకర్తనిరతశ్చ
చైతీత్యేది విశేషశాస్త్రానుసారేణ దశాహేనాశౌచనివృత్తౌ ద్వాదశే
హేని శ్రాద్ధంకృతవానితిమంతవ్యం ॥ చతుర్దశదివసమితితువాస్తవత్వా
వవిరోధః ॥ తథాచరామాయణమ్ ॥ * త్షోడశాహేతిగతేకృతశౌ
చాన్యపాత్తజః ॥ ద్వాదశేహానిసంప్రాప్తేశ్రాద్ధకర్త్యాకారయత్ ॥
తథా ॥ తతఃప్రభాతసమయే దివసేచ చతుర్దశే । సమేత్య రాజక
దేహాదూర్ధ్వమూర్ధ్వదేహః । రాజదంతాదిః । ఊర్ధ్వం దేహేభవంబౌ
ర్ధ్వం దేహికం । అధ్యాత్మ్యాదిత్వాట్టఙ్ ॥ అనుశతికాదిత్వాదుభయప
దవృద్ధిః । కేచిడుత్తరపదవృద్ధిం నెచ్ఛంతీత్యమరసుధాయాం ॥

॥ ౧౫౬ ॥ తతస్తాన్నిర్బధ్నతోభగతః ప్రత్యవాదీత్ ॥ ౧౫౭ ॥ —

॥ ప ॥ బహుభిరిహ కిముక్తైస్త్యక్త సామిత్రివృత్తిర్ముకుటమపి వ
హేయంయష్టదాజ్ఞాహిపూజ్యా । మమపరమవకాశః పణశాలాశు
కూబః క్వచిదపివిపులాయాంనాస్తిచెద్దండకాయామ్ ॥ ౧౫౮ ॥ X ॥

రూరౌ భరతంచాక్యమబ్రువన్నితి * తతఃప్రభాతసమయే దివసేథ
త్రయోదశే । విలలాపమహాబాహుర్భరతశ్శోకమూర్ఛితఇతి ॥ త్రయో
దశేహ్నా భరతస్య శోకవిహ్వలత్వేన ప్రసాదయితుమయ క్తత్వాద్దివ
సేచచతుర్దశఇతి ఊరామాయణేఉక్తమ్ ॥ అత్రతు గమితచతుర్దశది
వసమిత్యనెన చతుర్దశస్యాప్యహ్నోగమితత్వాత్ప్రచద శేహ్నా త్యా
యాతం ॥ తథాచ ఊరామాయణవిరోధఇతిచేత్ ॥ తర్హియద్యపివిరో
ధోదుర్వారః ॥ తథాపి యథాకథంచిదుపాంత్యన్యాయేన చతుర్దశది
వసవేవ పరిణమయితవ్యమ్ ॥ యచ్ఛా గమితఇత్యత్ర వర్తమానార్థే
క్తప్రత్యయే క్రియమాణే గమితౌగమ్యమానేః నీయమానఇతి యావ
త్ ॥ చతుర్దశఃదినసో యోనతమితి చతుర్దశదివసవేవ పర్యవస్యతితథా
నకోపి విరోధఇత్యలమతి ప్రసంగేన ॥ ౫౬ ॥ —తతః ప్రాథమ్యానాన
స్తరం, నిర్బధ్నతః ముకుటభరణాథం నిర్బంధం కుర్వతః, తానమా
త్యాక్ ప్రత్యవాదీత్-ఉవాచ ॥ ౧౫౭ ॥ —తదేవాహ ॥ బహుభి
రితి ॥ ఇహేదానీం బహుభిరనేకైరుక్తైః ఉక్తిభిః + భావేక్తః ॥ కిం
నకించిదపీత్యథాః ॥ వృధా కాలక్షేపావహత్వాదితిభావః ॥ కింతు త్య
క్తా-విస్మయా, సామిత్రైలక్షణస్య, వృత్తివర్తనం ఊరామక్షాంత
ర్యరూపం యేనసతతోక్తస్సౌ ముకుటమపి వహేయం-ధారయేయం
రాజ్యాధిపత్యమంగీకర్యామిత్యథాః ॥ అపిశబ్దస్సంభావనాయాం ॥
కుతః యష్టాకమాస్తానాం భవతామాజ్ఞానియోగః పూజ్యాహి-మాన
నీమాఖిలు, అనశ్యక్తర్థజ్యేష్ఠ్యర్థః ॥ కథంచేత్ విపులాయాం-విస్తృ
తాయాం దండకాయాం క్వచిత్కుత్రచిదపి మమ పణశాలాశుకా

ఇత్యుక్త్వా శ్రీరామసేవాత్సుకమానిశ్చకామ ॥ తత్ర ॥ ౧౫౯ ॥
 ప ॥ అనుపధిరచయితావసత్పథేపాంసులత్కం సుజననయనసౌఖ్యప్రా
 తికూల్యంచకృత్వా । నరపతిగృహమధ్యాత్మాణామద్భూతానామానా
 లః పణాశాలానిర్దానానుగుణః తావంతాత్రకఇత్యథః॥అవకాశాంతే
 రం పరమత్యంతం నాస్తిచేత్ తదా వసాయమితిసంబంధః ॥ అతా
 లక్షణవత్ శ్రీరామకైంకర్యతత్పరేణైవ మయాభూయతే నతుముకు
 టభరణాదకవతేతి తాత్పర్యమ్ ॥ ౧౫౯ ॥ — ఇతి ॥ ఇత్యనేనప్రకా
 రేణోక్త్వా శ్రీరామసేవాత్సుకం-శ్రీరామకైంకర్యోత్కంఠితం,మ
 నః చిత్తం యస్యసతథోక్తస్సన్ నిశ్చకామ-నిజగామ, గృహాది
 తిశేషః ॥ తత్రైతి ॥ తత్ర తస్మిన్ భరతనిగ్దామనసమయే ॥ ౧౫౯ ॥
 అనుపధీతి ॥ అనుపధి-అకపటం, అగూఢమితియావత్ ॥ క్రియావిశే
 షణమేతత్ ॥ ని ॥ కపటాస్త్రీవ్యాజదంభోపధయఇత్యమరః ॥ స
 త్పథే శ్రీరామాభిషేకాచరణరూపసాధుమాగే, అన్యత్ర సతాం న
 క్షాత్రాణాం పంథాస్తస్మిన్నాకాశే + ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాం
 తః ॥ పాంసవోవాషా అస్యాస్సంతీతిపాంసులా॥ ని ॥ స్తేవ్రిణీపాం
 సులాచస్యాదిత్యమరః ॥ + సిద్ధాదిత్వాల్లచృత్యయః ॥ తస్యాభావ
 స్తత్త్వం తద్విమాతకరణరూపదోషకారిత్యమిత్యథః+ త్వతలార్థ
 ణవచనస్యేతిపుంవద్భావోవక్తవ్యః ॥ అన్యత్ర పాంసవః-పరాగా అ
 న్యసంతీతి పాంసులః తద్భావస్తత్త్వం రచయితావ-ప్రకటయితాన్, ఆ
 పాద్యచ, అతఏవ సుజననయనసౌఖ్యప్రాతికూల్యం సజ్జననైత్యోత్స
 వవిఘాతం, అన్యత్ర సుప్టుజనానాం నయనసౌఖ్యస్య-నైత్రసుఖస్థితేః
 ప్రాతికూల్యం-విరోధంచకృత్వా ఉద్భూతానామానా-పరిభ్రమమాణా,
 ఏకత్రాన్తత్రత్వాదన్యత్ర స్యాభావ్యాచ్ఛేతిభావః ॥ కుటిలగతిఃక
 గతిః, ఏకత్ర కుబ్జత్వాదన్యత్ర తాదృశ్చక్రచక్రమణశీలత్వాచ్ఛేతి
 భావః ॥ మంథరానామ-మంథరేతిప్రసిద్ధా, వాత్యా-వాతసంహతిః,

కుటిలగతిరుదస్థాన్తంధరానామవాత్యా || ౧౬౦ || కేశహస్తంస్వహస్తే
స గృహీత్వాతద్వధోద్యతమ్ | కౌసల్యావారయామాసక్రుద్ధం రామా
నుజానుజమ్ || ౧౬౧ || X || తతస్సాంతఃపురజనఏవపురాన్నిర్గత్య శి
ల్పిపర్గసమీకృతసరణిగ్భగతఃపురతఃప్రసృతసరగజరథతురగచరణక్షుణ్ణ
త్తోణితలసముత్క్రిణేన రేణునికురుంబణజంబాలయన్నంబరగంగాం

+ పాశాదిభ్యోఽమృతీయప్రత్యయః సరపతిగృహమధ్యాత్ - రాజభవ
నాంతరాత్, తూణాం-క్షిప్రముదస్థాదుత్థితవతి నిగతవతిత్యధః ||
+ ఉదోనూధ్వకర్తణీశ్యతస్య ప్రత్యేవాహరణమేతత్ || అత్ర ప్ర
కృతాప్రకృతగతః శ్లేషాలంకారః || * ప్రకృతాప్రకృతాభయగతము
క్రమేచ్ఛబ్దమాత్రసాధర్మ్యం || శ్లేషోయం శిష్టత్వంనత్వత్రాద్యద్వయే
నాంత్యితిలక్షణాత్ || ౧౬౦ || — కేశహస్తమితి || తతస్తదనంతరం
క్రుద్ధం తద్దృశ్యనాతౌపాద్యైకం అతఏవ స్వహస్తేన-నిజకరేణ, కేశ
హస్తం-మంధరాకేశకలాపం || ని || పాశఃపక్షశ్చహస్తశ్చ కలాపా
ర్థాఃకచాత్పరభత్యమరః || గృహీత్వా తస్యాః మంధరాయాః వధేఽ
ద్యతముమ్యక్తం ఈదృక్వాపిప్రాయావధేన స్త్రీహత్యాదోషానప్రస
జ్యేతేతి తద్విషయంసనె విహితాగ్రహమిత్యధః || రామానుజస్య-భ
రతస్య, లక్ష్మణస్యవా అనుజర శక్రుఘ్నం కౌసల్యావారయామాస కి
మనెన క్షుద్రవాసీనిగ్రహేణేతితన్నిర్బంధాభినివేశాన్నివారితవతిత్య
ధః || ఏతేనాస్యాస్సాధ్వజనోచితదయాపాశీల్యాదిగుణసంపత్తిన్మాన్
చితేతి మంతవ్యమ్ || ౧౬౧ || — తతః || తతః-తదనంతరమ్, భ
రతస్సాంతఃపురజనఏవకౌసల్యాద్యంతఃపురస్త్రీసహితస్సన్నైవశిల్పివ
గేణ ఖనకవధాకిన్యక్షతక్షకప్రముఖశిల్పినివహేన, సమీకృతాగర్త
పాషాణగుల్తాదినిరసనెన ఋజూకృతానరణిర్తాగోక యస్యసతతోక్త
స్య పురతః-పురస్తాత్, ప్రసృతానాం-ప్రవృత్తానాం, నరాణాం గ
జానాం రథానాం తురగాణాంచ, చరణైః-పాదైః, క్షుణ్ణమవహారి

గంగాంచ సుమంత్రఫణితగుణనివహగుహానుమత్యా నిస్తీర్య దూ
రాదేవాశ్రమద్వారి నివేశితబలభారో భరద్వాజాభివందనమకరో
త్ ॥ ౧౬౨ ॥ సోయం ప్రీతమనామునిర్భరద్వాజో భరతం జననీజన
మపి ప్రత్యేకమాలోక్య సేనామప్యాహూయ యథోచితమాతిధ్యమ
తంయత్ క్షోణీతలం తస్మాత్సముత్క్రిణేన-సముద్భి తేన, రేణునికరు బె
పాంసుభరణ, అంబరగంగామాకాశగంగాం జంబాలయన్ జంబా
లవతీంకుర్వన్ పంకిలయన్నిత్యధః ॥ అసంబంధే సంబంధరూపాతిశ
యోక్తిః ॥ ని ॥ నిషద్వరస్తుజంబాలః శంకోక్త్రీశ్యాదకర్షమావిత్యమ
రః + జంబాలశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాల్లటశ్శత్రా దేశః ॥ తథాసు
మంత్రేణ ఫణితోవశేతః గుణనివహస్సశీల్యసాహార్దాచి సద్గుణసం
పత్తిర్యస్యతథోక్తస్య గుహస్య నిషాదనాథస్యానుమత్యాంగీకారేణ
గంగాం-ఘాతలవాహసీంచ, విస్తీర్య-తీర్తావ, అత్రాస్తాభిః క్రియ
మాణమతిధిసత్కారం పరిగృహ్య పునగ్ంతవ్యమితి ప్రాధాన్య
మానం గుహం సాంత్యవచనైః ప్రసాద్య తదనుమత్యా తేనసవైవ
గంగాం సంతీర్యేత్యధః ॥ దూరాద్దూరతపవ-విప్రకృష్టదేశవీవ, మ
హాషేరవరోధభయాదితిభావః + దూరాంతికాథేభ్యో ద్వితి
యాచేతిచ కారాత్పంచమి ॥ ఆశ్రమద్వారె-తపోవనప్రతిహరప్రదె
శే, నివేశితబలభారస్సంస్థాపిత సేనానివహస్సన్ మహర్ష్యాశ్రమపీ
డా భయాత్కృశాదేవవిస్మృష్టసేన్యిత్యధః ॥ తథా శ్రీరామా
యణమ్ ॥ ॥ భరద్వాజాశ్రమం దృష్ట్వా క్రొశాదేవనరర్షభః । బ
లంసర్వమవస్థాప్య జగామసపురోహితఇతి ॥ అథ భరద్వాజస్య ము
నేరభివందనం-పాదవందనమకరోత్ ॥ ౧౬౩ ॥ —సఇతి॥ సోయం
మునిర్త్తననశీలః భరద్వాజః ప్రీతమనాస్సంతుష్టాంతఃకరణస్సన్, భ
రతం జననీజనమపి కౌసల్యాదిభరతమాతృజనంచ ప్రత్యేకం వివిక్తమా
లోక్య దయాదృష్ట్వానుగృహ్యేత్యధః ॥ సేనాం-భరతచమూమప్యా

కురుత ॥ ౧౬౩ ॥ ప ॥ తథాతిధ్యంచక్రే భరతబలభాజాంతనుభృతాంభ
 రద్వాజిసోస్యంభుకుటిభటకల్పఖిలసురః । తపస్తప్తాప్తాఘోరం ఐవి
 సుమనసస్తత్ఫలభుజో యథాలేషాం తౌషఃక్షణవభిలషేయర్తునికృ
 హూమి-ఆనీయతామితస్సేనెతి భరతమాజ్ఞాప్య లెద్భృత్యముఖేనా
 కారయిత్సేత్యధః ॥ యథోచితం-యథార్హమాతిధ్యమతిధిసతాగారం
 అకురుత-కృతవా ॥ ౧౬౩ ॥ —తత్ప్రకారమేవవణమితి ॥ తథేతి ॥
 భు, కుట్యా-భూభంగమాత్రేణైవహేతునా, ఈషదసమాప్తౌ భటాభ
 టకల్పః కి-కరప్రాయాఇతియావత్ + ఈషదసమాప్తౌ కల్పజ్ఞే
 శ్యదేశీయరఇతి కల్పప్రత్యయః ॥ ని ॥ కల్పజ్ఞేశ్యశ్చదేశీయఃప్రత్య
 యాఃకించిమానకెఇత్యమరః ॥ తే అఖిలసురా-అఖిలదేవా యస్యసత
 ధోక్తః ॥ లోకత్రయైవస్యాసాధ్యం నకించిదస్తీతిభావః ॥ అతఏవసో
 యంభరద్వాజః భరతస్య బలభాజాం చమూదరాణాం + భజోన్వీః
 తనుభృతాం-శరీరిణాం, తథా లేన ప్రకారేణ ఆతిధ్యం-అభ్యంగస్నా
 నవాసా గంధమాల్యాలంకారమృష్టాన్నపానాద్యతిధిసతాగారం చక్రే
 చకార + అతిథ్యేణ ఇతితాదర్శ్యేణ్యప్రత్యయః ॥ కథం చకారేత్య
 తఆహ ॥ ఘోరం దుష్కరం తపః వ్రతౌపవాసాదియాపంతప్తాప్తకృ
 త్వా, సుమనసో దేవాస్సంతః అతఏవ దివి-స్వగే, తత్ఫలభుజఃత
 స్య తపస్య ఫలభుజః రంభానంభోగాదిఫలభోక్తారః పురుషాః ముని
 కృతం-భరద్వాజేన విహితం లేషాం భరతచమూచరాణాం తౌషమా
 నందం, క్షణం-క్షణమాత్రం, యథాఽభిలషేయః-క్షణమాత్రమపీదృక్ష్వ
 రిహోషోస్తాకంసంభవేద్యం తస్మా కృతార్థాభవేమేతి యథావాంఛేయు
 స్తథాచకారేత్యధః ॥ సర్వేపి చమూదరామునికృతాతిధ్యవశాత్సర్వ
 గఃసుఖాదప్యధికం సుఖమనుబభూపురిత్యధః ॥ అత్ర స్వర్గిణాంత
 త్పురితౌషణాభిలషణాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తరతిశయోక్తిభేదః ॥
 శిఖరిణీన్యత్తమ్ ॥ రహేరుదైశ్చిన్నాయమనసభలాగశ్శిఖరిణీతిక్షణ

తమ్ || ౧౬౪ || గ || ఇతి తద్దినం దినశతకల్పం తత్తనీత్వా మునెర్ని
దేశేన సర్వే చిత్రకూటవనోద్దేశమవిశత్ || ౧౬౫ || తత్ర సన్యస్త
ప్రేన్యస్తత ఇతోగుహేనసహ రామమన్విష్యత్ హవ్యగంధినా గంధ
వహేన హోమధూమేనచ దూరాదేవ విభావ్యమానమచలమృగగ
ణం అదృశ్యరూపాభిర్వనదేవతాభిరవకీర్యమాణబలికుసుమమశేషపి
శితాశనపిశాచాచ్ఛాటనమంత్రాయమాణ లక్ష్మణచాపఘోషశ్రవణ

త్ || ౧౬౬ || — ఇతీతి || ఇత్యనేనప్రకారేణ తద్దినం మునిదర్శనదీప
నం దినశతకల్పం త్విరామదర్శనౌత్సుక్యాద్భహుదినతుల్యమితిర్థః ||
ః తత్ర భరద్వాజాశ్రమే నీత్వా-గమయిత్వా, అథ మునేః నిదేశే
న-భరద్వాజాజ్ఞయా సర్వే భరతాదయశ్చిత్రకూటస్య పర్వతస్య వ
నోద్దేశం-వనప్రదేశమవిశత్-ప్రవిష్టవంతః || ౧౬౭ || — తత్రేతి ||
భరతః తత్ర వనోద్దేశవీవ సన్యస్తప్రేన్యస్తస్త్రికానీకస్సత్, త్విరా
మమనస్యన్యథాప్రతీత్యనుదయాథ-మితిభావః || తథా గుహేనసహ
గహనమాగత్వేదినానిషాదాధిపేనసాకం తత ఇతః ప్రదేశే రామమ
న్విష్యన్త్మగయత్ హూయత ఇతి హవ్యమాజ్యాదితర్గంధోన్మాస్తీతి
తథోక్తేన హవ్యగన్ధినా గంధవహేన వాయునా హోమధూమేన-బౌ
పాసనాద్యగ్నిసూచకహోమధూమేనచ దూరాద్విప్రక్ష్ప్తదేశవీవ వి
భావ్యమానమనుమీయమానంచలాః నిర్భయదేశత్వాదప్రళాయమానా
మృగగణాః-హరిణాదిమృగయూథాని, యస్మిన్ తం అదృశ్యరూపాభి
రంతహితాకారాభిర్వనదేవతాభిర్వనాభిమానినీభిదేవతాభిః అ
వకీర్యమాణాని-విక్షిప్యమాణాని బలికుసుమాని-పూజాపహారపుష్పాణి
యస్మిన్ తం వనదేవతానామప్యర్చనీయమిత్యథః || ౧౬౮ || కరోపహార
యోగపుంసి బలిరిత్యమరః || అశేషాస్సమస్తా యేపిశితాశనాః - క్ర

ః సుగ్రుత్తరవదెత్వమి । నిభసంకాశనీకాశప్రతీకాణాపమాదయ ఇ
త్యత్ర ఆదిశబ్దవరిగృహీత్కల్పశబ్దేన సహస్వపదవిగ్రహః ||

సముచితసామిప్యప్రదేశం నూతనపరికల్పితపణశాలావాస్తవ్యవైఖా
 నసకుటుంబినీనివిరీసభూభాగం అనొకహశాఖాపలంబమాన వల్కు
 లాజినమమరతరుశాఖావనితైరంబరచరపతికరకిసలయవిముక్తేః ఆభిన
 వ్యాదాస్తపివ పిశాచాభూతగ్రహవిశేషాస్తేషాముచ్చాటనమంత్రవ
 దాచరన్నుచ్చాటనమంత్రాయమాణో ॥ యో లక్ష్మణశాపఘోషః
 సామిత్రిభనుష్టంకారః తచ్చృవణస్య తదాకణానస్యసముచితోయో
 గ్యసామిప్యప్రదేశః ॥ ప్రాంతధూమిర్యస్యతం నిరంతరలక్ష్మణశా
 పఘోషః సముమాయమానసమివదేశమిత్యర్థః ॥ నూతనపరిక
 ల్పితాః శ్రీరామసహవాసేన కృతార్థత్వసంపాదనార్థం ప్రత్య
 గ్రం నిర్మితాస్తాసు పణశాలాసు వనంతీతివాస్తవ్యావనంతః + వ
 సేస్తస్యత్కరరిణిచ్ఛేతి కరరితస్యప్రత్యయోన్మద్ధిచ్ఛ ॥ వైఖానసాస్త
 వోవిశేషలబ్ధసంజ్ఞాస్తావసవిశేషాః ॥ యద్వా బ్రహ్మణోనఖజాతావై
 ఖానసాః ॥ యేనఖాస్తేవైఖానసాఇతిశ్రుతేః ॥ యద్వా విఖనసము
 నినాపొక్తం సూత్రమధిక్యత్య తన్తార్గానుసాతిహో వైఖానసాఃనూ
 తనపరికల్పితపణశాలావాస్తవ్యాశ్చ తే వైఖానసాశ్చ తేషాం కు
 టుంబిన్యః పురంధ్ర్యః తాభిర్నివిరీ సః నిబిడోభూభాగో భూప్రద
 షోయస్యతం ॥ ని ॥ నివిడంనివిరీసంచదృఢంగాఢం ప్రదక్షతఇతి వైజ
 యతీ + నెర్బిడఙ్బిరీసచాపితి నిశ్శబ్దాద్భిరీసచప్రత్యయః ॥ నిబిడితే
 తిపారే నిబిడకద్దాన్నియకాత్తత్కరోతీతిణిచికర్తృణిక్తః సాందీక్యత్య
 ధః ॥ అనొకహనాం-పృక్షాణాం, శాఖాసు లంబమానాని స్రంస
 మానసం స్థానకానివల్కులాని చీరవసనాన్యజనాని కృష్ణాజినానిచ య
 స్తీకృతం తథా అమరతరుశాఖాభ్యః-కల్పనృక్షశాఖాభ్యః, అపచితై
 ర్విబూనైః అంబరచరపతయః-సిద్ధగంధర్వాదిభిరారాధీశ్వరా ఇంచా
 దయః, తేషాం కరకిసలయవిముక్తేః-పాణిపల్లవవికీర్ణైః, ఆభినవవ
 ॥ మంత్రవదాచరతిత్యర్థే + కర్తృకన్యజ్జులోపశ్చేతికన్యజ్జులూటశ్శాసచ

వవల్లనభంగశబలైరవిరళైః కుసుమనికరైరభ్యర్చ్యమానజానకీనివాస
తరుమూలవేదికమాలక్ష్యమాణఖడ్గకార్తుకనిషంగమతిథిజనసపర్యాప
ద్యుత్సుకసౌమిత్రిసమాహృత కందమూలఫలకలితైకదేశమవినాభూత
జనకదుహితృచరణనళినవిన్యాసమపహసితసాకెతరామణీయకం రా
మాశ్రమం భరతస్ససంభ్రమమభజత || ౧౬౬ || ప || అథావాసంశాం
తైరకృతసుకృతానామసులభం నవాంభోదశ్యామంనళిననయనంవల్కు

ల్లనభంగశబలైః బాలప్రవాళశకలమిశ్రణకర్బురవలైః || ౧౬౭ || చి
త్రికింమీరకల్లాష శబలైతాశ్చకర్బురశ్చత్యమరః || అవిరళైస్సాన్ద్రైః,
కుసుమనికరైః-పుష్పనికుదుభైః, అభ్యర్చ్యమానా-సంపూజ్యమా
నా జానకీనివాసతరుమూలవేదికా సీతానికెతనవృక్షాధఃప్రదేశవితర్ది
కాయస్త్రికృతం || ౧౬౮ || స్యాద్విత్తర్దిస్తువేదికత్యమరః || ఆలక్ష్యమాణాః
పరిదృశ్యమానాః, ఖడ్గకార్తుకనిషంగాయస్త్రికృతం || ఆతిథిజనానాం
సపర్యాయాం పద్యుత్సుకేనప్రోత్సాహవతా సౌమిత్రిణా సమాహృ
తైరానీలైః, కందమూలఫలైః కలితస్సమ్మధః ఏకదేశాయస్యతం క
న్దావద్దులనూలపిండాః, మూలాని దీర్ఘాకారాణీతివివేకః || అవినా
భూతాః నిరంతరానువృత్తాః జనకదుహితృచరణనళినవిన్యాసాః-జానకీ
పాదపద్మముద్రాః యస్త్రికృతం || అతఏవ అపహసితం-పరిహసితఽధి
క్రృతమితియావత్ తత్సాకెతరామణీయకమయోధ్యాపురసౌభా
గ్యంయేనతం+ రమణీయశ్యావా రామణీయకం యోపధాద్గురూపో
త్తమామృతమ్ || రామాశ్రమం-శ్రీరామనివాసస్థానం, సంభ్రమేణ-
సంతోషజనితచిగ్తేన, సహితం యస్త్రికృత ర్తణితద్యధాభవతితథాససం
భ్రమం || అభజత-ప్రాస, అత్రసాకెతరామణీయకస్యాపహసితత్వా
సంబంధేపి తత్సంబంధోక్తైరతిశయోక్తిభేదః || ౧౬౯ || —అథేతి ||
అథాశ్రమభజనానంతరం, శాన్తైరావాసంశమైకనికేతనరాకృతసుకృ
తానామనాచరితపుణ్యకర్తృణాం జనానామసులభం-దుష్ప్రిపం, న

లధరమ్ । జటాజూటాపీడం భుజగపతిభోగోపమభుజం దదర్శత్రిమం
తం విపినభువిసీతాసహచరమ్ ॥ ౧౬౭ ॥ తతస్తస్యోపాంతే జనకయజ
నాధీనజననాం వవందేవైదేహీంరజనికరరెఖామివనవామ్ । అరణ్యో

వాంభోదశ్యామం-నీలమెఘకోమలాంగం, నళినయనం-పుండరీకా
క్షం, వల్కలధరం-వల్కలవస్త్రధారిణం, జటాజూటవీర ఆపీడః శైఖ
రాయస్యతం ॥ ౧౬౮ ॥ శిఖాస్వాపీడశైఖరావిత్యమరః ॥ భుజగపతేరా
దిశేషస్య భోగః కాయః సవీర ఉపమా సదృశఃయయోస్తా తాదృశౌ
భుజౌయస్యతం ఉపమోపమాశంస్యదిత్యత్ర పరితాపమాశబ్దస్య ని
త్యస్త్రీలింగస్య సదృశసాదృశ్యోభయాధాకత్వాత్ ॥ వృత్తాయతపీవ
రబాహుమిత్యధః ‡ త్రిమంతం సహజకోభాసంపన్నం + నిత్య
యోగేమతుప్ ॥ సీతాసహచరం-జానకీనమేతం, త్రిరామం, విపిన
భువి-కాంతారసీమ్ని, దదర్శ ॥ ఏతదాదిష్టాకత్రయం శిఖరిణీవృత్తం
౧౬౯ ॥ —తతఇతి ॥ తతః-త్రిరామదర్శనానంతరం, తస్యత్రిరామ
స్యోపాంతే-పార్శ్వదేశే, నవాం-నూతనాం, రజనికరరెఖాం-చంద్ర
కలామివస్థితామిత్యుత్పేక్షా ॥ భూలోకగతాయాశ్చంద్రకలాయా అ
ప్రసిద్ధత్వాన్నోపమా ‡ జనకస్యరాక్షౌ యజనాధీనం-యజ్ఞాయత్తం
జననం-జన్మయస్యాస్తాం ॥ హలముఖకృష్టజనకయజ్ఞతైత్రిసముత్పన్నా
మిత్యధః ॥ ౧౭౦ ॥ అధీనోనిఘ్న ఆయత్తఇత్యమరః ॥ తథాపుణ్యాత్ప

‡ యదా భుజగపతిభోగస్య సదృశౌ భోగోపమా తాదృశౌభుజౌ
యస్యతం । వాచ్యలింగాచిత్యారభ్య సురుత్తరపదేత్వమి । నిభనం
కాశనీకాశప్రతీకాకోపమాదయఇత్యుక్తేః ప్రకృతే విశేష్యనిఘ్నన
సదృశాధాకోపమశబ్దేనాస్వపదవిగ్రహః ॥

‡ *యదాయముపమానాంకో లొకసిద్ధిమపేక్షతే । తదోపమైవయే
నేవశబ్దస్సాధర్మ్యవాచకః ॥ యదాపునరయంలొకాదసిద్ధిఃకదికల్పి
తః । తత్రాత్పేక్షైవయేనేవశబ్దస్సంభావనాపరః ॥ ఇతిహరినచనాత్ ॥

నాంపుణ్యాత్పదక మలము ద్రాపరిచయాదయో ధ్యాసద్గీచీమవికలమవ
స్థాంవిదధతీమ్ || ౧౬౮ || స్వతస్సిద్ధంయస్తిన్నితరదురవా పంవిజయతె
సుమిత్రా పుత్రత్వాదపిజగతిరామానుజపదమ్ | యదీయాక్షిద్వంద్వ

విత్రాత్, పదక మలము ద్రాపరిచయాత్, నిజ పాదపద్మవిన్యాససం
స్థానాద్దైత్యః అరణ్యానాం-విపినానాం, || ని || అటవ్యరణ్యంవిపినమి
త్యమరః || అవికలం-దృఢంయథాతథా అయోధ్యాసద్గీచీమయోధ్యా
సహచరిం, తత్సదృశీమిత్యర్థః || అతఏవోపమాలంకారః || అవస్థాం
దశాం, విదధతీం-సంపాదయంతీమిత్యర్థః || యత్ర నిజసంచారస్త
స్యేవామోధ్యాపురసబ్రిహ్తాచారిత్వాదితిభావః + దధాతేశ్వతద్యుగిత
శ్చైతిజీప్ || నాభ్యస్తాచ్ఛతురితినుమధావః || వైదేహీం-జానకీం, వ
వందే-నమశ్చకార, త్విరామస్య దర్శనం సీతాయాశ్చ వందనంచేతి
నేతచ్ఛాద్యముద్భావనీయం || త్విరామాపేక్షయాపి తత్పత్న్యాం
పరమపతివ్రతాయాం తస్యామేవాత్యంతాదరసంభవాదితిభావః + స
ద్గీచీమిత్యత్ర సహచరితి సద్గీచీ అంచతేః ఋత్విగిత్యాదినాక్విన్
ప్రత్యయః || సహస్యసద్గీరితినహశబ్దస్య సుధ్రావ్యదేశః || అనిదితా
మిత్యాదినా సకారలోపః || అచఇత్యకారలోపేచావితిదీర్ఘః || ఉగి
తశ్చైతిజీప్ || ఉక్తాలంకారయోఃపరస్పరనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః || ౧౬౮
స్వతస్సిద్ధమితి || ఇతరదురవాపం-భ్రాతృతరదుష్ప్రపం, భిన్నోద
రదుల్భమిత్యర్థః || రామానుజఇతిపదం శబ్దః యస్మిన్లక్షణైసు
మిత్రాపుత్రత్వాత్ సపత్నీమాతృజన్యత్వేన భిన్నోదరత్వాదపీత్య
ర్థః || కౌసల్యాగర్భసంభూతత్వాభావేపీత్యపిశబ్దార్థః || తథాల్వే

|| రామానుజస్తావదిశేషే లక్షణైపిధనాజయఇత్యభిధానాద్రామాను
జశబ్దస్య తత్రైవరూఢేః స్వతస్సిద్ధంసదితరదురవాపం విజయలైఇత్య
న్వయః || రూఢ్యా స్వతస్సిద్ధత్వమత్ర | అన్యత్ర రూఢ్యభావాత్తయా
తదితరదురవవాపత్వంచసిద్ధమ్ ||

ప్రతినిధిభవదంబుజయుగం నిశీధేనిర్ని చక్రంయదితమపిసాక్షాదకృతనః॥

రామానుజత్వస్య సవతస్సిద్ధత్వే అవివాదవిపేతిభావః ॥ యదావీ ఘ
మిత్రాయా ఆపుత్రత్వాదీషత్పుత్రత్వాత్ ॥ అస్య సుమిత్రాగర్భస
మ్భూతత్వమాత్రమేవ పుత్రలాభఫలస్యతు కౌసల్యాగామితోద్దితిభా
వః ॥ అత్రాపిరవధాకణాధఃకః ॥ అథవా సుమిత్రమకృత్రిమసు
హృత్ ఆపుత్రకుషత్పుత్రః పుత్రకల్పిత్యధః ॥ పితృసమోజ్యేష్ఠ
ఇతి న్యాయస్యాత్తైవపసిద్ధత్వాదితిభావః ॥ సుమిత్రంచాసావాపు
త్రశ్చేతి విశేషణసమాసః ॥ తస్యభావస్తత్వాత్ ॥ అస్యస్యేతాదృశ
త్వాభావాదిత్యపిశబ్దాధః ॥ యదావీ సుమిత్రా పుత్రత్వాత్ సుమ
ిత్రాపుత్రత్వంవిహాయేత్యర్థః + ల్యబ్జో పెకర్తణ్యధికరణచేతి పంచ
మి ॥ అత్రాపిరెవకారార్థకః సవతస్సిద్ధం నిసగ్నసిద్ధంనత్ జగతి
లోకే విజయతే-సర్వోత్కర్షేణవర్తతే ॥ పుణ్యైర్యశోలభ్యతఇతి
న్యాయాదితిభావః ॥ విపరాభ్యాంజేరిత్యాత్మనేపదం ॥ తథా అంబు
జయుగం-అరవిందయుగ్మం, కర్తృ నిశీధే-అర్థరాత్రే ॥ ౧ ॥ అర్థరా
త్రనిశీధావావిత్యమరః ॥ నిర్నిద్రం యదిప్రపుల్లంచేత్, యస్య ల
క్ష్మణస్య సంబంధి యదీయంతచ్ఛతత్ అక్షిద్వంద్వం-నైత్రయుగళం
చ తస్య ప్రతినిధిఉపమానంభవేత్, స్యాత్ నాస్యోపమానంకించిత్ప
శ్యామఇతిభావః ॥ ఏతేన లక్ష్మణస్య సర్వదా నిద్రారాహిత్యం సూ
చ్యతే॥ తంలక్ష్మణమపి సఃభరతః సాక్షాదకృత ప్రత్యక్షీచకార-అపశ్యది
శ్యదిత్యర్థః ॥ + కరోతేలుఁజీసిచకితావన్నగుణః హ్రస్వాదంగాదితి
సలోపః ॥ అత్రాంబుజయుగస్య నిశీధే నిర్నిద్రత్వాసంబంధేపి త
త్సంభావనయా సంబంధకథనాదతిశయోక్తిః ॥ తదేతత్, పుషపం ప్ర

॥ యదీయాక్షిద్వంద్వం ప్రతినిధిర్యస్యేతి బహువ్రీహిః పుంసప్రతినిధి
రిత్యుక్త్యా తస్య నిత్యపుంస్తాత్ ॥ ఉపమానస్య కమలద్వంద్వస్యోప
మేయత్వప్రకల్పనాత్ప్రతిపాలంకారః *ప్రతిపముపమానస్యోపమేయ
త్వప్రకల్పనమితిలక్షణాత్ ॥

౧౬౯ || X || తదనంతరం మరుపథే పృథుతరగ్గీష్టోష్ణా దేవాత్కృ
 తౌపలంభమంభోరుహతటాకం సుధాసారపూరితాపంసతృష్ణావ కృ
 ష్టసారో భరతస్సరభసం సముపేత్య రామం పాదయోర్నిపత్య చిరం
 రుదన్ దశరథకథామపి కథయిత్వా మైథిలీసహితాయ సలక్షణాయ
 రామాయ శోకమూర్ఛాంప్రాయచ్ఛత్ || ౧౭౦ || జననీజనాపి తత్ర
 వాళోపహితం యదిస్యాదిత్యాద్యుదాహృత్యాంకారసర్వస్వకాఙ్ఞః
 స్పష్టీచకార|| ౧౬౯ || — తదనంతరమితి || తదనంతరం త్రిరామ
 సీతా లక్షణదర్శనానంతరం, పృథుతరౌఽత్యంతబహుళఃగ్గీష్టోష్ణా-
 గ్గీష్ట రుజనితసంతాపో యస్త్విత్తస్త్విత్ దుస్సహనంతాపకారినీత్యర్థః
 మరుపథే-ఊషరస్థలవత్త్వేన, నిజలదేశఇతియావత్ + ఋక్పూరి
 త్యాదినాసమాసాంతః || దేవాద్యాగ్యవశాత్ || ౧ || దేవదిష్టంభా
 గథేయంభాగ్యమిత్యమరః || కృతౌపలంభముపలబ్ధింప్రాప్తమిత్యర్థః||
 సుధాయాఅమృతస్య సారావసారఉత్కృష్టాంకోయాసాంతాః పూరి
 తాః పరిపూర్ణాశ్చ కర్తరిక్తః || ఆపోయస్త్విత్ తం అమృతప్రాయ
 పయఃపరిపూర్ణమిత్యర్థః + ఋక్పూరిత్యాదినాసమాసాంతః || అం
 భోరుహతటాకం-పద్మసరోవిశేషం, ధూరితాపః-బహుళసంతాపః, అ
 తపీవ సతృష్ణః-పిపాసాశుగః, కృష్టసారో-హరిణవిశేషఇవేత్యుపమాః
 భరతః సరభసం-సవేగంయథాతథా || ౧ || రభసోపగహ్నయౌరిత్య
 మరః || రామం సముపేత్య-ప్రాప్య, పాదయోర్నిపత్య చిరంరుదన్
 రౌదనంతుర్వత్, దశరథస్య కథాం పరలోకయాత్రారూపాం వా
 ర్తామపి కథయిత్వా మైథిలీసహితాయ-సలక్షణాయ, రామాయ శో
 కేణ యా మూర్ఛాంతాంప్రాయచ్ఛత్-దత్తవాన్, భరతముఖాల్ దశర
 థపరలోకయాత్రాంశ్చైత్యావ సీతారామలక్షణాః శోకవశాన్మూ
 ర్ఛాం ప్రాపురిత్యర్థః + పాఘృద్ధేత్యాదినా దాణోయచ్ఛాదేశః
 || ౧౭౦ || — జననీజనాపీత్యానిర్చుష్టా || తతఃకిమిశ్యతతిహ ||

నివత్య సుచిరమరోదీత్ ॥ ౧౭౦ ॥ వేలోల్లంఘనమేతేషాంకోకోదన్వ
 తితన్వతి । అగస్త్యాయితమేతస్త్వన్వసిష్టేనాత్మవేదినా ॥ ౧౭౧ ॥ ౫ ॥ త
 తః ప్రతిపద్య సంజ్ఞామనుజ్ఞయా గురొరమరసరితివిరచితసముచిత ని
 వాపకృత్యం ప్రణివత్య రామం ప్రతినివర్తయితుం భరతఃప్రావర్తత ॥
 వేలేతి॥ ఏతేషాం శ్రీరామాదీనాం సంఖ్యని ఏతస్త్విన్ పూర్వోక్తకోక
 ఉదన్వానివేత్యపమితిసమాసః ॥ అగస్త్యాయితమితు్యపమాలింగాత్
 తస్త్విన్ కోకోదన్వతి-దుఃఖసాగరే + ఉదన్వానుదధాచేతి నిపాతనా
 త్సాధుః ॥ వెలోల్లంఘనం-కూలాతివర్తనం మర్యాదాతిక్రమణంచ ॥
 ని ॥ అబ్ధ్యంబువికృతౌవేలాకాలమర్యాదయోరపీత్యమరః ॥ తన్వతి
 కుర్వతి, ఉద్వేలసతీత్యర్థః ॥ ఆత్మవేదినా-ఆత్మతత్వజ్ఞేన శాకాపన
 యకోవిదేనెత్యర్థః ॥ వసిష్టేనమహషీణా అగస్త్యేనేవాచరితమగస్త్యా
 యితం కుంభసంభవోంభోధిమివ వసిష్టస్తదీయకోకసంరంభం స్తంభి
 తవానిత్యర్థః + కర్తుః కృజ్జులోపశ్చేతికృజ్జే ॥ అకృత్సార్వధాతుకయో
 దీర్ఘఇతిదీర్ఘః, తతోభావేక్తః ॥ ఉపమాలంకారః ॥ ౧౭౧ ॥ —తత
 ఇతి ॥ తతస్తదనందరం సంజ్ఞాం-చేతనాంప్రతిపద్య-ప్రాప్య, ప్రతిబు
 ధ్యైత్యర్థః ॥ ని ॥ సంజ్ఞానామనిగాయత్ర్యం చేతనాయాం రవి
 స్త్రియామితివిశ్వః ॥ గురొరనుజ్ఞయా వసిష్టనిదేశేన అమరసరితి-
 గంగాయాం, విరచితమాచరితం సముచితం న్యాయ్యం తత్కాలాచి
 తంవా నివాపకృత్యం-పితృతర్పణకర్తృమేనతం ॥ * ఇదం భుంక్ష్యమా
 హారాజప్రీణాయదశనావయం । యదన్నః పురుషోభవతి తదన్నా
 స్తస్యదేవతాః ఇతి శ్రీరామాయణోక్తరీత్యా ॥ తదానీం సంభవద్భిః
 పదాభైర్నిర్వర్తిత పితృయజ్ఞమిత్యర్థః ॥ రామం ప్రణివత్య - సమ
 స్కృత్య, భరతః ప్రతినివర్తయితుం-వనవాసాత్ప్రత్యావర్తయితుం,
 ప్రావర్తత-ప్రవృత్తౌభూత్, శ్రీరామప్రతినివర్తనార్థం విజ్ఞాపయి
 తుముసాక్రమతేత్యర్థః ॥ ౧౭౨ ॥ —తత్ప్రకారమేవవివృణోతి ॥

వికర్తనకులస్య యదనుకూలం గుణగణస్య యదనుగుణం యశోరూప
స్య యదనురూపం సమాచారస్య యత్సముచితం ప్రాచీనభాగ్యస్య
యద్యోగ్యం లోకగహణాయాయదనర్హం శ్రుతస్య యత్సదృశంతా
దృశమాశయం ప్రకాశయంతీ భరతౌపజ్ఞం విజ్ఞాపనా ॥ ౧౭౩ ॥

వికర్తనైతి॥ అత్రానుకూలాదిశబ్దానాం ప్రాయశస్తావదేకార్థకత్వం॥
తథాపి కించిదావ్యఖ్యాయతే ॥ వికర్తనకులస్యానుకూలంశస్య ॥ ని ॥ వి
కర్తనార్కమాత్మండేత్యమరః ॥ యత్ యాదృగితి సర్వత్ర యచ్ఛబ్దా
ర్థః ॥ అనుకూలం-సమ్మతం, గుణగణస్య విద్యావినయాదినంపత్తైః,
యదనుగుణమనువృత్తంయోగ్యమిత్యర్థః ॥ యశోరూపస్య-ప్రశస్తయ
శసః + ప్రశంసాయాం. రూపప్రశంసావచనైశ్చేతిసమాసః ॥ య
దనురూపమర్హం సమాచారస్య-సమ్యగాచారస్య, ॥ యత్సముచితం
న్యాయ్యం ప్రాచీనభాగ్యస్య-పురాతనపుణ్యస్య, యత్ యోగ్యంయ
క్తం, లోకగర్హణాయాలోకాష్టవాదస్య యదనర్హమయోగ్యం లో
కనిందానివర్తకం యాదృగిత్యర్థః ॥ శ్రుతస్య-శాస్త్రస్య, యత్సదృ
శం సమానమవిరుద్ధమిత్యర్థః ॥ ని ॥ శ్రుతంశాస్త్రావధృతయోరి
త్యమరః ॥ తాదృశం-తాదృక్ప్రకారమేవ, విధేయప్రాధాన్యాత్పుల్లిం
గనిదేశః ॥ ఆశయమభిప్రాయం ॥ ని ॥ ఆశయస్సాన్వితభిప్రాయే
మావసాధారయోరపీతివిశ్వః ॥ ప్రకాశయంతీ-ప్రకటయంతీ, విజ్ఞాప
నా-ప్రార్థనా, + ఉపజ్ఞాయత ఇత్యుపజ్ఞా ఆద్యజ్ఞానవిషయః +
ఆతకోపసంక్షేపితి కర్తవ్యజ్ఞప్రత్యయః॥ భరతస్యోపజ్ఞాభరతౌపజ్ఞం
భరతేనాదౌజ్ఞాతేత్యర్థః ॥ కర్తరిషష్ఠ్యాసమాసే ఉపజ్ఞౌపక్రమమి
త్యాదినా నపుంసకత్వం ॥ ని ॥ ఉపజ్ఞౌపక్రమాంతాశ్చతదాదిత్వప్ర
కాశనఇత్యమరః ॥ మహాకులీనత్వాదిగుణసంపన్నత్వస్య యథా య
క్తంస్యోత్తథా భరతౌవిజ్ఞాపితవానితి ఫలితార్థః ॥ త్విరామప్రకీని

॥ సమయాచారస్యేతిపాఠే సంప్రదాయాచరణస్యేత్యర్థః ॥

తత్త్వణక్షణప్రభాభంగురలక్ష్మీసమావేశలక్షణే త్రోణీపతిశతధృతోజ్ఞైః తె
ముకుటేవిఘటితాశంసాదగం ప్రణిపత్యమాం పాదుకాభ్యాం పరిష్కృ
రుతం యువామితిరఘువరచరణౌ స్వయమేవ ప్రార్థ్య౯ ప్రతిశ్రయి
తుం స్థండిలశాయితమివ బభార భరసోఽత్తమాంగమ్ ॥ ౧౭౪॥ప॥

వర్తనాథ౯ం అనన్యసాధారణం విజ్ఞాపనాం కృతవానితితాత్పర్యమ్ ॥

౧౭౩ ॥ — తతఃకింజాతమిత్యతః ॥ తత్త్వణమితి ॥ తస్మిన్నేవక్షణే

తత్త్వణం + అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా ॥ క్షణం ప్రభాద్యుతిర్యస్యా

స్సా క్షణప్రభా-విద్యుత్, తద్వద్భంగురా-భంగశీలా, అతిచంచలత్య

థ౯ః + భంజభాసమిదోఘురచ్ ॥ తస్యాలక్ష్మ్యాః రాజ్యశ్రియః-సమా

వేశస్య సంప్రాప్తేః లక్షణ-చిహ్నై, తథా త్రోణీపతిశతైరనేకత్రోణీప

తిభిః, ధృతంచ-తదుజ్జితం త్యక్తంచెతిస్నాతానులిప్తవత్పూర్వకారే

త్యాదినాసమాసః తస్మిన్ విశేషణద్వయేనాపి హేయత్వంసూచ్యతే॥

ముకుటే-కోటీరే, విఘటితాశం-త్యక్తస్పృహం, భరతసోఽత్తమాంగం

శిరః ॥ ని ॥ ఉత్తమాంగంశిరశ్శీర్షమిత్యమరః ॥ అతవవ సాదరం-షణ్

రవం, ప్రణిపత్య-నమస్కృత్య, యవాం పాదుకాభ్యాం భవదీయా

భ్యాం పరిష్కృరుతం-మామలంకురుతం, నహిమేతద్వ్యతిరేకేణముక్కు

టమలంకారఇతిభావః + సంపద్యపేభ్యః కరోతాభూషణఇతిసుట్ ॥

కరోతేలోఽన్తాధ్యమపురుషద్వివచనం ॥ ఇత్యేవం రఘువరచరణౌ-ర

ఘునాయకపాదౌ, స్వయమేవోత్తమాంగమేవ ప్రార్థ్య౯ - యాచ

యిత్యా, ప్రతిశ్రయితుం-నిజప్రార్థనామంగీకర్తుం ॥ ని ॥ అంగీకా

రాభ్యుపగమప్రతిశ్రవసమాధయిత్యమరః ॥ స్థండిల-భూతత, శేతే

వ్రతవశాదితిస్థండిలశాయీ ॥ ని ॥ యస్థస్థండిలవ్రతవశాచ్ఛేతస్థండిల

శాయ్యసావిత్యమరః + స్థండిలాచ్ఛయితరి వ్రతఇతిణిః ॥ తస్య య

చ్ఛ్చరితమాచరణం స్థండిలశాయిత్వరూపం తచ్ఛభారేవత్యుత్ప్రేక్షా॥

యథా కశ్చిద్వృత్తిః సేవ్యదేవతాయా యానదనుగ్రహమధయశ్శయనే

త్వయామయాచక్రవ్యస్తత్యవాచఃపితృర్విధిః । ఇతిప్రత్యాదిశచా
మో భారతీమపిభారతీం ॥ ౧౭౫ ॥ X ॥ తత్రజాబాలప్రాధానాయా
మపి వ్యధానాయామ్ ॥ ౧౭౬ ॥ వ ॥ భరతస్తదనుప్రాధ్యన్ లేఖలాభ
వ్రతనియమాదితాత్పర్యణావతిష్ఠతే ॥ తథా భరతస్యోత్తమాంగమపి
శ్రీరామచరణనికటే పాదుకాదానరూపానుగ్రహపర్యంతనివత్యా
తిష్ఠదిత్యుత్పేక్షాధాన్ ॥ ౧౭౮ ॥ — తతశ్శ్రీరామః కిమకరోదిత్యత
ఆహ ॥ త్వయేతి ॥ సత్యవాచస్తత్యవచనస్య, పితృర్దశరథస్య విధిః చ
తుర్దశవత్సరావధికధూపరిపాలనవనవాసనియోగఇత్యధాన్ ॥ త్వయా
మయాచ పుత్రాభ్యామౌవాభ్యామిత్యధాన్ ॥ కర్తవ్యః-అవశ్యంవిధే
యః, అభ్యధా దోషస్తర్కణాదితిభావః ॥ ఇత్యుక్తౌతిశేషః ॥ భారతీం
భరతసంబంధినీమపి, భారతీం ప్రాధానావాచం ప్రత్యాదిశత్ప్రత్యా
ఖ్యాతవాన్, పుత్రస్య పిత్రాజ్ఞోల్లంఘనమనుచితమణావశ్యం మ
యానియతకాలం వనేవస్తవ్యం త్వయాచ ప్రజాపరిపాలనతత్పరేణ భ
వితవ్యమితి నిరాకృతవానిత్యధాన్ ॥ తాదృగ్విసయాదిసద్గుణసంపన్న
స్య భరతస్యేవ ప్రాధానాంప్రత్యాఖ్యాతవాన్ కిమతాస్య స్యేతికిం
వక్తవ్యమస్య సత్యప్రతిజ్ఞాపరిపాలకత్వమపీత్యపిశబ్దార్థః ॥ ౧౭౫ ॥ అథ కిం
తత్రాహ ॥ తత్రేతి ॥ తత్ర-తస్మిన్ సమయే, ॥ జాబాలీతి ॥ అత్రరా
మాయణం ॥ ఆశ్వాసయంతంభరతంజాబాలిర్పూర్వోత్తమః (అలో
క్యేతిశేషః) ఉవాచరామంధర్మజ్ఞంధర్తాపితమిదంవచః ॥ సాధురాఘ
వమాభూతైబుద్ధిరేవంనిరధికా ॥ ప్రాకృతస్యనరస్యేవహ్యర్యబుద్ధైస్తప
స్వినః ॥ కఃకస్యపురుషోబంధుః కిమౌప్యంకస్యకెనచిత్ ॥ యదెకాజా
యతేజంతురేకఏవవినశ్యతి ॥ తస్మాత్తాపితాచెతిరామసజ్జితయోన
రః ॥ ఉన్నతైవసజ్జేయోనాస్తికశ్చిద్ధికస్యచిదిత్యేవంభూతాయాంజా
బాలేర్తహషేః ప్రాధానాయాం యాచ్ఛాయామపి వ్యధానాయామ
సంగీకృతాయాం సత్యాం జాబాలివచనెపి నిరాకృతేసతీత్యధాన్ ॥

విదాంవరః । కాకుత్స్థపాదుకాకారం మహార్ఘ్యం ముకుటద్వయమ్ ॥ ౧౭౭
సపషసానుజః ప్రాయాదయోధ్యాంభ్రాతృశాసనాత్ । అటవీం పితృ

మహామేరపి వచనం నాంకీకృతం కిముతాన్యస్యేత్యపి శబ్దార్థః ॥ భ
రతప్రాధానానంగీకారసముచ్చయాధాకౌవా ॥ ౧౭౮ ॥ — భరత
ఇతి ॥ తదను-జాబాలిప్రాధానానంతరం, లాభవిదామధికఫలప్రాప్తి
వ్యవహారపరిజ్ఞాత్మాణాం, + విదెజ్ఞానాథాత్సంపదాదిత్వాత్క్రి
ష్ ॥ వరః-శ్రేష్ఠః ॥ ని ॥ దైవాద్యతేవరః శ్రేష్ఠఇత్యమరః ॥ భరతః
ప్రాధ్యన్ * అధిరోహార్యపాదాభ్యాం పాదుకామౌమభూషితే । ఏ
తేహి సర్వలోకస్య యోగక్షేమం విధాన్యత ఇతి రామాయణా క్తరిత్యా
యాచయిత్వా కాకుత్స్థస్య-త్రిరామస్య, పాదుకాకారం మహార్ఘ్యం
మూల్యం ॥ ని ॥ మూల్యేపూజావిధావర్ణ ఇత్యమరః ॥ ముకుటద్వయం
కోటిరయగళం, లేభే-ప్రాస, కిమేతేనాపకషావశేన రాజలక్ష్మ
ణకోటిరణైతి పరిహృత్యోక్తమౌవహం మస్తకాలంకారోత్తమం
పాదుకాద్వయం స్వీకృతవానిత్యధః ॥ ధర్మిష్ఠం జ్యేష్ఠం పరిత్యజ్య
రాజ్యపరిపాలనమపూజ్యమితి మత్వా తదీయపాదుకాద్వయపురస్కా
రేణ రాజ్యంకర్తుం తద్వయం సంగృహీతవానితి భావః ॥ అత్ర లాభ
విద్వరపదార్థస్య విశేషణగత్యా ముకుటద్వయప్రాప్తిపదార్థపే
తుత్వాత్ పదార్థమౌతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ మౌతౌర్వా
క్యపదార్థత్వే కావ్యలింగముదాహృతమితి లక్షణాత్ ॥ ౧౭౯ ॥ —
అనంతరవృత్తాంతమాహ ॥ స ఇతి ॥ సపషభరతస్సానుజస్స శత్రుఘ్నస్స
భ్రాతృశాసనాచ్ఛిరామనియోగాత్, అయోధ్యాం ప్రాయాత్వా
పత్, తథా రామస్స లక్ష్మణస్స పితృనియోగాత్ పితృశాసనాత్, అ
టవీం-దండకారణ్యం, యయా యథా త్రిరామస్య పిత్రాజ్ఞాపరిపా
లనీయత్వేన గరిష్ఠా, తథా భరతస్య భ్రాతృజ్ఞేతి భావః ॥ ఎతేన భ
రతస్య పిత్రాజ్ఞాపేక్షయాపి భ్రాతృజ్ఞేవగరియసీతి సూచ్యతే ॥ ౧౮౦

సందేశాద్యయారామస్సలక్షణః || ౧౭౯ || విలంఘ్యవివిధాదేశాన్
భరతోధృతవల్కలః | విషయంస్వముపాశ్రిత్యవిషయేవిముఖాభవత్ ||
౧౮౦ || ౫ || తతశ్చాయం యావదార్యస్య ప్రత్యాగమనం తావదయో
ధ్యాంనాధ్యాసే, తస్మిన్నవధిమతిక్రమ్య చిరాయతినతి సద్యఏవాశ్ర

విలంఘ్యతి || భరతః ధృతవల్కలస్సన్ జ్యేష్ఠే ధర్మిష్ఠే వల్కలధారి
ణిసతి మమ సమీచీనవస్త్రధారణమయుక్తమితి షరిధృతవల్కలవసన
ఇత్యధః || వివిధాన్నానావిధాన్దేశాన్ భరద్వాజాశ్రమాది ప్రదే
శాన్, జనపదాన్వా, విలంఘ్యాతిక్రమ్య, తతః స్వం-స్వకీయం విష
యం కోనలదేశముపాశ్రిత్య విషయే-రాజ్యైర్భాగే, విముఖా-ని
రాస్థాభవత్ భాత్యవత్కందమూలఫలాహారేణ శరీరయాత్రాతత్స
రోఘాదిత్యధః || అత్రాయంధ్వనిః || భరతోనామ కశ్చనమునిః
వివిధాన్ తిర్యక్తుమ్యేదిరూపేణ బహుప్రకారాన్ దిశ్యంతఇతిదే
శాన్ శరీరాణివిలంఘ్య తత్తత్కర్తానుసారేణ తత్తచ్ఛరీరోపాధ్యవ
చ్ఛిన్నతయా యావత్కర్తానుభవంస్థితాన్ తత్తత్కర్తృక్షయే తాని స
ర్వాణ్యతిక్రమ్యేత్యధః || ధృతవల్కలః చరమశరీరావచ్ఛిన్నదశా
యాం వైరాగ్యాద్యవల్కలధారీసన్ స్వంస్వహృదయాకాశాంతస్థంవిష
యం జ్ఞేయతయా నిర్దిష్టం చిదానందాత్మకం బ్రహ్మపాశ్రిత్య కుత
శ్చిద్భాగ్యోదయాద్ధ్యానగోచరంకృతాన్ విషయే తుచ్ఛసాంసారికసు
ఖావిముఖః విరక్తోభవత్, అత్రాభిధాయాః ప్రకృతాథనియంత్ర
ణాదప్రకృతమునిగోచరశబ్దమూలాయం ధ్వనిరితిసంక్షేపః || ౧౮౦ ||
తతఇతి || తతః పునఃసంతరమయంభరతః యావత్ యావత్పర్యంతం, ఆర్య
స్య-ఋరామస్య, ప్రత్యాగమనం-ప్రత్యావృత్తిః, తావత్ తావత్పర్యం
తం అయోధ్యాంసగరిం + అధిశిష్ఠాసాంకర్తృకర్తృత్వం నాధ్యాసే
నాధితిష్ఠామి, సతివనవాసిని జ్యేష్ఠేతత్ర రాజ్యస్య కర్తృమనహాత్వాది
తిధావః || తథా తస్మిన్ఋరామే అవధిం-చతుర్దశవత్సరాత్తకమర్యా

యాశమాశ్రిత్యాపి ప్రాణాన్నందయిష్యామితి నందిగ్రామసంజ్ఞమా
శ్రమమశిశ్రయత్ || ౧౮౦ || దాశరథిఃపి శమధనజనకధితనిశిచరగణ
కదనపరిహారణాయ గహనజతరమవజగాపే || ౧౮౧ ||

దామతిక్రమ్యోల్లంఘ్య, చిరాయతినతి సశిఖ్యం నాయాతిచెదిత్యర్థః
సద్యవీవ-అవిలంబేనైవ, ఆశ్రయమశ్నాతీత్యాశ్రయాశమసలంఛిత్యా
పిప్రాణాన్ నందయిష్యామి-సంతోషయిష్యామి, తదనంతరవిరహస్యా
గ్నిప్రవేశాదవ్యత్యంతదుస్సహత్వాదితిభావః || ప్రాణపరితాపకౌపా
యాంతరాత్యంతాభావనూచకాయమపిశబ్దః ఇతి ప్రతిజ్ఞాయేతి శేషః ||
నందిగ్రామఇతిసంజ్ఞా నామధేయం యస్యతం ఆశ్రమం-తపోర్హనివా
సం, అశిశ్రయత్-ఆశ్రితవాన్, తత్రార్యపాదుకయోః రాజ్యాభిషేకం
కృత్వాతత్పరతంత్రతయా రాజ్యం పరిపాలయన్నతిష్ఠదిత్యర్థః + శ్రీ
యలైలుఃజిణిశ్రిమృసుభ్యఃకర్తరి చజితచజ్జే || చజిచెతిద్విత్యం || ననుఅ
నూర్యానామతేలాకా అంధేనతమసావృతాః | తాంస్తే ప్రేత్యాభిగ
చ్ఛంతి యేకేచాత్తహనోజనాఇతిశ్రుతేరాత్తహంత్యాణాం మహాన
ధశ్రవణార్ధర్కశాస్త్రరహస్యాభిజ్ఞాయంభరతః కథమాశ్రయాశాశ్ర
యణరూపప్రతిజ్ఞాంకృతవానితిచేత్సత్యం || ఏవం కథయతి భగవతీశ్రు
తిః || తథాప్యతురస్య భరతస్యాత్యంతసౌభాగ్యప్రదగ్ధనార్థకత్వాది
త్తం ప్రతిజ్ఞేతివేదితవ్యమ్ || ౧౮౦ ||—దాశరథిరితి || దాశరథిః-త్రి
రామోపి, శమధనజనైర్మహషిభిః కథితం-నివేదితం, నిశిచరగణర
చితం-రాక్షసనివహకృతం, యత్కదనమాశ్రమోపస్థనరూపం తస్య
పరిహారణాయ-నిరసనాథం, మహాపద్రవకారిరాక్షససంహారణేన
మహావీర్యో నవ్విస్తాకర్తుమిత్యర్థః || గహనజతరం-కాంతారాంత

(భావలక్షణసప్తమ్యాఃగోమదుహ్యమానాసుగతజ్ఞాప్రజ్ఞావ
కథావః || పాథఃపీతే తృష్ణాశామ్యతీత్యాదౌవేతువేతుమద్భావః || ప్ర
కృతే శ్రీరామాగమనవిలంబస్యాగ్నిప్రవేశకౌతుత్యాద్ధేతువేతుమ
ద్భావోధః ||)

ప॥ విస్తీర్ణాక్షైర్విపినహరిణైర్వితభీతిప్రరోహైర్దర్శగ్రాసేష్యకృతరుచి
భిస్సస్పృహంపీక్ష్యమాణః॥ రామః ప్రాప్యప్రకృతిమహేతంస్థానమత్రై
ర్మహర్షైర్జగ్రాహస్యప్రముదితధియః॥ ప్రేమవర్యాంసపర్యాం॥ ౧౮౨॥

రాశం, అవజగాహే-ప్రవివేశ ॥ ౧౮౧ ॥ — విస్తీర్ణతే ॥ రామః పీ
తాపగతా భీతిప్రరోహాభయావిర్భావామేషాంతైః ప్రసన్నత్వాది
గుణదర్శనజనితవిస్రంభాదనుత్పన్నభయైరిత్యథః ॥ అతఏవ విస్తీర్ణా
న్యాత్సుక్యా-స్తారితాన్యక్షిణియేషాంతైః + బహుప్రీహా సత్కృత్తో
స్సాన్సంగాత్త్వత్ ॥ తథా దర్శితాం గ్రాసే-కలలెపి, అకృతరుచిభి
రవిహితాదరైః, త్విరామదివ్యమూర్తిదర్శనవ్యాసంగాన్నిజదేహయా
త్రాయామప్యాసక్తిరహితైరిత్యథః ॥ విపినహరిణైః-అరణ్యమృగ
విశేషైః, సస్పృహం-సాభిలాషం యథాతథా పీక్ష్యమాణః-అవలో
క్యమానస్స, శ్రుతిభవపద్మభవప్రముఖానామప్యగోచరౌభగవాన్
సీతాలక్ష్మణోపేతశ్చైరామః పంగూపరిగంగాప్రవాహావదస్తాకం పు
రతః ప్రాదురాసీదితి సకలజగన్తోహనదివ్యమంగళవిగ్రహదర్శనాన
న్దవిచ్ఛేదభయేన నిమిషరహితైర్నైర్విశిష్టమృగాదిభిరపి నవిస్త
యం పరిదృశ్యమాన ఇత్యథః ॥ తిరశ్చామప్యయంవిలొకనీయః కిము
తాన్యేషామితిభావః ॥ ప్రకృత్యా-స్వభావేనేవ, మహేతం-పూజ్యం,
అత్రైరత్రినామ్నా, మహాషేః-ఋషిశ్రేష్ఠస్య, స్థానమాశ్రమం ప్రా
ప్య, ప్రముదితధియః-నిజాగమనాత్సంతృప్తాంతఃకరణస్య, అస్యాత్రి
మహాషేఃస్సంబంధినీం ప్రేమవర్యాం-ప్రీతిపూర్వకత్వాదుత్కృష్టాం
సపర్యామతిశిపూజాం, జగ్రాహ-స్వీకృతవాన్, యథార్హాతేధిసతా
రాదరణతత్పరేణ మహాషేణో యావదుత్సాహం సంభావితాం-పూ
జాం, గృహీతవానిత్యథః ॥ ౧౮ ॥ పూజానమస్యాపచితిస్సపర్యా
ర్చార్హణౌసమాఇత్యమరః ॥ సకలలోకపూజ్యస్యాస్య భగవతో గ
ముగందనస్య మహాషేఃపూజ్యత్వం యుక్తమేవేతిభావః ॥ ౧౮౨ ॥

॥౫॥ సీతామవ్యనసూయాభిధానా తస్యపత్నీస్వభూషణైరతోపయతో
॥౧౯౩॥ ॥ప॥ ఖండనాయవసుధావధూమనఃపుండరీకతుహినత్విషాఽద్వి
షామ్ । దండకావనమవాప రాఘవశ్చండభానురివమేఘమండలమ్ ॥

తతఃకిమతఆహ ॥ సీతామపీతి ॥ అనసూయేత్యభిధానమాఖ్యాయస్యా
స్సాతఘోక్తా తస్య మహాషేఠరత్నైః పత్నీ-భార్యా, సీతాం-ఊరామ
ధర్మపత్నీమపి, స్వభూషణైః-స్వకీయాలంకారైః, అతోపయదమో
దయతో, వస్త్రమాల్యాదిదానేన సంభావయామాసేత్యర్థః ॥ సా
ధ్వీమణసాస్సధ్వీమణితోషణం యుక్తమితిభావః ॥ తథారామాయణం
* ఇదందివ్యంవరంమాల్యం వస్త్రమభరణానిచ । అంగరాగంచపైదే
హిమహర్వంచవిలెపనమ్ ॥ మయాదత్తమిదంసీతే తవగాత్రాణి శో
భయేదితి ॥ ౧౯౩ ॥ —ఖండనాయేతి ॥ రాఘవః-రఘువంశౌద్భవః,
ఊరామః నసుధైవవధూః భార్యాతత్త్వతస్తస్య ఊమహావిష్ణుత్వేన
భూపతిత్వాదితిభావః ॥ తస్యామనఏవ పుండరీకం-సీతాంభోజం ॥ ౧॥
పుండరీకంసీతాంభోజమిత్యమరః ॥ తస్య తుహినత్విషాం-హిమక
రాణాం- చంద్రాణామితియావత్ ॥ చంద్రవత్తుడుల్లాసనిరసనమోతు
భూతానామిత్యర్థః ॥ అధర్తాచరణతత్పరత్వేన మనస్సంతాపకారి
త్వాదితిభావః ॥ నచానెకచంద్రగ్రహణం దోషాయ, విశిష్టబాహు
లేనోపచరితత్వాదిత్యుక్తం విద్యానాథేన ॥ * ప్రోద్యన్తుక్తాఘతా
రాప్రకరపరివృతస్వర్వధూవక్త్రచంద్రేతి ॥ ద్విషాం-రాక్షసానాం,
ఖండనాయ-సంహారణార్థం, వస్తుతః స్వయం దుష్టరాక్షసశిక్షణార్థ
మవలీణత్వాత్తైషాంచావశ్యముపలంబీయాయావసుధారూపనిజభా
ర్యాయా మానసోల్లాసనిరాసనకృత్యకారిత్యాచ్యైతిభావః ॥ చండభా
నుస్సూర్యో మేఘమండలమభ్రబృందమివ దండకావనమవాప తత్స
మీపం జగామేత్యర్థః ॥ రూపకోపమయోస్సంస్మృష్టిః స్పష్టాశ్శబ్దాల
జ్ఞాకారస్తవసుప్రాసః ॥ చమత్కారకారితోనూసంప్రదాయశబ్దాద్యో

ఇతి. ఊవిదర్భరాజవిరచితే ఊమతిచంపూరామాయణే

అయోధ్యాకాండస్సమాప్తః

అథఅరణ్యకాండప్రారంభః

ప్రవిశ్యవిపినంమహా తదను మైథిలీవల్లభో మహాబలసమన్వితశ్చ
లితనీలశైలచ్ఛవిః । నిశాచరదవాఫలప్రశమనం విధాతుంశరైశ్చచార
తకతయాచ ఊరామాయణాయోధ్యాకాండాంతిమశ్లోకతురీయపా
దాంతిమోపమామత్రాప్యంతే ప్రయత్నవానిత్యనుసంధేయం ॥ త
థాచఊరామాయణం * ఇతివలైఃప్రాంజలిభిస్తవస్విభిద్విజ్ఞేఃకృ
తస్వస్త్వయనఃపరంతపః । వనంసభార్భ్యఃప్రవివేశరాఘవః సలక్ష్మణ
నుస్యజ్జవాభ్రమండలమితి ॥ రథోద్ధతావృత్తమ్ ॥ రాన్నరావిహర
థోద్ధతాలగావితలక్షణాల్ ॥ ****

ఇతి ఊమత్పరమయోగీంద్రబృందమానసేందిందిరసంగోహః
మంతానందలాభాభినందిత రఘునందనచరణారవిండమకర్షణాస్వాదన
కందలితేసారస్వతేసాఖండతపఃప్రచండమునిప్రకాండమండలేశ్వరశాం
డిల్యమహామునిగోత్రావతంసస్య వంచనాన్వయసుధాపారావారసారి
జాతస్య ధన్వంతర్యవతారాంతరస్య ఆయుర్వేదప్రముఖ నిఖిలవిద్యా
సారసర్వజ్ఞసార్వభౌమస్య కోండపండితవర్యస్య తనూజేన గంగాం
వికాగర్భరత్నాకరసుధాకరేణరామచంద్రబుధేంద్రేణ
విరచితాయాం చంపూరామాయణవ్యాఖ్యానాయాం

సాహిత్యమజ్ఞూషికాసమాఖ్యానాయాం అయోధ్యాకాండః

అథ ఊమదరణ్యకాండోవ్యాఖ్యానయతే ॥ ప్రవిశ్యేతి ॥ తదను-
దండకావనప్రాప్త్యనంతరం, మహాబలసమన్వితః-అప్రమేయపరా
క్రమశాలీత్యర్థః ॥ ఏతేన అవిసంవాదితయా సకలరాక్షసశిక్షణదక్ష
త్వంసూచ్యతే ॥ అన్యత్ర మహాబలవాన్యః లేనసమన్వితః తత్ప్రే
రిత్యర్థః ॥ చలితస్య సంచలతానీలశైలస్య-ఇంద్రనీలాచలస్య ఛ
విరిచచ్ఛవిర్యస్యసతథోక్తః ॥ సమానమేతత్ ॥ ఏతేనాత్యంతాశ్చర్య

సశరాసనస్సురపథేతటిత్వాన్వివ ॥ ౧ ॥ ౫ ॥ తదను కంఠాలవనశుం
 డాలకపోలకషణవిషమితామిత విటపసాలషండనిర్యాత నిర్యాసగం
 కరత్వం మహాన్నత్యంచనూచ్యతే ॥ మైథిలీవల్లభః-సీతాపతిః, ఊ
 రామః మహద్విపులం విపినం-దండకారణ్యం, ప్రవిశ్య శరైర్పాశై
 ర్నిరైశ్చ ॥ ౧ ॥ శరోదధ్యాద్యగ్రసారబాణకాండతృణాంతరే । శ
 రంతునీరజితినానాథరత్నమాలా ॥ శ్రీశాచరా-రాక్షసాః, దవాసలా
 వనవహ్నయజవేత్యుపమితినమాసః ॥ తటిత్వానివేతిస్పష్టోపమాతిం
 గాత్ ॥ తేషాం ప్రశమనం వినాశముపశమనంచ విధాతుం-కర్తుం,
 సశరాసనాధనుర్ధరస్సృక్, అన్యత్ర సేంద్రీచాపః, సురపథే-అకాశే,
 + ఋక్పూరిత్యాదినాసమాసాంతః॥ తటిత్వాస్యసంతతితటిత్వాన్ మే
 ఘజవ + తసామత్వథ-ఇతిభసంజ్ఞాయామేకసంజ్ఞాధికారేణావదత్వా
 త్పదకార్యం జత్త్వం నభవతి ॥ కింతు యుయజతిమతుపోమకారస్య
 వకారః ॥ చచార-విజహరేత్యథః ॥ అత్రోత్తరాధే క్లేషానుప్రా
 ణిశోయముపమాలంకారః స్పష్టః, చలితనీలశైలేత్యత్ర నీలశైలస్య
 చలనాసంభవాత్ ॥ ఇయమభూతోపమేత్యాచార్యదండిప్రభృతయో
 బభణుః అతఏవాప్రసిద్ధస్యోపమానత్వాద్యోగాదుత్ప్రేక్షేత్యాధునికా
 లంకారికాస్సర్వే వణయంతి ॥ పక్షచ్ఛేదాత్పూర్వం యదివినత్వా
 తదోపమైవేత్యలం ॥ పృథీవృత్తమ్ ॥ లక్షణంతూక్తమ్ ॥ అత్ర ఊ
 రామాయణారణ్యకాండాద్యపద్యాద్యపదం ప్రయుక్తమిత్యవగంత
 వ్యమ్ ॥ తచ్చ ప్రవిశ్యతుమహారణ్యమితి ॥ ౧ ॥ —తదన్వీతి ॥ కంఠా
 రామ సఖాద్యుల్లభనాపనెయస్తవ్యగోగవిశేషః సా ఏషామస్తీతి
 కంఠాలాః + సిద్ధాదితాన్వల్లచ్ఛ ॥ ౧ ॥ కంఠాఃఖజూశ్చకంఠాయో
 త్యమరః॥ శుండాస్తుండానమాంసంతీతిశుండాలాః + పౌణిస్థాదా
 తాలజన్యతరస్యామితిమత్వథేయాలచ్చర్యయః ॥ రేఖాంతపక్షాకు
 టీశమి శుండాభ్యోరజితరవ్యయః ॥ కంఠాలాః యేషనశుండా

ధానప్యత్తగంధాన్విదధానైరాహుతిగంధైరనుమీయమానా నవినా
 భూతజలాశయానాశ్రమభాగానభితశ్చరతోరాతిధ్యప్రశమిత మార్గ
 శ్రమయోరామలక్ష్మణయోరధావనం తరసారూఢ విరాధాభిధానా
 లకపోలాః అరణ్యమతైభగండస్థలాని తెషాం కషణేన సంఘషణ్ణేన
 విషమితాః-విశకలీకృతాః, అమితా-అసంఖ్యాతాశ్చ విటపాశ్శాఖా
 యస్యసతథోక్తః ॥ ని ॥ విటపఃపల్లవసిద్ధైవిస్తారే స్తంబశాఖయోరితి
 విశ్వః ॥ తాదృశోయస్సాలషండస్సజ్జకతరునివహః తస్మాన్నిర్యాతఃని
 గతః, నిర్యాసగంధోమజ్జావిశేషాఘోయేషాంతేతథోక్తానపి ఆ
 త్తగంధాన్ పునఃస్వీకృతామోదాన్ అభిభూతామోదానితిచ గమ్య
 తె ॥ విదధానైః నిర్యాసగంధవిభురత్వేపి పునస్సాన్విభివ్యాప్త్యా బ
 హుశ్చతరగంధసంపన్నాన్ మర్యాదైరిత్యధః ॥ ని ॥ సాలత సజ్జ
 కార్యాశ్వకర్ణకాస్సస్యసంవరః । ఆత్తగంధోభిభూతస్సాన్విదితీచా
 మధః ॥ ఆహుతిగంధైరహుతియమానహవిరాద్యామోద్వైర్నైతుభిః ॥
 ని ॥ గంధోగంధక ఆమోదేలేశేసంబంధగర్వయోతితివిశ్వః ॥ అనుమీ
 యమానానభూహ్యమానాన్, దూరాదేవేతి శేషః ॥ ఇమే ఋష్యా
 శ్రమాభవితుమర్హంతి ఆహుతిగంధవత్త్వాత్సంప్రతిపన్నాశ్రమవత్ ఇ
 త్యనుమితివిషయాకియమాణానిత్యధః ॥ అవినాభూతాః సర్వతః
 ప్రతిపన్నాః జలాశ్రయా హృదాయేషుతాన్ శ్రమహరిణఇత్యధః ।
 ఆశ్రమభాగానభితః-తపోవనానాంసమంతాల్ + అభితఃపరితఇత్యా
 దినాద్వితీయా ॥ చరతోస్సంచారతత్పరయోః, ఆతిధ్యేన-మునివిరచి
 తాతిథిసత్కారేణ + అతిధ్యేణఇతిద్యప్రత్యయః ॥ శమితః - శాంతి
 తింగమితః, మాగ్ శ్రమోధ్వగమనప్రయుక్తఖదోయయోస్తయోఃశ్ర
 మః ఖదోధ్వరత్యాదేరితిలక్షణమ్ ॥ రామలక్ష్మణయోః దాశరథ్యోః,
 అధావనం-మాగ్, తరసా-వెగన ॥ ని ॥ రంహస్తరసీతురయస్సస్య
 ధఇత్యమధః ॥ విరాధఇత్యభిధానం నామయస్యసతథోక్తౌ యాతు

యాతుధానః ॥ ౨ ॥ X ॥ సవీషరోషభీషణజేషః (స్త్రి)శిఖిశిఖావతంసిత
వివిధమృగశవశతహృదయశ్శతహృదా తనయస్సీతామపజహాః ధృవ్యాః
హారదాశరథీచ ॥ ౩ ॥ కాయవాంయువానా కుతస్త్యో వామాచారవ
త్ప్రతిభాతి మేవామాచారః చీరంవపుషిజటాశ్శిరసిక రెచచండకోదండ

ధానారాక్షసః రురోధ-నిరుద్ధవాన్ ॥ ౪ ॥ యాతుధానః పుణ్యజనా
నే రృతోయాతుగక్షసీ ఇత్యమరః ॥ ౫ ॥ — స ఇతి ॥ రోషేణ-సహ
జామషేణ, భీషణోభయంకరః, వెషోయన్యసతథోక్తః + సంధ్యా
దితావల్లభః ॥ త్రిశిఖిశిఖయా-త్రిశూలాగ్రేణ, అవతంసితాని-ప్రోతా
ని వివిధమృగశవశతహృదయాని శతసంఖ్యాకసింహాదినానావిధమృత
మృగశరీరవక్షఃప్రదేశాయన్యసతథోక్తః ॥ భక్షణాథాంశూలాగ్రప్రో
తసింహాద్యనేకమృగనివహ ఇత్యథాః ॥ తథారామాయణమ్ * త్రి
సింహాచతురోవ్యామ్రాణ్ ద్వావృకౌపృషతాన్ దశ ॥ సవిషాణంవ
సాద్ధిగ్ధం గజన్యచశిరోమహత్ ॥ అవసజ్యాయసేషూతే నిసదంతం మ
హాస్వనమితి ॥ శతహృదాయాస్తనయః సవీషః సోయంవిరాధః సీ
తామపజహార-అపహృతవాన్, దాశరథీ-రామలక్ష్మణౌ, ప్రతివ్యాజ
హారోవాచచ ॥ ౪ ॥ వ్యాహారఉ కిలపితమిన్ద్రమరః ॥ ౫ ॥ — వ్యా
హారప్రకారమేవాహ ॥ కావితి ॥ యవాశౌ-తరుణౌ, యవాం-భ
వంతౌ, కౌ కస్త్తికావంశేజాతావిత్యథాః ॥ కుతః కస్తాద్దేశాదాగతౌ
కుతస్త్యో + అవ్యయాత్త్యప్ ॥ వాం-యువయోః + యష్టదస్త్యతో
ష్టష్ఠీచతుర్థీ-ద్వితీయాస్థయోర్వామ్నావావితి వామాదేశః ॥ ఆచా
రః-ప్రవృత్తిః, వామాచారవద్వక్త్రాచారవదతిరమ్యాచారవదితిపరమా
థాః ॥ ౬ ॥ హమస్తువక్త్రేరమ్యేస్యాత్సవ్యేవామస్థిలైపిచేతిశబ్దాణామే
+ లెనతుల్యం క్రియాచేద్యతిరితివతిప్రత్యయః ॥ మే-మమ, ప్రతిభా
తి-పరిస్ఫురతి, కుతః వపుషి-దేహే, చీరం-వల్కలం, శిరసి జటాంక
రెచచండః ప్రకాశమాంశకోదండదండః ధనుర్వష్టిశ్చాస్త్రీ, అయంపరిదృ

దండః క్వావ్యమాకల్పః క్వచనకల్పలతాకల్పేయమనల్పభరణా తదు
 ణీతి ॥ ౪ ॥ దాశరథిరపి కథితనిజాన్వయో విరాధాంక వేపమానాం
 విదేహదుహితరంవిలొక్య సకోపస్సామిత్రిణాసాకం రక్షోవక్షసి శిలీ
 ముఖాన్నిచఖాన ॥ ౫ ॥ ప ॥ విశిఖావిశిఖాతస్త్విన్విధాతృవరవర్తణి । సీ
 శ్యమానః ఆకల్పః జటావల్క్లలశరదాపాసిధారణరూపోవేషః ॥ ని ॥
 ఆకల్పవేషానైపథ్యమిత్యమరః ॥ క్వ ॥ ఈషదసమాప్తా కల్పలతా క
 ల్పలతాకల్ప-కల్పనల్లీనదృశే, సకలమనౌరథపూరణీత్యథః + ఈష
 దసమాప్తాకల్పజ్యేష్యదేశీయరణితకల్పప్రత్యయః ॥ అనల్పభరణా-స
 కలాభరణభూషితా ఇయమేషాతరుణీ సుందరీ, క్వచన, మునివేషధార
 ణ(స్త్రీ)సాహచర్యయౌరత్యంతవిరుద్ధత్వాదితిభావః ॥ ఇతి వ్యాజహరేతి
 సంబంధః ॥ ౪ ॥ — దాశరథిరితి ॥ దాశరథిః-ఋరామోపి, కథితః
 ఉక్తః, నిజాన్వయః-నిజవంశోయేనసతథోక్తస్య ఇత్వాకువంశప్రభ
 వత్వాది నిజకథాంకధయిత్వేత్యథః ॥ విరాధస్యాంక కటిప్రదేశజ
 తియావత్ ॥ వేపమానాం భయసంభ్రాంతతయా కంపమానాం, వి
 దేహదుహితరం-వైదేహీం, విలొక్య అతపీవ సకోపస్సామర్షస్స, సా
 మిత్రిణాసాకం-లక్ష్మణేనసహ, రక్షోవక్షసి-విరాధోర్ధ్వలే, శిలీ శ
 ల్యంముఖే యేషాంలే శిలీముఖా బాణాస్తా నిచఖాన-నిఖాతితవా
 సప్తభిర్బాహైః రక్షోవక్షో విదారయామాసేత్యథః * ధనుషాజ్య
 గుణవతా సప్తబాణాన్తుమోచవేతి ఋరామాయణే ॥ ని ॥ అభిబాణౌ
 శిలీముఖావిత్యమరః ॥ ౫ ॥ — తతఃకింతత్రాహ ॥ విశిఖాఇతి ॥ వి
 ధాతృవరో-బ్రహ్మవరవీవ వర్తకంచుకం యస్య తస్మిన్ వరరూపాభే
 ద్యకవచఇత్యథః ॥ ని ॥ తనుత్త్రంవర్తదంశనమిత్యమరః ॥ అతపీవత
 స్మిన్ విరాధేవిషయే విశిఖ రామబాణాన్విత్వేత్యథః ॥ జాతావేకవ
 చనం ॥ అతపీవ శిలీముఖానితి నబహువచనవిరోధః ॥ విగతాః శిఖా
 అగ్రాణి యస్యతస్మిన్ అకించిత్కరమనత్స్విత్యథః ॥ రక్షః విరా

తాం నిక్షిప్య చిక్షేవ శూలం రక్షోరఘూద్వహే ॥ ౬ ॥ తదనుశూలమఖం
డయోదంజసా శితశిఖం రఘునాయకసాయకః । నియతమేవ విరాధవి
రోధినాం హృదయశూలమపి త్రిదివౌకసామ్ ॥ ౭ ॥ ౫ ॥ విరాధోపి
క్రుధాసరభసమభివత్య స్కంధేనిధాయ రామలక్ష్మణౌ గతినిరౌధా
పరాధపరిహారాయేవ మిహిరహిమకరౌప్రస్థేనహన్వింధ్య ఇవప్రతస్థే ॥

ధః సీతాం నిక్షిప్య నిధాయ, రఘూద్వహే-రఘునాయకేవిషయే, శూ
లంచిక్షేవ-ప్రయయోజ ॥ ౬ ॥ — తదన్వితీ ॥ తదను-తదనంతరం, ర
ఘునాయకస్య సాయకౌబాణః, శితశిఖం-తీక్ష్ణాగ్నిం, శూలం-విరాధ
ప్రయుక్తం త్రిశూలం, అంజసా శీఘ్రం అఖండయదన్భినత్. తథా వి
రాధవిరోధినాం-విరాధోపదుతానామిత్యర్థః ॥ త్రిదివః-స్వర్గః,
ఓకః స్థానం యేషాం తెషాం దేవానాం నియతం నిత్యానుస్మృతం ఏ
వకారస్తవ్యయోగవ్యవచ్ఛేదాధాకః ॥ హృదయశూలం-హృచ్ఛల్యమ
ప్యఖండయత్ శ్రీరామబాణఖండితం విరాధశూలం నిరీక్ష్య దేవావి
శల్యాంతరికరణౌ బహుపురిత్యర్థః ॥ అత్రద్వయోశ్శూలయోః సకృత్
యోరేవ ఖండనక్రియాహాససామ్యాదౌపమ్యస్య గమ్యమానత్వాత్
కేవలప్రకృతగోచరాతుల్యయోగితా ॥ దురతవిలంబితం ॥ * దురతవి
లంబితమాహనభౌభరావితిలక్షణాత్ ॥ ౭ ॥ — విరాధఇతి ॥ విరా
ధోపి క్రుధా శూలఖండనజనితక్రోధేన సరభసం-సవేగం, ని ॥ రభ
సౌవేగహర్షయోరితివిశ్వః ॥ అభివత్యాభ్యుపగమ్య గతినిరౌధాపరా
ధపరిహారాయేవనిజాగమనప్రతిబంధనిరాకరణాధామివరామలక్ష్మణౌ
స్కంధే అంసయోరిత్యర్థః ॥ నిధాయారోప్య మిహిరహిమకరౌ-
సూర్యాచంద్రమసౌ, ప్రస్థే సాన్వోః ॥ ని ॥ స్నుఃప్రస్థస్సానురస్త్రి
యామిత్యమరః ॥ ఉభయత్ర జాత్యేకవచనమ్ ॥ నహౌ-ధారయమా
ణౌ వింధ్యః-వింధ్యాచలఇవ, ప్రతస్థే-చచార+సమవప్రవిభ్యస్తఇత్యా
త్తనేపదమ్ ॥ అత్ర వింధ్యస్య మెరుస్పర్థాయా సూర్యచంద్రగతినిరో

౩॥ రామ స్తత్రసామి త్రి॥ విరాధవధోద్యుక్తమభిదధే ॥ ౯ ॥ ప॥
యాతునగపదపీసేషాయాతునశ్చాస్యలక్షణ । యాత్రాకామతయోవే
దం యాతుకామంనహస్యతామ్ ॥ ౧౦ ॥ అయికబళయమామమావి
ముంచేత్యతికరుణండుడతీమవెక్యసీతామ్ । అరమరచయతాముభావసి

ధకౌన్నత్యసంభవేపిప్రస్థానాసంభవాదుత్పేక్షా॥౧౧॥రామఇతి॥తత్రా
ప్తికాసమయే రామః విరాధనావధే హింసాయాముద్యుక్తం సన్నద్ధం
సామిత్రిం అభిదధే-ఉవాచ ॥ ౯ ॥—తదేవాహ ॥ యేతి ॥ హే
క్షణ యాతు యైవ, తుశబ్దస్తవధారణాధికః॥నః-అస్తోకంసంబంధినీ
పదవీ-మాగః, యాస్తాభిజిగమిషితాపదపీత్యధః॥ సేషైవ అ
స్య యాతునాతత్సశ్చ పదపీ ॥ ౧౧ ॥ వైర్యతాయాతురక్షసీత్యమ
రః ॥ అస్తేవంకింతత్రాహ ॥ ఇదంరక్షః తయాపద్వైవ యాతుం
కామోయస్యతత్ యాతుకామం-గంతుకామం + తుంకామమనసోర
పీతితుమనామకారలాపః ॥ అతః కామం యథేచ్ఛంయాతు-గచ్ఛ
తు + యాలేలోట్ ॥ నహస్యతాం-నవధ్యతాం, దుగఃమేఅస్తికా
కాంతారమాగః, అస్తద్వహనతాత్పర్యణోపకారకత్వాత్ అయంన
హరత్యవ్యధ్యధః ॥ నహస్యస్తాభిః అస్తాత్ తుద్రరక్షః కీటకాద్యైత
వ్యం॥కింతు కతివయప్రదేశాద్వహనెన సుఖంగత్వా అనంతరమము
నిహనిష్యామః ॥ అతాయథేచ్ఛంగచ్ఛత్వితీభావః ॥ వీతేనాస్యాత్యః
తదైర్యసంపత్తిస్సూచ్యతే ॥ మనసోనిర్వికారత్వం ధైర్యం సత్సర్వపి
హేతుష్యితిరసీకాః ॥ అత్ర త్విరామస్యకాంతారసుఖసంచారే కా
కతాశీయన్యాయేనాన్యస్యాధాస్య రక్షోవహనస్యకారణత్వకథనాత్స
మాదిరతింకారః ॥ కారణాంతరయోగాత్కార్యస్యసుకరత్వంసమాధి
రితిసూత్రమ్ ॥ ౧౦ ॥ అయీతి ॥ అయి హేరాక్షస మాం కబళయ
భక్షయ, అమూరామలక్షణా విముంచ-త్యజ + శేముచాదీనామితి
మమ ॥ ఇత్యుక్త్యితిశేషః ॥ స్వాపేక్షయాపి తయోరత్యంతప్రేమాతి

భ్యాం పిశితభుజంభుజభారహీనమనమ్ ॥ ౧౧ ॥ ౫ ॥ తతస్థేన తీక్ష్ణతర
ప్రహరణ గవాక్షితనక్షసాపి రక్షసానపరిత్యక్తేమప్రాణైశ్చ పరా
క్రమావిషయపరాక్రమాయాం ప్రాక్రమేతామేతా తదంశగళితః

శయవిషయత్వస్య సంభవాదితిభావః ॥ అతికరుణమతిదీనం, మదతీం
రోదనంకుర్వాణాం, సీతామవెక్ష్య-దృష్ట్వా, ఉభౌ రామలక్ష్మణౌ,
అరం-క్షిప్రం ॥ ౧౧ ॥ లఘుక్షిప్రమరంఽతమిత్యమరః ॥ అసీభ్యాం-భ
గ్దాభ్యాం, వీనం పిశితభుజం క్రవ్యాజం విరాధం భుజావేవభావః తే
నహీనం రహితం, ఆరచయతామకురుతాం, లక్ష్మణస్సవ్యబాహుం
రామోదక్షిణం చ చిచ్ఛేదెత్యధా ॥ తథాత్మిరామాయణమ్ ॥ తస్య
తాద్రస్యసౌమిత్రస్సవ్యంబాహుంబభంజహ ॥ రామోపి దక్షిణం బా
హుం తరసాతస్యరక్షసఇతి ॥ పుష్పితాగ్రాన్యత్రమ్ ॥ అయుజనయు
గరేఫతోయకారో యుజచనజౌజరగాశ్చపుష్పితాగ్రేతిలక్షణాత్ ॥
౧౧ ॥ —తతఇతి ॥ తతోభుజచ్ఛేదానంతరం, తీక్ష్ణతరప్రహరణైః -
గాఢతరప్రహరణ, గవాక్షవత్కృతంగవాక్షితం-భిద్రితం + తతో-రో
తీతిణ్యంతాతగర్తణిక్తః ॥ తద్వక్షః-ఉరస్థలం యస్యతేనతథోక్తైః +
జేషికస్యకపోవైభాషికత్వాన్నకప్ ॥ తేనరక్షసా-విరాధేన, ప్రాణ
మనపరిత్యక్తేమనత్సు తస్మిన్నమృతేనతీత్యర్థః + నఇర్థస్య నశబ్దస్య
సుప్నుపెతినమాసః ॥ ఏతౌరామలక్ష్మణౌ పరాక్రమస్య-భుజబలస్యావి
షయః అగోచరః పరాక్రమః కౌతస్యం యస్యాస్సా ॥ తస్యాంభుననాశ
కాయామిత్యర్థః ॥ తథాతస్యవిరాధస్యాంగేభ్యోనయవేభ్యోగళితేయా
పరిస్రవంత్యా రుధిరధారయా-రక్తప్రవాహేణ, యస్మైకతప్లవస్తేనభ
ననక్షమాయాం అవహరణయోగ్యాం కాననక్షమాయాం కాంతార

పరాక్రమావిషయపరాక్రమావితిద్వివచనాంతసారే పరమావర్ణితాం
ఆక్రమస్యావస్కంధనస్య అవిషయః-అగోచరః-పరాక్రమః నిశ్శక్తి
ర్యయోస్తావితి రామలక్ష్మణవిశేషణమ్ ॥

ధీరధారాసేకేన ఖననక్షమాయాం కాననక్షమాయాం రాక్షసశవోచిత
మతివిశంకటమనటముత్పాదయితుమ్ || ౧౨ || తత్క్షణమేవ క్షణదాచరోపి
సంజాతప్రత్యభిజ్ఞౌరామాయ వ్యజిజ్ఞపత్ || ౧౩ || ఆత్మనాగంధర్వకు
లసంభవంరమ్భాపరిరమ్భణారమ్భసంరమ్భం తచ్చ గ్రవణకుపితవైశ్రవణ

క్షిత్యాం || ౧౪ || క్షితీక్షాన్త్యాః క్షమాయ క్షేక్షమంశక్తే హితేత్రిష్విత్యమరః
రాక్షసశవస్య - రక్షః కుణపగ్న, ఉచితమనురూపం తాదృశాం -
తాదృశీగతిరితివచనాద్రాక్షసానాం ప్రేతానాం గర్తృప్రక్షేపణస్య ధ
ర్మత్వాదితిభావః || తేనైవోత్తంత్రిరామాయణ శ్రీరామంప్రతి || * ర
క్షసాంగతసత్వానామేషధర్మస్సనాతనః | అవశేయేనిధీయంతే లెషాం
లోకాస్సనాతనా ఇతి || అతివిశంకటమత్యంతవిశాలం || ౧౫ || విశంకటం పృ
థుబ్బహద్విశాలం పృథులం మహాదిత్యమరః || అవటం - గర్తం || ౧౬ || గర్తా
వటాభువిశ్వభిజ్ఞత్యమరః || ఉత్పాదయితుం - రచయితుం, ప్రాక్రమే
తాం - ఉపకాంతవంతౌ || ౧౭ || — తత్క్షణమేవేతి || తత్క్షణమేవేత
స్మిన్నైవక్షణే, గర్తరచనాసమయపవేత్యభావః + అత్యంతసంయోగ
ద్వితీయా || క్షణదాచరః - విరాధోపి, సంజాతాన్తృత్యారూఢాప్ర
త్యభిజ్ఞాపూర్వానుభూతస్వవృత్తాంతపరామర్శోయస్యసతధోక్తస్సక
రామాయ వ్యజిజ్ఞపత్ - విజ్ఞానయామాన, నిజవృత్తాంతమితిశేషః + క్రి
యాగ్రహణమపి కతవ్యమితిసంప్రదానత్వాచ్ఛతుథీ || ౧౮ || —
తత్ప్రకారమేవవివృణోతి || ఆత్మన ఇతి || ఆత్మనఃస్వస్యేతిసర్వత్రస
వృద్ధ్యతే || గంధర్వాణాం - దేవయోనివిశేషాణాం, దేవగాయకానాం
కుల-వంశే, సంభవముత్పత్తిం, తథా రంభాయాః వైశ్రవణస్నుషా
యాః పరిరమ్భణారమ్భసంరమ్భం - ఆలింగనాద్యోగసంభ్రమంచ త
థా తచ్చ గ్రవణేన రమ్భాపరిరమ్భణారమ్భసంరమ్భకణనైన కుపితః
కుర్ద్ధోవైశ్రవణః కుబేరః తేనైవదత్తామతిస్మష్టాం + విశ్రవసోపత్యం
వైశ్రవణఇతి విగ్రహః || తస్యాపత్యమిత్యన్ విశ్రవసోవిశ్రవణరవ

దత్తాం రక్షోయాపిణీశాపవ్యాపదంతస్యాస్తథావిధమపసానంచ ॥౧౪॥
 ॥ప॥రక్షోవధఃప్రకృతఇత్యయమేవశంసేత్స్వగాయగాయకపదం గమి
 తోవిరాధః । నాగాలయాయవపురస్యవదేదితీవశ్వభేతదక్షిపదిమప
 హతంసరామః ॥ ౧౫ ॥ X ॥ తదనునాకలోకభజనాయపురుషాశా

ణావితిప్రకృతేర్విశ్రవణాదేశః ॥ ౧ ॥ కిన్నరేశోవైశ్రవణాద్యమరః-
 రక్షోయాపిణీరాక్షసరూపదాయినీత్యర్థః, శాపవ్యాపదంశాప
 రూపమహావిపత్తిః, తస్యాశ్శాపవ్యాపదస్తథావిధంతాదృక్ప్రకా
 రం వనవాససంచారతత్పరేణ త్విరామేణశ్వభిప్రక్షేపణరూపమిత్య
 ర్థః అవసానమంతంచ వ్యజీజ్ఞపదితసంబంధః- అత్రేదత్తత్విరామాయణ
 వచనం ॥ * ॥ అభిశాపాదహంఘోరాం ప్రవిష్టోరాక్షసీంతనుంతు
 మ్బురుర్నామగంధర్వఃశస్త్రావైశ్రవణైనహ ॥ ప్రసాద్యమానశ్చమయా
 సోబ్రహ్మీస్తామహాయశాః - యదాదాశరథీరామస్తావధిష్యతి సం
 యుగే ॥ తదాప్రకృతిమాపన్నాభవాన్స్వగ్గం గమిష్యతి, ఇతిహై
 శ్రవణోరాజారమ్భసక్తమువాచహేతి ॥ ౧౪ ॥—॥ రక్షిణి॥ రక్షో
 వధః రాక్షససంహారః ప్రకృతఃప్రకృంతః - రామైశ్రవణశేషః - ఇతి
 ఏతద్వచనమిత్యర్థః - గాయకపదం గంధర్వస్థానం గమితఃప్రాపి
 తః అయంవిరాధఏవస్వగాయస్వగ్గలోకావాసిభ్యఇత్యర్థః- శం
 సేత్ - స్వలోకగతమముండృష్టాదేవాః ప్రకృంతారాక్షసవధ
 ఇతిజానీయురిత్యర్థః, తథాస్యవిరాధస్యవపుమృతశరీరం కర్త్యం,
 నాగాలయాయపాతాళలోకవాసిభ్యఇత్యర్థః ॥ ౧ ॥ అథోభువనహృ
 తాళ బలిసద్ధరసాతలం - నాగలోకఇత్యమరః, రక్షోవధః ప్రవృత్త
 ఇతివదేత్ కథయేత్ - భూలోకేతుప్రసిద్ధమేవతిభావః, ఇతిమత్స్వ
 తిశేషః - స రామః - ఇహుభిర్బాణైఃప్రహతంప్రకషేణహతం త
 ద్విరాధవపుః - శ్వభేగతే, అక్షిపత్క్షిప్తవానివేత్యుత్ప్రేక్షా,పా
 తాళపర్శంతగంభీరైతేతద్వపునిపాతితవానిత్యర్థః ॥ ౧౫ ॥—

స సమాహూతస్య భగవతశ్శరభంగస్యాశ్రమపదంఽఘుపతిరభజత || ౧౬
 వ || తత్ర || దశశతనయనెపి వీక్ష్యమాణేవ శరభపుత్రసిపేవిష్టైవ జా
 తా | మనసిజశరభంగకారివృత్తైర్నసిమునేశ్వరభంగనామభాజః || ౧౭ ||
 || ౧ || సమునిరాశ్రమస్థంకాకుల్ స్థమాతిధ్యేనసమారాధ్యతత్సాన్నిధ్యశు

|| తదన్వితీ || తదనువిరాధవధానంతరం, రఘుపతిః శ్రీరామః, నాక
 లోక భజనాయస్వలోక నివాసాధం, పురుషూతేనంద్రేణ, స
 మాహూతస్య తావకంతపః ఫలితంతతః స్వలోకం భజేత్యాకారితస్యే
 త్యథః, సమస్తమునిజన సమభిలషణీయసాన్నిధ్యేనంద్రేణ స్వ
 యం సమాహూతత్వాత్క్రింతస్య మాహాత్మ్యం కథనీయమితి భావః - భ
 గవతిః పూజ్యస్య శరభంగస్య శరభంగనామ్నోమునే రాశ్రమపదం త
 పోవనస్థానమభజతప్రాప్త || తత్ర || త స్థి || ౧౬ || — || దశేతి
 దశశతాననయనానియస్య త స్థి సహస్రాక్షైవీక్ష్యమాణే దృశ్యమానె
 నత్యపి - అలభ్యచానే దేవేంద్రే దృష్టే సత్యపీత్యపి శబ్దాథః - మన
 సిజశరాశాం మస్తథవాణానాం భంగంకరోతి తిత్తద్భంగకారిణీవృత్తిర్వ
 తానం యస్య తథోక్తస్య, జితేంద్రియస్యేత్యథః - భంగకారీత్యత్ర
 + స్త్రియాః పుంవదిత్యాదినా పుంవచ్ఛావః - శరభంగఇతినామ భజ
 తీతి తథోక్తస్య మునేః || ౧౭ || నివృత్తస్సర్వతత్వజ్ఞః కామక్రోధాదివ
 జితః, ధ్యానస్థానిషక్రియోదాంతఃతుల్యమృత్కాంచనామునిరిత్యు
 క్తలక్షణస్య శరభంగమునేమనసి, దశరథపుత్ర సిపేవిష్టైవ శ్రీ
 రామభజనేచ్ఛేవ + పేవతేస్సన్నంతాత్ స్త్రియామప్రత్యయేటా
 ప్, జాతాసమత్పన్నా- నిరతిశయనిమలనిత్యానందస్వరూపస్య భ
 క్తజనపారిజాతస్య భగవతశ్శ్రీరామస్య భజనానందంవిహాయస్వర్గో
 కే నకిమపిభోక్తవ్యమస్తి, అతస్తత్యేవాంకృత్యాం స్వలోకమాగమి
 ష్యామీతి ఇంద్రంప్రేషితవానిత్యథః, అతఏవ ఇంద్రవాక్యముల్లం
 ఘ్యాపి శ్రీరామభజనమస్య యుక్తమితి భావః, పుష్పితాగ్రావృత్తం
 ౧౭ || — || స ఇతి || సమునిశ్వరభంగః, ఆశ్రమేతిష్ఠతీత్యాశ్రమస్థం నిజ

ద్ధాంనుంత్రపూతామాహుతిమివాత్తనస్తనుమతనూష్ణణి తనూనపాతి
పాతయిత్యాశాశ్వతంపదమాశ్రితవాన్ ॥ ౧౮ ॥ తతస్తీక్షణతపసస్సుతీ
క్షణస్య నిదేశేనదేశాత్తస్మాదుచ్చలితస్సలిలనిధిపానసంభావితజీవనాభా
వశంకయా శరణాశ్రయణాయలంబమానసీలాంబుదసందోహసందేహః

భాగ్యవశాదాశ్రమంప్రత్యాగతమిత్యర్థః + సుపిష్ఠఇతికప్ ప్రత్య
యః॥ కాకుత్స్థంకకుత్స్థాన్వయేవత్క్రొం త్రిరామమాతి ధ్యేనాతిధి
సత్కారేణ సమారాధ్య-సమ్యక్సూజయిత్యా, తస్య త్రిరామస్యసా
న్నిధ్యేన-సన్నిధానేన, శుద్ధాం-పవిత్రామాత్మసః-స్వస్య, తను-శ
రీరం, మంత్రేణ-ఋగ్యజుస్సామాదినా, మంత్రవాదేన, పూతాం-పవి
త్రామాహుతిమాజ్యహుతిమివేత్యుపమా ॥ అతనుః-అమందః, ఊ
ష్ణాయస్యతస్మిన్ జాజ్వల్యమానఇత్యర్థః ॥ తనూనపాతి-జాతవేదసి॥
ని ॥ జాతవేదాస్తనూనపాదిత్యమరః ॥ పాతయిత్యా-నిక్షిప్య, శాశ్వ
తంపదం బ్రహ్మస్థానమాశ్రితవాన్-ముక్తోభూదిత్యర్థః ॥ ఆత్మావా అ
రెదప్రప్తవ్యశ్చోగ్రతవ్యామంతవ్యా నిదిధ్యాసితవ్యఇత్యాదిశ్చోత్సాహ పర
మాత్మరూపత్రిరామదర్శనస్య మోక్షహేతుత్వాన్తుక్తిర్యుక్తైవేతిభా
వః ॥ * వృద్ధశ్శ్చోచక్రియాలుప్తః ప్రత్యాఖ్యాతభిషక్కిర్యః । ఆత్మా
నంఘాతయెద్యస్తుభృగ్వగ్న్యనశనాంబుభిరితివచనాత్ శరభంగస్య
న్యాయ్యఏవాగ్నిప్రవేశఇతిమంతవ్యమ్ ॥ ౧౮ ॥—తతఇతి ॥ తతశ్శర
భంగమోక్షానంతరం, రామః తీక్ష్ణం నిశితం తపః ప్రతోపవాసాది
రూపం యస్యతథోక్తస్య సుతీక్ష్ణస్యమునేర్ని దేశేనాజ్ఞయా ఏతేనసు
తీక్ష్ణసందర్శనమపి కృతమితిసూచితం ॥ తస్మాద్దేశాత్-సుతీక్ష్ణాశ్రమప్ర
దేశాత్ + అపాదానేపంచమి ॥ ఉచ్చలితః-ప్రస్థితస్సన్, సలిలనిధి
పానెన-సముద్రాచమనేన, సంభావితా-సంప్రతిపన్నాయా జీవనా
భావశంకా-జీవనస్యోదకస్యజీవికాయాశ్చేతిగమ్యతే ॥ అభావశంకా
అభావోత్ప్రేక్షాతయాహేతున॥ని॥అనిష్టాభ్యాగమోత్ప్రేక్షాంశంకా

వహేన నానానొకహనివహేన పిహితాభోగమగస్త్యాశ్రమం రామ
ససంభ్రమమాససాద అకథయచ్చ మైథిలీమ్ ॥ ౧౯ ॥ ప ॥ తస్యేద
మాశ్రమపదంసరసీరుహక్షిసంఖ్యావిహీనమహిమైకనికతనస్య । భర్తా
సమస్తసరితాంకుపితస్యయాస్యహస్తారవిందమకరందదశామవాప॥౨౦

మాహుర్తనీషిణఇత్యభిధానాత్ ॥ ఉత్ప్రేక్షా-ఉహాః, శరణాశ్రయ
ణాయ-శరణంగంతుమిత్యధః లంబమానః-స్రంసమానా, యో నీ
లాంబుదసందోహః-నీలమేఘనికురుంబం, సఇతిసందేహవహేన-సం
శయప్రదేన నానానొకహనివహేన-నానావిధవృక్షషండేన, పిహితా
భోగమాచ్ఛాదితదేశవిస్తారం, + వష్టివాగురిగల్లోపమవాప్యోరుపస
గఽయోరిత్యపెరకారలోపః ॥ ౧౯ ॥ అపిధానతిరొధానపిధానాచ్ఛాద
నానిచేత్యమరః ॥ అగస్త్యమునెరాశ్రమం ససంభ్రమమాససాద-ప్రా
ప, అకథయదితి-మైథిలీంప్రత్యకథయదుక్తవాంశ్చ, మనోవినోదార్థ
మాఖ్యాయికాః కథయితుమారబ్ధవానితిభావః ॥ అత్రానొకహనివహే
విశిష్టనీలాంబుదసందోహ సందేహవహాన్వాత్ప్రేక్షణాత్సందేహోజ్ఞీవి
నీగుణనిమిత్తజాతిస్వరూపోత్ప్రేక్షేతినంకరః ॥ సందేహశబ్దవ్యభాం
తివరత్వేన భ్రాంతిమదలంకారఇతివివేకః ॥ ౧౯ ॥—కథనప్రకారమే
వాహ ॥ తస్యేత్యాదిభిశ్చతుర్భిః॥ సౌనరసీరుహక్షి-పద్మలోచనే మైథి
లి, ఇదమేతత్పురిదృశ్యమానం సంఖ్యావిహీనమహిమైకనికతనస్య-అగ
ణనీయమాహత్త్వముఖ్యనిలయస్య, మునెరాశ్రమపదం-ఆశ్రమస్థానం
యత్తవోర్నిత్యసంబంధాత్తచ్ఛబ్దస్య యచ్ఛబ్దాకాంతాయామాహ ॥
సమస్తసరితాంభర్తా-సముద్రః, కుపితస్య-కుర్ధస్య, యస్యమునేరగ
స్త్యస్య హస్తవీణ అరవిందం తత్ర మకరందదశాం-పుష్పరసావస్థా
మవాప, ఈదృక్షాహత్త్వసంపన్నాయంమునిరితిభావః॥ రూపకాలం
కారః ॥ తథా పరిచ్ఛిన్నే మునిహస్తే అపరిచ్ఛిన్నసముద్రస్యాధేయ
త్వకథనాత్ అధికప్రభేదాలంకారః * ఆధారాధేయయోరానురూ

ఇహానమదగ జేంద్రస్య స్తహస్తాతిభారాత్పథివిన(నియ)మితశాఖస్సల్లకీ
 వృక్షపిషః । అభినయతినికామంసంగతోచ్ఛ్వాగ్రియహానిత్తునివరకర
 పాతాద్భుగ్నవింధ్యాద్రిముద్రామ్ ॥ ౨౦ ॥ అస్మిన్ హావధధియా వద
 ప్యాభావాధికోమతఇతిలక్షణాత్ ॥ వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౨౦ ॥
 ఇహేతి ॥ ఇహాస్మిన్ పథి-ఆశ్రమమాగే, సమదగజేంద్రేణ-మత్తమ
 హామతంగజేన, న్యస్తావిశ్రమాధం. వల్లవభక్షణాధంవా నిక్షిప్తా
 యోహస్తానిజతుండః నవవాతిభారో భారాతిశయస్తస్తాద్దేతోః, వి
 నమితశాఖోభుగ్నశాఖః, అతఏవ నికామమత్యంతంసంగతాప్రాప్తా
 ఉచ్ఛ్వాగ్రియహానిరొన్నత్యభంగోయస్యసతథోక్తః ఉత్పన్నఃశ్రావ్యః
 ఉచ్ఛ్వాగ్రియఇతి + ఘృతంతేనోపసగ్నస్యసమాసః నోపస్పృష్టాద్భుగ్న
 ప్రత్యయః ॥ శ్రీనీభువోనుపసగ్నఇతినియమాత్ ॥ ఏషాయంపరిదృ
 శ్యమానః, సల్లకీచాసావృక్షశ్చైతివిశేషణసమాసః ॥ గజభక్ష్యాఖ్యవృ
 క్షవిశేషః ॥ అత్రవృక్షశబ్దస్య సామాన్యవాచకత్వాన్నపానరుక్త్యం
 చూతవృక్షఇత్యాదివత్ ॥ ని ॥ గంధినీగజభక్ష్యాతు ఘనహామగజీర
 సా । మహేరణాకుందరుకీసల్లకీహ్రదిసీతిచైత్యమరః ॥ సల్లకీస్యాద్గజపి
 యేతిహాలాయధశ్చ ॥ మునివరస్యాగస్త్యస్య తహామునేః కరపాతా
 త్ హస్తేననియమనాద్దేతోః భుగ్నస్యావసతస్య వింధ్యాద్రియద్రాం
 పరిసాటిమభినయతి-నాటయత్యనుకరోతి ప్రకటయతిత్యధః ॥ ఏత
 న్మునినియమితవింధ్యాద్రిముద్రానుకరణమేతన్తున్యాశ్రమస్థ వృక్షస్య
 యుక్తమితిభావః ॥ పురాకిలమేరుస్పర్థయా ప్రవధమానం సూర్య
 మాగ్నిరొధినం వింధ్యాచలం త్రిదశాభ్యధితోగస్త్యః సవహస్తే
 ననియమితవానితిపౌరాణికీకథా ॥ అత్రాభినయశాసాదృశ్యవద్యస
 సానాడువమా ॥ తథా ముద్రామిత్యత్ర తత్సదృశీం ముద్రామితి సా
 దృశ్యస్యాక్షేపాత్ అసంభవదప్తస్సంబంధరూపో నిదర్శనాలంకారేణ
 త్యనయోస్సంస్పృష్టిః ॥ మాలినీవృత్తమ్ ॥ ౨౧ ॥—అస్మిన్నితి ॥ అస్మి

సంవిగాహ్యనిగఁతు మక్షమతయాజర రెలుతద్భిః । వన్యైగఁజైరజ
గరాఃపిశితాశ నెభ్యోవాతాపిదానవదశాముప దేశయంతి ॥కించ॥౨౨
చుళక గతసముద్రాస్వాద నేకుంభయో నేరితరకరనిరస్తా మక్షికొత్సారరీ
త్యా । గగనగతివిహీనాయేఘనాఃపల్వలాంతే విపినమహిషవేషైఃకవ

న్నాశ్రమే అజగరాస్త్రిలితాపరనామానః-మహాంగాస్సర్పవిశేషాఃక
ర్తారః, ని ॥ తిలిత్సస్సాస్యదజగః శత్రుమరః॥ మహాపథధియా-మహామా
గఁఇతిభ్రాంత్యా, అతపవ భ్రాంతిమదలంకారః ॥ వదనం-నిజవక్త్ర
కుహరం, విగాహ్య-ప్రవిశ్య, నిగఁతుం-పునరాగతుమక్షమతయా
అసమర్థతయా సంకటత్వాదితిభావః॥జరరె-కుక్షిగోళకె, లురద్భిర్వివ
ర్తమానైర్వనేభవైర్వన్యైగఁజైః, పిశితాశనేభ్యఃక్రవాదేభ్యః వాతా
పిదానవదశాః-వాతాపినామకదానవావస్థాం, ఉపదేశయంతు్యపదే
శంకారయంతి ఉపమా + ఉపపూర్వాద్విశతేన్యైఃకాంతాల్లట్ ॥న్యైర్థౌవి
వక్షితః॥ పూర్వమముష్యమహత్తనోగస్త్యస్య ఉదారే వాతాపినామా
దానవః ఏవమేవ పరిలుత జీణోఽధూదతాయష్టాభిః కైతవాచ
రణైః సభవితవ్యమితిబోధయంతీత్యధః ॥ అత్రోక్తాధానంబంధేపి
తత్సంబంధకథనాదతిశయోక్తిభేదః ॥ సచ పూర్వోక్తభ్రాంతిమతానా
పెక్షత్వాత్సంకీర్త్యతే॥అత్రశ్రీరామాయణం*అగస్త్యేనతదాదెవైఃపా
ర్థితేన మహాషీణా ॥ అసుభూయకిలశ్రాద్ధేభక్షితస్సమహాసురఇతి ॥
వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ఆశ్చర్యంతరమపివిద్యతఇత్యాహ ॥కించెతి॥
తదేవాహ ॥ చుళకేతి ॥ యేఘనా-మేఘాః, చుళక గతసముద్రస్య-
గొకణాకృతిదక్షిణకరతలస్థసాగరస్య, ఆస్వాదనె-పానసమయఇత్య
ర్థః॥ మక్షికొత్సారరీత్యా మక్షికానిరాకరణప్రక్రియయా, కుంభయోనె
రగస్త్యస్య ॥ ని ॥ అగస్త్యఃకుంభసంభవఇత్యమరః ॥ ఇతరక రణస
వ్యహస్తేన నిరస్తాః-నిరాకృతాః, జాతాఇతిశేషః ॥ తేఘనాః గగనగ
తివిహీనాః నిరాకరణజనితదౌర్బల్యాన్నభోమార్గసంచారసామర్థ్యర

లం తెవలంతే ॥ ౨౩ ॥ X ॥ ఏవం విపినవిలొకనవిస్తి తమతి స్తదుటజనికటమా
సాద్య రామశ్శిష్యైః ప్రవేశితస్సకలలోకవంద్యమానచరణౌరవిందమర
విందసంభవమివ బృద్ధారక్షేర్తునిబృందారక్షే శ్చ పరివృతంకోపహంకా
రనిరహంకారాయ నహుషాయభుజంగభావదూషితాయ దత్తభుజంగ

హితాస్సంతః పల్వవాంతే-అల్పసరౌమధ్యే, ని ॥ వెశంతఃపల్వలఽచా
ల్పసరశ్చత్యమరః ॥ విపినమహిషవేదై-అరణ్యలులాయభూమికాభిః,
కేవలమత్యంతం, వలంతే-సంచరంతి, వన్యమహిషవ్యాజేన పరిలుతం
తీత్యథః ॥ అత్రవెషశబ్దేన మహిషత్వమపహ్నుత్య విశిష్టఘనత్వప్ర
తిపాదనాత్ సాపహ్నువౌత్పైక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్ధమ్యా ॥ మా
లినీవృత్తమ్ ॥ ౨౩ ॥ — ఏవమితి ॥ ఏవముక్తప్రకారేణ, విపినవిలొ
కనెన-తపోవనదర్శనెన, విస్తితా-విస్తయంప్రాప్తామతిద్యస్యనతథో
క్తః రామః తస్యాగస్త్యస్య మునెరుటజనికటం-పణశాలాభ్యణం
॥ ని ॥ పణశాలాటజోస్త్రియామిత్యమరః ॥ ఆసాద్య-ప్రాప్త్య, శి
ష్యేర్తున్యంతేవాసిభిః త్రిరామాయంమునిసందర్శనాకాంక్షితయా స
మాగతస్తస్మై నివేదయంతితిలక్ష్మణవాక్యేన మునయేనివేద్య తదను
మత్యా పునరాగతైరిత్యథః ॥ ప్రవేశితామునిసమీపంప్రాపితస్స
కలలోకెన అశేషభువనస్థజనేన వంద్యమానే-నమస్క్రియమాణే,
చరణౌరవింద-పాదపద్మైస్సతం ॥ ని ॥ లొకస్తు భువనెజనశ్చత్యమ
రః ॥ బృందారక్షేదైవతైః, తథా మునిబృందారక్షేర్తునిముఖైశ్చ
పరివృతం-పరివెష్టితం, సకలసురమునిసేవ్యమిత్యథః ॥ ని ॥ బృం
దారకాదేవతాని పుంసివాదేవతాస్త్రియాం ॥ బృందారకౌరూపిము
ఖ్యావిత్యుభయత్రాప్త్యమరః ॥ అతివీవారవిందసంభవం-బ్రహ్మణమి
వస్థితమిత్యుపమా ॥ తథా కోపహంకారేణ-నిజరోషజనితహంకా
రేణ, నిగతః అహంకారోయస్య తస్మై భుజంగభావన-శచివిటభావన
దూషితాయావలిస్తాయ, నహుషాయ-యయాతిజనకాయ, రాజ్ఞే ద

భావం ఖగగతినిరోధకల్యవైపుల్యయోద్ధరవగాహమహావనయోర్వింధ్య
శేలసింధురాజయోగాధతాగాధతాతస్కరకరొదరముదరజాత జాత
చోవిర చితవాతాపిదానవావలేపలోపం లాపాముద్రావల్లభం సక

త్తః భుజంగభావః సర్పత్వం యేన తస్మై * భుజంగోవిటసర్పయోరి
త్యుభయత్రాభిధానాత్ || పురాకిల నహుషోరాజా కుతశ్చిత్పుణ్య
వశాత్ సశరీరఃస్వగంప్రాప్త తత్రేంద్రస్సౌ శచీజారణాథాయా
వమధిదుహ్య గచ్ఛత్ సాహంకారస్సర్పసర్పేతి భగవంతమాక్షిప్యకొ
వహుంకారకారితా తేన సర్వోభవేతి శప్తఇతిపౌరాణికాః కథాంక
ధయంతి || భేగచ్ఛంతీతిఖగాః-పక్షిణః, తెషామపి గతినిరోధే గమన
ప్రతిబంధే కల్యం సమథం వైపుల్యం-విశాలత్వం, యయోస్తయోద్ధ
రవగాహం-దుష్ప్రవేశం, మహావనం-మహాకాననం, అగాధజలం య
యోస్తయోః || ని || వనెనలిలకాననైశ్చత్యుభయత్రాప్యమరః || పిం
ధ్యశేలసింధురాజయోః-వింధ్యాచలసముద్రయోస్సంబంధినౌ యేగా
ధతా గాధతే-ఓన్నత్యగాంభీర్యే తయోస్తస్కరమవలోపకంకరోద
రు కరోహస్తః ఉదరం కుక్షిశ్చ యన్యతంతథోక్తం కరతలనియమి
పింధ్యతాన్విత కుక్షిసిక్షిప్తసముద్రతావచ్ఛేతిభావః || అసాధారణసామ
ధ్యైకనికేతనమిత్యథః || అత్ర వింధ్యస్య గాధతా సముద్రస్య అ
గాధతేతిచయథాక్రమమన్వయాత్ వనెత్యత్ర శ్లేషసంస్కప్తో య
థాసంఖ్యాలంకారః || తథా ఉదరజాతజాతవేదసా జాతరాగ్నినా వి
రచితోవిహితః వాతాపిదానవావలేపలోపోవాతాపినామక దానవ
గర్వనిర్వాహణం యేనతంతథోక్తమ్ || ని || అవతేపస్తుగర్వసాన్వితైవ
నేమాషణేపిచేతివిశ్వః || లోపాముద్రాయాః వల్లభం-దయితం, ని ||
మైత్రావరుణిగన్తేవ లోపాముద్రాసధర్మణీత్యమరః || వల్లభో ద
యితేధ్యక్షఇతివిశ్వః || సకలానామశేషాణాం, సరితాం-నదీనాం, వ
ల్లభః-ప్రతిః, సముద్రః తస్య నిశ్శేషీకరణే-నిరవశేషతాపాదనె, బాడ

లసరిద్వల్లభని శ్చేషీకరణబాడబం బాడబప్రశస్తమపాస్తసమస్తాశేమ
పుష్పగతదక్షిణాశం వృషైకతానజన్తానమపికుంభజన్తానం భగవంతమ
గస్త్యమపశ్యత్ ॥ ౨౪ ॥ ప ॥ ప్రభామివార్కీం తమసాంనిహంత్రీం

బం-బడబాసలం, పూర్వం నిజాదరస్య సామధ్యవణనమిదానీంస్వ
స్యేతి నపానదుక్త్యం ॥ అత్ర మునాబాడబత్వరూపణాద్యూపకం తె
నప్రసిద్ధం బడబాసలస్యేతచ్ఛాషకత్వమిత్యపూర్వత్వరూపం వస్తు
వ్యజ్యతే ॥ బాడబప్రశస్తం-బ్రాహ్మణాత్తమం, ని ॥ బాడబోబడబాన
లః । ఆశ్రమోస్త్రీద్విజాత్యగ్రజన్తభూదేవబాడబాణితి చామరః ॥ అ
పాస్త సమస్తాశం నిరస్తాశేషత్యష్టమపి ఉపగతదక్షిణాశం ప్రాప్తదక్షి
ణారూపద్రవ్యాతిత్యష్టమితివిరోధః అధిష్ఠితయామ్యదిశమితిపరిహారా
ద్విరోధాభాసాలంకారః ॥ ని ॥ ఆశాదిగతిత్యష్టయోరిత్యుభయత్రా
పిప్లేజయంతి ॥ ఉక్తంచ బ్రహ్మాండపురాణై ॥ * అగస్త్యదక్షిణామా
శామాశ్రిత్యనభసిస్థితః । వరుణస్యాత్తజ్జాయోగీ వింధ్యవాతాపివర్దనజ
తే ॥ తథావృషైకతానం-సుకృతైకాయనం జన్తయన్యతం సకలభవై
కనికేతనావతారతయా మహానుభావమిత్యధః ॥ వృషభాయత్రజన్తా
నమితిచ ప్రతీయతే ॥ తథాపి కుంభజన్తానం క్షుద్రకుంభోష్టమితి
విరోధః ॥ ఊర్వశీదర్శనాత్ ప్రస్కన్నస్య మిత్రావరుణత్రైజనః కు
మ్భే నిక్షిప్తత్వాత్ తత్సంభవత్వేనాస్య వస్తుగత్యాపరిహారాత్ ॥ పూ
ర్వవదలంకారః ॥ మాహత్యైతావన్నోత్పత్తిస్థానం ప్రయోజకమితిభా
వః ॥ భగవంతం షడ్గుణైశ్వర్యసంపన్నం అగస్త్యమపశ్యత్ ॥ ని ॥ సు
కృతేవృషభేవృషః ॥ ఏకతానానన్యవృత్తిరేకాగ్రేకాయనావపీతిచామ
రః ॥ ౨౪ ॥ —అ ॥ తతః ఊరామః కిమకాషీదిత్యాశంక్యాహ ॥
ప్రభామితి ॥ ఆర్కీమర్కసంబంధినీం, ప్రభాం దీప్తిమివ, తమసా
మజ్ఞానజనితమోహనాం అంధకారాణాంచ నిహంత్రీం-విధ్వంసకారి
ణీం + కర్తృకర్తృణోః కృతీతికర్తృణిషష్ఠీ, బ్రాహ్మీం-లక్ష్మీం, బ్రాహ్మతే

బ్రాహ్మీందధాననియమేనలక్ష్మీమ్ । తపోనిధిశౌర్యనిధిఃప్రసన్నస్సవి
 నామసంకీర్త్యననామరామః ॥ ౨౫ ॥ ౫ ॥ తతఃపరమహాషేణ మ
 హాషిణౌ ప్రణీతాభిరాశీర్భిస్సహమురశాసనశరాసనం సరసిజాసనా
 స్త్రంసౌత్రామణంతూణీరయుగ్ధం రుక్తమయికోశంఖడ్గంచ ప్రతిగృహ్య
 జః, నియమేన-నైయత్యేన, నిష్ఠాపారతంత్ర్యేణ సమిత్కుశాద్యాగ
 స్తుకసాధననిష్పాద్యకర్తృవిశేషే వా హేతునా దధానం-ధారయంతం
 ॥ ని ॥ నియమస్తునయత్కర్తృనిత్యమాగతుసాధనమిత్యమరః ॥ తపనః
 ప్రణాపవాసాదినహితమితమేధ్యాశనరూపస్యనిధిం నిధానం అగస్త్యం
 శౌర్యనిధిర్మహాశౌర్యసంపన్నః, ప్రసన్నః నిర్మలాంతఃకరణఇతిచ విశే
 షణద్వయేన దుష్టనిగ్రహశిష్టానుగ్రహసామధ్యోక్తిః ప్రపన్నఇతి
 పారే ప్రాప్తఇత్యథః ॥ రామః స్వనామసంకీర్త్య ననామ త్విరా
 మవర్తాహంభో అభివాదయఇతి నిజనామోచ్ఛారణస్పూర్వకం నమ
 శ్చకారేత్యథః ॥ జ్యాయసాంనమస్కారే తథా శాస్త్రాచారాదితి
 భావః ॥ * అభివాదపరంవిప్రం జ్యాయాంసమభివాదయేత్ । అసౌ
 నామాహమస్తీతి స్వనామపరికీర్తయేదితి మనుస్తరణాత్ ॥ అత్రశ్లేష
 సంకీర్ణోపమా ॥ వృత్తముపజాతిః ॥ ౨౫ ॥—తతఇతి ॥ తతః-నమ
 సాగరానంతరం, రామఇత్యధ్యాహారః ॥ పరమహాషేణ సాక్షాత్ప్ర
 రబ్రహ్మరూపోయం త్విరామః మద్దర్శనాపదేశేనాగత్య స్వయం ప్ర
 త్యక్షోభూత్కృతనమస్కారశ్చాభూదిత్యుత్పన్నా మందానందతుం
 దిలాంతఃకరణైవేత్యథః ॥ మహాషిణా అగస్త్యేన, ప్రణీతాభిః స్వ
 యం మహాషిణౌ తస్యచ ప్రతీత్యా రాజపుత్రత్వాచ్చ విరచితా
 భిరాశీర్భిస్సహ-ఆశీర్వాదైస్సాకం, మురశాసనశరాసనం-వైష్ణవచా
 పం, సరసిజాసనాస్త్రం-బ్రహ్మాస్త్రం, సుత్రామణిదంసౌత్రామణం
 వింద్రం తూణీరయుగ్ధం, అక్షయసాయకతూణయగళం, తథా రుక్త
 మయికోశం-హిరణ్మయపిధానం, ఖడ్గంచ ప్రతిగృహ్య - స్వీకృత్య ॥

తదాజ్ఞయా గోదావర్యా సతనికట ప్రకటితాం పఞ్చవటీమసేవత ||
 ౧౬ || తత్ర విస్తృతపక్షద్వంద్వమప్రతిద్వంద్వమతిశౌర్యావస్థా ప్ర
 త్యయంకృతాపరోక్ష్యమివ తాక్ష్యం మహామహీధ్రకల్పం గృధ్రరాజ

ని || కోశో స్త్రీమట్ట లెఖద్గపిధానెథోఽఘదివ్యయోరిత్యమరః || తదా
 జ్ఞయా-తస్యాగస్త్యస్యనిదేశేన, గోదావర్యాః తటనికట రోధస్స
 మీపే ప్రకటితాం-ప్రసిద్ధాం, పంచాంపటానాంసమాహరః పంచవ
 టీ తాం తదుపలక్షితత్వాత్తదాఖ్యయాప్రఖ్యాతం కంచితాశ్రమమిత్య
 థః || అసేవత-నివాసాథమభవత + పంచవటీత్యత్ర తద్దితాథే
 త్యాదినాసమాసః || సంఖ్యాప్రాశ్నోద్విగురితద్విగుసంజ్ఞా || అకారా
 న్తా తరపదోద్విగుః స్త్రీయాంభాష్యతః తిస్త్రిత్వం ద్వీగోరతిశ్ఛేదః ||
 ౧౭ || —తత్రేతి || తత్ర పంచవట్యాం మురామః విస్తృతం-విశా
 లం, పక్షద్వంద్వం గరుడ్యగ్తమస్యతం || ని || పక్షపాద్భ్యంగుత్సా
 హ్యసహాయబలభి తిష్ఠితియాదవః || అప్రతిద్వంద్వమవిద్యమానప్రతి
 భటం జగదేశవీరమిత్యథః || అతిశౌర్యావస్థాయాః మహాశౌర్యమ
 ర్యాదాయాః ప్రశస్యమధీనం, లోకోత్తరశౌర్యసీమాఫమిత్యథః
 || ని || ప్రత్యయోధీవశపథజ్ఞానవిశ్వాసవేత్తమిన్ద్ర్యమరః || అప్రతి
 ద్వంద్వశౌర్యావస్థాప్రత్యయమితిపాఠే అప్రతిద్వంద్వాయానరుసమా
 యాశ్చౌర్యావస్థాయాః ఇత్యన్వయః కృతమాపరోక్ష్యం అపరోక్షతా
 యేనతః ప్రత్యక్షమిత్యథః || తాక్ష్యం-గరుడమివస్థితిమిత్యవమా ||
 ని || గరుత్మాగరుడసాక్ష్యఇత్యమరః || మహీంధ్రతీతిమహీధ్రః +
 మూలవిఘ్నాదిత్యాత్కప్రత్యయః || యథాహవామనః || మహీధ్రాద
 యోమూలవిఘ్నజాదౌ తథాదృశనాదితి || మహామహీధ్రకల్పం-ఈషద
 సమాప్తమవర్జితం + ఈషదసమాపౌకల్పప్రత్యయః గృధ్రాణాంరా
 జానం గృధ్రరాజం జటాయుషం + రాజాహస్సభిభృష్టజతిటచ్ || అద్యా
 షీదపశ్యత్ + దృశేలుఃజిసివివృద్ధిః || ౧౮ || —పానెనెతి || ఏషో

యదాప్తశౌర్యావస్థాయాఃప్రత్యయోనిశ్చయోయస్మిన్నితిబహువ్రీహిః

మద్రాక్షీత్ ॥ ౨౭ ॥ ప॥ పానెనహీనజలమబ్ధిమపాస్యనూనం మైనాక ఏష
మునిమాశ్రయతీతిజాతామ్ । శంకామిమాం రఘుపతేః కథితాత్మవంశ
స్తవ్విత్తాతమిత్రమహమిత్యహరజ్జటాయుః ॥ ౨౮ ॥ X ॥ రామస్తు
దశరథమివ తంపశ్యన్కాశ్యపసమ్భూతం సమ్ప్రాతేరనుజమనుజరచిత
యం మైనాకః పర్వతః, సిద్ధవత్కృత్య నిదేహోత్తతథాప్రతీయమా
నత్వాదిత్యవగంతవ్యం ॥ పానేన మునికర్తృకపానక్రియయాహేతునా
హీనజలం-జలరహితం, స్థలప్రాయమిత్యర్థః ॥ అబ్ధిం సముద్రమ్
పాస్య-త్యక్తావ, పూర్వంపక్షచ్ఛేదోద్యత పురందరభయాత్తత్ర నిలీ
నత్వాదితిభావః ॥ యథాహ కాళిదాసః ॥ మైనాకమంభోనిధిబద్ధ
సఖ్యమితి ॥ మునిమగస్త్యమాశ్రయత్యనుసరతి స్యాశ్రయభంగకారి
ణస్తస్య సేవనాశ్రయణీయత్వాదితిభావః ॥ నూనమిత్యుత్ప్రేక్షాయామ్ ॥
ఇత్యేవంప్రకారేణ జాతాముత్పన్నామిమాంరఘుపతేః-ఋరామస్య,
శంకాం వితర్కం ॥ ని ॥ శంకావితర్కభయయోరితిశాశ్వతః ॥ జటా
యుః కథితాత్మవంశః వినతాయాం కశ్యపాజ్ఞాతస్యారుణస్య గరుడా
గ్రజస్య తనయోహం శ్వేనీగర్భసంభవః సంప్రాతేరనుజఇత్యాద్యుపప
ణితనిజాన్వయవృత్తాంతస్సౌ అహం త్వత్తాతస్య దశరథస్య మి
త్రం-సుహృత్, ని ॥ మిత్రంసుహృదిమిత్రోర్కృత్యితివిశ్వః ॥ ఇత్యు
క్తైవతిశేషః ॥ అహరత్పరిహృతవాన్, ఋరామముక్తసందేహారహి
తమకాషీదిత్యర్థః ॥ * తథారామాయణమ్* ద్వౌపుత్రౌవినతా
యాస్తు గరుడోరుణఏవచ । తస్మాజ్ఞాతోహమరుణాత్సంపాతిశ్చమమా
గ్రజః ॥ జటాయురితిమాంవిద్ధిశ్వేనీపుత్రమరిందమేతి ॥ అత్రకవిసమ్మ
తసాదృశ్యాన్తహోన్నతే జటాయుషి మైనాకసందేహోదయాత్తస్యచ
తేనైవ పరిహృతత్వాత్ ॥ నిశ్చయాంతస్సందేహాలంకారః ॥ అత్ర శం
కాశబ్దస్య భ్రాంతిపరత్వే భ్రాంతిమదలంకారః ॥ సచాత్ప్రేక్షయాం
గేహసంకీర్త్యతే ॥ వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౨౮ ॥ —రామఇతి ॥ రా

వణశాలః పశ్చివట్యాం కంచిత్సమయం గమయామాస ॥ ౨౯ ॥

అథ కదాచిడుపచీయమానమనోభవవైభవః పాకకపిశకలమమంజరీ
పుంజపింజరీభూతకెదారప్రపశ్చః పశ్చబాణరణప్రయాణోచితవిశ
పాణనత్పత్రపుటపాత్రద్భశ్యావశ్యాయ బిందుసందోహః చన్ద్రాతపే

మస్తు-రామోపి, కాశ్యపసంభూతం-కశ్యపస్యమౌత్రమిత్యథః ॥ సం
పాలైరనుజం తంజటాయుషం, దశరథః పశ్యన్ పితురతిసుహృత్త్వా
త్తమివ బహుమన్యమానస్సన్ అనుజరచితవణశాలా-లక్ష్మణనిర్మితా
టజస్సన్, పంచవట్యాం కంచిత్సమయం-కియంతంకాలం, గమయా
మాస-యాపయామాస ॥ ౨౯ ॥ — అ ॥ అథ శూర్పణఖాగమనం
వక్తుం తత్కార్యోద్దీపకం హేమంతవణయతి ॥ అథేత్యాదినా ॥ అ
థ పంచవట్యాం కియత్కాలయాపనానంతరం, కదాచిత్కస్త్రింశ్చిత్స
మయే, శరత్కాలావసానఇత్యథః ॥ హేమంతసమయస్సముదజ్ఞం
భుతేత్యన్వయః ॥ కీదృశోహేమంతసమయఇత్యాకాంతాయాం తమేనవిశి
నష్టి ॥ ఉపచీయమానం-న్వయంప్రవర్ధమానం, + చినోతేషకర్తృక ర్తరిశాసన్
మనోభవవైభవం-మన్తధప్రభావః, కామోత్సవోవాయస్త్విన్ సతథో
క్తః ఉద్దీపకత్వాదితిభావః ॥ పాకెన వకావ్వస్థయా కపిశాఃపిశంగోవ్య
యాః కలమమంజర్యః-శాలివిశేషకణిశగుచ్ఛాః, తాసాం పుంజేః-క
దంజేః, పింజరీభూతః కెదారప్రవంచః వీహితేత్రవిస్తారః యస్త్విన్
సతథోక్తః, తత్ర లైషాం శచళిమత్వసంభవాదితిభావః ॥ అపింజరః
పింజరస్సంపద్యమానఃపింజరీభూతః + అభూతతద్భావేచ్ఛి ॥ అస్య
చ్ఛావితిదీర్ఘః ॥ కుగతి ప్రాదయఇతిసమాసః ॥ ని ॥ శాలయశకలమా
ద్యాశ్చ ॥ కణిశంసస్యమంజరీతిచామరః ॥ పంచబాణస్య-మారమహాక్షి
రస్య, రణప్రయాణే-జేత్రయాత్రా ప్రాదంభే, ఉచితమనురూపం,
యద్వీరపాణం-వీరాణామవశ్యంకర్తవ్యం మధుషానం, లైషాం తథా
చారాదితిభావః ॥ ని ॥ వీరపాణంతుయత్ప్రసాద్యత్తైభావినివారణాత

నిరానన్దతాం చన్దనానులేప నిలోలుపతాం చన్ద్రశాలాయాం ని
రాశతాం చన్ద్రోపలన్దలేనిరాన్దతాం వాతాయనసేవనేనిరుత్సుకతాం
వాపీకూపోపకణ్ఠేనిరుత్కుణ్ఠాం వాసరావసానె నిరాదరతాంవారివి
హారే నిరాకాంక్షతాముత్పలమాలాయాముపేక్ష్యతాముపవనభజనే
పుష్పద్విగ్నతాంచజనానాంజనయన్ గమ్భిరాభంగగభగృహస్యఘనే
మరః ॥ తేనతుల్యంతద్వదితి చ్చితగతాఅధీ ఉపమా + తేనతుల్యం
క్రియాచెద్వతిరితినతిప్రత్యయః ॥ తద్ధితశ్చానన్దవిభ కిరిత్యన్యయసం
జ్ఞా ॥ వ త్రపుటాని-తరుపలాశసంపుటాని, తాన్యేవపాత్రాణి చష
కాఞ్చితియావకం తేమదృశ్యః సలక్ష్యమాణః, అవశ్యామి బిందునం
దోహః నీహారశీకరనికురుంబంయస్తి తానతథోక్తః ॥ ని ॥ అవశ్యామి
స్తునీహారస్తుషారస్తుహేనంహేమమిత్యమరః ॥ తథా చంద్రాతపే-చం
ద్రికాయాం, నిరానందతాం-ప్రీతిరాహిత్యం, చందనానులేప పటీరః
చర్చాయాం నిలోలుపతాం-నిరపేక్షతాం, చంద్రశాలాయాం శిరో
గృహే ॥ ని ॥ చంద్రశాలాశిరోగృహమిత్యమరః ॥ నిరాశతామభిలా
షరాహిత్యం, చంద్రోపలన్దలే-చంద్రకాంతమణికుట్టిమే, ని ॥ ఉప
లక్ష్మస్తరేమణావితీవిశ్వః ॥ నిరాన్దతామాస కిరహితత్వం, వాతా
యనసేవనే-గవాక్షమార్గానువర్తనే, ని ॥ వాతాయనంగవాక్షస్సాన్య
దిత్యమరః ॥ నిరుత్సుకతామపరితౌషతాం, వాపీనాం-దీప్తికాణాం,
కూపానాం-ఉదపానానాంచౌపకం తేంతికసంచారే నిరుత్కుంతతాం-
నిరుల్లాసతాం, వాసరావసానె-సాయంకాలే, నిరాదరతామతత్పర
తాం, వారివిహారే-జలక్రీడాయాం, నిరాకాంక్షతాం-నిస్సృహత్వం
ఉత్పలమాలాయాం-కువలయదామ్ని ఉపేక్ష్యతామౌదాసీన్యవిషయ
తాం ఉపవనభజనే-ఉద్యానవనసేవనేపుష్పద్విగ్నతాం-భీరుతాంచ,జనా
నాం జనయన్-ఉత్పాదయన్, కాలాంతరౌపయోగినాం చంద్రాత
వాదిశితలోపచారాణాం తదానీమనుషయక్తత్వేన అనపేక్షితత్వాత్తై

వృక్షచితభిరైరశక్త్యతిరస్కరణీపటలస్య శశోదరలోమమృదులకమ్ప
లస్యకాలాగురుధూమస్య కాశ్చీరాంగరాగస్య నిధూమాంగారభరిత

మ నిరానందత్వాదిజనకఇత్యథాః ॥ అత్రచంద్రాతపనిరానందత్వా
దీనాం కేవలప్రకృతానామేవోత్పాదనక్రియారూపధర్మసంబంధేనా
పమ్యస్య గమ్యమానత్వాత్ కేవలప్రకృతగోచరాతుల్యయోగితా
తమ క్తవ ॥ * ప్రస్తుతానాంతథానైఃషాంకేవలంతుల్యధర్మతః । ఔ
పమ్యంగమ్యతేయత్రసాస్త్యతాతుల్యయోగిలైతిలక్షణాత్ ॥ తథాగం
భీరః తుషాంవాతాదిమష్పప్రవేశగాంభీర్యయుక్తః అభోగోవిస్తాకొ
యస్యతత్రథోక్తృయధర్మగృహమావాసాగారం ॥ ని ॥ గర్భాగారం
వాసగృహమిత్థమరః ॥ తస్య ఘనం నీరంధ్రంయథాతథా ఇష్టకాభి
శ్చితారదితా భిత్తిః కుడ్యం తస్యాశ్చ శీతదాధానివర్తకైస్త్విన తస్యా
అప్యవయోగిత్యాదితిభావః ॥ ని ॥ భిత్తిస్తీన్రీకుడ్యమేదూకమిత్య
మరః ॥ + ఇష్టకేషీకామాలానాం చితతూలభారిష్యితిహాసవః ॥
అశక్త్యం అతను సుఖచితమితియావత్ ॥ తస్య తిరస్కరణీ పటలస్య
ప్రతిసీరానికరస్య ॥ ని ॥ శక్త్యఃదధ్రుత్వశాలతను ॥ ప్రతిసీరాయనని
కాస్యాతిరస్కరణీవసేతిచామరః ॥ + తిరసోన్యతరస్యామితిసత్వం ॥
శశస్య మృగవిశేషస్య, ఉదరే-కుక్షిప్రదేశే, యాని రోమాణి-కోమల
తనూమహాణి, తన్నిర్మితం యన్తృదులకంబలం అథవాతద్వన్తృదులం
యన్త్రంబలం సుఖసంస్పర్శకంబలం తస్య ॥ శీతం నైవవిద్యతే, ప్రియ
తమైరాలింగనం కమ్పలమితి చారుచర్వానచనాదితిభావః ॥ కాలా
గురుధూమస్య-క్రమేగురుధూమస్య కాశ్చీరాంగరాగస్య కుంకుమవి
లెపనస్య * కాశ్చీరపంకేనకృతప్రలేపోహైమతికానాశు నిహంతి
దోషానితి ॥ తస్య దోషనివర్తక స్వతః తదానీషాపెక్షితత్వాదితిభావః
॥ ని ॥ కుంకుమంఘృణాపుష్పాహ్లోక్తంలోహితచందనమ్ । కాశ్చీ
రజన్తివిదృద్భిః కాలేయంజాంగలంస్తృతమితి హలాయుధః ॥ నిర్ఘా

హసన్తికాయస్త్రస్యచ సుభగంకరణఃమదనకరణుకరవిక్రీర్ణశీకరనికరా
యమాణతుషారధూళీధూసరవాసరస్సరసీరుహగహనదావపావకస్తు
హినవ్రణితలాసికాధరదళదూరీభూతదంశకృత్యః ప్రక్షీణతామణ్యవణ్యా
మాంగారైః-ధూమరహితాంగారైః, భరితం-పూణం, యద్ధసంతికా
యంత్రం అంగారశకటీరూపయంత్రం తస్యచ ॥ ని ॥ అంగారధాని
కాంగారశకట్యపిహసంత్యపీల్చమరః ॥ నిర్ధూమగ్రహణం నెత్రయో
రనుద్వేజకత్వాథమిత్యవగంతవ్యం.. అసుభగంసుభగంకుర్వంత్యనెనెతి
సుభంగకరణః-సౌభాగ్యకరః, గర్భాగారాదీనాం శైత్యక్లేశనివర్తకత్వే
నౌపయోగితావత్తజ్జన్తనత్రాసాఫల్యసంపాదకఇత్యథః + ఆధ్యసుభ
గస్థూలపలితనగ్నాంధప్రియేషుచవ్యథేషవ్యచౌక్యజఃకరణైఃఖ్యున్ని
తిఖ్యున్ప్రత్యయః ॥ అరుద్విషదిత్యాదినాముమాగమః ॥ అత్రాపి
పూర్వవద్గర్భగృహాదీనాం ప్రకృతానామేవ సౌభాగ్యలాభరూపధర్మ
సమ్బంధేనౌపమ్యస్య గమ్యమానత్వాత్ కేవలప్రకృతగౌచరాతుల్య
యోగితా॥తథా మదనఏవకరణఃగజః తస్యగజోవా॥తస్యకరశ్శుండా
తేనవికీర్ణః యే శీకరనికరాః సూక్ష్మబిందుసందౌహః, తద్వదాచర
స్తః అతిసూక్ష్మాకారాఇత్యథః కామోత్తైజకాఇతియావత్ + ఆచా
రకృజన్తాల్లటశ్శానజాదేశః ॥ తాదృశామే తుషారాః నీహరాస్తవీ
వధూళ్యః పరాగాఇతిరూపకం తాభిధూసరాః ధూమ్రాః వాసరా
దినసాః యస్యసతథోక్తః ॥ ని ॥ క్లిబేదినసవాసరావిత్యమరః ॥ న
రసీరుహాణాం చావపావకో-దవాన్ని, తుషారతుషానతేనతద్ధ్వంసక
త్వాదితిభావః ॥ ని ॥ వనెచవనవహ్నాచడవౌదావశ్చకథ్యతఇతి శా
శ్వతః ॥ తుహినేన వ్రణితానివ్రణవంతికృతాని స్ఫుటితానీత్యథః ॥
+వ్రణవచ్ఛబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యన్తాత్కర్తృణీకః ॥తాదృశానియానిలా
సికానాం వణ్యస్త్రీణామధరదళాన్యధరోష్ఠవల్లవాని తేషాందూరీభూ
తం దూరతౌపాస్తం దంశకృత్యం-దంతక్షతక్రియాయస్మిన్సతథోక్తః

జ్ఞానాజ్ఞావత్ప్రియాత సౌభాగ్యప్రపాసన్నివేశస్తౌలవృన్తవిశ్రాన్తికాలః
కామినీస్తనభరగిరిదుగ్ధసీమ్నినిర్భయనిలీననిదాఘభావో దివాభీత

స్వతః స్ఫుటితానాం దంశకృత్యాసహత్వాదితిభావః ॥ వంశకృత్యఇతి
పాతే దూరీభూతం దూరతః పరిహృతం వంశకృత్యేం వెణునాదక్రి
యాయస్త్రిక, స్ఫుటితానామధరాణాం వేణుపూరణాసమధఃత్వాది
తిభావః ॥ కులసఘాజనాధరపుటాః దంశకృత్యవంశకృత్యానాచి
త్యాల్లాసికాగ్రహణంద్రష్టవ్యం ॥ ని ॥ సర్తకీలాసికనమైశత్యమరః ॥ ప్ర
క్షీణతారుణ్యపణ్యాంగనాంగవల్-వృద్ధవేశ్యావయవదిత్యుపమా ॥ ప్ర
యాతసౌభాగ్యోపగతరామణీయకఃప్రపాసన్నివేశః పానీయశాలికా
సంస్థానంయస్త్రిక సతథోక్తః ॥ విటానాం-పాంథానాంచానపెక్షిత
త్వాత్ప్రసాదనాభావేన వృద్ధపణ్యాంగనాంగానాం ప్రపాసన్నివేశా
నాంచ అపగతరామణీయకత్వం ద్రష్టవ్యం ॥ ని ॥ ప్రపాపానీయశాలి
కైత్యమరః + ఘృజధేకవిధానం ॥ తాలవృంతానాం-వృజనానాం, వి
శ్రాంతికాలావిశ్రమసమయః ॥ విశ్రాంతికరఇతిపాతే విశ్రమసంపా
దకైత్యధః ॥ గ్రీష్మర్తావితస్తతౌవృజనవ్యాధూననజనితజనానందసం
భవాదీతిభావః ॥ ని ॥ వృజనంతాశవృంతకమిత్యమరః ॥ కామినీనాం-
తరుణీనాం, స్తనభరః-కుచభారవీన, గిరిదుగ్ధసీమా-గిరిదుగ్ధస్థానం
తత్ర నిర్భయం-నిరాతంకంయథాతథా నిలీనా నిగూఢతయా ప్రసర్త
మానా నిదాఘభావః డోష్టాయస్త్రిక సతథోక్తః * కూపోదకం వటు
చ్ఛాయా తాంబూలంతరుణీస్తనా । శీతకాలేభవేదుష్టముష్టకాలేతుశీ
తలమిత్యుక్తేః తదానీం కామినీకుచభరేషు అత్యంతౌష్ణ్యస్య విద్య
మానత్వాత్ ॥ ఇయముత్ప్రేక్షాగమ్యరూపకసంకీర్ణా ॥ ఏతేనపే
మంతనిదాఘయోః జేతృజేతవ్యభావోవ్యజ్యతే ॥ ని ॥ నిదాఘాగ్రీ
ష్టకాలేస్యాదుష్టస్వేదాంబునోరపి । భావస్సత్తాస్వభావాభిప్రాయ
చెష్టాత్తజన్తస్త్వీతివిశ్వప్రకాశామరౌ ॥ దివాభీతవ్రాతస్య-దివాకాహ

వ్రాతస్యాప్యనతిభయంకరదివాకరశ్చకౌరనికరస్యాప్యనతితే మంకరః
 ధాకరః కాదంబకదంబస్యాప్యనతిప్రియంకరః మలాకరః కృతకరయగ
 శస్వస్తికబంధనతయా నీహారాతంకశకయా హృదయక మలమివ గౌ
 పాయంతమశ్రాంతదంతపీణావ్యాపారేణ వేపమానాధః పుటతయా శీ
 ని భయశీలస్య, ఘూకనికరస్యాపి ॥ ని ॥ దివాంధకకౌశికఘూకఇ
 త్యమరః॥ అనతిభయంకరః-మప్రకాశత్వాదీపద్భయంకరః దివాకరః
 సూర్యః యస్త్రికానః ॥ + మేఘరిభయేషు కృజ ఇతిఖచి అర్చ్యిషది
 త్యాదినాముమాగమః ॥ చకోరనికరస్యాపి చంద్రికాపాయపక్షివిశేష
 నివహస్యాపి ॥ ని ॥ చకోరశ్చంద్రికాపాయాత్యభిధానాత్ ॥ అనతి
 త్నమంకరః నీహారావరణేనమందశి త్వాదీపత్ప్రప్తికరః సుధాకరశ్చ
 స్త్ర్యంయస్త్రికానః + త్నమప్రియమద్రోశ్చైతిఖచిముమాగమః ॥ కాదం
 బకదమ్బస్యాపి-కలహంసనికరుంబస్యాః ॥ ని ॥ కాదమ్బకలహం
 సస్యాదిత్యమరః ॥ అనతిప్రియంకరః పద్మోల్లాసజ్జేన్యాదీపప్రి
 తిజనకాః, కమలాకరాస్సరాంసియస్త్రికానః + క్రియంకరైశ్చత పూ
 ర్వవత్ప్రత్యయముమాగమా ॥ తథా కరయగళస్య-హస్తయగ్గస్య,
 గ్వస్తికః స్వస్తికాకారస్సన్నివేశనిశేషః ॥ వ్యత్యాసస్తాపనః స్వస్తికశ
 ద్బాధః ॥ తద్దూరం యద్బంధనం తత్ కృతం శీతదానివ రకవన
 ఫకమ్బశౌద్యాచ్ఛాదనాభ వాదురసివిరచిత యేనసనిధౌక్తః ॥ శీ
 తదాధయా వ్యత్యస్తహస్తాచ్ఛాదితౌరస్థలజిత్యధః ॥ తస్యభావస్త
 త్తా తయా వేతునా నీహారాతంకాశుహీనాపద్రవాత్ యా శంకా
 భీతిః తయా ॥ ని ॥ శంకావితర్కభయయోరితియాదవః ॥ హృదయక
 మలం-హృత్పద్మం, గౌపాయంతం-రక్షణమివత్యక్నోతా + గుపూ
 ధూపవిచ్ఛిన్నణిపనిభ్యాయజ్ఞత్యాప్యప్రత్యయః ॥ దంతావీవక్షా-వల్లక్కి
 వాద్యవిశేషః ॥ శ్చేత్యజనితకంపవశేన భవననశీలత్వాత్ ఆశ్రాంతం ని
 తంతథం యో దంతపీణావ్యాపారః చలనరూపక్రియావిశేషః ॥ లెనవే

తి కాపి శాచికానిహారణాయ నిపుణం మంత్రజపమివ కుర్వంతమవిరళ
పులక పాలీక బలితక శేబరతయా సకరుణవిధివితీణ రోమకంఠలక్ష్మతాం
గరక్షమివ భిక్షామటంతం దుగతవగ్గం నిర్ఘ్నా కదాచిదపి క
మలానాలోకితవతీతి తస్యే సాసూయశవ తదీయావాసతామరసం స
పమానాధరవృటతయా-కమ్పమానాధరోష్ఠతయా హేతునా, శీతికా
యాః-శైత్యబాధాయాపవపిశాచికారూః నిర్ఘ్నరణాయ తాం నిరాకత్తు
ముచ్చాటయితుమిత్యధః ॥ నిపుణం-సమధః, మంత్రజపం-మం
త్రోచ్ఛారణం, కుర్వంతమివేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ అవిరళపులకపాశ్యాసా
ద్ద్రోమాంచప్రపంచన కబళితం గ్రస్తం ఆచ్ఛాదితమితియావత్ ॥
కి శేబరం-శరీరం, యస్య తత్తయా హేతునా సకరుణాన ఉయాళునావిధి
నా-బ్రహ్మణా, వితీణం-దత్తం, యద్రోమకమ్బలం-తనూదుహరూ
పకంఠలం తేన కృతాంగరక్షం-విరచితాంగసంగోపనమివస్థితమిత్త్యు
త్ప్రేక్షాణాం తిన్యకాం సంస్పృష్టిః ॥ భిక్షామటంతం-భిక్షాచరణతత్ప్వ
రం, దుగతవగ్గం-దరిద్రసమూహం ॥ ని ॥ దరిద్రోదుగతౌపి న
ఇత్యమరః ॥ నిర్ఘ్నా-నిష్కరుణా ॥ ని ॥ కారుణ్యంకరుణాఘృణేత్య
మరః ॥ కమలం లీలాపద్మం అస్యాః అస్తీతికమలా-లక్ష్మీః + అర్కఆ
ద్యచ్ఛత్యయః ॥ ని ॥ లక్ష్మీకపద్మాలయాపద్మాకమలాత్రిర్హరిప్రియో
త్యమరః ॥-నాలోకితవతీ-నదృష్టవతీ, కరుణాకటాక్షపీక్షణేన తస్య ధ
న్యతాం నాపాదితవతీత్యధః + నజధాన్యనశబ్దస్య సుపుపెతిసమా
సః ॥ అథవా అలోకితవతీనభవతీత్యధః + అస్తీర్భవంతివరోప్రాయ
జ్యమానౌప్యస్తీతిభాష్యకారవచనాత్ ॥ భవంతీతిలటః పూర్వాచా
ర్యాణాం సంజ్ఞా ॥ ఇతిమత్వేతి శేషః ॥ తస్యే కమలాయై తస్యాం కమ
లాయామిత్యధః + క్రుధదుహేష్యానూయాథానాం యంప్రతి
కోపఇతిచతుర్థీ ॥ సాసూయశ్శేష్యస్సన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ సవత్త్ర
కోశం-సపణకుట్టులం, సహహనాథౌఘంచ ॥ ని ॥ పత్రింహహ

పత్రకోశం వినాశయన్నంగజమతంగజకరపుష్కరొత్థిత శీకరనికరా
కారైరతి పరుషస్తరశరనిపాతప్రతప్తగగనాజ్ఞస్రవస్సేవదసద్యతైరక్షి
ణమహిమహిమప్రసరైరధ్వగాంతఃకరణాని సీమంతయన్మహేమంతసమ

నపణయోః ॥ కోశాస్త్రీకుట్టలెఖడ్గపిధానెథౌఘదివ్యయోరిత్యు
భయత్రాప్యమరః ॥ తస్యాఇదంతదీయం-కమలాసంబంధి,యదావా
సతామరసం-నివాసపంకెరుహం ॥ ని ॥ పంకేరుహంతామరసమిత్య
మరః ॥ తద్వినాశయన్విధ్వంసయన్, తత్ప్రస్థాయాః కమలాయాః ప్ర
తీకారస్య దుష్కరత్వేన తదీయావాసతామరసప్రతీకారకథనాత్ప్రత్య
నీకాలంకారః॥తదుక్తమ్ ॥ * బలినఃప్రతిపక్షస్యప్రతీకారే సుదుష్క
రే । యస్తదీయతిరసాగరః ప్రత్యనీకంతదుచ్యతఇతి ॥ సచోక్తౌత్వే
త్తోజ్జీవితఇతిసంకరః ॥ సపత్రకోశమితి శ్లేషస్తువిశేషః ॥ తథా అంగ
జః-మన్తధవీవ మతంగజః-కుంజరః ॥ ని ॥ మతంగజౌగజౌనాగఃకుం
జరోవారణఃకరీత్యమరః ॥ తస్య కరపుష్కరేణ-హస్తాగ్రేణోత్థితః-ఉ
త్తిష్టః యశ్శీకరనికరోజలబిందుసందోహః తచాకారైస్తద్యూపేరితి
రూపకసంకీర్ణతాద్యూప్యోత్పేక్షాగమ్యా ॥ ని ॥ పుష్కరం కరిహ
స్తాగ్రేవాద్యభాండముఖజలఇత్యమరః ॥ ఆత్ర పుష్కరశబ్దేనైవ కరా
గ్రప్రతీతేః పునః కరగ్రహణంకరికలభకణౌవతంసాదివద్ద్రష్టవ్యం॥అ
తిపరుషస్తరశరనిపాతేన అత్యంతకఠోరమన్తధబాణనిపతనెన,ప్రతప్తం
నంతప్తం, యద్గగనమేవ అంగనా తస్యాః అంగం-శరీరం, తస్మాత్ప్ర
వన్-స్యందమానః, యస్సేవదః-ఘర్తాంబుకణగణః, తత్సద్యతైః-త
త్సద్యశేరిత్యుత్పేక్షా ॥ అభూతౌపమా॥ గగనస్యాంగస్సేవదయోరప్ర
సిద్ధత్వాదిత్యుక్తంప్రాక్ + దృశేఃకస్యఇతికస్యప్రత్యయః॥అమూర్తస్యగ
గనస్సేవస్తరశరసంతప్తత్వేకిముతావ్యస్యేత్యాశ్చర్యమితిభావః॥అక్షి
ణమహిమహిమప్రసరైః-అవిచ్ఛిన్నవైభవతుషారాసారైః, అధ్వగాం
తఃకరణాని-పాంథహృదయాని, సీమంతయన్విదారయన్, హేమంతస

యస్సముదజృభత ॥ ౩౦ ॥ ప ॥ యత్రకాంతానపశ్యంతి క్లాంతా విరహావహ్నినా । నిశావసానవేలాంచ వెలాంచవ్యసనామ్బుధేః ॥ ౩౧ ॥
 గ ॥ తత్ర పణశాలామధ్యమధ్యాసీనం లక్ష్మణౌగ్రజముపససాదశూర్పణఖా ॥ ౩౨ ॥ ప ॥ తస్మిన్నజృమ్భిశోష్ణస్తనతటదయితాహీన
 మయః-హేమంతకాలః, సముదజృభత-విజృంభితోభూత్ ॥ ౩౦ ॥
 యత్రైతి॥యత్ర-యస్మిన్ హేమంతే, విహవహ్నినా-ప్రియవియోగాగ్నినా, క్లాంతా-నిపీడితాః, కాంతాః-(స్త్రి)యః, నిశావసానవేలాంచ-
 రజనీవిరామకాలః, వ్యసనాంబుధేః-దుఃఖసాగరస్య, వేలాంచ-కూలంచ,
 నపశ్యంతి దుస్సహవిరహవేదనావశాత్ తయోష్టథాబనవధికత్వే
 నప్రతీయమానత్వాదతిభావః ॥ ౩౧ ॥ అబ్ధ్యంబువికృతావేలాకాలమ-
 ర్యాదయోరపీత్యమరః ॥ అత్ర వెలయోరుభయోరపి ప్రకృతయోరేవా-
 దర్శనక్రియాకూపధర్తసామ్యేనౌపమ్యస్య గమ్యమానత్వాత్ కేవల-
 ప్రకృతగోచరాతుల్యయోగితా ॥ ౩౧ ॥ —తత్రైతి ॥ తత్ర-హేమంతే
 శూర్పణఖోణితభాజనం సఖవిమాషణఇతిధాతౌఃకః శూర్పణఖోణిత-
 భాజనేన యజ్ఞాదిసత్క్రియాః సఖయతిగూషయతీతిశూర్పణఖా॥య-
 ద్వాశూర్పాకారాణి సఖానియస్యాస్యా శూర్పణఖానామరాక్షసీ-
 రావణస్వసా + పూర్వపచాత్సంజ్ఞాయామగఇతిణత్వం ॥ సఖముఖా-
 త్సంజ్ఞాయామితిసజీవ ॥ పణశాలామధ్యం తన్తధ్యఇత్యధః + అథి-
 శిష్టస్థాసాంక రైతికర్తృత్వం ॥ అధ్యాసీనమధిష్ఠితం + ఈదాసఇతికా-
 రః ॥ లక్ష్మణౌగ్రజం రామముపససాద-ప్రాస, కామాతురతమేతిధా-
 వః ॥ భావికార్యకరణదక్షత్వాల్లక్ష్మణగ్రహణం దృష్టవ్యమ్ ॥ ౩౨ ॥
 తస్మిన్నితి ॥ పశ్యలయాదాగతప్రాత్రయం + తత్రఆగతఇత్యణ * కే-
 కయమిత్రయుప్రళయానాంయాదేరియఇతియశబ్దస్యఇయాదేశః ॥ ప్రా-
 త్రయధారాభిర్నిహారాసారైః, కవచితః-ఆవేష్టితః, గగనాభోగో-గ-
 గనవిస్తారః, దిక్పక్తవాళం దిక్కుండలంచ యేనతస్మిన్తథోక్త ॥ ౩౩ ॥

సంహారకాలేకాలేప్రాత్యధారాకవచితగగనాభోగదిక్పక్రవాళే
కామాన్ధారాక్షసీసాపతిమతిమతనాన్తైధిలీప్రాణనాథేలక్ష్మీలీలారవిందే

చక్రవాళంతుమండలమిత్యమరః || అతపవోజ్జ్వంభితోష్ణం-ప్రవృద్ధో
వృస్తనతటం, కుచమండలం యాసాంతాభిర్దయితాభిర్వధూభిః హీనా
విహీనా వియక్తావిరహిణఇత్యధః || తేషాం సంహారకాలే ప్రలయ
కాలే-అథవా తేషాం సంహారే సంహారణక్రియాయాం కాలే కృతాం
తరూపే || ౧ || కృతాంతానహసోఃకాలఇత్యమరః * హసంతీంచహ
సంతీంచ హసంతీంచామలోచనామ్ || హేమంతే యేనసేవంతే తేన
రాత్రౌవసంచితాఇతి వచనాత్ విరహిజనమారకఇత్యధః || తస్మిన్
కాలే-హేమంతసమయే, కామేశాంధావిపేకదృష్టిశూన్యైత్యధః ||
సామ్రాట్వక్తారాక్షసీ శూర్పణఖా + జాలైరస్త్రీవిషయాదయోవ
ధాదితిజీవే || లక్ష్మ్యాః లీలారవిందే-విహారవద్దే, లీలయా కరధృతక
మతేనా || నవపిశితధియం నూతనమాంసబుద్ధిం, తన్వతీ-కుర్వతీ, తా
దృగ్భ్రాన్తింప్రాప్నువతీత్యధః || ౨ || పిశితంతరసంమాంసమిత్య
మరః || నవగ్రహణం జిఘ్కాత్వోత్పాదనాథమిత్యవగన్తవ్యమ్ || శ్వే
నికేవశ్వేనాంగనైవ వర్తమానానతీతిశేషః || శ్వేనా గృధ్రజాతీయఃక
పింజలాదిక్షుద్రాగగ్రాహీ వక్షివిశేషః + జాలైరస్త్రీత్యాదినాజీవే ||
తతః సావధేకః || కణిఞ్చతిహ్రస్వః || మైధిలీప్రాణనాథే-సీతావల్ల
భే, త్రిరామే ఏతేనాస్య సమోభాగాధః ప్రత్యంతరాత్యస్తాభావ
స్సూచ్యతే || పతిమతిం-పతిరయం మేభూయాదితిబుద్ధిమతనోత్-అక
దోత్, పతిత్వేనాన్యఙోదిత్యధః || శ్వేనికాలీలారవిందే మాంసబు
ద్ధిమివ శూర్పణఖాపి త్రిరామే ప్రియతమబుద్ధిం చకారేత్యధః ||
అథవా రాక్షసీ శ్వేనికాలక్ష్మీలీలారవిందే నవపిశితధియమివ మైధిలీ
ప్రాణనాథే పతిమతిం తన్వతీ విదధానాసతీ, అతనోద్వరణమితి శే
షః || త్వం మే పతిర్భవేతి త్రిరామమన్యఙోదిత్యధః || ఉపమాలు

నవపిశితధియంతస్వతీశ్వనికెవ॥ ౩౩ ॥ x ॥ తతస్తేనజానకీజానిరితి జా
నీహిజనమిమం మమానుజమతిమనుజభుజబలమబలావియు క్తంయు క్త

జ్జ్వరః ॥ సచరవిందె శ్వనికాయాః పిశితభాన్త్యదయకథనా
ద్భాన్తిమతాంశేనసంకీర్త్యతే ॥ స్తోగ్ధరాన్యత్తమ్ ॥ లక్షణంతూక్తమ్
॥ ౩౩ ॥ —తతఇతి ॥ తతః-పతిశ్వేనవరణానస్తరం, ఇమవేనం జనం

మామిత్యధః ॥ తస్యా ఖండితమహిమూతిశయద్యోతనాథమిదంశ
బ్దేన నిదేశః ॥ జానకీ-జనకమహారాజపుత్రీ, జాయాయన్యజానకీజా
నిః సీతావతిః + జాయాయానిజితినిజాదేశః ॥ ఈదృక్సౌభాగ్యశా
లినీ మహాకులప్రసూతేయం సన్నిహితా మమ భార్యా ససగతౌ
హంఽచైకపత్నివ్రతశీలః తస్మాన్మమ త్వయావరణమయుక్తమితిభావః ॥

ఇతి జానీహి జానకీపతిమవబుధ్యస్వేతి ప్రాతీతికొధః ॥ వరమా
ర్థస్తు దశరథనందనరూపేణ జననాజ్జనం దుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనార్థం
రాజపుత్రైశ్వినావతీణమిత్యధః ॥ ఇమం మాంజానీహి సీతారూపి
ణ్యాలక్ష్మ్యాః పతిః శ్రిమహావిష్ణుః ॥ తథాచ రాక్షససంహత్తుర్విష్ణోః
నరాక్షసీవరణం యుక్తమితిభావః ॥ ఇతిజానీహి ॥ తతఃకిమిత్యాశం
క్యాహః * గురుణాపినమహాస్యంకర్తవ్యంకుటిలంవిసేత్యాది న్యాయే
న భ్రాతృవిషయకమపి పరిహాసం ప్రయోజయత్ రామోత్తమవిషయ
త్వేన ప్రవృత్త్యాభానప్రత్యాపకైః తాత్పర్యేణనివృత్తిప్రతిపాదకైః
శిష్టశబ్దేఃప్రలోభనాథముత్తరమనుభాషతే ॥ మమేత్యాదినా ॥ మ

మానుజం-సోదరం, నతు యంకజ్చన ॥ సోశీల్యసౌందర్యాదిభిర్జ్జ్వల్య
మిత్యర్థః॥మనుజానతిక్రాంతమతిమనుజమ్ + అత్యాదయఃక్రాంతాద్య
ర్థాద్వితీయయేతినమాసః ॥ తద్భుజబలంయస్యతం ఆమానుషబాహుప
రాక్రమశాలినమిత్యర్థః॥ అబలావియుక్తమనూఢభార్యమననిహితభా
వ్యంవా అతౌభార్యాపేక్షిణమిత్యధః ॥ సాచ త్వమేవ భవిష్యసీతి
భావః ॥ ఈదృశం లక్షణమాశ్రయితుం భార్యాత్వేనానువర్తితుం తవ

మాశ్రయితుంతవేతి ప్రత్యాఖ్యాతాచామేణ సా సామిత్రిముపేత్య
యథామనీషితమభాషత ॥౩౪॥ తేనాపిభద్రే తస్యార్యస్యదాసోహం
దాసభార్యాపదమనార్యం సనునార్యాః కులజాతాయాస్తస్మాత్తమేవ
యక్తమనురూపమితి పరిహాసానుకూలః ప్రాసీతికాథః॥ అస్తరా
శయస్తు మమానుజం ధర్మశీలత్వాదినా మత్సభ్రహ్మచారిణమిత్యథః॥
అతిమనుజః పురుషోత్తమో విష్ణురితియావత్ ॥ తస్యేవ భుజబలంయ
స్యతం విష్ణుతుల్యపరాక్రమమిత్యథః॥ అబలావియక్తం-పరదార
పరిగ్రహాదిశూన్యం, ఏకపక్షీవ్రతమిత్యథః॥ ఆశ్రయితుం యక్తమి
తికాకుః ॥ సయక్తమిత్యథః॥ ఇత్యనేనప్రకారేణ రామేణ ప్ర
త్యాఖ్యాతా-ప్రత్యుక్తా, నిరాకృతావా శూర్పణఖా ॥సామిత్రిముపే
త్య తాత్పర్యానభిజ్ఞతయా శ్రీరామవచనం సానుకూలమేవమనాన్వ
నామద్వబుద్ధిరియం లక్షణసమీపంగత్వేత్యథః॥ మనీషితమనతిక్రమ్య
యథామనీషితం యావదభిలాషమిత్యథః॥ అభాషత మాం పరిగృ
హణేత్యనౌచత +యథాసాదృశ్యైత్యవ్యయాభావః॥ని॥యథాసాదృ
శ్యవీప్సాథఃపదాథానతివృత్తిష్యైత్యభిధానాత్ ॥ ౩౪ ॥ —తతః
కింజాతమిత్యతః॥ తెనెతి ॥ భద్రే-హేకల్యాణి, ఆర్యస్య-శ్రేష్ఠ
స్యతస్య శ్రీరామస్య యస్తస్వయాప్రథమం వృతస్తస్యేత్యథః॥
అహం దాసోభృత్యః, అతః కులజాతాయాస్తత్కులప్రసూతాయాః
ఆర్యాయాఇతియావత్ ॥ నార్యాః-వధావ్యః ॥ ని ॥ నారీసీమన్తీసీవ
భూరిత్యమరః ॥ దాసభార్యాపదం-భృత్యభార్యాస్థానం, తథాభూత
త్వమిత్యథః॥ని॥ వదన్యవసితిత్రాణస్తానలక్ష్యాంఘ్రివస్తుష్యైత్యమ
రః ॥ అనార్యంసను-అయక్తంఖలు, దాసభార్యాభూత్వా దాసీభా
వం గంతుమసామప్రతమిత్యథః॥ తస్మాత్కారణోత్తమాద్యంశ్రీరా
మమేవ భజేథాః-ప్రాప్నుయాః, ఆర్యాయాఆర్యభజనంయక్తమి
త్యేక్షరాథః॥ వాస్తవార్థస్తువిరుద్ధలక్షణయా అపహ్నవేన హేభద్రే

భజేథాః ॥ ౩౫ ॥ కించక్రూరసత్వభయానక కాననసంచారాచతురాం
విదేహరాజపుత్రీం విహాయ తత్రభవతీం భవతీమెవాసౌ పరిగ్రహీష్య
అమంగళే, కుజవాసరే అమంగళే మంగళశబ్దప్రయోగవత్ అభద్రే
జాతే సర్వంభవం జాతమిత్యాదిప్రయోగవచ్చద్రష్టవ్యమ్ ॥ అర్యస్య
శ్రేష్ఠస్య, త్రిరామస్య భార్యాత్వమేవ భవిష్యసీతిభావః ॥ ఈదృ
శం లక్ష్మణమాశ్రయితుం భార్యాశ్చైవానువర్తితుం తవాయుక్తమనను
రూపమితి పరిహాసానుకూలః ప్రాతీతికోధః సర్వసుపర్వసార్వభౌ
మస్య తస్య ప్రసిద్ధస్య త్రిమహావిష్ణురూపిణోహందానః భక్తః శ్రీ
విష్ణురూపత్రిరామభక్తత్వేన అత్యంతపావనజ్ఞత్యధః ॥ అతః కుల
జాతాయాః నార్యాః భవత్యాః దాసస్య త్రివిష్ణుభక్తస్య భార్యా
యాః యత్పదం తద్వరణమయుక్తం ॥ శున్యాః ఆండాళీకారోమాణ
వాంఛావదిత్యధః ॥ తస్మాత్తం విష్ణురూపం రామమేవ భజేథాః శర
ణంగచ్ఛే, యతఃఈదృగపకారిణీ త్వం ముక్తాభవిష్యసీత్యధః ॥ ౩౫
అథ గురుణౌపి సమంహాస్యమిత్యాదిన్యాయేన లక్ష్మణః త్రిరామే సీతా
యామపి పరిహాసం ప్రయుజ్జే ॥ కించేత్యాదినా ॥ క్రూరసత్వై
ర్వాప్యఘ్రాదిభిశ్శాన్తపదైః భయానకై-భయంకరై, కాననసంచారా
చతురాం-సంచరణాశక్తాం, భీతామిత్యధః ॥ యద్వా సంచారే
ణాచతురాం-విహ్వలాం ఖిన్నాం ఉభయథాపి వనవాసప్రతిబంధకీభూ
తామిత్యధః ॥ విదేహరాజపుత్రీం నతు సదేహరాజపుత్రీం అతః
ప కృశాంగీమిత్యధః ॥ అనుదరాకన్యా అలవణాయవాగూరిత్యాది
భాష్యకారవచనాదీషదధావచినఞ్జధాకోయంవిశబ్దః అవ్యయానా
మనేకాథాత్వాత్ ॥ విదేహశబ్దోయంరాజవిశేషణం రాజపుత్రీవి
శేషణంవా॥త్వంతు నొక్తవిశేషణవిశిష్టైతిభావః ॥ ఈదృశిం సీతామప
హాయ-త్యక్త్వా, తత్రభవతీం-పూజ్యం, భవతీం త్వామేవేత్యధః ॥
+ ఇతరాభ్యోపి దృశ్యత ఇతి ప్రాద్దిశీయస్త్రల్పవ్యయః కుష్టుపె

తీతి లక్ష్మణానాభిహితావీతమతిస్సహితమితి తదీయంవచనమమనుత॥
 ప ॥ దశరథాత్ జయగ్గ నిరీక్షణక్షణసమాకులబుద్ధిరియందధౌ॥ ఉభయ
 తినమాసః ॥ ఉగితశ్చైతిజీవ ॥ ని ॥ త్రిమ తత్రభవాన్మాజ్యస్తథైవా
 త్రభవానపీతియాదవః ॥ అసామిరామః పరిగ్రహీష్యతి-స్వీకరిష్య
 తీతి ప్రా తీతికోర్థః ॥ వస్తుతస్తు అతిదుష్టశ్వాపదవిశిష్టకాననసంచారే
 తాచతురాం పీడితాం సుకుమ ిమిత్యర్థః॥యదావతత్సంచారభీరుమి
 త్యర్థః॥భీరుత్వస్తేవకులస్త్రీధర్మత్వాదితిభావః॥ విదేహరాజపుత్రీం-
 జనకమహారాజకన్యకాం, మహాకులప్రసూతాంవిశిష్టదేహరాజపుత్రీం
 చ, అతపవ తత్రభవతీం బహుమాననీయాం సీతామేతాదృక్సకలగుణ
 సంపన్నత్యేనాపరిత్యాగార్హామిత్యర్థః॥ విహాయ కరౌరహృదయాం
 కులవభూధర్మపరిత్యాగేన ఆతతాయితయా కాననస్తేవరసంచారతత్ప
 రాం రాక్షసీత్యేనాకులజాతాం వికృతాకారాంచ అతపవ తత్రభవతీం
 విరుద్ధలక్షణయా అపూజ్యం పరిత్యాగార్హాం త్వాం పరిగ్రహీష్యతి
 తికాకుః ॥ నపరిగ్రహీష్యత్యేవేత్యర్థః ॥ ఇత్యేవంప్రకారేణ తేన ల
 క్ష్మణేనాభిహితా ప్రత్యుక్తాసతీ,వీతమతిః పరిహాసాశయానభిజ్ఞతయా
 నష్టబుద్ధిస్సామూర్పణఖా తదీయం లక్ష్మణోక్తంవచనం హితమనుకుల
 మితి అమనుత-అబుధ్యత, తత్ర వీతమతిపదార్థస్య విశేషణగత్యా
 ఊననశబ్దార్థంప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమల
 జ్ఞానః ॥ ౩౬ ॥ —తతస్సాకిమకరోదిత్యతఆహ ॥ దశరథేతి ॥ ద
 శరథాత్ జయగ్గస్య రామలక్ష్మణయోః నిరీక్షణక్షణేన దర్శనోత్సవేన
 దర్శనావ్యవహితకాలేనవా సమాకులా ససంభ్రమాబుద్ధిగ్యస్యాస్సా అ
 నయోః కతరంభజామీతి దోలాయమానమానసేత్యర్థః॥ ని ॥ నిరావ్య
 పారస్థితౌ కాలవిశేషోత్సవయోఃక్షణఇత్యమరః ॥ ఇయంశూర్పణఖాఉ
 భేచతేకూలచ ఉభయకూల+ అత్రాభాదుదాత్తానిత్యమితివృథకున్స
 త్రకరణాదేవ నిత్యత్వేసిద్ధే పునర్నిత్యగ్రహణసామర్థ్యాదవ్యతి

కూలసమస్థితశ్చాద్యలభ్యమగతాగతఖన్నగపీదశామ్ ॥ 32 ॥ వృషస్యం
తీవృషస్కంధం రాఘవంరావణానుజౌ । భూయశ్శూర్పణఖాభేజైశ్చ

విషయే ఉభశబ్దస్థానే ఉభయశబ్దప్రయోగఏవ సాధురిత్యనుసంధేయం
యథాహ కైయటః ॥ అత్రాధామదాత్తానిత్యమితినిత్యగ్రహణస్యే
దం ప్రయోజనం వృత్తివిషయే ఉభశబ్దప్రయోగో మాఘాత్ ॥ ఉభ
యశబ్దస్యేవ యథాస్యాదిత్యుభయప్రతిత్వాదిభవతీతి ॥ ఏతదావ్య
ఖ్యాతం మదీయశృంగారనాటకే ॥ తయోః పూర్వోక్తనదీతీరయోర్భు
మం తుల్యం యథాతథా స్థితౌ శాద్వలౌ శష్పశ్యామదేశౌ శాదా
శ్శృష్టాణ్యనయోదేశయోస్సంతీతి శాద్వలావితీవిగ్రహః ॥ ని ॥ శా
ద్వలశ్శాదహరితఇత్యమరః ॥ శాదఃకర్దమశష్పయోరితివిశ్వశ్చ + న
దశాదాద్వలజితివలచ్ఛ్రుత్యయః ॥ తయోర్వ్యభ్రమః కుత్రవా గచ్ఛా
మితి చిత్తసంభ్రమః ॥ తేనసౌతునా గతాగతాభ్యాం-యాతాయాతా
భ్యాం, ఖన్నా-భేదంప్రాప్తామాగౌః-ధేనుఃఖన్నగపీ+గౌరతద్ధితలు
కీతిసమాసాంతష్టచ్ఛిత్వాత్ జీప్ ॥ తస్యా దశామవస్థాందధా-ధృతవతీ ॥
ని ॥ దశావర్తావవస్థాయామితివిశ్వః ॥ రామలక్ష్మణయోరన్యతరప్ర
ప్ర్యాశాందోశనెన పరమఖిద్యతైత్యథః ॥ అత్రాన్యధర్మస్యాన్యత్రా
సంభవాత్తత్సదృశీం దశామితిసాదృశ్యాతైపాదసంభవద్వస్తుసంబంధ
రూపోనిదర్శనాలంకారః ॥ తదుక్తమ్ ॥ * అసంభవద్వస్తుయోగాదు
పమానోపమేయయోః । ప్రతిబింబక్రియాగమ్యామత్రసాస్యాన్నిదర్శ
నెతిలక్షణాత్ ॥ ఉభయకూలసమస్థితీతిపాఠే ఉభయకూలయోఃసమ
స్థితఉత్పన్నాయశ్శాద్యలభ్యమితిన్వయః ॥ 32 ॥—వృషస్యంతీతి ॥
వృషః పుమాన్ ॥ ని ॥ వృషస్యాదావనవేధర్తే సౌరభేయేచశుక్లజ
పుంరాశిభేదయోశ్శృంగ్యాం మూషికశ్రేష్ఠయోరపీతివిశ్వః ॥ వృషం
పురుషమాత్మనఃప్రచ్ఛతీతి వృషస్యంతీ కాముకీ ॥ ని ॥ వృషస్యంతీతా
కాముకీత్యమరః ॥ + సుపరిత్యనఃకృజితికృచ్ ॥ అశ్వక్షీరవృషలవగా

ర్పకారాతిబాధితా ॥ ౩౨ ॥ ౫ ॥ తదను జనకదుహితురనితరయువతి
యోగ్యభాగ్యం రామస్య రూపరామణీయకంచ నిరూప్య పునరియ
మేవమచింతయత్ ॥ ౩౩ ॥ ప ॥ లావణ్యాంబునిధేరముష్య దయితా

నామాత్మప్రీతౌ క్యచీత్యసుగాగమః ॥ అశ్వవృషయోమైధునేచ్ఛా
యామితివక్తవ్యమిత్యథానియమః ॥ తతఃశత్యవ్రత్యయః ॥ ఉగితశ్చేతిజీ
ప్ ॥ రావణానుజా-రావణస్వసా, శూర్పణఖాశూర్పకశ్శంబరాపరనా
మాకశ్చిదనురః ॥ తస్యారాతిర్తదనస్తేనబాధితాపీడితాసతీజగన్తోహన
దివ్యమంగళవిగ్రహశ్రిరామదర్శనజనితమదనాతురాసతీత్యథః ॥ వృ
షస్య వృషభస్య స్కంధావివస్కంధౌ భుజశీషేయస్యతం, స్కం
ధౌన్నత్యస్య మహాపురుషలక్షణత్వాదితిభావః ॥ రాఘవం-శ్రిరామం
భూయః పునరపి, భేజే-ప్రాప ॥ ౩౨ ॥ —తదన్వీతి ॥ తదను-భజ
నానంతరమియం శూర్పణఖా జనకదుహితుజానక్యాస్సంబంధి అని
తరయువతియోగ్యం-అనన్యవధూసాధారణం, భాగ్యం శ్రిరామపత్ని
త్వరూపం భాగధేయం, తథా రామస్య రూపరామణీయకం-ఆకార
సౌందర్యంచ ॥ ని ॥ రూపంస్వభావేసౌందర్యే ఆకారశ్లోకయోగపీతి
విశ్వః + యోపధాద్గురూపోత్తమాద్వత్ ॥ యద్వా కుండలముక్తా
హారనూపురాం గచాదిచతుర్విధభూషణాభావేపి భూషితవదవభాస
మానఆకారవిశేషారూపం ॥ తదుక్తంభావప్రకాశే ॥* ఆవేధ్యరో
ప్యనిక్షేప్య బంధనీయైరభూషితమ్ ॥ యద్యాపి తమివాభాతితద్రూప
మితికథ్యతఇతి ॥ అంగాన్యభూషితాన్యైవ పెక్షణీయైర్విభూషితైః ॥
యేనభూషితవద్భాంతితద్రూపమితికథ్యతఇతిభూపాలశ్చ ॥ తస్యరామ
ణీయకంరమణీయత్వంచ, నిరూప్య-నిర్వణ్య, పునశ్శబ్దౌవాక్యాలంకా
రే ॥ ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణాచింతయత్-చింతితవతి ॥ ౩౩ ॥ —త
త్ప్రకారమేవాహ ॥ లావణ్యేతి ॥ అస్తదన్వయగురోరస్తత్కులశ్రేష్ఠ
స్య అస్తత్కులకూటస్థస్య పులస్త్యస్యేత్యథః ॥ ని ॥ గురుస్తుగీషన్

మేనామివైనంజనం కస్తాన్నాస్సజదస్త దన్వయగురోరుత్పత్తిభూఃప
ద్భూః । ఆస్తామేతదరణ్యవాసరసికేహాకష్టమస్తిన్నిమాంకాంతిం కా
ననచంద్రికాసమదశాం కింనిర్తమేనిర్తమే ॥ ౪౦ ॥

తా శ్రేష్ఠఇతివిశ్వః ॥ ఉత్పత్తిభూజన్తస్థానం సాక్షాజ్జనకఇతి యావ
త్ ॥ తథాచాస్తత్ప్రపితామహత్వేనాస్తాకం హితాచరణతత్పరణభ
వితన్వమితిభావః ॥ పద్భూర్భ్రష్టలవణైవలావణ్యం కాంతివిశే
షః ॥ + చాతుర్వణ్యాదితావత్సావధేః ప్యక్ష్మిత్యయః ॥ ని ॥ ల
వణోరసరక్షోబ్ధిభేదేషులవణాదుచీతివిశ్వః ॥ యద్యా ముక్తాఫలము
చ్ఛాయాయాస్తరళత్వమివాంతరా ప్రితిభాతియదం గేషుతల్లావణ్యమి
హోద్యతఇతిభూపాలః ॥ తస్యాంబునిధేః అపరిచ్ఛన్నలావణ్యసంపన్న
స్యేత్యథః ॥ అముష్య త్పిరామస్య దయితాం భార్యామేనాం సీ
తామివ ఏనంజనంమామిత్యథః ॥ కస్తాద్దేతాః నాస్మజత్-నస్పష్ట
వా, ప్రపితామహత్వరూపసంబంధాదిత్థమేవ నస్పష్టవా ॥ తథామా
మకాంగం నస్పష్టవా కుహకోవిధాతేత్యథః ॥ ఏవంచేదియమిహ
హమప్యస్య లావణ్యాంభోధేః భార్యాభూత్వా ధన్యతాం ప్రాప్నో
యామితిభావః ॥ కిమనయా అకాండచింతయేతి స్వమనసి స్వయమే
వనిషేధతి ॥ ఆస్తామితి ॥ ఏతత్సజన్విషయకచింతనమాస్తాంతిత్వతు
గతజలసేతుబంధనప్రాప్తేనానెన కిమిత్యథః ॥ కింతర్వరణ్యః హసర
సికె వనవాసతత్పరే, రాజ్యక్రీసంభోగాదినిస్పృహిత్యథః +
అత ఇనిరనావితిరసశబ్దాన్తత్వధీయస్సన్పిత్యయః ॥ కుతః ॥ నిర్తమేమ
మేత్యేతద్విభక్తిప్రతిరూపకమన్వయం ॥ మమత్వాదావంఛితాద్రహి
తానిర్తమః తస్మిన్నేవరాగ్యసంపన్నఇత్యథః ॥ అస్తికా త్పిరామే
కాననచంద్రికాసమదశా మరణ్యచంద్రికాప్రాయాముపభోగా నుప
యోగితయా నిష్ఫలామిత్యథః ॥ ఇమామేతాదృశీం కాంతిం లావ
ణ్యసంపత్తిం, కిం కిమథః, నిర్తమే-నిర్తితవా, అరణ్యచంద్రికా

సీతామాహరుకామామసులభవిషయప్రార్థనోద్దామకామాంసోమిత్రీశ
స్రపాణిర్తశముఖభగినీంతామనార్యాంనివార్యకామక్రోధాత్తకానామ
హమికయాపింఖతామాయతానాంతస్యాశ్శావసానిలానామకురుతత

తన్నిరథకత్వాదీదృక్కాంతినిర్తాణమయ కమిత్యథః ॥ ప్రియ
శవితాదృశానువయ కనిర్తాలైవాయంవిధాతేతిభావః ॥ షోతిభదే ॥
కష్టం బ్రహ్మణః ఏతాదృశకాంతినిర్తాణప్రియాశవైఫల్యత్కృచ్ఛ్చమి
త్యథః ॥ అథవా ఈదృక్కురుషాలాభాదాత్తనః కష్టమిత్యథః ఏవ
మచింతయదితి సంబంధః ॥ ౪౦ ॥ —తతః కింజాతంతత్రాహ ॥ సీ
తామితి ॥ సీతామాహరుకామోయస్యాస్తాం రామలక్ష్మణకృతావ
మాసజనితక్రోధాత్సీతాగ్రహణేచ్ఛయాభ్యుద్గచ్ఛంతీమిత్యథః + తుం
కామమనసారపీతితుమునోమకారలోపః ॥ అసులభో దుర్లభో
యోవిషయః త్రిరామసంభోగరూపాథః ॥ తస్యప్రార్థనాయాం
తత్ప్రార్థియాఙ్గాయాముద్దామోబహుళః ॥ కామోభిలాషోయస్యా
స్తాం మూర్ఖతయాత్యంతాలభ్యలాభాకాంక్షిణీమిత్యథః ॥ ని ॥ కామో
భిలాషస్తర్జశ్చేత్యమరః ॥ అతఏవానార్యాం దుర్బుద్ధిమతిం తాంపూ
ర్వోక్తాం దశముఖభగినీం-రావణానుజాం, సోమిత్రీలక్ష్మణః, శస్త్రం
పాకాయస్యసః శస్త్రపాణిః-ఖడగస్తస్సక్ + సప్తమ్యుపమానే
త్వాదినా బహువ్రీహిః ॥ ప్రహరణార్థేభ్యః పరే నిష్ఠాసప్తమ్యాః
వతఇతి వక్తవ్యాత్పాణిశబ్దస్యోత్తరనిపాతః ॥ నివార్య-నిరుధ్న, అల
భ్యవస్తువాంఛావిశేషః కామః, తదభివాన్తనః పజ్జ్వలనం క్రోధఃత
దాత్తకానాం తన్తయానాం, అహమధికోహమధికఇత్యన్యోన్యంప్ర
తియోభిమానోసావహమహమికా ॥ ని ॥ అహమహమికాతుసాస్యా
స్యాత్పరస్పరంయోభవత్యహంకారఇత్యమరః ॥ + అహమితి విభక్తి
ప్రతిరూపకమవ్యయం నిపాతితం ॥ తస్య వీప్సాయాం ద్విరుక్తిః ॥
సంజ్ఞాయాం కన్పిత్యయః ॥ శ్చపాదరాదిత్వాదితిసుభూతిచంద్రః ॥

తసామాగ౯విస్తారకృత్యం॥ ౪౦ ॥ గ॥ తత స్తస్యానికృతకణానాసికా
యాః కనీయస్యాః పరిభవం వదనెవచనెచదృష్ట్యా శ్శ్రుత్వాచ జనస్థా
నవతీః సమరముఖముఖరః ఖరశ్చతుర్దశసహస్రసంఖ్యాకశాఖం చతు

తయా అహమహమికయాః హేతునా ప్రింఖతాం పరిలుతతాం, నా
సావివరయోస్సంకుచిత త్వేన సంకటత్వాదితిభావః ॥ ఆయతానాం-దీ
ర్ఘాణాం, తస్యాః శూర్పణఖాయాః శ్వాసానిలానాం నిశ్వాసమాత
తానాం, తరసా-బలెన, రంహసావా, ॥ సి ॥ తరసీబలరంహసీత్యభి
ధానాత్ ॥ మాగ౯స్య విస్తారకృత్యం-విస్తారక్రియాం, అకురుత-కృత
వా, సంకుచితమాగ౯ తద్విస్తారకృత్యస్య యుక్తత్వాదితిభావః॥ శ్రీ
రామాజ్ఞయా ఖడ్గైన తన్నాసికాం చిచ్ఛేదేత్యర్థః ॥ తస్యాన్వేషేన
ప్రాయశ్చిత్తత్వాదితిభావః ॥ ఏతేన కణాచ్ఛేదోపిలక్ష్యతే॥ తథా
చ శ్రీరామాయణమ్ ॥ * ఇత్యుక్తావలక్షణ స్తస్యాః కుర్ద్ధో రామ
స్యపశ్యతః । ఉద్ధృత్య ఖడ్గంచిచ్ఛేదకణానాసంహాబలజతి ॥ అత్ర
నాసికాచ్ఛేదనరూపకారణేన ప్రస్తుతేనైవ మాగ౯విస్తారరూపస్యకా
ర్యస్యగమ్యతయా పర్యాయోక్తిరలంకారః ॥ * కారణంగమ్యతేయ
త్రప్రస్తుతాత్కార్యనణానాత్ । ప్రస్తుత త్వేనసంబద్ధంతత్పర్యాయో
క్తిరిష్టతీతిలక్షణాత్ ॥ ౪౦ ॥— తత ఇతి ॥ తత స్తదనంతతం, జన
స్థానంనామ దండకారణ్యమధ్యభూప్రదేశః, తత్ర వర్తితుం శీలమస్యా
స్తీలిజనస్థానవతీః తదధిపఇత్యర్థః + తాచ్ఛి లేణినిప్రత్యయః ॥ స
మరముఖ-రణాగ్రే, ముఖరః-సింహనాదాడంబరతత్పరః, రణమూలఇ
త్యర్థః ॥ ఖరో నామరాక్షసాధిపతిః, నిన్మత్తం-ఛిన్నంకణానాసికం
యస్యాస్తస్యాః తథాభూతాయాః కనీయస్యాః అనుజాయాస్తస్యా
శూర్పణఖాయాః పరిభవం-కణానాసికాచ్ఛేదనరూపంశంకం, వ
దనే వచనెచ దృష్ట్యా శ్శ్రుత్వాచ వదనె దృష్ట్యా వచనేశ్శ్రుత్వా ఇతి
యథాక్రమమన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః ॥ తదనంతర మేవ శూ

ర్దశాధ్యక్షరక్షితం రక్షోబలం రామలక్ష్మణౌజిఘ్నేషుః ప్రేషయామా
న ॥ ౪౨ ॥ అథ దాశరథిర్నిరీక్ష్య రక్షోగణముపసర్పంతమపసర్పభూ
తయా శూర్పణఖయా దర్శితసరణిమరణిరివమథనాత్పర్షమనావి
ష్క్రృతజేజః ప్రసరస్సీతారక్షణై లక్ష్మణమాదిశ్య యాతుభానవధంతథా

ర్పణఖయా తత్సమీపంగత్వా ప్రత్యక్షం సప్తముఖభంగం వ్రదన్మృశ్యే
రామలక్ష్మణకథాయాః కథితతాదీతిభావః ॥ వచనఇత్యేత్ర + అపాదా
నేవక్తవ్యేవ్యధికరణవివక్షాయాంసప్తమీ ॥ రామలక్ష్మణౌజిఘ్నేషుఃగ్ర
హీతు మిచ్ఛన్మృతాగ్రహేన్సన్నన్తాదుప్రత్యయః ॥ చతుర్దశసంఖ్యా
శాః శాఖాః పూహః విభాగాః యస్యత తథోక్తం ॥ సప్తయంచతుర్ద
శసహస్రసంఖ్యాకరాక్షసాధిపతిత్వాచైకైకసహస్రకల్పితైకైకపూహ
హమిత్యథః ॥ అతఏవ చతుర్దశాధ్యక్షైః చతుర్దశసంఖ్యాకసేనానా
యైకైః రక్షితం-పరిపాలితం, ఏకైకపూహసేన్యైకేకనాయకేనభావ్య
త్వాదితిభావః ॥ రక్షోబలం-రాక్షససేన్యం, ప్రేషయామాన-ప్రహే
తవాన్ ॥ ౪౨ ॥—అథేతి ॥ అథానంతరం దాశరథిః ఊరామః అ
పసర్పభూతయాచారసమావస్థానం ప్రాప్తయేత్యథః ॥ ని ॥ అప
సర్పశ్చరఃస్పృశః ॥ యుక్తైక్తాదావృతేభూతంప్రాణ్యతీతేసమెత్రిష్వితి
భాషురః ॥ శూర్పణఖయా దర్శితా-నివేదితా, సరణిర్తాగోయస్య
తం ॥ అతఏవఉపసర్పంతం-సమీపంప్రత్యాగచ్ఛంతం, రక్షోగణం-రాక్ష
ససేన్యం, నిరీక్ష్య మథనాత్పర్షమరణిరగ్నినిర్తంధనదార్పివ ॥ ని ॥
యాపాగ్రం తర్కనిర్తంధ్య దారుణిత్వరణిర్ద్వయోరిత్యమరః ॥ అనావి
ష్క్రృతః-అప్రకటితః, తెజః ప్రసరః ప్రభావస్ఫూర్తిరసలప్రకాశశ్చ
యన్యసః నిర్తంధనదారుణ్యగ్నివన్నిగూఢప్రతాపఇత్యథః ॥ శ్లేష
సంకీర్ణాయముపమా ॥ ని ॥ తెజోనలేప్రభావేహ్నిజ్యోతిష్యర్చిషీరే
తసీతివైజయంతి ॥ లక్ష్మణం సీతారక్షణై ఆదిశ్యాజ్ఞాప్య సప్తయమసహ
యాతుత్వాత్తాదృక్స్పృకటే వధూనాంరక్షణీయత్వాన్వేతిభావః ॥ తథా

విధమకరోత్ ॥ ౪౩ ॥ యథా తపోధననిధనకరం కరనికురుంబమిదం
 పరుషభాషణస్పృహయాశుతాలుజాతమిదం పరదారనిరీక్షణనిరపత్ర
 వం నేత్రబృందమిదం తాపసావసథచారణచతురం చరణయుగళమి
 మితినిశితరనిజశరశకలితనిశిచ్ఛశరీరావయవానాహృత్యాహృత్య ప్ర
 త్యుటజం ప్రదర్శయద్భిస్తపోధనాధ్వశుద్ధిం విదధ్వమితిగృధ్రరాజనిదే

 విధం తాదృక్ప్రకారం, యాతుధాననాథం-రాక్షససంహారం, అకరో
 త్ ॥ ని ॥ యాతుధాననిపుణ్యజనఇత్యమరః ॥ ౪౩ ॥—కీడ్మగ్నిధంరా
 క్షససథమకరోదిత్యతతహ ॥ యథేతి ॥ యథా-యేనప్రకారేణ, ఇద
 మేతత్ తపోధననిధనం-మునిహింసాంకరోతితితథోక్తం కరనికురుం
 బం-హస్తకదంబకం, ని ॥ నికురుంబంకదంబకమిత్యమరః ॥ ఇదం ప
 రుషభాషణాయ కరోరనచనాయ, స్పృహయాశు-స్పృహావల్+స్పృ
 హాయతెరదంతాచ్ఛురాదిణిచిస్పృహిగ్రహిత్యాదినాఆశుచ్ఛ్రిత్యయః॥
 అతోలాపస్య స్థానివత్తావన్నలఘూపధాగుణః॥ తాలుజాతం-కాకుడ
 నివహః, ని ॥ తాలుతుకాకుడమిత్యమరః ॥ ఇదం పరదారాణాం-ప
 రస్త్రిణాం, నిరీక్షణే-సస్పృహానలోకనె, నిరపత్రవం-నిలజ్జం ॥ ని॥
 లజ్జాసావత్రపాస్యతఇత్యమరః ॥ నేత్రబృందం-నయనసమూహః, ఇ
 దం తాపసావసథేషు-తపస్వినివాసేషు, చారణే-సంచారె, చతురం-
 నిపుణం, చరణయుగళమిత్యేవంప్రకారేణ నిశితతరైరతిత్తైర్నిజశరై
 స్సవ్వకీయవాణైశ్శకలితాని-ఖండితాని,యానినిశిచరశరీరాణి-రాక్షసక
 లేబరాణి, తేషామవయవాన్ పూర్వోక్తకరప్రభృతీన్యంగానాహృత్యా
 హృత్య+వీప్సయాండ్వీరుక్తిః॥ప్రత్యుటజం-ప్రతిపణశాలం+అ
 వ్యయం విభక్తిత్యాదినా వీప్సయామవ్యయాభావః ॥ ని ॥ పణశా
 లాటజౌస్త్రియామిత్యమరః ॥ ప్రదర్శయద్భిః-ప్రత్యక్షీకుర్వద్భిః, త
 షామాసందాధామితిభావః ॥ వ్యంజకాభావాద్గమ్యోత్ప్రేక్షా+తపో
 ధనాధ్వశుద్ధిం-ఆశ్రమమాగ్గౌఢనం, విదధ్వం రాక్షసశవభక్షణ

శాదివ దేశాంతరాదాపతద్భిః కంకకాకప్రాచీకప్రాయైః పతద్భిరనే
వకాశమభూదాకాశమ్ ॥ ౪౪ ॥ తతా నికృత్తశిరసి త్రిశిరసి విస్రగం
ధినా శరీరస్సృతవసాస్సోతసా పెత్త్యాపి క్రియమాణాశ్రమదూషణే

కురుధ్వః త్యైవంభూతాల్ గృధ్రరాజస్య జటాయవోనిదేశాదాజ్ఞా
వచనాదివెతి హేతూత్పేక్షా॥ అన్యోదేశోదేశాంతరం తన్తాల్ తద్విష
యేభ్యః ఇత్యధః ॥ సుప్నుపెణినమాసః ॥ ని ॥ నీవృజ్జనపదాదేశవి
షయావిత్యమరః ॥ ఆపతద్భిరాగచ్ఛద్భిః, కంకకాకప్రాచీకప్రాయైః
కంకాః లోహవృష్టోపరనామకాః పక్షివిశేషాః॥ ని ॥ లోహవృష్టస్తు
కంకస్సాన్యదిత్యమరః॥ కంకొగృధ్రోలోహవృష్టఇతి వైజయంతీచ॥ కా
కాః ధ్వంక్షాః ప్రాచీకాః మాంసభుజః పక్షివిశేషాః తత్ప్రాయైః
తద్భూయిష్టే తద్భూపైరావ ॥ ని ॥ ప్రాయోభూయోమృత్యుతుల్య
బాహుశ్యానశనెమనెత్యేకాక్షరః ॥ ప్రాచీకశబ్దః పక్షివాచకోనిఘం
టవంతరేణ మృగ్యః యదావ ॥ ని ॥ ప్రాచీకొల్కాపిపీలికేతి స్త్రీ
లింగశేషేత్యమరః ॥ తత్ర మధుమక్షికాః ప్రాచీకాఇతి తదాన్య
ఖ్యాతారః॥ తదా కంకకాకాః ప్రాచీకాఇవ నీరంధ్రత్వసామ్యాత్
తప్రాయైస్తత్ప్రచరైః-పతద్భిరండజైః ॥ ని ॥ పతత్రిపత్రిపతగపతత్ప్
త్రిరథాండజాఇత్యమరః ॥ ఆకాశమంతరిక్షం అనవకాశమవకాశరహి
తం, నీరంధ్రమితియానల్ ॥ అథూల్ తథావిధం యాతుధానపథమక
రోదితినంబంధః ॥ ౪౪ ॥—తతఇతి ॥ తతః-రాక్షసబలవధానంతరం,
త్రిశిరసి-త్రిశిరోనామరాక్షససేనానాయకే, నికృత్తం-రావబాణచ్ఛి

సర్వత్ర కొశేషప్రాచీకప్రాయైరితిచకారోత్తరదీర్ఘహ్రస్వాంతపాఠో
దృశ్యతే॥ సచాసాధురితిప్రాచికొల్కాపిపీలికేతి స్త్రీలింగశేషామరసు
ధాయాం ప్రాచతి అచగతౌణ్వుల్ వనమక్షికేతి ముకుటఃపక్షిభేదఇతి
స్వామీ ఇతి ప్రక్రియాధఃయోఃప్రదర్శనాల్ ప్రాచికాప్రాయైరితిచకా
రోత్తరహ్రస్వేకారదీర్ఘాంతపాఠవినసాధురితిభాతి ॥

దూషణేచ రోషభీషణవీక్షణఖరః ఖరౌరాఘవమాహావాహ్వాయ
 స్నం, శిరోయస్యతస్త్రిణ తథోక్తే సతి, తథా దూషణే-దూషణాఖ్య
 సేనాధిపతౌ, పెర్య-మృతావపి, జీవద్దశాయాంకింవ కవ్యమితిభావః॥
 విస్రగంధోస్యాస్తీతివిస్రగంధినా-ఆమగంధినా, ని ॥ విస్రంస్యాదా
 మగంధియదిత్యమరః * అతఇనితనావితిమత్వధీయజనిప్రత్యయః॥అ
 థవావిస్రమామగంధివస్తుతస్యేవగంధోయస్యత తథోక్తే నేత్యపమాన
 పూర్వపదాబహువ్రీహిః + ఉపమానాచ్ఛేతిగంధస్యేకాతోన్మాదేశః॥
 శరీరాత్-శరవిదళితనిజగాత్రాత్, సురైస-సురతవతా, వసాసూతసా
 మేదఃప్రవాహేన, ని ॥ మేదస్తువపావసేర్యమరః ॥ క్రియమాణమాశ్ర
 మదూషణం తపోవనబీభత్సా దేనతస్త్రిణ తథోక్తే ॥ తస్త్రిన్మపి ని
 హలైసతీత్యథః ॥ రోషభీషణాఖ్యం క్రోధావశభయం కరాభ్యాం
 వీక్షణాభ్యాం నేత్రాభ్యాం ఖరస్తీక్ష్యః దుర్దష్టఇత్యథః ॥ని ॥ తిగ్ం
 తీక్ష్యఖరంతద్వదిత్యమరః ॥ ఖరౌ రాక్షసః ఆహవాయ ఆహవాధం,
 యోద్ధుమిత్యథః ॥ రాఘవం-ఐరామమాహ్వాయత - స్పృధాయా
 హూతవా, నిహలైరెభీరాక్షనేః కాశ్లా మామాంజిత్యాఖలు తవ
 కృతకృత్యైత్యాత్తనాసహాయశూరత్వగర్వాదాకారితవానిత్యథః ॥
 + హ్వాయలైలుజి స్పృధాయామాంజిత్యాత్త నేపదమ్॥ లిపిసిచిహ్వా
 శ్చుప్తత్త నేపదేష్వన్యతరస్యామితిశ్లేరజాదేశః ॥ తత్రాయం పరమా
 ధఃస్ఫురతి ॥ తత్ప్రకారమేవాహ ॥ ఐరామాయం సాక్షాద్విష్టవ
 వతారః ॥ తదేతేన నిహతానాం-నిశ్చితాననుపరిమషడప్రాప్తిః ॥ తు
 వచ స త్యేతావనా రాక్షసాన్నిహత్య హత శేషమేకమముం కిం హ
 నిష్యామితి యద్యుపేక్షేత తర్హితదేతన్తమానిష్ఠంస్యాత్ ॥ తస్మాత్ ॥
 * ఆహూతౌననివర్తతద్యూతాదపిరణాదపీతి ॥ క్షత్రియధర్మత్వేనా
 హ్వానెసతి పునర్ననివర్తత తథాచ మమేష్టసిద్ధిస్సాస్యదితి మత్వాహూ

త || ౪౫ || తత్ర విపశ్చిద్భిరప్యనిశ్చయమానజయాపజయమనిమిషేత
 ప్యననుసంధీయమానశరసంధానమోక్షమభూదభూతపూర్వం ద్వంద్వ
 యుద్ధమ్ || ౪౬ || తతః ఖరో గృహీతకోదండస్సకృదనుభూయమాన
 నమనోన్నమనాయాసస్సమరసమాపనచతురం చతురాననాస్త్రసం

తవానితి || ౪౫ || — తత్రైతి || తత్ర-తస్మిన్ సమయే, విపశ్చిత్-వి
 ద్వాంసః, సందిగ్ధాథానిధాన ఇతియావత్ || తైరపి కిముతాన్వై
 రితిభావః || అనిశ్చయమానావనిధాన్యమాణౌ జయాపజయాఅన్య
 తేరవిషయా యస్మిన్ తత్తథోక్తం అన్యోన్యం తుల్యబలతయానిధాన్
 రితుమశక్యత్వాదితిభావః || సవిద్యతేనిమిషోయేషాంతైరనిమిషైః సు
 తైరితియావత్ || ౫ || సురమత్స్యావనిమిషావిత్యమరః || తైరపి కిము
 తాన్వైస్సనిమిషేరితిభావః || అననుసంధీయమానావవిభావ్యమానౌ
 శరాణాం రామఖరబాణానాంసంధానమోక్షౌమార్వీయోజనవిసగౌ
 యస్మిన్ తత్తథోక్తం తథా క్షిప్రహస్తత్వాదితిభావః || పూర్వంభూతం
 భూతపూర్వం + సుపుషేతినమానః || తతోనక్షోసమానః నిరుపమ
 మిత్యథః || ద్వంద్వస్యాసహాయశూరయోద్యుద్ధం ద్వంద్వయుద్ధమ
 భూత్ || ౫ || రామఖరయోరితిభావః || అత్ర జయపరాజయయోర్నిశ్చ
 యసంబంధేపి తథా శరసంధానమోక్షయోరనుసంధీయమానత్వసంబ
 ద్ధేవ్యసంబంధాభిధానాత్సంబంధే అసంబంధరూపాతిశయోక్త్యోశ్చ ప
 రస్పరనైరపేక్ష్యాత్సంసృష్టిః || ౪౬ || — తతఇతి || తతః-ద్వంద్వయు
 ధానంతరం, గృహీతకోదండశ్చాపపాణిః, ఖరః సకృదేకవారమను
 భూయమానః అనుభవగోచరీక్రియమాణః నమనోన్నమనాయాసః
 జ్యేష్ఠకషణప్రయాసః శరసంధానమోక్షప్రయాసౌవా యేనసతథోక్త
 స్సన్ అసకృచ్ఛరసంధానమోక్షప్రయాసేషిక్షిప్రహస్తత్వాత్తథాభూ
 తఇవ ప్రతీయమానఇతి వేగాతిశయోక్తిః || సమరసమాపనే-రణసమా
 ప్త్తికరణే, చతురం-నిపుణం, క్షిప్రమేవ రిపుమారకత్వాదితిభావః || చ

ధానదశార్వం దాశార్వశరాసనం గ్రాహయితుకామజ్ఞవ రామహ
ప్రాతాప్రిక్తనం చాపంశరైరపజహార ॥ ౪౭ ॥ సాపి కోపపావకేనయా

తురాననాస్త్రసంధానదశార్వం - బ్రహ్మాస్త్రసంధానక్రియాయోగ్యం,
తేనైవ స్వశిరసచ్ఛత్సప్రమానత్వాదితిభావః॥ దశార్వస్వసంబంధిదా
శార్వం-వైష్ణవం, పూర్వమగస్త్యదత్తం శరాసనం-చాపం, గ్రాహయి
తుం-గ్రాహణంకారయితుం, కామోయస్వసతథోక్తఇవేతి ఫలాత్ప్రే
క్షా ॥ రామేశ్ఠతిశేషః ॥ ఉత్తరత్ర తస్యేవ గ్రహీష్యమాణత్వాది
తిభావః + గ్రహేణ్యన్తాత్తుముక్త తతః తుంకామమనసోరపీతి తు
మునోమకారలూపః ॥ రామహస్తాత్సకాశాత్ప్రిక్తనం-పురాతనం,
పూర్వధృతమిత్యర్థః + సాయంచిరమిత్యాదినాట్యప్రత్యయస్తుదా
గమశ్చ ॥ చాపం శరైరపజహార-అపహృతవాక్, నిజహస్తలాఘవం
ప్రదర్శయన్ త్రిరామచాపం ముష్టిప్రదేశే అఖండయదిత్యర్థః ॥
తథాచత్రిరామాయణే *తతోస్వసశరంచాపముష్టిదేశేమహత్తనః।
ఖరశ్చిచ్ఛేదరామస్య దర్శయన్ హస్తలాఘవమితి ॥ ౪౭ ॥ - ప్రోవీతి
॥ సః త్రిరామోపి కోపపావకేన చాపఖండనజనితకొపాగ్నినాయా
వకవత్క్రతం యావకితం శోణీకృతమిత్యర్థః + తత్కరోతీతిన్యాస్తా
అసక్పదనుభూయమాననమనోన్నమనాయాసమితి ద్వితియాంతపాదే
దాశార్వశరాసనస్య విశేషణమిదం ॥ అనుభూయమానేత్యత్ర వర్త
మానసామిష్యే వర్తమానవద్వేత్యనైన వర్తమానసమిషే భవిష్యతి
కర్తృణిలటశ్శానచ్ ॥ అసక్పదాకషణానహత్వరూపదాఢ్యైర్ద్యోత
యదేతద్విశేషణము త్ప్రేక్షాం దృఢయతి ॥ కించ ఖరగృహీతః కోదం
డదండోసక్పదనుభూయమాననమనోన్నమనాయాసఇతిపాదే ఖరస
మ్బంధికోదండదండస్యేవ త్రిరామేణ ధనురంతరస్య గ్రహణే ప్ర
యోజకత్వం ॥ తద్భుక్తుడితి యద్ధనమాసనద్వారా స్వకీయనమనో
న్నమనాయాసవరీహారాధ్యైర్భావోవణానీయః ॥

వకీతాననః కుంభసంభవదత్తం ధనురాదత్త ॥ ౪౫ ॥ ప ॥ ఖరవనుషీ
శరాసనెగృహీతే ఖరకిరణాన్వయశేఖరేణతేన । ఖరరఘువరయోరణం
సమాప్తం ఖరనఖరాయుధయోరివక్షణేన ॥ ౪౬ ॥ ఖరవధపరిశుద్ధైదం

త్కర్తృణిక్తః ॥ తదాననంయస్యసతథ్నోక్తస్సృక్ కుంభసంభవదత్తమగ
స్యమునిదత్తం, ధనురైష్ట్యవం చాపం ఆదత్త-గృహీతవాక్ ॥ ౪౭ ॥

అగస్త్యః కుంభసంభవఇత్యమరః ॥ ౪౮ ॥ — ఖరేతి ॥ ఖరకిరణాన్వ

యశేఖరేణ-సూర్యవంశావతంసేన, యద్వా ఖరకిరణాన్వయానాంసూ

ర్యవంశజన్యరాజన్యానాం, శేఖరేణ-శిఖావణినా ॥ ౪౯ ॥ శిఖాసోప్తపీడ

శేఖరావిత్యమరః ॥ తేన త్రిరామేణ, ఖరాణి దృఢాని నిబిడానిప

రూంషి పర్వాణియస్యతస్మిన్ దుష్ప్రధక్షణఇత్యధః ॥ ౫౦ ॥ గ్రం

థిర్నాపర్వపరుషీఇత్యమరః ॥ శరాసనే-వైష్ట్యవధనుషీ, గృహీతే-స్వీ

కృతేనతి, ఖరరఘువరయోః-ఖరాసురత్రిరామయోః, ఖరనఖరాయు

ధయోః, రాసభసింహయోరివ ॥ ౫౧ ॥ రాసభాగర్పణః ఖరాఇత్యమరః

క్షణనాల్పకాలేన, రణంసమరం ॥ ౫౨ ॥ ఆస్త్రియాంసమరానీకరణాఇత్య

మరః ॥ సమాప్తం అఘాదితి శేషః ॥ గర్దభసింహయోర్యానదంతరం తా

నదంతరం ఖరరాఘువయోరపీత్యుపమార్థః ॥ త్రిరామేణవైష్ట్యవధనుగృ

హీత్వా తత్క్రింద్రదత్తమహస్త్రసంధానైన క్షిప్రమేన ఖరనభోపిక్మత

ఇత్యధః ॥ సచ ప్రకృతః ప్రకృతేనైవ స్వకార్యేణ గమ్యతఇతి ప

ర్యాయోక్తముక్తోపమయాసంసృజ్యతే ॥ ఇంద్రశరేణ ఖరవధేత్రిరా

మాయణవచసమ్ ॥ సతద్దత్తంవఘవతా సురజ్యేష్ఠేనధీవతా । సద

ధవసధర్మాత్కాముమోచచఖరంప్రతి ॥ సవృత్రిజవవజ్రేణ ఘనైనసము

చిర్యథా । బలావేంద్రాశనిహతోనిపపాతహతఃఖరఇతి ॥ కేచిత్తు ఖ

రనఖరాయుధయోరివేత్యత్రి ॥ ౫౩ ॥ కుక్కుటశ్చృణాయుధఇత్యభిధా

నాత్ ॥ తీక్ష్ణనఖకుక్కుటయోరివేతికథయంతి ॥ తదత్యంతాఽనుణీయం ॥ త్రి

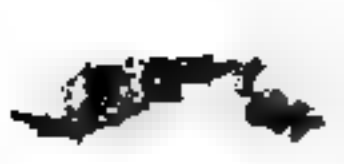
తామే హిసాపమాదిదోషప్రసంగాదిత్యలమ్ ॥ ౫౪ ॥ — ఖరేతి ॥

ఉకారణ్యభాగే మునిభిరభిహితానామాశిషాంతాదృశీనామ్ । స్వయి
మచరమపాత్రం సేవ్యగుణైర్తంభరాధూతదనమనుకులేందుస్సామ
దండకారణ్యభాగే-దండకావనవృదేశే, ఖరవధేన-ఖరాసురసంహారణ
పరిశుద్ధై పరిపూతై, నిర్బాధేనతీత్యధః ॥ అతఏవ మునిభిస్తద్విమ
యవాసిభిః తాపస్తేరభిహితానాం నిర్బాధస్థితిలాభజనితానందాతర
కేవోక్తానాం, తాదృశీనాం తథావిగ్రాహమమోఘానామిత్యధః ॥
ఆశిషాం-స్వస్తివచసాం ॥ ని ॥ స్వస్త్యాశీంక్షేవపుణ్యాదావిత్యవరః ॥
మంథరాక్షేకయాదాశీ, సేవ్యస్సవీయైగుణైః కైకేయాదుర్జంత్ర
బోధశ్రోత్రామరాజ్యభిషేకపఘాతుకత్విననవాసప్రకృత్యాభిః
స్వయిమచరమపాత్రమాద్యభాజనమథూత్ * దైవేనుకూలే కింనమ
నశివాయప్రవరతఇతిన్యయేన దైవానుకూల్యే అగుణమపిసగుణంభ
వతి ॥ యతో విరుద్ధాచరణతత్పరాపి మంథరామున్యాశీర్వాదానా
మపాత్రం నాథూత్ ॥ కింతు ప్రథమపాత్రమిశ్యతచ్చిత్రమిత్యధః ॥
తస్మాదపివోక్తరిత్యా మునివిరోధిరాక్షససాశనిదానత్వాదితిభావః ॥
ని ॥ యోగ్యభాజనయోగపాత్రమిత్యవరః ॥ తదను-తదనంతరం, శా
ర్వరాశిరతిశౌర్యశాలీత్యధః ॥ సానుజస్సలక్షణః, వనుకులేందురైవ
వస్వతమనుసంతానాహ్లాదకరః శ్రోత్రామః, సేవ్యగుణైశ్శౌర్యాదా
ర్యమునిజనక్షేమంకరత్వాదిభిశ్చరమపాత్రమథూదితिसంబంధః ॥ మం
థరామూలేనాయంసమాగత్యస్తాకం నిరుపదగ్రవంచకారేతి సానందం
మునయిః శ్రోత్రామస్యాశిషం ప్రయంజతేస్తేత్యధః ॥ అత్రశౌర్యరా
శిరతి శౌర్యతద్వితోరభేదోక్తౌద్భవే అభేదరూపాతిశయోక్తిః ॥ తథా
మంథరాయా అచరమపాత్రత్వాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తౌరసంబం
ధేసంబంధరూపాతిశయోక్తిరిత్యనయోన్యసంస్పృహః ॥ ౫౦ ॥ —నను సా
క్షాద్రాక్షసహంతారం సకలసద్గుణాభిరామం శ్రోత్రామంవిహాయ తా
మూన్భాయాః మంథరాయాః కథం మునిజనాశీర్వాదాచరమపాత్ర

జశ్శౌర్యరాశిః ॥ తథాహి ॥ ౫౦ ॥ పాఞ్చంధరైతిమహిషీతివరద్వయీ
తి ధర్మవ్యయవ్యధితభూపతిభారతీతి । కాకుత్స్థకాననకధేతిచసంతిసం
జ్ఞాఃపౌలస్త్య(హీన)భీతభువనత్రయభాగ్యవజ్రైః ॥ ౫౧ ॥ ౫ ॥ అథ
శూర్పణఖా లంకాపురమపి జనస్థానమివ విజనస్థానం కాకుత్స్థేన

త్వమితి కవిరాశంక్య నైతాపదాక్షిససంహరవేయం మూలం కింతు
త్రిలోకకంటక రావణాదిసంహరైశ్చైవ మనసికృత్వా తద్భుక్తమేవే
త్యాహ ॥ తథాహితి ॥ తదేవవివృణోతి ॥ ప్రాగితి ॥ ప్రాకృధ
మం మధరైత్తి తతః మహిషీకైకయీతి, తదను వరద్వయీ పూర్వ
దత్తవరద్వయమితి, అనంతరంధర్మవ్యయవ్యధితస్యధర్మచ్యుతినిపీడితస్య
భూపతేర్దశరథస్య భారతీరామవనవాసప్రకవాక్యమితి, కాకుత్స్థ
కాననకథా శ్రీరామవనవాసవారైతిచ, ఏవం పూర్వపూర్వస్యోత్తరౌ
త్తరప్రకతేన ప్రసిద్ధా మంధరాదయశ్చత్యథః ॥ పౌలస్త్యేనలో
కకంటకైః రావణానహీనం రహితం యద్భువనత్రయం-తైరిలోక్యం
తస్య భాగ్యవజ్రైః నిర్బాధస్థితిహేతుభూతభాగదేయశ్రేణ్యాః సం
జ్ఞాఃవామధేయానివర్తంతే ॥ అతో మంధరాయా అచరమపాత్రత్వం
యుక్తమితిభావః ॥ వసంతతిలకాన్యత్తమ్ ॥ ౫౧ ॥ —అథ శూర్పణ
ఖాయా లంకాగమనవృత్తాంతమాహ ॥ అథేతి ॥ అథ-ఖరప్రముఖరా
క్షససంహారానంతరం, శూర్పణఖా లంకాపురం-రావణరాజధానీమ
పి, జనస్థానం-ఖరాసురదేశమివ విజనం-జనరహితం స్థానం యస్యత
త్తథోక్తః శూన్యమిత్యథః ॥ కాకుత్స్థేన-శ్రీరామేణ, కారయి
త్తు-విధ్వంసయితుమివేత్యథః ॥ అతఏవ ఫలోత్పేక్షాగమ్యోపమ
పౌలస్త్యభీతభువనత్రయేతిపాఠస్తుసాధుః ॥ పౌలస్త్యహీనైతిపాఠే
తు తదానీం హైన్యాభావాదాశంసాయాం భూతవచ్ఛేదిభవిష్యదర్థై
భూతవత్ప్రత్యయఃకల్పనీయః ॥ యద్వా పౌలస్త్యేనహీనం రావణ
హేతుకాపకషణవద్యద్భువనత్రయమితిసంబంధః ॥

కారయితుం దశకంఠౌపకంఠే కృత్యేన నిపత్య రామలక్ష్మణయోర్యా
 థాతథ్యం వైదేహ్యదేహసౌందర్యం ఖరప్రముఖైస్సాక మనీకస్యచతు
 ర్దశసహస్రసంఖ్యాకస్య పంచతాకరణకారణభూతామాత్మావజ్ఞానచవి
 యాంగేనసంకీర్ణాః ॥ సీతాహరణోపదేశాదినాతథాభావయిష్యమా
 ణత్వాదితిభావః + కరోతేణ్యంతాత్తుముక్ ॥ హృక్క్రోరస్యతరస్యా
 మిత్యణికర్తుఃకర్తృత్వవికల్పత్కర్తృకణయోస్త్పతియేతిత్యజీయా ॥ద
 శకంఠౌపకంఠే-రావణసమీపే, కృత్యేన మారణాధిదేవతైవ ॥ నిఃక్ర
 త్యాక్రియాదేవతయోస్త్రిమభేద్యేధనాదిభిరిత్యమరః + కృజశ్శచేతి
 చకారాత్కృప్ ॥ నిపత్య-భువిపతిత్వా, రామలక్ష్మణయోర్యాథాత
 థ్యం తథాభావమనతిక్రమ్యయథాతథం యథాస్వరూపమితియావత్ ॥
 ని ॥ యథాథ౯తుయథాతథమిత్యమరః ॥ + యథాథ౯వ్యయీభా
 వః ॥ అవ్యయీభావశ్చేతినపుంసకత్వమ్ ॥ హ్రస్వోనపుంసకేతిప్రా
 తిపదికస్యేతిహ్రస్వత్వం ॥ తస్యభావఃయాథాతథ్యం బ్రాహ్మణాదిత్వా
 ద్భావేష్యజ్ఞోప్రత్యయః ॥ ఇతిత్వాదాదివృద్ధిః * వీర్లు బావచర్విశాత
 క్షశ్చిరకృష్ణాజినాంబరః ॥ కందర్పసమరూపశ్చ రామోదశరథాత్తజ్జ
 త్యాదిరామలక్ష్మణతత్త్వస్వరూపమిత్యథ౯ః ॥ తథా వైదేహ్యదేహ
 సౌందర్యమన్యూనానతిరిక్తావయవనన్నివేశప్రయుక్తజగన్మాహనదివ్య
 మంగళవిగ్రహరామణీయకమిత్యథ౯ః ॥ తదుక్తమ్ ॥ * అంగప్రత్యం
 గకానాయస్సన్నివేశోయథోచితమ్ ॥ సంశ్లిష్టసంధిబంధంయత్సౌంద
 ర్యమితిచౌచ్యతఇతి ॥ తథా ఖరప్రముఖైస్సాకం ఖరదూషణత్రిశిషి
 ప్రభృతిభిస్సహ ॥ ని ॥ సాకంసత్రాసమంసహౌత్యమరః ॥ చతురధి
 కాఃదశ చతుర్దశసహస్రాణీయస్యాంసాతథోక్తాసంఖ్యాన్యస్యతత్తథో
 క్తస్య అనీకస్య-రాక్షససైన్యస్య ॥ ని ॥ అనీకంతురణైసైన్యజతివిశ్వః
 పంచతాకరణై-మరణకర్తృణి, కారణభూతాం-కారణత్వేనపర్యవసితాం
 ॥ ని ॥ స్యాత్పంచతాకాలభర్తౌదిష్టాంశఃప్రలయోత్పయ్య ॥ అంతానా

చమ్పూరామాయణ-సవ్యాఖ్యానే

జ్ఞాపయామాస ॥ ౫౨ ॥ ప ॥ సదండకాయాంకృతదండకాయాం స్వ
సారమేనాంప్రధితస్వసారః । నిశామ్యరామస్యనిశమ్యన్వతంచక్రే
షంరాక్షసచక్రవర్తి ॥ ౫౩ ॥ ౫ ॥ తతః ప్రస్తాప్యజనస్తానెరాక్షసా
హోద్యయోర్మృత్యుర్మరణంనిధనాప్రియామిశ్యమరః ॥ ఆత్మానజ్ఞాం
కణానాసికాచ్ఛేదనరూపనిజావమాననాంచ, విజ్ఞాపయామాస-విజ్ఞా-
పితవతి, సీతారామకథాకథనే రావణస్య కామక్రోధాపుద్బీపయా
మాసేత్యధః ॥ ౫ ॥ రీడావమాననావజ్ఞేత్యవరః ॥ ౫౨ ॥ — త
తా రావణః కింకృతవానిత్యతఆహ ॥ స ఇతి ॥ ప్రధితః-సకలలోక
ప్రఖ్యాతః, స్వసారః స్వకీయభుజబలంయస్యసతథోక్తః ॥ ౫ ॥ సా
రౌచలేష్టిరాశేచత్యమరః ॥ రాక్షసచక్రవర్తి-రాక్షససాక్ష్యభౌమ
స్సరావణః, దండకాయాం దండకారణ్యే కృతౌ లక్ష్మణేనవిరచితౌ
చండః కణానాసికాచ్ఛేదనరూపశాసనం యస్యసతథోక్తః కామో
దేహోయస్యాసామితి బహువ్రీహిగర్భిత బహువ్రీహిః ॥ ౫ ॥ దండో
శ్రీశాసనెరాజ్ఞాం హింసాయాంలగుడేపిత ॥ మర్యాదాయాంప్రేన్య
భేదఇతివైజయంతి ॥ కామోదేహః క్షీ బహుంసోరిత్యమరః ॥ వీనాంస్వ
సారం భగినీం శూర్పణఖాం, నిశామ్య-ద్వప్తాప్వ + శమోఽదర్శనఇ
త్యనేనశామ్యైర్దగ్ధనాథే ఆమిత్రావద్ద్రస్వాదేశాధావః ॥ తథారా
మస్యప్యతం పూర్వో కమాచరితంనిశమ్య-శ్రుత్వా, తన్మఖాదేవెతి
శేషః ॥ ౫ ॥ నిశామ్యతితిశ్రవణే తథానిశమయిత్యసీతి శట్టవల్లః ॥ ఆత్ర ని
శామ్యలేరిదరూపమన్యథానిశమయ్యేతిస్యాత్ ॥ అతఏవాహ వామ
నః ॥ నిశమ్య నిశమయ్యశబ్దౌ ప్రకృతిభేదాదితి ॥ రుషంచక్రే మత్ప
రాక్రమానభిజితయా వగోచరోయం రామః కియతాగ్ర్యం కృత
వానితి చుకోపేత్యధః ॥ వృతముపజాతిః ॥ ౫౩ ॥ —తతఇతి ॥ త
తః-రౌషానంతరం, జనస్తానే-భిరాద్యే, అప్తరాక్షసాన్ప్రస్తాప్య, త
త్పరిసాలనాథకం ప్రేషయిత్వా, సప్తనీతిర్వతనయః, అమౌగవర్తి

నష్టనష్టనీతిరయంతాటకేయహటకమృగం పురస్కృత్యసీతాహ్వయాం
హరిణీం గ్రహీతుం తస్యావసథమాససాద ॥ ౫౪ ॥ మారీచోప్యాకర్ణి
తరావణమతః ప్రయత్నశతైరప్యనివార్యమాణై తస్మిన్ సుబాహుమే

త్యథః ॥ అయం రావణః తాటకాయాః అపత్యంతాటకేయో మూర్తిచః
+ స్త్రీభ్యోఽథగతిథ్యేయాదేశః ॥ తదూపో హటకమృగః మాయా
కర్ణితహిరణ్మయహరిణః ॥ ని ॥ హిరణ్యం హేమహటకమిత్యమరః ॥
హటకస్య హటకమయోవామృగో హటకమృగఇతివిగ్రహః ॥ షష్ఠ్యా
వివక్షితాథలాభేనతి మయదాదిగ్రహణాభావేప్యదోషః ॥ తం పుర
స్కృత్య పురోధాయ సీతాహ్వయాం-సీతాభిధానాం, హరిణీం-మృ
గీం, గ్రహీతుం విచార్యేతి శేషః ॥ యథా లోకే లుబ్ధకః కంచనమృ
గం పురస్కృత్య వనంగత్వా తద్విప్రలబ్ధం మృగాంతరం గ్రహీతుమి
చ్ఛతి తద్వదిత్యథః ॥ తస్య మారీచస్యావసథం-స్థానం ఆససాద-ఆ
విశేష ॥ ని ॥ స్థానావసథవాస్తుచేత్యమరః ॥ అత్రైవంజనస్థానంప్రతి
రాక్షసపిరణం సీతాపహరణాత్పూర్వముక్తం ॥ త్రిరామాయణేతు
తదనంతరమిత్యేవం పౌర్వాపర్యవిపర్యయనిబంధనావిరోధః పురా
ణాంతరాత్సమాధేయః ॥ తాటకేయహటకమృగమిత్యత్ర రూపకశం
కానకార్యా ॥ తస్యారోపవేతుకత్వాత్ ॥ మారీచేతు హటకమృగ
త్వస్యాగమసిద్ధిరనారోప్యమాణత్వాదితి ॥ ౫౪ ॥ — మారీచఇతి ॥
మారీచోప్యాకర్ణితం శ్రుతం, రావణస్యమతం సీతాపహరణరూపం
చికిషీతం యేనసతతోక్తస్సన్, తస్మిన్ రావణే ప్రయత్నశతైరపి
* అపిరామోనసంకుర్ధః కుర్యాల్లోకానరాక్షసాన్ ॥ అపిలెజీవితాం
తాయ నొత్పన్నాజనకాత్తజా ॥ ఇత్యాదిత్రిరామాయణోక్తబహు
ప్రయత్నైరిత్యథః ॥ తనివార్యమాణై నివారయితుమశక్యేనతి, త
ద్వినాశకాలస్య ప్రత్యాసన్నత్వాదితిభావః ॥ సుబాహుం-సుబాహు
ణామానం, సవభ్రాతరమేవ యోహి విశ్వామిత్రాధ్వరే త్రిరామే

వ బహుమన్యమానో గత్యంతరాభావాత్తదభ్యధానామంగీకృత్య జా
తరూపమయమృగరూపం గృహీత్వా సీతాం వంచయితుం పంచవటీ
మగాహత ॥ ౫౫ ॥ దశముఖోపి జలధరపథస్థాపితరథః దాశరథివిఘ
టనే కృతాస్థస్థస్థా ॥ ౫౬ ॥ ప ॥ విపినమవజగామేరాక్షసానాం క

ణనిహతఇతిభావః ॥ బహు భూయిష్ఠం మన్యమానః సుబాహువత్స
ర్వజ్ఞేన ఆత్మనా మరణ ఇదానీమేతాదృశనిర్బంధో నస్యోత్, అ
తః సపనధన్యఇత్యనబుధ్యమానస్సన్నిత్యధాః ॥ గత్యంతరాభావాత్త
ద్విపరీతబుద్ధినీవత్తనే ఆత్మవిమోచనేవా ఉపాయాంతరాభావాత్ ॥
ని ॥ దేశోపాయగమేగతిరితివైజయంతీ ॥ అభ్యధానామంగీకృత్య త
తః జాతరూపమయః-కాంచనవికారః, వికారార్థేమయత్ ॥ యో
మృగస్తద్రూపం తదాకారం గృహీత్వా-స్వీకృత్య, రాక్షసానాంకా
మతూపత్వాస్తాయాకనకమృగభూమికాం ధృత్వైత్యధాః ॥ ని ॥ చా
మీకరంజాతరూపం మహారజతకాంచనైత్యమరః ॥ సీతాం-వంచయి
తుం ప్రలోభయితుం పంచవటీమగాహత అసేవత ప్రవివేశైత్యధాః
పంచవటీవ్యాఖ్యాతా ॥ ౫౫ ॥—దశముఖఇతి ॥ దశముఖోరావణశ్చ
జలధరాణాం-మేఘానాం, పంథాః జలధరపథః అంతరిక్షం + ఋ
క్షురిత్యాదినా సమాసాంతోకారప్రత్యయః ॥ ని ॥ తారాపథోంత
రిక్షంచేత్యమరశేషః ॥ తత్ర స్థాపితానిక్షిప్తా రథోయేనసతథోక్తః ॥ నిజక
పటాప్రకాశాధామితిభావః ॥ దాశరథి విఘటనే రామలక్ష్మణవియో
జనే, కృతాస్థావిహితాదరః, తదేకాగ్రిచిత్తస్సన్నిత్యధాః ॥ తస్థా-స్థి
తవా ॥ ౫౬ ॥ విపినమితి ॥ అథానంతరమేషన్యంకుః కనకమృగ
రూపోమారీచః ॥ ని ॥ న్యంకుగురుకులస్థాయాంశిష్యేమీనే మునా
మృగఇతినానాధారత్నమాలా ॥ కృష్ణసారదున్యంకురంకుశంబరరౌ
హిషాఇత్యమరశ్చ ॥ రాక్షసానాం-ఖరాదీనాం, కరోటిః-శిరోస్థీని, క
పాలానీతియావత్ ॥ ని ॥ శిరోస్థనికరోటిస్త్రీత్యమరః ॥ అనకృదనకృ

గోటీరసకృదసకృదావిర్భాషపమాలాకృతోచకా । కృతరుచిరీవ న
త్కాన్యంకుశానాంకుశానాం పథికచరణలావిన్యంకురేన్యంకురేషః ॥ ౫౭
తదనుజసకపుత్రీయాచ్ఛయాతం జిఘ్రుక్షుహరిణమనుజగాచే చామ
మాదాయరామః ॥ సమయఇతిచభజేనక్రమాతత్యమృత్యుః కుశిక

త్ పునఃపునః-బహువారమిత్యథః ॥ వీహ్సాయాంద్విర్భావః ॥ అ
విర్భాషపం ప్రాదుర్భవవశుజలంద్రాతథా ॥ ని ॥ బాహ్యశ్రావ్య
మ్బుభూమయోరితివైజయంతీ ॥ ఆలోక్య-దృష్ట్యా, తోచకా హృత్స్వర
జనస్థానవాసినా రామేణఖలు నిహతాస్సర్వేపి చాంధవాస్తదేషామ
మాః కరోత్యఃపరిలురథాయోదృశ్యంతేసాన్వత్కన్తాపి అస్తిదేశే మర
ణం నిశ్చితమితి మనసి విషేదంతస్సన్నిత్యథః ॥ తథావత్కన్తానివిషిన్న
మాగే, అంకుశానాం నైశిత్యసామ్యాత్సృణోప్రాయాణాం ॥ ని ॥
అంకుశోస్త్రీసృణోద్వయోరిత్యమరః ॥ కుశానాం దర్భాణాం, సం
బంధిని ॥ ని ॥ అస్త్రీశుశంకుభోదర్భజిత్యమరః ॥ అతవీవపథికానాం
పాంథానాం, చరణాన్వాదతలాని లునాతీతి పథికచరణలావిని + క
ర్తవ్యం ॥ అంకురేఅంకురేష్విత్యథః ॥ కృతరుచిః-కృతాభిలాషజ
వ, పశ్యతాం స్వకపటాప్రకాశనాథం శృంగజాతిధర్మమనువర్తమా
నఇవేత్యథః ॥ వస్తుతస్తు సతథేతిభావః ॥ విషిన్న-పంచపటేనికటార
ణ్యమ్, అవజగాచే-ప్రవివేశ, వైదేహ్యవిలోచనగోచరీభవితమితి
భావః ॥ మాలినీవృత్తమ్ ॥ ౫౭ ॥—తదన్వీతి ॥ తదను-మృగజ్రవేశా
నంతరం, రామః జనకపుత్ర్యా-జానక్యాః, యాచ్ఛయా ॥ * అరణ్యక
త్రాభిరామోశా మృగోహరతిమేమనః । ఆనయేనం మహాబాహూ
క్రీడాథంనాభవిష్కృతీత్యాది ప్రాథమయా హేతునా తం హరి
ణం మాయాకనకమృగం జిఘ్రుక్షుః-గ్రహీతుమిచ్ఛుస్సన్ + గ్రహే
స్సన్నతాదుప్రత్యయః ॥ సహాకాన్యయేత్యాదితా సప్తీప్రతిపేధః ॥

పాశమాత త్యేతిపాతేపాశం రజ్జు ఆతత్యతద్గ్రహణార్థంవిస్తీర్యత్యర్థః

సుతమఖాజౌ భ్రష్టమనంజఘాంసుః ॥ ౫౮ ॥ అకృష్యదూరముటజా
దధదర్శినాశః క్రవ్యాశఏషరఘునాథశరేణవిద్ధః ॥ కార్తన్యరేణ తను

చామమాదాయానుజగాహే-అనుస్మత్యజగామ, తథా మృత్యురంతక
శ్చ ॥ సమయః అయమేవ కబళనావసరఇతిమత్వేతిశేషః ॥ వక్త్ర
మాతత్య వ్యాదాయ కుశికసుతమఖాజౌ-విశ్వామిత్రాధ్వరసమయ
ప్రవృత్తయద్ధే ॥ ౫౯ ॥ సమిత్యాజసమిద్యుధఇత్యమరః ॥ భ్రష్టం-గళి
తం, త్రిరామబాణేన సముద్రమధ్యే జీవతపవ తస్య ప్రవేశితత్వాది
తిభావః ॥ ఏనం మారీచం మాయామృగం జిఘాంసుః-హంతుమిచ్ఛ
స్సన్ ॥ హంతెస్సన్నంతాదుప్రత్యయః ॥ పూర్వవత్ పశ్యేవృత్తిషేధః
భేజే-తదంతికం ప్రాప్తేత్యధః ॥ త్రిరామజిఘ్క్షితస్యతస్యావశ్యం
భావిమరణకత్వాదితిభావః ॥ అత్ర పూర్వవాక్యాధఃస్యోత్తరవాక్యా
ధణాహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః ॥ వృత్తంపూర్వవత్ ॥ ౬౦ ॥—అ
కృష్యేతి ॥ అథానంతరమేషః పూర్వోక్తః క్రవ్యంమాంసమశ్నాతీతి
క్రవ్యాశః మాయామృగరూపోమారీచః ॥ కర్తన్యణ్ ॥ ౬౧ ॥ పలలయ
క్రవ్యమామిషమిత్యమరః ॥ దర్శితా-ఉత్పాదితా, ఆశా గ్రహణకాం
క్షాయేనసతథోక్తస్సన్ ॥ హస్తలభ్యవత్పునఃపునర్థాయయాసన్నిహి
తత్వాదితిభావః ॥ త్రిరామముటజాత్పణశాలాయాస్స కాశాల్, దూ
రం-విప్రకృష్టం, అకృష్యోత్తరొత్తరాశాత్పాదనేన దూరం నీలైవత్య
ధః ॥ * ప్రలోభయిత్వావైదేహీం యథేష్టం గంతుమర్హసీతి॥రా
వణస్య కృతసంకేతస్య తథాభూతత్వాదితిభావః ॥ అథ రఘునాథస్య
త్రిరామస్య, శరేణ-బాణేన, విద్ధః ప్రలోభనేన దూరాకషణజని
తకోపాత్సంప్రహృతస్సన్, హతోస్త్రి-మృతోభవామిల్యేవంరూపేణ
దర్శితాంగః క్రవ్యాదవషఇతిపాఠే దర్శితాంగః ప్రదర్శితమృగదేహః
క్రవ్యంపక్షమాంసమశ్నీతిక్రవ్యాదః ॥ కర్తన్యణ్ ॥ ఆమమాంసార్థ
కత్వేక్రవ్యచేతి విటిక్రవ్యాదియాపంస్యాత్ ॥

తాంవిజహౌహతోస్తీత్యార్తస్వరేణ సహరామవచానిభేన ॥ ౫౯ ॥

౫ ॥ ఏతదాకణ్యం విదీణం హృదయా హృదయదయితప్రేక్షా కర్తవ్య

రామవచసా సద్వశేన-రామవచానిభేన, నిత్యసమాసత్వాదస్వపదవి

గ్రహః ॥ అతఏవ ॥ ని ॥ స్యురుత్తరపదేత్వమి । నిభసంకాశనికాశవ

తీకాశోపమాదయఇత్యమరః ॥ అర్తస్వరేణ సహ హాసీతే హాలక్ష్మణైతి

దీనాక్రిందనెనసాకం, ఏవంచేత్సితాగ్రామంవ్రతి లక్ష్మణం ప్రేషయేత్త

చ్ఛూన్యే పణశాలాభ్యంతరే సీతాం రావణోపహరేదితికవటాపా

యాదితిభావః ॥ కార్తస్వరమయా-హిరణ్మయీ, ఏణతమర్త్యగతీతం

యస్యకార్తస్వరేణతనుస్తస్యభావస్తత్తా తాంవిజహౌ-తత్యాజ ॥ ని॥

హిరణ్యంహేమహాటకం । రుక్తం కార్తస్వరం జాంబూనవమస్తాపదో

స్త్రియామిత్యమరః ॥ దీనాక్రిందనపూర్వకం కృత్రిమమృగశరీరం చ

రిత్యజ్య సూర్వరూపం ధృతవానిత్యధః ॥ తథాచరామాయణమ్

మియమాణస్తుమా రీచోజహౌతాంకృత్రిమాంతమామ్ । కృత్వాతద్వచ

సంక్షోదధ్యోకేనతులక్ష్మణమ్ ॥ ఇహప్రస్థావయేత్సీతామన్యేతాం రా

వణోహరేత్ ॥ సంప్రాప్తకాలమాజ్ఞాయచకారచతలేస్సర్వరమ్ । స

ద్వశంరాఘవస్యేవ హాసీతేలక్ష్మణైతచ । మృగరూపంతుతత్త్వక్వాదా

క్షసంరూపమాత్మనః ॥ చక్రేససుమహాకాయో మారీచోజీవితల్యజ

న్నితి ॥ అత్రార్తస్వరేణసహ దేహత్యాగకథనాత్సహోక్తిరలంకారః

తదుక్తం కావ్యప్రకాశే ॥ సహోక్తిస్తుసహధాన్య బలాదేకాధావా

చకఇతి ॥ ౫౯ ॥ — ఏతదితి ॥ ఏతచ్ఛ్రీరామవచససద్వశమాత్తవచ

సం జాసకీ అకణ్య-శ్రీశాస్త్రి, హృదయదయితే మనోవల్లభే-ప్రాణ

శ్వరఇతియావత్ ఊరామే ప్రేక్షా-స్నేహేనహేతునా ॥ ని ॥

ప్రేమానాపియతాహార్దం ప్రేమస్నేహఇత్యమరఃవిదీణం హృదయా

-విదళితాంతరంగా, అతఏవకర్తవ్యకర్తవ్యం-విధేయావిధేయంకృత్యా

కృత్యమజానానా-అనవబుద్ధ్యమానా, ఇతి కర్తవ్యతామనాన్యసతీత్య

క ర్తవ్యమజానానా జానకీజానీహి భ్రాతరమితి సామిత్రిమాదిదేశః॥౬౦
తతశ్చ ర్యే నకార్యమిదమాదిష్టం దిష్టదోషాన్నిధ్యాప్రతీతిః పరంపరి
భవతిభవతిమ్ ॥ ౬౦ ॥ త్రిభువనైకధనుర్ధరస్య శౌర్యరాశేరార్యస్య

ధః ॥ + జ్ఞాఅవబోధనే ఇత్యస్తాచ్చానచ్ ॥ జ్ఞాజనోజ్ఞేతి జాదే
శః ॥ భ్రాతరం-త్రిరామం, జానీహి పరామ్యశేత్యేవంప్రకారేణసా
మిత్రిమాదిదేశః ॥ రాక్షసేభ్యో రామస్య విపత్తిమాశంక్యత్థమాజ్ఞా
పయామాసేత్యధః ॥ తథారామాయణమ్ * అర్తస్వరంతుతంభదుర్వి
జ్ఞాయసదృశంవనే । ఉపాదవచనసీతాగచ్ఛజానీహిరాఘవమిత్యాది॥
౬౦ ॥ —తతఇతి ॥ తతశ్చ నిదేశానంతరంచ, హేతర్యే-పూజ్యే, జా
నకి, ఇదమాదిష్టమయమాదేశః +భావే క్తః॥నకార్యం-నక ర్తవ్యం,భ్రా
తరం జానీహి త్యేవమాజ్ఞప్తుం నయ క్తమిత్యధః ॥ కుతః॥ దిష్టదోషా
తాలవిపర్యాసాత్ ॥ ని ॥ కాలోదిష్టోవ్యనేహపీత్యమరః॥అథవాది
ష్టదోషాద్దే వప్రాతికూల్యాత్ ॥ని॥ దైవందిష్టంభాగధేయమిత్యమరః॥
మిథ్యాప్రతీతిర్విపర్యయజ్ఞానం, అరామసంబంధిన్యర్తస్వరే తత్సంబం
ధిత్యేన భ్రాంతిరిత్యధః ॥ భవతిం త్వాం పరమధికం పరిభవతి-తిర
స్కరోతి, లోకచాకచక్యదోషాచ్చక్తారజతప్రతిపత్తివత్తవాపి అత
స్త్వింస్తద్గ్రహణముత్పన్నమభూత్ అతఃపరం భ్రాంతాసీత్యర్థః॥ ౬౦ ॥
నను త్వయాప్యయమార్తస్వరః ప్రత్యక్షమనుభూతః సగ రామస్య వి
పత్తిమంతరానాపపద్యతే అతఃకథం మమభ్రాంతత్వమిత్యాశంక్యనై
తద్విశ్వసితం యోగ్యమిత్యాహ ॥ త్రిభువనైతి + త్రయాణాం భువ
నానాంసమాహారస్త్రీభువనం తద్దితాధేత్యాదిసాసమాహారసమాసః
పాత్రాదిభ్యఃప్రతిషేధోవక్తవ్యఇతిస్త్రీలింగతాప్రతిషేధః ॥ ని ॥పా
త్రాద్యదంత్రైరేకాథోద్విగులక్ష్యానుసారతఇత్యమరః ॥ తత్రైక
ధనుర్ధరస్య-జగదేకధానుష్క స్యత్యస్త్రబలసంపన్నత్వాక్తిః ॥ శౌర్య
తాశేర్మహాశౌర్యసంపన్నస్యేతి శారీరబలసంపన్నత్వాక్తిః ॥ ఏవంవిధ

కశ్యపద్రుధీతకోణపఘుణనిమిత్తాం విపత్తిమితి ప్రణిపత్య ప్రత్యాచక్షా
ణం లక్ష్మణం హృదయతాదకారిణ్యావాణ్యా మోహవిహ్వలా సా బ
హ్వతజ్జయత్ ॥ ౬౦ ॥ భూయోపి లక్ష్మణః ప్రజావతీం పరుషభా

సాఽఽస్య మహాత్మనశ్చి ౨రామస్య కొణపా-రాక్షసాస్తేఘుణాః కీట
విశేషాఇవ తన్నిమిత్తాం తన్మూలాం, యద్వా మృగభూమికయా ప్ర
చ్ఛన్నమప్యముం నిజబుద్ధ్యా రాక్షసు నిశ్చిత్యాహ ॥ కొణపా రా
క్షసోమారీచః సః ఘుణఇవ తన్నిమిత్తాం తన్మూలాం ॥ ౬౧ ॥ రాక్షసుః
కొణపః క్రవ్యాదిత్యమరః ॥ విపత్తిం-ప్రాణసంకటం కః వివేకిశ్రద్ధధీ
త-విశ్వసేత్, నశ్రద్ధధీలైవేత్యథః ॥ * పన్నగాగురగంధర్వదేవదా
నవరాక్షసేః । అశక్యస్తవదేహి భర్తాజేతునసంశయఇతి త్రితా
మాయణపుక్తత్వాదితిభావః ॥ + శ్రదంతరౌరుపసగవదస్య త్తిర్వా
చ్యేతి శ్రద్ధబ్ధస్య పూర్వనిపాతః ॥ ఇత్యేవంప్రకారేణ ప్రణిపత్య-న
మస్కృత్య, ప్రత్యాచక్షాణం-ప్రత్యాలవంతం, లక్ష్మణం హృదయతా
దకారిణ్యా-మనోవ్యధోత్పాదికయా, వాణ్యా-వాచా * అనార్య
కరుణారంభనృశంకులపాంసన । అహంతవప్రియంమన్యేరామస్యవ్యస
నంమహాదిత్యాద్యారభ్య నత్వహం రాఘవాదన్యం పదాపి పురుషం
స్వశేషత్యంతేన త్రిరామాయణా క్తప్రకారయేత్యథః ॥ మోహా
న ప్రియవిపత్త్యాశంకాజనితచిత్తవైకల్యేన విహ్వలా విక్లవానతీ, సా
జానకీ బహు-భూయిష్ఠం, అతజ్జయదభర్త్యయత్, అనిందయదితి
యానత్ + తజ్జయతేః పరస్తే పదంకవిప్రయోగాత్సిద్ధః ॥ తజ్జయ
తేరనుదాత్తత్వేపి తస్యానుదాత్తైతశ్చక్షిజోజిత్కరణేనఅనుదాత్తని
మిత్తస్యాత్త నెపదస్యానిత్యత్వజ్ఞాపసాత్పరస్తే పదమితి ॥ అతఏవ తజ్జ
యతి-భర్త్యయతిచెత్యపి దృశ్యతఇతిభట్టమల్లః ॥ ౬౨ ॥ —అ ॥ తా
మేతాం సీతావాణీమసహమానో లక్ష్మణః పునరువాచేత్యాహ ॥ భూ
యఇతి ॥ భూయః-పునరపి, లక్ష్మణః పరుషభాషిణీం-కణకదోరాలా

షిణీమేవమథావత ॥ ౬౩ ॥ ప ॥ సుముఖమమసుమిత్రా సత్యమం
 బాయదాసీ స్తదభజమవితర్కమాత్యసంపర్కసౌఖ్యమ్ 1. సపది విధవి
 పాకాదావ్యహరంతీదురుక్తిం త్వమసి విపినమధ్యేమధ్యమాంబాపిజా
 తా ॥ ౬౪ ॥ గ ॥ ఇత్యుక్త్వా భ్రాతృసమీపగామినిలక్ష్మణతత్త్వణమేవ
 పినీం, ప్రజావతీం-భ్రాతృభార్యాం, సీతామేవం వక్ష్యమాణరీత్యాఅ
 భావతే-అవోచత, ని ॥ ప్రజావతీభ్రాతృజాయేత్యమరః ॥ ౬౩ ॥ —
 లక్ష్మణవాక్యమేవ వివృణోతి ॥ సుముఖతి ॥ సౌసుముఖ-మధురభా
 షిణీ, జానకి + సావంగాదిత్యాదినా జీవ ॥ యద్యస్తాత్కారణోత్త్వం
 మమ సత్యం-యథాథం, అకపటమితియావత్ ॥ సుమిత్రాసుమి
 త్రారూపిణ్యంబా-మాతా, ఆసీః-అభూః, సువచనోపలాలనాదినా
 నిజజననీ-జాతాఆసీరిత్యథః ॥ తత్తస్తాత్కారణోదవితర్కం నిశ్శంకం
 మాత్యసంపర్కేణ-మాత్యసాన్నిధ్యేన, యతౌస్సఖ్యమానంద స్తమభజం-ప్రా
 ప్నువం, అస్వభూవమిత్యథః ॥ ఏతావత్పర్యంతమితి శేషః ॥ మాత్య
 త్వే తవతత్సహవాససౌఖ్యానుభవస్య యుక్తత్వాదితిభావః ॥ సపదీదా
 నీంతు విధివిపాకాద్దేవప్రాతికూల్యాద్దేహః ॥ ని ॥ విధిర్విధానే దై
 వేపీత్యమరః ॥ విపినమధ్యే-అరణ్యమధ్యే, త్వం దురుక్తిం-కణకరౌ
 రవచనం, వ్యాఖ్యారంతీ-ఆలపంతీసతీ ॥ ని ॥ వ్యాసోరక్షకిలపితమి
 త్యమరః ॥ మధ్యమాంబా-క్షేకేయ్యపి జాతాసి, నకేవలం సువచనేన
 సుమిత్రైవ, కింతు దుర్వచనేన కైకేయ్యపి జాతేతికృత్వా ఉభయ
 భాపి త్వం మమాంబైవభవసి, అతః పుత్రే మయికార్యశంకాకార్య
 తిభావః ॥ మధ్యమాంబావ్యాఖ్యాతా ॥ మాలినీవృత్తమ్ ॥ ౬౪ ॥ —
 ఇతితి ॥ ఇత్యేవముక్త్వా లక్ష్మణ భ్రాతృసమీపం-మిరామనికటం, ప్ర
 తిగచ్ఛతితి తద్గామినిసతి తత్క్షణమేవ-తస్మిన్నేవక్షణే, విలంబే కార్య
 విఘాతాదితిభావః + అత్యంతసంయోగద్వితీయా ॥ రంధ్రమపహర
 ణోచితసమయమన్విష్యత్యాకాంక్షతఇతి రంధ్రాన్వేషీ దశకంధరో-

రంధ్రాన్వేషీ దశకంధరస్స స్తందనం విహాయ విహాయస్థలాదవతీర్య ని
జాంతఃకరణైస్యమాంతంరాగం బహిఃప్రపటయన్నివ ధృతకాషాయప
టః కపటసన్యాసివేషః పణశాలాభ్యణమాససాద ॥ ౬౫ ॥

రావణః, స్తందనం శతాంగం ॥ ని ॥ శతాంగస్స స్తందనోరథఇత్యమ
రః ॥ విహాయ-త్యక్త్వా, విహాయస్థలాదాకాశమండలాదవతీర్య అవరు
హ్య ॥ ని ॥ పుంస్యాకాశవిహాయసీఞ్చ్యమరః ॥ నిజాంతఃకరణై-నిజ
మానసేస్యమాంతం అత్యుత్కటత్వాద్బహిర్నిగచ్ఛంతమిత్యథః ॥
రాగమనురాగం లోహిత్యంచ ॥ ని ॥ రాగోనుఃక్తామాత్సర్యేక్లేశాదౌ
లోహితాదిష్టితివిశ్వః ॥ బహిర్బాహ్యోపి ప్రకటయ-ప్రకాశయ
న్నివస్థితఇత్యుత్పేక్షా ॥ తస్యాశ్చ రాగయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాభ్య
వసాయమూలాతిశయోక్త్యనుపాణితత్వాత్సంకరః ॥ కపటసన్యాసి
వేషః-మాయాభిక్షువేషధారీసః, సద్యఏవ తస్యా అనుద్వేగాధః
మితిభావః ॥ పణశాలాభ్యణం-సీతానివాసపణశాలోపకంఠం,

ధృతకాషాయపటః-కాషాయేగరక్తః కాషాయః + లెనరక్తం కాగాది
త్యజ్ ॥ తాదృశఃపటః ధృతాయేనసః కాషాయవస్త్రధారీత్యథః ॥
భట్టికావ్య పంచమసగే కమండులుకపాలేనెతి ద్విషష్టితమశ్లోక
దండవా-త్రిదండీత్యథః ॥ అతఏవ పూర్వశ్లోకే శిఖిత్వక్తం ॥ ౪
కదండినశ్శిఖాభావాదితి మల్లినాథసూరివ్యాఖ్యానమ్ ॥ కించ త్మిరా
మాయణారణ్యకాండే షట్పత్వారింశే సగే శ్లక్ష్యకాషాయసంవీతశ్శి
ఖి ఛత్రీ ఉపాసహీ॥వామెచాంసేవసజ్యధశుభేయష్టికమండులూ ఇతి
శ్లోకవ్యాఖ్యానె యష్టిస్త్రీదండం శిఖిత్యనేన సాహచర్యాదితివిలిఖ్య ॥
యలైలింగంప్రవక్ష్యామియేనాసౌలక్ష్యలైయతిః । బ్రహ్మసూత్రంత్రీ
దండంచ వస్త్రంజంతునివారణమ్ । శిక్యంపాత్రం బృహీచైవ కౌశీనం
కటివేష్టనమ్ ॥ యస్తే న్యతద్విద్యలైలింగం సయతిర్నైతరోయతిరిత్యంగిర
స్త్యతిరపుదాహృతా॥తస్మాత్త్రిదండసన్యాసివేషఏవాత్రైతినిర్ణయః॥

ప || రామాశ్రమాద్విగతలక్ష్మణసన్నిధానాత్సీతాంజహరచపలః పిశితాశ
 నైంద్రః | మాలాంసవౌత్పలమయీంపలలభ్రమేణ దేవాలయాదివనిరస్త
 ఆససాద-ప్రాప + సదేలి-టిద్విత్వం || ని || ఉపకంతాంతికాభ్యర్ణా
 భ్యగ్రాప్తభ్యభితోవ్యయమిత్యమరః || ౬౫ || — రామేతి || చపల
 శ్చంచలః అనియతచిత్తజిత్యధః || పిశితాశవైంద్రః-రాక్షసచక్రవ
 తీ- రావణః, విగతం లక్ష్మణస్య సన్నిధానం సాన్నిధ్యంయస్యతస్మా
 త్ లక్ష్మణరహితాదిత్యధః || రామాశ్రమాత్-ఋరామనివాసాత్,
 + భ్రవమపాయేపాదానమిత్యపాదానత్వాత్పంచమి || సీతాంజహ
 రాపహృతవాన్, సాధారణవధూభ్రాంత్యేతిభావః || కథమివ నిరస్తజనా
 త్ అర్చకాదిజనసూన్యాత్ దేవాలయాత్, దేవాయతనాత్ పూర్వవత్పంచ
 మి || సవౌత్పలమయీం-నూతనేందీవరవీకారం, తద్గ్రథితామిత్యర్థః ||
 సవగ్రహణమహ్లానతాద్యోతనాథం + వికారాథేమయఃపిజీవ ||
 మాలాం-స్రజం, పలలభ్రమేణ-సకాలభ్రండాంత్రభ్రాంత్యా, అన్యథా
 పలలశబ్దస్య కేవలమాంసవరత్వే తస్యరక్తవణత్వేన నీలాత్పలమా
 త్తాయాం తద్భ్రాంత్యనుదయాత్ || అలర్కః సావస్తారశునకత్రవే
 త్యుపమా || అలర్కస్య మాలాపహరణే యోలాభస్సవీవ సీతాపహ
 ర్తుః రావణస్యాపీత్యుపమాథః || ని || శునకోభషకశ్శ్వాస్యాదలర్క
 స్తుసయోగితజిత్యమరః || అత్ర కశ్చిద్రహస్యోపదేశః కథితః ఋ
 రామాయణవ్యాఖ్యాతృభిః || యద్యపి లక్ష్మీరూపాసీతా విష్ణురూప
 రామస్య మృగాన్వేషణసమయే రామవీవ తిరోహితాతథాపి తస్మిన్
 సమయే దేవైః స్వకార్యాధం ఋరామానుమత్యా మాయయాని
 మితాసీతా తత్రస్థితా, తాం రావణో జహరేతి || అన్యథా రా
 మస్యసీతావియోగాంగీకారే క్షణమాత్రమపి విశ్లేషాభావప్రతిపాద
 కం విష్ణోరేషానపాయినీతి వాక్యమప్రమాణంస్యాత్ || సనుక్షణమా
 త్రవిశ్లేషస్యానంగీకారే వివాహత్పూర్వం సంబంధాభావః కథమితి

జనాదలర్కః ॥ ౬౬ ॥ హానాథక్వచిరాయసీతిబహుశో వ్యాకుశ్య
 బాష్పవిలం చక్షుర్దిక్షు విముంచతీం దశరథస్యాద్యామవేక్ష్య స్ను
 షామ్ । రెరెరాక్షసమావధూంప్రరుదతీంముంచేతిగృధ్రాన్ధివోరుద్ధాన్
 చేన్న ॥ సర్వదా న్వస్తిక్ విద్యమానాయావసీతాయాః లోకవ్య
 వహారమనుసరన్ జనఃస్యగృహే ఆవిర్భాసం పరికల్ప్య వినాహదీ
 లోకరణాత్ ॥ అన్వేషణవిలపనాదిఅనుకరణమాత్రం ॥ తచ్చస్త్రీనం
 గినామియమవస్థేతి ప్రఖ్యాపనాథం ॥ అతఏవోక్తం త్రిభాగవతే ॥
 స్త్రీసంగినామితిగతింప్రథయంశ్చచారేతి ॥ రావణకుంభకణయోః
 పూర్వం వరప్రదానాదేవ న్వవధ్యత్వేసిద్ధే యద్యపి ప్రకారాంతరే
 ణాపి తద్వార్యధస్సంభవతి తథాపి మాయాయావసీతాంకల్పయిత్యాత
 దపహరణౌపరాధేన రావణపాననాదికథాప్రవర్తనైవ లోకం పవిత్ర
 కర్తుం పరదారాపహర్తురేవం వినాశకతిజ్ఞాపనాథంచెత్స్యలమతికథ
 యా ॥ వసంతలిలకాన్యతమ్ ॥ ౬౬ ॥ —తతఃకింజాతమిత్యతఆహ॥
 హానాథేతి ॥ హేతిభావే, నాథ-ప్రాణేశ్వర, త్రిలామ, క్వ-కుత్సిత
 రాయసి విలంబసే ॥ యేనైకాదృశ్యనస్తానంప్రాప్తేతిభావః ॥ ఇత్య
 నైసప్రకారేణ బహుశః-బహువారం + బహుల్పాథాఃచ్చస్కార
 కావన్యతరస్యామితిశస్పృత్యయః ॥ వ్యాకుశ్య-ఉచ్చైర్రాక్రింద్య, బా
 ష్పవిలమశ్రుకలుషం చక్షుః దిక్షుదిగంతరేషు విముంచతీం-ప్రసార
 యంతీం, త్రిరామాగమనాశయేతిభావః ॥ దశరథస్యాద్యాంస్నుషాం-
 శ్యేష్టపుత్రకళత్రీత్యాత్ జ్యేష్ఠస్నుషాం, అవేక్ష్య-దృష్ట్వా, రేణితి
 ప్రకృత్యేష్టానే చాపలాద్ధివదుక్తాయం శబ్దోహీనసంబోధనవాచి॥
 ని ॥ హీనసంబోధనేతురేష్యమరః + చాపలేద్యేభవజ్జతిద్విరుక్తిః॥
 సంభోషేణ ప్రవృత్తిశ్చోపలమితి కాశికోపదేశాచ్చ సంభ్రమః ॥ త
 త్ర స్వరీరనామౌకికేష్యత్యానిచా ప్రాప్తస్య ప్లుతస్య, సర్వఃప్లుతః
 సాహసమనిచ్ఛతావిధాషావక్తవ్యఇతిపాక్షికః ప్రతిపేక్షాశాస్త్రత్యా

ధాన్వనమనల్పకౌపమకరోడగ్రేవణం రావణమ్ ॥ ౬౨ ॥ సమభూత్సమ
యేతస్త్రింత్యమరంసమరంహసోః । మిథోమథనసంకుర్ధగృధ్రరాక్షస
రాజయోః ॥ ౬౩ ॥ దశముఖరథమాశుధ్వస్తరథ్యంవిసూతంశిథిలతరవ
రూథంశీణాచక్రంసచక్రే । గరుదభిహతశక్తిస్త్రిసదానానఖడ్గత్రిశి

గస్సాహసమితి హరదత్తః ॥ రాక్షసేతి తస్యనామాప్యత్పురితుమను
చితమిత్యామంత్రితమితి మంతవ్యం॥ మా, సీతాపహరణసాహసంమా
కుర్విత్యర్థః ॥ మేతివారణే ॥ ని ॥ మాస్తమాలంచవారణే ఇత్యమ
రః ॥ ప్రయదతీ-వక్రః షేణక్రోశంతీం, వధూం-స్నుషాం, ముంచ-త్య
జ, మాప్రతిరుధఇతివాపారః ॥ తత్పక్షే నిరోధం మాకుర్విత్యర్థః ॥
ని ॥ సమాస్సుషాజనీవధ్వఇత్యమరః ॥ అత్ర దశరథస్యాత్మప్రియ
సుహృద్భావేన భ్రాతృత్వాత్తత్సన్నమాయాఅపి సస్సుషాత్వాదవ
ధూగ్రహణం ద్రష్టవ్యమ్ ॥ ఇత్యుక్తే వ్రతశిషః ॥ గృధ్రాధిపా-జటా
యుః, అగ్రేవణం-వసపురోభాగఇత్యర్థః + వనం పురగామిశ్చకా
సిధ్ధిగాశారికాశోటరాగ్రభ్యఇతి వననకారస్యణత్వం ॥ అధాన్వనం
మాగం, రుద్ధావ-నిరుధ్వ, రావణంప్రత్యనల్పకౌపమధికక్రోధమక
రోత్ ॥ అనుచితకారిణం రావణం విజిత్య సీతాం మోచయితుముద్యు
క్తవానిత్యర్థః ॥ శౌరూలవిక్రీడితంవృత్తమ్ ॥ ౬౨ ॥—సమభూదితి ॥
తస్త్రింత్యమయే-సీతాపహరణకాలే, సమరంహసోస్తుల్యవెగయోఽతేవ
వమిథోమథనేన-వరస్పరప్రహారేణసంకుర్ధాసమ్యక్కుపితౌ, యాగృ
ధ్రరాక్షసరాజౌ, జటాయూరావణౌ తయోస్సమరం-యద్ధం, సమ
భూత్-సమ్యక్క్రిన్వత్తమిత్యర్థః ॥ ౬౩ ॥—తతఃకింతత్రామా ॥ ద
శముఖేతి ॥ సశకుంతః-పక్షి, జటాయుః ॥ ని ॥ శకుంతిపక్షిశకునిశకుం
తశకునద్విజాఇత్యమరః ॥ శక్తయః-ఆయుధవిశేషాః, ప్రాస్యంతఇతి
రుధిరావరణేఇతిధాతౌః మాజిలుజిలిలుజి సిపిఇరితౌవేతి చ్ఛైరణాదేశే
న్ మాజ్యౌగఇత్యడాగమప్రతిషేధే మాప్రతిరుధఇతిరూపం ॥

ఖవిశిఖతూణీపాశకుంతశ్శకుంతః ॥ ౬౯ ॥ రాక్షసాసిక్షతఃక్షిప్రంపపా
తపతతాంవరః । మైథిలీపక్షపాతేన పక్షపాచిమవాప్యసః ॥ ౭౦ ॥ గ ॥

ప్రాసాః కుంతాపరపర్యాయాః క్షేపణీయా ఆయుధవిశేషాః ॥ తదు
క్తంవృత్తికారేణ ॥ అకర్తరిచకారకెసంజ్ఞాయామిత్యత్ర ప్రాస్యంత
ఇతి ప్రాసాఇతి ॥ బాణా ఇషవః అస్యంతేఅనెనేతి బాణాసః-కాత్తు
కం॥హలశ్చేతికరణేఘృత్ ॥ ని ॥ ధనుశ్చాపౌధన్వశరాసనకొదండకాత్తు
కం॥ఇషాప్సఇత్యమరః ॥ ఖడ్గశ్చంద్రహాసః ॥ ని ॥ ఖడ్గేతునిస్త్రింశచం
ద్రహాసాసిరిష్టయశ్యమరః ॥ త్రిశిఖం-త్రిశూలం, విశిఖా-బాణాః॥ ని ॥
పృషత్కవాణవిశిఖాఇత్యమరః ॥ తూణ్యా-తూణీరా ॥ ని ॥ తూణో
పాసంగతూణీరనిషంగాఇషుధిర్ద్వయోః । తూణ్యామిత్యమరః ॥ పా
శాః-రజ్జ్వపరపర్యాయాఅకషణసాధనాయుధవిశేషాః, కుంతాః ప్రా
సాః ప్రసిద్ధాః ॥ ని ॥ ష్రోసస్తుకుంతఇత్యమరః ॥ తె రావణప్రియ
కా ఆయుధవిశేషాః ॥ గరుద్భ్యాం-పక్షాభ్యామభిహతాః-పరాహ
తాయేనసతథోక్తస్సన్ ॥ ని ॥ గరుత్పక్షచ్ఛదాఃపత్రమిత్యమరః ॥ దు
శముఖరథం-రావణస్యందనం, ఆశు-క్షిప్రం, ధ్వస్తా వినాశితా రథ్యా
రథవౌధాకౌశ్వాయశ్చతం ॥ ని ॥ రథ్యౌవౌధారథస్యయిఇత్యమరః ॥
+ తద్వహతి రథయుగ ప్రాసంగమితీయత్ప్రత్యయః ॥ విగతహస్తాః
సారథ్యస్యవిసూతం ॥ ని ॥ సూతఃక్షత్తాచసారథిరిత్యమరః ॥ శిథిలత
రోత్యంతవిశ్లిష్టోవహూఘోరథగు పిద్యస్యతం ॥ ని ॥ రథగుప్తిర్వరూఢో
నేత్యమరః ॥ శీఢే-విచ్చిన్నే, చక్రే-రథాంగే, యస్యతం తథోక్తం
చక్రే-కృతవాక్, సీతావిమోచనాభినివేశవ తయాయావచ్ఛక్తిభిః
చకారేత్యధః ॥ మాలినీన్యత్రమ్ ॥ ౬౯ ॥ —తతఃకింతప్రాహ ॥
రాక్షసేతి ॥ సః పతతాంవరః అండజమండలేశ్వరోజటాయః, మైథి
ల్యాం పక్షపాతేన ఆసక్తివిశేషేణ హేతునా, రాక్షసాసిక్షతః-రావ
ణచంద్రహాసవిదళితస్సన్, పక్షపాతం-గరుద్భంగమవాప్య క్షిప్రం ప

తత్క్షణమన్యరథాధిరూఢేన రావణేన భూయోపినీయమానాజానకీ శృంగ
 గసంగతప్లవంగపంచకే పంచచూడజనత్కాధరకుమారకే కస్తిశ్చిత్త్వా
 ధరే సుగ్రీవసాత్కృతదశగ్రీవప్రతాపానలసదృశం వాలినాశపిశునసు
 పాత, పక్షపాతతత్పరాణాంపక్షపాతప్రాప్తిర్యుక్తైరేతేభావః ॥ అసిని
 ర్భిన్నపక్షో భువి న్యపతదిత్యథః ॥ ని ॥ పక్షపార్శ్వగదృత్సాధ్యస
 హాయబలభిత్తిష్టివైజయంతీ తథారామాయణమ్ * సచ్చిన్నప
 క్షస్సహసా రక్షసారోద్రకర్తృణా నిపపాతహతాగృధ్రోధరణ్యామ
 ల్పజీవితఇతి ॥ ౭౦ ॥ —తత్క్షణమితి ॥ తత్క్షణం-తస్మిన్నేవక్షణే, జటా
 యునిపాతానంతరక్షణఇత్యథః ॥ అన్యరథాధిరూఢేన-రథాంతరాధి
 స్థితేన, పూర్వరథస్య జటాయుషావిధ్వస్తత్వాదితిభావః ॥ రావణేన
 భూయః-పునఃతపి, నీయమానా-అపహ్రియమాణా, జానకీ శృంగసంగ
 తం-శిఖిరొపవిష్టం, ప్లవంగానాం సుగ్రీవాదికపీనాం పంచకయస్యత
 స్త్వికతథోక్త ॥ ని ॥ కపిప్లవంగప్లవగళాఘృగవలీముఖాఇత్యమరః॥
 అతఏవ పంచచూడాఃశిఖియస్యతస్త్విక ॥ ని ॥ శిఖాచూడాకేశపా
 శఇత్యమరః ॥ క్తాధరకుమారః-రాజకుమారఇవస్థితఇత్యుచ్చైతా రా
 జకుమారస్య పంచచూడత్వాసంభవాత్ ॥ యద్యుపనయనకాలీనత్వ
 వివక్షా తదా ఉపమైవేతివివేకః ॥ కస్తిశ్చిత్త్వాధర-పర్వతే, ఋ
 శ్యమూకఇత్యథః ॥ సుగ్రీవసాత్కృతః-బ్రహ్మణా సుగ్రీవాధీనఃకృ
 తః + దేవైశ్చాచేత్యత్ర చకారాత్సాతివ్రత్యయః ॥ తథాభూతా
 యోదశగ్రీవప్రతాపానలః-రావణప్రతాపాన్నిస్తత్సదృశం-తత్తల్ల్యం, అ
 త్ర రావణప్రతాపానలస్య సుగ్రీవసాత్కృతత్వేన స్వతస్సిద్ధత్వేనందే
 హదుపమోత్ప్రేక్షయోస్సందేహానంకరః ॥ వాలివిధాశస్యపిశునస్సూ
 చకౌ యో మహాల్కాపాతః తత్ప్రతిమం-తత్సదృశమితి పూర్వవ
 త్సందేహానంకరః ॥ ఉత్తరత్ర ఏతత్ప్రత్యక్షీకరణతత్పరసుగ్రీవప్రత్యా
 యుతేన త్విరామేణ తథాకరిష్యమాణత్వాదితిభావః ॥ ని ॥ కణ్డజ

హోల్కాపాతప్రతిమం రామసాహాయకప్రోత్సాహనాయ పుత్రమ
భివత్త్వతంగబింబశంకాపహంకనకకపిశకౌశేయోత్తరీయాంతరితమా
భరణజాలమపాతయత్ ॥ ౩౦ ॥ తత్పతనమపి స్వతేజఃపతనమివనాల
క్షయేన్ లంకాలంకారఘాతామశోకవనికాం మైథీలీమనయదనయా

పహ్నుచకస్సృత్పిశునఇత్యమరః ॥ రామస్య యత్సాహాయకం-సహాయకర్త, + యోపధాద్గురూపోత్తప్తద్వజ్ఞో ॥ తత్ర ప్రోత్సాహనాయ ప్రేరణార్థం, పుత్రం సుగ్రీవంప్రత్యభివత్తః-అభ్యగచ్ఛతః, పతంగస్య యద్బింబం మండలం ॥ ౩౧ ॥ పతంగౌ పక్షిసూర్యాచేత్యమరః ॥ తచ్ఛంకాపహం-తత్సందేహజనకం, తద్భ్రాంతిజనకంవా అతస్తావేవాలంకారౌ ॥ తథా పతంగబింబస్య పతనానంభవాత్ అథా తౌపమోత్ప్రేక్షావా మతథేదాదిత్యుక్తం తదేతదుజ్జీవితముక్తాలంకారద్వయమితిసంకరః ॥ కనకేన కనకవద్వాకపిశం పిశంగం యతౌకౌశేయం ॥ ౩౨ ॥ కౌశేయంక్రిమికోశోత్థమిత్యమరః ॥ తన్మయం-తద్రామం, యదుత్తరీయం సంవ్యాసం తేనాంతరితు నిబద్ధం ॥ ౩౩ ॥ సువ్యాసముత్తరీయంచేత్యమరః ॥ ఆభరణజాలం-హారనూపురాద్యాభరణకలాపం, అపాతయత్ ॥ రావణైవ నీయమానాం మామిమే వానరాః శ్రీరామాయ కథయేయరితిమణ్వా పాతయామాసేత్యర్థః ॥ ౩౪ ॥—తదితి॥ తత్పతనమపి తస్యాభరణజాలస్యపతనమపి, స్వతేజఃపతనమివ నిజప్రతాపనిపాతమివ, నాలక్షయేన్-సప్రత్యక్షయేన్, నకలయన్నితిపాతేష్యయమేవాధః ॥ కామాంధత్వాదితిభావః + సజ్జర్థస్యనశబ్దస్యసుప్నుపెతినమాసః ॥ నయాభిజ్ఞౌ-నీతినిపుణః, ౩౫ ॥ పవిత్రేనిపుణాభిజ్ఞవిజ్ఞనిష్ఠాతశ్చిత్రాఇత్యమరః ॥ సనభవతీత్యనయాభిజ్ఞః దుర్విసీతఇత్యర్థః ॥ అనయజ్ఞఇతిపాతే నయంజానాతీతినయజ్ఞః సనభవతీత్యనయజ్ఞః + అత్రాతౌనుపసగేకఇతికప్రత్యయః॥ నత్విగుః పథేత్యాదినాకప్రత్యయః ॥ అతవీవాహభగవాన్కృత్యాయనః ॥ అ

భిజ్జోదశగ్రీవః ॥ ౭౨ ॥ ప ॥ అశోకవనికాలభేరాక్షసీపరివేష్టితాం
సీతాంమారుతివాలాగ్నిస్తంభనార్థమివాపదీమ్ ॥ ౭౩ ॥

కారాదనుపసగాత్కర్తృపపదోభవతిప్రప్రతిషేధేనెతి వారికవ్యా
ఖ్యానే భాష్యకారణాథజ్జశబ్దముదాహృత్యాస్యసన్యసమర్థనాత్త
తా నన్యమానః ॥ అనయజ్జః-నీతిశాస్త్రాచారశూన్యత్యథః ॥ దశ
గ్రీవారావణః, మైథిలీ-సీతాం, లంకాయాః అలంకారభూతాం- అ
లంకారోపమితాం, తత్ప్రాయామిత్యథః ॥ ని ॥ భూతంత్రాదౌ పి
శాచాదౌ న్యాయేసత్యపమానయోరితివిశ్వః ॥ అశోకవనికాం-ని
జవిహారోచితాచ్యానవనికాం, అనయత్-తత్త్రిక్షిప్తవానిత్యథః +దు
హాదిత్వాన్నయైర్ద్వికర్తృకత్వం ॥ అత్రరామాయణమ్ * హియమా
ణాతువైదుహీకంచినాధమపశ్యతీ । దదర్శగిరిశృంగస్థాన్-వంచవానర
యూధపాన్ ॥ లెషాంమధ్యేవిశాలాక్షికాశేయంకనకప్రభమ్ । ఉత్త
రీయంవరారోహణభాన్యభరణానిచ ॥ ముమోచయదిరామాయ శం
సేయరితిభామిసీ ॥ వస్త్రముత్సృజ్యతన్తధ్యే వినిక్షిప్తసుభూషణమ్ ।
సంభ్రాంతస్తుదశగ్రీవస్తత్కర్తృచనబుద్ధవానిత్యాది ॥ ౭౨ ॥ —అశో
కేతి ॥ అశోకవనికా కత్రి, రాక్షసీభిః నిగూఢనంగోపనాథాంరా
వణనియుక్తరాక్షసస్త్రీభిః పరివేష్టితాం-పరివృతాం, సీతాం మారుత
స్యాపత్యంపుమాన్ మారుతిః-హనుమాన్ + అతఇథీతిత్సవాలే
లాంగూలే యోగ్నిస్సుందరకాండే వక్ష్యమాణరూపః తస్య స్తంభనే
నిరోధనే అర్థాం యోగ్యాం, శక్తామిత్యథః ॥ ఓషధీం-లతావిశేష
మివ, లేభే-ప్రాపేవేష్యుత్ప్రేక్షా ॥ సీతాన్వేషణసమయే లంకాంప్ర
విష్టో హనుమాన్ సీతామాలాక్య నిజాగమనజ్ఞాపనాథామశోకవని
కాం భక్త్వా పితృనియుక్తేనేంద్రజితా నిబధ్యానీతః వాలె వస్త్రే
స్సంవేష్ట్యాగ్నినాప్రజ్వలితావైదేహీనివాసతయైకామశోకవనికామ
స్తరేణ కృత్వాం లంకాందదాపేతి సుందరకాండే వక్ష్యతి ॥ ౭౩ ॥

కాకుల్ స్థావ్యధరక్షసామధిపతే రావ్యాగ్వాగురావెష్టితే కృత్వా తాటక
 హాటకేయహరిణేశాదూలవిక్రీడితమ్ । ఆగచ్ఛన్ననుజేనతత్రగదితా
 మాకణ్యవాహంతతస్సీతానంగమలాలసస్తదుటజం రామః పృతస్థే
 అనంతరవృత్తాంతమాహ ॥ కాకుల్ స్థగతి ॥ కాకుల్ స్థా-రఘునాయకౌ
 పి ॥ రక్షసామధిపతేః-రావణస్య, వాక్ ప్రేరణవచనం, సైవ వాగు
 రామ్యగబంధినీ రజ్జునిత్తి తజాలవిశేషఇతియావత్ ॥ తయాఆవెష్టితే-ఆ
 వృతే, నియమితత్యధః ॥ ని ॥ వాగురామ్యగబంధనీత్యమరః ॥ హా
 టకస్యవికారోహాటకమయోమస్తాటకేయో మూరీచస్తస్మిన్నైవహరిణా
 మ్యగే, శాదూలవిక్రీడితం శాదూలావ్యాఘ్రః ॥ ని ॥ శాదూల
 దీప్తిపినావ్యాఘ్రఇత్యమరః ॥ తస్య విక్రీడితవద్విక్రీడితంకృత్వా శార్దూ
 లవత్తంనిహత్యేత్యధః ॥ అథానంతరమాగచ్ఛ తత్రాగమనసమ
 యే అనుజేన-లక్ష్మణేన, గదితాముక్తాం, వాహంత-దీనాక్రందశ్రవణవి
 ప్లణ్ణసీతానిఘరవచన ప్రేరితోహ మౌగతోస్తీ త్యేవంయావవృత్తాంతమి
 త్యధః ॥ ని ॥ వాహంతప్రవృత్తిరవృత్తాంతఇత్యమరః ॥ ఆకణ్య-శ్రు
 త్వా, తతస్తదనంతరం సీతాయాస్సంగమే-సమాగమే, లాలసాత్యస్తా
 భిలాషీసన్, విజనేవనే తద్విపత్తైరవశ్యంభావిత్వాదితిభావః ॥ తదుట
 జం తస్యోస్సీతాయాః డుటజం-పణశాలాంపృతి, తదితివాచ్ఛేదః ॥ ని ॥
 పణశాలాటజౌస్త్రియామిత్యమరః ॥ రామో దురతం-శిఘ్రం, పృ
 తస్థే-చచాల, అత్ర భిన్నవాక్యస్థత్వాతా-కుల్ స్థ రామశబ్దయోర్ను
 పౌనరుక్త్యం ॥ యదావ్ కాకుల్ స్థః-కకుల్ స్థవంకౌద్భవఇతి విశేషణ
 త్వేనవామోజనా ॥ అత్ర వాక్తాటకేయయోర్వాగురాహరిణరూపణే
 న కాకుల్ స్థే మృగయుత్వప్రతీతేః ఏకదేశవర్తిరూపకం ॥ తచ్చ శా
 ర్దూలవిక్రీడితమిత్యత్ర తత్సదృశం విక్రీడితమితిసాదృశ్యాత్పాదసంభ
 వద్వస్తుసంబంధరూపనిదర్శనయా సాపేక్షితత్వాత్సంకీర్యతే ॥ శార్దూ
 లవిక్రీడితమిత్యత్ర అస్యాపి వృత్తస్య శార్దూలవిక్రీడితత్వాత్ కచ

దుర్రతమ్ ॥ 28 ॥ అయం కథంస్యాదితి బాష్పగర్భమాలోక్యమానో వ
 న దేవతాభిః విలోకయన్ స్కేవలపణశాలాంవి(లీన)నష్ట)చేతావిలలాప
 రామః ॥ 29 ॥ హాకష్టమత్రనహిసాకిమిదంప్రవృత్తమాలోకయామిచటు
 లామిహపాదముద్రామ్ । మాంపీక్ష్యనూనమగృహీతమృగంముహూ
 శ్చాతుర్యమనుసంధేయమ్ * సూర్యాశ్వైర్వర్కసజాస్తతాస్సగురవశ్శా
 దూలవిక్రీడితమితిలక్షణాత్ ॥ 28 ॥ — అయం శ్రీరామః కథం-క
 థంభూతఃస్యాత్ భవేత్ ప్రియతమారహితపణశాలాంవృష్టేవైతి శే
 షః ॥ ఇతిమత్వేత్యర్థః ॥ బాష్పా అశ్రూణిగర్భేయస్త్రికర్మణితద్య
 థాభవతితథా ॥ వనదేవతాభిరాలోక్యమానో దృశ్యమానస్సన్, తా
 సామపి శోచనీయఇతిభావః ॥ రామః కెవలాం సీతారాహిత్యేన హా
 న్యాం పణశాలాముట్టజం విలోకయన్, అతఃపివ వినష్టచేతాః - భ
 గ్నోత్సాహస్సన్, విలలాప-పరిదేవయామాస ॥ ని ॥ విలాపఃపరిదే
 వనమిత్యమరః ॥ * మహాత్మగురుదేవానామశ్రుపాతఃక్షితాయది । దే
 శభ్రంకోమహద్దుఃఖం మరణంచభవద్ధృషమితి ॥ క్షితౌదేవతాశ్రుపా
 తనిషేధదర్శనాత్ శ్రీరామస్య క్షిప్రమేవ మహద్దుఃఖప్రాప్తిసూచ
 నార్థం బాష్పగర్భమిత్యుక్తమ్ ॥ వృత్తముపజాతిః ॥ 29 ॥ — వి
 లాపప్రకారమేవాహపంచభిః ॥ హాకష్టమితి ॥ హేతిభేదే, కష్టంకృ
 చ్చగ్రిం ప్రాప్తమితిశేషః ॥ కుతః॥అత్రాస్యాం పణశాలాయాం
 సాసీతా నహి-నాస్తిఖలు, * అస్తిర్భవంతిపరోవ్రయుజ్యమానోప్య
 స్తీతిభాష్యకారవచనాత్ ॥ భవంతీతిలటః పూర్వాచార్యాణాంసంజ్ఞా
 ఇదమేతస్మిన్ భావయాపంకార్యంకింప్రవృత్తంకెనకారణేనసంజాత
 మిత్యర్థః ॥ తథా ఇహాస్త్రికప్రదేశే చటులాం పాదముద్రాం వికలి
 తా పాదవిన్యాసానిత్యర్థః ॥ ఆలోకయామి-పశ్యామి, కిమేతది
 త్యర్థః ॥ ఇత్యేవముక్త్యా స్వయం కథంచిదన్యథోత్పేక్షతే ॥మామి
 తి ॥ అగృహీతమృగమనాహృతహిరణ్మయహరిణం, మాంపీక్ష్య సీతా

ర్తమంతర్హితా తరుమరొషవతీవసీతా ॥ 3౬ ॥ త్వదభిలషితపూర్త్యా
(త్రైవ్యే) వంచితఃపంచవట్కామచరమచరమోహం మోహభాజాం ప్ర
జానామ్ । తదిహసరళబుద్ధేనేషరోషస్యకాలస్సుముఖమమముఖంకిం

రోషవతీసపితైవ, వస్తుతస్తు సతథా పరమప్రేమాన్నదే మయి రోషా
భావాదితిభావః ॥ తరుమ-వృక్షేషు, ముహూర్తం-క్షణమాత్రం, ఘటి
కాద్వితయంవా ॥ ౩౬ ॥ ముహూర్తమల్పకాలేస్యాద్ధృటికాద్వితయేపి చెతి
విశ్వః ॥ అంతర్హితా-అంతర్ధానంగతా, నూనమిత్యుత్ప్రేక్షా లో
కేహి కాంతాః కాంతే స్వాభిమతాధానంగ్రహీతరి సతి రోషవిడ
మృనయా కుత్రిచిన్నిగూఢతయా కంచితా లంగమయంతి తద్వదిత్య
ర్థః ॥ వసంతలిలకావృత్తమ్ ॥ ౩౬ ॥ — ఏవంసామాన్యాకారేణవిలప్య
సంవ్రతి సీతామామంత్ర్య విలపతి ॥ త్వదితి ॥ హేసరళబుద్ధే-ముజుబు
ద్ధైసుముఖ, సుందరాసనే జానకీతి సంబోధనద్వయేన నైవం విప్రలం
భస్తవ్యాక రుముచితఇతిసూచ్యతే త్వదభిలషితపూర్త్యా తవ అభిల
షితం అరణ్యేపి సహసంచారరూపమనారథః చిత్రమృగాహతణరూ
పమనారథోవా తస్య పూర్త్యా పూరణేనహేతునా వంచితః విప్రల
బ్ధః ప్రతారితః వ్యామోహితఇతియావత్ ॥ అహం మోహభాజాం
స్తే గ్రీణప్రియాభామిత్యర్థః ॥ ప్రజానాం-జనానాం ॥ ౩౭ ॥ ప్రజాస్య
త్సంతతౌజనఇత్యమరః ॥ చరమోంతిమోనభవతీత్యచరమః ఆద్యః-అ
గ్రేసరస్సన్నిత్యర్థః ॥ పంచవట్కామచరం సంచరితవానస్తి ॥ ఏతా
వత్పర్యంతం త్వత్సాహచర్యాత్త్వన్తనారథపరిపూరణతత్పరతయావ్య
వహృతవానస్తీత్యర్థః ॥ తత్తస్మాత్కారణాదిహ మహారణ్యే రోష
స్తేషకాలోన ॥ రోషంకర్తుమయంసమయోనభవతీత్యర్థః ॥ సత్య
పి రోషహేతావీద్యగ్ధనవాసనంక తే మనస్సమాధాయానుకూల్యేనై
వవర్తితన్యత్వాదితిభావః ॥ అస్తువాయంరోషకాలః ॥ మమ విరహాన
పూర్త్యైవఇతి చక్షుర్ధ్యంతపాతే తదర్థం పూరణోద్దేశేనెత్యర్థః ॥

సోఽథాసీతావియోగం ॥ ౪౭ ॥ యద్యస్తికాతుకమపూర్వమృగే మృగాక్షి
చాదగ్రిహారామిహారిణం మమసన్నిధేహి । యావన్నముంచసి మ
యాహృతమేణమేనం తానద్దధాతుతవవక్త్రతులాంమృగాంకశి॥౭౮॥

హిక్షుత్వాద్వా త్వయైవంకరుమయుక్తమిత్యాహ ॥ హేసుముఖమమ
ముఖం యత్త్వత్సహవాసేనైవ సోల్లాసమితిభావః॥ సోఽథః త్వాంతఃసీ
తాయాస్తవవియోగః విరహః యేనతత్తథాక్తం కిం ॥ సీతావిరహాన
హిష్టుభవతికిం ॥ నభవత్యేవేత్యథః ॥ అతస్సర్వథారోషంపరిత్యజ్య
సన్నిధేయమితిభావః ॥ అత్ర సీతత్యన్యాపదేశగ్రహణమఖండితస్య
మాస్పదత్వద్యోతనాథః ॥ మాలినీవృత్తమ్ ॥ ౭౮ ॥—తథాప్యపూ
ర్వమృగాతారణయది తవాభిలాషస్తదానేనతుచ్ఛేన మాయామృగ
ణకిం ఇతాప్యత్యంతశ్లాఘ్యమానేష్యామిత్యాహ ॥ యదీతి ॥ హేమృ
గాక్షి-కురంగనయనై, జానకి, అపూర్వమృగే-అసాధారణమృగే, కా
తుకం-కుతూహలం, అభిలాషఇతియావత్ ॥ ౭౯ ॥ కౌతూహలంకౌతు
కంజీకుతుకంచకుతూహలమిత్వమరః ॥ అస్తియది-వర్తతేచెత్, తపా
తిశేషః, తర్హి చంద్రస్యాయంచాంద్రః-చంద్రనిష్ఠఇత్యథః + తస్యే
దమిత్వేణ ॥ తంహారిణం హర్యామ్యానయామి, యద్వా హరిష్యామి
త్యథః ॥ వర్తమానసామీప్యే వర్తమానప్రత్యయః ॥ అతః మమ స
న్నిధేహి-సన్నిహితాభవ, ॥ మత్సమీపంప్రత్యాగచ్ఛేత్యథః ॥ అతః
మయాహృతమానీతంఏనంచాంద్రమేణంహారిణంయావత్ యావత్పర్య
ంతం నవిముంచసి-నత్యజసి, కౌతుకాదితిభావః॥ తావత్ మృగః అంక
శ్చిహ్నం యస్య మృగాంకశ్చంద్రః తవవక్త్రేణ నిష్కళంకేన త్వదే
యవదనైస తులాం-సాదృశ్యం, దధాతు-ధారయతు, + సంభావనా
యాంలూట్ ॥ తదనంతరమిదానీంవా వక్త్రసాదృశ్యధారణకరైవనా
స్తీత్యథః ॥ అత్ర తులాందధాత్వీతి సంభావితా ఆధీ ఉపమా త
యావోపమానాదుపమేయస్యాధిక్యప్రతిపాదనరూపాన్యతిరెకో వ్య

సప్రాణాచేజ్జనకతనయాకిం నతిష్ఠేత మహ్యంహింసేన్సత్సైర్నఖలు
నిహతార క్తసిక్తానవృద్ధీ । గోదావర్యాం పులిసవిహృతిం రామమౌ
నానకుర్యాద్యు కంన కంచరక బళనాత్సర్వథా సంస్థితాసా ॥ ౭౯ ॥

జ్యోతిషత్యలంకారణాలంకారధ్వనిః ॥ లోకోత్తరలాఘవ్యాసంవన్న భవ
న్ముఖావలోకనాభాపే మమ కథం నిర్వాహఇతిఫలితాథాః + పక్త్య
తులామిత్యత్ర తుల్యాధైరతులూసమాభ్యామిత్యత్ర అసాదృశ్యప
ర్యాయస్యేష తులాశబ్దస్య ప్రతిషేధాదత్ర సాదృశ్యవాచిత్యాత్
ద్యోగేపి తృతీయాసమాసః ॥ వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౭౯ ॥ — ॥

ఇత్థం విలాపవ్యసన్నిహితాయాస్తస్యామృతిం నిశ్చినోతి ॥ సప్రా
ణైతి ॥ జనకస్యతనయాజానకీ, విశిష్టపితృజన్యత్వాత్సర్వసాధ్వీత్యర్థః
సప్రాణాచేత్-సజీవితాయది, మహ్యమత్యంతవిరహాసహిష్టవర్జితభా
వః ॥ నతిష్ఠేతి-ఆత్మానం ప్రకాశయంత్యేవనవైతకిం, నరైతైవేత్యర్థః
అతానప్రాణసహితై + తిష్ఠతైర్విజీవకాశనస్థేయాఖ్యయోశ్చేత్యా
త్తనైపదం ॥ తర్హి వ్యాపూదిభిః భక్తితాకిం నైత్యాహ ॥ హింసే
ససత్సైర్నఖలుకజంతుభిః ॥ ని ॥ శరాగుర్భూతుకోహిం
సృజిత్యమరః ॥ ననిహతాఖలు-నహింసితాఖలు, కుతః పృథ్వీ-భూః,
తక్తసిక్తా-కుధిరక్లిన్నానభవతీత్యర్థః ॥ తథాచేద్రక్తసిక్తాభవదేవేతే
శేషః ॥ తర్హి గోదావరీతీరే విహతుం గతవతీకిం తథాభూతాపి నభా
వతీత్యాహ ॥ గోదావర్యాం లక్షణయా గోదావరీతీరజ్యోతిషధాః ॥ గో
దావర్యాఇతిషష్ఠ్యంతపాఠే తస్యాః పులినెమ-సేకలెమ, విహృతిం-వి
హారం, ని ॥ తోయోత్థితంతత్పులిసంసేకతంసీకతామయమిత్యమరః ॥
రామేణ ప్రియతమేన మయాశూన్యా విరహితాసతీ నకుర్యాత్ న
విదధ్యాత్, యుక్తం, ప్రియతమవిరహితవిహారస్య వతిన్రతానామథ
త్తత్వాదితిభావః ॥ కింతు జానకీ సర్వథా-సర్వప్రకారేణ + వ్యకాత
వచనెథాల్ ॥ న క్తంచరకబళనాద్యాత్సక ర్చకభక్షణాద్దేహాః, సు

లోకాంతరప్రణయినశ్వశురంప్రణంతుమాజ్ఞప్తకాలమతిలంఘ్య యది
ప్రయాసి । విజ్ఞాప్యమామపిసమాహ్వయసాధ్వితస్తే సామిత్రిరెనభర
తేనిదధాతురాజ్యం ॥ ౮౦ ॥ ఇత్థం విలప్యవిపినే దయితాంవిచిన్వన్

స్థితా-నష్టా, యుక్తమేతద్విచారణం సంగతమిత్యథః ॥ ని ॥ సంతా
స్థితావ్యవస్థాయాం నాశజతివిశ్వః ॥ వ్యక్తమితి పాతే స్ఫుటమిత్య
థః ॥ అత్రైవం బహుధా సంగిహ్య నిశ్చయపర్యవసానకథనాన్ని
శ్చయాంతస్సందేహాలంకారః ॥ మందాక్రాంతావృత్తమ్ ॥ ౮౦ ॥—
లోకాంతరేతి ॥ హేజానకి, లోకాంతరప్రణయినం-స్వగన్ధం శ్వశు
రం పత్యుః పితరం-దశరథం, ప్రణంతుం-నమస్కర్తుం, ఉపసగౌదస
మాసేపిణోపదేశస్యేతిణత్వం ॥ అజ్ఞప్తశ్చతుర్దశవత్సరాత్కతయా న
యుక్తః యఃకాలస్తమతిలంఘ్యైల్లంఘ్య తావతం కాలమయాపయి
త్వైవైత్యథః ॥ ఇదానీం సాగ్రే కవత్సరస్యావశిష్టత్వాదితిభావః ॥
అవిలంఘ్యతిపాతేస్పష్టోధః ॥ ప్రయాసియది-గచ్ఛసిచేత్, యద్య
పి పరమపతివ్రతాయాస్తవ మాం పతిముత్సృజ్య పురస్తాద్గమనమనుచి
తం తథాపి శ్వశురప్రణామాత్సుక్యేన గచ్ఛసిచేదిత్యథః ॥ తర్హి,
హేసాధ్వీ-పతివ్రతే, అతామద్విరహం నసహిష్యసేఇతిభావః ॥ ని ॥ స
తీసాధ్వీపతివ్రతేత్యమరః ॥ తస్తే శ్వశురాయ విజ్ఞాప్య ప్రియవియు
క్తాహంస్థాతుం నశక్నోమితినివేద్య మామపి సమాహ్వయ-అకార
య ప్రవేశయైత్యథః ॥ ని ॥ హూతిరాకారణాహ్వనేఇత్యమరః ॥ త
ద్వినాశాదాత్మనాపి వినాశోనిశ్చితఇతిభావః ॥ తర్హి రాజ్యస్యకా
గతిరిత్యవ్రాహ సౌముత్రిలక్షణావీన భరతేరాజ్యంనిదధాతు-నిక్షిపతు
స్వలోకయాత్రాతత్పరేణమైరామేణాహంఇతికర్తవ్యతాయాం ని
యుక్తఇతిభరతం మదాజ్ఞాపరిపాలనతత్పరం సామ్రాజ్యే అభిషేక్తు
రీతిభావః ॥ వసంతతిలకావృత్తమ్ ॥ ౮౦ ॥—కవేర్వాక్యం ॥ ఇత్థమి
తి ॥ ఇత్థమనేనప్రకారేణ విలప్య-పరిదేవనక్మత్వా, రామస్తత్ర త

రామోనతత్రధృతిమాన్నహిలక్ష్మణశ్చ । తాదృగ్విధామపి కథాం కథ
యన్స్వవాచా వత్తీకజన్తమునిరెవకరోరచేతాః ॥ ౮౦ ॥ X ॥ తతః
ప్రారభ్యమాణప్రయాణాన్ ప్రాణానవష్టభ్య జటాయుస్తతఇతఃక్రి
యమాణసీతాన్వేషణం రామం సలక్ష్మణమాలక్ష్మయన్నవోచత ॥౮౧॥
ఆయుష్కన్తాంఖడ్గవిక్షతపక్షతిం క్షితితలెనిక్లిప్య క్షిప్రమపజహరజానకీం

స్మిన్విపినే అరణ్యే, దయితాం ప్రేంసీం సీతాం విచిన్వన్న్యగయన్,
ధృతిమాన్-ధైర్యవాన్, నాభూత్, కింతు సీతావిరహవేదనయా వి
షణ్ణహృదయోభూదిత్యర్థః ॥ తథా లక్ష్మణశ్చ ధృతిమాన్నహినాభూ
దేవేత్యర్థః ॥ తద్దుఃఖస్తేతద్దుఃఖత్వాదితిభావః॥ కింతు తాదృగ్విధా
ప్రకారోయస్యాస్తాం ఇత్థమితి వత్తుంశ్చోక్తుంవా అశక్యామితిత్యర్థః॥
తథాభూతామపికథాం శ్రీరామవిలాపప్రకారవాక్యప్రబంధం వ్య
వాచా-నిజకంఠోక్త్యా, కథయన్-పునఃపునర్వణయన్, కరోరచే
తాః-కఠినహృదయః, నిర్దయహృదయఇతియావత్ ॥ వత్తీకాజన్తయ
స్యసతథోక్తస్సచాసౌమునిశ్చ సవీవ వాత్తీకిరెవ ధృతిమానభూత్॥
కలహాకానందకరసమస్తసద్గుణాభిరామస్య తత్ర భవతః శ్రీరామ
స్య తాదృగ్విషాదవైక్లవ్యాభివ్యంజక విలాపకథా కథనానిర్విణ్ణచిత్తత
యా సవవాత్తిధైర్యసంపన్నోభూదిత్యర్థః ॥ పెలవచిత్తానామస్తాకం
కథం ధృతిమత్త్వమితిభావః ॥ వృత్తంపూర్వవత్ ॥ ౮౦ ॥ —తతఇ
తి ॥ తతస్తదనంతరం, ప్రారభ్యమాణముపక్రమ్యమాణంప్రయాణంవ
రలోకయాత్రాయైస్తామత్క్రమణశీలానిత్యర్థః ॥ ప్రాణాన్ జటా
యరవష్టభ్య-సంస్తభ్య, నిరుధ్యేత్యర్థః ॥ శ్రీరామాయ వార్తాకథ
నాథ-మితిభావః ॥ తతఇతఃప్రదేశేషు క్రియమాణ'సీతాన్వేషణం-సీ
తామన్విష్యంతమితిత్యర్థః॥ సలక్ష్మణం-సౌమిత్రిసహితం, రామమాల
క్ష్మయన్-పశ్యన్నైవమవోచత-ఉక్తవాన్ + బూర్జోవచేర్వాలుజీవ
చఉమిత్యుమాగమేగుణః ॥ ౮౧ ॥ —కిమిత్వవోచతేత్యతఃపా ॥ ఆ

రావణాభితి || ౮౩ || ప || స్వయమపి శరభంగస్వీకృతాం భంగహీనాం
సపదిగతిమవాప్తస్సంహృతాయుజఃటాయుః | నయనసలిలమిశ్రం
రామహస్తేనదత్తం దశరథదురవాపం ప్రాప్తవైవాపమంభః || ౮౪ ||

యష్టన్నితి || హేతియష్టక్ + ప్రశంసాయాం మతుప్ సకలలోకహే
తాచరణతత్పరతయా సఫలజీవనైత్యధః || ఖడ్గవిక్షతపక్షతిం-చంద్ర
హాసవిదళితపక్షమూలం || ని || స్త్రీపక్షతిఃపక్షమూలమిత్యమరః ||
మాం క్షితితలెన్నిష్య పరిశ్రాంతం మాం పక్షవిచ్ఛేదస్తూర్వకం భూ
మా పాతయిత్వైత్యధః || రావణః క్షిప్రం దుగ్రతం జానకీం మైథిలీ
మపజహరాపహృతవానిత్యవౌచతైతిపూర్వేణసంబంధః || తథాచరా
మాయణమ్ || * పరిశ్రాంతస్య మేపక్షౌ ఛిత్వాఖడ్గైః రావణః || సీ
తామాదాయవైదేహీముత్పపాతవిహాయసమితి || ౮౩ || తతఃకింజాతంత
త్రాహ || స్వయమితి || జటాయుః సపది-సద్యవీన, ఊరామస్య
పీతాపహరణవార్తాకథనసమయపవేత్యధః || సంహృతాయుస్త్యక్త
జీవితస్సక్ || స్వయమపి శరభంగేన మునినాస్వీకృతాం ప్రాప్తాం భం
గహీనామక్షతాం శాశ్వతీమిత్యధః || గతిం వైకుంఠస్థానమవాప్తః
ప్రాప్తస్సక్, నిజభాగ్యోదయేన పరబ్రహ్మరూపస్య ఊరామస్య
దివ్యమంగళవిగ్రహసాక్షాత్కారాత్ శరభంగవస్తుక్తస్సన్నిత్యధః |
నయనసలిలమిశ్రం-వాప్తోదకమిశ్రితంపిత్వసఖైవిన తస్యపిత్వవద్రో
దనార్హత్వాదితిభావః రామహస్తేనదత్తం దశరథేన దురవాపం-దుర్ల
భం, అసాన్నిధ్యాదితిభావః || వైవాపం పిత్వతర్పణసంబంధి || ని ||
పిత్వదానంనివాపస్సాన్యదిత్యమరః || అంభః ప్రాప్త పిత్వనిర్విశేషం
తస్యోధ్వదైహికం రామశ్చకారేత్యధః || ఉక్తంచరామాయణే ||
* తతాగౌదావరీంగత్వానదీంసరవరాత్తజౌ | ఉదకంచక్రతుస్తస్తే

జటాయురితినకారాంతః ఉకారాంతౌపి జటాయోమావమంస్థాస్తవి
మితిభట్టిప్రయోగాత్ ||

౫ ॥ అథ దక్షిణారణ్యానీంప్రతిప్రస్థితే కాకుత్ స్థే రాక్షసీ కాచిదయో
ముఖీనామ సోమిత్రిమభిభూయ తదీయశస్తే గ్రీణ శూర్పణఖాసిద్ధిమా
భత ॥ ౮౫ ॥ తతః క్రౌంచారణ్యసరణ్యా ప్రయాతావేతామహ డ్భా
గృధ్రరాజాయతాపుభావితి ॥ నను తిరశ్చాం కర్తానధికారాదగ్నిసం
స్కారానర్హత్వాచ్చ ఉత్తమలోకాభావన కథమస్య ముక్తియుక్త
త్వమితిచెన్న * మయాత్వంసమనుజ్ఞాతశ్శాశ్వతీంముక్తిమాప్నుహేతి
ఊరామాయణోక్తత్వాదస్త్యేవాస్యముక్తిః ॥ తదుక్తం నృసింహపు
రాణ ॥ * మత్కృతేమరణంయస్తాత్వయాప్రాప్తంద్విజౌత్తమ ।
తస్తాన్మమప్రసాదేన విష్ణులొకమవాప్స్యసీతి ॥ సుగ్రీవోహనుమాన్య
త్రోగజౌగృహ్యౌవణిక్పథఇతిముక్తమధ్యపరిగణనాచ్చ జటాయుషోమూ
క్తిప్రాప్తిస్సిద్ధేశ్వరగమ్యతఇత్యుపరమ్యతే ॥ మాలినీవృత్తం॥౮౬॥—
అథేతి ॥ అథ జటాయుర్ముక్త్యనంతరం, కాకుత్ స్థే-ఊరామే, మహా
దరణ్యమరణ్యానీ ॥ ని ॥ మహారణ్యమరణ్యానీత్యమరః ॥ + ఇంద్రన
రుణత్యాదినామహత్వైజీవ ॥ అనుగాగమశ్చ ॥ దక్షిణాదక్షిణదిగవ
స్థితా సాచసోరణ్యానీచతాంప్రతి ప్రస్థితే-చలితేనతి, జటాయుషాత
ద్దిగవస్థితేన రావణేన సీతాహరణస్యోక్తత్వాదితిభావః ॥ అయోముఖీ
నామ-అయోముఖీతినామ్నాప్రసిద్ధా, కాచిద్రాక్షసీ, సోమిత్రిం-లక్ష్మ
ణం, అభిభూయ * ఏహిరంస్యావహేత్యుక్తావ సమాలంబతలక్ష్మణమి
త్యాద్యుక్తప్రకారేణాక్షిప్య తదీయేన-సోమిత్రిసంబంధినా, శస్తే గ్రీణ
ఖడ్గేన, శూర్పణఖాయాః-రావణభగిన్యాః, యాసిద్ధిః ముఖభంగరూ
పనిష్పత్తిః, తత్సదృశేం సిద్ధిమితినిదర్శనా ॥ అలభత-ప్రాప్త, శూర్ప
ణఖేవ లక్ష్మణఖడ్గనికృత్తకణానాసికాబభూవెత్యధః ॥ ఉపలక్షణ
మేతత్ ॥ నికృత్తస్తనాచబభూవ॥తథాచోక్తంఊరామాయణే * ఏ
వముక్తస్తుకుపితః ఖడ్గముద్యమ్యలక్ష్మణః । కణానాసేస్తనౌతస్యాః వి
చకరారిసూదనఇతి ॥ ౮౫ ॥ — తతఇతి ॥ తతః-అయోముఖీకణా

స్థూలశిరసశ్శాపాత్కాణపతాం ప్రపన్నః పన్నగపతిభోగభీషణా
భ్యాం భుజాభ్యాం బబంధయథాథానామాకబంధః ॥ ౮౬ ॥ తదనంత

నాసికాస్తనచ్ఛేదనానంతరం, క్రౌంచారణ్యస్య సరణ్య-మౌగేణ॥
ని ॥ అయనంవత్కమాగాధ్వపథానగపదపీస్యతిః । సరణిరిత్యమ
రః ॥ అత్ర తృతీయోపపత్తిర్యావ్యభ్యాతా॥ప్రయాతా-ప్రస్థితా, ఏతా
రామలక్ష్మణౌ, కర్తృ, స్థూలశిరస్తన్నామ్నోమహాషేః-ఋషిశ్రేష్ఠ
స్య, శాపాత్కాణపతాం-రాక్షసత్వం, ప్రపన్నః-ప్రాప్తః, యథా
థానామా-అన్వధాభిధానః, కబంధః రాక్షసః, పన్నగపతిః-కుం
డలీశ్వరస్య, భోగః కాయస్తదవద్భీషణాభ్యాం-భయంకరాభ్యాం, భు
జాభ్యాం, బబంధ-దురోధేత్యథాః ॥ వస్తుతస్తు త్రిరామస్య సాక్షా
ద్విష్ణోః శేషాంకశాయితావల్లక్షణస్య శేషావతారత్వాచ్చతయోర్నా
యంబంధో నదుగఖహేతుశ్చేతి జ్ఞాపయితుం పన్నగపతిభోగభీష
ణాభ్యామితి భుజవిశేషణముక్తమిత్యనుసంధేయం ॥ కబంధఇత్యత్ర
విరుద్ధలక్షణయా కస్యశిరసోబంధోస్యాస్తీతికబంధఇతివిగ్రహః, అప
మూర్ధాకలైబరమిత్యర్థః ॥ని॥ కబంధం సలిలేప్రోక్తమపమూర్ధాకలే
బరమ్ । కబంధోస్త్రీక్రియాయుక్తమపమూర్ధాకలైబరమితి విశ్వామ
రౌ ॥ ప్రకృతేపీంద్రవజ్రాభిఘాతాద్వత్సోవిభుగ్నశిరస్కతయా కబ
న్ధతాన్వద్యథాథానామత్వమస్యేతిభావః ॥ తథాచశ్రీరామాయణలక్ష్మ
ణంప్రతి కబంధవాక్యమ్ *పురారామమహాబాహోమహాబలపరాక్ర
మ । రూపమాసీన్తమాచింత్యంత్రిషులోకేషువిశ్రుతమ్ ॥ తతస్థూల
శిరానామ మహాషేఃకోపిణామయా । విచిన్వక్వివిధంవన్యం రూ
పేణానేనధర్షితః ॥ తేనాహముక్తఃప్రత్యైవం ఘోరశాపాభిధా
యినా । ఏతదెవన్యశంసంతే రూపమస్త్వితిగర్హితమ్ ॥ ఇంద్రకౌపా
దిదంరూపంప్రాప్తమెవరణాజిరఇతి ॥ ౮౬ ॥ —తదనంతరమితి ॥ త
దనంతరం-నిరోధానంతరం, అనశ్రుపాత్రైషవభాషయోగ్యేషు, ని

మనశ్రుపాత్రేష రాక్షసీనైత్రేష సదౌత్పాదితతరవారిభ్యాం రామలక్ష్మణయోస్తరవారిభ్యాం కబంధబాహుయుగళం కదళీలావమలూయత ॥ ౪౭ ॥ ప ॥ తదమదనుకబంధేనాదరాదధితౌతౌగిరితటభువిదే

జభత్యమహిమ్నా కదాపిశోకాద్యుపహత్యభావాదనాఘ్రాతాశ్చ గంధేషివ్రత్యథః ॥ ని ॥ యోగ్యభాజనయోఃపాత్రమిత్యమరః ॥ రాక్షసీనైత్రేష రాక్షసాంగనానయనైషు, సదా-సర్వదా, ఉత్పాదితతరాణ్యతిశయేనాత్పాదితాని + ద్వివచనవిభజ్యత్యాదినా తరస్పృత్యయః ॥ తానివారీణి బాహ్విదకాని యాభ్యాంతౌ తాభ్యాం రాక్షసఖండనేనశోకాత్పాదకత్వాన్నిరంతరరాక్షసీనైత్రజలాత్పాదకాభ్యామిత్యథః ॥ రామలక్ష్మణయోస్తరవారిభ్యాం ఖడ్గాభ్యాం ॥ ని ॥ తరవారిర్మండలాగ్రః ఖడ్గకౌత్సేయకాసమాశ్రిత్యమరశేషః ॥ కబంధబాహుయుగళం కదళీమివలూత్వా కదళీలావమలూయత అచ్ఛిద్యత, కదళీకాండమివానాయాసేనాఖండ్యతైత్యథః, కదళీలావవదిత్యవపాతః + ఉపమానేకర్మణిచేతిణముల్పిత్యయః ॥ కషాదిషు యథావిధ్యనుప్రయోగఇతి లూఙ్గోనుప్రయోగః ॥ నిర్బంధకుపితౌ శ్రిరామలక్ష్మణౌ నిజాసిభ్యాం కబంధస్య దక్షిణసవ్యబాహూచిచ్ఛిదతురిత్యథః, అత్ర కరణయోరపి తరవార్యోః కత్యుత్సవ్యపదేశస్తయోత్రఖండితీర్ణిక్ష్వత్సద్యోతనాథః * తథారామాయణమ్ * దక్షిణోదక్షిణాబాహుమసక్తమపినాతతః | చిచ్ఛేద రామోవేగేన సవ్యంపీఠస్తులక్ష్మణఇతి ॥ ౪౭ ॥ తదన్వీతి ॥ తదనుబాహుచ్ఛేదానంతరం, దమశంశోద్భవత్వాద్దనుఃసచాసౌ కబంధశ్చేతివిశేషణసమాసః ॥ యథా దనురిత్యస్య పూర్వనామ తథాశ్రిరామాయణే అరణ్యకాండే * ఏవముక్తస్తురామేణ వాక్యేదనురనుత్తమమితి ॥ దనోస్సకాశాత్తత్తేన్ద్రేన ప్రభావతే మహాత్మనఇతి శబరీంప్రతిశ్ఛీరామవాక్యే ॥ తథాచదనుర్నామశ్రియః పుత్రశ్శాపాద్రాక్షసతాంగతఇతి కిష్కింధాకాండేవోక్తమ్ ॥ తథాచ

హందేహతుస్తస్యభీమమ్ । అకథయదథశాపాపాయతుష్టస్సరామః
తపనతనయమైత్ర్యామైథిలీంప్రాప్నుహితి ॥ ౮౮ ॥ ౫ ॥ తస్మిన్స
శ్యమూకమాగ్నముపదిశ్య స్వగ్గంగతే మతంగాశ్రమవాసిన్యా తప
దనునామాచాసాకబంధశ్చ దనుకబంధఇతి శాకపాథివాదిత్వాస్తధ్య
మపదలొపీసమాసః ॥ శాకపాథివాదిరాకృతిగణః ॥ తేనదనుకబం
ధేనాదరాధారవాల్ అథితా * మిత్రంచైవోపదేక్ష్యామి యవా
భ్యాం సంస్కృతోగ్నినెతియాచితౌ, తౌ రామలక్ష్మణౌ గిరితటభువి
గిరిప్రదరసీమ్ని * గిరిప్రదరమాసాద్య పాపకంఠినసజ్జతురితిశ్రీరామా
యణాల్ ॥ భీమం-భయంకరం, తస్యకబంధస్య దేహం-కళెబరం, దే
హతుర్భస్త్రిచక్రతుః + దహభస్త్రికరణఇతిధాతోలిట్ ॥ అతఏక హ
ల్మధ్యే నాదేశాదేలిట్ల్యేత్వాభ్యాసలాపౌ ॥ అథ దహనానంతరం
శాపాపాయేన-మునిప్రయుక్తశాపాంతేన, తుష్టస్తాషంగతస్సగ్ కబ
ధ్యః రామంప్రత్యకథయత్-అనాచత్ ॥ కిమితి ॥ తపనతనయమైత్ర్యా
సుగ్రీవస్నేహేన, మైథిలీం-సీతాం, ప్రాప్నుహి-లభస్వేతి * ఉక్తం
చక్రిరామాయణే ॥ శూర్యితాంరామనక్ష్యామి సుగ్రీవోనామ వా
నరఇత్యారభ్య సతేనహయోమిత్రంచ సీతాయాః పరిమాగ్నణిత్యం
తేన మైత్ర్యేత్యత్ర + బ్రాహ్మణాదిత్వాద్గుణవచనేత్వాదినా ష్యజ్ఞా
త్యయః ॥ సిద్ధౌరాదిభ్యశ్చైతిజీష్ సచ మాతరిషిచ్ఛైతిషిత్వాదేవసి
ద్ధేమాతామహశబ్దస్యగౌరాదిమపాతేనానిత్యత్వజ్ఞాపనాద్వైకల్పికః ॥
అతఏవాహవామనః ॥ ష్యజ్ఞిషితూరణాదీకారౌబహుళమితి ॥ ౯౦ ॥
స్త్రీసపుంసకయోర్భావక్రియయోః ష్యజ్ఞో క్వచిచ్ఛపుజ్ఞో । ఔచిత్య
మాచితీమైత్ర్యంమేత్రీపుజ్ఞౌగృహచాహృతఇత్యమరః ॥ మాలినీన్య
త్తమ్ ॥ ౮౮ ॥ —తస్మిన్నితి ॥ తస్మిన్క కబంధే ఋశ్యమూకమాగ్నం
సుగ్రీవాధిష్ఠితఋశ్యమూకాఖ్యపర్వతనత్క, ఉపదిశ్య-నివేద్య, స్వ
గ్గంగతేన, మతంగస్యమహాషేరాశ్రమే నసతి తాచ్ఛిల్యేనేతి

స్వీన్యా శబర్యాకృతాం సపర్యాం ప్రతిగృహ్య రామస్తదనుజ్ఞయా
మనోజ్ఞవివిధవిహగకూజితం మృగగణవిహరణమనోహరం గహనమ
దమనగాహ్య వ్యాకృచకుశేశయపరిచయకషాయైర్వన దేవతాలతాదౌ
లానుకూలైః కులాయతలీలాపరవశవశావల్లభమదాంబుచుంబిభిః

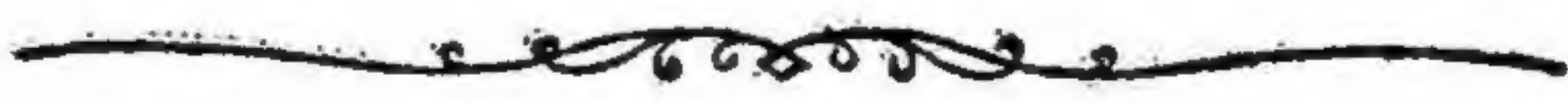
మతంగాశ్రమవాసిన్యా + తాచ్ఛి లేఢీనిః ॥ తపస్విన్యా-వ్రతోపమా
సాదితపోనిష్ఠయా + అస్తాయామేధా శ్రోవినిరితివినిష్కర్యయః ॥ శ
బర్యా-శబరస్త్రియా, మతంగశిష్యయా కయాచిద్విరక్తమణ్యాకృ
తాం విహితాం, సపర్యామఘ్యపాద్యాదిరూపపూజాం ॥ ని ॥ పూ
జాసమస్యాపచితిస్సపర్యార్చార్చాత్వానమాంత్యమరః ॥ రామః ప్ర
తిగృహ్య-స్వీకృత్య, నిరంతరభక్తిపరతంత్రత్వాచ్ఛబర్యాస్తద్విరచితా
యాఅపి పూజాయామహత్తనా భక్తవత్సలః త్రిరామేణ గ్రాహ్య
త్వాదితిభావః ॥ తతః తదనుజ్ఞయా తస్మాత్శబర్యాః అనుజ్ఞయా ని
యోగేన, మనోజ్ఞాని-మనోహరాణి, వివిధాని-అనేకప్రకారాణి, వి
హగకూజితాని-శుకశారికాదిపక్షిరుతాని యస్మిన్ తత్తథోక్తం, మృగ
గణానాం హరిణచమరరుర్వాదిమృగయూధానాం విహరణేన-స్వీ
రసంచారేణ, మనోహరం-హృదయానందకరం, గహనపదమరణ్యస్థాన
మనగాహ్య-ప్రవిశ్య, అథ వ్యాకృచకుశేశయపరిచయేన సంఘల్లక
మలపరిశీలనేన కషాయైస్సరభ్యసంపన్నైః ॥ ని ॥ ప్రఘల్లోత్ఫుల్ల
సంఘల్లవ్యాకృచవికచస్ఫుటాః । సహస్రపత్రంకమలంశతపత్రంకుశే
శయమితి చామరః ॥ రాగద్రవ్యేకషాయోస్త్రీనిర్యాసే సారభేదసత్త
తియాదవః ॥ వనదేవతానాం యాలతాదోలాః-లతారూపప్రేంభూలి
కాః తాసామనుకూలైరనుగుణైస్సప్రయత్నంవినైవ తతస్తతశ్చాల
నహేతుత్వాదితిభావః, కూల-పంపారోధసి, ఆయతలీలాపరవశాః-అ
విచ్ఛిన్నకీడాపరతంత్రాః, తిర్యద్ధంతప్రహారరూపవ్యాపారతత్ప్ర
భాత్యధః, యే వశానాం-కరిణీనాం, వల్లభా మత్తమతంగజాస్తే

శంబరారాతిశరధిసదృశతటరుహసహకారశిఖరవిసరదానవాసారశీకర
 శేఖరైర్వివిధలతాలాసికాలాస్యోపదేశదేశికాయమానైః కాయమానన
 మానాభోగలతాగృహకేళీలుబ్ధలుబ్ధకపురంధ్రీశిథిలధమ్మిలవల్లికాగన్ధ
 షాం మదాంబుదానౌదకం చుంబంత్యవబద్ధంతీతి తథోక్తైః, మద
 గంధనాంబంధబంధురైరిత్యర్థః ॥ ని ॥ వశాస్త్రీకరిణీవంద్యేత్యమరః ॥
 శంబరారాతిశరధిసదృశాని- గంచబాణతూణీరసరూపాణీత్యుపమా ॥
 యాని తటరుహసహకారశిఖరాణితిరహతిసారభరసాలాగ్రమంజర్యః
 అత్ర శిఖరశజ్జేన తద్గతమంజర్యోలక్ష్మ్యంతే ॥ ని ॥ శిఖరంజేలవృక్షాగ్ర
 శిఖాపులకకొటిష్ఠితివిశ్వః ॥ తెభ్యోవిసర్క సమసమానోయతసవా
 సారోమకరందధారాసంపాతః తస్యశీకరాః కణాపవశేఖరా అవతం
 సాః యేషాంతైస్తథోక్తైః, మాకందమకరందబిందుసందోహానుండరై
 రితిర్థః ॥ ని ॥ ఆహ్వాహనారసాలాసాసహకారోతిసారభః । శీ
 కరోంబుకణిస్తృతఇతిచామరః ॥ వివిధా-నానాప్రకారాః, లతాః-
 మల్లికామాలత్యాదివల్లర్యస్తావలసికాః సర్తక్యఇతి రూపకం, తా
 నాం లాస్యోపదేశ-నాట్యక్రియాసంశిక్షణై, దేశికాః గురవఇవాచరం
 తాదేశికాయమానాస్తేః నాట్యవిద్యాచార్యైరివ తానాం సర్తనప్ర
 వర్తకైరిత్యర్థః + ఆచారక్యజంతాల్లటశ్శానజాదేశః ॥ అత్ర విచ
 త్రలతాచలనైవ మాతానాం దేశికాయమానత్వాప్రేక్షణాత్కా
 యానిమిత్రాజాతిస్వరూపోల్పేక్షా ॥ ని ॥ సర్తకీలాసికేసమే । తాం
 శంసటనంనాట్యం లాస్యంనృత్తంచసర్తనమితిచామరః ॥ కాయమితం
 మానం ప్రమాణంయస్య కాయమానః అంగణాదౌ స్తంభాదినిర్మిత
 పురుషప్రమాణాన్నతౌమండపవిశేషః తత్సమానస్తత్సదృశః ఆభో
 గోవిస్తారోయేషాంతేషు లతాగృహేషు లతావితానమయనికతనేషు
 కేళీలుబ్ధానాం-క్రీడాగృహ్మనాం, లుబ్ధకపురంధ్రీణాం-పులిఃదనుం
 దురీణాం- యే శిథిలధమ్మిలాః-విస్తృతకచభరాః, లేషుయామల్లికాః త్న

మాంసలైర్మలికాక్షపక్షవిక్షోభక్షోదీభూతపాదః పాదేయైస్తటవనపవ
నైరనుకంప్యమానఃపంపామభజత ॥ ౮౯ ॥ *****

ణశూల్యకుసుమాని తాసాం గంధేన-సౌరభ్యేణ, మాంసలైః-పరిఘా
ణైః, ని ॥ కబరీకేశవేషోధ ధమ్మిల్లస్సంయతాఃకచాఇత్యమరః । మ
ల్లీతుమృత్వాత్రతృణశూల్యయోరితిగత్నమాలాయాం ॥ మల్లికాక్షా మ
లినచండుచరణౌ హంసవిశేషాః ॥ ని ॥ రాజహంసాస్తుతేచంచు దర
ణైలోఽహితైస్సితాః । మలినైర్మలికాక్షాస్తేఇత్యమరః ॥ తేషాంపక్ష
విక్షోభేన-గరుదభిఘాతేన, క్షోదీభూతం-చూణేభూతం, నీహారా
కారేణ శకలీకృతమిత్సర్థః ॥ తాదృశం యత్పథఉదకంతదేవ పాదే
యం సంబళంయేషాంలైస్తత్సహకృతైరిత్సర్థః ॥ ని ॥ కబంధముదకం
పాదఇత్యమరః ॥ క్షోదీభూతమిత్సత్త్ర అక్షోదఃక్షోదఃసంపద్యమానం
క్షోదీభూతమితివిగ్రహః + అభూతతద్భావేచ్ఛిః కుగతిప్రాదయఇ
తిసమాసః ॥ పాదేయమిత్సత్త్ర పథిసాధుపాదేయం + ఇథ్యతిభివసతి
స్వపతేథఽభిథిథిప్రత్యయః ॥ ఏవశ్చేత్యమాంద్యసౌరభ్యసంపన్నే
స్తటవనపవనైస్తీరకాంతారమాదుతైః, అనుకంప్యమానో-దోఘాయ
మానస్సౌ, విరహితాం వెదనోద్దీపకత్వాదితిభావః । పంపాంసామ
పుష్కరిణేః అభజత-తత్తీరంప్రాపెత్సర్థః ॥ *****

మల్లికాయాఃకుసుమానిమల్లికాః+పుష్పమూలేషుబహులమితిలుపిలు
పియుక్తవద్యక్తివచనేఇతిస్త్రీత్వం॥ని॥పుష్పేజాతిప్రభృతయస్సేవతిం
గాఇత్యమరశ్చ*గంధాస్సురభయోవాతాస్తరవఃకుసుమాఽచితాః । శ్ర
మరాగోకిలాహర్త్యమృద్వీశయ్యాసురాసవః ॥ ఇత్యాదయోవిభా
వాస్సుర్యసంతేరాగదీపనాః । ఇతి తేషాంవిరహవెదనోద్దీపకత్వే
నాభియుక్తైః ॥

ఇతి శ్రీవిదర్భరాజవిరచితే శ్రీమతిచన్పూరామాయణే

అరణ్యకాండః

ఇతి త్రిమత్పరమయోగీంద్రబృందమాససేదీవరసందోహమందాన
 వ్దలాభాభిసందితరఘునందనగరణారవిందమకరందాస్వాదనకన్దశీతసా
 రస్వతేనాఖండతపఃప్రచండః సప్రకాండమండలేశ్వరశాండిల్యమ
 హామునిగోత్రావతంసస్య వంచనాన్వయసుధాపారావారపారిజాత
 స్య ధన్వంతర్యవతారాంతరస్యాయుర్వేదప్రముఖనిఖిలవిద్యాసారసర్వ
 జ్ఞసార్వభౌమస్య కొండపండితవర్యస్య తనూజేన గంగాంబికాగర్భ
 రత్నాకరసుధాకరేణ రామచంద్రబుధేంద్రేణవిరచితాయాం

చన్పూరామాయణవ్యాఖ్యానాయాం సాహిత్యమంజూషికాఖ్యానాయాం

అరణ్యకాండస్సమాప్తః

రామచంద్రార్చరచితారామచంద్రపహర్షితా ।

ఆరణ్యకాండవ్యాఖ్యాసౌ పూర్ణామంజూషికాభిధా॥

